

Doktori (PhD) értekezés

Tölgyesi Beatrix

2023

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM

Hadtudományi Doktori Iskola

Tölgyesi Beatrix:

**Az orosz információs hadviselés elmélete és nyelvi-retorikai
eszköztára**

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető:

Jakusné dr. Harnos Éva

.....

Budapest, 2023

Tartalomjegyzék

Tartalom

Tartalomjegyzék.....	2
Köszönetnyilvánítás	4
0. Bevezetés.....	5
0.1. A tudományos probléma bemutatása.....	5
0.2. A kutatási célok, kérdések és hipotézisek ismertetése	8
0.3. A kutatás korlátai.....	11
0.4. Az információs hadviselés interdiszciplináris megközelítése	12
1. Az információs hadviselés elmélete.....	16
1.1. Az alapfogalmak és terminológia tisztázása, az elméleti szakirodalom áttekintése.....	16
1.1.1. Álhír.....	20
1.1.2. Dezinformáció.....	34
1.1.3. Propaganda.....	48
1.1.4. Pszichológiai/lélektani hadviselés	63
1.1.5. Információs hadviselés.....	69
1.1.6. Hibrid hadviselés	75
1.1.7. Aktív intézkedések.....	92
1.1.8. Reflexív kontroll	111
1.1.9. Az információs hadviseléshez kapcsolódó fogalmak osztályozása	122
1.1.10. Összegzés	126
2. Az empirikus vizsgálat módszertana.....	127
2.1. A megtévesztő szövegek nyelvi jellemzőit vizsgáló kutatások bemutatása.....	128
2.2. A LIWC (<i>Linguistic Inquiry and Word Count</i>) szoftver bemutatása	134
2.3. A kvantitatív és a kvalitatív vizsgálat bemutatása.....	140
2.4. A tartalomelemzés módszertana.....	141
2.5. Összegzés.....	144
3. A vizsgált szövegkorpusz.....	145
3.1. A kiválasztott médiumok.....	148
3.1.1. RT (<i>Russia Today</i>).....	148
3.1.2. Sputniknews.....	153
3.1.3. RIA Novosztyi	155

3.1.4. Riafan.ru.....	156
3.1.5. A korpusz leírása.....	159
3.1.6. Az összehasonlító szövegkorpusz.....	180
3.1.7. Összegzés.....	181
4. A korpusz kvantitatív elemzése a LIWC-22 szoftver segítségével.....	182
4.1. Az angol nyelvű orosz médiumok és az összehasonlító korpusz közötti eltérések.....	182
4.2. Összegzés: a legfontosabb eltérések a két angol nyelvű korpusz között.....	204
5. A korpusz kvalitatív elemzése.....	208
5.1 A kvalitatív vizsgálat kategóriái.....	208
5.1.1. Narratívák.....	208
5.1.2. Hamis érvelések (fallációk).....	208
5.2. Narratívák elemzése.....	228
5.3. Fallációk és egyéb manipulatív eszközök elemzése.....	238
5.4. A kvantitatív és a kvalitatív vizsgálat eredményeinek összevetése.....	247
5.5. Összegzés.....	248
6. Összegzés.....	249
6.1. Az értekezés interdiszciplináris összefüggései.....	249
6.2. A kutatás eredményei, következtetések.....	249
6.3. A hipotézisek teljesülése – válaszok a kutatási kérdésekre.....	253
6.4. Új tudományos eredmények.....	255
6.5. A kutatási eredmények gyakorlati relevanciája, ajánlások, további lehetséges kutatási irányok.....	256
Irodalomjegyzék.....	259
Felhasznált irodalom.....	259
Saját, a témában eddig megjelent publikációk.....	297
Függelék.....	298
1. Az információs hadviselés témaköre a magyar szakirodalomban.....	298
2. Az összehasonlító szövegkorpusz.....	307
2.1. A kontrollkorpusz létrehozása.....	307
2.2. Orosz nyelvű összehasonlító korpusz.....	315
Példák a fallációkra.....	321
Ábrák jegyzéke.....	341
Táblázatok jegyzéke.....	342

Köszönetnyilvánítás

Mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Jakusné dr. Harnos Évának, aki számos hasznos tanáccsal és iránymutatással segítette munkámat.

Köszönöm Rácz András segítségét is, különösen, amit a témaválasztásban, illetve az egyetemváltásban nyújtott. Köszönet illeti Jójárt Krisztiánt a hibrid hadviseléssel foglalkozó fejezet megírásához nyújtott tanácsaiért.

Köszönöm Szenes Zoltánnak az egyetemváltásban nyújtott segítségét, valamint az NKE valamennyi munkatársának, akik közreműködtek annak zökkenőmentes lebonyolításában.

Köszönettel tartozom a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Politikaelméleti Doktori Iskolája oktatóinak, különösen Gyórfy Dórának a bátorításáért és Mezei Balázsnak kritikai észrevételeiért, amelyekkel a dolgozat elméleti részének alaposabb kidolgozására ösztönzött.

Óriási köszönettel tartozom szüleimnek, akik az értekezés megírásának folyamata során mindvégig megértéssel viseltettek, és lehetővé tették, hogy zavartalanul foglalkozzam a kutatással.

Szerettem volna megemlékezni egykori mentoromról, a 2018-ban elhunyt Bojtár Endréről is, akinek ugyan közvetlen része nem volt a doktori tanulmányaimban, de több mint másfél évtizedes ismeretségünk során nyújtott iránymutatásai és támogatása nélkül ez a munka nem születhetett volna meg.

0. Bevezetés

„Ha a hazugságnak is csak egy arca volna, mint az igazságnak, könnyebben eligazodnánk. Hiszen annak ellenkezőjét tekinthetnénk igaznak, amit a hazug mond. Az igazság fonákjának azonban százezer alakja és korlátlan kiterjedése van.”
(Michel de Montaigne: *A hazugokról*¹)

„Hitvány bűn a hazugság. (...) Minthogy értelmünk egyedül a beszéden mehet el, aki azt meghamisítja, a köz ügyét árulja el. Ez az egyetlen eszköz, amellyel akaratainkat és gondolatainkat közölhetjük, ez lelkünk tolmácsa: nélküle nem tartozunk össze, nem ismerjük meg egymást. Ha megcsal minket, megszakad minden érintkezés, és berendezkedésünk minden köteleke eloldódik.”
(Michel de Montaigne: *A meghazudtolásról*²)

0.1. A tudományos probléma bemutatása

Az utóbbi években, elsősorban 2016 óta az álhírek, a dezinformáció, propaganda mindennapos témává váltak a sajtóban, a közbeszédben, de a témában született tudományos publikációk száma is ugrásszerűen megnőtt. Leginkább Oroszországhoz szokták kötni a jelenséget, mivel először az orosz beavatkozás feltételezett eszközeként híresült el a 2014-ben kezdődő ukrajnai válság, a Brexit-népszavazás és a 2016-os amerikai elnökválasztás során, ám mostanra ismertté vált, hogy más államok is alkalmazzák, valószínűleg sokszor éppen az orosz mintát utánozva. Így a globális kül- és belpolitikában is fontos szerephez jutott ez az eredetileg a titkosszolgálatok eszköztárából származó tevékenység.³ Példaként lehet említeni a

¹ Michel de Montaigne: *Esszék I.* Pécs, Jelenkor, 2013, 39. Csordás Gábor fordítása

² Michel de Montaigne: *Esszék II.* Pécs, Jelenkor, 2013, 385-386. Csordás Gábor fordítása

³ Az állami szereplők sokszor nem maguk végzik ezt a tevékenységet, hanem cégek szolgáltatásait veszik igénybe, amelyek kifejezetten erre specializálódnak.

2021-ben az *Oxford Internet Institute* bizonyítékot talált arra, hogy az előző évben „stratégiai kommunikációs” magáncégek 48 országban működtek együtt állami szereplőkkel médiamanipulációs kampányokban, ami közel kétszerese a 2019-es adatnak. A szervezett közösségimédia-manipulációs kampányok 81 országban működtek, szemben a 2019-es 70 országgal. A 81 országból több mint 76-ban a politikai kommunikáció részeként dezinformációt alkalmaztak.

Samantha Bradshaw, Philip N. Howard, és Hannah Bailey, „Social media manipulation by political actors now an industrial scale problem prevalent in over 80 countries – annual Oxford report” (Oxford Internet Institute, 2021. január 13.), <https://www.oii.ox.ac.uk/news-events/news/social-media-manipulation-by-political-actors-now-an-industrial-scale-problem-prevalent-in-over-80-countries-annual-oxford-report/>.

A legismertebb ilyen cég a botrányáról elhíresült *Cambridge Analytica* volt, de 2019-ben például egy izraeli cég, az *Archimedes Group* működésére derült fény, amely a szubszaharai Afrika számos országa belpolitikájának befolyásolására összpontosított, valamint bizonyos tevékenységeket folytatott Latin-Amerikában és Délkelet-Ázsiában is. Ehhez hamis Facebook-fiókok csoportjait használták internetes oldalak működtetésére, tartalmak terjesztésére és az elkötelezettség mesterséges növelésére. Többek között helyi hírszolgáltatóknak adták ki

dezinformáció, az álhírek belpolitikai célú használatát a pártok szintjén, a választások során Braziliában⁴, Indiában⁵, Indonéziában⁶ és más országokban⁷, vagy a fizetett trollhadseregek alkalmazását Törökországban, a Fülöp-szigeteken vagy Mexikóban⁸. De nagy publicitást kapott 2020 végén a francia és orosz internetes trollok (előbbieket a *Facebook* szerint a francia haderőhöz voltak köthetőek) küzdelme a befolyásért a Közép-Afrikai Köztársaságban a választások során, illetve néhány más afrikai országban, ami azt mutatja, hogy az orosz információs befolyásolási tevékenység más államokat is arra készíten, hogy ugyanolyan módszerekkel vegyék fel a küzdelmet a nemzetközi szinten.⁹ 2021 márciusában a *Facebook* már arról számolt be, hogy 14 befolyásoló hálózatot (CIB – *Coordinated Inauthentic Behavior*) „kapcsolt le”, amelyek 11 különböző országból származtak, és elsődlegesen külföldön fejtettek

magukat, és állítólag kiszivárgott információkat tettek közzé helyi politikusokról. Az *Archimedes Group* úgy tűnt, hogy közszereplők és politikai személyiségek nevében dolgozott, és azon munkálkodott, hogy pozitív narratívákat terjesszen róluk, illetve kritikákat politikai ellenfeleikről.

Eytan Halon, „Facebook thwarts Israeli firm’s efforts to interfere in foreign politics”, *The Jerusalem Post*, 2019. május 17., <https://www.jpost.com/israel-news/facebook-removes-fake-content-run-by-israeli-firm-to-influence-foreign-politics-589897>.

2023-ban a szintén izraeli *Team Jorge* működését leplezte le egy újságírókból álló nemzetközi csoport. Az izraeli csapat vezetője, Tal Hanan állítása szerint több mint 30 választást manipulált világszerte hackeléssel, szabotázzsal és a közösségi médiában történő automatizált dezinformációval, és több mint két évtizede dolgozott észrevétlenül a különböző országok (Afrikában, Dél- és Közép-Amerikában, az Egyesült Államokban és Európában) választásain egy saját fejlesztésű nemzetközi bothadsereg segítségével, amely 30 ezer avatárból áll, évekre visszanyúló digitális háttértörténetekkel kiegészítve. Hanan állítólag a *Cambridge Analytica* „partnereként” is dolgozott a 2015-ös nigériai elnökválasztáson. Hanan az újságíróknak mesélt a „bloggeregépéről” – egy automatizált rendszerről, amely olyan weboldalak létrehozására szolgál, amelyeket a közösségimédia-profilok arra használhatnak, hogy hamis híreket terjesszenek az interneten.

Stephanie Kirchgaessner és mtsai., „Revealed: the hacking and disinformation team meddling in elections”, *The Guardian*, 2023. február 15., <https://www.theguardian.com/world/2023/feb/15/revealed-disinformation-team-jorge-claim-meddling-elections-tal-hanan>.

⁴ Christopher Harden, „Brazil Fell for Fake News: What to Do About It Now?”, *Wilsoncenter.org*, 2019. február 21., <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/brazil-fell-for-fake-news-what-to-do-about-it-now>.

⁵ Saritha Rai, „Alarming Lessons From Facebook’s Push to Stop Fake News in India”, *Bloomberg*, 2019. május 21., <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-05-20/alarming-lessons-from-facebook-s-push-to-stop-fake-news-in-india>.

Daniel Funke, „India’s election ends this week. And at least one political party is spreading hoaxes about voter fraud.”, *Poynter*, 2019. május 23., <https://www.poynter.org/fact-checking/2019/indias-election-ends-this-week-and-at-least-one-political-party-is-spreading-hoaxes-about-voter-fraud/>.

Arjun Sidharth, „How misinformation was weaponized in 2019 Lok Sabha election – A compilation”, 2019. május 18., <https://www.altnews.in/how-misinformation-was-weaponized-in-2019-lok-sabha-election-a-compilation/>.

⁶ Arjun Bisen, „Disinformation is Drowning Democracy”, *Foreign Policy*, 2019. április 24., <https://foreignpolicy.com/2019/04/24/disinformation-is-drowning-democracy/>.

⁷ Craig Silverman, Ryan Mac, és Pranav Dixit, „I Have Blood On My Hands”: A Whistleblower Says Facebook Ignored Global Political Manipulation”, *Buzzfeed*, 2020. szeptember 14., <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/facebook-ignore-political-manipulation-whistleblower-memo>.

⁸ „Freedom on the Net 2017. Manipulating Social Media to Undermine Democracy” (Freedom House, 2017), <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017>.

⁹ Jack Stubbs, „French and Russian trolls wrestle for influence in Africa, Facebook says”, *Reuters.com*, 2020. december 15., <https://www.reuters.com/article/facebook-africa-disinformation-idUSKBN28P261>.

Nathaniel Gleicher és David Agranovich, „Removing Coordinated Inauthentic Behavior from France and Russia”, *Facebook* (blog), 2020. december 15., <https://about.fb.com/news/2020/12/removing-coordinated-inauthentic-behavior-france-russia/>.

ki tevékenységet.¹⁰ (A származási országok között voltak olyan országok is, amelyekkel kapcsolatban nem él az a kép a köztudatban, hogy komoly külpolitikai ambíciókkal rendelkeznének, pl. Albánia, Spanyolország, Argentína, Egyiptom, vagy egy korábbi jelentésben Mexikó¹¹.) A *Facebook* 2021 májusában megjelent jelentésében az szerepel, hogy 2017 és a 2021. év közepe között 150 leplezett befolyásoló kampányt távolítottak el, amelyek több mint 50 különböző országból származtak, és vegyesen belföldi és külföldi irányultságúak voltak; a legtöbb megtévesztő hálózat Oroszországból, Iránból, Mianmarból, az Egyesült Államokból és Ukrajnából származott.¹² Az *Oxford Internet Institute* 2021-es jelentése szerint 76 ország alkalmazott dezinformációt és médiamanipulációt politikai kampányai során, 30 ország alkalmazott adatvezérelt stratégiákat, hogy politikai hirdetésekkel célozzon meg konkrét felhasználókat, és 59 ország használt államilag támogatott trollokat politikai ellenfelek vagy aktivisták támadására 2020-ban, szemben a 2019-es 47 országgal.¹³

2019-ben derült fény arra a tizenöt éves befolyásolási kampányra, melynek keretében egy indiai (feltehetően titkosszolgálatokhoz köthető¹⁴) hálózat egyéb eszközök (NGO-k, lobbitevékenység, EU-intézmények hamis megszemélyesítése) mellett több mint 750 hamis médiumot hozott létre 116 országban, elsősorban Pakisztán diszkreditálása, illetve az EU-nak az indiai kormány érdekei szerinti befolyásolása céljából.¹⁵ Ben Nimmo elismert dezinformációs szakértő szerint ennek az indiai dezinformációs hálózatnak a mérete és hatása összehasonlítható a 2016-os amerikai kampány során az Egyesült Államokban végrehajtott orosz beavatkozási művelettel. (Más országokkal ellentétben, amelyek agresszív befolyásolási

¹⁰ „March 2021 Coordinated Inauthentic Behavior Report” (Facebook, 2021. március), <https://about.fb.com/news/2021/04/march-2021-coordinated-inauthentic-behavior-report/>.

¹¹ „October 2020 Coordinated Inauthentic Behavior Report” (Facebook, 2020. november 5.), <https://about.fb.com/news/2020/11/october-2020-cib-report/>.

¹² „Threat Report The State of Influence Operations 2017-2020” (Facebook, 2021. május), 3, 7, <https://about.fb.com/wp-content/uploads/2021/05/IO-Threat-Report-May-20-2021.pdf>.

A leginkább megcélzott országok a külföldi eredetű befolyásolás tekintetében az Egyesült Államok, Ukrajna, Egyesült Királyság, Líbia és Szudán voltak, míg a belföldi irányultságú befolyásolás szempontjából Mianmar, az Egyesült Államok, Ukrajna, Brazília és Grúzia.

¹³ Bradshaw, Howard, és Bailey, „Social media manipulation by political actors now an industrial scale problem prevalent in over 80 countries – annual Oxford report”.

¹⁴ Gary Machado és mtsai., „Indian Chronicles/Subsequent investigation: Deep dive into a 15-year operation targeting the EU and UN to serve Indian interests” (EU Disinfo Lab, 2020. december 9.), 85–88, <https://www.disinfo.eu/publications/indian-chronicles-deep-dive-into-a-15-year-operation-targeting-the-eu-and-un-to-serve-indian-interests/>.

Rohini Singh, „Mysterious Entity Behind MEPs Kashmir Visit, Srivastava Group Has Little Public Presence”, *The Wire*, 2019. október 30., <https://thewire.in/government/kashmir-mep-visit-srivastava-group-public-presence>.

¹⁵ Alexandre Alaphilippe és mtsai., „Uncovered: 265 coordinated fake local media outlets serving Indian interests” (EU Disinfo Lab, 2019. november 26.), <https://www.disinfo.eu/publications/uncovered-265-coordinated-fake-local-media-outlets-serving-indian-interests>.

és dezinformációs stratégiákat követnek Európában, ez a kampány Indiát az Európai Unió szövetségeseiként mutatja be.)¹⁶

Az új típusú koronavírus-járvány kapcsán megfigyelhető volt, hogy nemcsak az orosz dezinformációs apparátus használta ki nagy intenzitással a témát, és gyártott különféle narratívákat a vírussal kapcsolatban, hanem Kína is igyekezett eltolni magáról a felelősséget, és más országokra terelni a gyanút a különböző, a vírus eredetéről szóló összeesküvés-elméletekkel és egyéb narratívákkal¹⁷.

Nem teljesen új jelenséggel állunk szemben, hiszen a hidegháború során a két szuperhatalom harcában is jelentős szerepe volt már az információs befolyásolásnak, de a globalizáció, a mai technikai fejlődés, a kommunikációs lehetőségek kibővülése, elsősorban az internet megsokszorozza a propaganda, dezinformáció, információs hadviselés lehetőségeit. Emellett figyelembe kell venni az ún. post-truth korszak jellemzőit, amelyek különösen kedveznek az alternatív nézőpontok, az összeesküvés-elméletek, a hivatalos állásponttal szembenő értelmezések elfogadottságának¹⁸.

0.2. A kutatási célok, kérdések és hipotézisek ismertetése

A kutatás fő célja az orosz információs befolyásolási tevékenység természetének, illetve elsősorban az általa alkalmazott nyelvi eszközöknek a vizsgálata.

Ehhez természetesen szükség van magának a jelenségnek, illetve a fogalomnak a vizsgálatára, ezért az első kérdés, amelyet fel kell tenni, hogy mi az a jelenség, amellyel szemben állunk, és amelyet különböző neveken neveznek: álhír, dezinformáció, információs hadviselés, propaganda stb.; mit jelentenek ezek a fogalmak, milyen történetre tekintenek vissza, és melyeknek a használata a legcélszerűbb a jelen kutatáshoz.

¹⁶ Érdekes módon a befolyásolási művelet mögött álló cégcsoport, a Srivastava Group alapítójának, Govind Narain Srivastavának a neve már 1987-ben is szerepelt az Egyesült Államok Külügyminisztériumának a szovjet propagandáról szóló, nemrég titkosítás alól feloldott jelentésében. Közel állt az észak-koreai rezsimhez is, amelynek propagandáját közvetítette.

Antoine Hasday és Nicolas Quénel, „Delhi, nid d’espions”, *Les Jours*, 2020. december 9., <https://lesjours.fr/obsessions/inde-desinformation-influence/epl-reseau/>.

¹⁷ „EEAS Special report: Disinformation on the coronavirus - short assessment of the information environment” (EEAS, 2020. március 19.), https://euvsdisinfo.eu/eeas-special-report-disinformation-on-the-coronavirus-short-assessment-of-the-information-environment/?fbclid=IwAR3IlukzE9MisO3DqzpdMqs-9kycXsIOLEpz51m19xW4G_u0CuGx-hesgtk.

¹⁸ Alex Etl, „A posztigazságkorszak biztonságpolitikai vonatkozásai”, *Nemzet és Biztonság*, sz. 6 (2017): 125–38.

Ezekon túlmenően az értekezés azzal kíván hozzájárulni a területtel kapcsolatos ismeretekhez, hogy nyelvészeti és logikai-retorikai megközelítésből tanulmányozza a jelenséget, és empirikus vizsgálat segítségével igyekszik feltárni az orosz információs hadviselés nyelvi, illetve logikai retorikai eszköztárát.

Az értekezés empirikus része a diskurzuselmélet módszerét alkalmazza, az orosz információs hadviselés nyelvi produktumainak vizsgálatán alapul. A vizsgálat kvantitatív része a LIWC szövegelemző szoftvert alkalmazza, amely pszicholingvisztikai paraméterek és szógyakoriság mérése alapján ad képet a propagandaszövegek bizonyos jellemzőiről. A vizsgálat kvalitatív része a szövegek manuális/humán elemzése során a különböző hamis érvelési sémák, illetve narratívák elemzésére irányul. Az elemzés esettanulmányokon alapul: különböző releváns közelmúltbeli nemzetközi eseményekkel (Covid19 vakcináció, Alekszej Navalnij megmérgezése, orosz–ukrán háború) kapcsolatban vizsgálja az orosz információs befolyásolási tevékenységet bizonyos – a későbbiekben részletezett módszertan alapján – kiválasztott internetes híroldalak publikációin keresztül.

A fentiek alapján a legfontosabb kutatási kérdések és az alapjukul szolgáló hipotézisek a következők (ezek további alkérdésekre bonthatók, amelyeket itt a rövideg miatt nem közlök):

Kutatási kérdések és hipotézisek:

1. A különböző releváns tudományágak szempontrendszere alapján milyen különbségek fedezhetők fel az információs hadviselés, a dezinformáció, a propaganda és más rokon fogalmak között, és hogyan lehet őket legpontosabban definiálni, fogalmilag megragadni?

1. hipotézis: A jelenség és a fogalmak interdiszciplináris elemzése pontosabb definíciókhoz vezet, és kialakítja az orosz információs hadviselés elemzéséhez szükséges szempontrendszert.

2. Milyen nyelvi eszközökkel operál az orosz információs befolyásolás?

2. hipotézis: Az orosz információs befolyásolás legfontosabb nyelvi eszközei az érzelmek manipulálására szolgáló szókészlet, illetve a hamis érvelési sémák (falláciák).

3. Milyen nyelvi jellemzőket lehet kimutatni a természetesnyelv-feldolgozás (NLP) segítségével mint a propagandaszövegek megkülönböztető jegyeit?

3. *hipotézis: A természetesnyelv-feldolgozás segítségével kimutatható a propagandaszövegek érzelmi tartalmú szavainak aránya, amely pozitív–negatív érzelmi skála mentén elhelyezhető, illetve a percepcióval kapcsolatos, belátásra, bizonyosságra utaló szavak arányából kimutatható, hogy megtévesztő célú a kommunikáció.*

4. Milyen, az információs befolyásolást szolgáló hamis érvelések (falláciák) alkalmazása jellemző az orosz propagandaszövegekre, és milyen funkciót töltenek be ezek?

4. *hipotézis: Az orosz propagandaszövegek informális logikai elemzése segítségével kimutathatóak az orosz propagandaszövegekben leggyakrabban alkalmazott hamis érvelések (falláciák), amelyek torzított valóságérzékelést eredményezhetnek a befogadónál.*

A fentiekben az általam megalkotott *információs befolyásolás* terminust használom az *információs hadviselés, dezinformáció* vagy *propaganda* helyett, ugyanis – ahogy a későbbiekben látni fogjuk – az utóbbiak speciális jelentésük miatt nem teljesen alkalmasak a leírt jelenség pontos megragadására. Az *információs hadviselés*, bár szintén rendelkezik több, egymástól eltérő értelmezéssel is, alkalmas lehet egyfajta ernyőterminusként való használatra. A propaganda nem feltétlenül az államok prerogatívája: bármely intézmény, cég, szervezet kifejtethet propagandát. Az *orosz propaganda* szókapcsolat ennek megfelelően sokféle aktort feltételezhet, viszont az egyszerűség kedvéért a továbbiakban *orosz propaganda* alatt az orosz állam által irányított propagandatevékenységet értem.

Az értekezés az alábbi lépésekben járja körül a fent ismertetett kérdéseket.

Az első fejezetében elméleti szempontból vizsgálom meg a problémát, számba veszem a jelenség leírására használt legfontosabb fogalmakat, terminusokat, ismertetem a velük kapcsolatos releváns szakirodalmat, a definiálásukra tett kísérleteket, rendszerezem és osztályozom ezeket a köztük megfigyelhető különbségek, illetve átfedések alapján, illetve igyekszem megtalálni azt a terminust, amely legalkalmasabb a jelen kutatás céljaira, valamint általánosságban véve leginkább hozzájárul a fogalmi pontossághoz a témával kapcsolatos diskurzusban.

A második fejezet az empirikus vizsgálat módszertanát ismerteti. Az értekezés empirikus része a propagandaszövegek nyelvi jellemzőinek megállapítására irányul, és a tartalomelemzés módszertani elvein alapul. A kvantitatív vizsgálat a LIWC pszicholingvisztikai kutatásokon alapuló szövegelemző szoftver 2022-es verziója segítségével összehasonlítja négy orosz internetes propagandamédium több mint 700 darab, három fő témával

(Covid19 elleni vakcinák, Alekszej Navalnij mérgezési ügye, orosz–ukrán háború) foglalkozó, felerészt orosz, felerészt angol nyelvű cikkeiből álló, mintegy 1000 oldal terjedelmű korpuszt négy megbízhatónak, objektívnek és pártatlannak tartott nyugati internetes médium azonos témájú (megegyező kulcsszavakat tartalmazó) újságcikkeivel. A kvalitatív vizsgálat ugyancsak a kvantitatív részben felhasznált korpuszból indul ki, azonban szoftveres helyett manuális, humán vizsgálati módszerrel igyekszik kimutatni olyan jellemzőket, amelyek a szövegek manipulatív jellegéről tanúskodnak. Ehhez a hamis érvelések (falláciák) kategóriáját használja fel, és körülbelül 40 különböző hamis érvelés, illetve további megtévesztő technikák jelenlétét vizsgálja az orosz propagandamédiumok cikkeiből álló korpuszban.

A harmadik fejezetben bemutatom az orosz propagandaszövegek vizsgálatának céljára létrehozott szövegkorpuszt, melyet több előre meghatározott szempontot figyelembe véve építettem fel. A korpusz létrehozásában a legfontosabb a reprezentatív jelleg, melyet többek között a különböző jellegű, de egyaránt az orosz államhoz köthető médiumok, az előre kiválasztott témák és az azokhoz kapcsolódó kulcsszavas keresés biztosít. A korpusz eredményeinek viszonyításához szükség volt egy összehasonlító korpusz létrehozására is (megbízhatónak, objektívnek tekintett médiumok cikkeiből), melynek összeállítási elveit a függelékben ismertetem.

A negyedik fejezet a korpusz kvantitatív, míg az ötödik a kvalitatív elemzését, illetve a kapott eredmények ismertetését és értelmezését tartalmazza.

A hatodik fejezetben összegezem a kutatás eredményeit, megvizsgálom a kiinduló hipotézisek teljesülését, illetve megkísérlem megválaszolni a kutatási kérdéseket. Ismertetem, hogy milyen új tudományos eredményekre jutottam, illetve ezen eredmények gyakorlati jelentőségét, felvázolom a kutatás további lehetséges irányait.

0.3. A kutatás korlátai

A vizsgálat során kapott eredményeket, az ezek alapján tett megállapítások érvényességét természetesen bizonyos fenntartásokkal kell kezelni. Az eredmények nem feltétlenül terjeszthetők ki az orosz propaganda/megtévesztő kommunikáció minden területére. A kutatás kizárólag a híroldalakon megjelentetett szövegekre korlátozódott, így nem terjed ki többek között az audiovizuális produktumokra (televízió, rádió, videók), a közösségi oldalakon megjelentetett bejegyzésekre, a trollok tevékenységére, a szóban kifejtett (pl. politikusok által terjesztett) propagandára/félrevezető információkra. Mindössze két angol és két orosz nyelvű

híroldal elemzésére került sor, és bár a három különböző téma választásával igyekeztem minél átfogóbb tematikai merítést alkalmazni, nem zárható ki, hogy más témák esetén az eredmény is némileg eltérő lett volna. A vizsgálat köre a későbbiekben akár bővíthető.

Az orosz és angolszász tulajdonú és irányítású médiumok szövegeinek összehasonlítása mindenképpen felveti annak a kérdését, hogy a különböző szerkesztői kultúra, kulturális háttér mennyiben járul hozzá a szövegek eltérő hangvételéhez. Az ebből fakadó pontatlanságok kiküszöböléséhez célszerű lenne egy megbízható, objektív és viszonylag pártatlan orosz nyelvű médiumokból származó, tematikailag azonos korpusz összevetése az orosz médiumok szövegtömegével. Mindenesetre az egyes paramétereknél jelentkező igen szignifikáns számbeli eltérések (különösen a *harag/düh* kategóriájánál, a pozitív érzelmek arányánál) arra utalnak, hogy a bizonyos érzelmek felkeltésére irányuló, manipulatív szándék erősen jelen van, illetve a hírszerkesztéshez kapcsolódó különböző kulturális normák az elfogultság, objektivitás, pártatlanság eszményéhez való igazodást, illetve ennek a hiányát, magának az eszménynek az elvetését (ld. az *RT* orosz állami hírtelevízió főszerkesztője, Margarita Szimonján álláspontját¹⁹) is jelentik.²⁰

0.4. Az információs hadviselés interdiszciplináris megközelítése

Az alábbi fejezet célja vázlatosan áttekinteni, hogy az információs hadviselés tágan értelmezett jelensége mely tudományágak felől vizsgálható.

Az interdiszciplináris megközelítés a dezinformáció esetében szükséges, hiszen nem létezik „dezinformációtudomány”, egy olyan jelenségről van szó, amely tulajdonképpen a titkosszolgálatok, illetve a politikai kommunikáció gyakorlatából származik, és korábban nem vizsgálták tudományosan. Emiatt nem sorolható egyértelműen egyik tudományág illetékességi

¹⁹ Маргарита Симоньян, «Не собираюсь делать вид, что я объективная». [„Nem szándékozom azt a látszatot kelteni, hogy objektív vagyok”] Интервью с Маргаритой Симоньян, интервью с Ильей Азар, Lenta.ru, 2013. мартус 7., <https://lenta.ru/articles/2013/03/07/simonyan/>.

²⁰ A nyugati sajtóban számos olyan sajtóorgánium, napilap, hírügynökség van (pl. *Reuters*, *Financial Times*, *The Times of London*, *Wall Street Journal*, *Washington Post*, *New York Times*), amely évszázados vagy még hosszabb múlttal rendelkezik, így több idő volt az újságírói etikai normák kialakulására, azok megszilárdulására, ráadásul az orosz nyelvű sajtó a Szovjetunió időszaka alatt olyan feltételek mellett működött (cenzúra, központi irányítás, hagyományok felszámolása stb.), amelyek teljesen kizárták az ilyen normák alkalmazását vagy kialakulását, ezeknek egyszerűen nem volt elegendő idejük meggyökeresedni az orosz sajtóban. Természetesen nem célom, hogy felmentést adjak a propaganda vádjá alól az orosz állami sajtó számára (a jelek szerint teljesen tudatos tevékenységről van szó), mindenesetre Oroszország és a Nyugat eltérő történelmi fejlődése bizonyos magyarázattal szolgál a sajtó állapotára és az igazsághoz való viszonyára nézve.

körébe sem, másrészt azért sem, mert olyan összetett jelenségről van szó, amely számos különböző megközelítésből vizsgálható.

Talán a leginkább kézenfekvő a kommunikációtudomány felől megközelíteni a kérdést, hiszen a dezinformáció, a propaganda stb. kommunikációs aktusok, és a különböző kommunikációs modellek alapján elemezhetők. Különösen a propaganda jelenségét vizsgálta széles körben a kommunikációtudomány. Itt elsősorban Harold Lasswell nevét kell megemlíteni, akinek az úttörő munkássága a propaganda fogalmának tárgyalásánál említésre kerül. A propaganda fogalmát vizsgáló fejezetben több más kommunikációtudománnyal foglalkozó kutató (Bruce Lannes Smith, Garth S. Jowett és Victoria O'Donnel, John Corner) releváns gondolatai is bemutatásra kerülnek.

A kommunikációelméleti megközelítés sokszor átfedést mutat a pszichológiával, különösen a kognitív pszichológia terén. A hivatkozott pszichológus szerzők között említendő Richard E. Petty és John T. Cacioppo, Síklaki István, illetve akár a nyelvfilozófus Paul Grice is, akinek munkássága a nyelvtudomány, a kommunikációtudomány és a pszichológia határterületén mozog. Szintén említést érdemel Krekó Péter, aki szociálpszichológiai megközelítésből vizsgálja az álhíreket. A kommunikációtudomány mellett a nyelvtudománynak is fontos szerepe lehet az információs hadviselés vizsgálatában, hiszen nyelvi produktumokról van szó, amelyeket különböző nyelvészeti diszciplínák nézőpontjából is lehet elemezni.

Mint minden társadalmi jelenség esetében, itt is van létjogosultsága a szociológiai megközelítésnek. Az elméleti fejezetekben a szociológiai aspektusok nem jelennek meg hangsúlyosan (kivéve talán Jacques Ellul propagandával kapcsolatos gondolatait), ezért itt a teljesség igénye nélkül szeretnék kitérni néhány szociológus szerző művére, akiknek a munkássága valamilyen módon kapcsolható a vizsgált jelenséghez.

C. Wright Mills *A hatalmi elit* című, 1965-ben megjelent nagy hatású művében a tömegtársadalomról írva szembeállítja egymással a közönség (*public*) és a tömeg (*mass*) fogalmát: míg a publikum racionálisan vitázik, érveket ütköztet, addig a tömeg passzív²¹. Ebben a szituációban a tömegmédiá, amely a véleményformálás, a hatalom megszerzésének és megtartásának eszköze, manipulálja az embereket. Mills ezzel kapcsolatban pszichológiai analfabétizmusról²² beszél: az emberek elfogadják a készen kapott véleményeket, mivel ezáltal

²¹ Charles Wright Mills, *The Power Elite* (Oxford University Press, 2000), 302–3.

²² Wright Mills, 311.

az a kellemes érzésük támad, hogy igazuk van, anélkül, hogy gondolkodniuk kellene²³. Éppen ezért helytálló racionális magyarázat helyett inkább érzelmeik megerősítését várják a médiától²⁴. Ezek a gondolatok jelentős átfedést mutatnak a posztigazság és az alternatív tények által leírt jelenségekkel: a tények, a valóság helyett az érzelmi megerősítés, azonosulás lesz a fontosabb a médiafogyasztók számára.

Niklas Luhmann szociológus *A tömegműediumok valósága* című 1996-os művében még az internet tömeges elterjedése előtt ismerte fel és elemezte a médiumoknak a társadalomban betöltött meghatározó szerepét. Luhmann a tömegműédiát a modern társadalom egyik funkcionális rendszerének tekinti²⁵. A modern társadalom egyik fontos jellemzője, hogy mindent, amit tudunk a világról, szinte kizárólag a tömegműédiából tudjuk²⁶. Eközben viszont azt gyanítjuk, hogy ezt a tudást manipulálják, ennek a gyanúnak mégisincs számottevő következménye, mert csak erre tudunk építeni (azt, hogy a média hazudik, szintén a műédiából tudjuk meg)²⁷. A média létrehozza a maga valóságát, amely a rendszeren belüli értelemadással jön létre; a média valósága önreferenciális²⁸. A tudománytól eltérően az igazság kevésbé érdekli a műédiát, ugyanis nem igaz/hamis, hanem hír/nemhír kategóriában gondolkodik²⁹. Ezért a sajtó hamis információkat is lehozhat, ha nem túl nagy a lelepleződés kockázata;³⁰ illetve a véleménynyilvánítás is lehet hír, valamint egy hír napirenden tartására is felhasználható. Arra is felhívja a figyelmet Luhmann, hogy a digitalizációval a média manipulációs lehetőségei megnőnek³¹. A média nem konszenzuális valóságkonstrukcióra törekszik, így minél több az információ, annál nagyobb a bizonytalanság, és annál nagyobb a törekvés, hogy saját véleményünk legyen, és azzal azonosuljunk³².

Az elméleti fejezetekben hivatkozott tudósok közül többen is vannak, akik a filozófia egyik ága (episztemológia, logika, nyelvfilozófia) és valamely más tudományág (számítástudomány, szociológia stb.) határterületén mozogva foglalkoztak a dezinformáció, a propaganda és a rokon fogalmak vizsgálatával (pl. Paul Grice, Jacques Ellul, Don Fallis, Luciano Floridi), habár maga a téma nem tartozik a filozófia által tipikusan vizsgált problémák

²³ Wright Mills, 312.

²⁴ Wright Mills, 314.

²⁵ Niklas Luhmann, *Die Realität der Massenmedien* (Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996), 22.

²⁶ Luhmann, 9.

²⁷ Luhmann, 10.

²⁸ Luhmann, 15, 24.

²⁹ Luhmann, 56, 73.

³⁰ Luhmann, 69–71.

³¹ Luhmann, 78–79.

³² Luhmann, 126.

közé. Az igazság objektivitásának vagy szubjektivitásának, a diskurzusoknak a problémája kapcsán Michel Foucault és Ernesto Laclau munkássága kerül többször említésre. A kvalitatív vizsgálat a filozófia egyik ágának tekintett informális logika módszereit felhasználva elemzi a propagandaszövegekben előforduló érvelési hibákat, a falláciákat.

Jelen értekezés kereteit messze meghaladná egy a dezinformáció és a propaganda fogalmát a filozófia szempontjából bemutató elemzés, azonban a sokoldalúbb megközelítés érdekében érdemes bemutatni a jelenkor egyik legjelentősebb filozófusának, Jürgen Habermasnak *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása* (1962) című művét, melyben elsőként kísérelte meg a nyilvánosság fogalmának tudományos vizsgálatát. (A mai körülmények között a nyilvánosság igen nagy részben az online térbe mint fórumba tevődött át.)

Habermas szerint a XVIII-XIX. században, a kapitalizmus terjedésével kialakult az államtól és gazdasági szereplőktől független társadalmi nyilvánosság, amely a XIX. század közepén-végén hanyatlani kezdett, a tömegtájékoztatás a kapitalista érdekek (vállalatok, kormányok, pártok) képviselője lett³³, a vélemény, megtevesztés került előtérbe az érveléssel szemben³⁴. Ez az újfajta nyilvánosság befolyásolja a fogyasztói döntéseket, és politikai nyomásgyakorlásra is használható³⁵. A manipuláció került előtérbe az érveléssel szemben: a véleményformálás és a szisztematikus propaganda³⁶. A lényeges különbség a korábbi korszakokhoz képest, hogy egykor a sajtó közvetítette a publikum véleményét, ma a tömegmédiá formálja³⁷. Létrejött a világnyelvénység (*Weltöffentlichkeit*)³⁸. A nyilvánosság elveszti kritikai funkcióját, az érvek helyét átveszik a szimbólumok³⁹ (vö. a propaganda – Lasswell- és Lannes Smith-féle definíciója és a posztigazságkorszak anti-intellektualizmusa). A manipulált nyilvánosságban véleményklíma uralkodik el, a szociálpszichológiai paraméterek alapján való manipulálás az identitásokra hat⁴⁰. Raymond Aron *Fin de l'Age Ideologique* című művére hivatkozva Habermas az ideológiai kor végéről, és a konzumkultúra, a választási reklám és a politikai marketing megjelenéséről ír. Ez a konzumkultúra azt jelenti, hogy a polgár,

³³ Jürgen Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990), 163, 165, 302.

³⁴ Habermas, 167.

³⁵ Habermas, 300.

³⁶ Habermas, 301–2.

³⁷ Habermas, 284.

³⁸ Habermas, 303.

³⁹ Habermas, 307.

⁴⁰ Habermas, 321.

ahogy David Riesman írja *A magányos tömegben*, mindent „csak véleménynek” tekint (az igazság relativizálódása), és jól szórakozik rajta, nem érzékeli a politikai döntések súlyát⁴¹.

A fenti tudományágakon kívül természetesen a hadtudomány kutatási körébe is beletartozik több, a jelen vizsgálódás tárgyát képező jelenség, elsősorban a pszichológiai és információs hadviselés, és főképpen az utóbbi években nagy vitákat generáló hibrid hadviselés, amely egyfajta, az előbbi fogalmakat is magába foglaló ernyőfogalomként szolgál. (A hibrid és pszichológiai hadviseléssel foglalkozó legfontosabb hadtudományi publikációk áttekintését lásd a vonatkozó alfejezetekben.)

Jelen munka elsősorban a biztonságtudományok, a nyelvészet (retorika, pszicholingvisztika, NLP – természetesnyelv-feldolgozás) és a filozófia (informális logika, episztemológia) felől közelíti meg az információs hadviselést.

A fenti bekezdések segítségével talán sikerült demonstrálni, hogy a propaganda, illetve a dezinformáció, információs hadviselés esetében olyan témáról van szó, amelynek nemcsak lehetséges a többféle diszciplína felőli megközelítése, hanem valójában, mivel nem létezik bevett tudományos megközelítése, illetve átfogó leírása, csak úgy kapható róla átfogó kép, ha különböző tudományágak megközelítésmódját is felhasználjuk.

1. Az információs hadviselés elmélete

1.1. Az alapfogalmak és terminológia tisztázása, az elméleti szakirodalom áttekintése

Az utóbbi években az információ segítségével történő befolyásolás iránti megnövekedett érdeklődés mellett a fogalomhasználat és a terminológia meglehetősen tarka képet mutat: mintha nem lenne konszenzus arról, hogy hogyan kell nevezni a dolgot, ezért sokan sokféle terminussal élnek: álhírek, propaganda, dezinformáció, információs hadviselés, hibrid hadviselés stb.

⁴¹ David Riesman, *Die einsame Masse* (Berlin-Darmstadt-Neuwied: Luchterhand Verlag, 1956), 354. idézi: Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*, 318–20.

A terminológiai kuszasághoz az is hozzájárul, hogy olyan témáról van szó, amely nem tartozik egy körülhatárolt tudományág hatáskörébe, hiszen egyaránt indokolt lehet a kommunikációtudományi, információelméleti, hadtudományi, politikatudományi megközelítés, de nem szabad megfeledkezni a nemzetközi kapcsolatok elméletéről, szociológiáról, szociálpszichológiáról vagy akár a nyelvészetről vagy filozófiáról. Az alkalmazott terminológia tehát függhet attól is, hogy az illető szerző melyik tudományág felől közelíti meg a kérdést. A jelenség összetettsége miatt indokolt lehet az interdiszciplináris megközelítés alkalmazása, amit jelen munka igyekszik is felvillantani.

A fejezet célja megkísérelni ebben a terminológiai káoszban némi világosságot teremteni a különböző fogalmak definiálásával és egymástól elhatárolásával. Ideális esetben kiválasztható lenne a vizsgált terminusok közül a legalkalmasabb a jelenségkomplexum körülírására. Azonban tekintetbe kell venni, hogy bármely terminus kiválasztása némileg önkényes, hiszen maga a jelenség átfogó, és a különböző terminusok annak különböző aspektusait ragadják meg. Az értekezés címében szereplő *információs hadviselés* terminus tulajdonképpen kompromisszum, mivel annak egy némileg leszűkített (a kiber komponenstől megfosztott) használatát jelenti, amely azonban a leginkább általános és legkevésbé specifikus fogalmi szerkezettel rendelkezik, így alkalmas lehet arra, hogy egyfajta ernyőterminusként funkcionáljon.

Magának a jelenségnek a legáltalánosabb, lehetőleg minden változatot magában foglaló körülírása talán valami ilyen lehetne: a nagyközönség, a médiafogyasztók, illetve a politikai döntéshozók félrevezetése, gondolkodásának és cselekvésének befolyásolása torzított, nem a valóságot tükröző, preparált információk, illetve ilyen információkat tartalmazó médiatermékek segítségével. Tehát a cél a preparált információk közlése révén nem csupán maga a félretájékoztatás, hanem az is, hogy a félretájékoztatás eredményeképpen az alanyok gondolkodásmódja, ezáltal viselkedése is olyan legyen, ami az információkat közlő érdekeinek megfelel (Ez tulajdonképpen a reflexív kontroll elvének lényege, erről az azonos című alfejezetben részletesebben is lesz szó.). A preparált információ lehet teljességgel hamis hír, féligazság, szelektív információ vagy teljességgel valós információ is, amelyet azonban súlyához képest felülreprezentálnak⁴² a tájékoztatásban. Ez a gyakorlatban pl. bizonyos témák,

⁴² Egy adott információ alulreprezentálása, elhallgatása is kimeríti az információ általi befolyásolás fogalmát, de ezt mégsem szokták álhírnek, illetve dezinformációnak tekinteni, hanem inkább a részrehajló tájékoztatás, illetve a propaganda fogalmi körében tartják számon. Mint később látni fogjuk, a dezinformáció nem lehet pusztán valaminek a passzív elhallgatása, talán ezért is sorolják az orosz titkosszolgálati terminológiában az aktív intézkedések körébe. Az, hogy mely híreket jelenít meg egy adott médium és mennyire prominensen (gyakoriság,

általában az ellenséges oldalra nézve negatív információk túlhangsúlyozása, felülreprezentálása, aminek révén torzított képet alakítanak ki pl. egy országról, jelenségről stb.

Itt nem árt kitérni magának az információ fogalmának tisztázására. Az információ fogalma számos tudomány tárgykörébe tartozik, melyek közül elsősorban az információelmélet, a kommunikációtudomány és a szemiotika emelendő ki. Az információelmélet a matematika, az informatika és más egzakt és műszaki tudományok, pl.

hossz, elhelyezés, például mely újságrovatban vagy időszámban közli), az adott médium hírszerkesztési politikájától függ. A sajtóhírek egy valóságmodellét közvetítenek, amely a befogadó valóságmodelljével többé-kevésbé megegyezhet vagy eltérhet, de arra mindenképpen hatással van. Ezt bizonyította Maxwell McCombs és Donald Shaw kísérlete, akik szerint a *media agenda* befolyásolja a *public agendát*, vagyis az emberek azokat a témákat tartják fontosnak, amelyekkel a médiában találkoztak. Maxwell McCombs és Donald Shaw, „The Agenda-Setting Function of the Mass Media”, *Public Opinion Quarterly* 36 (1972): 176–87. Az *agenda setting* lényegét legáltalában Bernard C. Cohen politikatudós ragadta meg: (a sajtónak) „lehet, hogy sokszor nem sikerül megmondania az embereknek, hogy mit gondoljanak, de megdöbbenően sikeres abban, hogy megmondja olvasóinak, *miről* gondolkodjanak” („may not be successful much of the time in telling people what to think, but it is stunningly successful in telling its readers what to think about”). Bernard C. Cohen, *The Press and Foreign Policy* (Princeton: Princeton University Press, 1963), 13. idézi: McCombs és Shaw, „The Agenda-Setting Function of the Mass Media”, 177. Natalia Kasianenko szerint bár minden médium szembesül az agenda-setting feladatával kiadványuk tartalmának összeállításánál, a nem demokratikus államokban a médiumok gyakran a kormányzat által kijelölt feladatok és prioritások alapján végzik ezt. Natalia Kasianenko, „The Trojan Media: Narrative Framing on Russian Television in the Occupied Donbas”, in *Russian Active Measures: Yesterday, Today, Tomorrow* (Stuttgart: ibidem Verlag, 2021), 358.

Egy későbbi kísérlet az online újságok témameghatározó funkcióját is bizonyította: T. L. Wang, „Agenda-setting online: An experiment testing the effects of hyperlinks in online newspapers”, *Southwestern Mass Communication Journal* 15, sz. 2 (2000): 59–70., idézi: Maxwell McCombs és Amy Reynolds, „How the News Shapes our Civic Agenda”, in *Media Effects: Advances in Theory and Research* (New York: Routledge, 2009), 4.

A 2022-ben kitört orosz–ukrán háború során az agenda-setting egy feltűnő példája volt a Dnyipro városban egy lakóházra lezuhant orosz rakétával kapcsolatos kommunikáció. A 2023. január 14-én történt tragédiában 45-en meghaltak, köztük hat gyermek. Az orosz fél állítása szerint a rakéta azért esett a lakóházra, mert az ukrán légvédelem azt előtte lelőtte. A *The Insider* nevű orosz oknyomozó portál január 14-én megállapította, hogy a legfontosabb orosz állami hírügynökségek, a *RIA* és a *TASSZ* nem közölt semmilyen hírt az esetről, és a magántulajdonú (de a gyakorlatban szintén állami kontroll alatt lévő) *Vesztyi* és *NTV* médiumok sem. Más rezsimpárti médiumok (pl. *Kommersant*, *Gazeta.ru*, *Lenta.ru*) valamiféle robbanásról számoltak be a csapásról, megjegyezve, hogy „az ukrán hatóságok szerint állítólag rakétacsapásról van szó”. Hogy kinek az „állítólagos rakétája” volt, azt nem részletezték. Más médiumok azt igyekeztek bizonyítani, hogy nem volt rakétatalálat. A *Readovka* nevű rezsimpárti internetes kiadvány elemzést közölt, amely szerint gázrobbanás történt.

„Российские государственные СМИ не опубликовали ни одной новости о ракетном ударе по жилому дому в Днестре”, *The Insider*, 2023. január 14., <https://theins.ru/news/258550>.

A dnyiprói rakétatámadás esete azt is demonstrálta, hogy az agenda-setting és az egyes tartalmak cenzúrázása nemcsak a médiumokra, hanem a keresőmotorokra is kiterjedhet: a *Можем объяснить* (Meg tudjuk magyarázni) ellenzéki Telegram-csatorna hívta fel rá a figyelmet, hogy a *Google* és az orosz tulajdonú *Yandex* teljesen más találatokat adott a város nevére az eseményt követő napokban. A *Google* már az első oldalon a lakóházra zuhant rakétáról ír, a *Yandex* (más néven *Zen*) viszont először az azonos nevű folyóról, majd az ukrán város történetéről. A keresési eredmények között nincs említés a tragédiáról. A „Dnyepir rakéta” keresésénél is teljesen más eredmények születtek. A *Google*-ban az első helyen a legfrissebb eseményekről szóló hírek, a *Yandex*-ben pedig a Dnyepir rakétatámadással kapcsolatos cikkekre mutató linkek vannak. Ezen keresés alatt az alábbi figyelmeztetés jelenik meg: „Az interneten található egyes anyagok pontatlan információkat tartalmazhatnak. Kérjük, legyen óvatos”.

„«Яндекс» и Google по-разному подают трагедию в Днестре. В российском поисковике новости о трагедии найти практически невозможно”, *Reddit* (blog), 2023. január 20., https://www.reddit.com/r/tjournal_refugees/comments/10fzid8/%D1%8F%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%B8_google_%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83_%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%8E%D1%82_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%8E_%D0%B2/.

híradástechnika határterületén helyezkedik el. Robert M. Losee diszciplínafüggetlen (de leginkább az információelmélethez kapcsolódó) definíciója szerint az információ egy folyamat kimenetének jellemzőjeként határozható meg, amely információval szolgál a folyamatról és a bemenetről (*input*)⁴³. Losee értelmezésében az információ megjelöli, hogy a különböző lehetséges tényállások közül melyik áll fenn, ezzel eloszlatva a bizonytalanságot, amelyet a lehetséges változatok kombinatorikai sokfélesége okoz. Ezt hivatott illusztrálni Losee pénzérme-hasonlata, ahol a fej vagy írás helyzet megadása jelenti az információt. Az információnak ez az értelmezése az informatika területéről a bináris számrendszer alapkonceptiójával mutat hasonlóságot, amely a két lehetséges változó közötti választáson alapul.⁴⁴ Loose idézi R. V. L. Hartley 1928-as írását,⁴⁵ amelyben az információval kapcsolatban jelek átviteléről beszél, amelyek bizonyos jelentéssel bírnak a kommunikáló felek számára.⁴⁶ Ez jóval közelebb áll az információ köznapit értelmezéséhez, amelyet úgy lehetne megfogalmazni, hogy egy adott dologgal kapcsolatos tények, részletek, főleg olyanok, amelyek hozzáadnak valamit addigi tudásunkhoz.

A kommunikációtudomány a kommunikáció folyamatának leírására koncentrálna, Roman Jakobson kommunikációs modelljében (akárcsak a Shannon–Weaver-féle modellben⁴⁷) például az üzenet feleltethető meg az információ fogalmának. Hozzá kell azonban tenni, hogy az ideáltipikus kommunikáció egy akaratlagos folyamatot, és ebben részt vevő feleket feltételez, míg az információelméleti megközelítésben bármi lehet információ, amiből valamire következtetni lehet, pl. egy lábnyom, egy elektromágneses jel.

Winfried Nöth szerint az információ szigorúan szintaktikai elmélete a jeleknek adott kontextusban való előfordulási valószínűségével kalkulál, szemantikai elmélete az üzenetben lévő tartalom mennyiségével, a pragmatikai elmélet pedig azt vizsgálja, hogy a közlő üzenete hogyan befolyásolja és növeli a befogadó ismereteit. Az információval kapcsolatban az értelmesség, az igazság és a relatív számszerűsíthetőség szemantikai kritériumok, az újdonság pedig pragmatikai kritérium⁴⁸.

⁴³ Robert M. Losee, „A Discipline Independent Definition of Information”, *Journal of the Association for Information Science and Technology* 48, sz. 3 (1997): 254.

⁴⁴ Losee, 256.

⁴⁵ R. V. L. Hartley, „Transmission of information”, *Bell System Technical Journal*, sz. 7 (1928): 535–63.

⁴⁶ Losee, „A Discipline Independent Definition of Information”, 263.

⁴⁷ A Claude Shannon és Warren Weaver által 1948-ban megalkotott modell a kommunikáció matematikai, híradástechnikai modellezése, melyet a *Bell Telephone Laboratories*-nál folytatott kutatások alapján dolgoztak ki. A beszélő, a befogadón és az üzeneten kívül szerepel benne a csatorna, az adó(készülék) és a vevő(készülék). Roman Jakobson a kommunikáció részeként a beszélőt, a befogadót, az üzenetet, a kódot, a csatornát és a kontextust tünteti fel.

⁴⁸ Winfried Nöth, „Charles S. Peirce’s Theory of Information: A Theory of the Growth of Symbols and of Knowledge”, *Cybernetics and Human Knowing* 19, sz. 1–2 (2012): 138–39.

Az alábbiakban áttekintem a jelenleg a jelenség leírására leggyakrabban használt fogalmakat, és megvizsgálom, mennyiben fedik le a fent leírtakat.

1.1.1. Álhír

Az álhír (*fake news*), amelyet 2017-ben az év szavának választott a brit *Collins* szótárkiadó⁴⁹, a XIX. század végétől adathozható (mivel maga a *fake* szó viszonylag újkeletű), de az azonos jelentésű *false news* szókapcsolat jóval régebbi. A legkorábbi ismert előfordulás a *Merriam-Webster* szótár szerint 1890-es, de a hamis hír (*false news*) szókapcsolat már jóval korábban, a XVI. században is felbukkant írott forrásokban⁵⁰. A szótár szerkesztői szerint a kifejezés használata a 2017-es évben 365%-kal ugrott meg, nem utolsósorban Trump elnöknek köszönhetően, aki előszeretettel alkalmazza ezt a terminust az őt kritizáló médiumokra⁵¹. A *Collins* szerint a kilencvenes években kezdtek el használni a szókapcsolatot az amerikai televíziózásban, használata 2015 óta növekszik, a nagy ugrás azonban 2016-ban volt⁵².

Az utóbbi években sokan sokféleképpen kísérelték meg definiálni a terminust. A már említett *Collins* szótár, amely 2017-ben az év szavává választotta a *fake news* szókapcsolatot, a következőképpen definiálja a jelentését: hamis, gyakran szenzációhajhász információ, amelyet úgy terjesztenek, mintha híradás lenne („*false, often sensational, information disseminated under the guise of news reporting*”)⁵³.

Tudományos vizsgálódás szempontjából azonban nem elegendő egy szótári definíció, hanem olyan meghatározásokból kell kiindulni, amelyeket a témát tüzetesen vizsgáló, elméleti megközelítést is alkalmazó kutatók alkottak meg. Az alábbiakban azt tekintem át, hogy a témában megjelent fontosabb publikációk hogyan definiálják a fogalmat.

⁴⁹ Hozzá kell tenni, hogy egy ével korábban a *Macquarie* ausztrál szótár már megtette ugyanezt, náluk a 2016-os év szava lett a *fake news*. Elle Hunt, „»Fake news« named word of the year by Macquarie Dictionary”, *Guardian*, 2017. január 24., <https://www.theguardian.com/australia-news/2017/jan/25/fake-news-named-word-of-the-year-by-macquarie-dictionary>. A szótár definíciója alapján az álhír „weboldalakon politikai célokból vagy a webes forgalom növelésére közzétett dezinformációk és hoaxok” és „a közösségi oldalakon posztolt/terjesztett helytelen információ”.

⁵⁰ Merriam-Webster, „The Real Story of »Fake News«”, é. n., <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news>.

⁵¹ Allison Flood, „Fake news is »very real« word of the year for 2017”, *Guardian*, 2017. november 2., <https://www.theguardian.com/books/2017/nov/02/fake-news-is-very-real-word-of-the-year-for-2017>.

Donald Trump még a kifejezés feltalálását is majdhogynem magának vindikálta, de ezt az etimológiát a *Collins* szótár természetesen vitatja.

⁵² Flood.

⁵³ „Fake news”, in *COBUILD Advanced English Dictionary* (HarperCollins Publishers, é. n.), <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>.

Az *álhír*⁵⁴ eredetileg szinonim olyan fogalmakkal, mint a kacsa, a pletyka, a félretájékoztató, a rémhír (azzal a megszorítással, hogy az utóbbi kizárólag erősen negatív tartalmú). Ezek mind valósággal terjesztett valótlan információt jelölnek, azonban az utóbbi évek fejleményei nyomán az álhír specifikus jelentésre tett szert. Míg a felsorolt fogalmak jórészt nélkülözik a szándékosság elemét vagy legalábbis az nem hangsúlyos bennük, az álhír olyan valótlan információt jelöl, amelynek létrehozása és terjesztése szándékosan történik, politikai befolyásolás vagy üzleti haszonszerzés (kattintásvadász – *clickbait* oldalak) céljával⁵⁵. Tehát például egy ismert színész magánéletével kapcsolatos pletyka nem tartozik a tipikus álhírek kategóriájába. A szándékossággal kapcsolatban azonban komoly módszertani probléma, hogy bizonyítása gyakorlatilag lehetetlen.

Bár az álhír terminus mára teljesen mindennaposnak számít, és rendkívül széles körben használják a médiumokban, eddig viszonylag kevés tudományos kísérlet történt a fogalom egzakt definiálására.

A magyar szakirodalomban az egyik legfontosabb mű a témában Krekó Péter *Tömegparanoia* című, 2018-ban, illetve második kiadásban 2021-ben megjelent monográfiája, amely az összeesküvés-elméleteket és az álhíreket vizsgálja szociálpszichológiai szempontból, és a következőképpen definiálja az álhíreket: „*olyan, a nyilvánosság fórumain terjesztett információk, amelyeket szándékos megtévesztés céljából fabrikálnak*”. R. Knapp 1944-es kutatására hivatkozva az álhírek három fajtáját mutatja be: a rózsaszín jövőt ábrázoló

⁵⁴ Az álhír értelmezéséhez elengedhetetlen számot vetni a hír fogalmával. Köznapi fogalomról van szó, amely látszólag nem igényel tudományos definíciót. (Pamela J. Shoemaker ezért „primitív fogalomnak” nevezi. Pamela J. Shoemaker, „News and Newsworthiness: A Commentary”, *Communications*, sz. 31 (2006): 105.) A hír meghatározása úgy fogalmazható meg, mint olyan aktuális információ, mely létrehozója szerint egy kisebb vagy nagyobb közönség számára jelentőséggel bír, érdeklődésre tarthat számot, ezért közlésre érdemes. (Annak tehát, hogy miből lesz hír, nyilvánvalóan van szubjektív komponense is, hiszen a kapuőr (*gatekeeper*) – leginkább a hírszerkesztő, illetve az adott médium hírközlési politikáját meghatározó személy vagy testület – döntésétől függ, amelyhez természetesen figyelembe veszik a befogadók feltételezett érdeklődését is.) A hír egyúttal újságírói műfaj is, annak formai követelményeivel együtt. (Pl. az amerikai újságírás legendássá vált maximája szerint egy újságírónak az alábbi kérdésekre kell válaszolnia, lehetőleg az első bekezdésben: mi?, ki?, hol?, mikor?, miért? hogyan? – What? Who? Where? When? Why? How?) Robert Karl Manoff és Michael Schudson, „Reading the News”, in *Reading the News* (New York: Pantheon Books, 1986), 3.

⁵⁵ Némileg kilógnak ebből a felosztásból az olyan áltudományos összeesküvés-elméleteken alapuló álhírek, mint az oltásellenes, chemtrail, reptiliánus, laposföld- stb. tematika, amiket áltudományos álhíreknek (pseudo-scientific news) is lehetne nevezni. Ezek a témák azonban inkább az összeesküvés-elméletek problematikájához tartoznak, és mint ilyenek, inkább a kollektív tudatnak valamiféle folklórszerű megnyilvánulása, mint tudatosan kreált félrevezetés (laposföld), míg van közte olyan is, amelynek pontosan ismert a szerzője (A mai oltásellenes mozgalom nagyrészt Andrew Wakefield munkásságából ered, aki feltehetően anyagi haszonszerzés céljából hamisított vizsgálati eredményeket tett közzé 1998-ban a *Lancet* című orvosi folyóiratban.). Ezek egy része, az orvosi-egészségügyi vonatkozásúak gyakran összefüggenek a kattintásvadász vagy más anyagi haszonszerzést célzó, gyakran csaló oldalakkal, amelyek különféle betegségekre kínálnak csodatevő gyógyszereket, gyógyászati segédeszközöket.

vágyálmok, a közösség egyes tagjait egymással szembefordító *ékverő*, illetve a legsúlyosabb félelmeket kifejező *mumus* szóbeszéd⁵⁶.

A *Science* magazinban számos szerző tollából 2018-ban megjelent ismeretterjesztő jellegű cikk úgy határozza meg az álhírt, mint „*koholt információ, amely formájában médiatartalmat utánoz, szervezeti folyamatában és szándékában azonban eltér tőle*”⁵⁷. A szerzők szerint az álhíroldalak (*fake news outlets*) abban különböznek a valódiaktól, hogy nélkülözik azok szerkesztői normáit és folyamatait, amelyek biztosítják a tájékoztatás pontosságát és hiteleségét. Emellett azt is írják, hogy az álhírek szokványos hírforrásokon élőködnek, egyszerre húznak hasznot belőlük és ássák alá hitelességüket. Az álhír átfedést mutat olyan más jelenségekkel, mint a *félretájékoztatás* (*misinformation* – hamis vagy félrevezető információ) és a *dezinformáció* (hamis információ, amelyet szándékosan terjesztenek az emberek megtévesztése céljából)⁵⁸. Ez az értelmezés tehát nem feltételez szándékosságot az álhírek mögött, de az nyitott kérdés marad, hogy akkor honnan jönnek, hogyan keletkeznek az álhírek, ha nem valaki szándékosan találja ki őket. Elképzelhető a városi folklórhoz hasonló keletkezés, de ennek az elméletnek az a hátulütője, hogy nem ad magyarázatot arra, hogyan épülhetnek ilyen hírekre egész híroldalak, ahol folyamatosan szükség van az utánpótlásra. A *New York Times* egy oknyomozó cikke azt vizsgálta meg, hogy egy ismeretlen magánember Trump-ellenes tüntetőkről szóló tweetje hogyan produkált többszázezer megosztást és hogyan lett belőle széles körben elterjedt és megvitatott álhír. A cikk célja annak bizonyítása volt, hogy nemcsak célzottan előállított álhírek léteznek, hanem olyanok is, amelyek rosszul tájékozott átlagemberek közösségi médiában elhelyezett posztjaiból terjednek el a hiperpartizán (=szélsőségesen elfogult) blogoszférán keresztül⁵⁹. Az újságírás „demokratizálódását”, az újságírók és laikusok közti határ elmosódását (a blogokon és a közösségi médiában publikált posztokon keresztül) *citizen journalism*nek is nevezik⁶⁰.

⁵⁶ Krekó Péter, *Tömegparanoia: Az összeküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája* (Budapest: Athenaeum, 2018), 17.

⁵⁷ David M. J. Lazer és mtsai., „The science of fake news”, *Science* 359, sz. 6380 (2018. március 9.): 1094. „We define »fake news« to be fabricated information that mimics news media content in form but not in organizational process or intent.”

⁵⁸ Lazer és mtsai., „The science of fake news”.

⁵⁹ Sapna Maheshwari, „How Fake News Goes Viral: A Case Study”, *New York Times*, 2016. november 20., <https://www.nytimes.com/2016/11/20/business/media/how-fake-news-spreads.html>.

⁶⁰ Edson C. Jr. Tandoc, Zheng Wei Lim, és Richard Ling, „Defining »Fake News«”, *Digital Journalism* 6, sz. 2 (2017. augusztus 30.): 137–53, 139.

Edson C. Tandoc és szerzőtársai áttekintették a szakirodalomban 2003 és 2017 között előforduló álhír-definíciókat (34, többségükben egyesült államokbeli publikáció alapján, de volt köztük Ausztráliában, Kínában és Olaszországban végzett kutatás is)⁶¹. A vizsgált cikkek különböző megközelítéseket alkalmaztak: pszichológia, informatika, politikatudomány. Mint írják, a korábbi definíciók egymáshoz kapcsolódó, de különböző tartalmak meghatározására alkalmazták a terminust, mint a hírparódia, politikai szatíra, propagandahír; manapság viszont leginkább a közösségi médiában terjesztett hamis történetek leírására használják, illetve arra, hogy egyszerűen diszkreditáljanak egyes sajtótermékeket⁶². Megemlíti Claire Wardle (nézőpontom szerint kissé túlbonyolított) tipológiai kísérletét⁶³ is, amely a félretájékoztatás (*misinformation*) és a dezinformáció (*disinformation*) kontextusába helyezi az álhíreket⁶⁴.

A szerzők által felállított tipológia az álhírek alábbi fajtáit különbözteti meg: szatíra, paródia, koholmány (*fabrication*), manipuláció, propaganda és hirdetés⁶⁵. A *szatíra* és a *paródia* egyértelműen humoros műfajok, amelyek esetében megtévesztő szándékról nincs szó, nem is számolnak azzal, hogy valaki esetleg komolyan veszi az ilyenfajta „koholt híreket”⁶⁶. Emiatt ezeket a típusokat nem tekinteném az álhírek körébe tartozó jelenségnek. A *koholmányt* úgy határozzák meg, mint olyan cikkeket, amelynek nincs ténybeli alapja, de az újságcikkek stílusában teszik közzé, azzal a céllal, hogy megtéveszse az olvasókat⁶⁷. Hozzáteszik, hogy a sikeres koholt hír az, amelyik eleve meglévő mémekre vagy elfogultságokra épít, amelyet egy gyakran politikai részrehajlást tükröző narratívába foglalnak. Az ilyen álhíreket aztán olyan weboldalakon teszik közzé, amelyek a hagyományos híroldalakat utánozzák. Hangsúlyozzák, hogy a koholt hírek sikere a már eleve meglévő társadalmi feszültségeken alapul: ha a lakosság bízik egy adott intézményben vagy személyben, akkor kevésbé valószínű, hogy elfogadja az őt kritizáló történeteket, de ha komoly politikai, vallási, faji vagy kulturális különbségek állnak fenn, akkor az emberek fogékonyabbak a koholt hírekre⁶⁸. A *manipuláció* kategória a valós képi anyagok retusálását, módosítását jelenti, amelyeket hamis narratívákhoz használnak⁶⁹. Ezt

⁶¹ Tandoc, Lim, és Ling, 141.

⁶² Tandoc, Lim, és Ling, 138.

⁶³ Claire Wardle, „Fake news. It’s complicated.”, *Medium.com*, 2017. február 16., <https://medium.com/1st-draft/fake-news-its-complicated-d0f773766c79>.

⁶⁴ Tandoc, Lim, és Ling, 140.

⁶⁵ Tandoc, Lim, és Ling, 141.

⁶⁶ Bár volt már példa ilyenre is, például az *Onion* című angol nyelvű hírparódia-oldal egyik, Kim Dzsongunról szóló cikkét a Kínai Kommunista Párt lapja állítólag komolyan vette. „China’s People’s Daily falls for Kim Jong-un »sexiest man alive« spoof”, *Guardian*, 2012. november 27., <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/27/china-kim-jong-un>.

⁶⁷ Tandoc, Lim, és Ling, „Defining »Fake News«”, 143.

⁶⁸ Tandoc, Lim, és Ling, 143.

⁶⁹ Tandoc, Lim, és Ling, 144.

szükségtelennek tartom külön kategóriának tekinteni, egyrészt mivel a valós tények, események eltorzítása és valótlan összefüggésben szerepeltetése (*misappropriation*) szöveges információk esetében is gyakran előfordul (ezeket nevezhetnénk átfogó terminussal *csúsztatásnak*), másrészt, ahogy a szerzők is említik, ez általában a koholt híreket kísérő „technikai segédeszköz”. A megtévesztő hirdetéseket az alapján különböztetik meg a többi típustól, hogy anyagi haszonszerzés a céljuk⁷⁰. A *propagandát* úgy jellemzik, mint olyan híryananyagokat, amelyeket egy politikai entitás alkot azzal a céllal, hogy befolyásolja a közfelfogást. A nem titkolt cél, hogy egy közszereplő, szervezet vagy kormányzat javát szolgálják⁷¹. A propaganda gyakran tényeken alapul, de olyan elfogultságot/torzítást (*bias*) tartalmaz, amely egy adott oldalt vagy perspektívát támogat⁷². A különböző típusokat és definíciókat összefoglalva azt írják a szerzők, hogy a közös pont bennük, hogy az álhírek a valódi híreket imitálják (beleértve azok jelenlétét és olvasottságát is, a posztoló és lájkoló botok segítségével), valósnak adják ki magukat, hogy ezzel nyerjenek legitimitást⁷³. A szerzők saját maguk két dimenzió mentén kategorizálják az álhírek típusait: tényyszerűség és a szerző szándéka, tehát hogy a tartalma mennyire felel meg a valóságnak, és szándékában áll-e a szerzőnek megtéveszteni a hírfogyasztókat⁷⁴. Ennek alapján négy fő csoportot különítenek el: hirdetés, propaganda és manipuláció (magas tényyszerűség és magas megtévesztési szándék), koholmány (alacsony tényyszerűség és magas megtévesztési szándék), hírszatíra (magas tényyszerűség és alacsony megtévesztési szándék) és hírparódia (alacsony tényyszerűség és alacsony megtévesztési szándék)⁷⁵. Ezzel a kategorizálással az a probléma, hogy a négy csoportból kettő, amelyeket alacsony megtévesztési szándék jellemez, a mai szóhasználat értelmében semmiképpen sem sorolhatók az álhír fogalma alá (mivel nincs bennük megtévesztési szándék és legtöbbször a közönség sem veszi őket komolyan). Említik is, hogy a mai definíciók a *koholmány* fogalmára koncentrálnak. Hiányolják emellett a mai definíciókból a hallgatóság szerepét, és felteszik a kérdést, hogy álhírnek tekinthető-e az, amit a közönség nem tekint valódinak, és nem hiszi el a hazugságot? A hírszatíra és hírparódia miatt jogosnak tűnik a felvetés, de ezeknél a megtévesztés szándéka sincs jelen; a fő probléma azonban ezzel a megközelítéssel az, hogy a hírfogyasztók előfeltételezéseit és reakcióit nagyon nehéz minden esetben mérni, ezért módszertanilag nem lenne szerencsés erre alapozni a tipológiát. További hiányossága a

⁷⁰ Tandoc, Lim, és Ling, 146.

⁷¹ Tandoc, Lim, és Ling, 146.

⁷² Tandoc, Lim, és Ling, 147.

⁷³ Tandoc, Lim, és Ling, 147.

⁷⁴ Tandoc, Lim, és Ling, 147.

⁷⁵ Tandoc, Lim, és Ling, 148.

tipológiának a történeti összefüggés hiánya, pl. a propaganda esetében (amely nem kizárólag tudatosan megtévesztő lehet), mivel kizárólag a mai internetes megjelenési formákra koncentrál.

Regina Rini episztemológiai szempontból elemezte az álhírek hatásmechanizmusát⁷⁶. Az álhíreket a közös tudás/tudásközösség tragédiájának (*tragedy of the epistemic commons*) nevezi⁷⁷. Az ő meghatározása szerint az álhír olyan történet, amely azt állítja, hogy valós eseményeket ír le, általában a hagyományos médiajelentéseket utánozva, azonban alkotói tudják, hogy jelentős mértékben valótlan, és azzal a céllal terjesztik, hogy széles körben továbbadják, és a közönségnek legalább egy részét megtévevessze⁷⁸. Rini úgy véli, az álhírek sikerének oka, hogy az emberek azért hajlandóak elhinni a hamis híreket, mert a közösségi médián, az ottani megosztásokon keresztül jutnak el hozzájuk, ami egyfajta tanúságtétel. A közösségi médiában való megosztásnak olyan jellemzői vannak, amelyek csökkenthetik a közönség hajlandóságát a kritikus gondolkodásra vagy a tények ellenőrzésére. Ez a hatás felerősödik, ha a tanú és a közönség azonos pártpreferenciával rendelkezik. A közös pártorientáció arra ösztönzi a tanúvallomás befogadóit, hogy több hitelt adjanak a tanúknak, mint az egyébként indokolt lenne⁷⁹.

Az álhíreket tárgyaló, valószínűleg legidézettebb tanulmány (2023 októberéig több mint 8400 hivatkozás gyűlt össze) Hunt Allcott és Matthew Gentzkow 2017-es, kvantitatív vizsgálatot is felvonultató cikke, mely az álhíreknek a 2016-os amerikai elnökválasztási kampányban betöltött szerepét vizsgálja. Bár nem teoretikus cikkről van szó, amely az álhír fogalmi definiálásának csak kevés figyelmet szentel, nagy hatása miatt mégis célszerű bemutatni, hogyan határozza meg a fogalmat. Allcott és Gentzkow úgy definiálják az álhírt, mint olyan hírcikket, amely szándékosan és igazolhatóan hamis és félrevezetheti az olvasókat.⁸⁰ Kizárják viszont az álhírek kategóriájából a nem szándékos hibákat, tévedéseket; híreszteléseket, pletykákat, melyek nem újságcikkekből származnak; összeesküvés-elméleteket, amelyeket nehéz bizonyítani vagy cáfolni, és amelyeket tipikusan olyan emberek

⁷⁶ Regina Rini, „Fake news and partisan epistemology”, *Kennedy Institute of Ethics Journal* 27, sz. 2 (2017): E43–64.

⁷⁷ Rini, E-44.

⁷⁸ „A fake news story is one that purports to describe events in the real world, typically by mimicking the conventions of traditional media reportage, yet is known by its creators to be significantly false, and is transmitted with the two goals of being widely re-transmitted and of deceiving at least some of its audience”; Rini, E-45.

⁷⁹ Rini, E-43.

⁸⁰ Hunt Allcott és Matthew Gentzkow, „Social media and fake news in the 2016 election”, *Journal of Economic Perspectives* 31, sz. 2 (2017): 213.

terjesztenek, akik hisznek bennük; a szatírákat; részrehajló vagy félrevezető, de nem teljesen hamis riportokat.⁸¹ Empirikus vizsgálatukból az álhíreknek való kitettség alapján kalkulálva azt a következtetést vonják le, hogy ha az álhírek ugyanolyan hatásosak lennének, mint az televíziós hirdetések, akkor Trumpnak nagyobb különbséggel kellett volna megnyernie a választást. Így viszont az feltételezhető, hogy az álhírek hatása korlátozott a választási tévéhirdetésekhöz képest.⁸²

Ugyancsak 2017-ben íródott Aczél Petrának az álhír fogalmával foglalkozó cikke. Aczél szerint az álhír nem tudományos fogalom („sokkal inkább politikai koncepció”⁸³), és hajlik az álhír fogalmának elrelativizálására, amikor azt írja, hogy „nehéz találni a (...) tömegkommunikáció történetében olyan időszakot, amely ne mutatná meg, hogy a hír általában az volt, amit annak tartottak. Az álhír pedig az, amiről az ellenségeik és a hiszékenyek gondolták, hogy hír”.⁸⁴ (Aczél itt a hírértéket összemosza a valóság-hűség kategóriájával, az álhíreket ugyanis leginkább ez utóbbi alapján szokták megkülönböztetni a valódi hírektől.) Aczél szerint „a hír kontextusát jelentő politikai-társadalmi rendszerek és nem elsősorban az esemény tervezettsége határozza meg, hogy valami álhír-e vagy sem”. (Aczél Boorstin⁸⁵ alapján – szerintem megkérdőjelezhetően – azon az állásponton van, hogy csak a spontán események tekinthetők valódi eseménynek, pl. egy sajtótájékoztató vagy egy épületátadás nem valódi események, így a róluk tudósító hírek is nevezhetők lennének álhírnek.) Shoemakerre⁸⁶ hivatkozva felhívja rá a figyelmet, hogy a demokratikus és az autoriter rendszerekben más a hír célja és fogadtatása, a két rendszer hírei között pedig – véli Aczél – nem a valóság-hűség vagy az igazság a megkülönböztető jegy, hanem az, hogy a hír figyelmeztet-e vagy okít. Márpedig – írja Aczél Allcott és Gentzkow alapján – azok között a hírek között, amelyeket ma a közbeszédben álhírnek szokás nevezni, számos figyelmeztető tartalmút is találhatunk.⁸⁷ Ezek tulajdonképpen deklaratív kijelentések, amelyekkel ilyen formában nehéz vitába szállni, utóbbinak azonban ellene lehetne vetni, hogy a figyelmeztető tartalmú álhírek általában a rémhír kategóriájába tartoznak vagy valamilyen nem valós vagy eltúlzott veszélyre (ld.

⁸¹ Allcott és Gentzkow, 214.

⁸² Allcott és Gentzkow, 232.

⁸³ Aczél Petra, „Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez”, *Századvég* 84., sz. 2017/2 (2017): 10.

⁸⁴ Aczél Petra, „Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez”, *Századvég* 84., sz. 2017/2 (2017): 6.

⁸⁵ Daniel J. Boorstin, *The Image. A Guide to Pseudo Events in America* (New York: Vintage Books, 1961).

⁸⁶ Shoemaker, „News and Newsworthiness: A Commentary”. Míg Aczél a kommunikációtudomány szempontjából támadja az álhír fogalmát, addig Shoemaker – másokhoz hasonlóan, pl. Johan Farkas és Jannick Schou, Bernd Carsten Stahl – átpolitizálja a hír fogalmát, és úgy értelmezi, mint a homeosztatis rendszer részét, amely egyensúlyban tartja a társadalmat, célja fenntartani a dolgok jelenlegi állapotát, korlátozni a társadalmi változásokat.

⁸⁷ Aczél, „Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez”, 11.

egészségügyi álhírek – a különböző ijesztően bemutatott betegségek ellen gyógyírként felkínált csodaszerek) hívják fel a figyelmet, így a figyelmeztetési szándék sem valódi, sokkal inkább valamilyen haszon érdekében való pánikkeltés a célja. (Az autoriter rendszerek, a diktatúrák egyébként a pánikkeltést szigorúan szankcionálják, ezért annak csak demokratikus rendszerekben nyílhat nagyobb tere.) Allcott és Gentzkow közleményére hivatkozva azon az állásponton van, hogy a szándékosság és az (ellentétesen) igazolhatóság az álhíresedés konjunktív feltételei, önmagában egyikük sem elegendő.⁸⁸ Aczél szerint az emberi kommunikációban nem lehetséges egyszerű különbségtétel az igaz és a hamis között, a kommunikatív viselkedés „egyfajta információmenedzsment annak érdekében, hogy a személy homlokzatának, identifikációjának, társas együttélésének, összetartozásának vagy különbözőségének dinamikái fennmaradjanak”⁸⁹. A személyközi megtévesztés Buller–Burgoon-féle elméletére hivatkozva, amely szerint a megtévesztő kommunikációnak éppúgy aktív részese a befogadó, mint a közlő, kijelenti, hogy az álhír nem kizárólagosan kibocsátói jelenség, sokkal inkább interakciók eredménye.⁹⁰ Aczél szerint az álhírekkel foglalkozók nem veszik figyelembe a kontextus, az emberi viszonyok, a kapcsolatok valenciájának szempontjait és jelentőségét.⁹¹ Ebben kétségkívül van igazság, hiszen a kommunikáció nyilvánvalóan kétoldalú jelenség, és a befogadó részéről is szükségeltetik egyfajta nyitottság, fogékonyság az adott információtartalom iránt (a Shannon-Weaver kommunikációs modellt használva, hiába jó az üzenet, ha a befogadónak nincs megfelelő vevőkészüléke), illetve tájékozatlanság, hiszékenység, amelyet a dezinformáló kihasznál, továbbá az álhíreket nagyon gyakran egy adott célcsoport jellemzőire szabják, ám a dezinformáció elkövetője és áldozata szerepének összemosása, relativizálása rendkívül hasonlít ahhoz, amit a bűncselekményekkel kapcsolatban áldozathibáztatásnak neveznek, vagyis a tettes felelősségének kisebbitése; illetve véleményem szerint éppen ez az értelmezés hagyja figyelmen kívül a kontextust, pl. hogy adott esetben egy megtervezett titkosszolgálati akció vagy marketingkampány keretében történik meg a dezinformálás, álhírek elültetése, ahol egyértelműen megkülönböztethető egy aktív és egy (viszonylag) passzív fél. A dezinformáló szituációk (pl. röplap, újság, rádió, televízió, előadás) általában nem dialogikusak vagy interaktívak, ami alól az internetes hírek képeznek kivételt, ahol lájkok és kommentek formájában megjelenhet valamiféle csökevényes dialógus. Ezekben a műfajokban a befogadó szerepe inkább csak a közlőnek a befogadóval kapcsolatos predikciói

⁸⁸ Aczél, 12.

⁸⁹ Aczél, 14.

⁹⁰ Aczél, 14–15.

⁹¹ Aczél, 15-16.

által érvényesül. Emiatt teljesen téves az álhírekre Buller és Burgoon elméletét alkalmazni, amelyet azok kifejezetten azzal a céllal fejlesztettek ki, hogy az interaktív, egymást ismerő emberek között lezajló, szemtől szembeni, közvetlen kommunikációs helyzetekben előforduló megtévesztést modellezzék.⁹² Aczél szerint az objektivitás, bár teljes egészében nem valósul meg, normatív fogalom az újságírás számára, olyan ideál, amely felé törekedni kell, ha nem is sikerül megvalósítani.⁹³

Axel Gelfert 2018-as cikkében⁹⁴ áttekinti a korábbi definíciós kísérleteket az álhír fogalmának meghatározására. Megjegyzi, hogy bár a tudósok és a különböző szakértők sokat írtak az álhírek veszélyeiről, kevesebb figyelmet szenteltek magának a terminusnak a definiálására. Megemlíti, hogy van olyan definíciós kísérlet is, amely az álhír fogalmának relativizálására irányul: Matthew Dentith úgy határozza meg az álhírt, mint „az az állítás, miszerint egy történet félrevezető” (*an allegation that some story is misleading* – a szerző kiemelése)⁹⁵. vagyis az álhír nem magát a félrevezető állítást jelenti, hanem az állítás állítólagos félrevezető voltára való hivatkozást, azaz egy retorikai eszköz, amely arra irányul, hogy aláássák vele egy adott állítás hitelességét. Ezt a megközelítést maga Gelfert is következetlennek tartja, ugyanis történetileg és szociokulturálisan is következtelen, mivel az álhírek megjelenése megelőzte az álhír jelző taktikai használatát az ellenfél megrágalmazására. Arra is kitér, hogy a 2016-os események után megszűntek a meglévő distinkciók a „nyilvános dezinformáció” különböző formái között. A médiatudósok, a néprajzkutatók és szociális episztemológiával foglalkozók régóta foglalkoztak azzal, hogy elkülönítsenek egymástól olyan fogalmakat, mint a pletyka, szóbeszéd, hoaxok/kacsák, városi legendák⁹⁶.

Gelfert hangsúlyozza, hogy a számos, a szakirodalomban eddig javasolt definíció megalkotói különböző szakmákat képviselnek, mint például jog és újságírás, nem törekednek

⁹² D. B. Buller és J. K. Burgoon, „Interpersonal deception theory”, *Communication Theory* 6, sz. 3 (1996): 203–205.

⁹³ Aczél Petra, „Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez”, *Századvég* 84., sz. 2017/2 (2017): 15.

⁹⁴ Axel Gelfert, „Fake News: A Definition”, *Informal Logic* 38, sz. 1 (2018): 84–117.

⁹⁵ Gelfert, 93.

⁹⁶ A pletykát Bergmann (Jörg R. Bergmann, *Discreet indiscretions: The social organization of gossip* (New York: Aldine de Gruyter, 1993, 70) meghatározását átvéve úgy definiálja, mint amelynek „csak egy bizonyos csoport számára van jelentősége” és „rendkívül szelektív módon, rögzített közösségi hálózaton belül kerül terjesztésre”. A híresztelések néha szintén elválhatnak eredetüktől és városi legendákká „merevedhetnek”, amelyeket később a mainstream hírforrások felfedezhetnek és tényként tudósíthatnak róluk, melynek során gyakran helyi színezetet és különböző díszítőelemeket vesznek fel. (Gordon W. Allport és Leo Postman, *The psychology of rumour* (New York: Henry Holt & Co, 1947, 162.) A hoaxokról Gelfert azt írja, hogy az álhírekhez hasonlóan szándékosan fabrikált valótlanosságok, de céljuk más, létrehozásuknál az a szándék, hogy előbb-utóbb rájőjjenek a csalásra, talán azért, hogy ezzel rámutassanak a lakosság egy bizonyos szegmensének hiszékenységére. Gelfert, „Fake News: A Definition”, 94-95.

olyan fogalmi szigorra/pontosságra, amelyet a tudományos episztemológia megkövetelne. Azonban egyre több hivatásos filozófus is bekapcsolódott, és ígéretes definíciókat javasoltak⁹⁷. A kortárs meghatározásokat számba véve kiemeli, hogy mely jellemzők kerültek be különböző kutatók definícióiba mint az álhírek megkülönböztető jegyei: 1) online terjesztett hírek⁹⁸ 2) teljesen hamis, és nincs ténybeli alapja⁹⁹ 3) tudottan hamis és szándékosan félrevezető, célja a megtévesztés, a félretájékoztatás.¹⁰⁰ Gelfert e jellemzők kizárólagos voltát vitatja. Attól, hogy egy álhír a nem online sajtóba is bekerül, még nem szűnik meg álhírné lenni¹⁰¹. Az sem igaz, hogy minden álhír száz százalékig hamis és minden valós alapot nélkülöző, illetve hogy egyenlőségjelet lehetne tenni a pontatlanságokat tartalmazó írások és az álhírek közé: pl. egy újságcikk lehet leegyszerűsítő, tehát pontatlan azért is, mert egy összetett jelenséget akar a laikusoknak megmagyarázni; másrészt pedig az álhírek nem a fikciós műfajba tartoznak, hanem legtöbbször valós elemeket is tartalmaznak, ezeket keverik a valótlanosságokkal, hogy így keltsenek zavart¹⁰². (Utóbbival kapcsolatban Gelfert hivatkozik Wardle kísérletére, aki az álhírek hét típusát különböztette meg, annak alapján, hogy milyen mértékű hamisítást tartalmaznak és ezt milyen eszközökkel érik el. Bár Wardle tipológiája mindenképpen figyelemreméltó, kérdéses, hogy az Occam borotvája-féle gazdaságosság elvével szemben megállja-e a helyét: produktív-e a distinkciója.) A megmaradó, harmadik elem a szándékos félrevezetés, ami abban nyilvánul meg, hogy a valótlan állításokat valódi hírként tálalják. Neil Levy és Regina Rini filozófusok definícióját idézi, amelyek ezt az elemet helyezik a középpontba (utóbbit l. fent)¹⁰³. A szándékossággal kapcsolatban kiemeli, hogy az nem jelenti feltétlenül a manipuláció szándékát hamis hiedelmek elültetése révén, hanem az a lényeg, hogy az álhírek gyártói olyan gyakorlatot folytatnak, amely várakozásaik szerint hamis hiedelmeket alakít ki a közönség egy részében, függetlenül attól, hogy nekik maguknak fűződik-e érdekük ezeknek a tévhiteknek az elterjedéséhez (a példa erre a macedón tinédzserek által működtetett

⁹⁷ Gelfert, „Fake News: A Definition”, 95.

⁹⁸ David O. Klein és Joshua R. Wueller, „Fake news: a legal perspective”, *Journal of Internet Law* 20, sz. 10 (2017): 6.; idézi Gelfert 97.

Vian Bakir és Andrew McStay, „Fake news and the economy of emotions: problems, causes, solutions”, *Digital Journalism*, 2017, 1.; idézi Gelfert 96.

⁹⁹ Will Oremus, „Facebook has stopped saying ‘fake news’”, *Slate*, 2017. augusztus 8., <https://slate.com/technology/2017/08/facebook-has-stopped-saying-fake-news-is-false-news-any-better.html>.

¹⁰⁰ Allcott és Gentzkow, „Social media and fake news in the 2016 election”. idézi: Gelfert, „Fake News: A Definition”, 96.

¹⁰¹ Gelfert, 98.

¹⁰² Gelfert, 99-100.

¹⁰³ „Fake news is the presentation of false claims that purport to be about the world in a format and with a content that resembles the format and content of legitimate media organisations”; idézi: Gelfert, 101.

álhíroldalak¹⁰⁴ és minden kattintásvadász oldal)¹⁰⁵. Ennek megfelelően az álhírek gyártóinak nem mindig van ideológiai céljuk, az álhír nem ugyanaz, mint a propaganda. Az álhírek félrevezető természete a tartalom kiválasztásának vagy bemutatásának módjából adódik, vagyis abból, ahogy az álhírek termelésének és propagálásának módja meg van tervezve¹⁰⁶.

Gelfert szerint más is kell ahhoz, hogy egy „dezinformációból” (a szerző szóhasználata) álhír legyen, mégpedig hogy széles körben elterjedjen, amit bizonyos rendszerszintű jellemzőinek köszönhet¹⁰⁷. (Arra azonban nem tér ki, hogyan mérhető ez az elterjedtség, és mit jelent a széles kör, így operacionalizálás híján ez a distinkció kevés gyakorlati haszonnal bír a jelenség vizsgálata szempontjából. Másrészt az is megkérdőjelezhető, hogy attól álhír-e valami, hogy sikeres, és egy olyan álhír, ami nem „robban”, valóban nem is lenne álhírnek tekinthető?) Gelfert az álhírt a dezinformáció alfajának tekinti, amelynek az episztemológusok nagyobb figyelmet szenteltek, és így kiterjedt fogalmi elemzés tárgya volt¹⁰⁸. A kettő közti hasonlóság miatt a definíciók is részben átfedik egymást. A Gelfert által javasolt álhír-definíció a következő: „(tipikusan) hamis vagy félrevezető állítások hírként való szándékos bemutatása, ahol az állítások tervezetten félrevezetőek”¹⁰⁹.

Ami miatt a kortárs álhírek új jelenség, és ami a jelentőségét adja, az az, „amilyen mértékben a tőle elválaszthatatlan, a források és a terjesztési csatornák megtervezésével kapcsolatos, rendszerszintű jellemzők biztosítják az elterjedését”¹¹⁰. Ezáltal olyan kognitív torzításokat használnak ki, mint a megerősítési torzítás (*confirmation bias*), az ismétlődő hatások (*repetition effects*), az érzelmi gerjesztés (*affective arousal*), amelyek *falldacyk* (hamis/hibás érvelések) révén gátolják a kritikus érvelést és az aktív vizsgálódást¹¹¹.

Matthew Dentith korábban már említett, az álhír fogalmának relativitásán alapuló elméletéhez hasonló Johan Farkas és Jannick Schou tanulmánya, amelyben Ernesto Laclau posztmarxista diskurzuselmélete alapján az álhíreket üres jelölőként (*floating signifier*) kísérlik meg értelmezni, amelynek nincsen rögzített jelentése. Laclau szerint a normativitás dönti el,

¹⁰⁴ Krekó Péter, *Tömegparanoia 2.0. Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformáció* (Budapest: Athenaeum, 2021), 125–29.

¹⁰⁵ Gelfert, 107-108.

¹⁰⁶ Gelfert, 110.

¹⁰⁷ Gelfert, 102-103.

¹⁰⁸ Gelfert 103.

¹⁰⁹ „Fake news is the deliberate presentation of (typically) false or misleading claims as news, where the claims are misleading by design.” Gelfert, 108.

¹¹⁰ Gelfert, 111.

¹¹¹ Gelfert, 112-113.

hogy mi válik ténnyé¹¹². Szerintük az álhír új politikai kategória, és ahelyett, hogy az álhír pontos definícióját keresnék vagy kritériumokat annak megállapítására, hogy mi nevezhető igaznak és hamisnak, úgy gondolják, hogy az álhír egy olyan terminus, amely valójában csak egy eszköz a hatalmi hegemoniáért folytatott harcban, amelyet ki-ki arra használ, hogy delegitimálja a politikai ellenfeleiket¹¹³.

Az üres jelölő azt jelenti, hogy alapvetően különböző és sokszor ellentétes politikai projektekhez használják, mint a politikai identitás felépítésének eszközét. A szerzők szerint három különböző üzenet artikulálására használják: (1) a digitális kapitalizmus kritikája, (2) a jobboldali politika és a média kritikája és (3) a liberális és a mainstream média kritikája¹¹⁴. Farkas és Schou az álhír fogalmának evolúcióját a következőképpen írják le: miután az amerikai liberálisok és a mainstream média a jobboldali politikához kötötték a jelenséget, és elkezdtek összemenni az álhíreket az összeesküvés-elméletekkel és jobboldali véleményekkel, erre adott ellenreakcióként Trump és támogatói a mainstream médiát támadták meg azzal, hogy ők az „álhírek”¹¹⁵. Trump azzal vádolta a mainstream médiát, hogy az politikai konstruktum, amelynek célja elnökségének delegitimálása. Trump éppen ellenkező diskurzusba helyezte a terminust, amikor a mainstream médiát kezdte támadni azzal, hogy „*fake news médiának*” nevezte őket¹¹⁶. A cél a kritikus újságírás delegitimálása és lebontása. Az igaz és a hamis itt politikai kategóriákká válnak¹¹⁷. Farkas és Schou odáig mennek, hogy azt állítják, az álhír fogalmának nincs a diszkurzivitást megelőző vagy azon kívüli jelentése. Mint ilyen, napjaink politikai küzdelmeinek középpontjává vált, diszkurzív fegyverként használják, a politikai ellenfelek delegitimálására törekedve¹¹⁸. Véleményük szerint azok, akik meg akarják érteni és definiálni akarják a posztigazságszakot, normatív diskurzust képviselnek, és szintén az álhír mint üres jelölő körüli hegemónikus küzdelem részévé válnak. Ez a diskurzus átmenetet jelenthet egy olyan érából, ahol „a tények nem számítanak”, egy hiperfaktuálisba, olyanba, melyben a faktualitás fogalma a diszkurzív küzdelmek középpontjában áll, ahol rögeszmésen azzal foglalkozunk, hogy meghatározzuk, mi számít ténynek és mi hamis¹¹⁹.

A fentebb ismertetettekkel mindenképp vitába kell szállnom. Az álhír fogalma körüli hegemónikus küzdelem létét értelmetlen lenne kétségbe vonni, és az is tény, hogy ennek

¹¹² Johan Farkas és Jannick Schou, „Fake News as a Floating Signifier: Hegemony, Antagonism and the Politics of Falsehood”, *Javnost: The Public* 25, sz. 3 (2018): 302.

¹¹³ Farkas és Schou, 298, 300.

¹¹⁴ Farkas és Schou, 300.

¹¹⁵ Farkas és Schou, 306.

¹¹⁶ Farkas és Schou, 306.

¹¹⁷ Farkas és Schou, 307.

¹¹⁸ Farkas és Schou, 308.

¹¹⁹ Farkas és Schou, 309.

eredményképpen az álhír fogalma a közéleti gyakorlatban valóban üres jelölővé vált. Mindenképpen a szerzők dicséretére válik, hogy erre rámutattak, és ennek geneziséjét is felvázolták. Azonban az, hogy egy fogalommal visszaélnek, és eredeti jelentésétől eltérően, esetleg azzal éppen ellentétesen használják, még nem teszi indokolttá, hogy magát a fogalmat jelentés nélkülinek tételezzük. Hiszen ha így tennénk, olyan fogalmakat is kiselejtezhetnénk, mint a jog, demokrácia, biztonság, jólét stb. A tényekkel és a ténytudással, az igazsággal és hamissal való kényszeres foglalkozás pedig elengedhetetlen, mivel az igazság és a tények az az alap, amelyre az egész nyugati civilizáció épül, így azok elvesztése beláthatatlan következményekkel járhat¹²⁰. Az is kétségtelen, hogy az álhírekkel és a faktualitással foglalkozó tudós bárhogy is szeretné, nem tudja kivonni magát abból a hegemónikus küzdelemből, amely ezek körül a fogalmak körül zajlik, mindenképpen azonosítani fogják valamelyik oldallal, de a feladata éppen az lenne, hogy amennyire lehet, a ténytudás talaján állva a szerzők által némileg kárhóztatva emlegetett tényalapú normatív diskurzust megteremtse.

A szerzők leírják, az *álhír* terminussal kapcsolatban gyakori kritika, hogy olyan gyakran használják olyan sok különböző dologra (pl. mindenféle félretájékoztatásra, csúsztatásra, összeesküvés-elméletekre, tévedésekre és olyan híradásokra, amelyek egyszerűen nem tetszenek az embereknek¹²¹) – sokszor nem is valótlan hírekre –, hogy mára kiüresedett¹²².

Axel Gelfert a kifejezés „taktikai használatáról” beszél, amelynek az a célja, hogy lejárássa a legitim sajtóorgánumokat¹²³. A kifejezéssel való visszaélés miatt maga a média (is) hibázatható, legalábbis Alexios Mantzarlis, a Poynter fact-checking honlap igazgatója szerint, mivel a 2016-os amerikai elnökválasztás után mindent *fake news*-nak kezdtek nevezni¹²⁴. A pontatlan használat mellett azt is kiemelik, hogy kiszélesedett, diffúz lett a jelentése, és

¹²⁰ Ahogy Alan Sokal és Jean Bricmont tudományfilozófusok írják: „ha valaki hozzá akar járulni a tudományhoz, legyen az természet- vagy társadalomtudomány, fel kell hagynia a logika életképességével, illetve a világ megfigyelésén és/vagy kísérleten keresztül történő megismerésével kapcsolatos kételyeivel”. Alan Sokal és Jean Bricmont, *Intellectual impostures. Postmodern philosophers' abuse of science* (London: Profile Books, 2003), 179.

¹²¹ Pl. „There's now this belief that one's personal intuitions about something are more valuable than actual knowledge. I can say 'that's fake news' because I feel that it's wrong.”; “Any information from any source that you don't agree with” Hunt, „»Fake news« named word of the year by Macquarie Dictionary”.

¹²² Mike Wendling, „The (almost) complete history of »fake news«”, *BBC News*, 2018. január 22., <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-42724320>.

¹²³ Gelfert, „Fake News: A Definition”, 93.

¹²⁴ Wendling, „The (almost) complete history of »fake news«”.

manapság olyan dolgokra is alkalmazzák, mint szponzorált cikkek, hirdetések, képi mémek, Twitter-botok, szóbeszéddek¹²⁵.

Figyelemreméltó, hogy a Facebook 2016-ban a *fake news* kifejezést lecserélte a *false news*-ra (hamis hírek), amit azzal indokolt, hogy az előbbi már „külön életet él” (ez a terminus politikai töltöttségére és a vele való visszaélésekre utal), és a *false news*-t pontosabbnak találják. A probléma azonban az új terminussal az, hogy ebben nincs benne a szándékosság eleme¹²⁶. Will Oremus, a *Slate* újságírója szerint a *fake news* kifejezés több különböző dolgot mos össze, ezért azt javasolja, hogy inkább több terminust használjanak párhuzamosan: a hírként tálalt fikatív történetek legyenek hoaxok, a spekuláción alapuló sztorik összeesküvés-elméletek, a durván részrehajló tartalmúak propaganda, főleg ha kormánypártiak; az igazságot is tartalmazó, de félrevezető cikkek egyszerűen félrevezetőek; az egyedi hamisításokat pedig, amelyek politikai célokat mozdítanak elő, félretájékoztatásnak (*misinformation*) kellene hívni¹²⁷; illetve „egy politikus hamis állítása nem „hamis hír”, csak hamis állítás vagy hazugság, ha a hamisság szándékos”. (A propagandának ez a meghatározása meglehetősen felületes és félrevezető – ami nem csoda, hiszen nem tudományos publikációról, csupán egy újságcikkről van szó. A propaganda fogalmával külön fejezetben foglalkozom.)

Megemlítendő Melissa Zimdars, a Merrimack College kommunikációprofesszora által összeállított lista az álhíroldalokról, amelyen – meglehetősen félrevezetően – a tényleges hamis hírportálok, például az *Abc.com.co* mellett szerepeltek olyan nyíltan szatirikus oldalak, mint például az *Onion*, és konzervatív blogok is, mint például a *Breitbart* és a *Red State*. Maga Zimdars elismerte, hogy a lista nem korlátozódik a hamis hírekre. Az amerikai konzervatívok körében nagy felháborodást kiváltó listát Zimdars azóta eltávolította, de ennek is szerepe lehetett a fogalom elértéktelenedésében, elrelativizálásában (és végső soron az igazság és a valós hír fogalmának kiüresítésében), ugyanis a konzervatív szimpatizánsok innentől kezdve a szerintük liberális elfogultságú hírforrásokra kezdték használni¹²⁸.

Zhou és Zafarani 2020-as cikkükben a tényszerűség, a szándék és a hírszerűség alapján határozták el egymástól az álhírhez közel álló fogalmakat, így a dezinformációt, a félretájékoztatást, a szatirikus híreket, a szóbeszédeket stb.¹²⁹ Ennek alapján a megtévesztő hír

¹²⁵ Wendling.

¹²⁶ Oremus, „Facebook has stopped saying ‘fake news’”.

¹²⁷ Oremus.

¹²⁸ Will Oremus, „Stop Calling Everything ‘Fake News’”, *Slate*, 2016. december 6., <https://slate.com/technology/2016/12/stop-calling-everything-fake-news.html>.

¹²⁹ Xinyi Zhou és Reza Zafarani, „A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, and Opportunities”, *ACM Computing Surveys* 53, sz. 5 (2020): 3, <https://doi.org/doi:10.1145/3395046>.

(*deceptive news*) az álhírnek az a fajtája, mely szándékosan megtévesztő, szemben a hamis hírrel (*false news*), melyről ez nem mondható el egyértelműen, és a satirikus hírrel, melynek célja a szórakoztatás.

Concept	Authenticity	Intention	News?
Deceptive news	Non-factual	Mislead	Yes
False news	Non-factual	Undefined	Yes
Satire news	Non-unified ²	Entertain	Yes
Disinformation	Non-factual	Mislead	Undefined
Misinformation	Non-factual	Undefined	Undefined
Cherry-picking	Commonly factual	Mislead	Undefined
Clickbait	Undefined	Mislead	Undefined
Rumor	Undefined	Undefined	Undefined

1. ábra: Az álhírhez kapcsolódó fogalmak összehasonlítása (Forrás: X. Zhou és R. Zafarani 2020)

A fentebb tárgyalt definíciók közül Rinié és Gelfertté a leginkább alapos és végiggondolt. Tömörsege miatt Gelferttét tartom a legraktikusabbnak, azonban az általa posztulált széleskörű elterjedtség vitatható. Összességében véve pedig az álhír terminus használatát nem tartom szerencsének a fentebb már részletesen tárgyalt okok miatt: a kifejezés diffúz volta, kiüresedése, a vele való visszaélések. Illetve már önmagában az is kizáró ok lehetne, hogy az üzleti haszonszerzés érdekében létrehozott és terjesztett álhírek is idetartoznak, az általam vizsgált jelenség azonban csak a politikai célú megtévesztő hírek.

1.1.2. Dezinformáció

1.1.2.1. A dezinformáció episztemológiai értelmezése

A dezinformáció mint episztemológiai probléma foglalkoztat egyes filozófusokat. Don Fallis 2009-es előadásában a dezinformáció fogalmi elemzését kísérelte meg. Fallis ebben a cikkben a dezinformáció fogalmát tágran értelmezi, nem a terminus hagyományos titkosszolgálati használatát követi, hanem abból indul ki, hogy minden hamis információ lehet dezinformáció, majd ezt az értelmezést szűkíti formális logikai módszerekkel. A dezinformáció és a félretájékoztatás (*misinformation*) megkülönböztetése visszatérő probléma. Fallis szerint az egyik lehetséges értelmezés, hogy ezek egymást kölcsönösen kizáró kategóriák, a másik pedig, hogy a dezinformáció a félretájékoztatás altípusa, amennyiben abban különbözik tőle,

hogy szándékos¹³⁰. Fallis nem foglal állást a kérdésben, de annak valójában csak ismeretelméleti szempontból van jelentősége, gyakorlati szempontból nemigen. A dezinformációról azt írja, hogy azt általában a kormány, állam vagy a haderő által kifejtett tevékenységként fogják fel, és példaként a második világháborús Testőr hadműveletet¹³¹ említi, illetve George Carlin humoristát idézi, aki azt mondta, „a kormány nem hazudik, hanem dezinformációt folytat”, vagyis a *dezinformáció* szó tulajdonképpen eufémizmus lenne a hazugság helyett. A dezinformáció forrásaiként megnevezi még a hírszolgáltatókat (médiumok), illetve megjegyzi, hogy egyénektől is származhatnak dezinformációk, például újságíróktól, akik egyszerűen kitalált sztorikat írtak meg. Név szerint megemlíti Jayson Blairt a *New York Timestől*¹³² és Janet Cooke-ot a *Washington Posttől*, tehát két kimondottan jó nevű, mainstream laptól. (Megjegyzendő, hogy Blair előtt is történt hasonló eset, Stephen Glassé, aki különböző népszerű amerikai magazinoknak dolgozott¹³³, Sabrina Rubin Erdelyé¹³⁴, a *USA Today*-es Jack

¹³⁰ Don Fallis, „A Conceptual Analysis of Disinformation” (iSociety: Research, Education, Engagement, University of North Carolina at Chapel Hill, 2009. február 28.), <http://hdl.handle.net/2142/15205>. A publikáció nem tartalmaz oldalszámokat.

¹³¹A brit katonai hírszerzés és haditengerészet által végrehajtott Vagdalhús hadművelet (*Operation Mincemeat*) és a szövetséges hatalmak által végrehajtott Testőr hadművelet (*Operation Bodyguard*) a német hadvezetés megtévesztésére irányult a normandiai és a szicíliai partraszállással kapcsolatban (ti. hogy Normandia és Szicília helyett más helyeken terveznek partra szállni). A brit haderő egyéb megtévesztő műveletet is alkalmazott (pl. elterjesztették azt a szóbeszédet/dezinformációt, hogy képesek lángra lobbantani a La Manche csatorna vizét, hogy ezzel elrettentsék a németeket Anglia lerohanásától), illetve különböző megtévesztő eszközöket alkalmaztak (pl. felfújható Sherman-tankok, és egyéb fegyverzetet (repülő, lövegek) utánzó, fából stb. készült eszközök, megtévesztő műtárgyak; harckocsik és egyéb járművek zajának lejátszása hangszórókból). Különösen érdekes a dezinformációk terjesztésének módja: a britek rádióadásaikban szándékosan olyan kódot használtak, amelyről tudták, hogy a németek megfejtették azt, így a németeknek szánt preparált információkat úgy közölhették a rádióban, mintha szövetségeseiknek szánják, és a németek csak lehallgatnák azt, így autentikusnak tartották. Itt az álhírekkel ellentétben az üzenet forrása ismert volt, tulajdonképpen a címzettje volt titkos, vagyis a címzett nem tudhatta, hogy ő a címzett.

Herb Friedman, „Deception and Disinformation”, *Psywarrior.com* (blog), 2020, <http://www.psywarrior.com/DeceptionH.html>. Számos hasonló esetet lehetne idézni a hadtörténelemből, de a dezinformáció harctéri alkalmazását talán ez az egy példa is jól illusztrálja.

A háborús megtévesztéssel kapcsolatban figyelemre méltó Donald C. Daniel és Katherine L. Herbig distinkciója, akik megkülönböztetik az A típusú (A-type, „Ambiguity Deception”) és M típusú (M-type, „Misleading Deception”) megtévesztést. A kétértelműségen alapuló megtévesztés célja az általános zavarkeltés, a félrevezető megtévesztése pedig az ellenfél megtévesztése konkrét és előre megtervezett irányban. (“A” Type Deception: “Ambiguity Deception” geared toward creating general confusion; “M” Type Deception: “Misleading Deception” designed to mislead an adversary into a specific and preconceived direction). Donald C. Daniel és Katherine L. Herbig, *Strategic Military Deception* (New York: Pergamon Press, 1981), 5–7.

¹³² Dan Barry és mtsai., „CORRECTING THE RECORD; Times Reporter Who Resigned Leaves Long Trail of Deception”, *The New York Times*, 2003. május 11., <https://www.nytimes.com/2003/05/11/us/correcting-the-record-times-reporter-who-resigned-leaves-long-trail-of-deception.html>.

¹³³ Buzz Bissinger, „Shattered Glass”, *Vanity Fair*, 1998. szeptember, <https://www.vanityfair.com/magazine/1998/09/bissinger199809>.

¹³⁴ Ralph Cipriano, „Another Rolling Stone Rape Article has Major Holes”, *Newsweek*, 2014. december 11., <https://www.newsweek.com/another-rolling-stone-rape-article-has-major-holes-291257>.

Leon H. Wolf, „Sabrina Rubin Erdely’s OTHER Possibly Fake Rape Story”, *RedState*, 2015. április 7., https://www.redstate.com/leon_h_wolf/2015/04/07/sabrina-rubin-erdelys-possibly-fake-rape-story/.

Kellyé és Gabriela Mirandáé¹³⁵, az utóbbi időben pedig nagy port kavart például a *Der Spiegel*, egy hasonlóan nagy presztízsnak örvendő orgánium riporterének, az egyik legsikeresebb német újságírónak¹³⁶, Claas Relotiusnak az esete, aki szintén koholt történeteket publikált [*Spiegelgate*]¹³⁷. A magyar sajtóból megemlíthető Návai Anikó esete, aki 2021-ben úgy hamisított, hogy korábban más anyagokban megjelent idézetekből ollózott össze interjút, de a forrásait nem tüntette fel, találkozás közte és az állítólagos riportalany Scarlett Johansson között nem is történt. Az is felmerült, hogy Návai más híres színészekkel készült interjúban is alkalmazhatta az „újrhasználított szövegek” módszerét.¹³⁸ Návai a botrányra úgy reagált, hogy szerinte bevett gyakorlat, hogy korábbi interjúkat használnak az újságírók.¹³⁹ Az orosz–ukrán háború kapcsán érdekes az új-zélandi közszolgálati rádió (*RNZ*) híroldalának esete, amelynek

¹³⁵ Blake Morrison, „Ex-USA TODAY reporter faked major stories”, *USA Today*, 2004. március 19., http://usatoday30.usatoday.com/news/2004-03-18-2004-03-18_kelleymain_x.htm.

„USA TODAY removed 23 stories from website, other platforms following audit of reporter’s work”, *USA Today*, 2022. június 16., <https://eu.usatoday.com/story/news/2022/06/16/usa-today-audit-reporter/7647731001/>.

Benjamin Mullin és Katie Robertson, „USA Today to Remove 23 Articles After Investigation Into Fabricated Sources”, *The New York Times*, 2022. június 16., <https://www.nytimes.com/2022/06/16/business/media/usa-today-fabricated-sources.html>.

¹³⁶Többek között négyszer nyerte el a Német Riporterdíjat, 2014-ben megkapta a CNN-től az év német nyelvű újságírójának járó díját, és felkerült a *Forbes* magazin *30 under 30 - Europe: Media* listájára is.

Ulrich Fichtner, „DER SPIEGEL Reveals Internal Fraud”, *Der Spiegel*, 2018. december 20., <https://www.spiegel.de/international/zeitgeist/claas-relotius-reporter-forgery-scandal-a-1244755.html>.

Emily Schultheis, „Der Spiegel Made Up Stories. How Can It Regain Readers’ Trust?”, *The Atlantic*, 2019. január 10., <https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/01/der-spiegel-fabrication-scandal-global/579889/>.

Laura Hertreiter, „Sagen, was nicht ist”, *Süddeutsche Zeitung*, 2019. november 29., <https://www.sueddeutsche.de/kultur/journalismus-der-fall-relotius-sagen-was-nicht-ist-1.4697602>.

¹³⁷ A hamisító újságírók esete valóban megdöbbentő, és nagymértékben rombolja a sajtó iránti bizalmat, de az esetek vizsgálata során kiderül, hogy mindig egyedi esetekről, az adott újságírók egyéni ambícióiról, karrierjük előmozdításának vágyáról volt szó (egy esetben akár mentális betegségről is), amelyek érdekében nem riadtak vissza a koholt cikkek tömeges gyártásától és a plagizálástól sem. (Bár több esetben – Erdelynél és Relotiusnál – az is felmerült, hogy a szerkesztők és a szerzők preconcepcióikhoz igyekeztek megfelelő riportalanyt, illetve sztorit találni, nem pedig fordítva.) Megjegyzendő az is, hogy ezek a hamisítások kizárólag exkluzív, anonim forrásokkal és riportalanyokkal operáló riportokra korlátozódtak, és hírhamisításokról nem volt szó. Mindenképpen megkülönböztetendő tehát ez a szervezett, leggyakrabban politikai célokat szolgáló dezinformációs tevékenységtől.

Szót kell itt ejteni a gonzó újságírásról is, amely erősen szubjektív írásműveket hoz létre, amelyeknek a tényszerűsége nehezen ellenőrizhető, de a hamisítás és a félrevezetés nem célja; inkább a szépirodalom és az újságírás határán mozgó műfajként lehetne jellemezni. A szépirodalomhoz való közelség, stílushasználat Relotius műveire is jellemző, azok is felfoghatók lennének egyfajta valós és fiktív elemekből létrehozott irodalmi alkotásokként, ha nem valós riportokként tüntette volna fel őket a szerző.

¹³⁸ Beatrice Verhoeven, „Hungarian HFPA Member Admits Plagiarizing, Recycling Quotes in Scarlett Johansson Profile (Exclusive)”, *TheWrap*, 2021. július 28., <https://www.thewrap.com/hungarian-hfpa-scarlett-johansson-profile-plagiarizing-recycling-quotes/>.

Porkoláb Zsófia, „Nem először verhetette át olvasóit Návai Anikó”, *Index*, 2021. július 30., <https://index.hu/fomo/2021/07/30/nem-eloszor-verhetette-at-olvasoit-navai-aniko-scarlett-johansson/>.

¹³⁹ Pogonyi Nóra, „Návai Anikó nem érti, mi a gond az összeollózott interjújával”, *Index*, 2021. július 29., <https://index.hu/fomo/2021/07/29/navai-aniko-scarlett-johansson-plagium-nok-lapja-interju/>.

egyik munkatársa a *Reuters* hírügynökség által írt híreket úgy módosította, hogy azok orosz propagandát tartalmazzanak¹⁴⁰.)

Bár Fallis azt írja, hogy a dezinformáció gyakran gondosan tervezett és technikailag bonyolult megtévesztés eredménye, olyan egyszerű is lehet szerinte, mint a szimpla hazugság, és Bill Clinton elnök nyilatkozatát idézi, melyben tagadta szexuális kapcsolatát Monica Lewinskyvel. (Felmerül azonban a kérdés, hogy utóbbi mennyivel több egyszerű – nyilvánosan elhangzott – hazugságnál, és vajon mitől dezinformáció.) Arra is felhívja a figyelmet, hogy a dezinformáció nem mindig közvetlenül attól a szervezettől vagy személytől jön, aki meg akar téveszteni. Ennek alátámasztására egy üzleti dezinformációt említ az *Emulex Corporation* céggel kapcsolatban, amelyről egy befektető által koholt hamis sajtóközleményben azt állították, hogy lemondott a vezérigazgatója, amit aztán átvettek a fő hírszolgáltatók, a cég részvényeinek árfolyama pedig emiatt néhány órán belül a felére csökkent. (Ezzel a példával az a probléma, hogy tulajdonképpen semmi újat nem mond, hiszen a hamis információ végső forrása mégiscsak a készítője volt, az pedig, hogy nem közvetlenül tőle, hanem más médiumokon keresztül terjed el [vagyis a forrása fedett], alapvető jellemzője a dezinformációnak, mondhatni szükséges feltétele annak, hogy valamit dezinformációnak lehessen nevezni.) Azt is írja még a dezinformációról, hogy gyakran írott vagy szóbeli információ, de másfajta is lehet, például retusált fénykép; gyakran nagyon széles körben terjesztik (újságok, internet), de megcélozhatnak vele konkrét embereket vagy szervezeteket is. (Az itt felhozott példa megint eléggé érdekes, mivel arra utal, hogy egy magánember adóbevallása is lehet az adóhivatalnak szánt dezinformáció.) Az internetes keresőmotorok manipulálását is dezinformációnak, mégpedig gépeknek szánt dezinformációnak nevezi. A hazugság és a dezinformáció kapcsolatáról szólva kijelenti, hogy bármilyen közel állnak is egymáshoz, a két fogalmat nem lehet teljesen azonosnak tekinteni, több szempontból is különbség van köztük. Az egyik ilyen a megtévesztés szándéka (*intending to deceive*), amely a hazugságnál nem feltétlenül áll fenn; a másik, hogy a kijelentésnek valóban hamisnak kell lennie; a harmadik, hogy megtévesztően kell kommunikálni (vagyis maga a kijelentés lehet igaz is, ha hamis következtetéseket implikál, feltételezhető, hogy a befogadó hamis következtetést

¹⁴⁰ A változások némelyike csak néhány szóból állt, és az alkalmi olvasók számára nehéz lett volna észrevenni. A változtatások közé tartozott a Kreml-barát narratívák hozzáadása, mint például, hogy „Oroszország népszavazás után anektálta a Krímet”, és hogy „a neonácik fenyegetést jelentettek” Oroszország határaitra. Nick Perry, „New Zealand public radio apologizes for publishing ‘pro-Kremlin garbage’ after wire stories altered”, *AP*, 2023. június 12., <https://apnews.com/article/new-zealand-ukraine-russia-propaganda-public-radio-rnz-54b1e35df4f6b57421c842fda575b550>.

von le belőle, és így a dezinformáló személy félrevezeti a másikat). Ezek alapján az alábbi formális logikai leírását adja a dezinformációnak:

Akkor és csak akkor dezinformálsz X-et, ha

- (1) Az i információt terjeszted.
- (2) Úgy hiszed, hogy p állítás hamis.
- (3) Azt feltételezed, hogy X valószínűleg azt a következtetést fogja levonni i információ tartalmából, hogy p fennáll/igaz.
- (4) p hamis.
- (5) X számára ésszerű azt feltételezni i információ tartalmából, hogy p fennáll/igaz.

Ehhez hozzáteszi még Fallis, hogy bár a dezinformáció tipikusan pontatlan információ, nem feltétlenül kell annak lennie, csupán félrevezetőnek. Amiből az következik, hogy a dezinformáció nem a pontatlan információ altípusa. Ami a mi szempontunkból fontos ebből, hogy a formális logikai megközelítés is arra a következtetésre jutott, hogy nemcsak a hamis információk terjesztése, hanem az igaz, de félrevezető (pl. erősen részrehajló) információk, féligazságok terjesztése is lehet dezinformáció.

A dezinformáció gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban azt írja, hogy bizonyos kontextusokban, pl. egy választási kampányban azért gyakori a dezinformáció, mert kedvező a költség-haszon elemzés eredménye: a bizonytalan szavazókat esetleg meg lehet velük nyerni, viszont azok, akiktől a leginkább negatív reakció várható, amúgy sem szavaznának az adott jelöltre.

Fallis egy 2015-ös cikkében is foglalkozott a dezinformáció definiálásának problémájával. Ebben az írásban áttekinti a dezinformáció fogalmának korábbi definícióit, beleértve saját 2009-es meghatározását. Az áttekintés során számba veszi, hogy melyik definíció mennyiben hiányos, vagyis a dezinformáció melyik altípusát hagyja figyelmen kívül (1-2. táblázat).

Table 1. Data points

Clearly disinformation	Reason	Clearly not disinformation	Reason
malicious lies (ML)	nonaccidentally misleading	truthful statements (TS)	not misleading
visual disinformation (VD)	nonaccidentally misleading	accidental falsehoods (AF)	only accidentally misleading
true disinformation (TD)	nonaccidentally misleading	jokes (J)	not misleading
Side-effect disinformation (SE)	nonaccidentally misleading	sarcastic comments (SC)	not misleading
adaptive disinformation (AD)	nonaccidentally misleading	accidental truths (AT)	not misleading
altruistic disinformation (AL)	nonaccidentally misleading	implausible lies (IL)	not misleading
detrimental disinformation (DE)	nonaccidentally misleading	satire (S)	only accidentally misleading

Table 2. Analyses of disinformation and data points

	Clearly disinformation							Clearly not disinformation						
	ML	VD	TD	SE	AD	AL	DE	TS	AF	J	SC	AT	IL	S
Floridi (1996)	√	√	√	√	√	√	√		√			√	√	
Floridi (2005)	√	√		√		√	√			√	√		√	√
Fetzer (2004)	√					√	√					√	√	
Floridi (2011)	√	√				√	√						√	
Fallis (2009)	√	√	√	√		√	√							√
Fallis (modified)	√	√	√	√		√	√							
Skyrms (2010)	√	√	√	√	√									
Skyrms (modified)	√	√	√	√	√	√								
New proposal	√	√	√	√	√	√	√							

2. ábra: Don Fallis áttekintése a dezinformáció definíciós kísérleteiről

A dezinformáció legfontosabb jellemzőinek a félrevezető jelleget és a szándékosságot tartja¹⁴¹; ennek megfelelően az általa javasolt új definíció a következő: „félrevezető információ, amelynek az a *funkciója*, hogy félrevezessen valakit”¹⁴². Ezzel tulajdonképpen ugyanazt mondja, mint ami az álhír meghatározásánál közös pontként megragadható volt a különböző szerzők definícióiban: szándékosan félrevezető információ.

Az új definícióval kapcsolatban megjegyzi, hogy a dezinformáció detektálásánál hasznos lehet figyelembe venni, hogy származik-e valakinek haszna a félrevezetésből¹⁴³. A félrevezetés azonban nem feltétlenül a végső cél, hanem általában egy köztes lépés egy további

¹⁴¹ Don Fallis, „What Is Disinformation?”, *Library Trends* 63, sz. 3 (2015), 406.

¹⁴² „disinformation is misleading information that has the *function* of misleading someone” [a szerző kiemelés] Fallis 2015, 413.

¹⁴³ Fallis 2015, 414.

cél felé¹⁴⁴. F. Schauert és R. Zeckenhauser idézve¹⁴⁵ megemlíti azt is, hogy az a félrevezető információ, amely igaz (vagyis az *igaz* dezinformáció – a szerző kiemelése) episztemológiailag veszélyesebb lehet, mint a hamis. Ez különösen lényeges, hiszen a dezinformálók gyakran valós tényeket ragadnak ki a kontextusukból vagy szelektíven csak olyan tényeket hangsúlyoznak, amelyek az ő érdekeiket szolgáló megtévesztő verziót támasztják alá. Ezt Fallis is kiemeli, amikor azt írja (Thomas L. Carson idézve¹⁴⁶), hogy a politikusok gyakran alkalmazzák a *spint*, hogy félrevezessék a publikumot, szelektíven csak bizonyos tényeket hangsúlyoznak. Szintén rendkívül fontos meglátása, hogy az is lehet dezinformáció, ha egy információ nem félrevezető, csak tudatlanságban tartja az embereket. A másik ember meggyőzésének ilyenén manipulálása ugyanolyan veszélyes lehet, mint a prototipikus dezinformáció, mert bár nem feltétlenül győzi meg az embereket, de bizonytalanságban tartja őket, és ezáltal eltántoríthatja bizonyos cselekedetektől (pl. szavazás).

A Fallis által hivatkozott Luciano Floridi, az információ filozófiájával és etikájával foglalkozó neves kutató *Az információ filozófiája* című, 2011-es monográfiájában a dezinformációval nem sokat foglalkozik, azonban ezt a meghatározását adja: a dezinformáció egyszerűen félretájékoztatás (*misinformation*), amelyet szándékosan úgy tolmácsolnak, hogy félrevezesse a befogadót, hogy az elhiggye, hogy információról van szó¹⁴⁷. A könyvével kapcsolatos kritikákra reagáló 2012-es cikkében Fallisnak válaszolva azt írja, hogy továbbra is helyesnek találja a dezinformáció alábbi definícióját: olyan félretájékoztatás (*misinformation*), vagyis szemantikailag hamis információ, amelyet azért terjesztenek, hogy félrevezessék a befogadót¹⁴⁸.

Natascha A. Karlova és Jin Ha Lee 2011-es konferencia-előadásukban szociális konstruktivista szempontból kísérelték meg a dezinformáció fogalmi elemzését, de valójában többet foglalkoznak az írásban a félretájékoztatással (*misinformation*). Ez a megközelítés a kontextusra, a jelentésre és az informativitásra helyezi a hangsúlyt az igaz/hamis kategóriák helyett. A szerzők megemlítik, hogy a félretájékoztatást és a dezinformáció fogalmát több

¹⁴⁴ Fallis 2015, 415.

¹⁴⁵ Schauer, F., & Zeckhauser, R. (2009). Paltering. In B. Harrington (Ed.), *Deception: From ancient empires to internet dating* (pp. 38–54). Palo Alto, CA: Stanford University Press, 44-46; idézi Fallis 2015, 417-418.

¹⁴⁶ Carson, T. L. (2010). *Lying and deception*. New York: Oxford University Press, 55-57; idézi Fallis 2015, 409.

¹⁴⁷ Luciano Floridi, *The Philosophy of Information* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2011), 260. „‘Disinformation’ is simply misinformation purposefully conveyed to mislead the receiver into believing that it is information”

¹⁴⁸ Luciano Floridi, „Steps Forward in the Philosophy of Information”, *Etica & Politica / Ethics & Politics* XIV, sz. 1 (2012): 306.

tudományág is használja: pszichológia, filozófia, számítástechnika és a könyvtártudomány (*LIS: library and information science*)¹⁴⁹. Érdekes megjegyzésük, hogy az általános vélekedéssel ellentétben a dezinformáció is lehet informatív (bár valótlan vagy félrevezető információt tartalmaz), mégpedig azok miatt az implikációk miatt, amelyekből a dezinformáló szándékára lehet következtetni. (Ennek gyakorlati szempontból lehet jelentősége, pl. titkosszolgálati vagy hadászati szituációban értékes információval szolgálhat az ellenfél helyzetével, terveivel, szándékaival kapcsolatban.) A dezinformációt és a félretájékoztatást úgy különböztetik meg, hogy a félretájékoztatás mindig hamis információ, viszont a dezinformációnak nem feltétlenül kell hamisnak lennie, csak félrevezetőnek, így tehát az információ két különböző altípusáról van szó. A dezinformációval kapcsolatban problematikusnak tartják, elsősorban az operacionalizáció szempontjából, hogy azt kizárólag a szándék alapján különböztetik meg (pl. Stahl, ld. lent), és kifejtik, hogy formálisabb kritériumokra van szükség. Ezután a dezinformációt H. Paul Grice nyelvfilozófus maximáinak megsértéseként próbálják értelmezni. Grice az „együtműködés alapelve” alapozva a verbális kommunikáció maximáit fektette le, amelyek nem előírások, de segítségükkel meg lehet érteni, milyen elvek vezérlik a beszélők együtműködését a nyelvi interakciók során. A maximák négy kategória alá sorolhatók be. A mennyiség kategóriája kimondja, hogy csak annyi információt közöljünk, amennyi szükséges, a minőség kategóriája megköveteli, hogy a beszélők csak olyat mondjanak, ami igaz, és amit megfelelően alá lehet támasztani; a relevancia kategóriája szerint csak releváns információt szabad közölni, a modor kategóriája pedig a világosságot, érthetőséget, egyértelműséget, tömörséget és rendezettséget követeli meg. Ezek a lehető leghatékonyabb információcserét célozzák, és beszélők kölcsönösen azt feltételezik, hogy a másik betartja ezeket az alapelveket, illetve a belőlük következő maximákat, így azok megsértéséből arra lehet következtetni, hogy a beszédpartner implikál valamit.¹⁵⁰ Legnyilvánvalóbban a minőség maximáját sérti meg a dezinformáció, de gyakran a relevanciáét is. Hozzáteszik, hogy ezeket a maximákat bizonyos kontextusokban kihasználhatják a dezinformálók anélkül, hogy megsértenék őket, más kontextusokban pedig csak egy bizonyos fókig sértik meg. Végezetül a dezinformációt úgy határozzák meg, mint olyan információt, amely félrevezető, annak ellenére, hogy esetleg igaz, pontos, aktuális és teljes/hiánytalan.

¹⁴⁹ Natascha A. Karlova és Jin Ha Lee, „Notes from the Underground City of Disinformation: A Conceptual Investigation” (ASIST 2011, New Orleans, LA, 2011. október 9.), <https://asistdl.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/meet.2011.14504801133>. A szöveg nem tartalmaz oldalszámokat

¹⁵⁰ Pléh Csaba, Síklaki István, és Terestyéni Tamás, *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés* (Budapest: Osiris, 1997), 214–20.

A dezinformáció fogalmát információelméleti megközelítésből is vizsgálták. Bernd Carsten Stahl a *critical research* elmélet szemszögéből közelíti meg, és megkísérli az információ, az igazság, valamint a félretájékoztatás (*misinformation*) és a dezinformáció definiálását. Valójában azonban a kiindulási alap a *critical research*-ből adódóan az, hogy az igazság fogalmát nem lehet definiálni, így az információét sem, amely az igazság fogalmán alapul¹⁵¹. Ha pedig nem tudjuk megmondani, mi az információ, akkor nem tudunk különbséget tenni a félretájékoztatás és a dezinformáció között sem. Az igazság fogalmának validitását azzal próbálja aláásni, hogy kétségbe vonja az állítások megfelelésén (*correspondence*), konszenzuson és koherencián alapuló igazságdefiníciót, illetve a pragmatikus igazságdefiníciókat. A megfelelésen alapuló, legelterjedtebb megközelítés azt állítja, hogy az igazság a külső valóság és annak mentális reprezentációja közötti megfelelés. Állítása szerint (itt D. Khlentzos művére hivatkozik¹⁵²) a legkomolyabb probléma ezzel a modellel az, hogy nem lehet megmagyarázni, hogy a külső valóság hogyan felelhet meg egy mentális reprezentációnak.

Véleményem szerint Stahl itt figyelmen kívül hagyja a nyelvet mint olyant. Magának a nyelvnek ugyanis az egyik fő funkciója, hogy mentális reprezentációkat hozzon létre a valóságról. Az állítások pedig nyelvi produktumok, így a nyelv teszi lehetővé a mentális reprezentációk és a valóság megfeleltetését. Bár azt állítja, hogy nem állítja, hogy igazság nem létezik, mert az relativizmus és önellentmondás lenne¹⁵³, lényegében mégis azt teszi, hogy Foucault nyomán elrelativizálja az igazság fogalmát. A félretájékoztatás és a dezinformáció meghatározásánál az *Oxford English Dictionary* szócikkét használja¹⁵⁴, aminek tudományos szempontból semmi hozadéka sincs. Érvelése Johan Farkas és Jannick Schou korábban már idézett, az álhír fogalmával kapcsolatos tanulmányára emlékeztet, akik Laclaura hivatkozva azt állították, hogy a hatalmi hegemoniáért folytatott harc dönti el, hogy mi igaz, és mi nem, így az álhír fogalma is politikai és nem ismeretelméleti kategória. Ehhez rendkívül hasonlóan Stahl Foucault-ra hivatkozik, aki szerint minden fogalom a vele kapcsolatos diskurzus függvénye, amelyet a hatalom alakít. Foucault-nál tehát az igazság fogalmának nincs köze az állítások és a

¹⁵¹ Bernd Carsten Stahl, „On the Difference or Equality of Information, Misinformation, and Disinformation: A Critical Research Perspective”, *Informing Science Journal* 9 (2006): 85.

¹⁵² Drew Khlentzos, *Naturalistic realism and the antirealist challenge* (Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2005).

¹⁵³ Stahl, „On the Difference or Equality of Information, Misinformation, and Disinformation: A Critical Research Perspective”, 92.

¹⁵⁴ Stahl, „On the Difference or Equality of Information, Misinformation, and Disinformation: A Critical Research Perspective”, 85.

külső valóság közti megfeleléshez¹⁵⁵. Stahl másik vonatkoztatási pontja Habermas, aki viszont nem dobta sutba az igazság fogalmát, hanem a konszenzuson alapuló igazságelmélet képviselője, vagyis hogy egy állítás akkor igaz, ha egy diskurzusközösség kompetens tagjai elfogadják¹⁵⁶. A *critical research* nézőpontjából fontos aspektus, hogy az igazság nem lehet értékmentes, minden kijelentés értéktelített¹⁵⁷. Ennek azt lehetne ellene vetni, hogy az állításoknak episztemológiai szempontból két típusa különböztethető meg: azok, amelyek a valóság leírására pretendálnak, amelyeket lehet az igaz–hamis kategória mentén értelmezni, szemben azokkal, amelyek valamilyen értékelést, érzelmi, erkölcsi vagy más szubjektív viszonyulást tükröznek. Utóbbiak tekintetében nem lehet az igaz–hamis bináris oppozíciót értelmezni.¹⁵⁸ Stahl is bevallja, hogy a dezinformáció esetében a *critical research* problematikus, mivel Habermas elmélete alapján, ha a dezinformálót szembesítik állításának ellentmondásos voltával, akkor annak helyesbítene kellene, de lehet, hogy egyszerűen nem törődik vele (ez általában így szokott történni)¹⁵⁹. A habermasi modell együttműködésen, dialóguson alapul, a dezinformáció azonban szándékoltan egyirányú folyamat, és célja az együttműködés helyett a félrevezetés, így Habermas modelljével itt semmire sem megyünk. A foucault-i álláspont alapján amellet lehetne érvelni, hogy a félretájékoztatás és a dezinformáció közötti különbségtétel mesterséges, mert Foucault látszólag kétségbe vonja az univerzális igazság és az önreflexió, a saját szándék ismeretének létezését¹⁶⁰. Továbbá abban sem hasznos a *critical research*, hogy a dezinformáció fogalmához közelebb jussunk¹⁶¹, így ez teljes zsákutcának bizonyul.

A félretájékoztatás (*misinformation*), vagyis a valótlan, de nem ártó szándékú információ mellett megemlíthető még a *malinformation* fogalma, amelyet talán rosszindulatú

¹⁵⁵ Stahl, 88.

¹⁵⁶ Jürgen Habermas, *Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998), 29-31.

¹⁵⁷ Stahl, „On the Difference or Equality of Information, Misinformation, and Disinformation: A Critical Research Perspective”, 90.

¹⁵⁸ Más szavakkal, előbbieket az objektív, szemléltől függetlenül létező valóság leírására vállalkoznak, és attól függően, hogy az általuk adott leírás megfelel-e a valóságnak, lehet őket igaznak vagy hamisnak nevezni; míg utóbbiak arra vonatkoznak, hogy aki az állítást teszi, hogyan értékeli bizonyos dolgokat, mi az ő személyes viszonya a valósághoz, milyennek kellene lennie szerinte a valóságnak. (Ez párhuzamba állítható az *isztjina* és *pravda*, az episztemológiai és morális, illetve objektív és szubjektív igazság orosz fogalmaival, illetve közel áll az igazság és igazságosság fogalmainak megkülönböztetéséhez.) Сергей Александрович Лишаев, „«ПРАВДА» И «ИСТИНА» (языковая концептуализация мира и тематическое своеобразие русской философии)”, *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология.»* 4, sz. 1 (2006): 173–209.

¹⁵⁹ Stahl, 91.

¹⁶⁰ Stahl, 91.

¹⁶¹ Stahl, 92.

tájékoztatásként lehetne fordítani. Claire Wardle és Hossein Derakhshan 2017-es tanulmánya szerint ártó szándékú valós információ, pl. szivárogtatás, zaklatás, gyűlöletbeszéd.¹⁶²

A kurrens ismeretelméleti definíciók áttekintéséből azt a következtetést lehet levonni, hogy a legtöbbjükben közös a dezinformáció szándékosan félrevezető információként való meghatározása. Ezt elfogadva az a kérdés merül fel, hogy miben különbözik akkor a hazugságtól? Episztemológiai szempontból valóban nehezen értelmezhető a kettő megkülönböztetése. A különbség inkább az alkalmazás körülményeiben van: a dezinformáció nem csak egy konkrét helyzetre korlátozódik, hanem stratégiai célokat szolgál; ezzel függ össze, hogy nem magánemberekhez, hanem államokhoz, cégekhez, különböző szervezetekhez (pl. haderő, titkosszolgálat) köthető az alkalmazása.

1.1.2.2. A dezinformáció titkosszolgálati értelmezése

Azonban az episztemológiai értelmezéssel nem lehet teljes a dezinformáció fogalmának feltérképezése. A fogalom történetének áttekintése rendkívül lényeges adalékokkal szolgál. Ahogy az álhír a sajtónyelvből, a propaganda pedig az egyházi nyelvhasználatból származik, úgy a dezinformáció eredetileg titkosszolgálati terminus¹⁶³. A dezinformáció (*дезинформация*) fogalma szovjet eredetű.

Ion Mihai Pacepa, Ceaușescu 1978-ban Amerikába szökött egykori kémfőnöke szerint a dezinformációról szóló szigorúan titkos kézikönyvek azt állították, hogy a dezinformáció tudománya Oroszországból származik, és az ország történelmében gyökerezik. Már a XVIII. századi Patjomkin-falvakat is a dezinformáció előfutáraként állították be¹⁶⁴. A kommunista időszakban a szovjet titkosszolgálat egyik legkedveltebb és széles körben használt eszköze lett, és az alapelve az volt, hogy az igazság magja köré építsék fel, amely hitelt kölcsönöz neki¹⁶⁵. A szovjet dezinformáció sajátos és gyakori altípusaként tárgyalja Pacepa a *framinget*¹⁶⁶, vagyis

¹⁶² Claire Wardle és Hossein Derakhshan, „INFORMATION DISORDER: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making” (Council of Europe, 2017. szeptember 27.), 20, 27, 33, <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>.

¹⁶³ Id. pl. Ion Mihai Pacepa és Ronald J. Rychlak, *Disinformation* (Washington: WND Books, 2013), 35-36.

¹⁶⁴ Pacepa és Rychlak, 36.

¹⁶⁵ Pacepa és Rychlak, 38.

¹⁶⁶ Pacepa itt köznapri értelemben használja a *framing* szót, amit meg kell különböztetnünk a kognitív nyelvészet *frame* (a magyar szakirodalomban *tudáskeret*) fogalmától, amely a valóság egyes elemeihez kapcsolódó ismeretek összességét jelenti. (Szembeállítva a *forogatókönyvvel*, amely egy folyamattal kapcsolatos tudást, ismeretet foglal magába.) A *framing* köznapri jelentését a Cambridge Dictionary szócikke illusztrálja: „to make a person seem to

egyres közszereplők diszkreditálását, befektetését, pl. XII. Piusz pápa Hitler-pártiként („Hitler pápája”) való feltüntetését, de Mindszenty József szélsőjobboldaliliként való beállítását is a hasonló műveletek sorában tárgyalja¹⁶⁷. Pacepa – nehezen ellenőrizhető – állítása szerint a szovjet blokkban többen dolgoztak a dezinformációs gépezetben, mint a fegyveres erőkben és a hadiiparban, ha a titkosszolgálatok teljes állományát ideszámítjuk¹⁶⁸.

Pacepa a jelenség történetéről szólva arról is ír, hogy Sztálin szándékosan adott a fogalomnak franciás hangzású nevet, hogy azt sugallja, nyugati eredetű gyakorlatról van szó. (Tehát maga a szó alakja is dezinformáció.) Pacepa konkrétan azt írja, hogy az 1950-es évek elején a DIE, a román hírszerzés azt a feladatot kapta a KGB-től, hogy ültesse el azt a hírsztelést, hogy a dezinformáció szó a francia nyelvből származik, és egy francia kapitalista eszköz a szovjet blokk ellen¹⁶⁹. A francia eredetet cáfolja Pacepa szerint az is, hogy a *Larousse*-szótárnak sem az 1952-es, sem az 1978-as kiadásában nem szerepelt, ellentétben a *Nagy Szovjet Enciklopédiával*¹⁷⁰. Az *Oxford English Dictionary* szintén azt állítja, hogy az angol *disinformation* szó az orosz *дезинформация*-ból származik, amelyet 1949-ben alkottak¹⁷¹.

Ezek miatt a fogalomtörténeti értelmezés nem nélkülözheti a szovjeti titkosszolgálati közegben bevett értelmezést. Természetesen itt akadályokba ütközünk, hiszen egyrészt a titkosszolgálatok ritkán adnak ki belső anyagokat, másrészt vélhetően nem foglalkoznak az általuk alkalmazott fogalmak elméleti értelmezésével. Mégis fellelhető néhány olyan anyag, amelyek a fogalom titkosszolgálati értelmezésébe engednek bepillantást. Az egyik ilyen Vaszilij Mitrohinnek, a KGB 1992-ben Nagy-Britanniába szökött egykori levéltárosának iratanyaga, amelynek alapján a KGB-lexikon (*KGB Lexicon*¹⁷²) című kiadvány készült. Valójában a szótár, amely két, egy hírszerzési és egy elhárítási részből áll, belső használatú szótárnak készült a hetvenes években a KGB munkatársai számára: a hírszerzési részt a KGB Első Főcsoportfőnöksége Vörös Zászló (Jurij Andropovról elnevezett) Intézete készítette, az elhárítási részt pedig a KGB Dzerzsinszkij Főiskolája¹⁷³. Ezeknek a meghatározásoknak a célja

be guilty of a crime when they are not, by producing facts or information that are not true”. „Frame”, in *Cambridge Dictionary*, é. n., <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/frame>.

¹⁶⁷ Pacepa és Rychlak, 44-48, 59-69, 80-88.

¹⁶⁸ Pacepa és Rychlak, ii, 38.

¹⁶⁹ Pacepa és Rychlak, 39.

¹⁷⁰ Pacepa és Rychlak, 39.

¹⁷¹ idézi: Karlova és Lee, „Notes from the Underground City of Disinformation: A Conceptual Investigation”.

¹⁷² Vasili Mitrokhin, *KGB Lexicon: The Soviet Intelligence Officer's Handbook* (Oxford: Frank Cass & Co. Ltd, 2002).

¹⁷³ Vaszilij Mitrohin, *KGB-lexikon: A szovjet titkosszolgálat kézikönyve* (Budapest: Alexandra, 2004, fordította: H. Prikler Renáta), 16.

Mitrokhin, *KGB Lexicon: The Soviet Intelligence Officer's Handbook*, 31.

nyilván nem a fogalmi elemzés, hanem az, hogy segítsen a szakmai terminusok értelmezésében, illetve a szóhasználat sztenderdizálása, hiszen egy ilyen rendkívül szabályozott közegben fontos, hogy mindenki azonos értelemben használja a szakkifejezéseket, és a kommunikációban ne legyenek félreértések.

A **dezinformáció** fogalma hírszerzőknek szóló meghatározása az alábbi: „1. Hamis információ útján történő félrevezetés¹⁷⁴; 2. Az aktív intézkedések¹⁷⁵ körébe tartozó hírszerző tevékenység, amely során hamis információkkal, speciális anyagokkal és fiktív dokumentumokkal árasztják el az ellenséges csatornákat, arra ösztönözve az ellenséget, hogy a dezinformálást végző titkosszolgálati szerv terveinek megfelelő, szándékaival összhangban álló lépéseket tegyen”¹⁷⁶. Ezenkívül szerepel még félrevezető hírforrás (*дезинформатор*), a félrevezető anyagok (*дезинформационные материалы*) és az operatív dezinformáció definíciója.

félrevezető hírforrás (*дезинформатор*): „Hírszerző tisztet szándékosan fals, ám valódinak feltüntetett információval ellátó személy. Tevékenységének célja a vele kapcsolatban álló hírszerző tiszt vagy hírszerző szervezet félrevezetése”¹⁷⁷

félrevezető anyagok (*дезинформационные материалы*): „A hírszerző szolgálat által kitalált vagy bizonyos körök, ügynökségek, intézmények és személyek félrevezetése céljából begyűjtött anyagok (dokumentumok, jelentések, nyomtatott sajtóban megjelent cikkek, rádió- és televízióadások releváns részletei, állami ügynökségek, közéleti személyiségek, tudósok bejelentései, hivatalos magánlevelek, röpiratok stb.)”¹⁷⁸

operatív dezinformáció (*оперативная дезинформация*): „A hírszerző tevékenység biztonságát védő módszerek egyike, amely során dezinformációval látják el az ellenséges kémelhárító szolgálatok tisztjeit és ügynökeit, elvonva figyelmüket azokról a hírszerző tevékenységektől, amelyeket a hírszerző szervezet operatív tisztjei adott időpontban éppen végrehajtanak, felmorzsolva az ellenséges erők hírforrásait, hamis nyomra terelve tevékenységüket.”¹⁷⁹

Az elhárítóknak szóló rész három idevágó fogalmat is tartalmaz: félrevezető információ/dezinformáció (*дезинформационные сведения*), operatív dezinformáció (*дезинформация оперативная*) és dezinformálás (*дезинформирование*). Ezek közül az első

¹⁷⁴ *Misleading by means of false information.*

¹⁷⁵ Az aktív intézkedések meghatározását ld. az azonos című fejezetben.

¹⁷⁶ Mitrohin, *KGB-lexikon: A szovjet titkosszolgálat kézikönyve*, 52–53.

¹⁷⁷ Mitrohin, *KGB-lexikon: A szovjet titkosszolgálat kézikönyve*, 52.

¹⁷⁸ Mitrohin, 52.

¹⁷⁹ Mitrohin, 98.

a dezinformációhoz használható anyagokat jelenti, a harmadik magát a tevékenységet, a második pedig a dezinformáció egy speciális típusát, a titkosszolgálati műveletekkel összefüggő dezinformációt. A meghatározások:

félrevezető információ/dezinformáció (*дезинформационные сведения*): „Gondosan megtervezett információkészlet, amelyet arra használnak, hogy a valós eseményekről fals képet fessenek az ellenség előtt, esélyt teremtve arra, hogy az a hamis értesülések alapján hozza meg döntéseit.”¹⁸⁰

operatív dezinformáció (*дезинформация оперативная*): „1. Operatív művelet, amely fals információhoz juttatja az ellenséget a kémelhárítás folyamatban lévő vagy tervezett akcióját (terveit, erőforrásait, eszközeit stb.) illetően, és olyan lépések megtételére sarkallja, amelyek előnyös helyzetbe juttatják (sic!) a hamis adatokat terjesztő felet. 2. operatív tevékenységeket, hadműveleteket álcázó hamis információ [*дезинформационные сведения*]”¹⁸¹

dezinformálás (*дезинформирование*): „Operatív művelet, amely hamis információkkal látja el az ellenséget vagy az akció célpontját képező személyeket”¹⁸²

Ladislav Bittman, a csehszlovák hírszerzés egykori tisztje szerint a szovjet hírszerző ügynökségek háromféle különleges műveletet különböztetnek meg: dezinformáció, propaganda és befolyásoló műveletek. A dezinformáció célja megtéveszteni az ellenséget azáltal, hogy hamis információval látjuk el, azt feltételezve, hogy azok alapján olyan következtetésekre jut, amit a dezinformáló szeretne.¹⁸³

A fentiekből látszik, hogy a KGB felfogása alapján a dezinformáció alapvetően hamis információk terjesztése megtévesztés, félrevezetés céljával. Ebben az értelmezésben érthető módon kizárólag a titkosszolgálatok által terjesztett dezinformációkról van szó, emiatt azt sem emelik ki, hogy fedett (vagyis a valóságostól eltérőként feltüntetett) tevékenységről van szó, azonban ez a titkosszolgálatok esetében magától értetődik. A forrás fedett jellege természetesen akkor érvényesül, ha a nyilvánosságnak szánt információkról van szó; ezekről nyilván nem szabad tudnia senkinek, hogy egy titkosszolgálatról származnak¹⁸⁴. Viszont ha másik titkosszolgálat megtévesztéséről, hamis információval való „bevetéséről” van szó, gyakran nagyon is világos, hogy a forrás titkosszolgálati (pl. kettős ügynökök); azonban ebben az

¹⁸⁰ Mitrohin, *KGB-lexikon: A szovjet titkosszolgálat kézikönyve*, 199-200.

¹⁸¹ Mitrohin, 200.

¹⁸² Mitrohin, 200.

¹⁸³ Ladislav Bittman, *The Deception Game* (Syracuse, New York: Syracuse University Research Corp, 1972), 20.

¹⁸⁴ Pacepa és Rychlak, *Disinformation*, 35-36.

esetben úgy tüntetik fel, mintha az információt nem a címzettnek szánták volna, és az csak indirekt módon, azaz szivárogtatás, illetve hírszerző tevékenység révén jutott volna a tudomásukra¹⁸⁵. A dezinformáció esetében, ellentétben az álhírekkel, a címzett legtöbb esetben a másik titkosszolgálat, és csak másodlagosan az ellenséges ország lakossága, illetve a közvélemény.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a dezinformáció szándékosan félrevezető információ (amely önmagában véve lehet hamis és igaz is), amelynek alkalmazása stratégiai célokat szolgál. Eredetét tekintve titkosszolgálati terminusról van szó, amely azt feltételezi, hogy vagy forrása fedett (más, mint amit feltüntettek) vagy címzettje (kiszivárgott vagy hírszerzési eszközökkel megszerzett információnak feltüntetett direkt félrevezető közlés). Ebben az értelemben a manapság széles körben dezinformációként emlegetett, különböző, sokszor tudottan (orosz) állami kötődésű médiumokból származó információk szigorúan véve nem felelnek meg a dezinformáció kritériumainak. Így – hacsak nem vesszük figyelembe, hogy a terminus jelentésváltozáson ment keresztül – a dezinformáció fogalma nem fedi le a vizsgálni kívánt információk befolyásoló tevékenységet.

1.1.3. Propaganda

Egy másik terminus, amelyet gyakran használnak az utóbbi időben az orosz információk befolyásolással kapcsolatban, általában az álhír és a dezinformáció szavak szinonimájaként, a propaganda. Az alábbiakban azt vizsgálom meg, miben különbözik ez a fogalom az álhír és a dezinformáció fogalmától, és melyik lehet alkalmas a vizsgálandó jelenség jelölésére.

Legsemlegesebb értelmezésében a propaganda bizonyos eszmék terjesztését vagy népszerűsítését jelenti, azonban az idők során negatív jelentéstartalomra tett szert, mostanság leggyakrabban az alábbi szavakat használják szinonimáiként: *hazugság, torzítás, csalás, manipuláció, elmekontroll (mind control), pszichológiai hadviselés, agymosás*¹⁸⁶. A mai szóhasználatban gyakori, a propagandával rokon kifejezések a *spin* és a *news management*¹⁸⁷.

¹⁸⁵ Utóbbi eset (fedett címzett) áll fenn annak az említett második világháborús brit gyakorlatnak az esetében is, amikor a németek által feltört kódban sugároztak egymás között rádióüzeneteket, mintha azt a németek csak véletlenül elhallgatták volna, miközben eleve nekik szánták őket.

¹⁸⁶ Garth S. Jowett és Victoria O'Donnell, *Propaganda & Persuasion* (Los Angeles, London: Sage Publications, 2015), 2.

¹⁸⁷ Jowett és O'Donnell, 3.

A propagandát számos tudományág perspektívájából vizsgálták már: történelem, politikatudomány, szociológia, pszichológia, valamint interdiszciplinárisan is¹⁸⁸.

1.1.3.1. A terminus eredete

A *propaganda* jóval hosszabb múltra visszatekintő terminus, mint az *álhír*. A XVI. századig biológiai kontextusban, az élőlények szaporodásával/szaporításával kapcsolatban használták, majd XIII. Gergely pápa (1572-1585) létrehozott egy három bíborosból álló bizottságot *de propaganda fide*, vagyis azzal a céllal, hogy a katolikus hitet terjessze a nem katolikus országokban¹⁸⁹ (ez alatt a nem keresztény és a protestáns országok is értendők, különös tekintettel a protestáns fennhatóság alatt lévő gyarmatokra)¹⁹⁰. 1622-ben XV. Gergely egy hivatalosabb szervezetet hozott létre, a *Sancta Congregatio de Propaganda Fide*-t, 1627-ben pedig VIII. Orbán a *Collegium de Propaganda*-t a misszionáriusok képzésére¹⁹¹. A latin szó jelentése 'propagálandó, terjesztendő'. Erwin W. Fellows szerint XIX. század közepéről már van arra bizonyíték, hogy nem vallásos összefüggésben használták a szót, mégpedig a politikai nyelvben, szemrehányásként a titkos szövetségeknek, amiért olyan véleményeket és alapelveket terjesztenek, amelyekre a legtöbb kormány borzalommal és idegenkedve tekint¹⁹². (Ennek a jelentésnek a korábbi elterjedésére utal, hogy már a magyar nyelvben is használták ilyen értelemben a XVIII. század végén.)¹⁹³ A negatív konnotáció a szó történetét rövid cikkben

¹⁸⁸ Jowett és O'Donnell, 1.

¹⁸⁹ Erwin W. Fellows, „»Propaganda:« History of a Word”, *American Speech* 34, sz. 3 (1959. október): 182 .

¹⁹⁰ Diós István és Viczián János, szerk., „Hitterjesztési Kongregáció”, in *Magyar Katolikus Lexikon* (Szent István Társulat, 1993), <http://lexikon.katolikus.hu/H/Hitterjeszt%C3%A9si%20Kongreg%C3%A1ci%C3%B3.html>. Umberto Benigni, „Sacred Congregation of Propaganda”, in *Catholic Encyclopaedia* (New York: The Encyclopedia Press, 1913).

¹⁹¹ Fellows, 182.

¹⁹² Fellows, 183.

¹⁹³ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* a szó legkorábbi írásos előfordulásaként egy 1792-es írást idéz az első magyar nyelvű hírlapból, a pozsonyi *Magyar Hirmondóból*: „a Frantzia propaganda Apostolinak (az az a' Frantzia Konstitutiót terjesztő Társaság' Küldöttjeinek) kellett... lenni”. A szó elsőként megjelent jelentése, amely az 1792-es előfordulásnál figyelhető meg: 'testület, társaság eszmék, nézetek, tanok stb. terjesztésére' volt, ami az eredeti, pápai testület elnevezéséhez kapcsolódik, de szekuláris kontextusba helyezve (ez a jelentés mára elavult); egy 1840-es előfordulásnál már megjelenik a későbbi jelentés, itt a tevékenységet jelöli: 'eszmék, tanok, nézetek stb. terjesztése'. Ezek a példák a francia forradalom ideológiájához kapcsolódnak, tehát kimondottan nem vallásos, szekuláris kontextusban való használatra utalnak. (A Zaicz Gábor szerkesztette, 2007-es kiadású *Etimológiai szótár* is azt írja, hogy a szó a francia forradalom idején vált politikai műszóvá.) A *propagandista* és a *propagál* szavak első előfordulásai pedig rögtön a pejoratív használatot mutatják: „ne engedjék magokat a gonosz Emberek /ez alatt a Frantzia Propagandisták értetődnek / által el-tsábítottatni” (1792); „ki-küldött propagáló sok... Spionnyaik által... készítettek” (1799)¹⁹³ Ezek a példák arra is utalnak, hogy kezdetben kimondottan a francia forradalom és a felvilágosodás ideológiájához kapcsolódott a szó a magyar nyelvben. A „propagáló spionok” pedig lehetséges, hogy befolyásoló ügynökök voltak, hiszen a titkosszolgálati tevékenységnek célja a dezinformáció általi befolyásolás is. Érdekes, hogy a *propagandista* szó legkorábbról a francia mellett a magyar nyelvből mutatható ki, egyaránt 1792-ből.

feldolgozó Erwin W. Fellows szerint részben az észak-európai protestantizmusnak a katolicizmussal szembeni ellenségességével is magyarázható. A dél-európai és latin-amerikai katolikus országokban kedvezőbb a terminushoz való viszony¹⁹⁴. A szó használatának gyakorisága megnövekedett és jelentése is némileg megváltozott az első világháború körüli években, annak eredményeként, hogy a legfontosabb hadviselő államok kiterjedt szóbeli és írásbeli kampányokat folytattak annak érdekében, hogy meggyőzzék a világot ügyük igaz voltáról, és megnyerjék a semleges országok támogatását, csökkentsék az ellenség harci morálját és növeljék a saját haderejükét és civil lakosságukét. Az ekkor megjelent, a propagandaanyagokat elemző munkáknak valószínűleg nagy részük volt abban, hogy a propaganda pejoratív terminussá vált. A szónak az angol nyelvterületen az 1920-as és 1930-as években kialakult negatív melléközöngéje feltehetően a háborúval való asszociációnak, illetve a katolicizmus iránti protestáns bizalmatlanságnak tudható be.

A második világháború alatt a meggyőzési, befolyásolási tevékenységeket pszichológiai szempontból fejlesztették, ekkor kezdték el ennek jelölésére használni a *pszichológiai hadviselés* terminust¹⁹⁵. Shawn Parry-Giles szerint a propaganda eredetileg a háborús eszköztár része volt, és Truman és Eisenhower voltak azok, akik békeidőben is intézményesítették és külpolitikai eszköztáruk részévé tették¹⁹⁶. Fellows szerint a cikk írásának idején, vagyis az ötvenes években kevésbé volt negatív az Egyesült Államokban a propagandával kapcsolatos attitűd, ami esetleg magyarázható azzal, hogy a hirdetések, a reklám egyre inkább elfogadott része lett az amerikai kultúrának, egyre inkább szórakoztatásként tekintenek rá, mint meggyőzősként vagy propagandaként¹⁹⁷. Ez rámutat a propaganda és a reklám, a marketing hasonlóságára. A kommunista, bolsevik propagandával kapcsolatos aggodalmak a húszas-harmincas években, illetve az ötvenes években voltak erősek¹⁹⁸. Az amerikai szakirodalom áttekintéséből az látszik, hogy bár a propaganda iránti érdeklődés súlypontjai folyamatosan változnak, úgy tűnik, hogy különös figyelmet fordítanak a háborúval kapcsolatos propagandára és különösen az ellenséges propagandára. A propaganda definícióit és a vele foglalkozó

Benkő Loránd, szerk., „Propaganda”, in *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 1976).

Benkő Loránd, „Propagál”, in *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 1976).

Benkő Loránd, „Propagandista”, in *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 1976).

¹⁹⁴Richard S. Lambert, *Propaganda* (London, 1918), 8.; idézi: Fellows, 183-184.

¹⁹⁵ Fellows, 184. Mint a későbbiekben látni fogjuk, a pszichológiai vagy lélektani hadviselés valójában a propaganda katonai/harcéri/háborús változata.

¹⁹⁶ Jowett és O'Donnell, 6.

¹⁹⁷ Fellows, 186.

¹⁹⁸ Fellows, 187.

tanulmányokban alkalmazott módszereket is nagyban befolyásolta a háborús tevékenységekkel való kapcsolata¹⁹⁹. Fellows megállapítja, hogy kevesebb, mint kétszáz év alatt a *propaganda* szó jelentése a vallásról katonaira, majd politikaira váltott, ami mellesleg összefügghet a hatalom súlypontjának az egyháztól az állam felé való eltolódásával is²⁰⁰.

1.1.3.2. A propaganda leírásai

A propaganda egyik legjelentősebb kutatója a XX. század első felében Harold D. Lasswell volt, aki számos művében foglalkozott a jelenséggel. *A politikai propaganda elmélete* című tanulmányában úgy határozza meg a propagandát, mint „a kollektív attitűdök kezelését jelentős szimbólumok manipulálása által”²⁰¹. A kollektív attitűdök elrendezése és átrendezése a jelentős szimbólumok segítségével történik; erre való felhasználásuk a propaganda célja²⁰². A propaganda szervezi az emberekkel, csoportokkal, politikákkal vagy intézményekkel szembeni hozzáállást vagy a személyes részvételt²⁰³. Lasswellnél a kultúrának központi jelentősége van a propaganda terjesztésében: a propaganda stratégiája magában foglalja egy objektum kultúrában való bemutatását oly módon, hogy bizonyos kulturális attitűdök szerveződjenek hozzá. A propagandista feladata, hogy intenzívebbé tegye a céljának kedvező hozzáállást, megfordítsa az ellenséges attitűdöket, magához vonzza a közömbösöket²⁰⁴. A kultúrán belül a propaganda az értékekre koncentrál: minden kulturális csoportnak megvannak a hagyományos értékei; azt a tárgyat, amely iránt a propagandista ellenségességet akar kelteni, úgy mutatja be, mint amely fenyegetést jelent a legtöbb érték számára, ellenkező esetben viszont az értékek védelmezőjeként²⁰⁵. Lasswell szerint a propaganda folyamatos jelenléte a modern életben nagyrészt a társadalmi rendezetlenségnek tulajdonítható, amelyet a technológiai változások gyors megjelenése okozott²⁰⁶. Lasswell a propagandát nem tartja egyértelműen negatív jelenségnek, hanem olyasvalaminek, ami nélkülözhetetlen a modern társadalom működésének

¹⁹⁹ Fellows, 187.

²⁰⁰ Fellows, 188.

²⁰¹ „*Propaganda is the management of collective attitudes by the manipulation of significant symbols.*” Harold D. Lasswell, „The Theory of Political Propaganda”, *The American Political Science Review* 21, sz. 3 (1927): 627.

²⁰² Lasswell, 628.

²⁰³ Lasswell, 629.

²⁰⁴ Lasswell, 629.

²⁰⁵ Lasswell, 630. Ld. például a *Fallációk és egyéb manipulatív eszközök elemzése* fejezetben említett elméletet Ukrajna mint „anti-Oroszország” szerepéről.

²⁰⁶ Lasswell, 631.

szervezéséhez, ugyanis amit korábban erőszak és megfélemlítés révén lehetett megtenni, most érveléssel és meggyőzéssel kell végrehajtani²⁰⁷.

Lasswell tanítványa, Bruce Lannes Smith, aki egyébként a második világháború idején a CIA elődszervezeténél, az OSS-nél (*Office of Strategic Services*) hírszerző elemzőként dolgozva a gyakorlatban is ismerhette a dezinformáció jelenségét, az *Encyclopaedia Britannica Propaganda* szócikkében úgy definiálja a fogalmat, mint többé-kevésbé szisztematikus törekvést más emberek hiedelmei, attitűdjei vagy cselekedetei befolyásolása érdekében szimbólumok (szavak, gesztusok, zene, emlékművek, ruházat, jelvények stb.) segítségével.²⁰⁸ Ez a definíció, mint látható, szinte teljesen megegyezik Lasswellével. Hozzáteszi azonban, hogy egyes propagandisták „nevelőként” tekintenek önmagukra. Megkülönbözteti a rejtett/fedett propagandát, melynek forrása titkos vagy álcázott. (Ez a dezinformáció fent megállapított definíciója alapján inkább dezinformációnak tekinthető.) A lélektani hadviselést (*psychological warfare*) a propaganda háborút megelőző vagy háborús, katonai célok érdekében történő használatként értelmezi. Másik, szintén rokon fogalomként említi a politikai hadviselést (*political warfare*)²⁰⁹, amely sok más technika mellett magában foglalja a propaganda használatát békeidőben a társadalmi és politikai megosztottság növelése és a zavarkeltés érdekében az ellenséges államban. Szintén ehhez a fogalmi körhöz sorolja az agymosást (*brainwashing*), amely szerinte intenzív politikai indoktrinációt jelent.

Edgar H. Henderson 1943-ban áttekintette a propaganda addig javasolt definícióit²¹⁰. Azt írja, a definíciónak az az eleme, amellyel kapcsolatban leginkább konszenzus van, hogy a propagandát megkülönböztetik az oktatástól. A második, hogy a propaganda az érzésekre és az érzelmekre, az elemi ösztönzőkre és motivációkra, tehát az irracionálisra hat. Abban is közmegegyezés van, hogy a propaganda hazugságokat terjeszt vagy eltorzítja az igazságot, egyoldalú és részrehajló. Mint ilyen, szintén ellenkezik a józan ésszel, irracionális²¹¹.

²⁰⁷ Lasswell, 631. Hasonló véleményen volt a hatvanas években Jacques Ellul francia filozófus és szociológus is Jacques Ellul, *Propaganda: The formation of men's attitudes* (New York: Knopf, 1965), xv. idézi Jowett és O'Donnell, *Propaganda & Persuasion.*, 4.

²⁰⁸ „*Propaganda is the more or less systematic effort to manipulate other people's beliefs, attitudes, or actions by means of symbols (words, gestures, banners, monuments, music, clothing, insignia, hairstyles, designs on coins and postage stamps, and so forth).*” Bruce Lannes Smith, „Propaganda”, in *Encyclopaedia Britannica*, elérés 2020. december 14., <https://www.britannica.com/topic/propaganda>.

²⁰⁹ A politikai hadviselés fogalmának részletesebb leírása *Az információs hadviseléshez kapcsolódó fogalmak osztályozása* c. fejezetben található.

²¹⁰ Edgar H. Henderson, „Toward a Definition of Propaganda”, *The Journal of Social Psychology* 18, sz. 1 (1943): 71–87.

²¹¹ Henderson, 72.

Henderson szerint nemcsak nem-racionális, hanem anti-racionális²¹². (Figyelemreméltó a párhuzam a *post-truth* korszakra jellemző irracionálissal.) További közös pont, hogy a propaganda szuggesztió révén működik²¹³, és elfedi a forrásait, indítékait, módszereit stb.²¹⁴ (Ez fontos a dezinformáció fogalmával való összehasonlításakor, ugyanis az utóbbi lényeges jellemzője, hogy általában fedett a forrása, vagyis mástól származik, mint aki forrásként fel van tüntetve. A propaganda esetében viszont általában ismert, hogy ki a szerző, illetve kinek az érdekét szolgálja, legfeljebb az nem ismert, hogy honnan származnak a benne bemutatott információk.) A legtöbb szerző azonban a módszer alapján különböztette meg a propagandát a nem-propagandától²¹⁵. Próbálkoztak azzal is, hogy a tartalom alapján különítsék el, miszerint a propaganda tartalma hazugság, ezzel azonban nyilvánvaló problémák adódnak, amit valószínűleg nem szükséges itt részletezni. Henderson szerint fontos jellemzője a propagandának, hogy az „áldozat” rendelkezik döntési szabadsággal: ha ez nincs, ha kényszer alatt áll, akkor nem beszélhetünk propagandáról; a propaganda a meggyőzés módszere, nem a kényszerítésé²¹⁶. A propaganda lényege az értelem megkerülése nyomásgyakorló eljárások segítségével. Ilyen eljárás lehet a kritikus gondolkodás gátlása.²¹⁷ Ennek több oka van: 1) a

²¹² Henderson, 81.

²¹³ Henderson, 72-73.

²¹⁴ Henderson, 73.

²¹⁵ Henderson, 73.

²¹⁶ Henderson, 76.

²¹⁷ Ez összhangban van azzal, amit Petty és Cacioppo írtak 1984-es tanulmányukban a meggyőzés centrális és perifériális útjáról. „(...) a meggyőzés célpontja két alapvető módon reagálhat a meggyőző kommunikációra. Az egyik esetben nem fordít különösebb figyelmet rá, a meglévő gondolkodási sémái, attitűdjei, előítéletei alapján rövidre zárja az üzenet feldolgozását, és dönt afelől, hogy elfogadja-e vagy sem. Ezt nevezik Petty és Cacioppo a meggyőzés **perifériás útjának** (Petty és Cacioppo, 1984). A másik fajta hozzáállás azzal jár, hogy a meggyőzendő fél ráirányítja figyelmét az üzenet tartalmára, alaposan mérlegre teszi az érveket, megvizsgálja logikai megalapozottságukat, hogy nincs-e az érvek között ellentmondás, megvizsgálja, hogy mennyire vannak alátámasztva ellenőrizhető adatokkal. Ilyenkor tehát végiggondolja mindazt, ami a meggyőző kommunikációban foglaltatik, s ami abból nézve rá következik. Ezt nevezzük **a meggyőzés centrális útjának.**” Síklaki István, *A meggyőzés pszichológiája* (Budapest: Scientia Humana, 1994), 46, a hivatkozás forrása: Richard E. Petty és John T. Cacioppo, „The effects of involvement on responses to argument quantity and quality: Central and peripheral routes to persuasion”, *Journal of Personality and Social Psychology* 46, sz. 1 (1984): 69–81. A propagandista célja tehát ezek alapján ez lenne, hogy a racionális megfontolást kikerülve a perifériális meggyőzésre törekedjen, amit különböző technikákkal érhet el.

Nagyfokú hasonlóságot mutat ezzel az a magyarázat, hogy a felszínes információfeldolgozás lehet az oka annak, hogy sokan elfogadnak áltudományos „igazságokat”, összeesküvés-elméleteket és hasonló téves információkat. Krekó Péter és Hegedüs Andrea tanulmányukban Daniel Kahnemann (Daniel Kahnemann, *Thinking, Fast and Slow* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011).) elméletét hozzák fel ezzel kapcsolatban, aki az információfeldolgozás mechanizmusában számos empirikus kutatás alapján megkülönböztette az automatikus rendszert, amely „rendkívül könnyedén, automatikusan, erőforrás-takarékosan és intuitív módon működő gondolkodási módunk” és a tudatos rendszert, amely „a logika szabályai alapján, pontosabban, tudatosabban, de erőfeszítésnek árán működik”. A kognitív takarékoság elve alapján, amíg nincs feltétlen szükség a második rendszer használatára, az első rendszer segítségével működik az információfeldolgozás. Krekó Péter és Hegedüs Andrea, „Miért hiszünk benne? - A felszínes feldolgozás és a motivált tudománytagadás pszichológiája”, in *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?* (Budapest: Athenaeum, 2022), 70, 74.

Heurisztikának vagy heurisztikus gondolkodásnak is nevezik azt a gyors és leegyszerűsítő gondolkodásmódot, illetve az azt irányító szabályokat, amelyek lehetővé teszik a gyors problémamegoldást az érv tartalmi értékelése

propagandista siet, ezért nincs ideje a racionális meggyőzésre, ami hosszú folyamat; 2) a propagandista ügye sokszor nem állja ki a kritikai vizsgálat próbáját; 3) sok ember képtelen a racionális gondolkodásra²¹⁸. A propaganda által használt egyik leghatékonyabb módszer, hogy az érzelmekre és a nem-racionális motivációkra apellál. Henderson szerint a kritikus gondolkodással szembeni ellenséges viszony a propaganda egyik alapvető kritériuma²¹⁹. Egy másik technika, amelyet sok szerző figyelmen kívül hagy, a „pszeudo-racionális” érvelés, amely akkor hatékony, ha az alany intelligenciája magas, de nem túl magas; az érzelmi ráhatással kombinálva a leghatásosabb. A pszeudo-racionális érvelést arra használják, hogy meggátolják a józan gondolkodást az „áldozat” részéről. Bár úgy tűnik, mintha kielégítené a racionalitást, valójában ellentmond neki: hamisított, torzított tényeket használ, felnagyítja, kisebbiti vagy tagadja a tényeket, illetve hamis érvelést használ²²⁰. Henderson a következő definíciót javasolja a propagandára: *Propaganda bármely antiracionális folyamat, amely nyomásgyakorló technikák használatából áll, melyeket szándékosan alkalmaznak abból a célból, hogy a meggyőzni kívánt személyt – mielőtt szabadon végig tudná gondolni a dolgot – olyan attitűdök, vélemények vagy cselekedetek iránti elköteleződésre ösztönözze, amelyeket a propagandista kíván tőle*²²¹. (Ebben a definícióban az az érdekes, hogy – mint majd később látni fogjuk – emlékeztet a reflexív kontroll fogalmára.) Henderson hangsúlyozza, hogy a javasolt definíció szembeállítja a propagandát a kritikus gondolkodással, ezt teszi meg a propaganda fő ismérvévé²²².

Jacques Ellul filozófus, a propaganda jelentős kutatója 1965-ös monográfiájában szociológiai és pszichológiai megközelítésből vizsgálja a tárgyat. Állítása szerint a modern

formális lépéseinek figyelmen kívül hagyásával, automatikus, gyors, korábbi tapasztalatokon alapuló következtetés révén, akkor is, ha az információ nem elegendő az optimális megoldáshoz. Bizonyos esetekben azonban hibákhoz és kognitív torzításokhoz vezethet. Walton szerint a heurisztikus gondolkodás szoros kapcsolatban áll a – jelen munka kvalitatív részében bemutatott, és a vizsgálat keretét adó – érvelési hibákkal, más néven *fallacy*kkal, tulajdonképpen ugyanannak a jelenségnek a normatív (logikai) és pszichológiai dimenziójáról van szó.

Douglas Walton, „Why fallacies appear to be better arguments than they are”, *Informal Logic* 30, sz. 2 (2010): 159–84.

²¹⁸ Henderson, 79.

²¹⁹ Henderson, 82.

²²⁰ Henderson, 82.

²²¹ „Propaganda is any anti-rational process consisting of pressure-techniques deliberately used to induce the propagandee to commit himself, before he can think the matter over freely, to such attitudes, opinions, or acts as the propagandist desires of him” vagy rövidebb változatban: „Propaganda is a process which deliberately attempts through persuasion-techniques to secure from the propagandee, before he can deliberate freely, the responses desired by the propagandist” Henderson, 83.

²²² Henderson, 85.

propaganda a pszichológia és szociológia tudományos elemzésén alapul²²³. Hangsúlyozza, hogy nem minden propaganda alkalmas minden szituációra, ezért egy propagandaművelethez először tudományos, szociológiai és pszichológiai elemzést kell készíteni²²⁴; vagyis az adott szituációra/közönségre kell szabni a propagandát. A propagandistának tisztában kell lennie a kollektív szociológiai előfeltételekkel, a mítoszokkal, ideológiákkal, kollektív hiedelmekkel, a társadalom pszichoszociális alapjaival; mivel ezek részei a civilizációnak, amely hiedelmeken, eszméken, intézményeken alapul.²²⁵ Másokhoz hasonlóan Ellul is megkülönbözteti a nyílt és rejtett vagy fehér és fekete propagandát: az utóbbi elrejtja a céljait, identitását, jelentőségét és forrását, az emberek nem tudják, hogy valaki befolyásolni próbálja őket.²²⁶ Rendkívül érdekes Ellulnak az a megállapítása, hogy a propaganda eltorzítja az események valós jelentőségét, és a propagandista az ellenfelet azzal a bűnnel vádolja, amit saját maga akar elkövetni.²²⁷ A tények helyett az erkölcsi ítéletekre tereli a szót²²⁸; ez összefügg azzal, amit már máshol is leírtak a propagandával kapcsolatban, a racionalitás helyett az érzelmek hangsúlyozásával.

A témával foglalkozó magyar kutatók közül megemlítendő Síklaki István értelmezése, aki *A meggyőzés pszichológiája* című művében pszichológiai szempontból közelíti meg a propaganda jelenségét. A meggyőzés – ha nem is tisztességtelen, de mindenképpen gátlástalan – formájaként értelmezi, a demagógiával állítja párhuzamba, közös vonásuknak pedig azt tartja, hogy a tömeg befolyásolásának eszközei. A propagandát Pratkanis és Aronson²²⁹ alapján úgy jellemzi, hogy „egy eszmerendszer elfogadtatását szolgálja egy közösséggel, ha kell,

²²³ Jacques Ellul: The Characteristics of Propaganda in: Garth S. Jowett és Victoria O'Donnell, szerk., *Readings in propaganda and persuasion: new and classic essays* (Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2006), 1.

²²⁴ Jacques Ellul: The Characteristics of Propaganda in: Jowett és O'Donnell 2006, 2.

²²⁵ Jacques Ellul: The Characteristics of Propaganda in: Jowett és O'Donnell 2006, 21.

²²⁶ Jacques Ellul: The Characteristics of Propaganda in: Jowett és O'Donnell 2006, 10.

²²⁷ Jacques Ellul: The Characteristics of Propaganda in: Jowett és O'Donnell 2006, 29.

A tükrözés vagy tükröpropaganda bevált fogás a propagandában, például a ruandai népirtással kapcsolatban is használták a fogalmat. (Ld. bővebben *A kvalitatív vizsgálat kategóriái* c. fejezetben.) Az orosz–ukrán háború során az orosz propagandában, különösen Vlagyimir Putyin beszédeiben gyakran megfigyelhető ez a technika. A CNN moszkvai irodavezetője, Jill Dougherty 2022. január 25-i cikkében „tükrökép-propagandának” nevezte az orosz média Ukrajna-képét a háború kitörését közvetlenül megelőző időszakban, példaként említve azt, ahogyan a NATO-erőket úgy jellemezték, hogy „egy évek óta készülő tervet hajtanak végre”, melynek célja Oroszország bekerítése, Vlagyimir Putyin elnök megbuktatása és Oroszország energiaforrásai feletti ellenőrzés megszerzése.” Dougherty arra is felhívta a figyelmet, hogy az orosz állami propaganda a dolgok átgondolását nem ösztönzi, inkább „a nézők vérnyomását próbálja megemelni”, és félelmet kelteni bennük. A nézők nem elemzik a híreket, és nem néznek utána annak, amit a műsorvezetőktől hallanak. Ez nem más, mint a meggyőzés periferiális útja.

Jill Dougherty, „The West fears Russia is about to attack Ukraine. But that's not the way Russians are seeing it on TV”, *CNN*, 2022. január 25., <https://edition.cnn.com/2022/01/25/europe/ukraine-nato-russia-coverage-tv-media-command-intl/index.html>.

²²⁸ Jacques Ellul: The Characteristics of Propaganda in: Jowett és O'Donnell 2006, 30.

²²⁹ Anthony R. Pratkanis és Elliot Aronson, *A rábeszélőgép* (Budapest: Ab Ovo, 1992).

hazugsággal és manipulációval”.²³⁰ Ez nagy vonalakban a propaganda fogalma köznapit értelmzésének felel meg, és inkább a negatív propagandára koncentrálnak.

A Nicholas Cull, David Culbert és David Welch által szerkesztett 2003-as propaganda-enciklopédia²³¹ részletesen foglalkozik a propaganda meghatározásaival a különböző időszakokban. A *propaganda* modern szinonimáiként sorolják fel a *hazugságot*, a *csalást* és az *agymosást*. Mint írják, az egyik probléma, amellyel a propaganda kutatói szembesülnek, a definíciók sokasága²³². Frederick Lumley és William Albright mások mellett a titkosságot vagy a rejtett forrást tekintik a propaganda meghatározó elemének: amint a forrás ismert, mint a hirdetésekben, nem beszélhetünk propagandáról²³³. (Mint a dezinformációról részben kiderül, ez éppen hogy a dezinformáció definíciójának központi eleme; ha ezt a meghatározást elfogadnánk, azt kellene tételeznünk, hogy propaganda és dezinformáció egy és ugyanaz. Más értelmezés szerint a fekete propaganda [*black propaganda*] az, amelynek rejtett az eredete, más, mint amit feltüntetnek²³⁴.) Mások, például Lasswell szerint a vitatott attitűdök terjesztése a propaganda, míg az elfogadott attitűdök és készségek terjesztésének egy formája az oktatás²³⁵. Leonard Doob szerint a propaganda megpróbálja befolyásolni a személyiségeket és irányítani az egyének viselkedését egy adott társadalomban tudománytalanul vagy kétesnek tekintett célok érdekében²³⁶. Néhányan a propaganda érzelmi összetevőjét hangsúlyozzák az intellektuálissal szembeállítva (például Hitler is a *Mein Kampf*ban)²³⁷. Olyanok is voltak, akik az „átviteli mechanizmusok” fontosságát hangsúlyozták a propaganda definíciójában. Például Terence Qualter úgy határozta meg a propagandát, mint szándékos kísérletet a vélemények megváltoztatására vagy irányítására kommunikációs eszközök használata által²³⁸. Az enciklopédia vonatkozó szócikkét jegyző David Welch a következő definíciót javasolja: „szándékos kísérlet a közvélemény befolyásolására eszmék és értékek átadása, nem pedig

²³⁰ Síklaki, *A meggyőzés pszichológiája*, 16.

²³¹ Nicholas J. Cull, David Culbert, és David Welch, *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present* (ABC-CLIO, 2003).

²³² Cull, Culbert, és Welch, 317.

²³³ Cull, Culbert, és Welch, 318.

²³⁴ Cull, Culbert, és Welch, 41.

²³⁵ Cull, Culbert, és Welch, 318.

²³⁶ Cull, Culbert, és Welch, 318.

²³⁷ Cull, Culbert, és Welch, 318.

²³⁸ Cull, Culbert, és Welch, 318.

erőszak és megvesztegetés révén”²³⁹. A propaganda célja meggyőzni az alanyt, hogy csak egyetlen érvényes nézőpont létezik, és felszámolni az összes többi lehetőséget²⁴⁰.

John Corner 2007-es tanulmányában a propaganda fogalmának megítélését tekinti át. Mint írja, a definíciós nehézségek abból származnak, hogy története során a terminust használták mind semleges, mind pozitív, mind negatív jelentésben²⁴¹. Az 1622-es pápai bullában pozitív kontextusban használták: stratégiai jelentősége volt az ellenreformáció támogatásában és a protestáns érdekek elleni harcban. Az orosz bolsevik forradalomban a propagandát nyíltan szükséges gyakorlatnak nevezték a népi támogatás megteremtése és megtartása céljából. Azonban a legtöbb modern definícióba bele van építve a negatív dimenzió, bár ezt néha mérsékelik, sőt, akár cáfolják a szükségesség hangsúlyozása által, például Lasswell²⁴². A propaganda fogalmára a politikai rend, a közvélemény és a tömegtársadalom pszichológiájának kölcsönhatása nyomja rá a bélyegét. Bár elismerik a szükségességét, de felismerik a fenyegetést is, amit jelent, elsősorban az „ellenséges” propaganda formájában, és emiatt az éberség szükségességét a propaganda mint a diskurzus sajátos formájával szemben²⁴³.

Jowett és O’Donnell²⁴⁴ a negatív jelentés felé tolja el a definíciót, míg egyesek a semleges értelmezést tartják kívánatosnak, pl. Philip Taylor, és a propagandát a meggyőzés gyakorlati módszerének tartja, destigmatizálni szeretné a szót, és visszahelyezni 1914 előtti jelentésébe²⁴⁵. Corner szerint az ilyen kísérletek azzal a veszéllyel járnak, hogy túlságosan kiszélesítik a jelentését²⁴⁶.

Corner úgy véli, a szó használatának kiszélesedése a politikai modernitás következménye, ideértve a kormányzás és a közigazgatás megváltozott gyakorlatát, a politikai pártok versengését: az információs kontroll szerepe felértékelődik a politika alakítói számára a nagyobb politikai láthatóság korszakában, amikor a cenzúra szerepe korlátozott²⁴⁷. A politikai nyilvánosság kultúrájának megnövekedett szerepe és a reklámozás előretörése miatt nehezebb

²³⁹ „Propaganda is best seen as the deliberate attempt to influence public opinion through the transmission of ideas and values for a specific purpose, not through violence or bribery.” Cull, Culbert, és Welch, 318.

²⁴⁰ Cull, Culbert, és Welch, 319.

²⁴¹ John Corner, „Mediated politics, promotional culture and the idea of ‘propaganda’”, *Media, Culture & Society* 29 (2007): 670.

²⁴² Corner, 670.

²⁴³ Corner, 671.

²⁴⁴ Garth S. Jowett és Victoria O’Donnell, *Propaganda & Persuasion* (Los Angeles, London: Sage Publications, 2015), 4.

²⁴⁵ Philip Taylor, „Propaganda from Thucydides to Thatcher”, Address to the annual conference of the Social History Society of Great Britain”, <http://ics.leeds/papers/vp01.cfm>. idézi Corner, „Mediated politics, promotional culture and the idea of ‘propaganda’”, 671.

²⁴⁶ Corner, „Mediated politics, promotional culture and the idea of ‘propaganda’”, 671.

²⁴⁷ Corner, 672.

annak megértése, hogy mi a propaganda, és milyen etikai kritériumok alkalmasak annak megítélésére²⁴⁸. A kormányok egyre növekvő érzékenysége a közvélemény iránt és a politikai szféra nagyobb láthatósága megváltoztatták a média és a közönségkapcsolatok (*public relations*) jellegét²⁴⁹. Leon Mayhew-t idézve²⁵⁰ Corner arról ír, hogy a politikai kommunikációt az „új nyilvánosságban” professzionális szakemberek (*spin doctors*) uralják, az általuk alkalmazott technikák pedig a kereskedelmi hirdetésekben gyökereznek²⁵¹.

A propaganda (és a „spin”) fogalmának középpontjában a megtévesztés érzése áll, és bár sok kommentátor szívesen hangsúlyozza, hogy a propagandát nem szabad egyszerűen a hazugsággal azonosítani, nem kétséges, hogy a valótlanság a propagandastratégiák egyik fő eleme²⁵². Corner bemutatja Hannah Arendt *Hazugság a politikában* című esszéjét, amelyben a filozófus különbséget szeretne tenni a „rendes hazugság”, amely már a kezdetektől fogva jellemző a politikára, és a „szervezett hazugság” között. Az utóbbi intézményesen szervezett és profi módon végrehajtott, amit a probléma új szintjének tekint. Mert míg a politikusok által közölt hazugságok többnyire „elrejtést” céloznak (ideértve a tagadást is), amely bizonyos körülmények között lehetővé teszi számukra a tények szelekcióját és a későbbi felfedést, addig a szervezett hazugság célja a pusztítás és nem az elfedés. (Ez magyarázza, hogy Bill Clinton fentebb idézett, Monica Lewinskyvel kapcsolatos kijelentése miért csupán hazugság, és miért nem propaganda.) A valóság állandó és alapvető kiigazítására irányul, és Arendt szerint ez a tendencia növekszik²⁵³.

Áttekintése végén Corner a következő lényegi jellemzőit emeli ki a propagandának: hazugság; információ visszatartása; stratégiai szelektivitás (a tények közötti válogatás); felnagyítás; vágyakra vagy félelmekre való közvetett vagy közvetlen apellálás (a logikus érvek mellőzése); olyan retorika használata, amely nem a kommunikáció ésszerű tartalmából származik, és amelynek célja a fatikus kontextusok (bizalom, intimitás) kézben tartása²⁵⁴. Azt a következtetést vonja le, hogy a propaganda fogalma nem felel meg az elemzés igényeinek; központi fogalomként való használatának kísérlete arra szolgál, hogy elvonja a fogalmi figyelmet a vizsgálatot igénylő területektől; a hatalomért folytatott játszmák túlságosan

²⁴⁸ Corner, 673.

²⁴⁹ Corner, 673.

²⁵⁰ Leon Mayhew, *The New Public: Professional Communication and the Means of Social Influence* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 4. idézi Corner, „Mediated politics, promotional culture and the idea of ‘propaganda’”, 673.

²⁵¹ Corner, 673.

²⁵² Corner, 673-674.

²⁵³ Corner, 674.

²⁵⁴ Corner, 674-675.

összetettek és finomak ahhoz, hogy ennek a fogalomnak a segítségével meg lehetne fogni őket²⁵⁵.

Garth S. Jowett és Victoria O'Donnell kommunikációt kutató amerikai professzorok részletes monográfiát írtak a propaganda és a meggyőzés témakörében, amely 1986-ban jelent meg az Egyesült Államokban. A mű azóta számos kiadást megért, a legutóbbi, hetedik, 2018-ban jelent meg. A bevezető, a propaganda elméletéről szóló fejezetet jegyző O'Donnell a következő definíciót adja a propagandára: „szándékos, szisztematikus próbálkozás a percepciók alakítására, a gondolkodás manipulálására, és a viselkedés irányítására annak érdekében, hogy olyan választ érjenek el, amely a propagandista által kívánt célt mozditja elő”²⁵⁶. O'Donnell felhívja rá a figyelmet, hogy a pejoratív melléközöngé ellenére vannak a propagandának olyan válfajai is, amelyek pozitív célokat szolgálnak, és minden aljas szándéktól mentesek: például az emberek figyelmének felhívása a különböző betegségekre és az ellenük való védekezésre, a közúti közlekedés biztonságára stb.²⁵⁷. A propaganda mögött, amely az erőegyensúly szándékos megváltoztatására irányul, általában egy világos, intézményes ideológiát és célt tételeznek²⁵⁸. A propaganda nemcsak tiszta hazugság lehet: Jacques Ellul szerint használ igazságot, féligazságot és korlátozott igazságot. Richard Crossman brit munkáspárti politikus ezt úgy fogalmazta meg, hogy „a propaganda művészete nem a hazugság, hanem annak az igazságnak a látása, amelyre az embernek szüksége van, és feltalálása a közönségnek néhány igazsággal összekeverve, amelyeket a közönség hallani akar”²⁵⁹.

A propaganda alfajain belül megkülönböztetik az *agitatív* (cselekvésre ösztönző) és az *integratív* (passzív viselkedést célzó) propagandát, illetve a *fehér*, *fekete* és *szürke* propagandát²⁶⁰. A fehér propaganda azonosított forrásból származik, és a közölt információ általában pontos²⁶¹. A fekete propaganda forrása rejtett vagy másnak tulajdonított, mint a valós forrás, és hazugságokat, koholmányokat, csalásokat terjeszt²⁶². A szürke propaganda a kettő

²⁵⁵ Corner, 676.

²⁵⁶ „Propaganda is the deliberate, systematic attempt to shape perceptions, manipulate cognitions, and direct behavior to achieve a response that furthers the desired intent of the propagandist”; Jowett és O'Donnell, *Propaganda & Persuasion*, 7.

²⁵⁷ Jowett és O'Donnell, 3.

²⁵⁸ Jowett és O'Donnell, 4.

²⁵⁹ Jowett és O'Donnell, 4; Nick Higham, „Propaganda: Lies and distortion”, *BBC News*, 2013. május 17., <https://www.bbc.co.uk/news/uk-22569913>.

²⁶⁰ Jowett és O'Donnell, *Propaganda & Persuasion*, 20.

²⁶¹ Jowett és O'Donnell, 20.

²⁶² Jowett és O'Donnell, 21.

között van: a forrása lehet pontosan azonosított vagy nem, a pontossága bizonytalan²⁶³. Tárgyalják a dezinformáció terminust is, amelyet általában fekete propagandának tekintenek, mivel fedett, és hamis információt használ.

A dezinformációt úgy jellemzik, mint kitalált híreket, amelyeket szándékosan abból a célból terveznek, hogy gyengítsék az ellenséget, és újságokban helyezik el újságírókon keresztül, akik valójában egy idegen ország ügynökei. A híreket valóságosként és megbízható forrásból származóként találják²⁶⁴. O'Donnel szerint egyre több bizonyíték van arra nézve, hogy a dezinformációt a legtöbb nagyhatalom széles körben gyakorolja: az Egyesült Államok részéről a CIA például kokaincsempészettel vádolta a salvadori sandinistákat, a nemzetközi terrorizmus finanszírozásával és rákkeltő „kémpor” használatával a szovjeteket, valamint a pápa elleni merénylettel a bolgárokat²⁶⁵ (Utóbbi három vád hamis volta enyhén szólva sem tűnik egyértelműnek az azóta nyilvánosságra került bizonyítékok fényében²⁶⁶ – az O'Donnel által idézett forrás, Laurien Alexandre műve 1988-as! – sőt, a „kémporról” szóló feltételezéseket már 1963-ban igazolta Alekszandr Cserepanov volt KGB-s, majd 1985-ben Szergej Voroncov mintát is adott a porból²⁶⁷. O'Donnel ráadásul a fenti művön kívül csak újságírói véleményeket idéz állításai alátámasztására.).

A propaganda további alfaja a Leonard W. Doob által²⁶⁸ „szubpropagandának” nevezett gyakorlat, ahol a propagandista feladata egy szokatlan doktrína terjesztése, amelyhez jelentős időtartamra van szükség. L. John Martin, az USIA (*United States Information Agency*) volt kutatási vezetője „elősegítő kommunikációnak” (*facilitative communication*) nevezte. Az elősegítő kommunikáció az alábbi formákat öltheti: pénzügyi segély, híradók, televíziós és internetes műsorok, sajtóközlemények, könyvek, pamfletok, folyóiratok, kulturális programok, kiállítások, filmek, szemináriumok, nyelvtanfolyamok, személyes kapcsolatok²⁶⁹. Ezt a propaganda fogalma túlzott kiterjesztésének érzem, mivel így például két ország közötti kulturális kapcsolatok minden formáját annak lehetne tekinteni, mivel a szándék bizonyítása

²⁶³ Jowett és O'Donnell, 24.

²⁶⁴ Jowett és O'Donnell, 28. Meg kell itt jegyezni, hogy a mai információs technológiák azt eredményezték, hogy a hírek újságok helyett egyre inkább különböző internetes (hír)oldalakon jelennek meg, illetve ezeket közösségi médiában elhelyezett posztok segítségével népszerűsítik; újságírókra nem is feltétlenül van szükség, és sokszor a honlapok hovatarozása sem azonosítható be egyértelműen.

²⁶⁵ Jowett és O'Donnell, 29.

²⁶⁶ „Stasi Files Implicate KGB in Pope Shooting”, *Deutsche Welle*, 2005. április 1., <https://www.dw.com/en/stasi-files-implicate-kgb-in-pope-shooting/a-1538173>.; Ion Mihai Pacepa és Ronald J. Rychlak, *Disinformation* (Washington: WND Books, 2013), 29.

²⁶⁷ Robert W. Pringle, *Historical Dictionary of Russian and Soviet Intelligence* (Rowman & Littlefield Publishers, 2015), 194.

²⁶⁸ Leonard W. Doob, *Public opinion and propaganda* (New York: Henry Holt & Co., 1948). idézi Jowett és O'Donnell, *Propaganda & Persuasion*, 31.

²⁶⁹ Jowett és O'Donnell, *Propaganda & Persuasion*, 31.

meglehetősen nehézkes. Ez a jelenség részben megfelel annak, amit magyarul kulturális diplomáciaként vagy „országimázs-építésként” szoktak emlegetni, Ennek a tevékenységnek a célja a Joseph Nye-féle *soft power* előmozdítása. Egy ország természetesen magától is rendelkezhet *soft powerrel* (pl. történelméből, politikai berendezkedéséből kifolyólag, kultúrájának köszönhetően), nem feltétlenül kell azt mesterségesen létrehozni, bár a hidegháború óta, különösen az utóbbi években a fogalom népszerűsödésével párhuzamosan egyre inkább jellemző, hogy az országok tudatosan, direkt módon próbálják építgetni *soft powerüket*. Ennek eszközei többek között a kulturális intézetek (pl. *Konfuciusz Intézet, Goethe Intézet, British Council*), ösztöndíjak és csereprogramok (*Erasmus*), hírtelevíziók (*RT-Russia Today, CCTV*), diaszpóraszervezetek (*Rosszszotrudnyicsesztvo*) stb.

(Vlagyimir Putyin egy 2012-es cikkében a *soft power*t úgy határozta meg, mint „eszközök és módszerek mátrixa a külpolitikai célok elérésére fegyverek használata nélkül, információk és egyéb befolyásoló erők kifejtésével”.²⁷⁰ A *soft power*nek ez a felfogása eltér a nyugatitól, amely a vonzerő felépítésén alapul. A Kreml szerint viszont a *soft power* a manipulációt szolgáló eszköz, fegyver.²⁷¹ Itt tulajdonképpen Putyin KGB-s múltja köszön vissza, aki gyakorlatilag titkosszolgálati eszköznek, aktív intézkedésnek tekinti a *soft power*t. Marcel van Herpen szerint az orosz propagandaoffenzíva a nyugati *soft power*-kezdemenyvezések utánzását is magában foglalta (pl. intézetek alapítása)²⁷².

Jolanta Darczewska és Piotr Żochowski szerint a *soft power* az orosz gyakorlatban a nyugatitól eltérően inkább a társadalmi és politikai kontroll technológiája, a világról való tudás és percepció irányítása, végeredményben a megtévesztő cselekményeket leplezi.²⁷³

Nehézséget okoz a szakirodalomban a propagandának a meggyőzéstől való elválasztása is. Jowett és O'Donnell a legfontosabb különbséget abban látják, hogy a meggyőzés individuális pszichológiai folyamat, míg a propaganda inkább társadalmi²⁷⁴. Szintén párhuzamba állították a propagandát a retorikával, amelynek célja szintén a meggyőzés²⁷⁵. A propaganda feltételezi az információfolyam irányítását, amely történhet a média irányításával

²⁷⁰ Vladimir Putin, „Vladimir Putin on Foreign Policy: Russia and the Changing World”, 2012. február 27., https://valdaiclub.com/a/highlights/vladimir_putin_on_foreign_policy_russia_and_the_changing_world/.

²⁷¹ Peter Pomerantsev és Michael Weiss, *The Menace of Unreality: How the Kremlin Weaponizes Information, Culture and Money* (New York: The Institute of Modern Russia, 2014), 12.

²⁷² Marcel Van Herpen, „The Many Faces of the New Information Warfare”, in *Russian Active Measures: Yesterday, Today, Tomorrow* (Stuttgart: ibidem Verlag, 2021), 50.

²⁷³ Jolanta Darczewska és Piotr Żochowski, „Active measures: Russia's key export” (Warsaw: Centre for Eastern Studies/Ośrodek Studiów Wschodnich, 2017. május 30.), 39, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/point-view/2017-05-30/active-measures-russias-key-export>.

²⁷⁴ Jowett és O'Donnell, 34.

²⁷⁵ Jowett és O'Donnell, 48-49.

vagy torzított információ hitelesként történő bemutatásával²⁷⁶. A szerző Doob 1966-os művét²⁷⁷ idézi, amelyben az rámutatott, hogy a propaganda szó használata ritkább lett, és olyanokkal cserélték fel, mint a kommunikáció, információ és meggyőzés, mivel ezek nem tartalmazzak értékítéletet, és jobban megfelelnek az új kommunikációs technológiák fejlődésének és nemzetközi diplomácia és a társadalmi fejlődés ellentmondásaink²⁷⁸.

A fenti definíciók közül véleményem szerint Lannes Smithé, Pratkanisé és Aronsoné, illetve Terence Qualteré ragadja meg legjobban a propaganda lényegét. Ezek alapján az alábbi meghatározást javaslom: kampányszerű, célirányos, stratégián alapuló törekvés valamely közösség befolyásolása, a propagandista (illetve a propaganda megrendelője) céljainak érdekében való cselekvésre ösztönzése és/vagy gondolkodásmódjának, attitűdjének, nézeteinek alakítása érdekében a kommunikáció eszközei (elsősorban a verbális közlés) révén, amely a helytálló információk mellett alkalmazhat hamis információt, megtévesztést, különböző retorikai fogásokat, szándékos érvelési hibákat.

A dezinformáció tekinthető a propaganda egyik altípusának, fekete propagandának (fedett és megtévesztő propaganda). A teljes értelemben vett, prototipikus propaganda és a dezinformáció között azonban számos lényeges különbség van. A dezinformációtól eltérően, amelynek központi eleme a megtévesztés, a propaganda nem mindig megtévesztő, célja lehet legitim információk terjesztése minden hátsó szándék nélkül is.. (A mai negatív konnotáció ellenére a propaganda egyáltalán nem csak alantas célokat és politikai haszonszerzést szolgálhat, ld. például közegészségügyi célú propaganda.) Ugyanígy, míg a dezinformációban mindig fedett vagy a közlő vagy a címzett, a propagandára ez jellemzően nem igaz. Míg a dezinformáció célja a megtévesztés, addig a propagandáé a meggyőzés, az indoktrináció; a befogadó gondolkodásának formálása, attitűdök, habitusok szervezése, alakítása. Ennek az eléréséhez általában hosszabb idő kell, ezért a propaganda inkább egy hosszan tartó folyamat, a kifejtéséhez összehangolt, szisztematikus kampányra van szükség, míg a dezinformáció a titkosszolgálati kontextusnak megfelelően elsősorban műveleti időtávban értelmezhető, és mivel célja a becsapás, a félrevezetés, ennek a célnak az eléréséhez egyszeri alkalom is elég lehet.²⁷⁹ (ettől függetlenül persze stratégiai célok mozgatják, és a gyakorlatban nehéz lehet a

²⁷⁶ Jowett és O'Donnell, 51.

²⁷⁷ Leonard W. Doob, *Public opinion and propaganda* (Hamden: Archon, 1966), vi.

²⁷⁸ Jowett és O'Donnell, *Propaganda & Persuasion*, 55.

²⁷⁹ Ez összhangban van Siklaki István már idézett megállapításával, mely szerint a propaganda egy eszmerendszer, ideológia elfogadtatását szolgálja egy közösséggel. Párhuzamba állítható az álhírrrel/dezinformációval a

kettő elválasztása, pl. a HIV vírus mint amerikai biológiai fegyver elméletének elfogadtatását célzó INFEKTION művelet körülbelül öt évig tartott). További különbség, hogy a propaganda mögött általában koherens, akár intézményesített ideológiát feltételeznek. Az is elmondható, hogy a dezinformáció tárgya a tények és a valótlanság viszonya, a propaganda viszont inkább az értékekről szól.

Ezek miatt a propaganda nem használható a dezinformáció szinonimájaként, és mivel igencsak diffúz fogalomról van szó, amely sok különböző dolgot jelölhet, szintén nem tűnik teljesen alkalmasnak a vizsgált jelenség leírására.

1.1.4. Pszichológiai/lélektani hadviselés

Átfedést mutat a dezinformáció, és főleg a propaganda fogalmával a lélektani hadviselés (*psychological warfare*, illetve *PSYOPS* 'lélektani műveletek'), amelynek célja bizonyos pszichológiai reakció kiváltása (demoralizáció) pszichológiai és egyéb eszközökkel (az elnevezés alapja tehát a kiváltott hatás, nem az eszközök) ideológiai, politikai, katonai célok érdekében (a vélemények, érzelmek, értékek, hiedelmek, viselkedés stb. befolyásolásán keresztül). Ide tartoznak az úgynevezett *black ops* és *false flag*, vagyis álcázott és idegen zászló alatt végrehajtott műveletek.

A terminus közelmúltbeli története szempontjából fontos megemlíteni, hogy az amerikai hadseregben a lélektani műveleteket (PSYOPS) 2010-ben átnevezték „katonai információs támogató műveletekké” (*Military Information Support Operations* - MISO), 2014 és 2015 között egy rövid ideig ismét PSYOPS volt, majd újra MISO, végül 2017-től – az orosz dezinformációs tevékenység hatására – ismét PSYOPS a hivatalos megnevezés.²⁸⁰

demagógia fogalma Síklakinál, amely a hallgatóság érzelmeivel manipulálva valamilyen aktuális cselekvésre mozgósít. (Síklaki, *A meggyőzés pszichológiája*, 16., István Síklaki, „A beszélő felelőssége”, *Pszichológia*, sz. 13 (1993): 165–204.) A különbség, hogy a demagógia egy szónoki attitűd – ellentétben az álhírral/dezinformációval, amely jellemzően írott vagy elektronikus, de nem élőbeszéd –, és központi eleme az érzelmekkel való manipulálás, ami az álhírek/dezinformációk esetében szintén fontos eszköz, de nem minden esetben van jelen közvetlenül, és az álhír/dezinformáció fogalma inkább a logikai elemet hangsúlyozza (igaz–hamis).

²⁸⁰ „Two Big Organizational Renamings In SOCOM Last Week”, *Soldier Systems* (blog), 2014. augusztus 10., <https://soldiersystems.net/2014/08/10/two-big-organizational-renamings-in-socom-this-week/>.

Meghan Myers, „The Army’s psychological operations community is getting its name back”, *Army Times*, 2017. november 6., <https://www.armytimes.com/news/your-army/2017/11/06/the-armys-psychological-operations-community-is-getting-its-name-back/>.

Craig Whitlock, „Somali American caught up in a shadowy Pentagon counterpropaganda campaign”, *The Washington Post*, 2013. július 7., https://www.washingtonpost.com/world/national-security/somali-american-caught-up-in-a-shadowy-pentagon-counterpropaganda-campaign/2013/07/07/b3aca190-d2c5-11e2-bc43-c404c3269c73_story.html.

A pszichológiai hadviselést a háborús cselekményekkel szokták összefüggésbe hozni, ezért távolabb áll a dezinformáció, propaganda, álhír fogalmi mezejétől, de ezek közül a propagandához áll a legközelebb.

Paul M. A. Linebarger 1954-ben a pszichológiai hadviselésről szóló művében úgy határozza meg a fogalmat, mint amely a pszichológia alkalmazása a háború során, szűkebb értelemben propaganda használata az ellenséggel szemben²⁸¹. A közkapcsolatoktól (*public relations*) a lélektani hadviselés annyiban tér el, hogy az előbbi a belföldi közönségnek szól²⁸². A pszichológiai hadviselés egyik funkciója az ellenfél meggyőzésén túl, hogy segít kideríteni, mit érez valójában az ellenség²⁸³.

Frank R. Barnett és Lord Carnes 1989-es munkájukban a pszichológiai műveleteket úgy definiálták, mint bizonyos, adott célt szolgáló kommunikációs erőforrások (elsősorban rádióadások és nyomtatás) alkalmazását a harci műveletek támogatására.²⁸⁴

A pszichológiai hadviselés és a kommunikációtudomány kapcsolatát az 1945-1960 közötti időszakban vizsgáló munkájában Christopher Simpson arról ír, hogy a katonai alkalmazáson túl az amerikai titkosszolgálatok a propagandát és a pszichológiai hadviselést úgy tekintik, mint eszközt az amerikai kormányzat hatalmának kiterjesztésére mesze azokon a területeken túlra, amelyet közvetlenül ellenőriznek amerikai katonák, méghozzá viszonylag alacsony költséggel. Jeane Kirkpatrick egykori amerikai ENSZ-nagykövetet idézi, aki szerint a CIA rádióadásai „az egyik legolcsóbb, legbiztonságosabb és leghatékonyabb eszköze lett az amerikai külpolitikának”.²⁸⁵ A modern pszichológiai hadviselés Simpson szerint nem a konfliktusok rendezésének, hanem a birodalmak igazgatásának eszköze volt.²⁸⁶

Simpson úgy definiálja a lélektani hadviselést, mint „stratégiák és taktikák olyan csoportja, amelyek célja a támogató szervezet (általában egy kormány vagy politikai mozgalom) ideológiai, politikai vagy katonai céljainak elérése a célközönség kulturális-

²⁸¹ Paul M. A. Linebarger: *The Function of Psychological Warfare* in: Garth S. Jowett és Victoria O'Donnell, szerk., *Readings in propaganda and persuasion: new and classic essays* (Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2006), 189.

²⁸² Paul M. A. Linebarger: *The Function of Psychological Warfare* in: Jowett és O'Donnell 2006, 198.

²⁸³ Paul M. A. Linebarger: *The Function of Psychological Warfare* in: Jowett és O'Donnell 2006, 190.

²⁸⁴ „a long-standing term of military art designating the employment of certain dedicated communication assets (principally broadcasting and printing equipment and the platforms and personnel associated with it) in support of combat operations” Frank R. Barnett és Lord Carnes, „Introduction”, in *Political Warfare and Psychological Operations: Rethinking the US Approach* (Washington DC: National Defense University Press, 1989), xi.

²⁸⁵ Christopher Simpson, *Science of Coercion: Communication Research & Psychological Warfare, 1945–1960* (Oxford University Press, 1994), 6–7.

²⁸⁶ Simpson, 8.

pszichológiai jellemzőinek és kommunikációs rendszerének kihasználásával. Másképpen fogalmazva, a pszichológiai hadviselés a tömegkommunikáció alkalmazása a modern társadalmi konfliktusokban: az erőszak és a kommunikáció hagyományosabb formáinak kombinált alkalmazására összpontosít a politikai-katonai célok elérése érdekében”.²⁸⁷ William Daughertyt és Morris Janowitzot idézve (akik viszont Faragó László művére²⁸⁸ hivatkoznak) a terminus eredetével kapcsolatban azt írja, hogy a kifejezés először egy 1941-es szövegben jelent meg angolul, egy a náci propagandájáról, az ötödik hadosztály tevékenységéről és a terror alkalmazásáról szóló szövegben.²⁸⁹ Az amerikai katonai és hírszerző szervezetek a második világháború alatt kiterjesztették a definíciót, hogy a pszichológia és a szociálpszichológia háborús problémákra való alkalmazásának szélesebb körére vonatkozzon, beleértve a harctéri propagandát, a baráti erők ideológiai kiképzését, valamint a morál és a fegyelem biztosítását a hazai fronton. A II. világháború óta az amerikai katonai és NATO kézikönyvek jellemzően úgy határozták meg a *pszichológiai hadviselést* vagy *pszichológiai műveleteket*, mint amelyek az alábbi taktikákat foglalják magukban: propaganda, titkos műveletek, gerilla-hadviselés és újabban a *public diplomacy*. A kommunista teoretikusok a némileg hasonló tevékenységeket gyakran „agitáció és propaganda” (agitprop) néven emlegették, és úgy tekintettek rájuk, mint az osztályharc és népek háborúja néven ismert, kapcsolódó, de tágabb fogalmak egyik összetevőjére. Az ilyen brit és náci német stratégiákat és taktikákat történelmileg *political warfare*-nek és *Weltanschauungskriegnek* nevezték. Ezen konceptualizációk mindegyike expliciten összekapcsolja a tömegkommunikációt az erőszak (gyilkosság, szabotázs, merénylet, lázadás, ellenlázadás stb.) szelektív alkalmazásával, mint az ideológiai, politikai vagy katonai célok elérésének eszközével.

2004-es cikkében Sunil Narula fogalomtörténeti áttekintést publikált a lélektani műveletekről, melyben megjegyzi, hogy hajszálnyi különbség van mindössze a propaganda, az információs hadviselés és a *perception management* fogalmak között.²⁹⁰ Narula 1920-ig vezeti

²⁸⁷ „a group of strategies and tactics designed to achieve the ideological, political, or military objectives of the sponsoring organization (typically a government or political movement) through exploitation of a target audience's cultural-psychological attributes and its communication system. Put another way, psychological warfare is the application of mass communication to modern social conflict: it focuses on the combined use of violence and more conventional forms of communication to achieve politicomilitary goals” Simpson, 11.

²⁸⁸ Ladislav Farago, *German Psychological Warfare* (New York: Putnam, 1941).

²⁸⁹ William Daugherty és Morris Janowitz, szerk., *A Psychological Warfare Casebook* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1958), 12. idézi: Simpson, *Science of Coercion: Communication Research & Psychological Warfare, 1945–1960*, 11.

²⁹⁰ Sunil Narula, „Psychological operations (PSYOPs): A conceptual overview”, *Strategic Analysis* 28, sz. 1 (2004): 177.

vissza a *pszichológiai hadviselés* és 1945-ig a *pszichológiai műveletek* fogalom használatát, mindkettőt a világháborúkhöz kapcsolódóan: előbbit J. F. C. Fuller brit hadtörténész alkotta meg, utóbbit Ellis M. Zacharias, az amerikai haditengerészet ellentengernagya használta először egy, a japán kapituláció felgyorsítását célzó tervről szólva.²⁹¹ Azonban a nyolcvanas években már pejoratív, „csúnya” terminusnak tartották²⁹² (valószínűleg ez volt a közelmúltbeli többszöri átnevezés mögött). A szerző olyan, a pszichológiai hadviselés/műveletek körében alkalmazott módszereket sorol fel, amelyek gyakorlatilag azonosak a jelenleg orosz propagandaként vagy dezinformációként leírt tevékenységekkel: például Nagy Sándor egyik gyakorlata volt hadjáratai során, hogy a kritikus pillanatokban információlavinával árasztotta el az ellenséget, amelynek egy része igaz, más része hamis volt, hogy demoralizációt és káoszt idézzen elő.²⁹³ Idézi a RAND egy elemzését Brian Nichipauktól²⁹⁴, ahol a szerző a pszichológiai műveleteket az információs hadviselés egyik elemének tekinti (az elektronikus hadviseléssel [*electronic warfare*], megtévesztéssel [*deception*], fizikai támadással és információs támadással együtt).²⁹⁵ A meghatározásokról szólva Narula konstatálja a „definíciós kuszaságot”²⁹⁶, és áttekintésük után a következő „kiegyensúlyozott” definíciót javasolja: „A kommunikáció/információ minden formájának és egyéb pszichológiai cselekvéseknek a tervszerű használata, ideértve a politikai, katonai, gazdasági és ideológiai akciókat, amelyeknek célja az ellenséges és nem-ellenséges, mind hazai, mind külföldi csoportok véleményeinek, érzelmeinek, attitűdjeinek és magatartásának befolyásolása olyan módon, hogy az a nemzeti célok elérését támogassa”.²⁹⁷

Randall G. Bowdish az amerikai haditengerészettől 1998-as írásában a pszichológiai hadviselésnek az amerikai védelmi minisztérium 1994-ben kiadott fogalomtárában megadott definícióját idézi: „tervezett műveletek, amelyek célja, hogy válogatott információkat és indikátorokat közvetítsen a külföldi közönségnek azzal a céllal, hogy befolyásolja érzelmeiket, motivációikat, objektív gondolkodásukat és egy külföldi kormányzat, szervezetek, csoportok

²⁹¹ Narula, 178.

²⁹² Narula, 179.

²⁹³ Narula, 180.

²⁹⁴ Brian Nichiporuk, „US Military Opportunities: Information-Warfare Concepts of Operation” (RAND Corporation, 1999), <http://www.globalsecurity.org/military/library/reports>. idézi Narula

²⁹⁵ Narula, „Psychological operations (PSYOPs): A conceptual overview”, 183.

²⁹⁶ Narula, 184.

²⁹⁷ „Planned use of all forms of communications/information and other psychological actions including political, military, economic and ideological actions, with the purpose of influencing the opinions, emotions, attitudes and behaviour of hostile and non-hostile groups, both foreign and indigenous, in such a way as to support the achievement of national objectives” Narula, 187.

vagy személyek viselkedését”.²⁹⁸ Amint ebből a definícióból látszik, a pszichológiai hadviselés lényegét tekintve nem különbözik a propagandától és a dezinformációtól, csak alkalmazásának körülményeiben (háborús környezet). A pszichológiai hadviselés képességei között Bowdish felsorolja az etnikai, kulturális, vallási vagy gazdasági különbségek kihasználását, mint annak egyik előnyét.²⁹⁹ Már a cikk írásának idején, a huszadik század utolsó éveiben arra a felismerésre jutott, hogy a modern információs technológiák és hálózatok megjelenésének egyik velejárája, hogy a velük járó nyitottság sérülékenységet is jelent.³⁰⁰

Összefüggésbe hozza a pszichológiai hadviseléssel a tömegkommunikációs médiumokon kívül az állami ügynökségek által kifejtett propagandát/public diplomacyt (*USIA*, *Voice of America*), illetve a marketinget és a reklámot. Megállapítja, hogy az újságírás, a marketing és a reklám mellett a médián keresztüli befolyásolásról alkotott katonai felfogás, illetve a haderő médiaképességei nem tudnak labdába rúgni, ezért a haderőnek ki kell használnia ezt a szakértői tudást és képességeket, ami például a CIA, az USIA, a haderő és a magánszektor együttműködését jelentené, melyhez mindegyik fél hozzáadná a saját specifikus tudását a pszichológiai műveletek támogatása érdekében.³⁰¹ Ez a kereskedelmi rádiózás/televíziózás, a marketing, a reklám, a társadalomtudósok és a kormányzati és katonai szakértők tudásának szintézise lenne.³⁰² Állandó intézményközi *psyops* munkacsoport felállítására van szükség, amely hasonló lenne ahhoz, amelyet a Demokrácia Megvédése (*Uphold Democracy*) hadművelet idején hoztak létre: a különböző állami intézmények, ügynökségek (*USIA*, titkosszolgálatok, külügy- és védelmi minisztérium stb.), társadalomtudományi szakértők, reklámszakemberek és a média képviselőiből állna.³⁰³ Írását azzal zárja, hogy a katonai költségcsökkentések idején a pszichológiai műveletek hasznos

²⁹⁸ Randall G. Bowdish, „Information Age Psychological Warfare”, *Military Review*, December 1998-February 1999, 30. „planned operations to convey selected information and indicators to foreign audiences to influence their emotions, motives, objective reasoning and, ultimately, the behavior of foreign government, organizations, groups or individuals” (Joint Pub 1-02, Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms (Washington, DC: GPO, 23 March 1994).)

²⁹⁹ Randall G. Bowdish, „Information Age Psychological Warfare”, *Military Review*, Randall G., December 1998-February 1999, 30.

³⁰⁰ Randall G. Bowdish, „Information Age Psychological Warfare”, *Military Review*, December 1998-February 1999, 32.

³⁰¹ Randall G. Bowdish, „Information Age Psychological Warfare”, *Military Review*, December 1998-February 1999, 34.

³⁰² Randall G. Bowdish, „Information Age Psychological Warfare”, *Military Review*, December 1998-February 1999, 36.

³⁰³ Randall G. Bowdish, „Information Age Psychological Warfare”, *Military Review*, December 1998-February 1999, 36.

Az *Uphold Democracy* hadművelet, amely 1994 szeptembere és 1995 márciusa között az Egyesült Államok vezetésével, Argentína és Lengyelország részvételével zajlott, fegyveres összecsapások nélkül, többek között pszichológiai hadműveletek alkalmazásával elérte, hogy a Haitiban a hatalmat puccsal magához ragadó katonai junta megadta magát, és Jean-Bertrand Aristide megválasztott, száműzetésben élő miniszterelnök visszatérhetett tisztségébe.

külpolitikai eszköznek bizonyulhatnak annak érdekében, hogy harc nélkül kényszerítsük rá az akaratumkat az ellenfélre.³⁰⁴

A témával foglalkozó orosz írások közül megemlítendő Andrej Manojlo 2013-as tanulmánya.³⁰⁵ Manojlo a pszichológiai műveletek elemeit, lefolyását vizsgálja. Manojlo szerint az információs hadviselésnek négy kultúrkörön alapuló hagyománya van: angolszász, római-germán (Németország, Franciaország, Olaszország, Skandinávia), kelet-ázsiai (Kína, Vietnám, Thaiföld, Tajvan, Japán) és közel-keleti (az iszlám világ, arab országok, Irán, Pakisztán, Törökország, Indonézia). A cikkben az angolszász módszert vizsgálja, amelyben a katonai cselekmények alárendelt szerepet játszanak, a befolyásolás a saját állampolgárokra, a szövetségesekre és az ellenségre egyaránt kiterjed. Ezt egy Joseph Nye-idézettel kísérli meg alátámasztani, amely szerint „Az Öbölháborút a világ a CNN szeméin keresztül nézte”.³⁰⁶ Az idézet és Manojlo állítása közti logikai kapcsolat nehezen értelmezhető: az Öbölháborút a nyugati szakirodalomban azért szokták az információs hadviselés egyik legkorábbi példájaként emlegetni, mert a modern tömegkommunikációnak köszönhetően ez volt az első olyan háború, amelyet gyakorlatilag élő adásban követhetett a világ. Bár nyilvánvalóan nem szabad figyelmen kívül hagyni az Egyesült Államok számára ebben rejlő lehetőséget, a Manojlo által felvázolt (ld. lent), agymosásra és polarizálásra épülő befolyásoláson alapuló lélektani hadviselési gyakorlatot nem bizonyítja.³⁰⁷

Manojlo szerint az információs-pszichológiai műveletek a homogén társadalom megosztására irányuló kísérletekkel kezdődnek. (Ez meglehetősen vitatható, hiszen teljesen homogén társadalom gyakorlatilag nem létezik, a befolyásoló műveletek a meglévő törésvonalak mentén igyekeznek megosztani a társadalmakat.) Az agresszor állam létrehoz speciálisan erre a célra egy politikai ideológiát, azokat, akik ezt elfogadják és támogatják,

³⁰⁴ Randall G. Bowdish, „Information Age Psychological Warfare”, *Military Review*, December 1998-February 1999, 36.

³⁰⁵ Андрей Викторович Манойло, „Models of Information and Psychological Operations Used in International Conflicts”, *Мировая политика.*, sz. 3 (2013): 18–39.

³⁰⁶ „the war in the Gulf was seen by the world through the eyes of CNN” Nye, J. *After Iraq: USA Power and Strategy*. „Russia in Global Politics”, № 3, July – September 2003. idézi Manojlo

³⁰⁷ Még inkább aláássa Manojlo érvelését, hogy az idézet sem pontos, ugyanis Nye cikkében ilyen mondat nem szerepel, a CNN-nel kapcsolatban a következőt írja: „a CNN keretezte az ügyeket az első Öbölháborúban” („CNN framed the issues in the first Gulf War”). Manojlo valószínűleg fordításból dolgozott, és az orosz fordítást fordította vissza angolra, ahelyett, hogy megkereste volna az eredeti idézetet. Az adott bekezdésben pedig Nye a második Öbölháborúval kapcsolatban helyes lépésnek nevezi a Pentagon részéről, hogy „fegyverként használta a riportereket” (*weaponization of reporters*), ami azt jelentette, hogy az előretolt katonai egységekben riportereket is elhelyeztek, így megcáfolva Szaddam Husszeinnak azt a vádját, hogy az amerikai csapatok szándékosan civileket ölnek. A második Öbölháborúban viszont az *Al Jazeera* és más hasonló hírszolgáltatók megjelenésével új stratégiára volt szükség a *soft power* megőrzéséhez.

mobilizálja, az ellenzőket pedig passzivitásra kényszeríti, háttérbe szorítja. Gyakorlatilag egy agymosott „ötödik hadoszlopon” keresztül polarizálja a társadalmat.

Tanulságos ezzel szembeállítani az Oroszországi Föderáció Fegyveres Erői Vezérkarának Felderítő Főcsoportfőnöksége, közismert rövidítése alapján a GRU (valójában GU), vagyis az orosz katonai hírszerzés definícióját. A *Free Russia Foundation* washingtoni székhelyű, emigráns oroszok által vezetett civil szervezet projektjének keretében Michael Weiss újságíró olyan egykori KGB-dokumentumokat dolgozott fel, amelyeket állítólag ma is használnak az orosz titkosszolgálatok a képzési programjaikhoz (a dokumentumok Alekszandr Viktorovics Goljev ezredesnek, a GRU pszichológiai hadviseléssel és propagandával foglalkozó szakértőjének személyes emlékirataiból származnak, és Weiss állítása szerint a dokumentumok hitelességét jóváhagyta egy nyugati hírszerző szolgálat, akikkel konzultált). A GRU 54777 számú egysége, amely a beszámoló szerint a pszichológiai hadviselésért felelős a szervezeten belül, a pszichológiai hadviselést az általa használt segédanyagban a következőképpen határozza meg: „összehangolt intézkedések rendszere, amelyet egy állam vagy államkoalíciók más országokkal szemben hajtanak végre lakosságuk és fegyveres erők érzelmi, politikai és pszichológiai állapotának aláásása, a belügyekbe való beavatkozás, népek közötti ellenségeskedés felbujtása, elégedetlenség, rendbontás és a kormányzat iránti bizalmatlanság provokálása céljából”.³⁰⁸

A fentiekből látható, hogy a lélektani hadviselés/műveletek és a háborús propaganda között gyakorlatilag lehetetlen különbséget tenni annak módszerei alapján; a lélektani hadviselés fő megkülönböztető jellemzője azzal írható le, hogy katonai szereplők alkalmazzák háborús szituációban. (Ez összhangban van Lannes fentebb idézett megállapításával.) Az általunk vizsgált, Oroszország által kifejtett tevékenység azonban nem korlátozható csak katonai szereplőkre és szituációkra, ezért ennek a terminusnak a használata túlságosan restriktív lenne.

1.1.5. Információs hadviselés

³⁰⁸ Michael Weiss, szerk., „AQUARIUM LEAKS: Inside the GRU’s Psychological Warfare Program” (Washington DC, 2020), 107.

A számos, szinonimaként használt fogalom egyike, amelyeket az információs térben az utóbbi években fokozottan megfigyelhető orosz tevékenység leírására használnak, és amely az egyik legalkalmasabbnak tűnik a jelenség átfogó jellegének megragadására, az információs hadviselésé.

Meg kell jegyezni, hogy az alábbiakban a fogalommal kapcsolatban azok a publikációk kerülnek tárgyalásra, amelyek kifejezetten a fenti terminust használják. Ahogy a bevezetőben említésre került, az értekezés címében egyfajta ernyőterminusként használja a fogalmat, amely az összes, a vizsgált jelenséghez kapcsolódó fogalmat hivatott egyesíteni. Ebben az értelemben tehát jelen fejezet tárgya nem azonos az értekezés címében megjelölni kívánt tárggyal, hanem egy annál szűkebb használatú fogalmat képvisel, és a fejezet csupán egy résztema tárgyalására vállalkozik.

Az eddigiekből azt lehet látni sok különböző terminus (propaganda, pszichológiai hadviselés, dezinformáció stb.) esetében, hogy a fogalomnak több eltérő értelmezése létezik, de lényege szerint, néhány szemponttól (pl. alkalmazásuk körülményei) eltekintve gyakorlatilag megegyezik a többi hasonló terminussal, ugyanis mindegyiknek lényege a befolyásolás, saját akaratumk rákényszerítése a másik félre olyan módon, hogy az ezt önként tegye, és lehetőleg ne is legyen tudatában, hogy befolyásolják; illetve közös elem ennek végrehajtásában a katonai, kinetikus eszközök alkalmazásának mellőzése, helyettük információs, verbális eszközök alkalmazása. Ebben a tekintetben nincsen lényeges különbség a dezinformáció, propaganda, pszichológiai hadviselés, aktív intézkedések, a hibrid hadviselés információs része és a politikai hadviselés között. Arra a tevékenységre, amelyet ezek a terminusok némileg más hangsúlyokkal, de igen nagy átfedéssel leírnak, újabban sokan alkalmazzák az információs hadviselés megjelölést.

Az információs hadviselés alapvetően nyugati eredetű fogalom. Az információs hadviselés (*information warfare*) vagy információs műveletek (*information operations*) fogalma, amely a kilencvenes évek elején, az Öböl-háború után terjedt el, általánosságban véve az információ, illetve az információs rendszerek birtoklásáért és ellenőrzéséért folytatott küzdelmet³⁰⁹, az információ, a kommunikáció fegyverként való használatát jelenti a hadviselésben, ami magában foglalja mind a szabotázs egyes fajtáit (például ellenséges alakulatok rádiókommunikációjának zavarása/megakadályozása), a harctéri megtévesztést (pl.

³⁰⁹ Martin C. Libicki, *What is Information Warfare?* (Washington: National Defense University, 1995), 9, <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a367662.pdf>.

felfújható tankok) és újabban a kiberhadviselést is, amely vonatkozhat a fizikai infrastruktúra (pl. elektromos hálózat, erőművek, közlekedési hálózat), illetve az információs rendszerek (pl. kormányzati szervek, bankok elektronikus rendszerei, híroldalak) elleni támadásokra, valamint a kiberkémkedésre, illetve időnként a pszichológiai hadviselésre is³¹⁰. Az „információs” és a „kiber” komponensek egyre inkább átfedik egymást³¹¹, ami az információs társadalom kialakulásának következménye. Meg kell azonban jegyezni, hogy az amerikai hadügyminisztérium korábban kivonta a fogalmat a hivatalos használatból³¹². Ennek ellenére továbbra is széles körben alkalmazzák világszerte éppen annak a jelenségnek a jelölésére, amely magában foglalja a harctéri információs műveleteken és a kiberhadviselésen kívül a pszichológiai hadviselést, a propagandát, a tömegek médián keresztüli befolyásolását, a *big data* jellegű adatgyűjtést és -feldolgozást³¹³. Az amerikai katonai diskurzusba való visszakerülését mutatja, hogy a 2018-as amerikai Nemzeti Védelmi Stratégia úgy határozza meg, mint olyan versengést, amely nem éri el a nyílt hadviselés szintjét.³¹⁴

Az orosz katonai gondolkodásban is megjelent idővel az információs hadviselés (vagy információs háború: *информационная война*, illetve információs szembenállás, küzdelem: *информационное противоборство*) fogalma. A 2011-ben közreadott *Az Oroszországi Föderáció fegyveres erőinek az információs térben végzett tevékenységével kapcsolatos fogalmak és nézetek* című dokumentum³¹⁵ a következőképpen határozza meg: „két vagy több állam közötti küzdelem az információs térben, amelynek célja az információs rendszerekben, folyamatokban és erőforrásokban, kritikusan fontos infrastruktúrákban való károkozás, a politikai, gazdasági és társadalmi rendszerek aláásása, a lakosság összpontosított pszichológiai megdolgozása [sic!] a társadalom és az állam destabilizációja érdekében, valamint azzal a céllal, hogy az államot olyan döntések meghozatalára kényszerítsék, amelyek az ellenfél érdekeit szolgálják”. Amit érdemes megfigyelni ebben a definícióban, az egyrészt a

³¹⁰ Libicki, 10. Libicki találoan úgy fogalmaz, hogy olyan tág értelemben használják a fogalmat, hogy kevés dolog marad, amiről nem lehetne elmondani, hogy az információs hadviselés alá tartozik. (3) Ő maga hét formáját különbözteti meg: vezetés és irányítás (*command and control*), hírszerzésen alapuló hadviselés, elektronikus hadviselés (rádióelektronikai és kriptográfiai technikák), pszichológiai hadviselés, „hacker” hadviselés (számítógépes rendszerek elleni támadások), gazdasági információs hadviselés, kiberhadviselés (futurisztikus forgatókönyvek). (x)

³¹¹ Daniel Ventre, *Information Warfare* (London; Hoboken: ISTE; John Wiley&Sons Inc., 2016), 13.

³¹² Ventre, 14.

³¹³ Ventre, 14. xiv.

³¹⁴ „Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America” (Department of Defense, 2018), <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>.

³¹⁵ „Концептуальные взгляды на деятельность Вооруженных Сил Российской Федерации в информационном пространстве” (Министерство обороны Российской Федерации, 2011), <http://ens.mil.ru/science/publications/more.htm?id=10845074@cmsArticle#1>.

fogalom inkluzív értelmezése, amelybe a lélektani hadviselés is beletartozik, másrészt a legutolsó kitétel, amely tulajdonképpen a reflexív kontroll elvének megfogalmazása (ld. a vonatkozó fejezetet).

Látható, tehát, hogy az orosz fogalom holisztikus, és a technikai helyett inkább a pszichológiai komponensre helyezi a hangsúlyt. Dima Adamsky a holisztikus megközelítésnek három jellemzőjét különbözteti meg. Ezek a komplex megközelítés (*комплексный подход*, a digitális-technológiai és a kognitív-pszichológiai támadások ötvözése), az egységesség (*единство усилий*, az információs hadviselés kombinálása a kinetikus és nem kinetikus katonai eszközökkel, illetve az állami és nem állami szereplők kooptálása és koordinálása) és a folyamatosság (*беспрерывность*, háborús és békeidőben, belföldi, külföldi és nemzetközi terepen egyaránt folytatják).³¹⁶

Azonban mintha a fogalom orosz értelmezése és alkalmazása visszahatott volna az amerikai használatra. Egy 2019-es hír szerint az amerikai szárazföldi erők (*US Army*) Kiber Parancsnokságát (*Army Cyber Command*³¹⁷) átnevezik Információs Hadviselési Parancsnoksággá (*Army Information Warfare Command*), ugyanis az információs dominancia jelenlegi amerikai értelmezése túl szűk, hiányzik belőle a koordináció, ezért a haderőnek integrálnia kell azokat az eltérő képességeket, amelyek az „információs környezet” alá tartoznak. Ide tartozik a számítógépes terület – amely magában foglalja az elektronikus hadviselést, az információs műveleteket, a híradást (*signal*) és a hírszerzést –, valamint az ür-, a pszichológiai műveleteket, a katonai megtévesztést és az operatív biztonságot.³¹⁸ 2020-ban pedig arról adtak hírt, hogy az Információs Műveletek (*Information Operations, IO*) átnevezését fontolgatják. A két elnevezés, amelyek szóba jöttek: műveletek az információs térben (*operations in the information environment*) és információs hadviselés (*information warfare*).³¹⁹ Újabb fejlemény volt 2021-ben, hogy az amerikai haderő hamarosan hivatalos doktrínája részévé teszi az *információs fölényt* (*information advantage*) kifejezést. Ez a terminus azt követően kezdett el terjedni, hogy a haderő kiberparancsnoksága a kizárólag kibertéri műveletekről átállt a szélesebb körű információs hadviselési feladatokra, amelyek magukban

³¹⁶ Dmitry (Dima) Adamsky, „Cross-Domain Coercion: The Current Russian Art of Strategy”, *Proliferation Papers*, sz. 54 (2015): 29.

³¹⁷ Az *Army Cyber Command* egyik aleggysége a *1st Information Operations Command*.

³¹⁸ Mark Pomerleau, „A new name - and focus - for Army Cyber Command?”, *C4ISRNET*, 2019. augusztus 21., <https://www.c4isrnet.com/show-reporter/technet-augusta/2019/08/21/a-new-name-and-focus-for-army-cyber-command/>.

³¹⁹ Mark Pomerleau, „US Army cyber chief outlines ten-year plan for information warfare”, *C4ISRNET*, 2020. július 29., <https://www.c4isrnet.com/smr/information-warfare/2020/07/28/us-army-cyber-chief-outlines-ten-year-plan-for-information-warfare/>.

foglalják az elektromágneses spektrumú műveleteket, valamint az információs műveleteket és a befolyásolást. Az információs fölény azt feltételezi, hogy a haderő minden katonai képességet felhasznál a helyzetmegértés és a döntéshozatal javítása érdekében. A kulcs a különböző képességek integrálása: a kiber-, hírszerzési és elektromágneses spektrum területről származó információk együttes továbbítása a parancsnokok felé, az összes adat összekapcsolása és a parancsnok ellátása a szükséges információkkal. Neil Hersey vezérőrnagy, a Kiber Kiválósági Központ (*Cyber Center of Excellence*) akkori parancsnoka az információs előny öt pillérét írja le: a döntéshozatal lehetővé tétele, a baráti információk védelme, a hazai közönség tájékoztatása és oktatása, a nemzetközi közönség tájékoztatása és befolyásolása, valamint az információs hadviselés lefolytatása.³²⁰

A Kongresszusi Kutatószolgálat 2021-es jelentése szerint aggodalomra ad okot, hogy az információs műveletek és a kibertér-műveletek közötti megosztottság a doktrínában és a szervezetben akadályozza e szorosan kapcsolódó képességek koordinációját. Ennek megfelelően egyes szolgálatok, például a szárazföldi erők (*Army*) és a légierő átszervezik a szervezeti egységeket kiberparancsnokságból információs hadviselési parancsnokságokká. A tengerészgyalogság felállította az információs parancsnokhelyettest, hogy felügyelje az információs környezetben végzett műveleteket, beleértve a kibertéri műveleteket is³²¹.

A jelentés szerint jelenleg nincs hivatalos amerikai kormányzati definíciója az információs hadviselésnek. A jelentés azt állítja, hogy a kormány az információs hadviselést jellemzően úgy határozza meg, mint „az információ felhasználásának és kezelésének stratégiája a versenyelőny megszerzése érdekében, beleértve a támadó és védekező műveleteket egyaránt”³²². A jelentés arra is kitér, hogy bár a köznyelvben a „dezinformációs kampány” terminust csereszabatosan használják az „információs műveletek”-kel, a dezinformáció vagy megtévesztés azonban csak egy azon információs eszközök közül, amelyek az információs hadviselési stratégiát alkotják; a tényekre épülő információk is felhasználhatók a stratégiai célok eléréséhez, és egyes esetekben hatékonyabban, mint a megtévesztő eszközök. Az

³²⁰ Mark Pomerleau, „US Army emphasizes ‘information advantage’”, *C4ISRNET*, 2021. május 26., <https://www.c4isrnet.com/information-warfare/2021/05/25/us-army-emphasizes-information-advantage/>.

Mark Pomerleau, „Army to set in stone the importance of information advantage, with new capabilities on deck”, *C4ISRNET*, 2021. július 1., <https://www.c4isrnet.com/information-warfare/2021/07/01/army-to-set-in-stone-the-importance-of-information-advantage-with-new-capabilities-on-deck/>.

³²¹ Catherine A. Theohary, „Defense Primer: Information Operations” (Washington, D.C.: Congressional Research Service, 2021. december 1.), 2, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF10771/8>.

³²² „a strategy for the use and management of information to pursue a competitive advantage, including both offensive and defensive operations”.

információs műveletekben felhasználható információs kategóriák közül az alábbiakat nevezi meg: propaganda, félretájékoztatás (*misinformation*), dezinformáció.³²³

Mivel az információs hadviselés értelmezésében jelentős különbségek figyelhetők meg az orosz és a nyugati felfogás között, amelyek még inkább élessé válnak, ha magának az Oroszország által folytatott információs hadviselés kérdésének tárgyalását vizsgáljuk, szükséges a későbbiekben néhány releváns publikáció bemutatásán keresztül demonstrálni, miben különbözik az, ahogyan a nyugati szerzők látják az orosz információs hadviselést, és mit gondolnak az orosz szerzők az információs hadviselésről magáról és Oroszországnak ebben játszott szerepéről. (ld. 1.4. fejezet)

A fentiekből leszűrhető, hogy az információs hadviselés fogalma, amely a nyugati terminológiából származik, a nyugati katonai gondolkodásban eredetileg elsősorban technikai jellegű (kiberhadviselés, elektronikai hadviselés) tevékenységeket jelöl, illetve a technikai komponense a hangsúlyos, míg a fogalom orosz értelmezése holisztikus, magában foglalja a propaganda, illetve dezinformációs jellegű tevékenységeket, pszichológiai hadviselést, és a pszichológiai-kognitív komponensén van a hangsúly. Újabban azonban a nyugati gondolkodásban is mintha kezdene meghonosodni a holisztikus személet, amiről tanúskodik egyrészt a terminus használata a sajtóban és a közbeszédben a propaganda és a dezinformáció szinonimájaként (elsősorban Oroszországgal kapcsolatban), másrészt az Egyesült Államok haderejének terminológiájában tükröződő változások, a különböző képességek integrálása iránti igény (technikai és információs befolyásolási). Az információs társadalom jelenségei, az informatikai rendszerekre való ráutaltság, a kiber- és befolyásolási műveletek összefonódása (*hack and leak*³²⁴) szintén abba az irányba hat, hogy a különböző komponensek nehezen elválaszthatók, együttes kezelésük egyre célszerűbbnek tűnik. A Kongresszusi Kutatószolgálat 2021-es jelentése a kibertért az információs hadviselési tevékenység hatását megsokszorozó közegként jellemzi, és azt írja, a kibertéri műveletek felhasználhatók a stratégiai információs hadviselési célok elérésére; egy kibertámadás például felhasználható arra, hogy pszichológiai hatást gyakoroljon a célesoporra. A kibertér által biztosított anonimitás ideális hadszíntér a titkos információs műveletek végrehajtásához.³²⁵

³²³ Theohary, „Defense Primer: Information Operations”.

³²⁴ *Hack and leak*: hackelés által megszerzett adatok kiszivároztatására épülő művelet.

³²⁵ Theohary, „Defense Primer: Information Operations”, 1–2.

Theohary példája: egy külföldi ország kibertámadásokat alkalmazhat a döntéshozatal befolyásolására és a viselkedés megváltoztatására, például az Észak-Koreának tulajdonított kibertámadások a *Sony* ellen 2014-ben.

Az információs hadviselés tehát összetettsége miatt, mivel annak az információs befolyásolás (dezinformáció, propaganda, pszichológiai hadviselés) csak egy komponense, és olyan komponenseket is magába foglal (elsősorban kiber-), amelyek nem képezik jelen vizsgálat tárgyát, nem tűnik ideális terminusnak a kutatáshoz. Mégis, miután az előzőekben az álhír, a dezinformáció, a propaganda és a pszichológiai hadviselés fogalmait elvetettük, mint amelyek nem fedik le pontosan a vizsgált jelenséget, az információs hadviselés fogalma eléggé tágnak tűnik ahhoz, hogy egyfajta ernyőterminusként vonatkoztatható legyen arra, ami jelen értekezés tárgyát képezi: a nagyközönség, a médiafogyasztók, illetve a politikai döntéshozók félrevezetése, gondolkodásának és cselekvésének befolyásolása torzított, nem a valóságot tükröző, preparált információk, illetve ilyen információkat tartalmazó médiatermékek segítségével. Szintén támogatja a terminus használatát az előző bekezdésben bemutatott tendencia, amely a fogalom holisztikusabb szemlélete felé mutat, illetve a terminus használata a sajtóban és a közbeszédben a propaganda és a dezinformáció szinonimájaként.

Ha azonban „vegytiszta” terminust szeretnénk, amelyet nem terhelnek más komponensek és múltbeli örökségből vagy sajátos alkalmazási szférából eredő megszorítások, új terminus létrehozására lenne szükség. Ilyen lehetne az *információs befolyásolás*, amely megragadja a jelenség lényegét, vagyis az információ általi befolyásolást. Egy újabb terminus használata azonban tovább fokozhatná a terminológiai zűrzavart, így célszerűbbnek tűnik egy már meglévő fogalom használata, amelyre a közelmúltban megfigyelhető tendenciák miatt az információs hadviselés tűnik a legalkalmasabbnak³²⁶.

1.1.6. Hibrid hadviselés

1.1.6.1. A terminus genezise

Az orosz–ukrán konfliktus 2014-es kezdete óta az orosz információs hadviseléssel kapcsolatban gyakran emlegetett fogalom a hibrid hadviselés (más néven *aszimmetrikus, nonlinearis* vagy *újgenerációs* hadviselés³²⁷).

A kifejezés 2007 és 2009 között kezdett rendszeresen felbukkanni az amerikai katonai dokumentumokban az iraki és az afganisztáni háború, illetve az Izrael és a Hezbollah közötti

³²⁶ Szintén szóba jöhetne a *political warfare* (ld. *Az információs hadviseléshez kapcsolódó fogalmak osztályozása* c. fejezetet), amely viszonylag pontosan leírja a vizsgált jelenséget, azonban használata angol nyelvterületen sem széles körű, a magyar szakirodalomban pedig teljesen ismeretlen.

³²⁷ *asymmetric warfare, non-linear warfare, New Generation Warfare*

2006-os konfliktus kapcsán. Elsőként William J. Nemeth határozta meg 2002-ben a csecsenföldi háborúval kapcsolatos munkájában, mint a gerilla-hadviselés olyan formáját, amely a reguláris és irreguláris hadviselés, a terrorizmus/bűnözés elemeinek, illetve a modern információs eszközöknek a kombinálásán, valamint a háború és béke, harcoló és nem harcoló felek közötti határvonal elmosásán alapul³²⁸.

Az alábbiakban a fogalom meghonosodásához hozzájáruló legfontosabb szerzők műveinek bemutatásánál a teljesség igénye nélkül azoknak az elemeknek a bemutatására szorítkozom, amelyek kapcsolódnak a dolgozatban vizsgált jelenséghez, illetve amelyek elengedhetetlenek az adott koncepció megértéséhez.

Nemeth a *hibrid társadalmak* fogalmából indult ki, az őáltaluk alkalmazott hadviselési módszereket és katonai erőket nevezte hibrid hadviselésnek, illetve hibrid erőknek. A hibrid társadalmak az állam előttiség premodern állapota és a modernitás közötti szürke zónában működnek: létezik az állam és a modern bürokratikus struktúrák, de ezek nem igazán stabilak, és a társadalom premodern, tradicionális erkölcsi értékrendjének fontos szerepe van³²⁹. Ebből, illetve az interperszonális erőszak magas szintjéből adódnak a hibrid hadviselés bizonyos sajátosságai, a hadviselés korlátok közé szorításának hiánya, így a harcolók és nem harcolók közti csekély különbségtétel, az emberrablások, mészárlások, alkalmazása, az ellenség élelem- és vízkészlete feletti ellenőrzés megszerzése stb. Valójában egy törzsi társadalomról van szó,

³²⁸ Frank G. Hoffmann, „Hybrid vs. compound war”, *Armed Forces Journal*, 2009. október 1., <http://www.armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/>.

András Rácz, „Russia’s Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy’s Ability to Resist” (The Finnish Institute of International Affairs, 2015. június 16.), 29–30, <https://www.fia.fi/en/publication/russias-hybrid-war-in-ukraine>.

³²⁹ William J. Nemeth, „Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare” (Monterey, California, Naval Postgraduate School, 2002), <https://calhoun.nps.edu/handle/10945/5865>, 71-72.

amely rendelkezik névleges központi kormányzattal. Ilyen hibrid társadalomnak nevezi Nemeth Csecsenföldet³³⁰, Palesztínát, Afganisztánt, Szomáliát³³¹.

A hibrid hadviselésre jellemző a gerillataktika, a totális hadviselés, a háború létért való küzdelemként való felfogása, amelyben értelmezésük szerint az egész társadalom részt vesz, az ügy szentségébe vetett hit³³². Egy ilyen hibrid társadalom harca egy modern állammal aszimmetrikus küzdelem, ezért használnak a hibrid erők olyan technológiákat, amelyeket a modern haderők már elhagytak³³³. Az aszimmetria abban is megnyilvánul, hogy a nyugatiak úgy gondolják – tévesen –, hogy a hibrid társadalmak is elfogadják a modern normákat.

Az információs hadviselés szempontjából releváns megállapítása a tanulmánynak, hogy Nemeth szerint a csecsenföldi háború során a csecsenek jobban használták a lélektani és információs műveleteket, mint az oroszok. Számíthattak azoknak a nyugatiaknak a retorikai támogatására, akik az orosz birodalmiság ellenében foglaltak állást. Ezek a műveletek azonban csak a taktikai szinten voltak sikeresek, a stratégiai nem.³³⁴ A Nyugaton kívül az orosz lakosság is célpontja volt a csecsen propagandának: mobil televízióadókon és rövidhullámú

³³⁰ Ahogy a későbbiekből kiderül, az orosz csapatok és a Wagner zsoldosai is alkalmazták például a csecsenföldi háborúban, Szíriában és a Közép-afrikai Köztársaságban, majd később Ukrajnában olyan módszereket, amelyek ugyanúgy a háború kereteinek tiszteletben nem tartásáról tanúskodnak: például szűrőtáborok és szisztematikus kivégzések a civil lakosság körében, a civil infrastruktúra válogatás nélküli pusztítása, fosztogatás, kínzások, nemi erőszak, videóra vett kivégzések, gyermekek meggyilkolása. Az orosz társadalomra szintén jellemző az interperszonális erőszak magas szintje; továbbá az ún. „hagyományos értékek” utóbbi időben propagandisztikus hangsúlyozása. Ezek miatt akár az orosz társadalom is nevezhető bizonyos értelemben premodernnek (amennyiben a felvilágosodás és az azt követő művelődéstörténeti korszakok hatása csak korlátozottan és sajátos formában érvényesült), és Nemeth kitétele akár az orientalizmus kritikájával is illethető, amennyiben kizárólag a nem európai társadalmakkal azonosít bizonyos negatív vonásokat.

Денис Коротков, „Головорезы (21+) Изуродовали кувалдой, отпилили голову, труп сожгли под музыку. Так в Сирии развлекались наемники из «группы Вагнера». Рассказываем, кто в этом участвовал”, *Новая газета*, 2019. november 20., <https://novayagazeta.ru/articles/2019/11/20/82805-golovorezy-21>.

Florence Morice és Charlotte Cosset, „En Centrafrique, des victimes des exactions russes brisent la loi du silence”, *rfi.fr*, 2021. május 3., <https://www.rfi.fr/fr/afrique/20210503-en-centrafrique-des-victimes-des-exactions-russes-brisent-la-loi-du-silence>.

„Escaped Wagner Group fighter confident troops beheading Ukrainian POW in recently-surfaced video are Wagner Group mercenaries”, *Meduza.io*, 2023. április 12., <https://meduza.io/en/news/2023/04/12/escaped-wagner-group-fighter-confident-troops-beheading-ukrainian-pow-in-recently-surfaced-video-are-wagner-group-mercenaries>.

Veronika Melkozerova, „We killed Ukrainian children, ex-Wagner soldiers say in apparent confession”, *Politico*, 2023. április 18., <https://www.politico.eu/article/former-wagner-group-commanders-azmat-uldarov-alexey-savichev-confess-murder-ukraine-civilians-including-children/>.

Alona Mazurenko, „I shot a 5-year-old in the head»: Wagner convicts confess to killing children in Bakhmut and Soledar”, *Ukrainska Pravda*, 2023. április 17., <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/04/17/7398225/>.

„Ex-commander of murdered Yevgeny Nuzhin confirms 10 executions of Wagner Group mercenaries”, *The Insider*, 2022. december 16., <https://theins.ru/en/news/257929>.

³³¹ Nemeth, 71-72.

³³² Nemeth, 74.

³³³ Nemeth, 75.

³³⁴ Nemeth, 58.

rádiókon keresztül közvetítették propagandájukat az orosz civileknek és a katonai egységeknek Csecsenföldön és környékén³³⁵.

Frank G. Hoffmann 2007-es dolgozatában a hibrid háborúkat vizsgálja. Hoffmann szerint egyre inkább jellemző a háború különböző formáinak, különböző taktikáknak, hadviselési módoknak (konvencionális, aszimmetrikus, irreguláris, terrorista, bűnözői) az alkalmazása, a reguláris és irreguláris hadviselés közti határvonal elmosása; ezeket állami és nem állami szereplők is alkalmazhatják³³⁶. Ezeket a kombinált fenyegetéseket nevezi hibrid fenyegetéseknek.

A hibrid háborúban a különböző komponenseket ugyanazon erők alkalmazzák ugyanazokon a csatatereken. A cél szinergikus hatások elérése a konfliktus fizikai és lélektani dimenziójában³³⁷. Hoffmann definíciója szerint a hibrid háborúk *sokféle különböző hadviselési módot foglalnak magukban, beleértve a hagyományos képességeket, az irreguláris taktikákat és formációkat, a terrorcselekményeket, a válogatás nélkül erőszakot és bűncselekményeket*³³⁸. Példaként a koszovói, afganisztáni és iraki háborút hozza föl³³⁹. A hibrid kihívás legtisztább példájának pedig a Hezbollah és Izrael közötti 2006-os háborút nevezi³⁴⁰, amelyre jellemző volt egyebek mellett az információs tér, a média kihasználása is a Hezbollah részéről³⁴¹. Hangsúlyozza még a hadviselés Nyugaton általánosan elfogadott szabályainak be nem tartását, a meglepetés hatásának kihasználását, a durva erőszakot, amelynek segítségével sokkhatást akarnak kiváltani (erőszakos cselekményeket ábrázoló videók)³⁴².

Jellemző, hogy az aszimmetrikus konfliktusban a gyengébb hadviselő fél a katonailag erősebb ellensége gyenge pontjait igyekszik kihasználni³⁴³. Hoffmannál megjelenik az információs korszak (*Information Age*) eszközeinek mobilizáló hatása is, amelyet uszításra használnak³⁴⁴.

³³⁵ Nemeth, 59.

³³⁶ Frank G. Hoffmann, „Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars” (Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, Virginia, 2007), https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf, 7-8.

³³⁷ Hoffmann, 8.

³³⁸ Hoffmann, 14, 29. „Hybrid Wars incorporate a range of different modes of warfare, including conventional capabilities, irregular tactics and formations, terrorist acts including indiscriminate violence and coercion, and criminal disorder.”

³³⁹ Hoffmann, 15.

³⁴⁰ Hoffmann, 35.

³⁴¹ Hoffmann, 38.

³⁴² Hoffmann, 16. Itt Hoffmann mintha megjósolta volna az Iszlám Állam (ISIS) terroristáinak brutális kivégzéseket bemutató videóit.

³⁴³ Hoffmann, 8.

³⁴⁴ Hoffmann, 13.

Hoffmann több másik, a hibrid hadviseléséhez hasonló hadtudományi koncepció (összetett háború – *compound war*, korlátlan hadviselés – *unrestricted warfare*, az utóbbi, kínai eredetű modellnek részét képezik az információs műveletek is³⁴⁵) között megemlíti a negyedik generációs hadviselést (*Fourth-generation warfare, 4GW*) is, amely a nyolcvanas évek végéről származik³⁴⁶, és szintén vannak olyan elemei, amelyek a jelenlegi információs hadviselésre jellemzőek. A fogalom megalkotói az európai hadviselés több generációját különböztetik meg az újkortól kezdve. A negyedik generációra, amelynek leírását elsősorban a terrorista taktikák ihlették, jellemző, hogy az ellenség teljes társadalma részét képezi a csatatérnek. A cél az ellenség belülről való szétbomlasztása a fizikai megsemmisítés helyett. A célpontok között szerepel a háború lakosság általi támogatása és az ellenség kultúrája. (Ez utóbbi mutat legnagyobb hasonlóságot a vizsgált jelenség, az információs hadviselés alapelveivel.) Szintén jellemző rá a háború és béke, a „civil” és a „katonai” közötti határvonal elmosódása. A szerzők hozzáteszik, hogy a negyedik generációra jellemző elemek a harmadik generációban is megvannak, a negyedik generációban csak hangsúlyosabbak lesznek. A negyedik generációs hadviselés esetében a technológia új sebezhető pontokat jelent, például a számítógépes vírusok révén, ami a kiberhadviselés megjelenésére utal. A pszichológiai hadviselés lehet a domináns fegyver a média és az információs beavatkozás révén: a negyedik generációs ellenfelek képesek lehetnek a média révén a belföldi és a globális vélemény olyan manipulálására, hogy a pszichológiai hadviselés alkalmazása lehetővé teszi a harcoló erők bevetésének mellőzését. A fő célpont az ellenséges lakosság kormánya és a háború iránti támogatása, így a televízió, a televíziós hírek manipulálása erősebb fegyver lehet, mint a páncélos hadosztályok. Ennek a harcnak a során a terroristák a szabad társadalom szabadságát és nyitottságát használják ki.

Hoffmann, bár felsorolja, milyen kritikával illették a *4GW* elképzelését különböző országok hadtudományi szakemberei, relevánsnak tartja azt, és a többi hasonló koncepcióra is épít, mindegyikből átvéve egyes elemeket; külön kiemeli John Robb *Open Source Warfare* koncepcióját és Bruce Hoffman terrorizmussal és felkelésekkel foglalkozó művét³⁴⁷.

A narratívák csatáját talán a legfontosabb új elemnek tartja a modern konfliktus jellegében, ezért hangsúlyozza a modern médiumok kihasználását, a tömegek mobilizálását,

³⁴⁵ Hoffmann, 23-24.

³⁴⁶ William S. Lind és mtsai., „The Changing Face of War: Into the Fourth Generation”, *Marine Corps Gazette*, 2001 november. idézi: Hoffmann, „Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 18.

³⁴⁷ Hoffmann, „Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 30.

John Robb, *Brave New War: The Next Stage of Terrorism and the End of Globalization*, Hoboken, NJ: Wiley, 2007.

Bruce Hoffman, „The 'Cult of the Insurgent': Its tactical and strategic implications,” *Australian Journal of International Affairs*, Vol. 61, Issue 3, September 2007, pp. 312-329.

támogatásuk megnyerését³⁴⁸. A hibrid háborúban a percepciók többet számítanak, mint a fizikai hadszíntéren elért eredmények, ezért fontos a stratégiai kommunikáció, a modern információs technológiák kihasználása, amiben élen járt a Hezbollah és a terrorista szervezetek, főleg az Al-Káida³⁴⁹. Érdekes Robert Gates egykori amerikai védelmi miniszternek az a 2007 októberi kijelentése, amelyet ezzel kapcsolatban idéz: „A siker kevésbé annak lesz függvénye, hogyan tudjuk az akaratunkat rákényszeríteni a másokra, és inkább annak, hogyan tudjuk alakítani a barátok, ellenségek, és legfőképp a köztes felek viselkedését”³⁵⁰. Ez a gondolat érdekes párhuzamot mutat az orosz reflexív kontroll elvével, amint azt a továbbiakban látni fogjuk.

1.1.6.2. A hibrid hadviselés orosz felfogása

Dmitry Adamsky az Oroszország által alkalmazott katonai stratégiának a nyugati szaknyelvben használt *cross-domain coercion* terminust felelteti meg, és úgy véli, hogy az a regionális nukleáris elrettentés (1991 és 2013 között uralkodó) gondolatából fejlődött a 2013-as, a nyugati irodalomban „Geraszimov-doktrína” névvel jelzett aktuális formájává. Ezt az eszmerendszert Adamsky szerint az orosz szaknyelvben *újgenerációs* háborúnak (*New Generation Warfare – войны нового поколения*) nevezik, a nyugati szakértők viszont *hibrid hadviselésnek*, és utóbbiak elképzelése szerint nemkatonai, információs, kiber, nukleáris, konvencionális és szubkonvencionális elemekből áll, amelyeket összehangoltan alkalmaznak a stratégiai befolyás érdekében.³⁵¹ Adamsky szerint Oroszország esetében az utóbbi stratégiát nem lehet a nukleáris elrettentéstől elkülönülten tárgyalni. Ennek a stratégiának a fő eleme egy holisztikus információs (kiber) kampány, amelyet a kognitív-pszichológiai fronton fejtenek ki, és amely összefogja a katonai és nem-katonai képességeket a nukleáris, konvencionális és szubkonvencionális téren³⁵². A *cross-domain coercion* célja az ellenség elrettentése és kényszerítése „kemény” és „puha” (*soft* és *hard*) eszközök segítségével.³⁵³ Adamsky szerint az ukrajnai konfliktus demonstrálta az orosz *cross-domain coercion* alkalmazását.³⁵⁴

³⁴⁸ Hoffmann, 51.

³⁴⁹ Hoffmann, „Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”, 51-53.

³⁵⁰ Hoffmann, 53. „Success will be less a matter of imposing one’s will and more a function of shaping behavior of friends, adversaries and most importantly, the people in between”. David S. Cloud, “Gates Says Military Faces More Unconventional Wars,” *New York Times*, October 11, 2007.

³⁵¹ Dmitry (Dima) Adamsky, „Cross-Domain Coercion: The Current Russian Art of Strategy”, *Proliferation Papers*, sz. 54 (2015), <https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pp54adamsky.pdf>, 9.

³⁵² Adamsky, 10.

³⁵³ Adamsky, 10.

³⁵⁴ Adamsky, 37.

Adamsky hangsúlyozza, hogy az orosz doktrína megértéséhez elengedhetetlen figyelembe venni az orosz vezetésnek azt az elképzelését, hogy országukat ostromlott erődnék tekintik, amelyet körbevett és geopolitikai megsemmisítéssel fenyeget a Nyugat. Ebben a felfogásban tehát, amit Oroszország csinál, az mindössze védekező ellentámadás a nyugati agresszióval szemben³⁵⁵. Az orosz válasz egy különböző területeket átfogó, aszimmetrikus, non-lineáris konfrontáció, amelyet Nyugaton gyakran hibrid hadviselésnek neveznek. Az orosz felfogásban az Oroszország elleni agresszió megakadályozása érdekében aszimmetrikus eszközöket kell alkalmazni, amelyek magukba foglalják a politikai, diplomáciai, információs, gazdasági, katonai és egyéb tevékenységeket.³⁵⁶ Adamsky szerint a „Geraszimov-doktrínával” összhangban a kulturális, ideológiai és hazafias értékek elleni felforgató tevékenység a különleges műveletekkel, a kiberhadviseléssel és a nukleáris nyomással együtt alkalmazva a kognitív és pszichológiai síkra tereli a harcot, aminek segítségével kiküszöbölhető a NATO hagyományos katonai fölénye.³⁵⁷

A nyugati hibrid hadviselés terminus általában Oroszország [2022 előtti] ukrajnai műveleteivel kapcsolatban volt használatos, az orosz források viszont ritkán használják ezt a kifejezést, akkor viszont leginkább a nyugati típusú, elsősorban az USA által alkalmazott hadviselést írják le vele.³⁵⁸ A hibrid hadviselés terminust eredetileg – ahogy a többi idézett szakirodalomból is látszik – nem Oroszország, hanem más országok gyakorlatából leszűrt tapasztalatok alapján alkották meg.³⁵⁹ Adamsky szerint ugyan van némi hasonlóság az orosz *újgenerációs hadviselés* és a nyugati *hibrid hadviselés* között, mégis alapvetően különböző fogalmakról van szó.³⁶⁰

Az újgenerációs hadviselés több forrásból táplálkozó koncepciójában az „információs-pszichológiai” küzdelemnek van vezető szerepe, amennyiben a cél az ellenfél döntéshozóinak morális-kognitív-pszichológiai-információs befolyásolása, az ellenfél katonai fölényének semlegesítése politikai, gazdasági, információs és technológiai jellegű akciókkal, végső soron az ellenség semlegesítése minimális katonai erő felhasználásával, főleg információs fölény révén (digitális-technológiai és kognitív-pszichológiai értelemben is). Fontos szerepe van még a közvélemény befolyásolásának, az átfogó megtévesztési (*deception*) és dezinformációs kampánynak, a speciális műveletek keretében végrehajtott felforgató tevékenységeknek,

³⁵⁵ Adamsky, 19.

³⁵⁶ Adamsky, 34.

³⁵⁷ Adamsky, 39.

³⁵⁸ Adamsky, 21.

³⁵⁹ Adamsky, 21.

³⁶⁰ Adamsky, 22.

amelyek megelőzik a hadjárat kinetikus részét.³⁶¹ Az orosz katonai teoretikusok gondolataiban két kiemelkedő innováció van: a katonai és a nemkatonai elemek aránya (1 a 4-hez) és az információs tér hozzáadása a többi hadszíntérhez³⁶². Az újgenerációs hadviselésben a dezinformációs művelet egymással összefüggő lépések összessége, amelyeket diplomáciai csatornákon és a nem állami kézben lévő tömegtájékoztatási eszközök segítségével hajtanak végre.³⁶³ Az újgenerációs hadviselés megsemmisítés helyett az ellenfél percepcióit veszi célba, és az akaratára igyekszik hatni, manipulálva stratégiai választásait. Emiatt az információs küzdelemnek (*информационное противоборство*) kiemelt szerepe van a jelenlegi orosz katonai elméletben és gyakorlatban.³⁶⁴ Az újgenerációs hadviselésben lehetetlen felülkerekedni az információs fölény nélkül.³⁶⁵

Az ellenfél haderejére, államapparátusára, polgáira és a világ közvéleményére ható információs nyomás (*информационное давление*) kedvező feltételeket teremt a stratégiai kényszerítéséhez. Az orosz szakértők ilyen amerikai információs kampány eredményének tartják az Arab Tavaszt.³⁶⁶

Az információs küzdelem terén a stratégiai műveletek elmosják a határt a háború és béke, front és hátszág, védekezés és támadás között.³⁶⁷ Az információs küzdelem az orosz felfogásban magába foglalja a technológiai és a pszichológiai komponenst is, rendeltetése, hogy félretájékoztassa az ellenfelet, befolyásolja a valóságról alkotott képét, és a félrevezetés révén beleavatkozik a döntéshozási mechanizmusába, a számára kedvező irányba tereli.³⁶⁸ Az orosz megközelítés nagyban épít a *maszkirovka* és az *aktív intézkedések* szovjet-orosz hagyományára.³⁶⁹ Az információs küzdelem fő jellemzői többek között a holisztikus megközelítés (digitális és pszichológiai komponensek), a folyamatosság (háborúban és békeidőben is alkalmazzák).³⁷⁰ Az információs küzdelem köti össze az újgenerációs hadviselés műveleteit, a katonai és nemkatonai elemeket.³⁷¹

³⁶¹ Adamsky, 22, 24.

³⁶² Adamsky, 24.

³⁶³ Adamsky, 24.

³⁶⁴ Adamsky, 26.

³⁶⁵ Iu. Gorbachev, "Kibervoina uzhe idet," *NVO*, no. 13, 12-18 April 2013; idézi: Adamsky, 26.

³⁶⁶ Adamsky, 36.

³⁶⁷ Sergei Modestov, "Strategicheskoe sderzhivanie na teatre informatsionnogo protivoborstva" *Vestnik Akademii Voennykh Nauk*, no. 1 (26), 2009; idézi: Adamsky, 26.

³⁶⁸ Adamsky, 27.

³⁶⁹ Adamsky, 27.

³⁷⁰ Adamsky, 29.

³⁷¹ Adamsky, 30.

Érdekes ezzel szembe állítani Andrej Kartapolov védelmi miniszterhelyettes nézeteit, amelyeket ugyanabban az évben, 2015-ben fejtett ki.³⁷² Kartapolov a mai háborús konfliktusok mögött gazdasági okokat, az energiahordozók megszerzésére irányuló törekvéseket lát.³⁷³ Ezeket az új típusú konfliktusokat a világ vezető, gazdaságilag fejlett államai vívják (itt egyértelműen elsősorban az Egyesült Államokra, illetve a NATO-ra gondol), közvetett és közvetlen eszközökkel, több lépésből álló forgatókönyv szerint, amelynek időben legelső eleme, hogy az agresszor állam aktív információs kampányba kezd, melynek során azt igyekszik bizonyítani, hogy az általa áldozatnak kiszemelt állam fenyegetést jelent a nemzetközi biztonságra nézve. Ezt követik a szankciók, a politikai, gazdasági és egyéb nyomás, katonai koalíció alakítása, innentől kezdődik a katonai beavatkozás, az ENSZ jóváhagyásával vagy anélkül.³⁷⁴ Az ilyen típusú konfliktusra Irak és Líbia esetét hozza fel példának.³⁷⁵

Kartapolov szerint az Egyesült Államok Oroszország „szisztematikus feltartóztatása” érdekében képviselt irányvonala abból ered, hogy az USA meg akarja őrizni vezető geopolitikai és gazdasági pozícióit a világban. A 2014-es ukrajnai válság csak ürüggyel szolgált Amerikának arra, hogy fokozza oroszellenes kampányát, amelynek során egyre gyakrabban nyúl hidegháborús eszközökhöz. Ilyenek az ellenfél démonizálása, a kapcsolatok megszakítása, ideológiai koalíció alakítása, az amerikai és NATO-infrastruktúra közelebb hozása az orosz határokhoz, manipuláció az energiapiacokkal, Oroszország behúzása parázsló regionális konfliktusokba.³⁷⁶ A mai fegyveres konfliktusokban a cél nem az ellenfél vagy az állami infrastruktúra fizikai megsemmisítése, hanem a vezetés és az elit teljes alárendelése az agresszor akaratának. Az ehhez felhasznált eszközök alapját egyre gyakrabban a nem szokványos vagy ún. „hibrid akciók” képezik.³⁷⁷

Kartapolov kifejti, hogy az USA és más vezető NATO-országok már 20 éve aktívan alkalmazzák a hibrid technikákat a világ különböző régióiban. Ez különösen a 2008-as grúzai háború (Kartapolov megfogalmazásában: „békére kényszerítés”) után jelent meg, amikor egyes nyugati országoknak a szemére vetették a NATO Oroszországgal szembeni tehetetlenségét.

Ekkor fogadták el a NATO-ban Kartapolov szerint az „mindenre kiterjedő megközelítés” elméletét, amely magába foglalja a diplomáciai, gazdasági, politikai, katonai,

³⁷² Андрей Валериевич Картаполов, „Уроки военных конфликтов, перспективы развития средств и способов их ведения. Прямые и непрямые деситвя в современных международных конфликтах”, *Вестник Академии военных наук* 2, sz. 51 (2015): 26–36.

³⁷³ Картаполов, 26.

³⁷⁴ Картаполов, 27.

³⁷⁵ Картаполов, 28.

³⁷⁶ Картаполов, 28.

³⁷⁷ Картаполов, 28.

jogi és egyéb eszközök alkalmazását.³⁷⁸ Ezeket a lakosságra való aktív információs-pszichológiai ráhatás kíséri, felhasználják a belső ellenzék fegyveres csoportjait, különleges műveleti egységeket.³⁷⁹ Ezeket közvetett eszközöknek nevezik, lényegük a fedett ráhatás, a belső ellentétek felszítása.

Az ilyen közvetett ráhatásnál a valódi megrendelő szerepe, céljai, érdekei rejtve maradnak a közvélemény elől, elfedik őket egy olyan politikai információs kampánnyal, amely az emberi jogok megsértése ellen irányul, zsarnoksággal vagy tömegpusztító fegyverek előállításával, a demokrácia hiányával vádolja a kiszemelt országot.³⁸⁰

Ezzel kapcsolatban kiemelt szerepet játszik az információs küzdelem. Ennek segítségével lehetőségessé vált lerombolni az államiság alapjait, megoldani a katonai-politikai feladatokat a rezsimváltás után. Az információs küzdelem leghatékonyabb eszközei a hamisítás, az információ kicserélése (csúsztatás) vagy eltorzítása.³⁸¹ Az információs ráhatás, a propagandaáradat hasonló eredményt hozhat, mint a hatalmas katonai erő alkalmazása. Ennek példája az „ukrán nacionalizmus” [*Kartapolov idézőjele*] felszítása vagy az arab országok forradalmi.³⁸² Kartapolov azt írja, hogy az interneten keresztüli ráhatás az emberek tudatára hozzájárult a forradalmi mozgalmakhoz és a rezsimváltásokhoz több észak-afrikai országban.

Az új típusú konfliktusokra jellemző szembenállást a lakosság kezdetben nem fogja fel háborúként. (Itt tehát szintén megjelenik a háború és béke közötti határvonal elmosása, ami a nyugati felfogás szerint jellemző a hibrid háborúkra.) Kartapolov szerint az ukrajnai Euromaidan és az azt követő „polgárháború” [*idézőjel tőlem – T. B.*] demonstrálták, hogy a mindenféle eljárás és szabály nélkül elindított „demokratikus folyamat” [*Kartapolov idézőjele*] ugyanolyan romboló lehet, mint egy nagy léptékű katonai agresszió.³⁸³ Az államon belüli konfliktus, amely az információs műveletek következtében alakul ki, „bevonzza” [*Kartapolov idézőjele*] a külső erőket. A fedett külső beavatkozásban részt vesznek külföldi szélsőséges szervezetek harcosai, emigráns struktúrák, külföldi zsoldosok, katonai magáncégek, külföldi különleges műveleti és hírszerzési erők és bűnbandák. A régiót, ahol a konfliktus zajlik, elárasztják a különböző nemzetközi és külföldi civil szervezetek (humanitárius, orvosi, társadalmi, jogvédő stb.).³⁸⁴ Fontos jellemzője az új típusú háborúknak, hogy az erőszakos

³⁷⁸ Картаполов, 29.

³⁷⁹ Картаполов, 29.

³⁸⁰ Картаполов, 29.

³⁸¹ Картаполов, 29.

³⁸² Картаполов, 29.

³⁸³ Картаполов, 29.

³⁸⁴ Картаполов, 31.

eszközök aránya mindössze 10-20%, az információs eszközök és a propaganda pedig 80-90% (A hagyományos háborúknál ez az arány pont fordított.)³⁸⁵

Erre válaszul az orosz haderőnek Kartapolov szerint nem megszokott megoldásokhoz kell folyamodnia, amelyek segítségével ki tudják egyensúlyozni az ellenfél technológiai fölényét. Ehhez teljes mértékben fel kell használniuk az új típusú háború sajátosságait, kidolgozni „aszimmetrikus” módszereket. Az aszimmetrikus műveletek lényege, hogy gazdasági, diplomáciai, információs és közvetett katonai eszközök igénybe vételével a gyengébb ellenfél a rendelkezésre álló korlátozott erőforrásokat felhasználva kiegyenlíti az erősebb oldal katonai-technikai fölényét.³⁸⁶ Ilyen aszimmetrikus intézkedések lehetnek a különleges műveleti erők, a hírszerzés akciói, az információs ráhatás különböző formái, valamint a politikai, gazdasági és egyéb nemkatonai ráhatás további formái.³⁸⁷

A fentiekből látható, hogy Kartapolov az új típusú konfliktus mögött a Nyugat, elsősorban az Egyesült Államok tudatos törekvését látja a belpolitikai helyzet destabilizálására, illetve ebből adódóan háború kirobbantására különböző országokban. Az új típusú konfliktusok létrehozására irányuló indítékok és erőfeszítések között több olyan elem is található, amelyeket hagyományosan az amerikai külpolitikai érdekekkel és tevékenységgel, illetve az Egyesült Államok által kezdeményezett konfliktusokkal szoktak összefüggésbe hozni (emberi jogok megsértésének, demokrácia hiányának, tömegpusztító fegyverek birtoklásának vádja, energiaforrások megszerzésére való törekvés), ám többségben vannak azok az eszközök, illetve magatartások, amelyekkel a nemzetközi közvélemény Oroszországot szokta vádolni: manipuláció az energiapiacokkal, belső ellentétek felszítása, intenzív propagandatevékenység (információk hamisítása, torzítása), különleges műveleti egységek, katonai magáncégek, bűnözői csoportok felhasználása.

Vannak azonban olyan elemek is, amelyek hasonlóságot mutatnak a Kartapolov által felvázolt koncepció és a hibrid hadviselés nyugati fogalma között: a háború és béke közötti határvonal elmosása, a különböző nemkatonai eszközök átfogó használata, ezen belül is az információs küzdelem központi szerepe, az aszimmetria, illetve ebből adódóan az a gondolat, hogy a gyengébb ellenfél csak az erős hibáit kihasználva tud eredményesen küzdeni. Kartapolov gondolatmenete szerint tehát a Nyugat katonai-technikai fölénye mellett átfogó jellegű, a háború és a béke, a katonai és nemkatonai eszközök határvonalait elmosó stratégiát

³⁸⁵ Картаполов, 33.

³⁸⁶ Картаполов, 35.

³⁸⁷ Картаполов, 36.

alkalmaz, ezért Oroszországnak, mint gyengébb ellenfélnek aszimmetrikus hadviselést kell folytatnia, ami egyrészt azt jelenti, hogy ugyanazokat az eszközöket használja, mint az erősebb ellenfél, másrészt igyekszik annak gyenge pontjait kihasználni. Ami tehát lényegi különbség, hogy Kartapolov felfogásában az erősebb fél használja a hibrid megközelítést, az észrevétlen hadviselést, amire a gyengébb fél válasza az aszimmetrikus hadviselés. Azt azonban nem fejti ki, hogy az erősebb fél miért szorul ilyen nem tradicionális eszközök alkalmazására

Szintén fontos eltérés az írások jellege: míg Nemeth, Hoffmann és Adamsky cikkei klasszikus tudományos szövegek ismérveit hordozzák (hivatkozások, idézetek, a jelenségek eredetét érintő magyarázatok), addig Kartapolov írása inkább programcikk, illetve vádirat, amelynek mintha az lenne a célja, hogy megindokolja az új típusú eszközök és aszimmetrikus taktikák használatát.

Az újfajta (hibrid, újgenerációs, non-lineáris) hadviselés orosz felfogásával kapcsolatban mindenképpen meg kell említeni Valerij Geraszimov vezérkari főnök és első védelmi miniszterhelyettes 2013-as dolgozatát³⁸⁸, amely azután híresült el, hogy Mark Galeotti brit biztonságpolitikai szakértő egy 2014-es blogbejegyzésében³⁸⁹ már az ukrajnai események felől visszatekintve ebben az írásban felfedezni vélte azokat az eszközöket és azt az új típusúnak tartott hadviselést, amelyet Oroszország az ukrajnai konfliktus kezdetén alkalmazott, illetve Oroszországnak azt a szándékát, hogy támadólag lépjen fel a Nyugattal szemben. Így mintegy visszamenőleg próbálta igazolni, hogy Oroszország tudatosan készült az eseményekre, és azok egy összehangolt orosz stratégia részei.

Geraszimov írása valójában – ahogy ezt később Galeotti több helyen is kifejti³⁹⁰ – egyáltalán nem hivatalos katonai doktrína, hanem inkább véleménycikk, amelyben a közelmúlt katonai konfliktusaira, a hadviselés megváltozott körülményeire reflektál, és arra vonatkozóan fogalmaz meg javaslatokat, hogyan kellene erre az orosz haderőnek reagálnia. Ráadásul Geraszimov cikke nem keltett különösebb visszhangot Oroszországon belül, és maga Geraszimov sem nevezhető kiemelkedő szerzőnek az orosz katonai gondolkodás kontextusában

³⁸⁸ Валерий Васильевич Герасимов, „Ценность науки в предвидении”, *Военно-промышленный курьер*, 2013. február 26., <https://vpk-news.ru/articles/14632>.

³⁸⁹ Mark Galeotti, „The ‘Gerasimov Doctrine’ and Russian Non-Linear War”, *In Moscow’s Shadows* (blog), 2014. július 6., <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>.

³⁹⁰ Mark Galeotti, „I’m Sorry for Creating the ‘Gerasimov Doctrine’”, *Foreign Policy*, 2018. március 5., https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/?fbclid=IwAR2hp_A5H-nFo8LibIN9IT4TW0QzpdWZBsGwCsHyyaJ8D-M7MiRIJCKVlh0.

Mark Galeotti, „The mythical »Gerasimov Doctrine« and the language of threat”, *Critical Studies on Security* 7, sz. 2 (2018): 157–61.

(még csak nem is valódi katonai teoretikus, hanem csapattiszt). Az, hogy éppen az ő írása tett szert ilyen széles körű ismertségre, valószínűleg a véletlennek köszönhető.

Geraszimov dolgozatát mindenképpen túlértékelték a közvélemény mind jelentőségét, mind tartalmát tekintve. Mégis érdemes röviden foglalkozni vele, mivel ennek a félreértelmezésnek a révén olyan tényező lett, amely alakította a Nyugat orosz hadviseléssel kapcsolatos percepcióját, és ilyen módon akár vissza is hathatott az orosz gondolkodásra, illetve jól illusztrálja azt, hogyan érti félre egymás szándékait Oroszország és a Nyugat.

A 2013 februárjában egy katonai folyóiratban megjelent cikkben Geraszimov az arab tavasz eseményeit úgy értelmezi, hogy külföldi intervenció révén egy teljesen konszolidált ország egyik pillanatról a másikra fegyveres konfliktus színhelye lehet és káoszba süllyedhet. Ezzel kapcsolatban új típusú konfliktusokról beszél (*конфликты нового типа*), a „háború szabályai” ugyanis gyökeresen megváltoztak, a politikai és stratégiai célok elérésében megnőtt a nemkatonai eszközök szerepe. Széles körben elterjedtek az aszimmetrikus cselekmények, amelyek lehetővé teszik az ellenség fölényének kompenzálását a fegyveres harcban. Ide sorolja a különleges műveletek és a belső ellenzék felhasználását, valamint az információs ráhatást (*информационное воздействие*).

Ezeket azonban olyan változásokként írja le, amelyre a világ vezető országai már reagáltak katonai doktrínáikban. Konkrét példaként a líbiai hadműveletet hozza fel, amelyben nem kizárólag katonai eszközöket használtak, pl. légtérzár vagy katonai magáncégek bevetése a felfegyverzett ellenzékkel együtt. Mindezt olyan kihívásként, potenciális fenyegetésként fogja fel, amelyre Oroszországnak reagálnia kell, mondhatni „haladnia kell a korrallal”. Bár ezután elsősorban kimondottan katonai, hadvezetési kérdéseket tárgyal, azt is megemlíti, hogy az információs küzdelem (*информационное противоборство*) széles lehetőségeket nyit az aszimmetrikus küzdelem terén az ellenfél harci potenciáljának csökkentésére. Például Észak-Afrika esetében szerinte megfigyelhető volt az állami struktúrákra való ráhatás az információs hálózatok [*?internet*] segítségével.

Ezért elengedhetetlen az információs térben végzett műveletek tökéletesítése, beleértve a saját objektumok védelmét. Az aszimmetrikus gondolat jegyében megjegyzi, hogy az ellenfélnek mindig akadnak sebezhető pontjai, így van lehetőség megfelelően visszavágni. Az összes eddig idézett szerzőhöz hasonlóan Geraszimov is a XXI. századi konfliktusok jellemzőjének tartja a háború és béke közötti határvonal elmosását. Hozzá kell azonban tenni, hogy az írás lehangosabb részét a szűk értelemben vett katonai (csapatirányítási, fegyverzeti stb.) megfontolások teszik ki.

Amint látható, alapvetően defenzív gondolkodásról van szó, nem pedig arról, hogy valamilyen különösebben radikális stratégiát vagy eszközt tervezne alkalmazni valamely konkrét ellenfél ellen. Azonban már ebben az írásban is felfedezhető egy nagyon fontos elem, mégpedig az, hogy a közel-keleti forradalmakat külső, nyugati beavatkozás eredményének tartja, és ebből azt a következtetést vonja le, hogy Oroszország is ki lehet téve hasonló fenyegetésnek.

Szintén még 2013-ban Csekinov és Bogdanov egy tanulmányukban áttekintették az orosz katonai szakirodalom addig megjelent cikkeit a témával kapcsolatban. Építenek Geraszimov írására, de megemlítik Mahmud Garejev, Jurij Gorbacsov műveit is. Lényegében azt fejtik ki részletesebben, amit Geraszimov is leírt, itt már egyértelműen Amerika-ellenes élel. Itt is fontos szerephez jut az információs fölény, az információs tér a szárazföldi, tengeri és légi hadszíntérrel azonos jelentőségre tesz szert³⁹¹. Ez azonban nem kizárólag a propagandára és a lakosság információs befolyásolására vonatkozik, hanem magában foglalja a harctéri kommunikáció és irányítás területét is.

Az első újfajta háborúként az Öbölháború jelenik meg.³⁹² Az újgenerációs háborút a szerzők szerint az információs és pszichológiai hadviselés fogja dominálni, amely az ellenség haderejére és lakosságára egyaránt irányul.³⁹³ Az aszimmetrikus akciók része lesz az információs hadviselés is, amely anélkül semlegesíti az információs fölény révén az ellenfél akcióit, hogy fegyverekhez kellene folyamodni.³⁹⁴ Az államközi konfliktusokat politikai, gazdasági, tudományos, mérnöki, vallási, kulturális, információs és humanitárius képességek segítségével fogják megoldani, amelyek együttműködést és bizalmat építenek.³⁹⁵ A szerzők egyértelműnek tartják, hogy az agresszor fél fog először nemkatonai eszközökhöz folyamodni, és a kiszemelt állam minden társadalmi szervezetét igyekszik bevonni: elsősorban a tömegtájékoztatást és a vallási szervezeteket, kulturális intézeteket, NGO-kat, külföldről finanszírozott társadalmi mozgalmakat, külföldi kutatói ösztöndíjakat felhasználó tudósokat, akik összehangolt támadást fejtenek ki a demokrácia és az emberi jogok támogatásának ürügye alatt. Ezek a szervezetek a szerzők szerint propagandájukhoz a Facebook és a Twitter szervereiről juthatnak információhoz, amelyeket az amerikai titkosszolgálatok felügyelnek. A

³⁹¹ S.G. Chekinov és S. A. Bogdanov, „The Nature and Content of a New-Generation War”, *Military Thought*, 2013. 0, 13.

³⁹² Chekinov és Bogdanov, 15.

³⁹³ Chekinov és Bogdanov, „The Nature and Content of a New-Generation War”, 16

³⁹⁴ Chekinov és Bogdanov, 16.

³⁹⁵ Chekinov és Bogdanov, 16–17.

propagandaprogramot irányító központ állítólag a floridai MacDill katonai légitámaszponton van, ahol 50 operátort alkalmaznak, akik fejenként 10, különböző országokban regisztrált befolyásoló ügynököt [valójában: *online személyiséget*] foglalkoztatnak. Hagyományos államromboló tevékenységet fejtenek ki, de az angol nyelv kizárásával, főleg közel-keleti nyelveken: arab, urdu, pastu, fárszi stb. Brit szakértők véleményére hivatkoznak (ám nem tüntetik fel a forrást)³⁹⁶, miszerint ennek a programnak a költségvetése 2,76 millió dollár. (Itt tehát az orosz trollgyárak pontos leírását kapjuk amerikai mintára alkalmazva, viszont a leírás arról tanúskodik, hogy a szerzők nem teljesen vannak tisztában a közösségi oldalak működésével.)³⁹⁷ A katonai műveletek előkészítésével és kezdőpontjával kapcsolatos félrevezetés céljából az agresszor dezinformációt alkalmaz. (Itt tehát a klasszikus harctéri dezinformációról van szó, vö. pl. a korábban említett Vagdalthús hadművelet). Az ellenség politikai és katonai vezetőinek félrevezetéséhez diplomáciai csatornákat és hamis szivárogtatásokat is felhasználhatnak.³⁹⁸ A döntő csaták az információs környezetben fognak zajlani, amely azonban ebben az esetben kiberhadviselést jelent.³⁹⁹

Az újgenerációs háborút hónapokkal megelőzően nagyléptékű műveleteket indítanak (információs, morális, lélektani, ideológiai, diplomáciai, gazdasági stb.) hogy előkészítsék a terepet a katonai erők előtt.⁴⁰⁰ A lakosságot és a világ közvéleményét (zsarnokság elleni harc és a demokrácia visszaállítása) a médián keresztül erős információs nyomás alá helyezik (információs művelet). Intenzív propagandát használnak az ellenséges lakosság és haderő elégedetlenségének szítására, a cél a káosz és demoralizáció előidézése.⁴⁰¹ A végkövetkeztetés meglepően pacifista: meg kell javítani a romló kapcsolatokat, mielőtt kitör egy újgenerációs háború, integrációra, bizalomépítésre van szükség. Ha azonban a nemkatonai eszközök nem

³⁹⁶ Egy valós amerikai programról van szó, amelyet dzsihádisták fórumokba való infiltráció és az extrémista propaganda elleni küzdelem céljával hoztak létre, és amelyről még 2011-2012-ben jelentek meg sajtóhírek, ám azóta nem lehetett róla hallani. A híradások alapján erősen megkérdőjelezhető a kezdeményezés sikeressége és inkább kísérleti projektnek tűnik, mint nagy léptékű befolyásolási stratégiának. Azt is hozzá kell tenni, hogy egyáltalán nem volt titkos, az amerikai haderő egyik parancsnoka adott róla interjút a *Guardian*nek, ellentétben az orosz trollfarmokkal, amelyeket csak beépüléssel tudtak felfedni oknyomozó újságírók. (A 2,76 millió dolláros költség egyébként valós, de azt nem brit szakértők állították, hanem maga a létesítmény képviselője nyilatkozta brit újságíróknak. Nagyon úgy tűnik, mintha a szerzők valójában nem is olvasták volna a cikket. A Facebookra és a Twitterre vonatkozó utalást a *Guardian* már 2011 márciusában egy helyesbítés keretében törölte, Csekinov és Bogdanov majdnem két évvel későbbi cikkében mégis benne maradt.)

Ian Cobain, „Revealed: US spy operation that manipulates social media”, *Guardian*, 2011. március 17., <https://www.theguardian.com/technology/2011/mar/17/us-spy-operation-social-networks>.

Egy hasonló amerikai projekt részletes leírása 2012-ből: Spencer Ackermann, „Newest U.S. Counterterrorism Strategy: Trolling”, *Wired*, 2012. július 18., <http://www.wired.com/2012/07/counterterrorism-trolls/all/>.

³⁹⁷ Chekinov és Bogdanov, „The Nature and Content of a New-Generation War”, 17.

³⁹⁸ Chekinov és Bogdanov, 18.

³⁹⁹ Chekinov és Bogdanov, 18.

⁴⁰⁰ Chekinov és Bogdanov, 19.

⁴⁰¹ Chekinov és Bogdanov, 19.

járnak sikerrel, erővel kell feltartóztatni az agresszort, aminek része lehet olyan információs hadművelet, amely félrevezeti az ellenfelet Oroszország készültségével kapcsolatban, hogy visszaverje az agressziót.⁴⁰²

1.1.6.3. Az orosz és nyugati fogalom kölcsönhatása

Ofer Fridman 2018-as monográfiájában⁴⁰³ behatóan foglalkozik a hibrid hadviselés és a hozzá kapcsolódó fogalmak történetével, és részletesen áttekinti mind az orosz, mind a nyugati szakirodalmat, illetve a fogalom nyugati és orosz átpolitizálódási folyamatát is elemzi.

Fridman szerint lényeges különbség van az orosz katonai gondolkodásban az *újgenerációs hadviselés* és a *hibrid hadviselés* (*gibridnaja vojna – гибридная война*) között. (Utóbbit szándékosan orosz nevéen említi, ugyanis levezeti, hogy lényegesen különbözik a hibrid háború nyugati szakirodalomban szereplő fogalmától.) Az újgenerációs hadviselés valós, fizikai hadviselést jelent, amelyben fontos szerepe van az információs ráhatás eszközeinek, míg a hibrid háború valójában nem háború, hanem a *political warfare* megfelelője, amely információs, diplomáciai, gazdasági stb. ráhatást jelent, annak érdekében, hogy a kitűzött célokat katonai eszközök alkalmazása nélkül ériék el.

A *gibridnaja vojna* terminus csak 2014 után jelent meg az orosz szakirodalomban, nyugati hatásra. Viszont vannak vele rokon orosz eredetű fogalmak (*subversion war, network-centric war, information war – мятежовойна, сетевая война, информационная война*), amelyek már régebb óta jelen vannak az orosz gondolkodásban. (Fridman J. Messner, A. Dugin és Sz. Panarin műveire hivatkozik.)

Fridman szerint a 2014-ben kezdődött ukrán válság után a NATO felélesztette a hibrid hadviselés fogalmát, amely addigra feledésbe merült, hogy leírja az orosz cselekményeket, amelyeket addig nem tapasztaltként és meglepőként érzékelt. Azonban a hibrid háború ekkor szélesebb értelmet kapott, és hangsúlyos lett az információs, illetve kiber komponense. Az orosz hibrid hadviselés fogalmának sikerét Fridman szerint részben az határozta meg, hogy a NATO legitimációs problémákkal küszködött, az orosz veszély hidegháborús emlékének felelevenítése pedig segített a szervezet létjogosultságnak és a finanszírozás növelésének megindoklásában. (Fridman a kelet-európai származású Oroszország-szakértők szerepét is

⁴⁰² S.G. Chekinov és S. A. Bogdanov, „The Nature and Content of a New-Generation War”, *Military Thought*, 2013. 0. 22.

⁴⁰³ Ofer Fridman, *Russian „Hybrid Warfare”: Resurgence and Politicization* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

hangsúlyozza, akiket szerinte egyrészt saját történelmi tapasztalatukból fakadó félelmek, másrészt saját fontosságuk hangsúlyozása motiváltak. Ebben és az előző pontnál Fridman gyakorlatilag kritikátlanul átveszi az ezzel kapcsolatos orosz narratívát, anélkül, hogy konkrét példákat vagy bizonyítékokat hozna fel, illetve erre reflektálna. Például a kelet-európai szakértők közül egyet sem említ név szerint, hanem Keir Giles és Mark Galeotti nevéhez köti az „orosz hibrid hadviselés” és információs hadviselés fogalmának népszerűsítését, akik közül egyik sem kelet-európai származású.) Orosz részről a hidegháború elvesztését és a Szovjetunió összeomlását a fegyveres összecsapás nélküli információs behatással, illetve bomlasztó tevékenységgel próbálták megmagyarázni, és ugyanezeknek a módszereknek a továbbélését látják az orosz befolyási övezet „leszalámizására” irányuló nyugati próbálkozásokban (így minden, a jelenlegi orosz vezetés elleni, akár teljesen spontán megmozdulást úgy lehet tálalni, hogy az a nyugati felforgató tevékenység eredménye – Fridman az orosz stratégiai dokumentumok elemzésével is bemutatja az elmozdulást a külső tényezők felelőssé tételének irányába), illetve a színes forradalmakban. Oroszország szintén politikai célokra használja a fogalmat, mert azt akarja sugallni vele, hogy hasonló nemkatonai eszközökhöz kell folyamodnia a nyugati agresszió elleni védekezéséért, másrészt viszont a hagyományos katonai képessége fejlesztésére is szükség van (*újgenerációs hadviselés*).

Amint a fentiekből látható, az ún. hibrid, új típusú, újgenerációs stb. hadviseléssel, tulajdonképpen a jelenkori konfliktusokkal kapcsolatban a nyugati és az orosz katonai gondolkodásban több közös pont is megfigyelhető: a háború és a béke közti határvonal elmosása, vagyis az észrevétlen átmenet a békéből a hadiállapotba, a különböző nem hagyományos katonai eszközök használata, ezen belül is az információs hadviselés kiemelt szerepe, illetve az aszimmetrikus erőviszonyok. Lényeges különbség azonban, hogy a nyugati felfogásban a gyengébb fél él a „hibrid” eszközökkel, míg az oroszban az erősebb ellenfél alkalmazza a „hibrid” eszközöket, amire válaszul a gyengébb félnek az aszimmetrikus hadviselés eszközeihez és módszereihez kell folyamodnia, az erősebb ellenfél gyengéit kihasználnia.

Nagyon leegyszerűsítve úgy lehetne leírni a „hibrid hadviselés” (és a vele szinonim fogalmak) használatának történetét, hogy az az amerikai katonai gondolkodásban született meg a különböző, terrorista és gerilla háttérrel (is) rendelkező hadviselő felek (csecsen szeparatisták, Hezbollah) módszereinek leírására, majd az Arab Tavasz eseményeivel és a színes forradalmakkal kapcsolatban az orosz katonai gondolkodás azt feltételezte, hogy azok leplezett nyugati beavatkozás eredményei, és egy újfajta hadviselés és katonai doktrína

megnyilvánulásai, amire válaszul Oroszországnak egyrészt a korral haladva szintén át kell vennie ezeket a módszereket, másrészt gyengébb félként az aszimmetrikus hadviselés logikájának megfelelően ellenfele gyenge pontjainak kihasználására kell törekednie. Az ukrajnai események fényében viszont a Nyugat az orosz cselekményekben vélte felfedezni egy új típusú hadviselés ismérveit, amit aztán visszamenőleg Geraszimov cikkéből próbált meg levezetni, megteremtve ezzel az „orosz hibrid hadviselés” fogalmát.

Az információs hadviselés tekinthető egy átfogóbb hadviselési rendszer egyik elemének, de akár önálló tevékenységnek is, amely szuverén, a katonai műveletektől független célokkal rendelkezik. Ilyen cél az ellenérdekeltnek tartott ország elitjének diszkreditálása, lakosságának befolyásolása, a saját ország minél jobb színben feltüntetése, illetve tágabb értelemben a reflexív kontroll, vagyis a másik fél olyan módon történő befolyásolása, hogy az a mi érdekünknek megfelelően cselekedjen, anélkül, hogy ennek tudatában lenne.

A már említett Mark Galeotti általában⁴⁰⁴ óva int attól, hogy a különböző állami kötődésű orosz aktorok cselekedetei mögött valamilyen átfogó, mindenre kiterjedő, összehangolt „mestertervet” feltételezzünk, hangsúlyozva, hogy az orosz államszervezet ennél sokkal kaotikusabb, az egyes aktorok „önjáróak”, és csak igyekeznek az elvárásoknak megfelelően eljárni, bár az Elnöki Adminisztráció részéről tapasztalható bizonyos törekvés a koordinációra. Amennyiben ezt elfogadjuk, kevésbé indokolt az információs hadviselést egy tágabb rendszer egyetlen elemének tekinteni, mint inkább különálló módszernek, ami különböző (katonai, külpolitikai, belpolitikai, gazdasági stb.) célokat szolgálhat.

Az információs hadviselés tehát a hibrid hadviselés egyik elemének tekinthető, és érdemes annak kontextusában is szemlélni, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy eredetileg titkosszolgálati tevékenység lévén a fegyveres konfliktus fennállása nem előfeltétele a dezinformációs tevékenységnek (ld. pl. hidegháború).

1.1.7. Aktív intézkedések

1.1.7.1. Az aktív intézkedések fogalma

⁴⁰⁴ Ld. pl. Galeotti, „The mythical »Gerasimov Doctrine« and the language of threat”. ; Mark Galeotti, „Controlling Chaos: How Russia manages its political war in Europe” (European Council on Foreign Relations, 2017. szeptember 1.), http://www.ecfr.eu/publications/summary/controlling_chaos_how_russia_manages_its_political_war_in_europe#_ftn80.

A dezinformáció és a későbbiekben tárgyalásra került reflexív kontroll mellett át kell tekintenünk egy másik, a szovjet közegből származó fogalmat, az aktív intézkedéseket.

Az aktív intézkedés a szovjet titkosszolgálatok által rendszeresített terminus technicus, jelentése a Vaszilij Mitrohin-féle KGB-lexikon szerint: „operatív intézkedések a politikai élet hírszerzés szempontjából fontos aspektusainak befolyásolására egy célországban, beleértve a külpolitikai kérdések és belső problémák hírszerző szerv szempontjából előnyös megoldását, az ellenfél félrevezetését, pozícióinak gyengítését, ill. aláásását, az ellenséges tervek szétzúzását és más célok elérését”⁴⁰⁵. Bár ebben a definícióban nincs benne explicit módon, az ilyen befolyásolás egyik eszköze nyilvánvalóan a dezinformáció.

Dennis Kux, aki az 1981-ben a Reagan-kormányzat által létrehozott és tizenegy éven át működő *Active Measures Working Group* (AMWG) vezetője volt, egyszerűbb formában ragadja meg a lényegét: „leplezett kísérletek a közvélemény befolyásolására”⁴⁰⁶.

Az aktív intézkedés megvalósulhat hamis dokumentum, hamis hírek terjesztése (szóban vagy írásban, illetve telekommunikáció révén: névtelen levelek, újságcikkek, rádió stb.), fedőszervezetek (civil szervezetek, pártok) alkalmazása, befolyásoló ügynökök vagy szabotázsakciók (ideológiai-politikai vagy fizikai) által.

Ahogy Lawrence Eagleburger egykori amerikai külügyminiszter megjegyezte, nincs olyan angol kifejezés, amely pontosan visszaadná az aktív intézkedés jelentését; a legközelebbi párhuzamot a második világháborús pszichológiai hadviselés nyújtja⁴⁰⁷.

Thomas Rid szerint az aktív intézkedések módszerének lényege, hogy a hírszerzőknek rendelkezésre álló anyagok elemzése alapján, és ha szükséges, tudósok és szakemberek segítségével meg kell találniuk az ellenséges táborban a válságok, az elégedetlenség, a súrlódás, a nézeteltérés, a rivalizálás és a harc kitörési pontjait. Céljuk, hogy éket verjenek az ellentétes társadalmakban már meglévő repedésekbe⁴⁰⁸.

⁴⁰⁵ Vaszilij Mitrohin, „Aktyivnije meroprijatyija - aktív intézkedések”, in *KGB lexikon* (Budapest: Alexandra, 2004).

⁴⁰⁶ Dennis Kux, „Soviet Active Measures and Disinformation: Overview and Assessment”, *Parameters, Journal of the US Army War College* 15, sz. 4 (1985. Winter): 26.

⁴⁰⁷ Lawrence Eagleburger, „Unacceptable Intervention: Soviet Active Measures”, *NATO Review*, sz. 31 (1983. április), idézi:

Kux, „Soviet Active Measures and Disinformation: Overview and Assessment”, 19.

⁴⁰⁸ Thomas Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2020), 315–16.

A KGB Feliks Dzerzsinszkij Főiskolájának nyilvánosan elérhető, 1972-ben megjelent, *Elhárítási szótár* című kiadványában úgy határozzák meg a terminust, mint „elhárítási cselekmények, amelyek lehetővé teszik a behatolást az ellenség szándékaiba, ezáltal előre látva nemkívánatos cselekedeteit, hibára kényszerítve az ellenséget, és átvéve tőle a kezdeményezést, szabotázsakcióinak megakadályozását”. Az aktív intézkedések közé tartoznak az ellenség táborában lévő kémek pozíciójának felépítése, műveleti játszmák az ellenséggel, dezinformáció, kompromittálás és demoralizálás, különleges műveleti értékkel rendelkező személyek behozatala a Szovjetunió területére, hírszerzési információk szerzése⁴⁰⁹.

Az amerikai külügyminisztérium egy 1986-os jelentése a következőképpen határozza meg az aktív intézkedéseket: „titkos vagy álcázott műveletek, amelyeket a szovjet külpolitika támogatása érdekében hajtanak végre”. Arra is felhívja a figyelmet, hogy az aktív intézkedések különböznek mind a kémkedéstől (hírszerzéstől) és az elhárítástól, mind a hagyományos diplomáciai és információs tevékenységektől. Az aktív intézkedések célja a kormányok és/vagy a nagyközönség véleményének befolyásolása egy speciális válasz elérése érdekében. Az aktív intézkedések fajtái között az alábbiakat sorolja fel: dezinformáció és hamisítványok, fedőszervezetek és barátságszervezetek (pl. Béke Világtanács, Szakszervezeti Világszövetség⁴¹⁰), nem kormányzó kommunista és baloldali pártok, politikai befolyásoló műveletek (befolyásoló ügynökök révén), médiamanipuláció (fedett, illetve hamis szerzőségű anyagok megjelentetése). A jelentés megjegyzi, hogy bár a terminus az orosz nyelvből származik, és általában szovjet eredetűként szoktak gondolni az aktív intézkedésekre, időnként más idegen hatalmak is alkalmazzák az Egyesült Államokkal szemben, mindazonáltal egyetlen állam sem használja az aktív intézkedéseket olyan széles körben és olyan hatékonyan, mint a Szovjetunió. Mint írják, fontos megérteni, hogy a propaganda és a közvélemény befolyásolására tett más szovjet erőfeszítések (pl. kulturális programok, rádió, publikációk), önmagukban nem feltétlenül aktív intézkedések, de használhatók eszközként az aktív

⁴⁰⁹ 'acts of counterintelligence making it possible to penetrate the intentions of the enemy, allowing his unwanted steps to be anticipated, to lead the enemy into error, to take the initiative from him, to thwart his actions of sabotage'

Контрразведывательный словарь, Moszkva, 1972, 161-162. http://www.genocid.lt/KGB/ci_dictionary.pdf
Jolanta Darczewska és Piotr Żochowski, „Active measures: Russia's key export” (Warsaw: Centre for Eastern Studies/Ośrodek Studiów Wschodnich, 2017. május 30.), 12-13, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/point-view/2017-05-30/active-measures-russias-key-export>.

⁴¹⁰ Egyéb fontos fedőszervezetek: Demokratikus Ifjúsági Világszövetség, Nemzetközi Diákszövetség, Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szervezete, Keresztény Világkonferencia, Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség, Újságírók Nemzetközi Szervezete, Afroázsiai Népek Szolidaritási Szervezete.
Kux, „Soviet Active Measures and Disinformation: Overview and Assessment”, 22.

intézkedésekhez (pl. megjelentethető a médiumokban egy lejárató, valótlan tartalmú dezinformáció)⁴¹¹.

Az aktív intézkedések fogalma alá tartozó tevékenységek köre az egyes kutatók esetében változó. Némely felfogásban idetartoznak a fizikai akciók is, pl. a külföldön végrehajtott szabotázsok vagy az orgyilkosságok.⁴¹² A többség az alkalmazott technikákat hangsúlyozza: a diszkreditálási céllal létrehozott dezinformáció, a fedőszervezetek létrehozása (vagyis amelyek nem kormányzati szervezetekként vannak feltüntetve), kémek és „hasznos idioták”⁴¹³ (ld. bővebben *A kvalitatív vizsgálat kategóriái* c. fejezetben) által végrehajtott politikai provokációk.⁴¹⁴ Az oroszul diverziónak (*диверсия*) nevezett szabotázs mellett gyakran szerepel az „ideológiai” jelző. Az ideológiai diverziót gyakran azonosnak tekintik az aktív intézkedésekkel. Direkt (a KGB által kiképzett milíciák terrorista és szabotázsakciói, orgyilkosságok, fegyveres intervenciók⁴¹⁵) és indirekt (titkos és nyilvános szervezetek tevékenységének szervezése és irányítása, diplomáciai, információs, agitprop, pszichológiai, zsarolási, korrupciós akciók) formája létezik.⁴¹⁶

1.1.7.2. A szovjet aktív intézkedések jellemzői

Ladislav Bittman, a csehszlovák hírszerzés egykori tisztje, aki 1968-ban az Egyesült Államokba szökött, majd később a Bostoni Egyetemen oktatott, a dezinformáció szakértője volt, és az elsők között írt a szovjet aktív intézkedésekről. 1983-ban megjelent *A KGB és a szovjet dezinformáció (The KGB and Soviet Disinformation)* című művében azt írja, hogy a szovjetek alapvetően kétféle hírszerzési (*intelligence*) tevékenységet folytatnak: az ellenséggel kapcsolatos passzív információgyűjtésen kívül fedett műveleteket, melyeket aktív intézkedéseknek neveznek, és amely létfontosságú eleme a szovjet külpolitikának. Míg az

⁴¹¹ „Active Measures: A Report on the Substance and Process of Anti-U.S. Disinformation and Propaganda Campaigns” (US Department of State, 1986. 0), 1, <http://insidethecoldwar.org/sites/default/files/documents/Soviet%20Active%20Measures%20Substance%20and%20Process%20of%20Anti-US%20Disinformation%20August%201986.pdf>.

⁴¹² Darczewska és Żochowski, „Active measures: Russia’s key export”, 14.

⁴¹³ A hasznos idióta olyan, általában kifogásolható ügyet szolgál, illetve propagandát terjeszt, amelynek hazug voltáról, illetve eredetéről nincsen tudomása, hanem őszintén hisz abban, ezért cinikusan kihasználják az ügy érdekében.

⁴¹⁴ Darczewska és Żochowski, „Active measures: Russia’s key export”, 15.

⁴¹⁵ Pl. az 1956-os magyarországi (Forgószél hadművelet) és az 1968-as prágai (Duna hadművelet) beavatkozást is ide sorolják.

⁴¹⁶ Darczewska és Żochowski, „Active measures: Russia’s key export”, 15.

amerikai kutatóközpontok számos tanulmányban vizsgálták a propaganda szerepét, figyelmen kívül hagyták a kommunista dezinformáció és aktív intézkedések technikáit és hatását.⁴¹⁷

Az aktív intézkedéseket a közkapcsolatokkal (*public relations*) összehasonlítva közös elemként emeli ki, hogy mindkét tevékenység a meggyőző kommunikáció különböző formáira támaszkodik, de mások az alapvető céljaik. A pr-szakértő ügyfele hírnevét, megítélését szeretné javítani, az aktív intézkedések elkövetője pedig ugyanazokat az eszközöket ellentétes céllal használja.⁴¹⁸

A szovjet külpolitika fegyvereként az aktív intézkedések célja a szovjet befolyás és hatalom kiterjesztése szerte a világban, amit azáltal vélnek elérni, hogy szisztematikusan elrontják a más országok közötti kapcsolatokat, diszkreditálják a szovjet rendszer ellenségeit, és befolyásolják idegen kormányok politikáját a szovjet érdekek mentén. Ennek eszközei a titkos műveletek: dezinformáció, fekete propaganda, hamisítványok, híresztelések, fedőszervezetek alkalmazása, befolyásoló ügynökök, külföldi tudományos, gazdasági és akadémiai elitek kihasználása, titkos rádióadások, paramilitáris műveletek és megtévesztés, gerillacsoportok támogatása, különböző terroristatevékenységek, mint az emberrablások és gyilkosságok. Az amerikai *fedett műveletek* (*covert action*) fogalmával összehasonlítva a szovjet aktív intézkedések a műveletek sokkal szélesebb spektrumát ölelik fel, és a KGB tagjai jól vannak integrálva a hivatalos szovjet külpolitikába és propagandába. (Bár a fő célpont az Egyesült Államok, más kommunista államok, így például Magyarország ellen is alkalmazzák az aktív intézkedéseket.) A szovjet felfogás nem tesz éles különbséget propaganda és tettek, politikai műveletek és katonai akciók, nyílt és fedett akciók között.⁴¹⁹

Bittman azt írja, a szovjet blokk propagandisztikus dezinformációja óriási mennyiségű torzított vagy hamis információval szennyezi a nemzetközi kapcsolatokat azzal a céllal, hogy befolyásolják a nemzetközi közvéleményt. Az üzenetek általában meglévő politikai konfliktusokra és kulturális előítéletekre építenek⁴²⁰.

A manipuláció célpontja lehet a nagyközönség és a döntéshozó elit is⁴²¹.

Az amerikai és szovjet propagandát összehasonlítva Bittman arról ír, hogy az Egyesült Államok a szovjetekkel egyidőben nagy rendszert épített ki a propaganda nyílt és fedett

⁴¹⁷ Ladislav Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider's View* (Washington: Pergamon-Brassey's, 1985), ix–x.

⁴¹⁸ Bittman, 42.

⁴¹⁹ Bittman, 43–44.

⁴²⁰ Bittman, 218.

⁴²¹ Bittman, 49.

terjesztésére, de bizonyos okok miatt nem vált mesterévé a meggyőzésnek és a dezinformációnak. Ennek oka egyrészt a propaganda negatív konnotációja az amerikai kultúrában, másrészt a technológia túlhangsúlyozása az érzelmi ráhatás rovására, harmadrészt a CIA-t érintő kiterjedt kongresszusi vizsgálatok és a sajtó agresszív támadásai a hetvenes években, melyek számos műveletet aláástak a célok, stratégiák és technikák feltárásával. Ezzel szemben a szovjet propaganda- és dezinformációs apparátus a legnagyobb és leghatékonyabb ilyen rendszer volt a világon⁴²². (Thomas Boghardt amerikai hírszerzéstörténész szerint a befolyásoló és megtévesztő [*deception*] műveletek „totális” megközelítése Moszkva részéről éles ellentétben állt a fedett műveletek amerikai koncepciójával, amelyeket egyetlen intézmény, a CIA hajtott végre, melynek erre a célra elkülönített költségvetése töredéke volt annak, amit a szovjetek költöttek aktív intézkedésekre⁴²³.)

Eközben az amerikai társadalom válságsorozaton ment keresztül, ami sokakat összezavart. A vietnámi háború miatti bűntudat, a fiatalság körében növekvő pacifista gondolkodás, a Watergate-botrány, amely növelte a szakadékot az amerikai kormány és a társadalom között, új teret nyitott a szovjet propaganda és dezinformáció előtt.⁴²⁴ (Valami hasonló figyelhető meg napjainkban is az iraki és afganisztáni háborúval, a Nyugat történelmi bűneivel, illetve az elit hiteltelenedésével kapcsolatban.)

Bár a hivatalos külföldi propaganda célja a Szovjetunióról alkotott pozitív kép népszerűsítése, a KGB által folytatott aktív intézkedések célja a belső demoralizáció és a hatalomgyakorlás erodálása a célországokban⁴²⁵. Bittman szerint a legtöbb sikert a fejlődő országokban aratták, aminek oka a számos társadalmi–gazdasági problémán kívül az ottani vezetők naivitása volt. Különösen az erősen USA-ellenes Latin-Amerika volt fogékony a kelet-európai provokációkra (a csehszlovák titkosszolgálat főleg Brazíliára, Argentínára, Chilére, valamint Mexikóra és Uruguayra koncentrált)⁴²⁶.

Hasonló véleményen van Dennis Kux, aki szerint kevés a bizonyíték arra, hogy a Kreml számottevő sikert ért volna el a nyugati demokráciákban az ottani politikai folyamatok manipulálása révén; ezekben az országokban meglehetősen gyengén teljesített a dezinformáció, aminek okát a szabad és korrekt sajtóban látja, illetve abban, hogy a szovjet dezinformációk főleg szenzációhajhász és kommunistabarát újságokban jelentek meg, amelyek kevésbé hatnak

⁴²² Bittman, 1.

⁴²³ Thomas Boghardt, „Operation INFEKTION. Soviet Bloc Intelligence and Its AIDS Disinformation Campaign”, *Studies in Intelligence* 53, sz. 4 (2009): 2.

⁴²⁴ Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider's View*, 2.

⁴²⁵ Bittman, 2.

⁴²⁶ Bittman, 8.

a közvéleményre. A harmadik világban ellenben gyakran telibe találtak ezek az anyagok, és a kumulatív hatásuk révén sikerült a közvéleményt az Egyesült Államok és szövetségesei ellen hangolniuk. Ezt egyrészt a szabad sajtó hiányával és az alacsonyabb szintű újságírói standardokkal magyarázza (sokszor kritika nélkül teljes mértékben elfogadták a hamisított anyagokat), másrészt a szovjetek képesek voltak kihasználni az Amerika-ellenes attitűdöket, amelyek oka a Washingtonnal régóta fennálló politikai nézeteltérések voltak.⁴²⁷

Szintén behatóan foglalkozott a szovjet aktív intézkedésekkel Jolanta Darczewska és Piotr Żochowski. A szerzők szerint a Szovjetunió külpolitikájának megvalósításához a titkosszolgálatok is hozzájárultak különböző módszerekkel: dezinformáció, propaganda, megtévesztés (*deception*), szabotázs, destabilizáció, kémkedés, sőt, a politikai ellenfelek fizikai likvidálása, vagyis különböző technikákat kombináltak, amelyeket olyan műveletekben használtak, amelyek célja a Szovjetunió nemzetközi környezetének befolyásolása és a szovjet külpolitika támogatása volt. Ezeknek az eufémisztikus gyűjtőneve volt az „aktív intézkedések”.⁴²⁸

A terminus először a hatvanas években jelent meg, amikor intenzívebb lett az ideológiai csatározás a Szovjetunió és a Nyugat között, és átfogó terminus volt, amely különböző technikákat foglalt magában (dezinformáció, speciális propaganda, szabotázs stb.)

A szovjet külpolitika célja az volt, hogy az ellenség olyan módon cselekedjen, ami Moszkva számára kívánatos.⁴²⁹ (Vagyis itt a reflexív kontroll elvéről van szó.) A titkosszolgálatok elemezték az érintett országok helyzetét, műveleti tervekkel készítették, végrehajtották azokat.⁴³⁰

⁴²⁷ Kux, „Soviet Active Measures and Disinformation: Overview and Assessment”, 25–26.

Aktuális párhuzamként megemlíthető, hogy az orosz–ukrán háborúval kapcsolatban szintén hasonló megosztottság figyelhető meg a világban. A nyugati és nyugatbarát országokkal ellentétben az orosz propaganda meglehetősen sikeresen tudja promotálni saját narratíváját a fejlődő és el nem kötelezett országok (Globális Dél) közönségének körében. Richard Stengel ezt egyes országok (Kína, Törökország, India) esetében az államilag cenzúrázott, illetve nem szabad internettel magyarázza (amely csak a számára kívánatos információkat engedi át, illetve ahol a háborúval kapcsolatos információk nagy részét az orosz médiából szerzik), másrészt azzal, hogy Afrikában, Ázsia nagy részén és a Közel-Keleten a Nyugatra gyarmatosítóként tekintenek, amely elnyomta az általa uralt területeken a demokráciát. Ennek meglepő eredménye, hogy a legnépszerűbb hashtagek közé tartoznak az indiai interneten az #IStandWithPutin és az #IStandWithRussia.

Richard Stengel, „Putin May Be Winning the Information War Outside of the U.S. and Europe”, *Time*, 2022. május 20., <https://time.com/6179221/putin-information-war-column/>.

⁴²⁸ Jolanta Darczewska és Piotr Żochowski, „Active measures: Russia’s key export” (Warsaw: Centre for Eastern Studies/Ośrodek Studiów Wschodnich, 2017. május 30.), 5, 8, 14 <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/point-view/2017-05-30/active-measures-russias-key-export>.

⁴²⁹ Darczewska és Żochowski, 8.

⁴³⁰ Darczewska és Żochowski, 8.

Moszkva számára a játékszabályok egyoldalúak voltak: a szovjet propagandát és dezinformációt úgy mutatták be, mint a szabad információáramlás teljesen legitim jelenségét, míg az ezzel szembehelyezkedő nyugati kísérleteket a Szovjetunió belügyeibe való beavatkozásként értelmezték, az „imperializmus ügynökeinek” illegális gyakorlataként.⁴³¹ (Felfedezhető a párhuzam Oroszország jelenlegi taktikájával.)

A dezinformációs jellegű aktív intézkedések általános modellje a következő volt: a KGB tisztjei által kifejlesztett hamis történeteket először könnyen manipulálható médiakörnyezetben helyezték el (újságcikkek vagy olvasói levelek formájában), általában a harmadik világ országaiban (lehetőleg olyan újságban próbálták elhelyezni, amely nem kötődött a kommunista mozgalomhoz). Ezután a helyi médiumok átvették a hírt, és elkezdődött annak „inkubációs időszaka”. Egy idő múlva, attól függően, hogy a sztori mennyire bizonyult „ragadósnak” a kisebb piacokon, nagyobb szovjet sajtóorgánumok is átvették és szélesebb közönség körében terjesztették.⁴³² Mivel sokszor szükség volt kézzelfogható „bizonyítékra”, széles körben készítettek hamisított amerikai kormányzati dokumentumokat.⁴³³ Néha még nagy nyugati médiumok is „felültek” a sztoriknak, és továbbterjesztették őket. Ha ez nem is történt meg, mindenesetre sikerült elvetni a kétség magjait, és az ilyen híresztelések és összeesküvés-elméletek bekerültek a nyugati köztudatba.⁴³⁴

Ezenkívül meg kell említeni, hogy a dezinformációs tartalmú írásokat és hamisítványokat nemcsak sajtóorgánumokban jelentették meg, hanem egyes esetekben névtelen levélként küldték meg különböző szervezeteknek. Pl. az 1984-es olimpia bojkottjának elősegítése érdekében a Ku Klux Klan nevében fenyegető leveleket küldtek afrikai és ázsiai országok olimpiai bizottságainak.⁴³⁵

⁴³¹ Darczewska és Żochowski, 16.

⁴³² Így történt például annak az AIDS-cel kapcsolatos dezinformációnak az esetében, amely szerint a vírust az amerikai kormányzat fejlesztette ki biológiai fegyverként a feketék ellen. A szovjet titkosszolgálat először a *Patriot* nevű angol nyelvű indiai lapban helyezte el a cikket, ahonnan később más, köztük nyugati sajtóorgánumok is átvették a narratívát, részben a Stasi befolyásoló ügynökeinek közreműködésével. Az INFEKTION fedőnéven futó művelet az egyik leghírhedtebb és legsikeresebb szovjet–keletnémet dezinformációs operáció volt, mely még napjainkig is éreztetni hatását, ami többek között megmutatkozott a Covid19-járvánnyal és az ellene való vakcinációval kapcsolatos összeesküvés-elméletekben.

A témáról bővebben: Boghardt, „Operation INFEKTION. Soviet Bloc Intelligence and Its AIDS Disinformation Campaign”.

⁴³³ Kux, „Soviet Active Measures and Disinformation: Overview and Assessment”, 23.

⁴³⁴ Steve Abrams, „Beyond Propaganda: Soviet Active Measures in Putin’s Russia”, *Connections* 15 (2016. Winter): 20, <http://dx.doi.org/10.11610/Connections.15.1.01> Research.

⁴³⁵ Fred Barbash, „U.S. Ties »Klan« Olympic Hate Mail to KGB”, *Washington Post*, 1984. augusztus 7., <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1984/08/07/us-ties-klan-olympic-hate-mail-to-kgb/80918fe8-fcf0-46cf-bb58-726ee46d8ce9/>.

Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, 227, 520.

1.1.7.3. Az aktív intézkedések története

A Szovjetunió titkosszolgálati az állam létrejöttétől kezdve alkalmaztak aktív intézkedéseket: a Kreml célja az volt, hogy világszerte felgyorsítsa a kommunizmus győzelmét a kapitalizmus felett. Az 1920-as években az aktív intézkedéseket arra használták, hogy európai, elsősorban franciaországi orosz emigráns csoportokat diszkreditáljanak, és emigráns aktivistákat visszacsábítsanak Oroszországba, majd megöljék őket.

Valójában már a cári titkosrendőrség is alkalmazott hasonló technikákat. Az Ohrána az aktív intézkedések teljes skáláját bevetette a belföldi disszidens csoportok, például az orosz monarchia megdöntésére törekvő nihilista *Népakarat* marginalizálására vagy legyőzésére. Külföldön az Ohrána megfigyeléseket és behatolásokat folytatott a franciaországi emigráns disszidens szervezetekbe. Az Ohrána ügynökei az európai sajtóban befolyásoló ügynökökkel dolgoztak, hogy segítsenek a cári Oroszországról alkotott képet kezelni. Az idegen ügynököket nemcsak információgyűjtésre használták, hanem arra is, hogy nézeteltéréseket szítsoanak az emigráns csoportok körében, illetve leplezetten pénzeltek egyes folyóiratokat, hogy javítsák az Orosz Birodalom sajtóvisszhangját.⁴³⁶

A szovjet időszakban különböző struktúrákat alkalmaztak, beleértve a civil szervezetet, amelyek a Kommunista Párt Központi Bizottsága ideológiai és nemzetközi osztályainak irányítása alatt álltak. Az első úgynevezett szabotázs-, félretájékoztatási és különleges propaganda irodát (oroszul *dezinfobiuro/dezbiuro*) 1923-ban József Unszlicht hozta létre az OGPU (a Cseka utódja) keretében. A Belügyi Népbiztosságban a külföldön végrehajtott szélsőséges szabotázzsal (terror) és a puha ideológiai szabotázzsal az 1. számú Iroda foglalkozott, amelynek vezetője Pavel Szudoplatov volt (a Szovjetunió területén végzett belső felforgatás a 2. számú Iroda területe volt).⁴³⁷

Az 1959 januárjában az 1. főigazgatóság (KGB hírszerzés) részeként létrehozott „D” osztály (a betű a dezinformáció – az orosz operatív zsargonban a *deza* – kezdőbetűjét jelöli), egy másik, különálló struktúra létrehozása új megközelítést jelentett. (Taras Kuzio szerint Alekszandr Selepin, a KGB akkori vezetője felügyelte az új részleg felállítását⁴³⁸.)

⁴³⁶ Wojciech Karpiński, „Agents and Exiles”, *Survey*, 1983. Autumn-Winter, 41–48.

idézi: Kux, „Soviet Active Measures and Disinformation: Overview and Assessment”, 20.

Fletcher Schoen és Christopher J. Lamb, „Deception, Disinformation, and Strategic Communications: How One Interagency Group Made a Major Difference”, *Strategic Perspectives* (Washington DC: Center for Strategic Research Institute for National Strategic Studies National Defense University, 2012. június), 9.

⁴³⁷ Darczewska és Żochowski, „Active measures: Russia’s key export”, 17.

⁴³⁸ Taras Kuzio, „Disinformation: Soviet Origins of Contemporary Russian Ukrainophobia”, in *Russian Active Measures: Yesterday, Today, Tomorrow* (Stuttgart: ibidem Verlag, 2021), 144.

Feltételezhető, hogy a katonai hírszerzésen (a GRU-n) belül is létrehoztak hasonló struktúrát,⁴³⁹ amint az a nyilvánosságra hozott tényekből kitűnik, a Vörös Hadsereg Politikai Főigazgatósága (Glavpur) struktúrái 1991-ig tartalmaztak egy 7. igazgatóságot (amely a különleges propagandáért felelt).⁴⁴⁰ A „D” osztály a Szovjetunió Külügyminisztériumának felosztott Tájékoztatási Bizottságára épült, amely a polgári és a katonai hírszerzés tisztjeit egyaránt alkalmazta. Az új struktúra Ivan Agajanc kezdeményezésére jött létre, akit kineveztek a vezetőjévé. A „D” osztály kezdetben mintegy 50 fős állománnyal rendelkezett, akik dezinformációs kampányokat folytattak verbálisan és aktív műveletek formájában egyaránt.⁴⁴¹ Feladata az ellenség gyenge pontjainak, hibáinak és kudarcainak elemzése, ezeknek a sérülékenységeknek a kihasználása világméretű, szisztematikus fedett offenzíva során. Ez jelentette a nem kommunista világ elleni titkos játszmák és intrikák korszakának kezdetét. Az előző időszakban az aktív intézkedéseket másodlagosnak tekintették a titkos információgyűjtéshez képest, azonban a hatvanas években az aktív intézkedések mindennaposak lettek a világ egyes részein, különösen a harmadik világ országaiban.⁴⁴² Miután a KGB-n belül 1959-ben létrehozták az aktív intézkedésekért felelős részleget, 1961 és 1964 között a szovjet blokk valamennyi országa hasonló szervezeti egységeket hozott létre, és intenzív Amerika-ellenes propagandakampányokat folytattak világszerte.⁴⁴³ A szovjet blokk hírszerző szolgálatai évente 300-400 műveletet hajtottak végre. A KGB ösztönözte a közvetlen operatív kapcsolatokat a szatellitállamok szolgálatai között.⁴⁴⁴

A részleg sikere azt eredményezte, hogy 1963-ban (Bittman szerint 1970-ben⁴⁴⁵) a KGB I. Főcsoportfőnökségének „A” szolgálatává alakították át (az *A* az *aktyivka*, azaz aktív intézkedések rövidítése), és inspirációs és tervezési feladatokkal bízták meg. Vezetői meg nem erősített jelentések szerint a következők voltak: Ivan Agajanc (1963-1967), Szergej Kondrasev

⁴³⁹ Darczewska és Żochowski, „Active measures: Russia’s key export”, 16–17.

⁴⁴⁰ Александр Фролов, „Их оружие – слово. Первому выпуску факультета спецпропаганды – 40 лет”, *Красная звезда*, 2011, http://old.redstar.ru/2011/06/29_06/5_01.html.

⁴⁴¹ Darczewska és Żochowski, „Active measures: Russia’s key export”, 16–18.

Az osztály első feladata az volt, hogy a Német Szövetségi Köztársaságot „a neonácizmus országaként” lejárassa. Keletnémet ügynököket küldtek az NSZK-ba, hogy gyalázzák meg a zsidó sírköveket és antiszemita jelszavakat fessenek zsinagógákra, üzletekre, boltokra.

⁴⁴² Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider’s View*, 39.

⁴⁴³ Bittman, 2.

⁴⁴⁴ Bittman, 39.

⁴⁴⁵ Bittman, 39.

(1967-?), Nyikolaj Koszov (?-1975)⁴⁴⁶, Vlagyimir Ivanov (1975-90) és Leonyid Makarov (1991)⁴⁴⁷.

1985-re a szervezeti egység mintegy 80 tisztet alkalmazott a jaszenyevói központban, és további 30-40-et a *Novosztvi* hírügynökség sajtóirodájában a Puskin téren.⁴⁴⁸ A hetvenes években intenzív titkos műveletek folytak, és jelentős előrelépés történt ezek minőségében.⁴⁴⁹ (Andrew Christopher és Oleg Gorgyijevszkij szerint a KGB Első Főcsoportfőnöksége [külföldi hírszerzés] minden egyes tisztjének ideje 25%-át aktív intézkedések kigondolásával és megvalósításával kellett töltenie. Továbbá számos külföldi KGB-rezidentúrán voltak kijelölt tisztek, akik kizárólag aktív intézkedésekkel foglalkoztak.⁴⁵⁰)

Az „A” szolgálat feldolgozta az új aktív intézkedésekre vonatkozó, Moszkvába küldött javaslatokat, monitorozta a jóváhagyott aktív intézkedések végrehajtását a világ különböző pontjain, és technikai támogatást nyújtott (pl. hamisítványok készítése) a műveletekhez. Koordinálta az aktív intézkedéseket a KGB regionális és külföldi irodáival és a szovjet kormányzat más illetékes szerveivel. Szoros kapcsolatot tartott a Központi Bizottság Nemzetközi Osztályával, amely a fedőszervezeteket és a külföldi kommunista pártokat igazgatta. Együttműködött továbbá az SZKP Nemzetközi Információs Osztályával, amelyet 1978-ban alapítottak a szovjet külkapcsolatok és propaganda koordinálása céljából.⁴⁵¹ Thomas Boghardt szerint az aktív intézkedések a szovjet párt- és állami struktúra gyakorlatilag minden elemét érintették, nemcsak a KGB-t.⁴⁵² Az 1988-1991 közötti szovjet aktív intézkedésekkel

⁴⁴⁶ Nyikolaj Koszov feltételezhetően annak a Nyikolaj Nyikolajevics Koszovnak az apja, aki 2019-től az „orosz kémbankként” aposztrofált budapesti székhelyű *Nemzetközi Beruházási Bank* (IIB) igazgatója volt. Az ifjabb Koszovval kapcsolatban azt lehet tudni, hogy 1955-ben született, (apját szintén Nyikolajnak hívják), KGB-s családból származik, és apja az 1970-es években a KGB-rezidentúra vezetője (más forrás szerint a KGB összekötője) volt Budapesten. Ha az idősebb Koszov 1975-ig az „A” szolgálat vezetője volt Moszkvában, 1975-1980 között elméletileg dolgozhatott Budapesten.

Matt Apuzzo és Benjamin Novak, „Hungary Rolls Out Red Carpet for Obscure Russian Bank, Stoking Spy Fears”, *The New York Times*, 2019. március 18., <https://www.nytimes.com/2019/03/18/world/europe/hungary-russian-bank-spy-orban-putin.html>.

Wirth Zsuzsanna és Panyi Szabolcs, „Russian Financier in Budapest Was Busy Securing Personal Offshore Assets”, *VSquare*, 2023. április 25., <https://vsquare.org/bracing-for-us-sanctions-russian-financier-in-budapest-was-busy-securing-personal-offshore-assets-leaked-documents-reveal/>.

⁴⁴⁷ Darczewska és Żochowski, „Active measures: Russia’s key export”, 18.

⁴⁴⁸ Christopher Andrew és Oleg Gordievsky, *Instructions from the Centre: Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975-1985* (London: Hodder & Stoughton General Division, 1993), 628.

idézi: Boghardt, „Operation INFEKTION. Soviet Bloc Intelligence and Its AIDS Disinformation Campaign”, 5.

⁴⁴⁹ Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider’s View*, 2.

⁴⁵⁰ Andrew és Gordievsky, *Instructions from the Centre: Top Secret Files on KGB Foreign Operations 1975-1985*, 3.

idézi: Boghardt, „Operation INFEKTION. Soviet Bloc Intelligence and Its AIDS Disinformation Campaign”, 1–2.

⁴⁵¹ Kux, „Soviet Active Measures and Disinformation: Overview and Assessment”, 20–21.

⁴⁵² Boghardt, „Operation INFEKTION. Soviet Bloc Intelligence and Its AIDS Disinformation Campaign”, 1–2.

foglalkozó USIA-jelentés szerint a szovjet aktív intézkedések apparátusa mellett eltörpült az ezen tevékenységek elemzésére és ellensúlyozására létrehozott amerikai kormányzati apparátus, körülbelül 20 vagy 30 az 1-hez arányban.⁴⁵³

A szovjet aktív intézkedések keretében terjesztett propagandát a propaganda elterjedt klasszifikációjának megfelelően három csoportra osztják: a fehér az államilag finanszírozott médiumok (pl. *Novosztji* hírügynökség, mai utódja a *RIA Novosztji*), a szürke a fedőszervezetek (pl. Keresztény Békekonferencia) tevékenysége, a fekete pedig a KGB által végrehajtott műveletek.⁴⁵⁴ Steve Abrams szerint a putyini Oroszországában a felforgatás állami mechanizmusa ugyanezt a struktúrát replikálja.⁴⁵⁵

Bittman szerint a szovjet vezetők jobban bíztak a KGB által játszott, a nemzetközi közvélemény manipulálását célzó titkos játékokban, mint a hagyományos diplomáciai eszközökben, ami Oroszország Kommunista Pártjának történetére vezethető vissza, ahol a vezetéváltásokat mindig a kulisszák mögötti játszmák és intrikák előzték meg. Emiatt a szovjet hivatalos dokumentumok csak felszínes és gyakran torz képet adnak a szovjet külpolitikáról.⁴⁵⁶ A szovjetek a fedett műveleteket normális tevékenységnek tekintették, a CIA-től eltérően a KGB közvetlen szerepet játszott a szovjet külpolitikában.⁴⁵⁷

A Szovjetunió összeomlása és a KGB feloszlata után az aktív intézkedések nem szakadtak meg, ugyanis a kipróbált módszerekhez való ragaszkodás Darczewska és Żochowski szerint az orosz politikai és stratégiai kultúra alapvető eleme. Ennek a kultúrának egyik alapja az orosz társadalmon belüli feszültségek átvitele a külső ellenségre, az „ostromlott erőd” szindróma, és fontos jellemzője az állandó ideológiai-pszichológiai proxyháború, amelyet nemkatonai eszközökkel vívnak.⁴⁵⁸ (Itt lehet utalni Diane Chotikul gondolatára az ostrommentalitásról és a kivetítésről a szovjet gondolkodásmóddal kapcsolatban⁴⁵⁹.)

⁴⁵³ „Soviet Active Measures in the »Post-Cold War« Era 1988-1991” (United States Information Agency, 1992. június), http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/index.htm. (*White or Overt Active Measures* c. fejezet)

⁴⁵⁴ „Soviet Active Measures in the »Post-Cold War« Era 1988-1991”. *Manipulation of the Russian Orthodox Church&the World Council of Churches* c. fejezet

⁴⁵⁵ Abrams, „Beyond Propaganda: Soviet Active Measures in Putin’s Russia”, 18.

⁴⁵⁶ Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider’s View*, 40.

⁴⁵⁷ Bittman, 42.

⁴⁵⁸ Darczewska és Żochowski, „Active measures: Russia’s key export”, 8.

⁴⁵⁹ Diane Chotikul, „The Soviet Theory of Reflexive Control in Historical and Psychocultural Perspective: A Preliminary Study” (C3CM Joint Test Force, 1986. július), 55–56, <https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/30190/soviettheoryofre00chot.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

A Szovjetunió összeomlásának közeledtével az új befolyásolási kampányok a szovjet status quo fennmaradásának biztosítására és a meglévő hatalmi struktúrák megőrzésére összpontosítottak.⁴⁶⁰

Az 1990-es évekbe lépve a KGB nem csak a Szovjetunió Kommunista Pártja hazai ellenfeleivel szembeni „rágalmazó dezinformációt” fokozta, hanem „egy nagyszabású, aktív intézkedésekre irányuló kampányt is indított, amelynek célja a KGB-ről kialakított jóindulatú és hamis kép megteremtése volt”. Ami a Nyugatot illeti, „a szovjet hatóságok tudatosan a nyugati politika befolyásolására törekedtek, aktív intézkedések keretében pánikkeltő témákat terjesztettek, ahogyan megpróbálták a saját előnyükre fordítani a Szovjetunió felbomlásának veszélyeivel kapcsolatos nyugati félelmeket”.⁴⁶¹

A szovjet rendszer és a keleti blokk titkosszolgálatainak felbomlása a dezinformáció szervezeti kereteinek elhalványulását is jelentette, és maga a terminus is változott: a dezinformációból *operatív játszmák* lettek, majd *aktív intézkedések*, végül *támogató intézkedések*.⁴⁶²

Az 1988-1991 közötti szovjet aktív intézkedésekkel foglalkozó, 1992-ben megjelent USIA⁴⁶³-jelentés szerint mind a keményvonalas egykori kommunista erők, mind az orosz kormány foglalkozik aktív intézkedésekkel és dezinformációs műveletekkel politikai céljaik elérése érdekében, és várható, hogy intenzíven folytatni fogják ezeket. Amíg meg nem jelenik egy valóban demokratikus rezsim, amely teljesen magáévá teszi az igazság, őszinteség, nyitottság és kölcsönös előnyök értékeit, addig a hatalmon lévők és a hatalomért versengők folytatni fogják az aktív intézkedéseket és a dezinformációs műveleteket.⁴⁶⁴

Az AMWG feloszlásával az orosz aktív intézkedésekre vonatkozó konkrét bizonyítékokat nehezebb lett felfedni, ezért a kilencvenes évekbeli alkalmazásukra vonatkozóan keveset lehet tudni. A használatukra vonatkozó jelentések azután kezdtek megszorodni, hogy 1999-ben Vlagyimir Putyin az Oroszországi Föderáció elnökeként hivatalba lépett. Steve Abrams szerint ezután hosszú szünetet követően 2008-ban a cseh Biztonsági Információs Szolgálat (BIS) éves jelentésében lelhető fel arra vonatkozó állítás, hogy Oroszország ismét alkalmazza az aktív intézkedéseket külpolitikája részeként.⁴⁶⁵

⁴⁶⁰ Abrams, „Beyond Propaganda: Soviet Active Measures in Putin’s Russia”, 14.

⁴⁶¹ „Soviet Active Measures in the »Post-Cold War« Era 1988-1991”. *Executive Summary* c. fejezet

⁴⁶² Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, 433.

⁴⁶³ USIA: United States Information Agency

⁴⁶⁴ „Soviet Active Measures in the »Post-Cold War« Era 1988-1991”. *Looking in to the Future* c. fejezet.

⁴⁶⁵ Abrams, „Beyond Propaganda: Soviet Active Measures in Putin’s Russia”, 17.

Thomas Rid úgy véli, az internet nemcsak olcsóbbá, gyorsabbá, reaktívabbá és kevésbé kockázatosá tette az aktív intézkedéseket, hanem aktívabbá és kevésbé visszafogottakká (*more active and less measured*).⁴⁶⁶

A XXI. század első évtizedében egymással párhuzamosan működött a régi és az új taktika: a régi iskola kiszivároztatásai, amelyek kompromittáló anyagokat tartalmaznak, valamint az első próbálkozások a hackelésre és a csúcstechnológiás internetes szabotázsra.⁴⁶⁷ Az internetes közösségi oldalak megjelenése jelentős változást hozott, az újságírók szerepének visszaszorulását⁴⁶⁸. A nagy trükk a régi és az új technika kombinálása volt: a technikai információszerzés, pl. telefonlehallgatás, illetve az internet és a közösségi média használata a kiszivároztatások publikálásához. Ez az új technika a kiszivároztatott anyagot nyilvánosságra hozza és felerősíti, mielőtt a hagyományos közvetítők, például orosz tévéadók, harmadik országbeli sajtótermékek, és végül amerikai és európai hírügynökségek átvennék.⁴⁶⁹

Steve Abrams szerint, bár az „eszközöket” a mai környezethez igazították, feltűnő módon szoros párhuzamot lehet vonni a szovjet aktív intézkedések céljai és módszerei, illetve a putyini Oroszország „rosszindulatú befolyása” között.⁴⁷⁰ Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy maga Putyin elnök, aki tizenhat évet szolgált a KGB-ben, később pedig az FSZB vezetője volt, alapos kiképzést kapott az aktív intézkedések külpolitikai eszközként való használatára.⁴⁷¹

Az aktív intézkedések dezinformációs részéről írva Darczewska és Żochowski úgy vélik, Oroszország ma nem saját értékeit erőszakolja rá másokra, hanem mások értékeit rombolja. Ezt pedig úgy éri el, hogy manipulálja a politikai diskurzusban már jelenlévő

„The assumption that Russia readopted the Soviet practice of using active measures to promote its foreign policy interests worldwide has thus been confirmed.(...) The forms and methods the Russian intelligence services use in their work have been, to a considerable degree, inspired by the forms and methods successfully employed by the Soviet espionage in the 1980s to influence the Western peace movement. The efficiency of the Soviet propaganda then and of the Russian propaganda now on individuals or groups of people is comparable, regardless of their cultural, social, economic or political background.”

„Annual Report of the Security Information Service (BIS) for 2008” (Security Information Service (BIS), 2009. augusztus 31.), 5, <https://www.bis.cz/public/site/bis.cz/content/vyrocnizpravy/en/ar2008en.pdf>.

⁴⁶⁶ Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, 12.

⁴⁶⁷ Rid, 335.

⁴⁶⁸ Rid, 336. *„Journalists were still crucial, but the emerging social media platforms enabled surfacing, amplification, and even testing of active measures without the participation of reporters. Online sharing services, especially those with built-in anonymity, were tailor-made for at-scale deception. Dirty tricksters could now reach their target audiences directly.”*

⁴⁶⁹ Ezek a *hack and leak* műveletek. Rid, 350.

⁴⁷⁰ Abrams, *„Beyond Propaganda: Soviet Active Measures in Putin’s Russia”*, 9.

⁴⁷¹ Abrams, 16.

tartalmakat, és olyan narratívákat választ, amelyek lehetővé teszik, hogy az ellentéteket és megosztottságokat hangsúlyozza, ezáltal gyengítve az ellenséget.⁴⁷² A modern aktív intézkedések repertoárja kevésbé különbözik a hidegháború alatt használtaktól. Ezek végrehajtása történhet szavakkal (dezinformáció és propaganda) és tettekkel (felforgatás, provokáció, tiltakozó akciók, paramilitáris akciók).⁴⁷³

Az aktív intézkedések modern használatára jellemző regionalizálásuk, vagyis a célterület kulturális sajátosságainak figyelembe vétele. A szociális tervezés (*social engineering*) technikáit használják az orosz titkosszolgálatok, hogy egymás ellen hangolják a célország elitjét és nyilvánosságát. Ehhez elemzik a politikai helyzetet és az erőegyensúlyt, a politikai kultúrát és a nagyközönség igényeit. Az ilyen jellegű kutatást orosz kutatóintézetek végzik, és támogatja a Kreml. (Pl. 2011-ben a kalinyingárdi Lengyel Kutatások Központja támogatást kapott a lengyel elit tanulmányozásának céljából.)⁴⁷⁴

1.1.7.4. Az aktív intézkedések elmélete

Thomas Rid az aktív intézkedésekről írt könyvében inkább a jelenség történeti és szervezeti hátterével foglalkozik, és kevesebb figyelmet fordít az elméleti és analitikus megközelítésre. A művében leírtak alapján az szűrhető le, hogy nagyjából azonos fogalmaknak tekinti az aktív intézkedéseket és a dezinformációt, illetve – bár ez nincs expliciten kifejtve – az aktív intézkedéseket a dezinformáció terjesztését, valamint a megfélemlítés kivitelezését megvalósító „kiszűrő műveleteknek” tekinti. A Rid által leírt aktív intézkedések a hamis hírek terjesztésén kívül sokszor hamisítványok készítéséről és alkalmazásáról szólnak (hamis levelek, könyvek, dokumentumok).

Rid szerint a dezinformáció – és így az aktív intézkedések is – tulajdonképpen megegyeznek azzal, amit az amerikai terminológiában *political warfare*-nek, azaz politikai

⁴⁷² Darczewska és Żochowski, „Active measures: Russia’s key export”, 10.

⁴⁷³ Darczewska és Żochowski, 10.

⁴⁷⁴ Darczewska és Żochowski, 53–54.

hadviselésnek neveznek.⁴⁷⁵ (Szintén ezt a terminust alkalmazza az aktív intézkedésekre Steve Abrams.⁴⁷⁶)

Az aktív intézkedések fogalmának definiálásával Rid nem foglalkozik, viszont elméleti szempontból is elemzi a jelenséget. A nagyszabású dezinformációs kampányok szerinte támadást jelentenek a liberális episztémológiai rend, illetve egy olyan politikai rendszer ellen, amely a ténybeli tekintély őrzőibe helyezi bizalmát.⁴⁷⁷ A dezinformáció azon a logikán alapul, hogy amint a tények és a nem tények megkülönböztetése nehezebbé válik, a barát és az ellenség megkülönböztetése könnyebbé válik,⁴⁷⁸ vagyis a tényekkel kapcsolatos bizonytalanság hatására polarizálódik a társadalom. Rid úgy véli, „lehetetlen egyszerre jeleskedni a demokráciában és a dezinformációban. (...) A meggyengült demokráciák viszont könnyebben engednek az aktív intézkedések csábításainak”⁴⁷⁹.

⁴⁷⁵ Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, 6.

A *political warfare* (politikai hadviselés) terminust George Kennan amerikai diplomatától származtatják, aki a hagyományos, államok közötti konfliktus küszöbe alatt zajló, befolyásért folyó harcra képzelte el, melynek része a politikai szövetségek, gazdasági intézkedések, fehér és fekete propaganda. Linda Robinson és mtsai., „Modern Political Warfare Current Practices and Possible Responses” (RAND Corporation, 2018), 2–5, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1772.html.

Időnként az eddig tárgyalt terminusok szinonimájaként használják, azonban használata angol nyelvterületen sem széles körű, a magyar szakirodalomban pedig teljesen ismeretlen. A definíciós problémák miatt sokan mellőzték, és inkább más szakkifejezéseket használtak (*ideological warfare*, *the war of ideas*, *political communication* – ideológiai hadviselés, eszmék háborúja, politikai kommunikáció), illetve a pszichológiai hadviseléssel csereszabatosan is használták. A Frank Hoffmann által javasolt hibrid hadviselést is javasolták a *political warfare* helyett, azonban a hibrid hadviselés hoffmanni fogalma a kinetikus és nem kinetikus taktikák kombinációján alapul, míg a politikai hadviselés a katonai és civil eszközök kombinációján. (Frank G. Hoffmann, „On Not-So-New Warfare: Political Warfare vs. Hybrid Threats”, *War on the Rocks* (blog), 2014. július 28., <http://warontherocks.com/2014/07/on-not-so-new-warfare-political-warfare-vshybrid-threats/>.) Ehhez hozzá kell tenni, hogy a hibrid hadviselés későbbi, újraértelmezett és kibővített fogalma tulajdonképpen megegyezik az utóbbival.

Paul Smith történész a pszichológiai hadviseléshez köti a terminust, mivel a lényege politikai eszközök használata az ellenfél meggyőzése érdekében, hogy az akaratumnak megfelelően cselekedjen (Paul A. Smith, „On Political War”, 1989, National Defense University Press, 3.) (Ez a definíció szoros kapcsolódást mutat a reflexív kontroll fogalmához).

A politikai hadviselés kombinálható erőszakkal, gazdasági nyomással, felforgatással és diplomáciával, de fő aspektusa a szavak, képek és eszmék használata, amelyet a kontextustól függően propagandaként vagy pszichológiai hadviselésként ismernek. A legtöbben viszont a politikai hadviselést a pszichológiai hadviselésnél szélesebb, átfogóbb terminusnak tekintik. (Lucas Scott és Kaeten Mistry, „Illusions of Coherence: George F. Kennan, U.S. Strategy and Political Warfare in Early Cold War 1946–1950”, *Diplomatic History* 33, sz. 1 (2009): 40.)

Carnes Lord és Frank Barnett szerint a politikai hadviselés nyílt és fedett tevékenységek leírására szolgál, melyek célja a nemzeti katonai-politikai célok támogatása, és számos taktikát foglal magába a propagandán kívül. A politikai hadviselés nem azonos sem a bevett diplomáciai és gazdasági interakciókkal, sem államok közötti, teljes intenzitású konvencionális, háborúval, hanem a kettő közötti szürke zónában helyezkedik el. (Barnett és Carnes, „Introduction”, xi.)

⁴⁷⁶ Abrams, „Beyond Propaganda: Soviet Active Measures in Putin’s Russia”, 5.

⁴⁷⁷ Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, 10.

⁴⁷⁸ Rid, 11.

⁴⁷⁹ Rid, 11. „It is impossible to excel at democracy and disinformation at the same time. (...) Weakened democracies, in turn, succumb more easily to the temptations of active measures.”

A második világháború utáni évtizedekben kulturális feszültség volt megfigyelhető az igazság két, egymásnak ellentmondó felfogása között: az egyik pozitív és analitikus, a pontosságon és az objektivitáson, megfigyeléseken, kísérleteken, tényeken és adatokon alapul; a másik felfogás szerint igazság az, ami megfelel a hiedelmeknek, az evangéliumnak/Szentírásnak, valamilyen ideológiában gyökerezik, összhangban van bizonyos értékekkel. Az igazság itt a közösséggel, annak értékeivel összefüggésben értelmezendő, és eredendően politikus, valamint érzelmekkel átítatott. (Ami összecseng a dezinformációról szóló fejezetben az állítások két episztemológiai típusával kapcsolatos posztulátumomban írtakkal.) Az álláspont megváltoztatása ebben a kontextusban a gyengeség jele. Rid megjegyzi, hogy a kétféle igazságnak ez a megkülönböztetése természetesen leegyszerűsítő, de segít megmagyarázni a dezinformáció logikáját. A dezinformáció célja ugyanis a megosztás az érzelmeknek a logika elé helyezése által. (Ez összhangban van a posztigazságkorszak kulturális törzsiségéről és a propaganda antiracionális, érzelmekre ható módszeréről mondottakkal.) A demokrácia igazsághoz való viszonya ugyanis nem pusztán episztemológiai, hanem egzisztenciális kérdés is.⁴⁸⁰ Rid a posztmodern filozófiával is összefüggésbe hozza a dezinformációt. Michel Foucault 1970-ben tartotta meg híres előadását *A diskurzus rendje* címmel a Collège de France-ban, abban az időszakban, amikor a KGB kiépítette dezinformációs struktúráját (a „D” [dezinformációs] ügyosztályt „A” [aktív intézkedések] szolgálattá alakították), és a keleti blokk titkosszolgálatait is arra utasította, hogy kövessék példáját. A francia filozófus szerint az igaz és a hamis közötti szembenállás a kirekesztés hatalmi rendszerén alapul, amely erőszakos, történetileg kialakult alapokon nyugszik, de emiatt tetszőleges és módosítható. Rid szerint Foucault ugyanúgy bontotta le az analitikus és az ideologikus igazság közti határvonalat, mint Ivan Agajanc és Rolf Wagenbreth, a KGB és a Stasi dezinformációs tevékenységének atyjai.⁴⁸¹ Rid úgy véli, nem véletlen, hogy a nyugat-európai gondolkodás és a kelet-európai dezinformáció ilyen átfedésben volt: az aktív intézkedésekhez olyan kreatív elmékre volt szükség, akik érezték a korsellemet, az intellektuális áramlatokat. (Ehhez hasonlóan a szentpétervári Internet Research Agency egyik munkatársa „gyakorlati posztmodernizmusnak” nevezte e tevékenységüket, és azt mondta, a

⁴⁸⁰ Rid, 425–26.

⁴⁸¹ Rid, 428. Éppen ezért zsákutca lenne a dezinformáció fogalmánál Foucault igazságértelmezéséből kiindulni, ahogy azt Bernd Carsten Stahl kísérli meg. A dezinformálók logikája ugyanis éppen ezen alapul.

dadaizmusra és a szürrealizmusra emlékezteti⁴⁸².) A posztmodern fényében az alábbiakat jegyzi meg a dezinformációról:

- bár a dezinformáció hamis, nem valós, az általa kiváltott hatás mégis valós, sőt, alakítja a valóságot;⁴⁸³

- a dezinformáció saját maga ellen hat, ugyanis a hírszerző szolgálatok újra és újra a saját dezinformációjuk áldozatai lettek, illetve legalábbis annak hatása alá kerültek: ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy elhitték a saját hazugságaikat, hanem túlbecsülték azok hatását⁴⁸⁴.

Rid szerint a dezinformáció és az aktív intézkedések a Lenin által megfogalmazott elvekre és taktikára vezethetők vissza. Nagy hatású 1902-es pamfletjében, a *Mit tegyünk?*-ben Lenin arról írt, hogy a lakosság összes osztálya körében propagandát és agitációs tevékenységet kell kifejteni, amihez a kommunistáknak van is elegendő erőforrásuk.⁴⁸⁵ Rid arról ír, hogy a nyugatnémet elhárítás Lenin eszméiből merített ihletet, és egy 1985-ös *Aktív intézkedések a keleti hírszerző szolgálatokban* című beszámolójukban megjegyezték, hogy Lenin megfordította Clausewitz híres sorát, hogy a háború a politika folytatása más eszközökkel: Lenin felfogásában a politika a háború folytatása más eszközökkel és az aktív intézkedések „a hadviselés pótléka (*Ersatz*)”.⁴⁸⁶

Rid műve bár történetileg rendkívül alapos és értékes információkkal szolgál, és figyelemre méltóak a filozófiai vonatkozású meglátásai is, hiányossága, hogy nélkülözi a módszeres elméleti megalapozást, ezért összemosza az aktív intézkedések és a dezinformáció fogalmát. Az aktív intézkedések valójában befolyásolást célzó műveleteket jelentenek, amelyek egyik, valószínűleg leggyakoribb eszköze a dezinformáció, amely manapság leggyakrabban az álhírek, manipulatív tartalmak formájában jelentkezik. (Rid viszont szóbeli álhírekről [=szándékosan terjesztett szóbeszédokről] is ír, amelyek egyes, fejlődő országokban jobban működtek, mint az írott dezinformáció.⁴⁸⁷) Azonban idetartozik minden olyan művelet, amely

⁴⁸² Rid, 429. Евгений Котляр, „Первое видеointerview с экс-сотрудником американского отдела фабрики троллей” (Дождь, 2017. október 26.),

https://tvrain.ru/teleshov/reportazh/oni_sdelali_video_kak_negr_zanimaetsja-448671/.

⁴⁸³ Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, 429.

⁴⁸⁴ Rid, 430.

⁴⁸⁵ Rid, 316–17.

⁴⁸⁶ Rid, 317.

⁴⁸⁷ Thomas Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2020), 249, 251.

Számos kutatás igazolja, hogy a különböző üzenetküldő alkalmazásokban (pl. *WhatsApp*) és közösségi médiumokon (*TikTok Sounds*) elterjedt formája a dezinformációk terjesztésének a hangüzenet. Az ilyen álhírek virálisan terjedő láncüzenetökké válhatnak. (Gyakran szerepel az üzenetek végén a további terjesztésre buzdítás.) Sikerességük egyik oka, hogy a címzettek sokszor olyan személyektől kapják őket, akiket ismernek, akikkel egy közösségbe tartoznak, illetve akik szemtanúként vagy bennfentesként tüntetik fel magukat. Ez igazolja Regina

nem információk direkt közvetítésére irányul, hanem más módon igyekszik befolyást gyakorolni. Például Rid ír a csehszlovák titkosszolgálat, az StB egy 1964-es akciójáról, amelynek keretében hamisított és valódi náci iratokat helyeztek el egy tó mélyén, hogy azokat később a tévékamerák előtt megtalálják (Neptun fedőnevű művelet)⁴⁸⁸ vagy arról az amerikai aktív intézkedésről, hogy német nyelvű dzsesszmagazint alapítottak, mely óriási népszerűsége telt szert⁴⁸⁹.

1.1.7.5. Az aktív intézkedések hatásának mérése

Dennis Kux a követ kivájó vízcsepphez hasonlítja az aktív intézkedések hatását⁴⁹⁰, és úgy véli, a szovjetek távlatokban tekintettek a műveletekre, és nem vártak azonnali jelentős eredményt, megelégedtek azzal, hogy a periodikus sikerek kumulatív hatása ellensúlyozta a kudarcokat, és ezáltal a tevékenység megéri a befektetett munkát és energiát.⁴⁹¹

Rid úgy véli, az aktív intézkedések, a dezinformáció hatását nagyon nehéz mérni, így kérdéses, hogy valóban akkora jelentőségük van-e, mint amekkorát időnként tulajdonítanak nekik, azért is, mert a szerves fejlődést sokszor nehéz elkülöníteni a szándékolt beavatkozástól, vagyis hogy megtörtént volna-e valami aktív intézkedés nélkül is; illetve nincs objektív mérőeszköz a hatás mérésére. Sőt, Rid annak a nézetének is hangot ad a könyvben, hogy sokszor a dezinformációt létrehozó fél annyira a „saját hatása alá kerül”, hogy végül el is hiszi, amit terjeszt, ez eltorzítja a valóságérzékelését, és saját dezinformációja áldozata lesz.⁴⁹²

Rini elméletét, aki szerint az emberek azért hajlandóak elhinni a hamis híreket, mert a közösségi médián, az ottani megosztásokon keresztül jutnak el hozzájuk, ami egyfajta tanúságtétel. (Rini, „Fake news and partisan epistemology”). A tényellenőrzés számára problémát jelent, hogy a hangüzenetként terjesztett dezinformációk azonosítása és kiszűrése sokkal nehezebb az írott formájúakénál a hozzáférhetőség miatt. (Sokszor privát csatornákon vagy szűk körben terjesztett üzenetekről van szó.)

Azza El-Masri, Martin J. Riedl, és Samuel Woolley, „Audio misinformation on WhatsApp: A case study from Lebanon”, *Harvard Kennedy School (HKS) Misinformation Review*, 2022. július 28., <https://doi.org/10.37016/mr-2020-102>.

Ciarán O’Connor, „How TikTok Sounds Are Used to Fuel Anti-Vaccine Fears”, *Institute for Strategic Dialogue* (blog), 2021. július 12., https://www.isdglobal.org/digital_dispatches/how-tiktok-sounds-are-used-to-fuel-anti-vaccine-fears/.

⁴⁸⁸ Ugyanerről ld. Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider’s View*, 8.

Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, 263–78.

⁴⁸⁹ Rid, *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*, 160–66.

⁴⁹⁰ Abrams, „Beyond Propaganda: Soviet Active Measures in Putin’s Russia”, 10–11.

⁴⁹¹ Kux, „Soviet Active Measures and Disinformation: Overview and Assessment”, 27.

⁴⁹² Ennek kapcsán nem lehet nem kitérni arra a párhuzamra, ami a 2022-es orosz–ukrán háború kapcsán merül fel: a nyugati elemzők véleménye gyakorlatilag egybehangzó azt illetően, hogy az orosz vezetés valamilyen szinten saját dezinformációjának áldozata lett: saját katonai képességeik mellett túlbecsülték ukrain befolyásoló tevékenységüket is, és talán el is hitték azt a narratívájukat, miszerint Ukrajna diszfunkcionális állam, melyben egy szűk náci/nacionalista elit kisajátította a hatalmat.

(Ugyanerről a jelenségről beszámol Herb Friedman is, aki több olyan esetet felsorol, hogy a brit haderő egykori katonái arra „emlékeztek vissza”, hogy a partraszállást megkísérlő német katonák megégtek a La Manche csatorna felgyújtott vizében, holott a tenger felgyújtásáról szóló szóbeszéd csak az angol dezinformáció kitalációja volt.⁴⁹³)

Bittman szerint a KGB a propagandisztikus dezinformáció sikerét kétféleképpen méri. Egyrészt érdekli őket, hogy mekkora figyelmet szentelnek az üzenetnek a szovjet blokkon kívül, másrészt azt vizsgálják, hogy arra készíti-e a célországot, hogy olyan politikai lépéseket tegyen, amelyek a Szovjetunió érdekét szolgálják.⁴⁹⁴ Viszont Bittman is úgy véli, hogy a dezinformációknak a belföldi kommunikációban való terjesztése által a szovjetek beszennyezik saját környezetüket, és végül a döntéshozás a saját játszmájának áldozata lesz, és képtelen megkülönböztetni az igazságot a dezinformációtól.⁴⁹⁵

1.1.8. Reflexív kontroll

1.1.8.1. A reflexív kontroll fogalma

A pszichológiai hadviseléshez szorosan kapcsolódik a pszichológiai hadviselésnek egy sajátos orosz módszere vagy alapelve, a reflexív kontroll (*рефлективный контроль* vagy *рефлективное управление*).

A reflexív kontroll hasonlít a *perception management* amerikai katonai fogalomhoz.⁴⁹⁶ A *perception management* az amerikai Védelmi Minisztérium hivatalos definíciója szerint: „olyan cselekmények, amelyek kiválasztott információk és mutatók külföldi közönség számára való közlésére vagy cáfolatára irányulnak abból a célból, hogy befolyásolják az érzelmeiket, indítékaikat és objektív érvelésüket, valamint hírszerzési rendszerek és mindenféle szintű vezetők felé, hogy befolyásolják a hivatalos értékeléseket, a végső eredménye pedig a külföldi fél olyan magatartása és cselekményei, amelyek kedvezőek a közlő számára. A *perception management* különböző módokon ötvözi az igazság kivetítését, a műveleti biztonságot, fedést, megtévesztést, és a lélektani műveleteket”⁴⁹⁷. A *perception management* és a reflexív kontroll

⁴⁹³ Friedman, „Deception and Disinformation”.

⁴⁹⁴ Bittman, *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider's View*, 56.

⁴⁹⁵ Bittman, 77.

⁴⁹⁶ Timothy L. Thomas, „Russia's Reflexive Control Theory and the Military”, *Journal of Slavic Military Studies* 17, sz. 2 (2004): 237.

⁴⁹⁷ „Actions to convey and/or deny selected information and indicators to foreign audiences to influence their emotions, motives, and objective reasoning as well as to intelligence systems and leaders at all levels to influence

közi különbség a legtöbb elemző szerint a management és a kontroll közti mennyiségi különbség.⁴⁹⁸

Keir Giles, James Sherr és Anthony Seaboyer véleménye szerint manapság a reflexív kontroll kifejezéssel jóval gyakrabban lehet találkozni az orosz információs hadviselés alapelveivel foglalkozó nyugati irodalomban, mint az orosz eredeti forrásokban. Az orosz közbeszédben a terminust legalábbis részben már felváltotta a *perception management*.⁴⁹⁹

A kérdésről részletes tanulmányt író Timothy L. Thomas amerikai biztonságpolitikai elemző, az orosz katonai gondolkodás avatott ismerője a következőképpen definiálja a fogalmat: „speciálisan előkészített információk közvetítése a partner vagy ellenfél számára, hogy hajlandó legyen önként meghozni a cselekvés kezdeményezője által kívánt előre meghatározott döntést”⁵⁰⁰. Thomas idézi a téma két szakértőjének a definícióját is, Sz. Leonyenko ezredes szerint: „a reflexív kontroll abból áll, hogy olyan motívumokat és okokat továbbítanak az irányító entitástól az irányított rendszer felé, amelyek stimulálják a kívánt döntést. A reflexív kontroll célja, hogy az ellenséget arra ösztönözze, hogy hozzon számára kedvezőtlen döntést. Természetesen ehhez ismerni kell a gondolkodását”.⁵⁰¹ F. Csauszov definíciója: „bizonyos összesített információk szándékos közvetítése az ellenfélnek, amelynek hatására az ellenfél olyan döntést hoz, amely azon az információn alapul”.⁵⁰²

Keir Giles, James Sherr és Anthony Seaboyer 2018-as tanulmányukban olyan gyakorlatként írják le, amely előre meghatározza az ellenfél döntését a magunk javára azáltal, hogy megváltoztatjuk a világról alkotott percepciójának fő tényezőit.⁵⁰³

Clifford Reid még 1987-ben a reflexív kontroll lényegét úgy írta le, mint egy hamis kép közvetítését az ellenfélnek, amely befolyásolja döntéshozatalát: ez a kép lehet a helyzettel, a saját célunkkal, doktrínáinkkal vagy saját helyzetfelfogásunkkal kapcsolatos.⁵⁰⁴

official estimates, ultimately resulting in foreign behaviors and official actions favorable to the originator's objectives. In various ways, perception management combines truth projection, operations security, cover and deception, and psychological operations.”

„Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms” (Joint Publication 1-02, 2001. április 12.), 415, https://web.archive.org/web/20091108082044/http://www.dtic.mil/doctrine/jel/new_pubs/jp1_02.pdf.

⁴⁹⁸ Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 250.

⁴⁹⁹ Keir Giles, James Sherr, és Anthony Seaboyer, „Russian Reflexive Control” (Kingston, Ontario: Royal Military College of Canada, 2018. október), 5.

⁵⁰⁰ „a means of conveying to a partner or an opponent specially prepared information to incline him to voluntarily make the predetermined decision desired by the initiator of the action” Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 237.

⁵⁰¹ С. Леоненко, „Рефлективное управление противником”, *Армейский сборник*, sz. 8 (1995): 28. idézi: Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 246.

⁵⁰² Ф. Чаусов, „Основы рефлективного управления противником”, *Морской сборник*, sz. 9 (1999): 2. idézi: Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 249.

⁵⁰³ Giles, Sherr, és Seaboyer, „Russian Reflexive Control”, 4.

⁵⁰⁴ Clifford Reid, „Reflexive Control in Soviet Military Planning”, in *Soviet Strategic Deception* (Stanford: The Hoover Institution Press, 1987), 293–312. idézi: Giles, Sherr, és Seaboyer, „Russian Reflexive Control”, 13.

1.1.8.2. A reflexív kontroll eredete

A fogalom története Vlagyimir Lefebvre 1963-as *Ellentmondó struktúrák* és 1967-es *A konfliktus algebraja* című műveivel kezdődött.⁵⁰⁵ Diane Chotikul a reflexív kontrollnak az orosz gondolkodásban gyökerező alapjait igyekezett feltárni. A marxizmus–leninizmus elképzelése szerint a tudat a külső valóságra (a társadalmi létezésre) való reflektálás produktuma. Ezért a szovjet felfogás szerint egy emberi lényt legjobban úgy lehet kontrollálni, ha befolyásoljuk, hogy milyen észlelésekhez jut a környezetéből, vagyis az észlelések tudatos manipulációja révén.⁵⁰⁶

Chotikul szerint a rendszerszerű megközelítés, amelyben minden mindennel összefügg és minden hat mindenre, különösen nagy becsben van a Szovjetunióban.⁵⁰⁷ Chotikul úgy véli, a reflexív kontroll az orosz etikai örökségben gyökerezik, amely lényegesen különbözik a nyugati felfogástól, ugyanis az oroszoknak sajátos elképzelésük van arról, hogy mi az igazság. A *враньё* (*vranyo*) fogalma (amelyet 'hazugság'-nak szoktak fordítani, de lehetne 'köntörfalazás, mellébeszélés') olyan valótlanosságok terjesztését jelenti, amelyeknek van némi valós alapjuk.⁵⁰⁸ Ezzel szemben van a totális valótlanosság, hazugság (*ложь*), amely kevésbé elfogadott és kevésbé gyakorolják. Chotikul úgy véli, a reflexív kontrollnak, akár csak a *vranyo*-nak, a hatékonyság érdekében a valóságban némi megalapozottsággal kell rendelkeznie, annak érdekében, hogy az beléphessen a célpont kognitív színterébe és hasson rá anélkül, hogy működésbe lépnének a riadóztató mechanizmusok.⁵⁰⁹

M. D. Ionov szerint a reflexív kontroll az információs vagy pszichológiai támadás hagyományos szovjet–orosz formája.⁵¹⁰

Timothy Thomas Vlagyimir Lepszkij kéziratosa tanulmányára (*Рефлективное управление в полусубъектных и многоагентных системах*) hivatkozva azt írja, hogy közleménye írásának idején (a kétezres évek elején-közepén) reflexív kontroll mozgalom volt folyamatban Oroszországban, amely befolyásolja a különböző ismeretágak (filozófia, szociológia, pszichológia, pedagógia, mesterséges intelligencia és általában az informatika, katonai ügyek, hírszerzés, elhárítás stb.) megközelítését.

⁵⁰⁵ Giles, Sherr, és Seaboyer, „Russian Reflexive Control”, 28.

⁵⁰⁶ Chotikul, „The Soviet Theory of Reflexive Control in Historical and Psychocultural Perspective: A Preliminary Study”, 43–45.

⁵⁰⁷ Chotikul, 59.

⁵⁰⁸ Chotikul, 66–67.

⁵⁰⁹ Chotikul, 68.

⁵¹⁰ Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 246.

Bár az elméletet már régen kifejlesztették Oroszországban, még mindig további finomításokon megy keresztül.⁵¹¹ A reflexív kontroll fogalma jóval régebb óta létezik, mint az információs hadviselés és az információs műveletek, körülbelül a hetvenes évek közepén jelent meg a szovjet katonai irodalomban. A reflexív kontroll elméletének fejlődése négy szakaszon ment keresztül: kutatás (a hatvanas évek elejétől a hetvenes évek végéig), gyakorlati-orientációs (a hetvenes évek végétől a kilencvenes évek elejéig), pszichológiai-pedagógiai (a kilencvenes évek elejétől a kilencvenes évek közepéig) és a pszichoszociális (a kilencvenes évek végétől).⁵¹² Nemcsak a stratégiai, hanem a taktikai szinten is alkalmazzák bel- és külpolitikai összefüggésben.⁵¹³

Charles Blandy szerint a reflexív kontroll alkalmazása azzal áll összefüggésben, hogy az orosz katonai gondolkodás messzebbre tekint, mint a nyugati, és úgy gondolja, hogy az előrelátás lehetővé teszi az irányítást (*foresight implies control*). A választott céltól visszafelé gondolkodva köztes célokat határoznak meg. A szovjet és az orosz vezérkar hosszú ideig tanulmányozta a reflexív kontroll alkalmazását megtévesztési és dezinformációs célokra is az ellenfél döntéshozatali folyamatainak befolyásolása és kontrollálása érdekében.⁵¹⁴

Az orosz katonai gondolkodás más diszciplínákat is létrehozott, amelyek kiegészítik a reflexív kontrollt. Ilyenek a katonai ravaszság (*военная хитрость*), amely megegyezik a megtévesztés fogalmával, és a *maszkirovka* is ennek egy részterülete; a *diverzió* (*диверсия*), amely az ellenség figyelmének elterelését és erőinek megosztását jelenti; és a harc általi felderítés (*разведка боем*).⁵¹⁵

Azonban a reflexív kontroll nem kizárólag katonai diszciplína: az aktív inétkedések egyik eszköze, mint a dezinformáció (*дезинформация*), penetráció (*проникновение*), és provokáció (*провокация*).⁵¹⁶ Fontos kritérium a különböző elemek komplex kombinációja (*комбинация*).⁵¹⁷

A reflexív kontrollal ellentétben az információs hadviselés ismeretlen fogalom volt kezdetben az oroszok számára, ezért Thomas szerint a kétezres években azt latolgatták, hogy vajon az információs hadviselés nem egy újabb amerikai próbálkozás-e arra, hogy „reflexíven”

⁵¹¹ Thomas, 237.

⁵¹² Thomas, 238.

⁵¹³ Thomas, 238–39.

⁵¹⁴ Charles W. Blandy, „Provocation, Deception, Entrapment - The Russo-Georgian Five Day War” (Conflict Studies Research Centre, 209i. sz.), 2, <http://conflictstudies.org.uk/files/04.pdf>.

⁵¹⁵ Giles, Sherr, és Seaboyer, „Russian Reflexive Control”, 10.

⁵¹⁶ Giles, Sherr, és Seaboyer, 10.

⁵¹⁷ Giles, Sherr, és Seaboyer, 10, 24.

kontrollálják őket, és arra kényszerítsék, hogy óriási pénzüsszegeket fordítsanak egy olyan területre, amely meghaladja technológiai lehetőségeiket a közeljövőben.⁵¹⁸ A szovjet és az orosz haderő megtévesztési (*deception/maszkirovka*⁵¹⁹) és dezinformációs célokra is tanulmányozta a reflexív kontroll használatát. (A cári hadseregnek már 1904-ben volt *maszkirovka*-iskolája, a Maszkirovka Főiskola (*Высшая школа военной маскировки*) amelyet 1929-ben feloszlattak.)⁵²⁰ Emellett a reflexív kontrollt információs hadviselési módszernek is tartják. Ny. I. Turko szerint a reflexív kontroll egy információs fegyver, amely fontosabb a katonai célok elérésében, mint a hagyományos tüzérv. Ebben Turkót valószínűleg befolyásolja az a meggyőződés, hogy a hidegháború során az amerikai információs fegyverek (pl. *Csillagháborús terv*) alkalmazása fontosabb szerepet játszott a Szovjetunió legyőzésében, mint bármely más fegyver. Turko szerint a reflexív kontrollnak geopolitikai jelentősége van.⁵²¹

1.1.8.3. A reflexív kontroll jellemzői

A reflexív kontroll akkor áll fenn, ha a kontrolláló/irányító szerv olyan indítékokat és okokat közvetít, melyeknek az a hatása, hogy a másik fél a kívánt döntést hozza (melyet szigorúan titokban tartanak).⁵²² A döntést függetlenül kell meghozni. A „reflex” arra a speciális folyamatra utal, melynek során imitálják az ellenség érvelését vagy lehetséges viselkedését, aminek az az eredménye, hogy az számára előnytelen döntést hoz⁵²³. Ennek alapja, hogy az ellenfél alkot egy elképzelést a szituációról (pl. az ellenséges csapatok elhelyezkedésére vonatkozóan), és ennek alapján hoz döntést. Ezt az elképzelést elsősorban a hírszerzés és más tényezők alakítják ki, amelyek fogalmak, tudás, ismeretek, tapasztalat stabil halmazán

⁵¹⁸ Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 239.

⁵¹⁹ Diane Chotikul szerint a *maszkirovka* fő célja az ellenség harci küldetéseivel kapcsolatos, pozícióiról és céljairól alkotott nézeteinek eltorzítása, valamint a harctéri helyzet megítélésének megváltoztatása. (*‘The major purpose of Soviet maskirovka is to warp the enemy’s view of their combat missions, positions, and objectives, as well as to alter perceptions of the reality of the battlefield situation’*). Azt írja ezzel kapcsolatban, hogy az elrejtéssel, az álcázással és a megtévesztéssel kapcsolatos tudatosság a szovjet haderőnél magasabb szintű, elterjedtebb, és átfogóbb, mint az Egyesült Államok védelmi rendszerében.

Chotikul, „The Soviet Theory of Reflexive Control in Historical and Psychocultural Perspective: A Preliminary Study”, 69.

⁵²⁰ Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 239.

⁵²¹ А. А. Прохожев és Н. И. Турко, „Основы информационной войны” (*Systems Analysis on the Threshold of the 21st Century: Theory and Practice*, Москва, 1996. 251).

Н.И. Турко és С. А. Модестов, „Рефлексивное управление развитием стратегических сил государства как механизм современной геополитики” (*Systems Analysis on the Threshold of the 21st Century: Theory and Practice*, Москва, 1996), 366.

idézi: Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 240.

⁵²² Леоненко, „Рефлексивное управление противником”, 28. idézi: Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 241.

⁵²³ Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 241.

alapulnak. Ezt a halmazt általában szűrőnek (filter) nevezik, amely segít a parancsnoknak elválasztani a hasznos információt a fölöslegetől, a valós adatot a hamistól stb⁵²⁴. A reflexív kontroll fő feladata, hogy megtalálja az ellenfél szűrőjének a gyenge pontját, és kihasználja azt. Egy komoly fegyveres konfliktus esetén, ahol a felek reflexív kontrollt alkalmaznak egymás ellen, a reflex egy bizonyos viselkedésmóddal megalkotására utal. Azt feltételezi, hogy a befolyásolni kívánt rendszer modellezi a szituációt, és szintén befolyásolni próbálja a másik felet. A reflexív kontroll kihasználja a morális, pszichológiai és egyéb tényezőket, valamint a parancsnokok személyes jellemzőit (ehhez felhasználhatók életrajzi adatok, szokások, pszichológiai hiányosságok)⁵²⁵. Ezért a sikeres reflexív kontrollhoz szükséges az ellenség természetének, eszméinek, fogalmainak alapos ismerete, amelyen mint szűrőn megy keresztül minden, a külvilágra vonatkozó információ. A szűrő magában foglalja az ellenség kedvelt harci technikáit és harcszervezési módszereit, illetve az ellenség pszichológiai portréját⁵²⁶.

Egy állam információs forrásai befolyásolásának egyik legkomplexebb módja a reflexív kontroll alkalmazása az állam döntéshozatali folyamatával szemben. Ez a legjobban úgy érhető el, ha megfogalmazzuk egy bizonyos információt vagy dezinformációt, melyet úgy terveztek, hogy egy bizonyos információforrásra a legjobb hatással legyen⁵²⁷. Giles, Sherr és Seaboyer szerint a reflexív kontroll nem korlátozódik a döntéshozókra, hanem a társadalom szélesebb rétegeit célozhatja, annak érdekében, hogy tömeges hatást érjen el⁵²⁸.

A dezinformáción belül a teljes koholmányon kívül Oroszország a szimulákrumokat és analógiákat is alkalmazza, például amikor fasiszta és náci analógiákban beszél Ukrajnáról és a balti államokról, ezzel az orosz és a nemzetközi közvéleményt is manipulálja. Ezenkívül az információ mennyiségével is próbálja megzavarni az ellenséget, vagy a túl kevés vagy a túlságosan sok, egymásnak ellentmondó bizonyítékkal.⁵²⁹

A tömeges tudatbefolyásolásnak két különböző célja lehet. Az egyik a döntéshozás befolyásolása annak kihasználása által, hogy a nyugati választott döntéshozók ugyanannak az információáramnak vannak kitéve, mint a szavazóik. A másik a közvélemény befolyásolása, pl. egy nyílt konfliktus során az ellenállási hajlandóság alácsúsztatása. Ebből következik, hogy a reflexív

⁵²⁴ Леоненко, „Рефлексивное управление противником”, 28. idézi: Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 241.

⁵²⁵ Леоненко, „Рефлексивное управление противником”, 29–30. idézi: Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 241–42.

⁵²⁶ Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 243.

⁵²⁷ Thomas, 240.

⁵²⁸ Giles, Sherr, és Seaboyer, „Russian Reflexive Control”, 7.

⁵²⁹ Giles, Sherr, és Seaboyer, 12.

kontroll egyik fő előfeltétele a célközönség elemzése (*target audience analysis*), amelynek segítségével előre jelezhető az ellenséges válaszok bizonyos manipulált vagy hamis információkra.⁵³⁰ Fontos szerepe van az ellenséges országban Oroszország javára munkálkodóknak: marginalizált pártoknak, „hasznos idiotáknak” stb., akik az ellenséges közvélemény és döntéshozatali rendszer tekintetében lehetővé teszik a történelmen, prekoncepciókon vagy akár nyelvi elfogultságokon alapuló helyi befolyások és pszichológiai keretrendszerek teljes kihasználását.⁵³¹

Leonyenko szerint a múltban a hadicselek voltak a reflexív kontroll fő eszköze, ma viszont az álcázás és a megtévesztés (*maszkirovka*) vették át ezt a szerepet, ám ezt sokan vitatják.⁵³²

A reflexív kontroll módszerei változatosak, és magukban foglalják az álcázást, a dezinformációt, a bátorítást, az erővel való zsarolást, és a hivatalos személyek és tisztek kompromittálását.⁵³³ A sikeres reflexív kontroll az információs művelet csúcspontja.⁵³⁴

A reflexív kontroll első teoretikusa M. D. Ionov vezérőrnagy volt, aki felfedezte a reklám és a reflexív kontroll kapcsolatát.⁵³⁵ Ionov szerint a reflexív kontroll célja, hogy rákényszerítsék az ellenséget, hogy olyan döntéseket hozzon, amelyek a vereségéhez vezetnek a döntéshozási folyamat irányításával. Ehhez szükséges az emberi gondolkodás és pszichológia, a hadtörténet, az adott konfliktus gyökereinek és a szembenálló harci eszközöknek az ismerete⁵³⁶. A reflexív kontroll technikái közé tartozik a megfélemlítés, elcsábítás, dezinformáció, elrejtés, és egyéb eljárások, melyek célja a döntéshozási idő lerövidítése azáltal, hogy meglepik a döntéshozási algoritmust.⁵³⁷ Ionov négy alapvető módszert azonosított, amelyek segítik az információ átadását az ellenségnek abból a célból, hogy kontrollálni lehessen őt:

- erő általi nyomásgyakorlás (pl. erődemonstráció, pszichológiai támadások, ultimátumok, szankciókkal fenyegetés, provokatív manőverek stb.),

⁵³⁰ Giles, Sherr, és Seaboyer, 8.

⁵³¹ Volodymir Shemayev, „Cognitive Approach to Modeling Reflexive Control in Socio-economic Systems”, *Information and Security* 22, sz. 4 (2007): 35. idézi: Giles, Sherr, és Seaboyer, „Russian Reflexive Control”, 12.

⁵³² Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 242.

⁵³³ Thomas, 242.

⁵³⁴ Thomas, 242–43.

⁵³⁵ М. Д. Ионов, „Психологические аспекты управления противником в антагонистических конфликтах (рефлексивное управление)”, *Прикладная эргономика*, sz. 1 (1994): 44–45.

⁵³⁶ Timothy L. Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, *Journal of Slavic Military Studies* 17, sz. 2 (2004): 243–244.

⁵³⁷ Thomas, 244.

- a helyzetre vonatkozó hamis információk bemutatása (leplezés, trójai faló, blöffök, a harctéri megtévesztés különböző eszközei),

- az ellenfél döntéshozási algoritmusának befolyásolása, amely többek között játszmák szisztematikus levezénylését jelenti, szándékosan eltorzított doktrína publikálása, hamis háttér adatok továbbítása, az ellenfél műveleti gondolkodásának semlegesítése⁵³⁸

- a döntéshozatali idő megváltoztatása (ami történhet harci cselekmények váratlan megkezdésével vagy információ továbbításával egy hasonló konfliktus háttéréről), melynek célja, hogy az ellenség elhamarkodott döntést hozzon⁵³⁹

(Charles Blandy ezekhez hozzáteszi az ellenfél céljainak alakítását is.)⁵⁴⁰

Leonyenko az információs fegyvert úgy definiálja, mint „egy speciálisan kiválasztott információt, amely alkalmas arra, hogy változásokat idézzon elő az információs rendszerek (fizikai, biológiai, társadalmi stb., ebben az esetben a döntéshozási rendszerek) információs folyamataiban az információs fegyvert használó entitás szándékával összhangban.” Ennek alapján az információs fegyver változást hoz létre az ellenfél információs folyamataiban a kontrolláló tervének megfelelő módon, és módszertant biztosít az ellenfél irányítására. Ennek a definíciónak az alapján a reflexív kontroll alkalmazható különböző típusú (nemzetközi, katonai) konfliktusokban. Szintén használható társadalmi folyamatokban és rendszerekben.⁵⁴¹

A téma egyik legtermékenyebb szerzője, Sz. Komov, az orosz haderő ezredese az ellenség feletti reflexív kontrollt az információs hadviselés „intellektuális” módszerének nevezte, és felsorolta az információs hadviselés intellektuális megközelítésének alapelemeit:

- megzavarás/figyelemelterelés: valós vagy elképzelt fenyegetés létrehozása által az ellenség egyik legfontosabb pontján (szárnyak, hát) a harci műveletek előkészítő szakaszaiban, ezáltal arra kényszerítve, hogy átértékelje döntéseit;

- túlterhelés: nagy mennyiségű, egymásnak ellentmondó információ gyakori küldése az ellenségnek;

- megbénítás: egy bizonyos fenyegetés létrehozása létfontosságú vagy gyenge ponton;

- kimerítés: arra kényszeríteni az ellenséget, hogy értelmetlen műveleteket hajtson végre, így kevesebb erőforrással tudja megkezdni a harcot;

⁵³⁸ Ионов, „Психологические аспекты управления противником в антагонистических конфликтах (рефлексивное управление)”, 48. idézi: Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 245.

⁵³⁹ Ионов, „Психологические аспекты управления противником в антагонистических конфликтах (рефлексивное управление)”, 48. idézi: Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 246.

⁵⁴⁰ Blandy, „Provocation, Deception, Entrapment - The Russo-Georgian Five Day War”, 2.

⁵⁴¹ Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 247–48.

- megtévesztés: arra kényszeríteni az ellenséget, hogy átcsoportosítsa erőit egy fenyegetett területre a harci műveletek előkészítő szakaszában;
- megosztás: az ellenség meggyőzése, hogy a koalíciós érdekeivel ellentétben kell cselekednie;
- megnyugtatás: annak elhitése az ellenséggel, hogy támadó műveletek helyett előre megtervezett gyakorlat folyik, ezáltal csökkentve éberségét;
- elrettentés: leküzdhetetlen fölény érzetének keltése;
- provokáció: arra kényszeríteni az ellenséget, hogy olyan cselekménybe kezdjen, amely a provokáló számára előnyös;
- szuggesztió/sugallat: olyan információ felkínálása, amely törvényi, morális, ideológiai vagy más szempontból érinti az ellenséget;
- nyomásgyakorlás: olyan információ felkínálása, amely diszkreditálja a kormányzatot a lakosság szemében.⁵⁴²

Ahogy a fentiekből látni lehet, a reflexív kontrollnak elsősorban katonai, harctéri alkalmazását írták le. Timothy Thomas szerint a reflexív kontroll legkomplexebb és legveszélyesebb alkalmazása, amikor egy állam döntéshozási folyamatát befolyásolják a gondosan a körülményekhez igazított, személyre szabott információ vagy dezinformáció segítségével.⁵⁴³ Prohozsevet és Turkót idézve azt írja, hogy azok közül a szándékos és szándéktalan akciók közül, amelyek az állami és katonai vezetés és irányítás működését fenyegetik, a legjelentősebb a dezinformáció, amely célirányos hatást igyekszik gyakorolni a közvéleményre vagy a döntéshozókra reflexív kontroll céljából.⁵⁴⁴

1.1.8.4. Példák a reflexív kontrollra

A témával foglalkozó szerzők példákat is felhoznak a közelmúltból a reflexív kontroll illusztrálására.

Az 1993-as orosz alkotmányos válság idején a hatóságoknak úgy sikerült elérniük a Fehér Házat megszállva tartó képviselők távozását, hogy egy inaktív frekvencián félrevezető üzeneteket sugároztak, amelyeket úgy tüntettek föl, mintha két magas rangú belügyminisztériumi tiszt közötti beszélgetés lenne, melynek során arról beszéltek, hogy

⁵⁴² S. A. Komov, „About Methods and Forms of Conducting Information Warfare”, *Military Thought*, sz. 4 (1997. 0): 18–22. idézi: Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 249.

⁵⁴³ Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 254.

⁵⁴⁴ Прохожев és Турко, „Основы информационной войны”, 259. idézi: Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 254.

mindenáron meg kell ölni a házelnököt, Ruszlan Haszbulatovot. Erre reagálva Haszbulatov és Alekszandr Ruckoj alelnök, a lázadó képviselők vezetői arra szólították fel az őket támogató tömeget, hogy foglalják el az osztankinói tévéadót. Ennek alapján Borisz Jelcin elnök már felléphetett a két képviselő ellen, mivel polgári engedetlenségre hívták fel az embereket.⁵⁴⁵

Egy másik példa a hidegháború idejéből származik, amikor a Szovjetunió az Egyesült Államok nukleáris egyensúlytal kapcsolatos percepcióit próbálta megváltoztatni. A cél az volt, hogy meggyőzzék a Nyugatot, hogy a Szovjetunió rakétaképességei sokkal jobbakk, mint a valóságban voltak. Ezért a szovjet katonai hatóságok hamis interkontinentális ballisztikus rakétákat (álcákat) vonultattak föl a parádékon, amelyeket úgy alakítottak ki, hogy a rakétafejek óriásinak látszanak, és azt sejtették, hogy több rakétafejjel is rendelkeznek.⁵⁴⁶ Tudták, hogy a külföldi katonai attasék rendszeresen látogatják a díszszemléket, mert ez volt az egyik lehetőség, hogy legálisan jussanak katonai információkhoz. A parádé után a szovjetek már tudták, hogy az attasék továbbítják felfedezéseiket a nyugati hírszerző szervezeteknek. Ezenkívül azt is tudták, hogy a nyugati hadiipari komplexumok is élénk figyelemmel kísérték a katonai parádékat. Ezenkívül egyéb dezinformációs intézkedéseket is szerveztek, hogy ezekkel megtámogassák a hamis ICBM-ek létét. A végcél az volt, hogy a külföldi tudósokat arra ösztönözzék, hogy megpróbálják lemásolni a fejlett technológiát, és ezzel olyan zsákutcába vezessék őket, amellyel értékes időt és pénzt fecsérelnék el.⁵⁴⁷

A 2008-as grúz–orosz háborúval kapcsolatban Giles, Sherr és Seaboyer több mozzanatban is felfedezni vélik a reflexív kontroll módszereit. 2006-ban *Mikhail [sic!] Saakashvili: A Psychological Profile* címmel megjelent egy tanulmány, amelyet állítólag neves nyugati kutatóintézetek készítettek, ám valójában hamisítvány, és célja a grúz elnök diszkreditálása volt, hogy Nyugaton ne tekintsék megbízható partnernek.⁵⁴⁸ A Grúzia által Dél-Oszétia ellen indított offenzíva orosz provokáció eredménye volt, ugyanis Grúzia az orosz csapatmozgások alapján (a Kavkaz-2008 hadgyakorlat után az orosz csapatok nem vonultak

⁵⁴⁵ Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 252–53.

⁵⁴⁶ Kun Miklós történész egy előadásában arról beszélt, hogy Hruscsov személyes intézkedésére az 1957. november 7-i díszszemlén a szovjetek a rakétákat sorszámokkal látták el, és nagyobb számokat írtak rájuk, mint ahány rakétájuk összesen volt, hogy ezzel is megtévesszék a nyugati katonai attasékat, akik aztán lejelentették, hogy a szovjeteknek óriási számú rakétájuk van. Ezt támogatta Hruscsovnak az a kijelentése is, miszerint a Szovjetunióban úgy gyártják sorozatban a rakétákat, „mint egy húsüzemben a virslit”, továbbá dezinformációs műveletként a szovjetek a nyugati hírszerzés embereihez olyanokat küldtek, akik előadták, hogy hadiüzemben dolgoznak, ahol rengeteg rakéta található. Kun Miklós, „A világ kommunista mozgalmát megrázó válságok” (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2018. 20), <https://www.youtube.com/watch?v=kg3hVvOawOQ&t=2322s>.

⁵⁴⁷ Алексей Баранов, „Парад подделок”, *Московский комсомолец*, 1999, 6. idézi: Thomas, „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”, 253.

⁵⁴⁸ Edward Lucas, „The mysterious assassination of Mr Saakashvili”, *edwardlucas.com* (blog), 2006, <https://www.edwardlucas.com/2006/06/29/the-mysterious-assassination-of-mr-saakashvili/>.

vissza, sőt, a Roki-alagúton be is léptek grúz területre) orosz offenzívára számított.⁵⁴⁹ A nyugati szereplőkben azt a benyomást keltették, hogy akár egész Grúzia megszállására is sor kerülhet, így Nicolas Sarkozy francia elnök keresztülvitte a Moszkvában megalkotott béketerv elfogadását.⁵⁵⁰

Szintén a reflexív kontroll példajaként említik a 2016-os holland népszavazást az Ukrajnával való európai uniós társulási megállapodásról, ahol a Kreml a szavazókat úgy manipulálta, hogy összekapcsolják a kereskedelmi szerződés megkötését a biztonsági fenyegetésekkel, bevándorlással és munkanélküliséggel.⁵⁵¹

A közösségi média az utóbbi évtizedben forradalmasította az orosz reflexív kontrollt: megjelenésével az sokkal hatásosabb, olcsóbb és könnyebben megvalósítható lett, miközben a közösségi média lehetővé teszi a teljes letagadhatóságot (*deniability*). A közösségi média egy természetes környezet, ahol a célközönségek a preferenciáiknak megfelelően szerveződnek, ezáltal indirekt módon azt kommunikálják a saját megosztásaikon, lájkjaikon és retweetjeiken keresztül, hogyan és milyen tartalommal lehet őket leginkább befolyásolni.⁵⁵² A közösségi média használható többek között befeketítő kampányokra/karaktergyilkosságra, narratívák terjesztésére, tesztelésére (ehhez különböző célközönségek tagjaiból álló csoportokat hoznak létre), influenszerek hitelességének létrehozására (gyakran hamis tudományos címek használatával), az ellenfél hitelességnek aláásására, információs szabotázsra (hamis bizonyítékok gyártása), a politika megbénítására (káoszeremtés az információs térben, nagy mennyiségű, egymásnak ellentmondó információval, a kormányzatba vetett bizalom aláásása hamis narratívákkal, elbizonytalanítás különböző médiumok segítségével), offline demonstrációkra való felbujtásra.⁵⁵³

A reflexív kontrollhoz tehát szükséges az ellenfél gondolkodásmódjának, szokásainak ismerete, ami alapján meg lehet jósolni, hogy adott információ birtokában milyen lépést fog tenni, illetve milyen információ készítheti egy adott lépés megtételére. Ennek alapján szoros kapcsolatban van a hadicsel, a manipuláció, a megtévesztés fogalmaival (tulajdonképpen a korábban idézett, a német hadvezetés cselekedeteinek befolyásolására irányuló második világháborús brit műveletek, mint a Vagdalthús és a Testőr hadművelet kiváló példái a reflexív kontrollnak.) Megvalósításának fontos eszköze a dezinformáció, amely azonban – ahogy

⁵⁴⁹ Giles, Sherr, és Seaboyer, „Russian Reflexive Control”, 16–17.

⁵⁵⁰ 17.

⁵⁵¹ Giles, Sherr, és Seaboyer, 24.

⁵⁵² Giles, Sherr, és Seaboyer, 31.

⁵⁵³ Giles, Sherr, és Seaboyer, 31–39.

néhány példából látszik – nemcsak verbális lehet. A cél itt elsősorban a katonai vagy politikai döntéshozás befolyásolása, kevésbé a közhangulat alakítása – ez megkülönbözteti a lélektani hadviseléstől.

Giles, Sherr és Seaboyer állítása szerint a reflexív kontroll egyik fő jellemzője, hogy a célpontra szabják a hamis információt, és a célpont válaszainak és reakcióinak megfelelően adaptálják, ami azt mutatja, hogy a reflexív kontroll jóval szélesebb és komplexebb megközelítést jelent, mint a tiszta megtévesztés vagy az ellenséges parancsnok hamis műveleti információval való ellátása. Nem egyszerűen csak dezinformációból áll, ehelyett a döntéshozás különböző irányokból (vektorokból) történő megcélzását jelenti, figyelembe véve nemcsak az ellenfél logikai információfeldolgozását, hanem az érzelmi, pszichológiai, kulturális és egyéb kereteket, amelyekben belül a döntéshozás történik.⁵⁵⁴

Azonban a reflexív kontroll során alkalmazott technikák közül több olyan is kiemelhető, amelyeket gyakran használnak az orosz médiumok a nyugati percepciók alakítására, pl. túlterhelés (az MH17 repülőjárat ukrainai lelövésével kapcsolatos, egymásnak ellentmondó orosz narratívák); megosztás (a NATO 5. cikkelyben foglalt garanciákkal kapcsolatos bizalom aláadására irányuló kísérletek); nyomásgyakorlás (olyan információ felkínálása, amely diszkreditálja a kormányzatot a lakosság szemében; ld. a nyugati politikai elitek diszkreditálása). Megfigyelhető, hogy a civil reflexív kontroll műveletek néha a katonai műveletek előkészítése és támogatása céljából működnek, és fordítva, mint például a grúz–orosz háború esetében.⁵⁵⁵ A közösségi média alternatív valósága olyan párhuzamos világot jelent, amelyet a Kreml a céljainak megfelelően alakíthat ki és formálhat.⁵⁵⁶

1.1.9. Az információs hadviseléshez kapcsolódó fogalmak osztályozása

Az alábbiakban az információs hadviseléshez kapcsolódó fogalmak egymáshoz való viszonyát próbálom vázolni.

(Az eddig tárgyalt fogalmak mellett megemlítendő még a kognitív hadviselésé, amely az utóbbi években egyre gyakrabban megjelenő fogalom. Lényege a legelterjedtebb értelmezés szerint az ellenség kogníciójának, gondolkodási folyamatainak, az általa levont következtetéseknek a manipulációja, ami tulajdonképpen megegyezik a reflexív kontroll

⁵⁵⁴ Giles, Sherr, és Seaboyer, 5.

⁵⁵⁵ Giles, Sherr, és Seaboyer, 41.

⁵⁵⁶ Giles, Sherr, és Seaboyer, 42.

elvével. A fogalom alapos elemzése után az állapítható meg, hogy nem jelent gyökeresen új jelenséget, hanem megfeleltethető a régről ismert pszichológiai vagy lélektani hadviselésnek, azzal a különbséggel, hogy az információs társadalom, különösen az internet adta lehetőségek kiterjesztették annak potenciálját.⁵⁵⁷⁾

A reflexív kontroll tulajdonképpen az elméletét adja a különböző információs befolyásoló tevékenységeknek. A reflexív kontrollt a gyakorlatban az aktív intézkedések, dezinformáció, pszichológiai hadviselés, propaganda valósítja meg. (1. táblázat)

<i>elmélet</i>	reflexív kontroll		
<i>gyakorlat</i>	álhír, propaganda	pszichológiai hadviselés	aktív intézkedések, dezinformáció

1. táblázat: Az információs befolyásolás elméleti és gyakorlati vetülete

A különböző fogalmakat többféle kategória mentén kíséreltem meg elhatárolni. Ezek a kategóriák lazán megfeleltethetők a jakobsoni kommunikációs modell egyes elemeinek. Igazságtartalom alapján (üzenet) megkülönböztethető az alapvetően hamis dezinformáció, fekete propaganda és álhír, míg a fehér propaganda alapvetően valós, bár részrehajló, a szürke propaganda pedig értelemszerűen valahol a kettő között helyezkedik el. Az eredet transzparenciája (közlő) alapján elkülöníthető a fedett dezinformáció (ahol a fedett jelleg nem feltétlenül az eredetre vonatkozik, hanem a címzett is lehet fedett), a jellemzően ismert forrásból származó propaganda és pszichológiai hadviselés, és az ismeretlen vagy bizonytalan eredetű álhír. Alkalmazási területük szerint (kontextus) elkülönül a katonai szférában, illetve háborús időszakban alkalmazott pszichológiai hadviselés, a civil életben és békeidőben, illetve a közéletben, politikában alkalmazott propaganda⁵⁵⁸ és álhír, továbbá a dezinformáció, amelyet a titkosszolgálati szféra alkalmaz, amely sajátos helyet foglal el a civil és a katonai szféra között, és az ellenérdekelt szolgálatok közötti állandó versengés jellemző rá, ami egyfajta „permanens háborús állapotnak” is tekinthető. (2. táblázat) A címzett kiléte alapján megkülönböztethető az elsősorban a döntéshozóknak szánt dezinformáció, a lakosságnak szánt propaganda és álhír, illetve az ellenséges haderőnek (és esetleg a háttérhálóknak) szánt pszichológiai hadviselés.

⁵⁵⁷ Tölgyesi Beatrix, „Kognitív hadviselés – van új a nap alatt?”, in *A hadtudomány aktuális kérdései 2021*, szerk. Krajnc Zoltán (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022), 88–99.

⁵⁵⁸ Szintén hasonlóan tartja a propagandát és a pszichológiai hadviselést az Egyesült Államok Kongresszusa Kutatószolgálatának egy 2021-es jelentése („*Propaganda: This means the propagation of an idea or narrative that is intended to influence, similar to psychological or influence operations*”). Theohary, „Defense Primer: Information Operations”, 1.

Martin J. Manning és Herbert Romerstein propagandaszótárukban a dezinformáció fogalmának meghatározásakor azt úgy jellemzik, hogy kormányok hozzák létre háborús időben, illetve totalitárius kormányok más körülmények között politikai célokból.⁵⁵⁹ Tehát eszerint demokratikus államok csak háborús körülmények között nyúlnak a dezinformáció eszközehez (tulajdonképpen a pszichológiai hadviseléshez), míg a totalitárius államok békeidőben is. Amiből akár arra is lehet következtetni, hogy a demokratikus kormányok a katonai ellenféllel szemben alkalmazzák azt, míg a totalitárius államok akár saját népükkel szemben is, mivel az hatalomgyakorlási eszköz.

igazságtartalom szerint (üzenet)	alapvetően valós (részhajló) (fehér) propaganda	kevert (szürke) propaganda	alapvetően hamis álhír, dezinformáció, (fekete) propaganda
az eredet transzparencája szerint (közlő)	ismert propaganda, pszichológiai hadviselés	ismeretlen vagy bizonytalan álhír	fedett dezinformáció
alkalmazási területek szerint (kontextus)	közélet, civil élet/békeidő propaganda, álhír	titkosszolgálati szféra/ „permanens háború” dezinformáció	katonai szféra/háború pszichológiai hadviselés
címzett	lakosság propaganda, álhír	ellenséges haderő (és hátország) pszichológiai hadviselés	döntéshozók dezinformáció

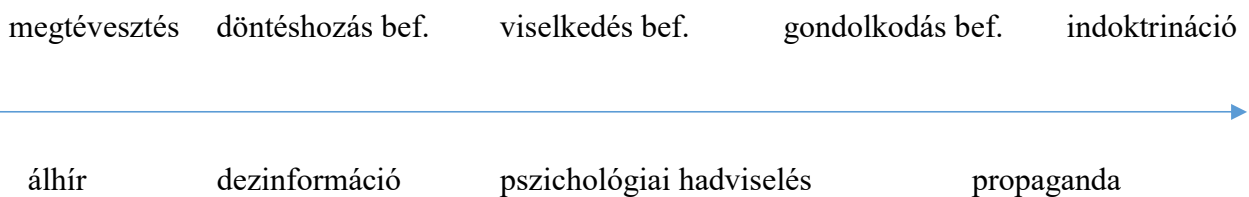
2. táblázat: A fogalmak osztályozása a jakobsoni modell alapján

⁵⁵⁹ Martin J. Manning és Herbert Romerstein, *Historical Dictionary of American Propaganda* (Westport, Connecticut: Greenwood Publishing, 2004), 82–83.

Ennek a kategorizációnak természetesen megvannak a maga korlátai: olyan kategorizáció, amely leegyszerűsítő, és az ideáltipikus eseteket veszi alapul, például abból indul ki, hogy a propaganda túlnyomórészt valós, bár részrehajló információkat használ, és nem él a dezinformációval és álhírekkel. Továbbá nem feltétlenül felel meg a köznyelvi használatnak, (pl. nem veszi figyelembe a *háborús propaganda* kifejezést, amely tulajdonképpen megfeleltethető a pszichológiai hadviselésnek), de a tudományos használatnak sem feltétlenül, inkább preskriptív mint deskriptív osztályozás, amely jól elhatárolható fogalmi keretek közé próbálja elhelyezni a terminusokat.

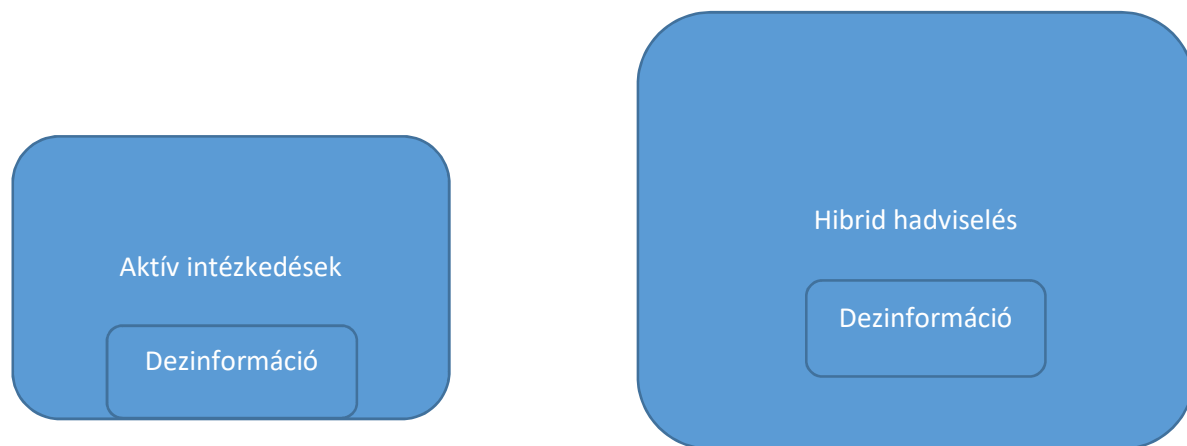
Egy másik kísérlet a céljuk alapján próbálja meg egymáshoz képest elhelyezni a különböző információs befolyásoló tevékenységeket. Erre is igazak a fenti korlátozások: ideáltipikus felosztás kíván lenni, amely bizonyos esetekben erősen vitatható, különösen az egyes befolyásolási célok egymáshoz viszonyított sorrendje. A befolyásolási cél tengelyén elhelyezve a különböző fogalmakat, a leginkább korlátozott célúnak az álhír tűnik, melynek célja egy konkrét hamis információ igazként történő elfogadtatása. A dezinformáció a döntéshozást kívánja befolyásolni bizonyos konkrét esetekben, a pszichológiai hadviselés célja a gondolkodás, és ennek megfelelően a közhangulat, illetve a viselkedés befolyásolása, míg a propaganda célja mélyrehatóbb annyiból, hogy célja az indoktrináció, vagyis valamely ideológia, gondolkodásmód elfogadtatása az alanyokkal. Ez a tengely időtartambeli skálaként is felfogható, amennyiben a propaganda jóval hosszab folyamatot feltételez, mint az álhír vagy a dezinformáció.

Cél:

3. ábra: Az információs befolyásoló tevékenységek csoportosítása céljuk alapján

A 4. ábra azt kívánja szemléltetni, hogy a dezinformáció az aktív intézkedések egyik altípusának tekinthető, a hibrid hadviselés pedig szintén egy átfogóbb, sokrétűbb fogalom, amelynek egyik altípusa, eszköztárának egy eleme a dezinformáció.

4. ábra: A hibrid hadviselés, dezinformáció és aktív intézkedések fogalmainak viszonya

1.1.10. Összegzés

Az első, alapfogalmakat tisztázó fejezet körüljárta az információs befolyásoláshoz kapcsolódó, azt leíró különböző fogalmakat, bemutatta azok eredetét, a fogalmak meghatározásával foglalkozó legrelevánsabb szakirodalmat, és kritikailag értelmezte és összehasonlította az egyes szerzők definícióit, illetve az adott fogalommal kapcsolatos értelmezését. A fogalmakat összegző és osztályozó alfejezetben megkíséreltem többek között a jakobsoni kommunikációs modell alapján osztályozni, rendszerbe foglalni a fogalmakat, rámutatva a közöttük lévő eltérésekre különböző szempontrendszerek alapján.

A fejezet a következőképpen definiálta a vizsgált jelenséget: a nagyközönség, a médiafogyasztók, illetve a politikai döntéshozók félrevezetése, gondolkodásának és cselekvésének befolyásolása torzított, nem a valóságot tükröző, preparált információk, illetve ilyen információkat tartalmazó médiatermékek segítségével.

Az alfejezetek megvizsgálták az álhír, dezinformáció, propaganda, pszichológiai/lélektani hadviselés, információs hadviselés, hibrid hadviselés, aktív intézkedések és reflexív kontroll fogalmait, azok eredetét, történetét, definícióit, majd az egyes fogalmaknál kiválasztottam az általam legpontosabbnak ítélt definíciót, továbbá megvizsgáltam, hogy ezek mennyiben fedik az értekezés által vizsgált jelenséget; illetve mennyire praktikus azok használata, nem okozhat-e félreértést, fogalmi pontatlanságot.

Arra jutottam, hogy a fentiek közül a *propaganda* és az *információs hadviselés* terminusok alkalmasak leginkább a vizsgált jelenség jelölésére, mivel jelentésük eléggé átfogó, így – elsősorban az *információs hadviselés*, amely több, egymástól eltérő értelmezéssel rendelkezik – alkalmasak lehetnek ernyőterminusként való használatra. Megfontolandó

ugyanakkor új terminus létrehozása is, erre a célra az *információs befolyásolást* javaslom, azonban egy új fogalom csak tovább növelheti az amúgy is megfigyelhető terminológiai zűrzavart.

A vizsgált jelenséghez kapcsolódó fogalmakat osztályozó fejezetben az alábbi megállapításokat tettem. A reflexív kontroll az elméletét adja a különböző információs befolyásoló tevékenységeknek. A reflexív kontrollt a gyakorlatban az aktív intézkedések, dezinformáció, pszichológiai hadviselés, propaganda valósítja meg. A különböző fogalmak közötti eltérések megragadhatók a jakobsoni kommunikációs modellnek való megfeleltetés segítségével, melynek kategóriái: igazságtartalom (üzenet), eredet transzparenciája (közlő), alkalmazási terület (kontextus), címzett. A befolyásolási cél alapján egy skálán helyeztem el a különböző tevékenységeket, mely a korlátozott céltól (egy konkrét hamis információ igazként való elfogadása az álhír esetében) az átfogóig (indoktrináció, vagyis valamely ideológia elfogadtatása a propaganda esetében) terjed. Ugyanakkor ez a skála időtartalmbeliként is felfogható, amely az egyes célok eléréséhez szükséges időtávot, illetve a folyamat hosszúságát jelöli.

2. Az empirikus vizsgálat módszertana

Jelen dolgozat alapvető problémafeltevése a dezinformáció fogalmának meghatározásán és természetének leírásán túl annak nyelvi jellemzőinek, a manipuláció nyelvi eszközeinek feltérképezésére irányul. Ennek a kérdésnek a megválaszolása – egy megbízható és egyszerűen operacionalizálható valamint alkalmazható, a jelen eredményeken alapuló eljárás potenciális kidolgozása révén – akár gyakorlati haszonnal is járhat a megtévesztő, manipulatív tartalmú szövegek kiszűrése céljából. Ugyanis ha sikerül kimutatni olyan nyelvi jellemzőket, amelyek az ilyen megtévesztő szövegeknél nagyobb gyakorisággal és nagyobb arányban fordulnak elő, mint hasonló műfajú (például újságcikk, publicisztika), de nem félrevezetőnek ítélt szövegekben, akkor ennek az eredménynek a felhasználásával a jövőben kidolgozatóvá válna egy olyan módszer, amely a szöveg tartalmának, szerzőségének elemzése nélkül is lehetővé tenné pusztán formális úton az ilyen szövegek felismerését. Ebben az esetben valójában nem annyira tényellenőrzésről (*fact-checking*) lenne szó, hanem olyan szövegek azonosításáról, amelyek akár nem is tartalmazzak ténybeli valótlanságokat, de manipulatív eszközökkel élnek vagy legalábbis erősen elfogultak.

Természetesen minden ilyen kísérlet nagyfokú óvatosságot igényel, hiszen sokszor meglehetősen keskeny a határvonal az elfogult, megtévesztő szövegek és más, „normálisnak” tartott szövegek között, a különbségtétel akár teljesen szubjektív is lehet. Így maximálisan körültekintőnek kell lenni például a „kontrollcsoport”, tehát azon szövegek kiválasztásánál, amelyekhez a megtévesztőnek vélt szövegeket hasonlítjuk. Továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy a megtévesztő, hamis információkat tartalmazó orosz propagandaszövegek szerzői nem feltétlenül érzik azt, hogy ők szándékosan, tudatosan megtévesztenek valakit, ennek megfelelően nem feltétlenül produkálják azokat a jeleket, amelyek a szándékos megtévesztésre utalnak (pl. a büntudat miatti negatív érzelmek). Az orosz propagandisták gyakran valóban hisznek abban, amit írnak, illetve ha az nem is felel meg szigorúan a tényeknek, szerintük valamilyen „felsőbb igazságot” fejez ki, amelyről meg vannak győződve⁵⁶⁰.

2.1. A megtévesztő szövegek nyelvi jellemzőit vizsgáló kutatások bemutatása

A megtévesztő szövegek nyelvi jellemzőit vizsgáló kutatásoknak komoly szakirodalma van. Még Freudtól (*A mindennapi élet pszichopatológiája* 1901) származik az az elképzelés, hogy a hazugságot elkövető személy lelkiállapota elárulja magát a nyelvi megfogalmazásban („freudi elszólás”)⁵⁶¹. Az ilyen jellegű megfigyeléseket a gyakorlati életben is használják, pl. az FBI munkatársait kiképzik egy olyan technikára, amelyet vallomáselemzésnek (*statement analysis*) hívnak, és célja a megtévesztés kimutatása a történet egésze vagy a benne található állítások helyett a nyelvi stílus, a szófajok segítségével. Az írásos vallomásokban anomáliákat, az elvárt mintáktól való eltéréseket keresnek, amelyek alapján adott esetben a kihallgatáson további kérdéseket tesznek fel. (Például ha valakit a felesége meggyilkolásával gyanúsítanak, árulkodó lehet kettejük kapcsolatára vonatkozóan, ha a *mi* személyes névmás helyett következetesen azt mondja, „*a feleségem és én*”.)⁵⁶²

Zhou és Zafarani, akik nyelvi jellemzők vizsgálatával próbálták kimutatni az álhíreket, több olyan elméletet említenek, amelyek szerint az álhíreket, valótlanságokat tartalmazó szövegek olyan jellemzőkkel rendelkeznek, amelyek megkülönböztetik őket a valós tartalmú

⁵⁶⁰ Id. pl. Thomas Boghardt, „Operation INFEKTION. Soviet Bloc Intelligence and Its AIDS Disinformation Campaign”, *Studies in Intelligence* 53, sz. 4 (2009): 2.

⁵⁶¹ Matthew L. Newman és mtsai., „Lying words: Predicting deception from linguistic styles”, *Personality and Social Psychology Bulletin* 29, sz. 5 (2003): 665, <https://doi.org/10.1177/0146167203029005010>.

⁵⁶² S. H. Adams, „Statement analysis: What do suspects’ words really reveal?”, *FBI Law Enforcement Bulletin* 65, sz. 10 (1996), <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/statement-analysis-what-do-suspects-words-really-reveal>.

Newman és mtsai., „Lying words: Predicting deception from linguistic styles”, 673.

szövegektől⁵⁶³. Ezek az elméletek nagyrészt a pszichológia és a kriminalisztika köréből származnak. Zhou és munkatársai szerint ezeknek a tudományágaknak az elméletei nem játszottak jelentős szerepet az álhírek detektálására irányuló technikákban, pedig jelentősen javíthatnák a detektálást az álhírek egyes lehetséges mintáinak kiemelésével és a gépi tanulás segítségével⁵⁶⁴.

Az *Undeutsch-hipotézis* (1967)⁵⁶⁵ alapján a valós tényeken alapuló állítások stílusukban és milyenségükben különböznek a kitaláltaktól⁵⁶⁶; a Zuckerman-féle *négy faktor elmélet* (1981)⁵⁶⁷ szerint a hazugságot másképp fejezik ki arousal, viselkedéskontroll, affektív/érzelmi állapotok és kognitív komplexitás tekintetében; a McCornack-féle információmanipulációs elmélet (2014) szerint pedig a megtévesztésnél leggyakoribb a mennyiség grice-i maximájának megsértése az elhallgatások miatt⁵⁶⁸.

A fentiekén kívül megemlítendő még Newman, Pennebaker, Berry és Richards tanulmánya, amely azonos témájú igaz és hamis szövegek számítógépes (LIWC szoftver) vizsgálata alapján a következő, a megtévesztő szövegeknél nagyobb arányban előforduló nyelvi

⁵⁶³ Zhou és Zafarani, „A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, and Opportunities”, 5–6.

⁵⁶⁴ Xinyi Zhou és mtsai., „Fake News Early Detection: A Theory-driven Model”, *Digital Threats: Research and Practice* 1, sz. 2 (2020. június): 3, <https://doi.org/10.1145/3377478>.

⁵⁶⁵ Udo Undeutsch, „Analyse der Aussage”, in *Handbuch der Psychologie*, köt. 11 Forensische Psychologie (Göttingen: Verlag für Psychologie Dr. C. J. Hogrefe, 1967), 125–73.

⁵⁶⁶ Undeutsch azt feltételezte, hogy egy vallomás/kijelentés valóságtartalmának megítélése lehetséges a vallomás/kijelentés tartalmának megfigyelése és kiértékelése révén, mivel a valóságnak megfelelő vallomások felismerhető módon különböznek a valóságnak ellentmondóktól, „jobb minőségűek”. Ebből a tételből indult ki a svéd pszichológus Arne Trankell is, és ezeknek a törekvéseknek az előfutára volt R. Curt Leonhard lipcsei tartományi bírósági elnök, aki bírói gyakorlata során fejlesztett ki egy „pszichológiai bizonyítási eljárást”.

Undeutsch – ahogy ő nevezi – „heurisztikus” hipotézise a következőképpen hangzik: [a beszélő] „saját maga által megtapasztalt tényszerű eseményekről szóló kijelentései a nem saját maga által megtapasztalt eseményekről szóló kijelentésektől a közvetlenség, a színesség és az eleveenség, ténybeli helyesség, a pszichológiai koherencia, a sorrend következetessége, a valósághoz való közelség, az egyes események konkrétsága és az egyes résztvevők egyéni megélési módja – egyéni jellege – alapján különböznek”. (*Aussagen über selbsterlebte faktische Begebenheiten müssen sich von Äußerungen über nicht selbsterlebte Vorgänge unterscheiden durch Unmittelbarkeit, Farbigkeit und Lebendigkeit, sachliche Richtigkeit und psychologische Stimmigkeit, Folgerechtigkeit der Abfolge, Wirklichkeitsnähe, Konkretheit jedes Vorfalles und der individuellen Erlebnisweise eines jeden Beteiligten - individuelles Gepräge.*) Aki olyasmint mond el, amit nem maga élt át a valóságban, óhatatlanul úgy beszél róla, „mint a vak a színekről”.

Undeutsch, 125–26.

Bár ezeknek a kritériumoknak nem sok közük van a nyelvezethez, Undeutsch hivatkozik W. Roeßler ifjúsági pszichológusra, akinek eljárása abban állt, hogy stilisztikai eszközökkel mutatta ki, hogy a fiatalok az élet mely területein mozognak otthonosan (magabiztos, árnyalatgazdag nyelv) és hol érzik magukat idegennek (nehézkösen, átvett klisék segítségével fejezik ki magukat). Undeutsch, 172.

⁵⁶⁷ Miron Zuckerman, Bella M. DePaulo, és Robert Rosenthal, „Verbal and nonverbal communication of deception”, *Advances in Experimental Social Psychology* 14 (1981): 38, [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60369-X](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60369-X).

⁵⁶⁸ Steve McCornack és mtsai., „Information manipulation theory 2: A propositional theory of deceptive discourse production”, *Journal of Language and Social Psychology* 33, sz. 4 (2014): 19.

A szerzők szerint míg a Grice-féle maximák nyílt megsértése hozza létre a társalgási implikatúrákat (vagyis hogy egy szabály feltűnő megsértésével a beszélő olyan implicit jelentést sugall a hallgató számára, amit az ki tud következtetni), addig rejtett megsértésük viszont manipulációt jelent. McCornack és mtsai., 3.

jellemzőket különítette el: kevesebb önreferencia (*én* és hasonló szavak), több negatív érzelmet kifejező szó, kisebb kognitív komplexitást jelző nyelvi elem. Az első jelenség oka, hogy a beszélő el akarja távolítani magát az általa mondottaktól. A negatív érzelmeket az magyarázhatja, hogy büntudatuk van a hazugság miatt vagy a téma miatt, amivel kapcsolatban hazudnak. A kisebb nyelvi komplexitást pedig azzal magyarázzák a szerzők, hogy egy hamis történet kitalálása már önmagában is komoly kognitív erőforrásokat vesz igénybe, ezért a hazugok leegyszerűsítik mondandójukat (ez indokolja a mozgást jelentő igék gyakoribb használatát, hiszen azok általában a leegyszerűbb, legkonkrétabb igék közé tartoznak).⁵⁶⁹

Zhou és Zafarani bemutatják, hogy az álhírek gépi tanulás útján való detektálása során különböző szinteken elemzik a szövegeket: szókészlet, szintaxis, diskurzus és szemantika. A lexikális szinten a szógyakoriságot értékelik, a szintaktikai szinten a szófajok megoszlását, a mély szintaxist valószínűségi kontextusmentes nyelvten (PCFG) segítségével elemzik, a diskurzus szintjén retorikai elemzést végeznek, szemantikai szinten pedig pszicholingvisztikai jellemzőket vizsgálnak, pl. a kifejezett érzelmeket. A pszicholingvisztikai elemzésben használt attribútumok 10 dimenzióba sorolhatók: mennyiség [McCornack et al. 2014], komplexitás, bizonytalanság, szubjektivitás [Undeutsch 1967], nem-közvetlenség, személytelenség, az irreleváns információ nagyobb aránya [Zuckerman et al. 1981], sokszínűség [Undeutsch 1967], informalitás [Undeutsch 1967], specificitás [Johnson és Raye 1981] és olvashatóság. (Valójában Undeutsch idézett művében nem pontosan ilyen formában említi a jellemzőket. A bizonytalanság helyett spontán pontosítás, önhelyesbítés szerepel, komplexitás helyett részletgazdagság, sokszínűség helyett színesség, elevenség, szubjektivitás helyett a belső pszichés folyamatok visszaadása, az egyéni megélési mód, az „informalitás” pedig talán a közvetlenségre utal. Elképzelhető, hogy Zhou és Zafarani nem olvasták az eredeti szöveget, hanem mások interpretációjából indultak ki.) Ezeket az attribútumokat eredetileg a számítógépes közvetítésű kommunikációban [Fuller et al. 2009⁵⁷⁰; Zhou et al. 2004⁵⁷¹] és a tanúvallomásokban [Afroz et al. 2012⁵⁷²] történő megtévesztés azonosítására fejlesztették ki, és hamis tanúvallomások, illetve a közelmúltban az álhírek felismerésére használták⁵⁷³.

⁵⁶⁹ Newman és mtsai., „Lying words: Predicting deception from linguistic styles”, 666–667, 672.

⁵⁷⁰ Christie M. Fuller, David P. Biro, és Rick L. Wilson, „Decision support for determining veracity via linguistic-based cues”, *Decision Support Systems* 46, sz. 3 (2009): 695–703.

⁵⁷¹ Lina Zhou és mtsai., „Automating linguistics-based cues for detecting deception in text-based asynchronous computer-mediated communications”, *Group Decision and Negotiation* 13, sz. 1 (2004): 81–106.

⁵⁷² Sadia Afroz, Michael Brennan, és Rachel Greenstadt, „Detecting hoaxes, frauds, and deception in writing style online”, in *Proceedings of the IEEE Symposium on Security and Privacy (SP'12)* (Los Alamitos, CA, 2012), 461–75.

⁵⁷³ Zhou és Zafarani, „A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, and Opportunities”, 15–16.

A szerzők szerint a legutóbbi kutatások alapján az álhírekre az informalitás (trágárságok), sokféleség (egyedi igék), szubjektivitás (mondást jelentő igék) és az emocionalitás (érzelmi töltetű szavak) nagyobb aránya jellemző.⁵⁷⁴ Zhou és Zafarani azonban hangsúlyozzák, hogy kutatási eredményeik csak angol és kínai nyelvű cikkek elemzésén alapulnak⁵⁷⁵.

Zhou és szerzőtársai egy olyan álhír-felismerő modellt kíséreltek meg kifejleszteni, amely a hírek tartalmára koncentrálva képes felismerni az álhíreket. A modell mind a tartalmat, mind a stílust vizsgálja a különböző nyelvi szinteken (a szókészlet, a mondat, a szemantika és a diskurzus szintjén) interdiszciplináris keretben.⁵⁷⁶ A dezinformációs tartalmaknak⁵⁷⁷ négy olyan jellemzőjét különítik el, amelyek alapján különböznek más szövegektől: minőség, érzelem (pozitív és negatív érzelmeket kifejező szavak aránya, érzelmi polaritás mérése), mennyiség (az információ mennyiségének aránya: karakterek, szavak, mondatok, bekezdések összesített száma; karakter/szó, szó/mondat, mondat/bekezdés száma), sajátlagosság (a következő kifejezések gyakoriságának vizsgálata: (1) belátás (pl. *gondolkodni*), (2) ok-okozati összefüggés (pl. *mert*), (3) eltérés (pl. *kellene*), (4) tétova nyelvezet/feltételeesség (pl. *talán*), (5) bizonyosság (pl. *mindig*) és (6) differenciálás (pl. *de* és *egyébként*); illetve az észlelési folyamatokra, a látásra, hallásra, érzékelésre utaló szavak). A minőségen belül három dimenziót vizsgáltak: informalitás (informális szókészlet aránya), sokféleség (nem ismétlődő szavak száma), szubjektivitás (szubjektivitást kifejező szókészlet aránya – Recasens et al.)⁵⁷⁸.

Ezen vizsgálatokat főként a LIWC (*Linguistic Inquiry and Word Count*) szoftver segítségével végezték. Korpuszként egy 50%-ban hamis és 50%-ban igaz hírekből álló szövegtárat használtak, a benne található álhíreket és a valódi híreket szakértők különítették el⁵⁷⁹.

Zhou és munkatársai arra jutottak, hogy a tartalmi alapú modell gyengébben teljesített az álhírek azonosításában, mint a hírek terjedési mintáit (közösségimédia-megosztások)

⁵⁷⁴ Zhou és Zafarani, 20.

Az álhírek magasabb érzelmi töltését megerősíteni látszik Krekó Péternek az álhírekkel kapcsolatban megfogalmazott tanácsa: „Kezdj gyanakodni, amikor valahonnan ismétlődően olyan hírt olvasol, aminek nagyon örülsz, vagy amitől nagyon dühös leszel!”. Krekó Péter, *Tömegparanoia: Az összekülvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája* (Budapest: Athenaeum, 2018).

⁵⁷⁵ Zhou és Zafarani, „A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, and Opportunities”, 21.

⁵⁷⁶ Zhou és mtsai., „Fake News Early Detection: A Theory-driven Model”, 3.

⁵⁷⁷ A dezinformációt és a megtévesztést általánosabb fogalomnak tekintik az álhírnél, mivel nem csak sajtóhíreket foglal magába, hanem hamis állításokat, hamis bírálatokat/ismertetéseket stb.

⁵⁷⁸ Zhou és mtsai., „Fake News Early Detection: A Theory-driven Model”, 8.

⁵⁷⁹ Zhou és mtsai., 10. A szerzők vizsgálata az egyértelműen valótlan tartalmú cikkek terjedt ki, és a manipulatív tartalmú propagandacikkeket mellőzték.

vizsgáló modell, a legjobban pedig a kettőt ötvöző hibrid modell működött⁵⁸⁰. A dezinformációs tartalmak jellemzői alapján készült elemzés 60-70% körüli megbízhatóságot mutatott a kísérlet során⁵⁸¹. Az eredmények azt mutatják, hogy általában a tartalom minősége (azaz az informalitás, a szubjektivitás és a sokszínűség), a kifejezett érzelmek, a mennyiség és a specifikusság (azaz a kognitív és észlelési folyamat) mind szerepet játszanak az álhírek és a valódi hírek megkülönböztetésében. Az álhírek a többi attribútumhoz képest szignifikánsabban különböznek az igazságtól a diverzitás és a mennyiség tekintetében, majd a hírek tartalmában részt vevő kognitív folyamat és a tartalom szubjektivitása következik. A tartalom informalitása és az érzelmek a többihez képest viszonylag gyenge szerepet játszanak az álhírek előrejelzésében⁵⁸². A megtévesztéshez hasonlóan az álhírek is különböznek az igazságtól a tartalom minőségében és a kifejezett érzelmekben. A valódi hírekhez képest az álhírek gyakran kevesebb mondást jelentő igét tartalmaznak, és nagyobb arányban szerepelnek bennük egyedi igék, szitokszavak és érzelmi töltetű (pozitív+negatív) szavak. A valódi hírekről szóló cikkekhez képest az álhíreket rövidebb szavak és hosszabb mondatok jellemzik⁵⁸³.

Mihalcea és Strapparava azonos szerzőktől származó igaz és hamis szövegek automatizált elemzésével arra jutottak, hogy a hamis szövegekben a szerzők több olyan személyekkel kapcsolatos szót használtak, amelyekkel eltávolították magukat a szövegtől (pl. harmadik személyű névmások, harmadik személyek olyan megnevezései, mint *személy, egyén, férfi* stb.), míg az igaz szövegekben több a beszélő személyére utaló névmás (*én, enyém, mi, miénk*) és harmadik személyekkel való összetartozásra utaló szó (*barát, társ*). A hamis szövegekben több volt a bizonyosságra utaló szó (pl. *mindig, minden, igazán, teljesen*), az igazakban viszont a meggyőződésre vonatkozó szavakból volt több (pl. *hisz, érez, gondol*).⁵⁸⁴

Potthast és munkatársai vizsgálatukban azt állapították meg, hogy az álhírek stílusalapú felderítése (*style-based fake news detection*) nem működik⁵⁸⁵. Ellenben a szélsőségesen részrehajló (hiperpartizán) híreket el lehetett különíteni pusztán a stílusuk alapján⁵⁸⁶.

⁵⁸⁰ Zhou és mtsai., 11.

⁵⁸¹ Zhou és mtsai., 13–14.

⁵⁸² Zhou és mtsai., 14.

⁵⁸³ Zhou és mtsai., 15.

⁵⁸⁴ Rada Mihalcea és Carlo Strapparava, „The Lie Detector: Explorations in the Automatic Recognition of Deceptive Language”, in *Proceedings of the ACL-IJCNLP 2009 Conference Short Papers* (Singapore, 2009), 311–12.

⁵⁸⁵ Martin Potthast és mtsai., „A Stylometric Inquiry into Hyperpartisan and Fake News”, in *Proceedings of the 56th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers)*, 2018, 231, 237 <https://doi.org/10.18653/v1/P18-1022>.

⁵⁸⁶ Potthast és mtsai., 238.

Afroz és munkatársai tanulmányukban hat olyan jellemzőt használtak fel a valótlan szövegek⁵⁸⁷ elkülönítéséhez, amelyekről közismert, hogy hatásosak a hazugság felderítésében a számítógépes kommunikációban:

- 1) mennyiség (szótagok száma, szavak száma, mondatok száma)
- 2) a szókészlet összetettsége (hosszú szavak száma, átlagos szavankénti szótagszám)
- 3) nyelvtani összetettség (rövid mondatok száma, hosszú mondatok száma, Flesch-Kincaid olvashatósági szint⁵⁸⁸, mondatonkénti átlagos szószám, mondatok komplexitása, kötőszavak száma)
- 4) bizonytalanság (bizonyosságot/ bizonytalanságot kifejező szavak száma, módbeli segédigék)
- 5) specificitás és expresszivitás (melléknevek és határozószavak aránya, érzelmeket kifejező szavak aránya)
- 6) verbális közvettség (önreferenciák, első, második és harmadik személyű névmások)⁵⁸⁹.

Vizsgálatuk eredménye szerint a megtévesztés leggyakoribb nyelvi jelei a funkciószavak (csekély lexikai jelentéssel bíró, grammatikai viszonyokat kifejező szavak) közül kerülnek ki⁵⁹⁰, továbbá a legáruklodóbb jelek a személyes névmások, határozószók, melléknevek és az átlagos szóhosszúság.⁵⁹¹ A hamis szövegekben gyakoribb volt a határozószók és a *there* mondatkezdő, létezés kifejező használata, ezenkívül megnőtt a partikulák és személyes névmások gyakorisága, viszont csökkent a főnevek és a kérdő- és utalószavak („*wh- kezdetű névmások*”) használata. A valótlan szövegek szerzői „lebutították” a szövegeket rövidebb mondatok, egyszerűbb, kevesebb szótagból álló szavak segítségével, azokra könnyebb olvashatóság volt jellemző⁵⁹².

Azonban nemcsak az egyértelmű valótlan-ságot tartalmazó szövegek lehetnek manipulatívak, hanem azok is, amelyek más módon befolyásolják az olvasót, és bizonyos implicit állítások leplezett elfogadtatására irányulnak. Recasens és munkatársai kétféle ferdítést/részrehajlást különböztetnek meg: a keretező ferdítés (*framing bias*) olyan szubjektív

⁵⁸⁷ Mint több más hasonló kutatásban, a résztvevők azt az utasítást kapták, hogy valós és valótlan szövegeket is írjanak, így a mintában a valós és valótlan szövegeknek ugyanazon emberek a szerzői.

⁵⁸⁸ A Flesch-Kincaid olvashatósági tesztek célja, hogy megmutassák, mennyire nehéz megérteni egy angol nyelvű szöveget.

⁵⁸⁹ Afroz, Brennan, és Greenstadt, „Detecting hoaxes, frauds, and deception in writing style online”, 465.

⁵⁹⁰ Ryan L. Boyd számítógépes nyelvész és a LIWC egyik fejlesztője, James Pennebaker munkatársa szerint, mivel a funkciószavakat az agy lényegében automatikusan hozza létre annak érdekében, hogy a jelentéssel bíró szavakat összekapcsolja, a funkciószavak használata gyakran nem tudatos. Más szóval, ritkán gondolkodunk el azon, hogy milyen funkciószavakat használjunk, amikor beszélünk vagy írunk – ezek csendben, az elme egy nagyon mély szintjéről jönnek létre. Ryan L. Boyd, „Psychological Text Analysis in the Digital Humanities”, in *Psychological Text Analysis in the Digital Humanities* (Springer, 2017), 161–89.

⁵⁹¹ Afroz, Brennan, és Greenstadt, „Detecting hoaxes, frauds, and deception in writing style online”, 468.

⁵⁹² Afroz, Brennan, és Greenstadt, 469.

szavak vagy kifejezések használatát jelenti, amelyek egy adott nézőpontot közvetítenek, pl. olyan jelzők, amelyek negatív attitűdöt, gúnyt sugallnak valamivel kapcsolatban; az episztemológiai ferdtítés (*epistemological bias*) pedig olyan szavak, nyelvi eszközök használata, amelyek a hitelesség látszatát kölcsönzik vagy azt megvonják egy kijelentéstől (pl. *állítólag*)⁵⁹³.

Amint látható, a megtévesztő szövegek jellemzőivel foglalkozó tanulmányok több ponton egymásnak ellentmondó észrevételeket fogalmaznak meg (pl. mondathosszúság). Emiatt ezekhez a megállapításokhoz kellő szkepticizmussal kell viszonyulni, és elsősorban deduktív módon megközelíteni a kérdést.

2.2. A LIWC (*Linguistic Inquiry and Word Count*) szoftver bemutatása

A *deception detection*nel foglalkozó kutatások túlnyomó többsége a LIWC korpuszelemző szoftvert használja. A LIWC egy szövegelemző program, amely kiszámítja, hogy egy adott szövegben hány százaléknyi szó esik a mintegy száz nyelvi, pszichológiai és tematikus kategória mindegyikébe, amelyek különböző társadalmi, kognitív és affektív folyamatokat jeleznek.

A LIWC megalkotója James W. Pennebaker szociálpszichológus, a Texasi Egyetem professzora, kutatási területe a nyelvhasználat, egészség és társadalmi viselkedés közötti összefüggés. Pennebaker az expresszív írás terapeutikus hatását vizsgálva az 1990-es évek közepén fejlesztette ki Martha Francisszal a *Linguistic Inquiry and Word Count* számítógépes szövegelemző szoftvert, amely a szöveg számszerű elemzésén (pl. szavak száma, egyedi szavak száma) kívül számlálja az érzelmekhez és kognitív folyamatokhoz kötődő szavakat. A fő érzelmi dimenziók a negatív (*szomorú, gyűlöl, fáj, büntudat*) és a pozitív (*boldog, öröm, béke*) érzelmek, a fő kognitív dimenziók pedig a belátás, önreflexió (*felfog, megért, gondol, tud*) és az ok-okozati kapcsolatok (*mert, miért, ok*).⁵⁹⁴ A gépesítés révén sokkal mélyrehatóbb vizsgálatot tesz lehetővé, mint a manuális (humán) mennyiségi szövegelemzés, mivel az emberi agy kevésbé alkalmas a szöveg statisztikai jellemzőinek vizsgálatára. Pennebaker és

⁵⁹³ Marta Recasens, Cristian Danescu-Niculescu-Mizil, és Dan Jurafsky, „Linguistic Models for Analyzing and Detecting Biased Language”, in *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, Sofia, Bulgaria, August 4-9 2013* (Association for Computational Linguistics, 2013), 1650.

⁵⁹⁴ James W. Pennebaker, „Putting stress into words: Health, linguistic, and therapeutic implications”, *Behaviour Research and Therapy* 31, sz. 6 (1993): 541, [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(93\)90105-4](https://doi.org/10.1016/0005-7967(93)90105-4).

munkatársai többek között al-Káida vezetők és a 2008-as amerikai elnökválasztás jelöltjei⁵⁹⁵ megszólalásainak elemzésére használták a programot.

A LIWC szoftver két legfontosabb alkotórésze a feldolgozó komponens és a szótár. A feldolgozó komponens maga a program, amely a megadott szövegfájlokat szóról szóra haladva kielemezi. A szavakat összehasonlítja a szótárfájlban találhatókkal, amelyek különböző kategóriákba vannak besorolva⁵⁹⁶. A LIWC kiterjedt szótárral rendelkezik, amely minden egyes szóhoz egy vagy több kategóriát rendel⁵⁹⁷. A program kifejlesztésekor több mint százmillió szó terjedelmű szövegfájlt elemeztek⁵⁹⁸.

A LIWC hivatalos honlapján található információ szerint a program 2022-es verziója mintegy 100 különböző szövegdimenziót képes elemezni (beleértve a gyakori tartalmi szavakat [pl. a családdal kapcsolatos szavak, érzelmek, biológiai folyamatok] és funkciósavak [pl. névmások, kötőszavak, névelők stb.].⁵⁹⁹), amelyek mindegyikét világszerte elismert laboratóriumok validálták. A LIWC használatával már több mint 20 000 tudományos cikket publikáltak⁶⁰⁰. A szerzők szerint a LIWC-22 szótára átlagosan 80-90%-át tartalmazza az emberek által használt angol szavaknak a különböző nyelvi műfajokban (beszéd, bejegyzések a közösségi médiában, személyes és hivatalos irományok)⁶⁰¹.

A LIWC egy adott szöveg elemzése során összehasonlítja a szöveg minden egyes szavát a szótári szavak listájával, majd kiszámítja, hogy a szövegben található összes szó hány százaléka felel meg az egyes szótári kategóriáknak. Például a LIWC elemez egy 1000 szót tartalmazó beszédet, amelyben a szavak közül 50 a pozitív érzelmekhez, 10 pedig a személyes kapcsolatokhoz (*affiliation*) kapcsolódik. A LIWC ezeket a számokat százalékos arányokká alakítja át: 5,0% pozitív érzelem és 1,0% személyes kapcsolatok⁶⁰².

A LIWC létrehozói a szavaknak két fő kategóriáját különböztetik meg: a tartalomszavak (*content words*) közé tartoznak általában a főnevek, igék, sok melléknév és határozószók, a stíluszavak vagy funkciósavak (*style words or function words*) közé pedig a névmások,

⁵⁹⁵ Jan Dönges, „What Your Choice of Words Says about Your Personality”, *Scientific American*, 2009. július 1., <https://www.scientificamerican.com/article/you-are-what-you-say/>.

⁵⁹⁶ Yla R. Tauszczik és James W. Pennebaker, „The Psychological Meaning of Words: LIWC and Computerized Text Analysis Methods”, *Journal of Language and Social Psychology* 29, sz. 1 (2010): 27, <https://doi.org/10.1177/0261927X09351676>.

⁵⁹⁷ Jessica Wapner, „He Counts Your Words (Even Those Pronouns)”, *New York Times*, 2008. október 14., <https://www.nytimes.com/2008/10/14/science/14prof.html>.

⁵⁹⁸ Tauszczik és Pennebaker, „The Psychological Meaning of Words: LIWC and Computerized Text Analysis Methods”, 29.

⁵⁹⁹ Boyd, „Psychological Text Analysis in the Digital Humanities”, 165.

⁶⁰⁰ <https://www.liwc.app/>

⁶⁰¹ Ryan L. Boyd és mtsai., „The Development and Psychometric Properties of LIWC-22”, 2022. 0, 14, <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.23890.43205>.

⁶⁰² <https://www.liwc.app/help/howitworks>

prepozíciók, névelők, kötőszók, segédigék, és néhány ritkább szófaj. A szerzők szerint szótárunk mintegy százezer angol szót tartalmaz, azonban ezeknek mindössze 0,05%-a (500 db szó) stíluszó, viszont a kommunikációban használt szavak 55%-át teszik ki a stíluszavak, vagyis mennyiségükhöz képest sokkal gyakoribb a használatuk. Pszichológiai szempontból a stíluszavak azt tükrözik, hogy az emberek hogyan kommunikálnak, míg a tartalomszavak azt fejezik ki, hogy mit mondanak⁶⁰³. A létrehozók szerint tanulmányok igazolják, hogy a funkciószavak alkalmasak érzelmi és fiziológiai állapotok, az őszinteség és számos egyéni különbség kimutatására⁶⁰⁴. Például a névmások és az igeidők hasznosak a fókusz megállapításában, ami viszont a prioritásokra és szándékokra utalhat⁶⁰⁵. Az egyes nyelvi kategóriák között belső összefüggések is felfedezhetők, pl. az érzelmeket kifejező szavak (*emotion words*) pozitívan korreláltak a névmások, segédigék és a tagadás használatával⁶⁰⁶.

A program megalkotóinak megfigyelése szerint a „szószámlálás” megközelítés jól működik időtől és kontextustól függetlenül, ugyanis amikor egy személy nagyobb arányban használ bizonyos témákat/nyelvi kategóriákat, akkor hajlamos olyan pszichológiai mintázatokat mutatni, amelyek megfelelnek a nyelvezetének⁶⁰⁷.

A LIWC-féle megközelítés alkalmazásával a különböző témák számszerűsítése révén pszichológiai mintákat kereshetünk a szövegeken belül vagy a szövegek és egyének között (pl. egy szerző objektíven többet foglalkozott-e a természettel a korábbi szövegeiben a későbbi művekhez képest?)⁶⁰⁸.

Természetesen a program nem képes minden esetben a kontextusnak megfelelően értékelni egy adott szót (pl. többjelentésű, azonos alakú szavak, ironikus szóhasználat), ami egészen rövid szövegeknél problémát okozhat, azonban nagyobb korpusz esetén az ilyen esetek statisztikailag nem szignifikánsak⁶⁰⁹.

Bár mint látható, a módszert alapvetően pszichológiai kutatásokhoz fejlesztették ki, és döntően ilyen célokra használják, a szövegek komplexitása, a szerző attitűdje, az érzelmeikkel való manipuláció, illetve egyes témák dominanciája szempontjából a propagandaszövegekről is képes lehet releváns információkkal szolgálni. A létrehozók a szoftver lehetséges alkalmazására példaként hozzák fel sajtószövegek elemzését („*A Timesban megjelent cikkek*

⁶⁰³ Tauszczik és Pennebaker, „The Psychological Meaning of Words: LIWC and Computerized Text Analysis Methods”, 29.

⁶⁰⁴ Tauszczik és Pennebaker, 30.

⁶⁰⁵ Tauszczik és Pennebaker, 31.

⁶⁰⁶ Tauszczik és Pennebaker, 32.

⁶⁰⁷ Boyd, „Psychological Text Analysis in the Digital Humanities”, 166.

⁶⁰⁸ Boyd, 170.

⁶⁰⁹ Boyd, 166–67.

nagyobb pszichológiai közvetlenséget mutattak-e az elektromos táviró elterjedése után?”), és felhívják rá a figyelmet, hogy a LIWC használatát más területeken is átvették, többek között a számítógépes/informatikai tudományok, a szociológia, az üzleti élet és az orvostudomány⁶¹⁰.

A legérdekesebb jelen vizsgálat szempontjából az őszinteség és megtévesztés kategóriája. A szerzők szerint a megtévesztő állítások a valósakkal összehasonlítva kevésbé deskriptívek, jobban el vannak távolítva az éntől és negatívabbak. Egy kísérletsorozatban, amely a hazug viselkedést vizsgálta, a hazugság során a résztvevők több negatív érzelmet, több mozgást jelentő szót, kevesebb kizárást kifejező szót és kevesebb egyes szám első személyt használtak⁶¹¹.

Pennebaker és több munkatársa a megtévesztő szövegek jellemzőit vizsgáló tanulmányában a LIWC alábbi kategóriáit vették alapul az elemzésükhöz: egyes szám első személyű névmások, harmadik személyű névmások, negatív érzelmeket kifejező szavak, kizárást, megszorítást kifejező szavak és mozgást jelentő igék⁶¹². Figyelembe kell azonban venni, hogy ebben, akárcsak a legtöbb vizsgálatban, nagyrészt személyes történetekből álló, vagy személyes meggyőződést kifejező szövegeket vizsgáltak, amelyek jelentősen különböznek a hír személytelen műfajától, és a sajtóműfajok közül csak a publicisztikákhoz hasonlíthatók valamelyest. Ennek megfelelően az újságcikkek esetében feltételezésem szerint eleve kevesebb egyes szám első személyű személyes névmással és önreferenciával, illetve kevesebb mozgást jelentő igével kell számolni.

A szerzők 2010-es tanulmányukban elismerik, hogy a nyelvhasználat számítógépes mérése még mindig nem elég kifinomult, a LIWC-hoz hasonló programok figyelmen kívül hagyják a kontextust, az iróniát, szarkazmust, idiómákat⁶¹³.

A LIWC szótárát több nyelvre lefordították, köztük oroszra (Kailer&Chung 2011). Ennek ellenére a szerzők azt ajánlják, hogy mivel a fordított szótárakra nem lehet támaszkodni, elsősorban a nyelvek szókincse közötti pszichológiai és kulturális különbségek miatt, érdemes az elemzendő szövegeket gépi fordítás segítségével lefordítani, majd az így kapott angol nyelvű szövegeket elemezni⁶¹⁴. A gépi fordítás megbízhatatlansága miatt azonban célszerűbbek tűnik a LIWC 2007-es verziójához készült orosz nyelvű szótár használata.

⁶¹⁰ Boyd, 182.

⁶¹¹ Tauszczik és Pennebaker, „The Psychological Meaning of Words: LIWC and Computerized Text Analysis Methods”, 33–34.

⁶¹² Newman és mtsai., „Lying words: Predicting deception from linguistic styles”, 670.

⁶¹³ Tauszczik és Pennebaker, „The Psychological Meaning of Words: LIWC and Computerized Text Analysis Methods”, 30.

⁶¹⁴ Boyd és mtsai., „The Development and Psychometric Properties of LIWC-22”, 24.

A szerzők szerint általában a LIWC gépi úton lefordított szótárai manuális finomítást követően elfogadható megfelelést mutatnak az angol eredetivel, és valid módon használhatók pszichológiai szempontból releváns tartalommal telített szövegek elemzésére. Azonban a fordítás nem őrzi meg a célnyelvre jellemző információt⁶¹⁵.

A LIWC orosz szótárát sohasem validálták belső konzisztencia vagy külső validitás szempontjából. Emiatt nagyon kevés tanulmányban használták, és ezekben is jelentős manuális kiegészítésre volt szükség⁶¹⁶. Panicheva és Litvinova továbbfejlesztették a LIWC orosz szótárát a *SynD* szókincstár (tezaurusz) segítségével⁶¹⁷.

A LIWC 2022-es verziója (LIWC-22) 117 különböző nyelvi és pszicholingvisztikai paramétert tartalmaz. A nyelvészeti kategóriák a következők: mondatonkénti szavak száma, a 6 betűnél hosszabb szavak, a különböző szófajok (ige, melléknév, kötőszó stb.), írásjelek aránya. A pszicholingvisztikai paraméterek olyan pszichológiailag összetett kategóriákat foglalnak magukba, mint az érzelmi töltet, a pozitív és negatív érzelmek aránya, vagy a különböző, az emberi psziché és az emberek közötti kapcsolatok szempontjából fontos témák, amelyek további alegységekre oszlanak. Ezen kategóriák és a legfontosabb alkategóriák a teljesség igénye nélkül:

Érzelmek: pozitív, negatív, düh, szomorúság, szitokszavak

Kogníció: emlékezet, ok-okozat, belátás, kognitív folyamatok

Társas viselkedés: udvariasság, konfliktus, erkölcs, család stb.

Kultúra: politika, technika, etnikum

Életstílus: szabadidő, otthon, munka, pénz, vallás

Fizikum: egészség, betegség, élelem, szexualitás, halál stb.

Percepció: figyelem, mozgás, idő (múlt, jelen, jövő), tér, stb.

Társalgás: netspeak⁶¹⁸, töltelékszavak stb.

A LIWC négy összetett mérőszámot tartalmaz: analitikus gondolkodás, befolyás (*clout*⁶¹⁹), hitelesség és érzelmi tónus. Az összefoglaló mérőszámok mindegyike a LIWC különböző változóiból származtatott algoritmus, amely korábbi empirikus kutatásokon alapul. A számok

⁶¹⁵ Polina Panicheva és Tatiana Litvinova, „Matching LIWC with Russian Thesauri: An Exploratory Study”, in *Artificial Intelligence and Natural Language: 9th Conference, AINL 2020 Helsinki, Finland, October 7–9, 2020 Proceedings* (Cham: Springer, 2020), 184.

⁶¹⁶ Panicheva és Litvinova, 183.

⁶¹⁷ Panicheva és Litvinova, 189–90.

⁶¹⁸ A *netspeak* az internetes közegre jellemző nyelvhasználati jelenségek (pl. emotikonok, rövidítések) gyűjtőneve.

⁶¹⁹ Az angol szó jelentése a Britannica értelmező szótár szerint: 'a helyzetek befolyásolására vagy irányítására való képesség'.

„Clout”, in *The Britannica Dictionary*, 2022, <https://www.britannica.com/dictionary/clout>.

standardizált pontszámok, amelyeket percentilisekre (a normálgörbe alatti terület alapján) alakítottak át, 1 és 99 között⁶²⁰.

Analitikus gondolkodás

Az analitikus gondolkodás kategória azt mutatja meg, hogy az emberek milyen mértékben használnak olyan szavakat, amelyek formális, logikus és hierarchikus gondolkodási mintákat sugallnak. (Az alacsony értékek inkább informális, személyes, „itt és most” és narratív gondolkodást tükröznek.) Az analitikus gondolkodásban alacsony pontszámot elérő nyelvezetet általában kevésbé ridegnek és merevnek, és barátságosabbnak valamint személyesebbnek tekintik.

Befolyás

A befolyás a relatív társadalmi státuszra, magabiztosságra vagy vezető szerepre utal, amelyet az emberek írásukkal vagy beszédükkel fejeznek ki. A magas szám arra utal, hogy a szerző magas szakértelemmel és magabiztosan beszél; az alacsony számok inkább tétova, szerény, sőt félnék stílusra utalnak. Kacewicz és munkatársai öt vizsgálatot végeztek, melyek során számítógépes szövegelemzéssel azt mutatták ki, hogy a magasabb státuszú emberek következetesen kevesebb egyes szám első személyű, és több többes szám első személyű és egyes szám második személyű névmást használtak⁶²¹.

Hitelesség

A hitelesség algoritmust eredetileg különböző megtévesztési vizsgálatok alapján állították fel⁶²². Később azonban felismerték, hogy a Hitelesség mérőszámának kevésbé van köze a hagyományos értelemben vett „megtévesztéshez”, és ehelyett inkább azt tükrözi, hogy egy személy milyen mértékben monitorozza önmagát. A magasabb számok őszintébb, személyesebb és nyíltabb szövegre; az alacsonyabb számok a diskurzus visszafogottabb, távolságtartóbb formájára utalnak. A hitelesség szempontjából alacsony pontszámot elérő szövegek közé tartoznak például az előkészített szövegek (azaz az előre megírt beszédek) és az olyan szövegek, amelyekben a személy szociálisan óvatos. A magas hitelességi pontszámot elérő szövegek példái általában a közeli barátok vagy politikai vezetők közötti spontán beszélgetések, amelyekben kevés vagy semmi társadalmi gátlás nincs.

Ezek alapján esetünkben az újságcikkek szövegei, a hírek, publicisztikák mint előre megírt, nem spontán szövegek esetében alacsony hitelességi érték várható, ezt azonban nem

⁶²⁰ <https://www.liwc.app/help/liwc#Interpreting-Output>

⁶²¹ Ewa Kacewicz és mtsai., „Pronoun Use Reflects Standings in Social Hierarchies”, *Journal of Language and Social Psychology* 33, sz. 2 (2013. szeptember 19.): 1, <https://doi.org/10.1177/0261927X13502654>.

⁶²² Newman és mtsai., „Lying words: Predicting deception from linguistic styles”. (A Módszertan fejezetben ismertetésre került.)

feltétlenül kell úgy értelmezni, hogy megtévesztési szándékot jelez. Ami itt érdekes lehet, az a kétféle korpusz mutatói közötti esetleges eltérés.

Érzelmi tónus

Bár a LIWC-22 a pozitív és a negatív tónus dimenzióit is tartalmazza, a tónus változó a két dimenziót egyetlen összefoglaló változóba foglalja. Az algoritmus úgy épül fel, hogy minél magasabb a szám, annál pozitívabb a tónus. A magas szám vidámabb stílushoz társul; az alacsony szám nagyobb szorongásról, szomorúságról vagy ellenségességről árulkodik. Az 50 alatti számok negatívabb érzelmi tónusra vagy az érzelmesség hiányára utalnak.

A LIWC készítői összeállítottak egy statisztikát is különböző szövegfajtákról (*Test Kitchen*)⁶²³ (pl. e-mailek, beszédek, blogok, regények, különböző közösségimédia-platformok bejegyzései) amely részletezi, hogy a program által vizsgált kategóriák esetében milyen átlagértékek jellemzők a különböző szövegtípusokra. A felsorolt kategóriák közül egyedüli híroldalként a *New York Times* cikkei állnak legközelebb a korpuszban található szövegekhez.

2.3. A kvantitatív és a kvalitatív vizsgálat bemutatása

Tudomásom szerint állami propaganda, azon belül is kifejezetten az orosz eredetű, információs befolyásolást alkalmazó szövegek elemzésére még nem alkalmazták a *deception detection* módszerét, ezen belül pedig az ezen a kutatási területen legelterjedtebb LIWC szövegelemző szoftvert. Az alábbiakban ennek a programnak a segítségével kísérek meg elemezni egy orosz, állami háttérű, internetes híroldalak szövegeiből összeállított korpuszt, illetve összevetni azt más, azonos műfajú és témájú szövegekkel, amelyek függetlennek és objektívnek tartott médiumokban jelentek meg. A „dezinformációs”, illetve „propagandaszövegeket” olyan híroldalokról gyűjtöttem össze, amelyeket általában propagandaoldalnak, rendszeresen megtévesztő információkat közlő hírforrásoknak tekintenek, illetve amelyekről tudható, hogy – közvetlenül vagy közvetve – az orosz állam finanszírozza őket.

Az elemzés másik része szoftveres segítség nélkül történik, és a gépi elemzéssel nem kimutatható érvelési hibák, fallációk kimutatására koncentrál, mivel ezek vizsgálatára az NLP (*natural language processing*) módszer nem alkalmas. Tudomásom szerint az orosz dezinformációs, illetve propagandaszövegeket vizsgáló elemzések eddig szinte kizárólag

⁶²³ Boyd és mtsai., „The Development and Psychometric Properties of LIWC-22”.

tartalmi elemekre, azon belül is elsősorban a különböző narratívák vizsgálatára és osztályozására törekedtek, és kevésbé éltek a logikai-retorikai elemzés lehetőségeivel⁶²⁴.

Előbbi vizsgálati módszer a kvantitatív, míg utóbbi a kvalitatív tartalomelemzési módszerek körébe sorolható. A kvantitatív vizsgálat kiindulási hipotézise, hogy a propagandaszövegek nyelvi jellemzőikben különböznek a hasonló műfajú és témájú szövegektől (hírcikkektől), melyeknek nincs megtévesztő célzatuk. A kvalitatív vizsgálat kiinduló hipotézise pedig, hogy a propagandaszövegek gyakran élnek a hamis érvelések (falláciák) eszközével. A kvalitatív előkészítés része az előolvasás, amelynek során azonosításra kerülnek a szövegek vizsgálatra érdemes jellemzői; majd az előolvasási fázis során azonosított szövegelemek előfordulási gyakorisága kerül megállapításra. A vizsgálat induktív, tehát az adott szempontok alapján összeállított korpusz kimutatható jellemzői, illetve ezeknek a viszonyítási korpuszhoz képest megállapított eltérései alapján igyekszik megállapítani, hogy milyen nyelvészeti jellemzői vannak az orosz propagandaszövegeknek, illetve milyen hibás, megtévesztő érvelési sémákat használ.

2.4. A tartalomelemzés módszertana

A nyelvi eszközök szoftveres vizsgálatán túl természetesen szükséges a szövegtörzs kézi, humán elemzése is, hiszen az számos olyan elemre fényt deríthet, amelyek kimutatására a számítógépes módszerek nem képesek. Ilyen például az irónia, szarkazmus és a különféle stilisztikai alakzatok (pl. hasonlat, metafora), illetve a falláciák, vagyis a hibás, nem helytálló érvelések. A korpusz szisztematikus vizsgálatához a kvalitatív tartalomelemzés módszereit veszem igénybe.

A tartalomelemzés „olyan kutatási módszer, amely szisztematikus és objektív eszközöket nyújt, amelyekkel szóbeli, vizuális vagy írásos adatokból érvényes következtetéseket lehet levonni bizonyos jelenségek leírása és számszerűsítése érdekében”. Azonban nem pusztán számolgatásról van szó, hanem jelentésekről, szándékokról, következményekről és kontextusról⁶²⁵. Egy másik értelmezés szerint a kvalitatív tartalomelemzés „a szöveges adatok tartalmának szubjektív értelmezésére szolgáló kutatási

⁶²⁴ A ritka kivételek közé tartozik: „The manipulative techniques of Russia’s information campaign” (Riga: NATO StratCom COE Center for International Studies, 2015), <https://stratcomcoe.org/publications/the-manipulative-techniques-of-the-russian-information-campaign-against-ukraine/154>.

⁶²⁵ Barbara Downe-Wamboldt, „Content analysis: Method, applications and issues”, *Health Care for Women International* 13, sz. 3 (1992): 314.

módszer a kódolás és a témák vagy minták azonosításának szisztematikus osztályozási folyamatán keresztül”⁶²⁶.

A tartalomelemzés célja „nagy mennyiségű szöveg hatékony számú, hasonló jelentéseket reprezentáló kategóriába sorolása”⁶²⁷, amelyek explicit vagy sugalmazott kommunikációt reprezentálhatnak⁶²⁸. Más meghatározás szerint „olyan kutatási technika, amely segítségével adatokból a kontextusaikra vonatkozóan megismételhető és érvényes következtetéseket vonhatunk le”⁶²⁹.

A tartalomelemzés tehát azonosít bizonyos elemeket a szövegben, amelyeknek valamilyen szempontból jelentőséget tulajdonít, osztályozza ezeket az elemeket, majd gyakoriságukból, egymáshoz való viszonyukból, kontextusukból próbál levonni érvényes következtetéseket.

A sajtószövegek interpretálásánál Krippendorff az egyes elemek interpretációja kapcsán három indikátort említ meg:

- azt a gyakoriságot, amellyel egy szimbólum, egy eszme vagy egy téma fölbukkan a közlések áradatában, gyakran interpretálják a *fontosság*, a *figyelem* vagy a *hangsúly* mércéjeként;

- egy szimbólum, eszme vagy téma *előnyös* és *előnytelen* tulajdonságainak számarányát gyakran interpretálják az *irányzat* vagy *elfogultság* mértékekeként;

- egy szimbólum, eszme vagy téma minősítéseinek vagy a vele kapcsolatos képzettársításoknak a fajtáját gyakran interpretálják a *hit*, a *meggyőződés* vagy a *motiváció intenzitásának* vagy *erősségének* mértékekeként⁶³⁰.

A tartalomelemzés fő célja „a vizsgált jelenség megismerése és megértése”⁶³¹. Mivel lehet kvalitatív, kvantitatív (a kommunikatív tartalom számszerűsítése⁶³²: bizonyos szövegelemek előfordulásának számbavétele), elmélet által irányított vagy összegző⁶³³, a tartalomelemzés inkább egy kutatási stratégia, mint egyetlen szövegelemzési módszer⁶³⁴.

⁶²⁶ Hsiu-Fang Hsieh és Sarah E. Shannon, „Three Approaches to Qualitative Content Analysis”, in *Qualitative Research 2*, köt. IV (Los Angeles, London: Sage Publications, 2007), 1278.

⁶²⁷ R. P. Weber, *Basic content analysis* (Beverly Hills: Sage Publications, 1990), 9.

⁶²⁸ Hsieh és Shannon, „Three Approaches to Qualitative Content Analysis”, 1278.

⁶²⁹ Klaus Krippendorff, *A tartalomelemzés módszertanának alapjai* (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), 22.

⁶³⁰ Krippendorff, 43.

⁶³¹ Downe-Wamboldt, „Content analysis: Method, applications and issues”, 314.

⁶³² Stefan Titscher és mtsai., „Content analysis”, in *Methods of Text and Discourse Analysis* (London: Sage Publications, 2000), 56.

⁶³³ Hsieh és Shannon, „Three Approaches to Qualitative Content Analysis”.

⁶³⁴ Titscher és mtsai., „Content analysis”, 55.

A tartalomelemzést leggyakrabban a humán- és társadalomtudományok területén alkalmazzák⁶³⁵. A módszer fejlődését nagyban befolyásolta a tömegkommunikáció és a nemzetközi politika fejlődése, amit az is mutat, hogy a XX. század első felében vált jelentős irányzattá⁶³⁶. A tömegkommunikáció elemzésében máig domináns szerepet játszik⁶³⁷. A tartalomelemzés központi eleme a kategóriák, amelyek a kutatási kérdések és hipotézisek operacionalizálása révén jönnek létre, és amelyekbe minden elemzési egységet be kell sorolni⁶³⁸. A kvalitatív tartalomelemzés a nyelv mint kommunikációs eszköz jellemzőire koncentrálnak, figyelembe véve a tartalmat, illetve a kontextust⁶³⁹.

A tartalomelemzés, bár inkább kvalitatív módszernek számít, kvantitatívan is használható: az explicit kategóriákba sorolt szövegadatokat statisztikai úton való leírását szokás kvalitatív adatok kvantitatív leírásának nevezni⁶⁴⁰. A hagyományos tartalomelemzés során a kutatók kerülnek az előre megalkotott kategóriák használatát, ehelyett hagyják, hogy azok a szövegből, az adatokból adódjanak⁶⁴¹.

A tartalomelemzés azért is rendkívül célszerűnek látszik a sajtószövegek vizsgálatára, mivel a módszer legkorábbi alkalmazásai az Egyesült Államokban a századfordulón megjelent ún. kvantitatív újságelemzéshez köthetők, amely az egyes témák számszerű arányát vizsgálta az újságokban⁶⁴². Igazán jelentős irányzattá pedig a II. világháború alatt vált, amikor a náci propaganda vizsgálatára használták. 1940-től az Egyesült Államokban a hírszerzés szervezeti keretei között végezték ezt a feladatot: Hans Speier szociológus kutatócsoportot alakított az amerikai Szövetségi Kommunikációs Bizottság (FCC) Külföldi Rádiós Hírszerzési Szolgálatánál, mely „elsősorban a német belföldi rádióadásokat figyelte, hogy megértse és előre jelezze az eseményeket a náci Németországban és szövetségeseinél, s hogy felmérje a katonai akcióknak a harci morálra gyakorolt hatását”⁶⁴³. Krippendorff arról is beszél, hogy a tartalomelemzés kvalitatív módszerei különösen sikeresek tudnak lenni, amikor hírszerzői információkat kell kiszűrni a propagandából⁶⁴⁴. Látható tehát, hogy a propagandának nemcsak a produkciós, hanem az analitikus oldala is szorosan kötődik a titkosszolgálati tevékenységhez.

⁶³⁵ Krippendorff, *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*, 35.

⁶³⁶ Stefan Titscher és mtsai., „Content analysis”, in *Methods of Text and Discourse Analysis* (London: Sage Publications, 2000), 56.

⁶³⁷ Krippendorff, *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*, 17.

⁶³⁸ Titscher és mtsai., 58-59.

⁶³⁹ Hsieh és Shannon, „Three Approaches to Qualitative Content Analysis”, 1278.

⁶⁴⁰ Hsieh és Shannon, 1278.

⁶⁴¹ Hsieh és Shannon, 1279.

⁶⁴² Krippendorff, *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*, 15.

⁶⁴³ Krippendorff, 17.

⁶⁴⁴ Krippendorff, 22–23.

Bernard Berelson a tartalomelemzés alkalmazási területei között felsorolja többek között a propagandamódszerek leleplezését, a kommunikátorok szándékainak és egyéb jellemzőinek kimutatását és a propaganda jelenlétének leleplezését⁶⁴⁵. Krippendorff szerint „a tartalomelemzési szakirodalom jelentős része érdeklődik a közlemények olyan különbségei iránt, amelyeket két kommunikátor, két különböző szituációban szereplő egyugyanazon hírforrás, a megcélzott közönségcsoportok közötti különbségek (...) idéznek elő”⁶⁴⁶. Ez megerősíti az összehasonlító korpusz létrehozásának, illetve viszonyítási alapként való használatának megalapozottságát.

2.5. Összegzés

A második fejezet bemutatta az empirikus vizsgálat módszertanát. Áttekintettem a tartalomelemzés, a megtévesztő szövegek jellemzőit vizsgáló kutatások szakirodalmát, bemutattam az LIWC-22 pszicholingvisztikai paramétereken alapuló szoftvert, amelynek segítségével a kutatás kvantitatív részét végzem. Felvázoltam a kvantitatív és kvalitatív vizsgálat főbb vonalait.

A tartalomelemzés módszere, melyet a vizsgálat kvalitatív részéhez használtam, azonosít bizonyos elemeket a szövegben, amelyeknek valamilyen szempontból jelentőséget tulajdonít, osztályozza ezeket az elemeket, majd gyakoriságukból, egymáshoz való viszonyukból, kontextusukból próbál levonni érvényes következtetéseket. A módszer kialakulása a tömegkommunikáció elterjedéséhez és a nemzetközi politikai fejlődéséhez kapcsolódik, és a mai napig meghatározó szerepet játszik a tömegkommunikáció elemzésben, ami miatt különösen alkalmasnak tűnik a hírszövegek vizsgálatára, különösen, mivel a nyelv mint kommunikációs eszköz jellemzőire koncentrálnak.

A megtévesztő szövegek nyelvi jellemzőinek kutatása komoly szakirodalommal rendelkezik, melyek közül megemlíteném Udo Undeutsch krimiálpszichológus hipotézise (1967), amely minden, a kérdéssel foglalkozó kutatásnak az elvi alapvetését adja: a valós tényeken alapuló állítások stílusukban és milyenségükben különböznek a kitaláltaktól. A megtévesztő szövegek elemzése során különböző pszichológiai és nyelvi jellemzőket emeltek ki (pl. önreferencia, pozitív/negatív érzelmekkel kapcsolatos szavak aránya, nyelvi komplexitás, informalitás, szóhosszúság, szavak száma, mondathosszúság). A megtévesztő szövegek jellemzőivel foglalkozó tanulmányokat áttekintve azt figyeltem meg, hogy azok több

⁶⁴⁵ Bernard Berelson, *Content Analysis in Communication Research* (New York: Free Press, 1952). idézi: Krippendorff, *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*, 36.

⁶⁴⁶ Krippendorff, *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*, 39.

ponton egymásnak ellentmondó észrevételeket fogalmaznak meg (pl. mondathosszúság tekintetében). Emiatt ezekhez a megállapításokhoz kellő szkepticizmussal kell viszonyulni, és elsősorban deduktív módon megközelíteni a kérdést.

A LIWC-22 szövegelemző szoftverre azért esett a választás, mivel a *deception detection* foglalkozó kutatások nagy része ezt alkalmazza. A LIWC kiszámítja, hogy egy adott szövegben hány százaléknyi szó esik a mintegy száz nyelvi, pszichológiai és tematikus kategória mindegyikébe, amelyek különböző társadalmi, kognitív és affektív folyamatokat jeleznek. A gépesítés révén sokkal mélyrehatóbb vizsgálatot tesz lehetővé, mint a manuális (humán) mennyiségi szövegelemzés, mivel az emberi agy kevésbé alkalmas a szöveg statisztikai jellemzőinek vizsgálatára. A LIWC szoftver két legfontosabb alkotórésze a feldolgozó komponens és a szótár.

Az elemzés kvantitatív és kvalitatív részét bemutató alfejezet felvázolta az empirikus vizsgálat két részének alapvonalait. A kvantitatív vizsgálat a LIWC szoftver segítségével elemez egy orosz, állami háttérű, általában propagandaoldalnak, rendszeresen megtévesztő információkat közlő hírforrásoknak tekintett internetes híroldalak szövegeiből összeállított korpuszt, illetve összeveti azt más, azonos műfajú és témájú szövegekkel, amelyek függetlennek és objektívnek tartott médiumokban jelentek meg. A kvalitatív vizsgálat a logikai-retorikai elemzés eszközeivel élve a gépi elemzéssel nem kimutatható érvelési hibák, fallációk kimutatására koncentrálnak.

3. A vizsgált szövegkorpusz

Az orosz információs befolyásolás a médiumok és a szövegtípusok rendkívül széles tárházát öleli fel: nyomtatott és internetes sajtó (napilapok, magazinok), televízió, rádió, közösségi médiafelületek, blogok, kommentek. De ugyanígy ide sorolhatók az orosz és oroszbarát politikusok, közéleti szereplők egyes nyilatkozatai, egyes filmek vagy irodalmi alkotások. Az orosz propagandaszövegek nyelvi jellemzőinek vizsgálata természetesen csak ezen szövegek egy nagyon kis szeletének elemzésére vállalkozhat. Technikailag a legkönnyebben kivitelezhető az írott szövegek elemzése (nincs szükség transkripcióra), ezen belül pedig a leginkább szisztematizált formában az internetes híroldalakban megjelent írások érhetők el. Jelen kutatás ezért orosz internetes híroldalak politikai híreinek vizsgálatán alapul.

Ahhoz, hogy az orosz propagandaszövegeken kvantitatív elemzést tudjunk végezni a LIWC segítségével, szükség van egy orosz propagandamédiumokban megjelent szövegekből

álló, lehetőleg reprezentatív összeállított mintára. Az ilyen jellegű szövegtárakat, szövegkompilációkat az alkalmazott nyelvészetben korpusznak nevezik. A korpuszok célja lehet egy adott nyelv szókincsének, nyelvhasználatának minél teljesebb spektrumát tükröző, nagy terjedelmű bemutatása (például az MTA Nyelvtudományi Intézete – ma: Nyelvtudományi Kutatóközpont – által készített Magyar Nemzeti Szövegtár⁶⁴⁷ vagy a British National Corpus⁶⁴⁸), amelyet többek között szótárak készítéséhez használhatnak⁶⁴⁹, illetve különböző nyelvű, de azonos tartalmú szövegek egymás mellé helyezésével a nyelvtanulás vagy a fordítás elősegítése (párhuzamos korpuszok, például a Budapesti Műszaki Egyetem Média Oktató és Kutató Központja által létrehozott Hunglish Korpusz⁶⁵⁰). A tisztán nyelvészeti célú korpuszokon kívül tematikus korpuszok is léteznek, pl. a Koronavírus Korpusz, melynek célja, hogy a Covid19 társadalmi, kulturális és gazdasági hatásait mutassa be a nyelvhasználaton keresztül⁶⁵¹.

Egzakt kritériumokat nemigen lehet felállítani arra vonatkozóan, hogy mitől lesz reprezentatív egy orosz propagandát bemutató korpusz. Az összeállításnál az alábbi kritériumokat igyekeztem figyelembe venni:

1. Olyan híroldalak szövegeit tartalmazza, amelyeknél egyértelmű vagy alapos indokkal feltételezhető az orosz állami kötődés (az orosz állami működés szándékos átláthatatlansága, a titkosszolgálati tevékenységek leplezése és fedése miatt ezek a kapcsolatok nem mindig deklaráltak), és a köztudatban propagandaoldalaknak szokták tekinteni őket;

2. Lehetőleg a legjelentősebb, legolvasottabb ilyen híroldalak cikkeit tartalmazza;

3. Többféle témában írt cikkeket tartalmazzon, amelyek olyan vitatott ügyekkel foglalkoznak, amikkel kapcsolatban a nyugati percepció szerint sok orosz dezinformáció, illetve propagandaszöveg látott napvilágot;

4. A cikkek egy adott időintervallumból származzanak, ami biztosítja közöttük a lehető legnagyobb tematikai egyezést (lehetőleg ugyanazokat a konkrét eseményeket tárgyalják);

5. A hírcikkeken kívül véleménycikkeket és publicisztikákat is tartalmazzon, mivel nem feltételezhető, hogy az átlagolvasók ezek között különbséget tesznek;

6. A cikkek kiválasztása lehetőleg automatizált legyen, és minél kevésbé legyen tekintettel az egyes cikkek tartalmára, stílusára. (Tehát egy adott kezdő dátumtól számítva az összes olyan cikk bekerül a korpuszba, amely tartalmaz egy adott kulcsszót vagy – ha a híroldal

⁶⁴⁷ <http://mnsz.nytud.hu/>

⁶⁴⁸ <https://www.english-corpora.org/bnc/>

⁶⁴⁹ pl. Oxford English Corpus: <https://www.sketchengine.eu/oxford-english-corpus/>

⁶⁵⁰ <https://hunglish.hu/>

⁶⁵¹ <https://www.english-corpora.org/corona/>

alkalmaz címkézést – egy adott tematikus címkét (*tag*), amíg a kellő számú cikk össze nem gyűlik az adott témában. Ez alól csak azok a cikkek képeznek kivételt, amelyekben az adott kulcsszó mindössze egyszer fordul elő, és a cikk más témával foglalkozik.

A fentiekén kívül technikai szempontokat is figyelembe kellett vennem, ami elsősorban a régebbi megjelenésű cikkek hozzáférhetőségét, azoknak a honlap felületén való kereshetőségét illeti. Emiatt egyes esetekben nem a megadott kezdődátumtól, hanem az azt követő legkorábbi dátumtól gyűjtöttem a szövegeket, amikortól hozzáférhetőek voltak.

A korpuszba két-két angol és orosz nyelvű médiumot választottam, hogy ezáltal reprezentálja az orosz ajkú, zömmel belföldi közönségnek és a külföldi, jellemzően nyugati közönségnek szánt propagandaszövegeket is. Ezeket a kétféle típusú szövegeket azonban a vizsgálat során egy egységként kezelem, nem különítem el az elemzés szempontjából. Ezen eljárásnak több oka is van. Az első szempont az, hogy az elsődleges cél a kutatás jelen szakaszában annak bizonyítása, hogy az adott szövegek esetében valóban propagandaszövegekről van szó, nem pedig egy differenciáltabb vizsgálat, amely a különböző közönségeknek szánt propagandaszövegek közötti különbségek feltárására koncentrálna. Másrészt a vizsgálat az orosz propagandaszövegek általános jellemzőit kívánja feltárni, függetlenül azok célközönségétől. Harmadrészt egy ilyen differenciált vizsgálat feltételezésem szerint csak a tematikus elemek, vagyis a narratívák tekintetében (ami nem fő fókusza a vizsgálatnak, csupán járulékos eleme) mutathatna ki komolyabb eltéréseket, mivel a propaganda eszközei, fogásai, technikái – mind a hamis érvelések, mind a nyelvileg kimutatható jellemzők, tehát például az érzelmekkel manipulálás tekintetében – általánosak, ugyanis azok a célközönség manipulálásának pszichológiai feltételeiből következnek; csak egyféle eszköztár van, így nem tudnak a propagandisták teljesen másféle eszközöket előhúzni, ha más közönséget céloznak. (Továbbá megjegyzendő, hogy a szoftveres vizsgálat technikai okokból csak az angol nyelvű szövegekre terjedt ki, így ott ez a szempont fel sem merül.) Azt, hogy az angol és orosz nyelvű szövegek ugyanazokat a hamis érvelési sémákat alkalmazzák, kiválóan illusztrálják a falláciák elemzéséhez felsorakoztatott mindkét nyelvű példák.

Továbbá az is figyelembe veendő, hogy az, hogy egy médium milyen üzeneteket alkalmaz, illetve milyen eszközökkel él, nemcsak attól függ, hogy külföldi vagy belföldi közönséget céloz-e, hanem az adott médium profiljától, szerkesztői politikájától is. Például egészen más profilú a Prigozsин cégcsoportja által működtetett, meglehetősen durva, direkt propagandát alkalmazó RIAFAN és az eredetileg hivatalos hírügynökség szerepét betöltő, jóval visszafogottabb és konzervatívabb RIA Novosztyi; ezeket a szempontokat pedig nehéz

szétszálazni, különösen ilyen kis minta (2+2) médium esetén. Egy számosabb médiumból álló korpusz ilyen szempontból reprezentatívabb lehet. A külföldi és belföldi közönségnek szánt cikkek eltéréseit tehát túlzott leegyszerűsítés lenne kizárólag az eltérő célközönséggel magyarázni.

3.1. A kiválasztott médiumok

3.1.1. RT (*Russia Today*)

A *Russia Today* hírtelevízió valószínűleg a legismertebb és az orosz–ukrán háború előtt külföldön legszélesebb körben fogyasztott orosz hírforrás volt, amely a tévéadó mellett természetesen híroldallal is rendelkezik.

Oroszországon kívüli közönségnek szóló ingyenes és fizetős televíziós csatornákat üzemeltet, valamint internetes tartalmakat kínál orosz, angol, spanyol, francia, német és arab nyelven. Az RT a *Ruptly* videóügynökség anyavállalata.

Az RT, eredetileg *Russia Today*, 2005-ben kezdte meg nemzetközi sugárzását a *RIA Novosztji* hírportál leányvállalataként, a három orosz állami tulajdonú hírszolgáltató egyikeként. (2013 december végén Vlagyimir Putyin elnök feloszlatta a *RIA Novosztji*t, és minden leányvállalatát egy új szervezetbe, a *Rosszija Szegodnya* [’Oroszország Ma’, vagyis zavaró módon megegyezik a neve az RT nevével] nemzetközi hírügynökségbe helyezte át. Az RT tulajdonosa jelenleg az ANO TV-Novosztji non-profit szervezet, melyet a RIA Novosztji hozott létre 2015-ben.)⁶⁵² Az RT megalakulása az orosz kormány 2005-ös PR-tevékenységének része volt, amely Oroszország külföldi megítélésének javítását célozta⁶⁵³. Az RT-t a korábbi médiaminiszter és Putyin elnök tanácsadója, Mihail Leszin⁶⁵⁴, valamint Alekszej Gromov⁶⁵⁵ tervezte.

Az *RT*-nek az orosz államhoz való viszonyával kapcsolatban számos írás született. Lata Nott, a Newseum Intézet ügyvezető igazgatója szerint „az RT nem minden anyaga propaganda, de nagyon egyértelmű, hogy csak egy szemszögből néznek mindent, és soha nem kritizálták a

⁶⁵² Валерий Кодачигов, „Вести с эфирного фронта”, *ЖУРНАЛ СТАНДАРТ* 80, sz. 9 (2009), <https://www.comnews.ru/standart/article/52517>.

Natalka Pisia, „Why has RT registered as a foreign agent with the US?”, *BBC News*, 2017. november 15., <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-41991683>.

⁶⁵³ Julian Evans, „Spinning Russia”, *Foreign Policy*, 2005. december 1., <https://foreignpolicy.com/2005/12/01/spinning-russia/>.

⁶⁵⁴ „Russia’s »CNN« wants to tell it like it is”, *The Age*, 2005. augusztus 16., <https://www.theage.com.au/world/russias-cnn-wants-to-tell-it-like-it-is-20050816-ge0p8t.html>.

⁶⁵⁵ Robert Parsons, „Russia: New International Channel Ready To Begin Broadcasting”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2005. december 9., <https://www.rferl.org/a/1063693.html>.

saját kormányukat”. Nott szerint az RT fő problémája „az átláthatóság hiánya a költségvetésük forrásait illetően”⁶⁵⁶.

Ben Nimmo, az *Atlantic Council Digital Forensic Research Lab (DFRLab)* információvédelemért felelős vezető munkatársa, az orosz információs hadviselés kutatója szerint az RT többször is alárendelte az újságírói normákat az orosz kormány narratíváinak, szelektíven közölve tényeket és megjegyzéseket, hogy a Kreml által az eseményekről alkotott képet igazolja. Hasonló szelektivitás érvényesül az interjúalanyok esetében is. A tények téves közlése helyett az RT az interjúalanyok és idézetek szelektív használatára támaszkodik, jelentős műsoridőt biztosítva a Kreml narratíváját megerősítő szakértőknek, és kevés vagy egyáltalán semennyi műsoridőt nem adva az ellenzékieknek. Nimmo szerint kritikus pillanatokban az RT még egyértelműbben támogatja az orosz kormány álláspontjait, és szinte azonos nyelvezetet használ a Kreml nyilatkozataival. Ez a propaganda legnyíltabb formája, amely szó szerint ugyanazokkal a szavakkal terjeszti a kormány üzeneteit, amelyekkel azok elhangzottak⁶⁵⁷.

Az RT anyavállalata, a TV-Novosztyi állami tulajdonú autonóm nonprofit szervezetként (ANO) van bejegyezve az orosz igazságügyi minisztériumban. A TV-Novosztyi minisztériumhoz benyújtott hivatalos adatai szerint szinte teljes egészében az állami költségvetésből finanszírozzák, a pontos adat évente 99,5% és 99,9% között mozog⁶⁵⁸. Például 2020-ban az RT 23 milliárd rubelt (akkori árfolyamon 325 millió euró) kapott a központi költségvetésből. (2021-re és 2022-re egyaránt 18,5 milliárd rubel volt előirányozva.)

Igaz, hogy az RT angol nyelvű honlapja is ezt állítja: „Az RT egy autonóm, nonprofit szervezet, amelyet az Orosz Föderáció költségvetéséből közpénzekből finanszíroznak”. De a honlap nem árul el sokkal többet az RT-ről: sem a költségvetéséről, sem a struktúrájáról, sem a felügyeleti szervekről.

⁶⁵⁶ Pisnia, „Why has RT registered as a foreign agent with the US?”

⁶⁵⁷ Ben Nimmo, „Question That: RT’s Military Mission. Assessing Russia Today’s role as an “information weapon””, *Medium.com* (blog), 2018. január 8., <https://medium.com/dfrlab/question-that-rts-military-mission-4c4bd9f72c88>.

Természetesen a hivatalos közlemények szó szerinti visszaadása még önmagában nem lenne problematikus, az viszont már inkább, ha nem fűznek magyarázó kommentárt a tudottan hamis vagy félrevezető információkhoz. Ehhez a jelenséghez kapcsolódik Okrent törvénye (Daniel Okrent amerikai újságíró nyomán), amely szerint a kiegyensúlyozottságra törekvés egyensúlytalanságot okozhat, mivel a pártatlanságra – vagy annak látszatára – törekedve a sajtó teret ad a nem alátámasztott nézeteknek is, anélkül, hogy rámutatna azok valótlan voltára, mivel el akarja kerülni az egyes politikusokkal szembeni negatív elfogultság látszatát. (ld. bővebben a *Kvalitatív kategóriák* c. fejezetben) A valódi objektivitás ugyanis ebben az esetben nem az állásfoglalás mellőzése, hanem a valóságnak megfelelő interpretáció lenne. Az szintén manipulatív lehet, ha úgy veszik át szó szerint az orosz fél hivatalos közleményét, hogy nem jelzik, hogy idézetről van szó, hanem az események pártatlan interpretációjaként tüntetik fel azt.

⁶⁵⁸ Nimmo.

Az RT szerepel a „rendszeralkotó szervezetek” (értsd: stratégiai) hivatalos listáján⁶⁵⁹, amelyet „Az orosz gazdaság fejlődése fenntarthatóságának fokozásával foglalkozó”⁶⁶⁰ bizottság hagyott jóvá.

2015-ben az *RT International* YouTube-csatornájának nagyobb volt a nézettsége, mint bármely más nemzetközi hírportálénak. Az RT angol nyelvű YouTube-csatornáján található videók közel 1,4 milliárd megtekintést értek el, ami nagyrészt annak köszönhető, hogy az RT képes nyers felvételeket közzétenni erőszakról és természeti katasztrófákról, amelyek általában vírusszerűen terjednek⁶⁶¹; a politikai tartalmak esetében nem egyértelmű a magas nézettség. Anna Belkina, az RT szóvivője szerint 2017-ben ez a szám 2,7 milliárd volt⁶⁶². 2020 elején az RT 10 milliárd megtekintéssel rendelkezett több YouTube-csatornán keresztül. Az RT közösségi médián belüli tömeges népszerűségét azonban a nemzetközi médiumok és orosz aktivisták, sőt, még orosz állami médiumok (*RIA Novosztvi*) is vitatják⁶⁶³. Vizsgálatok során kiderült, hogy az RT mesterségesen „felfújta” az online nézettségi adatokat, hogy növelje hírnevét és médiaszerepének jelentőségét.

Nincsen arra vonatkozó információ, hogy lenne törekvés a szerkesztői politika orosz kormányzattól való függetlenségének biztosítására, illetve átlátható és szabályozott lenne a működés, ahogy az például a BBC és a brit állam esetében van⁶⁶⁴. (Éppen ennek az

⁶⁵⁹ *Перечень системообразующих организаций, утвержденный Правительственной комиссией по повышению устойчивости развития российской экономики*
<https://web.archive.org/web/20081227071316/http://www.government.ru/content/governmentactivity/mainnews/33281de212bf49fdbf39d611cadbae95.doc>

⁶⁶⁰ A „fenntartható fejlődésnek” jelen esetben semmi köze a környezetvédelemhez, hiszen a listán szerepelnek a legfontosabb olaj-, gáz- és széntermelő cégek, kohászati, vegyipari, hadiipari, fakitermelő stb. vállalatok, csupán az orosz bürokratikus newspeak egy kiváló példájáról van szó.

⁶⁶¹ Simon Shuster, „Inside Putin’s On-Air Machine”, *Time*, 2015. március 5., <https://time.com/rt-putin/>.

⁶⁶² Katie Zavadski, „Putin’s Propaganda TV Lies About Its Popularity”, *Daily Beast*, 2017. április 14., <https://www.thedailybeast.com/putins-propaganda-tv-lies-about-its-popularity?ref=scroll>.

⁶⁶³ Zavadski.

Симоньян, ложь и боты «для взрослых». Как RT накручивает просмотры (Навальный LIVE, 2020), <https://www.youtube.com/watch?v=mONk-y2HCCI>.

⁶⁶⁴ A BBC 2017-es Chartájában megjelölt célkitűzés: „magas színvonalú hírszolgáltatást kell nyújtania a nemzetközi közönség számára, a pontosság, a pártatlanság és a tisztesség brit értékeinek szilárd alapjain”. A Charta alapján a BBC külső független szabályozója az Ofcom. (Az Office of Communications az Egyesült Királyság műsorszolgáltatási, távközlési és postai iparágainak kormány által jóváhagyott szabályozó és versenyhatósága.) A kormány „iránymutatást” ad az Ofcom-nak a BBC-vel szemben támasztott „tartalmi követelményekről”. A szerkesztői döntések „továbbra is a főigazgató hatáskörében maradnak”. <https://www.bbc.com/historyofthebbc/research/royal-charter>

A BBC dokumentumai alapján az igazgatótanácsnak fenn kell tartania és védenie kell a BBC függetlenségét, és döntéseit a közérdeknek megfelelően kell meghoznia. A testület felelős minden tevékenységért, beleértve a közpénzekből finanszírozott szolgáltatásokat, valamint az Egyesült Királyságban és világszerte folytatott kereskedelmi tevékenységeket. Az igazgatótanács két kulcsfontosságú irányítási dokumentum közzétételével bizonyítja, hogy eleget tesz kötelezettségeinknek: az éves terv, valamint az éves jelentés és beszámoló. Az igazgatótanács magatartási kódexe előírja az igazgatók számára, hogy nyilvánosan nyilatkozzanak személyes érdekeltségeikről (beleértve a politikai érdekeltségeket is). Az igazgatótanács elnökét és a négy brit nemzetet képviselő nem ügyvezető tagokat a miniszterek ajánlására az uralkodó nevezi ki, míg az igazgatótanács többi tíz tagját a BBC nevezi ki az igazgatótanács kinevezési bizottságán keresztül.

ellenkezőjéről van szó, az RT-ért Alekszej Gromov, az Elnöki Adminisztráció vezetőjének első helyettese felel, az ő pártfogoltja a csatorna főszerkesztője, Margarita Szimonján⁶⁶⁵.) Maga Putyin elnök 2013-ban úgy nyilatkozott, hogy részt vett a csatorna projektjének tervezésében, melynek célja az volt, hogy „megtörjék az angolszász monopóliumot a globális információáramlásban”. Azt is mondta, hogy soha nem várta el, hogy az RT a Kreml szócsöveként szolgáljon, de az „akaratlanul is az orosz kormány hivatalos álláspontját tükrözi”⁶⁶⁶. Margarita Szimonján főszerkesztő 2012-es kijelentése szerint az RT feladata részt venni az információs háborúban⁶⁶⁷.

Szimonján azt is bevallotta a *Time* magazinnak, hogy közvetlen telefonvonallal rendelkezik a Kremlhez, amit állítása szerint arra használnak, hogy „titkos dolgokat beszéljenek meg”⁶⁶⁸.

Szimonján nyíltan elveti az újságírói pártatlanság és objektivitás eszményét, szerinte az újságírónak nyíltan vállalnia kell saját meggyőződését, különben képmutató: „*Nem hiszem, hogy a műsorvezetőnek feltétlenül objektívnek kell lennie. Az amerikai televíziózásban például egyáltalán nem ez a helyzet, hanem ez a brit és általában az európai televíziózás módszere*”; illetve: „*Kiállok azért, amiben hiszek, és nem teszek úgy, mintha mindegy lenne nekem. (...) A Fox Newson, az MSNBC-n nincs pártatlanság. A CNN-nél igen, és az összes amerikai szakértő*

(<https://www.bbc.com/aboutthebbc/howweare/bbcboard>) Ennek alapján persze fel lehet tenni a kérdést, hogy a gyakorlatban hogyan érvényesül a kormányzattól való függetlenség, mindenesetre a BBC működése transzparens, és deklarált célként jelenik meg a pártatlanság és a pontos tájékoztatás.

Az RT-t össze lehet hasonlítani más államilag finanszírozott nyugati médiumokkal is az államtól való függetlenség szempontjából. A *Deutsche Welle* oroszországi betiltása apropójából a német állami tulajdonú médium egy cikkben mutatta be, mi a különbség a két médium működése között.

Mint írják, a náci diktatúra tapasztalatai után a német médiatér kifejezetten úgy lett kialakítva, hogy a hatalmon lévők ne tudják ellenőrizni az újságokat, a műsorszolgáltatást és az online médiát. Igaz, hogy mind a *Deutsche Welle*, mind az RT államilag finanszírozott, külföldi közönséget célzó műsorszolgáltatók. De annak érdekében, hogy a *Deutsche Welle* függetlenül dolgozhasson és az újságírói normákat kövesse, nem tartozik a szövetségi kormány sajtóhivatalához. Bár a finanszírozás a szövetségi költségvetésből származik, az igazgató csak a DW Műsorszolgáltatási Tanácsának tartozik elszámolással, amely hat évre választja meg őt. És még ha kormányváltás is történik Németországban, az igazgató hivatalában marad. A műsorszolgáltatási tanácsnak 17 tiszteletbeli tagja van: a civil társadalom, a szakszervezetek, az egyházak és a politikai pártok képviselői.

Matthias von Hein, „Why Deutsche Welle is not the same as RT”, *Deutsche Welle*, 2022. február 4., <https://www.dw.com/en/why-deutsche-welle-is-not-the-same-as-rt/a-60666432#:~:text=Russia%20has%20revoked%20Deutsche%20Welle's,broadcasters%20are%20not%20the%20same>.

⁶⁶⁵ Михаил Рубин, Мария Жолобова, és Роман Баданин, „Повелитель кукол. Портрет Алексея Громова, руководителя российской государственной пропаганды”, *Проект*, 2019. január 23., <https://www.proekt.media/portrait/alexey-gromov/>.

⁶⁶⁶ Max Fisher, „In case you weren't clear on Russia Today's relationship to Moscow, Putin clears it up”, *The Washington Post*, 2013. június 13., <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/06/13/in-case-you-weren-clear-on-russia-todays-relationship-to-moscow-putin-clears-it-up/>.

⁶⁶⁷ Александр Габуев, „«Нет никакой объективности»”, *Коммерсант*, 2012. április 7., 2012., <https://archive.md/Vy4i0#selection-1793.0-1793.10>.

⁶⁶⁸ Shuster, „Inside Putin's On-Air Machine”.

azt mondja, hogy a CNN ezért veszíti el a nézettségét.”⁶⁶⁹ Szimonjának ezek a kijelentései rávilágítanak az orosz és a nyugati médiumok közötti alapvető különbségre. Természetesen még a mértékadó nyugati médiumokról (amelyek közé valóban nem sorolható a *Fox News* és néhány hasonló médium) sem állítható, hogy tökéletesen pártatlanok és objektívek lennének; egy adott szöveg nem vonatkoztatható el a szerző személyétől, annak politikai nézeteitől, szocializációjától stb. Emiatt az objektivitás és a pártatlanság egy eszmény, amit maradéktalanul talán sohasem sikerül megvalósítani. A nyugati médiumok azonban legalábbis törekszenek erre, ellentétben az orosz propagandasajtóval, amely bevallottan teljesen feladta az objektív tájékoztatás eszményét. A másik alapvető különbség az állami irányítás: bár a nyugati országokban is vannak állami médiumok, azok szerkesztői politikája független az éppen hatalmon lévő politikusoktól, de legalábbis nincsen arra vonatkozó információ, hogy közvetlen utasításokat kapnának tőlük.

Szimonján egy 2013-as interjúban arról beszélt, az RT nézettsége az Egyesült Államokban jelentős, baloldaliak és más „rendszerellenesek” nézik. (Feltehetően ők teszik ki az RT angol nyelvű kiadásainak fő célközönségét.) Szimonján szerint Oroszországnak ezt az erőforrást ki kell használnia az információs háborúban⁶⁷⁰.

Az RT szlogenje: *Question more* (’Kérdezz többet’), ami látszólag a kritikus gondolkodásra ösztönöz, ám a tényekkel alátámasztott, általánosan elfogadott álláspontok kritikájával valójában bizonytalanságot kelt, és aláássa az igazságba vetett hitet és a médiumok iránti bizalmat. Ahogy Kerekó Péter írja: „az igazság utáni világ részben épp a kritikus (vagy inkább kritikusnak vélt) gondolkodás túlbujánzásának és eltorzulásának az eredménye⁶⁷¹. A mindenben való, módszeres gondolkodást nélkülöző általános kételkedés, a „vak gyanakvás” ugyanúgy manipulációra ad lehetőséget, mint a vakbizalom. A magukat beavatottnak érző hírfogyasztók, akik a »titkolt hírekbe«, az »elhallgatott igazságba« nyerhetnek betekintést, sokkal inkább irányíthatóvá válnak, mint azok, akik némi bizalommal fogadják a »hivatalos« – például tudományos kutatásokon alapuló – állításokat”⁶⁷².

⁶⁶⁹ Симоньян, «Не собираюсь делать вид, что я объективная». Интервью с Маргаритой Симоньян.

⁶⁷⁰ Симоньян.

⁶⁷¹ A mindent megkérdőjelezés szimbólumává vált az orosz nyelvű internetes közegben a „Nem minden olyan egyértelmű/Ez nem ennyire egyértelmű” (*Всё не так однозначно*) szállóige, amely egy elhíresült 2014-es YouTube-kommentből származik, amelyben feltehetően egy ukránpárti bérkommentelő/troll férfinév alatt nyelvtani nőnemet használva, magát egy katonatiszt lányának mondva fejtette ki „véleményét” azzal kapcsolatban, hogy a Krimben senki sem akar Ukrajnától elszakadni. Ennek ellenére a Kreml-párti trollok érvelését parodizáló mém lett belőle (főleg rajtakapott háziállatok fényképével együtt, pl. macska a gazdája megdézsmált étele mellett), amely az egyértelmű bizonyítékok elrelativizálását jelképezi. A frázis szinonimájaként tartják számon a posztigazságkorszakkal kapcsolatban említett *Nem tudjuk/nem fogjuk megtudni a teljes igazságot* szólást is.

⁶⁷² Kerekó Péter, *Tömegparanoia 2.0. Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformáció* (Budapest: Athenaeum, 2021), 55.

Két alkalommal az RT-nek dolgozó nemzetközi hírműsorvezetők élő adás közben kritizálták a csatorna által képviselt irányvonalat, a Krím-félsziget elfoglalását és Vlagyimir Putyin tetteinek „tisztára mosását” (Liz Wahl és Abby Martin 2014-ben)⁶⁷³. Szintén a tények elferdítése miatt mondott fel William Dunbar⁶⁷⁴ és Sara Firth⁶⁷⁵.

Az Egyesült Államokban az RT-nek külföldi ügynökként kellett regisztráltatnia magát⁶⁷⁶. Az RT-nek Németországban soha nem sikerült műsorszórási engedélyt szereznie. Az RT műsorait „jelentősen félrevezetőnek” találta az Ofcom brit médiafelügyeleti hatóság, amely 2019-ben 200 000 fontos bírságot szabott ki⁶⁷⁷. Az Ofcom 2022 februárjában 15 új vizsgálatot indított az RT hírcsatorna műsorainak pártatlanságát illetően⁶⁷⁸. A francia műsorszolgáltatási szabályozó hatóság is figyelmeztetést adott ki az RT-nek⁶⁷⁹.

A 2022-es ukrajnai orosz inváziót követően Lengyelország, majd az egész Európai Unió bejelentette, hogy hivatalosan is betiltja az RT-t, miközben több mint 10 országban a független szolgáltatók felfüggesztették az RT adásait. (Ukrajna, Lettország és Litvánia már korábban – 2014-ben, illetve 2020-ban – megtették ezt.)

3.1.2. Sputniknews

A *Rosszija Szegodnyá*hoz tartozik a *Sputnik* nemzetközi hírportál és multimédiás platform is, amelyet 2014-ben alapítottak (elnöki dekrétummal hozta létre Putyin elnök)⁶⁸⁰, és

⁶⁷³ Rory Carroll, „Russia Today news anchor Liz Wahl resigns live on air over Ukraine crisis”, *Guardian*, 2014. március 6., <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/06/russia-today-anchor-liz-wahl-resigns-on-air-ukraine>.

Katherine Miller, „A Host On The Kremlin-Funded RT Spoke Out Against Russia’s Invasion Of Ukraine Monday Night”, *Buzzfeed News*, 2014. március 4., <https://www.buzzfeednews.com/article/katherinemiller/a-host-on-the-kremlin-funded-rt-spoke-out-against-russias-in#.atNDng4nd>.

⁶⁷⁴ William Dunbar, „William Dunbar: They forced me out for telling the truth about Georgia”, *Independent*, 2010. szeptember 20., <https://www.independent.co.uk/voices/commentators/william-dunbar-they-forced-me-out-for-telling-the-truth-about-georgia-2083870.html>.

⁶⁷⁵ John Plunkett, „Russia Today reporter resigns in protest at MH17 coverage”, *Guardian*, 2014. július 18., <https://www.theguardian.com/media/2014/jul/18/mh17-russia-today-reporter-resigns-sara-firth-kremlin-malaysia>.

⁶⁷⁶ Devlin Barrett és David Filipov, „RT agrees to register as an agent of the Russian government”, *Washington Post*, 2017. november 9., https://www.washingtonpost.com/world/national-security/rt-agrees-to-register-as-an-agent-of-the-russian-government/2017/11/09/bd62f9a2-c558-11e7-aae0-cb18a8c29c65_story.html?utm_term=.3554714300eb.

⁶⁷⁷ Lizzie Dearden, „Russia’s RT news channel fined £200,000 for impartiality breaches over Salisbury poisoning and Syria”, *Independent*, 2019. július 26., <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/tv/news/rt-russia-ofcom-fine-skipal-poisoning-salisbury-novichok-syria-a9021871.html>.

⁶⁷⁸ <https://www.ofcom.org.uk/news-centre/2022/ofcom-launches-investigations-into-rt>

⁶⁷⁹ „Russia Warns French TV After France Calls Out Falsified RT Report”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2018. június 29., <https://www.rferl.org/a/france-warns-rt-claims-broadcast-syrian-chemical-weapons-attack-douma/29326822.html>.

⁶⁸⁰ Владимир Владимирович Путин, „Указ президента российской федерации О некоторых мерах по повышению эффективности деятельности государственных средств массовой информации”, Pub. L. No. № 894 (2013), <http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d4a95e0e2d01da1117.pdf>.

a RIA mellett az *Oroszország Hangját (Voice of Russia/Golosz Rosszii)* is felváltotta mint új, államilag irányított nemzetközi hírszolgáltató.

Különböző nyelvű hírportálokat, online alkalmazást és rádióadókat foglal magába, így kiegészítve az RT hírsatornát. Fő fókusza a nemzetközi politika és gazdaság, célközönsége pedig a külföld (nem orosz ajkúak). A hírportálnak jelenleg 31 különböző nyelvű változata van. Számos külföldi irodával rendelkezik (Washington, Kairó, Peking, Párizs, Berlin, Madrid, Montevideo, Rio de Janeiro), mivel létrehozásakor, illetve a RIA-ról való leválasztásakor a fő elképzelés az volt, hogy a világ különböző részein élő embereknek nem lehet csupán Moszkvából releváns, őket érdeklő információkkal szolgálni. Ezért a Sputnik elsősorban a célországokkal kapcsolatos, illetve a helyi olvasókat érintő hírekre koncentrál. Szlogenjével („*Telling the Untold*”) azt akarja sugallni, hogy más perspektívát kínál, mint a hagyományos nyugati médiumok: az általuk „elhallgatott” történeteket kívánja bemutatni, ezzel az összeesküvés-elméleti gondolkodásra apellál (egy nagyhatalmú csoport titokban akar tartani bizonyos dolgokat a nagyközönség előtt). Dmitrij Kiszjeljov⁶⁸¹ a médium indulásakor azt mondta, hogy az „alternatív világértelmezést” fog nyújtani⁶⁸². Beszámolók szerint Kiszjeljovnak a *Rosszija Szevodnya* élére való kinevezését követően az addig kiegyensúlyozottságáról és minőségi újságírásáról ismert RIA Novosztyi hírügynökség alapvető változáson ment át: állítólag azt mondta beosztottjainak, hogy „a pártatlan újságírás időszaka lejárt. Az objektivitás egy mítosz, amelyet felajánlottak nekünk; ránk kényszerítették”⁶⁸³. A *Sputnik* főszerkesztője szintén Margarita Szimonján.

Geir Hågen Karlsen 2015 novemberéből származó adatai alapján az Alexa rangsorában a Sputniknews.com a 4784. legnépszerűbb oldal volt az Egyesült Államokban, és 489. Németországban. Az RT az Egyesült Államokban a 875., Spanyolországban a 221. helyen volt. (Az EU-ban való 2022-es betiltása miatt az aktuális adatok nem szolgálnak releváns információval.)⁶⁸⁴

2019 elején a Facebook több száz olyan oldalt távolított el közösségi médiaplatformjáról, amelyek kelet-európai független híroldaloknak adták ki magukat, és főleg

⁶⁸¹ Dmitrij Kiszjeljov orosz televíziós műsorvezető, hírszerkesztő, a leghírhedtebb propagandisták egyike. Kiszjeljovot 2013-ban Vlagyimir Putyin kinevezte a *Rosszija Szevodnya* nevű orosz állami irányítású médiacsoport élére. Emellett az Összoroszországi Állami Televízió- és Rádióműsor-szolgáltató (VGTRK) igazgatóhelyetteseként is dolgozik.

⁶⁸² Matthew Hillburn, „Russia’s New World Broadcast Service is »Sputnik«, *Voice of America*, 2014. november 10., <https://www.voanews.com/a/russia-launches-new-media-brand-called-sputnik/2515216.html>.

⁶⁸³ Ilya Kizirov, „Confessions of a (former) Russian state TV reporter”, *Codastory*, 2017. április 25., <https://www.codastory.com/disinformation/confessions-of-a-former-state-tv-reporter/>.

⁶⁸⁴ Geir Hågen Karlsen, „Tools of Russian Influence: Information and Propaganda”, in *Ukraine and Beyond: Russia’s Strategic Security Challenge to Europe* (London: Palgrave Macmillan, 2016), 188.

NATO-ellenes tartalmakat terjesztettek, de valójában a *Sputnik* munkatársainak irányítása alatt álltak. 2022 februárjában a *Sputnikot* (az RT-vel együtt) betiltották az Európai Unióban az ukrajnai orosz inváziót követően. Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnöke a két médiumot „mérgező és káros dezinformációk” forrásának nevezte⁶⁸⁵.

A *Sputnikot* tudósok és újságírók gyakran nevezik orosz propagandamédiumnak⁶⁸⁶. A NATO három orosz hírforrást, az RT-t, a *Sputnikot* és a *Pervij Kanalt* vizsgáló tanulmánya 22 manipulatív technika alkalmazását állapította meg az euroatlanti értékek befolyásolása céljából. Az elemzés az ukrajnai válsággal kapcsolatos politikai retorikára, tartalomra és narratívára terjedt ki, és arra a következtetésre jutott, hogy az orosz médiát arra használták, hogy újraértelmezzék a demokrácia, a médiaszabadság, a szólásszabadság és az emberi jogok jelentését. Ezen túlmenően céljuk megosztani a nyugati társadalmat, és elérni, hogy az emberek megkérdőjelezzék kül- és biztonságpolitikájukat és politikai vezetőik hitelességét⁶⁸⁷.

3.1.3. RIA Novosztji

A *RIA*⁶⁸⁸ *Novosztji*, vagyis a Novosztji Hírügynökség az 1941-ben alapított *Szovinformbüro* utódja, 2013-ig Oroszország nemzetközi hírügynöksége volt. Akkor ugyanis Vlagyimir Putyin elrendelte a felszámolását⁶⁸⁹, s szerepét az újonnan létrehozott *Rosszija Szegodnya* vette át. A *RIA* azóta az egyik vezető orosz nyelvű belföldi hírügynökség, és a Hírközlési és Tömegtájékoztatási Minisztérium felügyelete alatt működik. Jelenleg a *MIA Rosszija Szegodnya* médiacsoport tagja (*brandje*). Mint a belföldi témákra nagy hangsúlyt helyező, orosz nyelvű médiumnak, a célközönségét elsősorban az orosz ajkú, Oroszországban élő orosz állampolgárok alkotják. (Előfizetői között szerepelnek természetesen a főbb kormányzati szervek, a parlament, az önkormányzatok és a diplomáciai missziók is.) A *RIA Novosztji* hírportálja a nagy nyilvánosságnak szóló hivatalos orosz álláspontot tükrözi, kevés kommentárral.

⁶⁸⁵ Laura Kayali, „EU to ban Russia’s RT, Sputnik media outlets, von der Leyen says”, *Politico*, 2022. február 27., <https://www.politico.eu/article/ursula-von-der-leyen-announces-rt-sputnik-ban/>.

⁶⁸⁶ Elias Groll, „Kremlin’s ‘Sputnik’ Newswire Is the BuzzFeed of Propaganda”, *Foreign Policy*, 2014. 0 10., <http://foreignpolicy.com/2014/11/10/kremlins-sputnik-newswire-is-the-buzzfeed-of-propaganda/>.

Yochai Benkler, „Epistemic Crisis”, in *Network Propaganda: Manipulation, Disinformation and Radicalization in American Politics* (Oxford University Press, 2018), 358.

Karlsen, „Tools of Russian Influence: Information and Propaganda”, 199.

⁶⁸⁷ „The manipulative techniques of Russia’s information campaign”.

⁶⁸⁸ A *RIA* a *Российское информационное агентство* (Orosz Információs Ügynökség) rövidítése.

⁶⁸⁹ „Путин ликвидировал РИА Новости”, *Lenta.ru*, 2013. december 9., <https://lenta.ru/news/2013/12/09/ria/>.

A médiumnak az orosz–ukrán háború keretében végbement radikalizálódását jelzi több 2022 első felében a portálon megjelent írás. 2022. február 26-án, az orosz invázió kezdete után két nappal a RIA tévedésből közölte (a Sputniknews-on is gyakran publikáló) Pjotr Akopov cikkét *Oroszország és az új világ eljövetele (támadása)* címmel, melyben a szerző gyakorlatilag kész tényként kezelte Oroszország győzelmét, és az új, multipoláris világrendet, Oroszország, Belarusz és Ukrajna geopolitikai egységét ünnepelte⁶⁹⁰. A cikket hamarosan eltávolították, de előtte még a Sputniknews leköszölte. 2022. április 3-án a RIA közölte Tyimofej Szergejev *Mit kellene Oroszországnak tennie Ukrajnával?* című, népirtó szándék miatt széles körben elítélt cikkét, melyben a szerző az ukrán identitás teljes eltörlését tűzte ki célként, ami egyes értelmezések szerint genocídiumot is implicál, és fontos bizonyíték lehet az orosz háborús bűnöket vizsgáló esetleges jövőbeli eljárásban⁶⁹¹.

3.1.4. Riafan.ru

A mainstream RIA mellett célszerű megvizsgálni egy olyan orosz nyelvű híroldalt is, amely látszólag független a Kremltől, ám valójában klasszikus propagandaoldal, és a tárgyilagos közlés helyett sokkal nagyobb mértékben él az agitatív és manipulatív technikákkal.

(Bár a 2022-es orosz–ukrán háború kitörése egyfajta kvázi-totalitárius fordulatot jelentett Oroszországban, ami megfigyelésem szerint az ellenzéki médiumok teljes ellehetetlenítésén túl az orosz belföldi médiahelyzet lényeges átalakulásával, egyfajta radikalizálódásával járt együtt. Az összes sajtóorgánum egyre inkább az állami propaganda kiszolgálásának van alárendelve.)

Elnevezésével a Riafan a RIA Novosztyit utánozza, de valójában egy attól teljesen független médiumról van szó. A Riafan.ru oldal a FAN (*Федеральное агентство новостей* – 'Szövetségi Hírügynökség') hírügynökséghez tartozó híroldal. A honlapon elhelyezett információ szerint így definiálják saját küldetésüket: „A Szövetségi Hírügynökség munkáját az objektív újságírás alapelvei vezérlik: (...) követjük a társadalomban általánosan elfogadott erkölcsi szabályokat. Ugyanakkor a FAN feltétel nélküli információs támogatást nyújt az Oroszországi Föderációnak mint államnak (...)”. Az oldal deklarált célja Oroszország és a világ eseményeiről teljes körű információs képet nyújtani az olvasóknak. A szerkesztőség

⁶⁹⁰ Виолетта Орлова, „РосСМИ заранее написали статью о победе над Украиной: думали завоевать за два дня”, *Unian.net*, 2022. február 28., <https://www.unian.net/war/rossemi-zaranee-napisali-statyu-o-pobede-nad-ukrainoy-dumali-zavoevat-za-dva-dnya-novosti-vtorzheniya-rossii-na-ukrainu-11721493.html>
<https://web.archive.org/web/20220226224717/https://ria.ru/20220226/rossiya-1775162336.html>

⁶⁹¹ Тимофей Сергейцев, „Что Россия должна сделать с Украиной”, *РИА Новости*, 2022. április 3., <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>.

Szentpéterváron található. Az ügynökségnek van egy moszkvai képviseleti irodája is, ahol főállású riporterek és elemzők dolgoznak. Az oldal főszerkesztője Krisztyina Andrejevna Maszenkova, egy bizonyos Jevgenyij Lvovics Zubarev pedig projektvezetőként van feltüntetve⁶⁹². Az *RBC* orosz híroldal oknyomozó riportja szerint Zubarev Jevgenyij Prigozsин oligarchához köthető, aki a szentpétervári „trollgyárat” is üzemelteti (amelynek az amerikai titkosszolgálatok, illetve saját bevallása⁶⁹³ szerint is a 2016-os amerikai elnökválasztási kampányba való beavatkozásban is fontos szerepe volt⁶⁹⁴). Az első szerkesztőségi irodák a szentpétervári Szavuskina utca 55. szám alatt voltak, ahogy a „trollfarm” is. A médiacsoport, amelyben a *FAN* a legnagyobb, jelenleg legalább 16 online információs forrást foglal magában, amelyek közül kilencet a Roszkomnadzor (a médiumokat felügyelő orosz szövetségi ügynökség) hivatalosan is médiumként tart nyilván⁶⁹⁵.

A *FAN* honlapját 2014 májusában regisztrálták, és a szerkesztőség körülbelül egy hónap múlva kezdte meg működését. 2015 decemberében a csoport weboldalainak teljes közönsége alig haladta meg az 5,5 millió felhasználót (archivált *Alexa Rank* statisztikák); 2017. február közepén ugyanezeket a portálokat mintegy 33 millióan keresték fel. A *Liveinternet* számlálói ennél nagyobb értéket mutatnak: több mint 36 millió embert, akik közül 11 millióan a *FAN* olvasói. Ezzel a „médiagyár” honlapjai megelőzték a legnagyobb orosz internetes sajtótermékeket: a *Komszomolszkaja Pravda* weboldalát ugyanebben az időszakban mintegy 33 millióan látogatták meg, míg a *RIA Novosztvit* mintegy 28 millióan. Az *RBC* oknyomozása alapján a weboldalak ennek ellenére 2017-ben veszteségesek voltak, ugyanis forgalmuk nagy része külső hivatkozásokból származott, amelyeket „viszonossági alapon” biztosítottak más hasonló beállítottágú oldalak, emiatt a hirdetőik részéről nem állt fenn a bizalom⁶⁹⁶. A *Similarweb* adatai szerint 2022 júniusában az orosz weboldalak között a *Riafan* a 90. leglátogatottabb volt, az orosz híroldalak között pedig a 18.⁶⁹⁷ 2023. június 27-én, amikor a Prigozsин-féle lázadás után Jevgenyij Zubarev, a *Riafan* vezérigazgatója bejelentette a médium

⁶⁹² <https://riafan.ru/page/politics>

⁶⁹³ Prigozsин 2022 novemberében elismerte, hogy beavatkozott az amerikai választásokba, 2023 februárjában pedig felvázolta konkrét kapcsolatait az *Internet Research Agency* (IRA) néven ismert „trollfarmmal”: „Soha nem voltam csupán az *Internet Research Agency* finanszírozója. Én találtam ki, én hoztam létre, én irányítottam hosszú ideig.” Кирилл Соколов, „Пригожин назвал себя создателем «фабрики троллей»”, *RBC.ru*, 2023. február 14., https://www.rbc.ru/technology_and_media/14/02/2023/63ebaac39a7947282a7adc8e.

⁶⁹⁴ Robert S. Mueller, „Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election. Volume I of II” (Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, 2019. március), <https://www.justice.gov/archives/sco/file/1373816/download>.

⁶⁹⁵ Андрей Захаров és Полина Русяева, „Расследование РБК: как из «фабрики троллей» выросла «фабрика медиа»”, *РБК*, 2017. március 24., <https://www.rbc.ru/magazine/2017/04/58d106b09a794710fa8934ac>.

⁶⁹⁶ Захаров és Русяева.

⁶⁹⁷ <https://www.similarweb.com/ru/website/riafan.ru/#overview>

megszűnését, a következő látogatottsági adatokat közölte: 2022-ben a médiacsoport erőforrásait naponta mintegy 80 millióan látogatták, ma már naponta mintegy 100 millióan. „A médiacsoport teljes forgalma ma már napi 300 millió egyedi látogató. Ez a legnagyobb médiacsoport az országban”⁶⁹⁸.

A médiaholding országos médiumként definiálja magát, példaképek a RIA Novosztyi, a TASSZ, RT. A 16 online híroldal közül több is elsősorban geopolitikai konfliktusokkal, Oroszország és a Nyugat szembenállásával, az ukrajnai eseményekkel foglalkozik.

A médiaholding hátterét feltáró Andrej Zaharov és Polina Ruszjajeva azt írják: „Míg az állítólag Prigozsinnal létrehozott »trollgyár« egy kétes hírnevű, ideológiailag vitatott küldetésű árnyékszervezet maradt, addig az állítólag szintén az ő pénzéből finanszírozott »médiagyár« már az ország legnagyobb közönségével rendelkező információs és hírholdingjává vált”.

A Wagner 2023. június 24-i lázadását követően Prigozsinnal kénytelen volt felosztatni a *Patriot* nevű médiaholdingját, melynek része volt a „trollfarm” is: az ellenőrzése alatt álló médiumok bejelentették, hogy beszüntetik működésüket. A hatósági médiafelügyeletet ellátó Roszkomnadzor már június 24-én blokkolta az érintett weboldalakat. A *Riafan* vezérigazgatója, Jevgenyij Zubarev elmondta, hogyan működött a „propagandaüzem”: a trollgyár 2009 óta létezett, és szoros kapcsolatban volt az orosz állammal, tevékenysége az ellenzéki politikusok (főleg Alekszej Navalnij) és újságírók lejáratásával kezdődött⁶⁹⁹. A felosztatás után a RIAFAN egykori munkatársai elmondták, hogy az orosz–ukrán háború idején a frontról érkező híreket és az Alekszandr Beglov szentpétervári kormányzóról [Prigozsinnal személysége] szóló történeteket felhígították a showbiznisz, a filmkritikák és a nemzetközi témák, köztük az RT holding médiumaiban megjelent cikkek újraközlésével. „Míg egyesek más országok problémáival, például az Afrikából származó jelentésekkel stb., mindenféle helyi sztárokkal és hülye filmek kritikáival terelték el az emberek figyelmét, mások, a frontvonalon, a „különleges katonai művelet zónájából” származó anyagokkal mosták az emberek agyát”. A holding botokat is alkalmazott, hogy Jevgenyij Prigozsinnal és a Wagnert támogató, illetve ellenfeleit bíráló kommenteket hozzanak létre.⁷⁰⁰

⁶⁹⁸ <https://t.me/riafan/139454>

⁶⁹⁹ Владислав Гордеев, „ФАН перед закрытием рассказало историю «фабрики медиа»”, *RBC.ru*, 2023. július 1., <https://www.rbc.ru/politics/01/07/2023/649f32559a7947dbaa52144f>.

⁷⁰⁰ Екатерина Баркалова, „Как работали СМИ «фабрики троллей» и что там происходило во время мятежа? Читайте рассказы сотрудников, освободившихся от подписки о неразглашении”, *Бумага*, 2023. július 5., <https://paperpaper.ru/kak-rabotali-smi-fabriki-trollej-i-ch/>.

3.1.5. A korpusz leírása

A fentebb felsorolt négy híroldal archívumában az alábbi kulcsszavakra vonatkozóan végeztem keresést:

Covid19 elleni oltás tematikája

- **Pfizer** kulcsszó: 2020. december 8.-tól (a Comirnaty vakcinával beadott első oltás napjától kezdve): 30 db cikk/médium

- **AstraZeneca** kulcsszó: 2021. január 4.-től (a Vaxzevria vakcinával beadott első oltás napjától kezdve) 30 db cikk/médium

Alekszej Navalnij elleni mérgezési kísérlet tematikája

- **Alekszej Navalnij** kulcsszó: 2020. augusztus 20.-tól (Navalnij rosszsullétének napjától kezdve) 60 db cikk/médium

Orosz-ukrán háború tematikája

- **Mariupol** kulcsszó: 2022. február 24.-től (az orosz invázió kezdetének napjától) 30 db cikk/médium

- **Bucsá** kulcsszó: 2022. április 1.-től (az orosz csapatok kivonulásának és az első áldozatok felfedezésének napjától) 30 db cikk/médium

A korpuszra vonatkozó legfontosabb adatok összefoglaló táblázatban:

	Covid19 vakcina		Alekszej Navalnij	orosz–ukrán háború		Összesen
	Pfizer	AstraZeneca		Mariupol	Bucsá	
RT	2021.08.30- 2021.10.30.	2021.01.28.- 2021.02.18.	2020.08.20- 2020.10.01.	2022.03.01.- 2022.04.21.	2022.04.03. 2022.04.18.	
darabszám	30 db	30 db	60 db	30 db	30 db	180 db
szavak száma	15.103	11.923	28.981	13.535	17.018	86.560

Sputniknews	2020.12.08- 2021.01.03.	2021.01.04.- 2021.02.08.	2020.08.20- 2021.03.22.	2022.03.05- 2022.04.07.	2022.04.03.- 2022.04.07.	
darabszám	30 db	30 db	51 db	30 db	30 db	171 db
szavak száma	15.007	18.921	18.531	12.460	17.712	82.631
RIA	2020.12.08- 2020.12.12.	2021.01.04.- 2021.01.28.	2020.08.20- 2020.08.21.	2022.02.24- 2022.03.02.	2022.04.03.- 2022.04.04.	
darabszám	30 db	30 db	60 db	30 db	30 db	180 db
szavak száma	6.969	8.524	14.487	8.138	10.470	48.588
RiaFan	2021.01.16- 2021.06.14.	2021.02.08.- 2021.04.21.	2020.09.14- 2021.02.03.	2022.03.03.- 2022.03.28.	2022.04.03.- 2022.04.04.	
darabszám	30 db	30 db	60 db	30 db	30 db	180 db
szavak száma	10.707	8.490	21.137	5.633	4.970	50.937
						711 db 268.716 szó

3. táblázat: A korpusz összefoglaló adatai

A korpusz tehát 711 cikket tartalmaz, a szövegek terjedelme összesen mintegy 1060 A/4 es oldal, illetve 268 ezer szó. Bár egyes témáknál kicsinek tűnhet a merítés, ennél nagyobb terjedelmű szöveg manuális vizsgálata aránytalanul sok időt vett volna igénybe, és szétfeszítette volna jelen munka kereteit.

Az is megállapítható, hogy a cikkek tág időintervallumot fognak át, kisebb-nagyobb időközökkel 2020 augusztusától 2022 áprilisáig.

Ahogy látható, a korpuszba bekerülő cikkek keletkezési ideje nem minden médium esetében azonos. Ennek egyik oka, hogy a régebbi cikkek hozzáférhetősége egyes esetekben korlátozott, illetve az egyes médiumok által napi szinten megjelentetett cikkek mennyisége

eltérő. (Például van olyan médium, amelyben egy-két nap alatt megjelent 30 db cikk egy adott témában, máshol ehhez több hónap kellett.) Azt is figyelembe kell venni, hogy az adott témával foglalkozó első cikkek nem azonos időpontban jelentek meg.

A korpuszon belül felmerült a hírcikkek és véleménycikkek szétválogatásának szükségessége, hiszen a véleménycikk más műfajt képvisel, amelyben sokkal nagyobb szerepe van a szubjektivitásnak, és ez feltehetően a nyelvi jellemzőkben is tükröződik. Az RT legtöbbször maga is jelzi, hogy véleménycikkéről van szó, ilyenkor a cikk URL-je tartalmazza az „*op-ed*” szót. Ezek az explicite jelzett cikkeken kívül azonban több olyan típusú cikk is előfordult, amelyek nem tekinthetők hírcikknek, de a véleménycikk kritériumainak sem feleltethetők meg:

- nincs véleménycikként feltüntetve, viszont hírközlés, új, nem ismert történések részletezése helyett kizárólag valakinek a személyes véleményét, értékelését tartalmazza (ezek egy részénél a szerző neve sem szerepelt)

- egy szerző máshol (saját blogján) megjelent cikkét az engedélyével közölték

- cikkek, melyek ismertetik és kommentálják valakinek a véleménycikkét

- cikkek, amelyekben arról számolnak be, hogy a különböző közösségi oldalakon és kommentszekciókban az anonim felhasználók milyen véleményeket fogalmaztak meg egy adott témával kapcsolatban. (Nem bizonyítható ugyan, de nem is kizárható, hogy ezeket a kommenteket éppen Kreml-párti fizetett trollok írták megrendelésre, akár éppen azért, hogy azután legyen miről cikket írni⁷⁰¹.)

- interjú, riport

- interjúk, amelyeket nem kérdés-válasz formában jelentettek meg, hanem tartalmilag adják vissza a hallottakat, illetve idézeteket tartalmaznak

- szakértők véleményének ismertetése

Ezek közül az első hármat soroltam a véleménycikkek közé, a többi ugyanis nem felel meg a műfaj jellemzőinek. (Egyetlen, beazonosítható szerző, monológjelleg.) Az ilyen valódi véleménycikkek száma elenyésző volt (összesen 12 db), ezért a többi cikktől elkülönülten történő elemzésük nem tűnt indokoltnak, mivel az statisztikailag nem befolyásolta volna az elemzést, viszont túl bonyolulttá tette volna.

Ehhez hozzá kell tenni, hogy az orosz médiumok (RT, Sputniknews, RIA, Riafan) a cikkek nagy részénél nem tüntetnek fel szerzőt, ami alól leggyakrabban talán a véleménycikkek

⁷⁰¹ Ennek a lehetőségét említi Julia Davis is a RIAFAN egyik ilyen jellegű cikkével kapcsolatban: Julia Davis, „Russia to Iran: Don't Admit Guilt—Blame the U.S. Instead”, *The Daily Beast*, 2020. január 11., <https://www.thedailybeast.com/russia-to-iran-dont-admit-guilt-blame-the-us-instead>.

képeznek kivételt. Az anonimitás is arra utal, hogy kevésbé transzparens médiumokról van szó, hiszen így a szerzők nem vonhatók felelősségre az esetleges valótlan vagy uszító, részrehajló tartalmakért, illetve az is leplezhető, ha a cikkek túlnyomó részét mindössze egy-két szerző írja. Hasonló ez a közösségi oldalakon tapasztalható anonimitáshoz, amely egyeseket arra bátorít, hogy agresszívebben fejezzék ki véleményüket vagy valótlanságokat terjesszenek.)

A RIA a Sputniknewstól átvett cikkeket is közöl a saját honlapján. Ezeket nem vettem fel a korpuszba, hiszen a Sputniknews cikkei külön kategóriát képeznek a korpuszban.

Az alábbiakban röviden ismertetem azokat a témákat, amelyekkel kapcsolatos cikkeket válogattam a korpuszba.

3.1.5.1. Pfizer és AstraZeneca oltások

Az új típusú koronavírus-járvány elleni védekezésben a legfontosabb szerepet a védőoltás töltötte be, de annak gyakorlati hasznán túl természetesen presztízskérdéssé, az egyes világpolitikai szereplők (Oroszország, Kína, Egyesült Államok, Európa) fejlettségének és hatékonyságának egyfajta indikátorává vált, hogy ki tudja előbb kifejleszteni és piacra dobni a minél hatékonyabb vakcinát. Ennek legekleatásabb példája az orosz fejlesztésű vakcina, a *Szputnyik V* elnevezése volt, amely a világelső orosz műholdra utalt, melynek föld körüli pályára állítását a Szovjetunió a Nyugat feletti győzelemként fogta fel és használta fel propagandájában.

A nyugati vélemények szerint a dolog PR-értéke miatt Oroszország mesterségesen siettetett az oltóanyag engedélyezési eljárását (még a klinikai vizsgálatok III. fázisának elvégzése előtt engedélyezték), illetve bizalmatlanságot próbált kelteni a nyugati oltóanyagok (elsősorban a *Pfizer-BioNTech*-féle *Comirnaty*, valamint az Oxfordi Egyetem és a brit-svéd AstraZeneca cég által kifejlesztett *Vaxzevria*) iránt. Az oltóanyagokkal szembeni hangulatkeltés nemcsak a nyugati vakcinák lejáratását szolgálhatta, hanem azt is, hogy társadalmi ellentétet szítson az oltásellenesek és az oltáspártiak között. Paradox módon a belföldre szánt orosz propaganda arra ösztönözte a polgárokat, hogy oltassák be magukat, míg az angol nyelvű propagandájuk oltásellenes üzeneteket közvetített.

A *Comirnaty* nevű vakcinát a német *BioNTech* biotechnológiai vállalat fejlesztette ki. A *BioNTech* a fejlesztés során együttműködött az amerikai *Pfizer* vállalattal a klinikai vizsgálatok, a logisztika és a gyártás elvégzésében. A Pfizer szerint a vakcina több mint 90%-

ban hatékony a vírus ellen⁷⁰², azonban ez az eredeti vuhani változatra nézve volt igaz, a későbbi mutációk esetében ez az arány csökkent, ezért emlékeztető oltásokra volt szükség a hatékonyság fenntartásához⁷⁰³. A legtöbb mellékhatás enyhe vagy közepes súlyosságú, és néhány napon belül elmúlik. A súlyos mellékhatásokról, például allergiás reakciókról szóló jelentések nagyon ritkák, és hosszú távú szövődményekről nem számoltak be⁷⁰⁴.

A *Vaxzevria* vakcina esetében a 2020-ban végzett vizsgálatok azt mutatták, hogy a vakcina hatékonysága 76% a tüneteket okozó Covid19 fertőzés megelőzésében az első adagot követő 22 napon belül kezdődően, és 81,3% a második adagot követően⁷⁰⁵. A mellékhatások enyhék, viszont nagyon ritka esetekben (100 000 emberből körülbelül 1) a vakcinát összefüggésbe hozták a vérrögképződés fokozott kockázatával, ha alacsony vérlemezke-szint mellett alkalmazzák (embóliás és trombotikus események a Covid19 vakcinázást követően)⁷⁰⁶. Az Európai Gyógyszerügynökség szerint 2021. április 4-én az Európai Gazdasági Térségben beoltott 34 millió ember között összesen 222 rendkívül ritka vérrögképződési esetet regisztráltak (ez 0,0007%-os arány)⁷⁰⁷. Egyes országokban az oltás fiatalabb egyéneknél jelentkező nagyon ritka mellékhatásai miatti aggodalmak következtében az idős emberekre korlátozták az alkalmazását⁷⁰⁸.

⁷⁰² Ryan Browne, „What you need to know about BioNTech — the European company behind Pfizer’s Covid-19 vaccine”, *CNBC*, 2020. november 11., <https://www.cnbc.com/2020/11/11/biontech-the-european-company-behind-pfizers-covid-19-vaccine.html>.

Katie Thomas, David Gelles, és Karl Zimmer, „Pfizer’s Early Data Shows Vaccine Is More Than 90% Effective”, *New York Times*, 2020. november 9., <https://www.nytimes.com/2020/11/09/health/covid-vaccine-pfizer.html>.

⁷⁰³

„Pfizer and BioNTech Announce Phase 3 Trial Data Showing High Efficacy of a Booster Dose of Their COVID-19 Vaccine” (BioNTech, 2021. október 21.), <https://investors.biontech.de/news-releases/news-release-details/pfizer-and-biontech-announce-phase-3-trial-data-showing-high>.

„Pfizer and BioNTech Provide Update on Omicron Variant” (Pfizer, 2021. december 8.), <https://www.pfizer.com/news/press-release/press-release-detail/pfizer-and-biontech-provide-update-omicron-variant>.

⁷⁰⁴ <https://www.ema.europa.eu/en/medicines/human/EPAR/comirnaty>

⁷⁰⁵ Merryn Voysey és mtsai., „Single-dose administration and the influence of the timing of the booster dose on immunogenicity and efficacy of ChAdOx1 nCoV-19 (AZD1222) vaccine: a pooled analysis of four randomised trials”, *The Lancet* 397, sz. 10277 (2021. március 6.): 881–91, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)00432-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00432-3).

⁷⁰⁶ „AstraZeneca’s COVID-19 vaccine: benefits and risks in context”, *European Medicines Agency* (blog), 2021. április 23., <https://www.ema.europa.eu/en/news/astrazenecas-covid-19-vaccine-benefits-risks-context>.

<https://www.ema.europa.eu/en/medicines/human/EPAR/vaxzevria-previously-covid-19-vaccine-astrazeneca>

⁷⁰⁷ „AstraZeneca’s COVID-19 vaccine: EMA finds possible link to very rare cases of unusual blood clots with low blood platelets”, *European Medicines Agency* (blog), 2021. április 7., <https://www.ema.europa.eu/en/news/astrazenecas-covid-19-vaccine-ema-finds-possible-link-very-rare-cases-unusual-blood-clots-low-blood>.

⁷⁰⁸ Jon Henley, „Spain, Belgium and Italy restrict AstraZeneca Covid vaccine to older people”, *The Guardian*, 2021. április 8., <https://www.theguardian.com/society/2021/apr/08/spain-belgium-and-italy-restrict-astrazeneca-covid-vaccine-to-older-people>.

A *Comirnaty* az új mRNS-technológián alapul, míg a *Vaxzevria* és a *Sputnik V* a már korábban is használt vírusvektor technológián. A *Vaxzevria* vektorként módosított csimpánz adenovírust használ, míg a *Szputynik V* humán adenovírust.

A Pfizer vakcinájával először az Egyesült Királyságban kezdtek el oltani 2020. december 8-án. Az AstraZeneca vakcinájával szintén az Egyesült Királyságban, 2021. január 4-én kezdődött meg az oltás⁷⁰⁹.

3.1.5.2. Alekszej Navalnij mérgezési esete

Alekszej Navalnij orosz ellenzéki politikus, jogász és korrupcióellenes aktivista. Kormányellenes tüntetéseket szervezett, és részt vett a 2018-as elnökválasztási és a 2019-es moszkvai önkormányzati választási kampányban a korrupció elleni reformokat hirdető programmal. A *Jövő Oroszországa* párt vezetője, a *Korrupcióellenes Alapítvány* (FBK – Фонд борьбы с коррупцией) alapítója.

Elemzők szerint Vlagyimir Putyin olyan mértékű ellenszenvvel viseltetik Navalnij iránt, hogy emiatt nem is hajlandó nyilvánosan kiejteni a nevét. A mérgezési esettel kapcsolatban is csak „német páciensként” hivatkozott rá. Maga Putyin úgy nyilatkozott, hogy azért nem nevezi a nevén Navalnijt, mert az aktivista szerinte „nem kínál konstruktív programot”, és „megpróbálja felhívni magára a figyelmet”⁷¹⁰.

2020. augusztus 20-án Navalnij egy Tomszkból Moszkvába tartó repülőjáraton rosszul lett, ami miatt a gép Omszkban kényszerleszállást hajtott végre, és a politikust súlyos állapotban szállították a helyi kórházba. Navalnij kómába esett, és lélegeztető gép tartotta életben. Augusztus 20. és 22. között az 1. számú omszki városi klinikai kórház intenzív osztályán, augusztus 22. és szeptember 22. között pedig a berlini Charité kórházban kezelték, ahol novicsok idegméreggel történt mérgezést diagnosztizáltak nála. 2021. január 17-én Navalnij a németországi kezelés után visszatért Berlinből Moszkvába, ahol az útlevél-ellenőrzésen való áthaladás közben letartóztatták azzal a váddal, hogy megszegte a feltételes szabadlábra bocsátás feltételeit (németországi kórházi kezelése és tartózkodása alatt nem jelentkezett havi két

⁷⁰⁹Chris Baraniuk, „Covid-19: How the UK vaccine rollout delivered success, so far”, *British Medical Journal*, sz. 372 (2021), <https://doi.org/10.1136/bmj.n421>.

<https://www.gov.uk/government/news/first-people-to-receive-oxford-universityastrazeneca-covid-19-vaccine-today-4-january-2021>

⁷¹⁰ „Путин объяснил, почему не называет Навального по имени”, *RTVI*, 2017. július 8., <https://rtvi.com/news/1273/>.

alkalommal az orosz hatóságoknál), amelyet 2014-es elítélése miatt szabtak ki⁷¹¹. Letartóztatását és a Putyint korrupcióval vádoló *Putyin-palota* című dokumentumfilm internetes publikálását követően tömeges tiltakozásokat tartottak Oroszország-szerte.⁷¹² Februárban felfüggesztett büntetését több mint két és fél év börtönbüntetéssel váltották fel⁷¹³. 2022 márciusában Navalnijt további kilenc év börtönbüntetésre ítélték, miután az *Amnesty International* által színleltnek minősített új perben bűnösnek találták sikkasztásban és a bíróság megsértésében⁷¹⁴; fellebbezését elutasították, és júniusban egy szigorúan őrzött börtönbe szállították⁷¹⁵. 2023 augusztusában Navalnijt extremismus vádjával egy újabb ügyben 19 év börtönre ítélték⁷¹⁶, 2023 októberében pedig Navalnij három ügyvédjét is letartóztatták „extremista csoportban való részvétel” vádjával⁷¹⁷.

Navalnij megmérgezése nemzetközi és országos felháborodást váltott ki. Az Európai Unió és az Egyesült Királyság hat magas rangú orosz tisztviselőt és a GoszNIIOHT-ot (Állami Szerves Kémiai és Technológiai Kutatóintézet) találta érintettnek a Navalnij elleni vegyifegyver-támadási kísérletben, és szankciókat rendelt el ellenük. Az orosz hatóságok tagadták a mérgezésben való részvétel vádját. Navalnij személyesen Putyint vádolta a mérgezés elrendelésével.

Egy német katonai laboratórium, két független európai laboratórium és a Vegyifegyver-tilalmi Szervezet (OPCW) a toxint a Novicsok csoporthoz (kolinészteráz-gátló) tartozó idegméregként azonosította⁷¹⁸. Az EU szerint Navalnij megmérgezése „csak az Elnöki

⁷¹¹ Anastasia Clark, „Russia Warns »Obliged« to Detain Kremlin Critic Navalny on Return”, *The Moscow Times*, 2021. január 14., <https://www.themoscowtimes.com/2021/01/14/russia-says-obliged-to-detain-navalny-upon-return-a72611>.

⁷¹² „В акциях «Свободу Навальному» по всей России приняли участие минимум 110 тысяч человек”, *МБХ медиа*, 2021. január 23., <https://mbk-news.appspot.com/news/100k-vishli-na-ulici/>.

⁷¹³ „As It Happened: Navalny Sentenced to 2 Years and 8 Months in Penal Colony”, *The Moscow Times*, 2021. február 3., <https://www.themoscowtimes.com/2021/02/02/as-it-happened-navalny-sentenced-to-2-years-and-8-months-in-penal-colony-a72803>.

⁷¹⁴ „Russia: Navalny facing possible 15-year jail term in »sham« trial set to take place in prison” (Amnesty International, 2022. február 14.), <https://www.amnesty.org.uk/press-releases/russia-navalny-facing-possible-15-year-jail-term-sham-trial-set-take-place-prison>.

„Суд приговорил Навального к девяти годам колонии строгого режима”, *RBC.ru*, 2022. március 22., <https://www.rbc.ru/politics/22/03/2022/62389c8b9a79477acdf4155d>.

⁷¹⁵ Guy Faulconbridge, „Russian opposition leader Navalny moved to high-security penal colony”, *Reuters.com*, 2022. június 14., <https://www.reuters.com/world/europe/jailed-kremlin-critic-navalny-transferred-unknown-location-2022-06-14/>.

⁷¹⁶ „«Экстремистское дело» Навального. Приговор”, *Медиазона*, 2023. augusztus 4., <https://zona.media/online/2023/08/04/prigovor>.

⁷¹⁷ „Адвокатов Навального задержали по делу об участии в «экстремистском сообществе». Главное”, *Meduza.io*, 2023. október 13., <https://meduza.io/feature/2023/10/13/advokatov-navalnogo-zaderzhali-po-delu-ob-uchastii-v-ekstremistskom-soobschestve-glavnoe>.

⁷¹⁸ „NOTE BY THE TECHNICAL SECRETARIAT SUMMARY OF THE REPORT ON ACTIVITIES CARRIED OUT IN SUPPORT OF A REQUEST FOR TECHNICAL ASSISTANCE BY GERMANY” (Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), 2020. október 6.), <https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/2020/10/s-1906-2020%28e%29.pdf>.

Adminisztráció hozzájárulásával” és az FSZB részvételével volt lehetséges⁷¹⁹. A *Bellingcat* oknyomozó újságírói csoport és a *The Insider* oknyomozó újságírással foglalkozó híroldal vizsgálata, amely a *CNN*-nel és a *Der Spiegel*gel együttműködésben készült, az FSZB ügynökeit találta érintettnek Navalnij megmérgezésében⁷²⁰. A kutatás elsősorban repülőgépek utaslistáin, okmányadatokon és egyéb orosz adatbázisokból feketén megszerezhető adatokon alapult.

A kutatást követően, de annak közzététele előtt Navalnij telefonbeszélgetést folytatott Konsztantyin Kudrjavcevvvel, az FSZB állítólagos munkatársával, aki a kutatás szerint részt vett a merényletben. A beszélgetésről készült felvételt 2020. december 21-én hozták nyilvánosságra a *YouTube* videómegosztó portálon⁷²¹. A telefonbeszélgetés során Navalnij a Biztonsági Tanács titkára, Nyikolaj Patrusev asszisztensének adta ki magát, úgy tett, mintha Kudrjavcevet beszámoltatná a műveletről, és részleteket kért a küldetés kudarcáról. A nyomozók hívóazonosító-hamisító (*caller ID spoofing*) szoftvert használtak annak érdekében, hogy a hívás úgy tűnjön, mintha az FSZB hivatali telefonszámáról érkezett volna. Kudrjavcev akaratlanul bevallotta, hogy a Novicsok mérget Navalnij alsónadrágjára kenték, mialatt a tomszki szállodában szállt meg.

A videofelvétel eredetiségét nem lehet ellenőrizni (nem tudjuk, hogy a vonal másik végén valóban Kudrjavcev volt-e), azonban semmi jel nem utal rá a közel 50 perces beszélgetés során, hogy megrendezett felvételtől lenne szó. Vlagyimir Putyin a kutatást „amerikai hírszerzési anyagok legalizálásának” nevezte. Nem tagadta, hogy az FSZB munkatársai követték Navalnijt, de azt mondta, hogy ha az orosz szolgálatok végezni akartak volna vele, akkor végigvitték volna a dolgot⁷²².

3.1.5.3. Orosz–ukrán háború, a mariupoli és bucsai incidensek

2022. február 24-én Oroszország teljes körű inváziót indított Ukrajna ellen, melynek céljaként Putyin elnök az ország „denacifikációját és demilitarizációját” nevezte meg. A támadás szükségességét Putyin azzal indokolta, hogy Ukrajna veszélyt jelent Oroszországra és

⁷¹⁹ Alexander Baklanov, „‘Accessible only to State authorities’ Here’s how the EU explained its decision to sanction high-level Russian officials over Navalny’s poisoning”, *Meduza.io*, 2020. október 15., <https://meduza.io/en/feature/2020/10/15/accessible-only-to-state-authorities>.

⁷²⁰ „FSB Team of Chemical Weapon Experts Implicated in Alexey Navalny Novichok Poisoning” (Bellingcat Investigation Team, 2020. december 14.), <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/12/14/fsb-team-of-chemical-weapon-experts-implicated-in-alexey-navalny-novichok-poisoning/>.

⁷²¹ *Call Between Alexey Navalny and FSB Officer Konstantin Kudryavtsev*, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=gwvA49ZXnf8&t=29s>.

Я позвонил своему убийце. Он признался, 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=ibqiet6Bg38>.

⁷²² „Путин о Навальном: если бы хотели отравить, довели бы дело до конца”, *BBC News*, 2020. december 17., <https://www.bbc.com/russian/news-55329071>.

támadást tervezett a kelet-ukrajnai szakadár területek ellen. (Bár hozzá kell tenni, hogy a háború indoklása és célkitűzése az események során folyamatosan változott.)

A háborúval kapcsolatban a két, az első hónapokban a hírekben talán legtöbbet szereplő ukrán település, amelyek az orosz háborús bűnök szimbólumaivá váltak, Mariupol és Bucsua.

Az Azovi-tenger partján fekvő Mariupol stratégiai jelentőséggel bírt az orosz haderő számára, mivel elfoglalása lehetővé tette az összeköttetést a még 2014-ben elfoglalt kelet-ukrajnai szakadár köztársaságok és a Krím-félsziget, illetve a háború kezdeti szakaszában elfoglalt déli területek (Herszon, Melitopol, Bergyanszk) között. A város ezenfelül szimbolikus jelentőséggel is rendelkezett az orosz fél számára, mivel az általa neonácinak titulált Azov-ezred védte az *Azovsztal* acélművet, amely a szervezett ellenállás utolsó gócpontja volt.

A város 2022. február 25-től május 17-ig állt ostrom alatt, melynek során szinte teljesen megsemmisült, a konzervatív becslések szerint is több ezer lakos halt meg.

Az ukrán hatóságok azzal vádolták az oroszokat, hogy humanitárius katasztrófát hoztak létre a városban. A humanitárius helyzet súlyosságát az ENSZ is megerősítette. Az emberi jogi főbiztos szerint a városban a polgári objektumok, köztük a civil lakások megsemmisítése és megrongálása hatalmas léptékű és kiterjedt volt, ami komoly aggályokat vet fel a nemzetközi humanitárius jog, különösen a válogatás nélküli támadások tilalma és az arányosság követelményei betartásával kapcsolatban. Például minden kórház megsérült vagy megsemmisült⁷²³.

Michelle Bachelet, az ENSZ emberi jogi főbiztosa 2022 júniusában 1348 civil (köztük 70 gyermek) halálát erősítette meg, de megjegyezte, hogy a tényleges halálos áldozatok száma valószínűleg több ezerrel magasabb. A lakóépületek 90 százaléka, valamint a magánházak 60 százaléka megsérült vagy megsemmisült. Becslések szerint 350 000 ember kényszerült elhagyni a várost⁷²⁴. A város polgármesterének apparátusából származó információ szerint legalább 22 ezer ember vesztette életét a városban március és május között⁷²⁵. Az ukrán hatóságok szerint ezen felül 50 ezer lakost deportáltak Oroszországba és az ún. Donyecki és Luhanszki Népköztársaságok területére. Azok, akik a megszállt városban maradtak, „filtrációs” táborokon, folyamatos ellenőrzéseken és zaklatásokon mennek keresztül⁷²⁶.

⁷²³ Michelle Bachelet, „High Commissioner updates the Human Rights Council on Mariupol, Ukraine”, <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/06/high-commissioner-updates-human-rights-council-mariupol-ukraine>.

⁷²⁴ Bachelet.

⁷²⁵ „At least 22,000 civilians killed in Mariupol - mayor's adviser”, *Interfax Ukraine*, 2022. május 25., <https://en.interfax.com.ua/news/general/834794.html>.

⁷²⁶ „Occupying forces have deported more than 50,000 Mariupol residents to Russia and temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk oblasts”, *Ukrainska Pravda*, 2022. június 13., <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/06/13/7352251/>.

A hivatalos orosz álláspont a deportálásokra „evakuálásként” hivatkozik, és úgy állítja be, hogy az érintettek önszántukból akartak az említett területekre távozni⁷²⁷.

Az ENSZ emberi jogi főbiztosa szintén aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban, „ahogyan a civilek úgynevezett „szűrési” folyamata zajlott és zajlik, amely állítólag önkényes döntésekkel, megfélemlítéssel és megalázással jár, ami bántalmazásnak minősülhet, valamint a családok szétválasztásával és a magánélethez való jogot fenyegető veszélyekkel. Ugyancsak aggodalomra ad okot a fogva tartás és a rossz bánásmód kockázata azon személyek esetében, akik nem mennek át az eljáráson⁷²⁸.

2022. július 7-én Courtney Austrian, az amerikai EBESZ misszió helyettes vezetője a szervezetnél tartott beszédében arról számolt be, hogy az Egyesült Államok legalább 18 olyan helyszínt azonosított az orosz–ukrán határ mindkét oldalán, amelyet Oroszország hozott létre ukrán civilek fogva tartására és Oroszországba való erőszakos deportálására. Hozzátette, hogy Moszkva a jelek szerint már azelőtt előkészületeket tett az úgynevezett szűrőtáborok létrehozására, hogy erői megszállták volna az országot. (Orosz tisztviselők valószínűleg listákat készítettek azokról az ukrán civilekről, akikről úgy ítélték meg, hogy fenyegetik az Ukrajna

A Yale Egyetem Közegészségügyi Tanszékének *Humanitarian Research Lab* nevű kutatóintézete 2023 februárjában azt állapította meg, hogy az orosz kormány legalább 6000 ukrán gyermeket telepített át szisztematikusan az Oroszország által megszállt Krímben és az orosz szárazföldön található átnevelő és örökbefogadó létesítmények hálózatába. A kutatás 43 olyan létesítményt azonosított, amelyek Oroszország 2022. február 24-i ukrán inváziója óta részt vesznek az Ukrajnából származó gyermekek fogva tartásában. Többségük üdültábor, ahová látszólagos vakációra viszik a gyerekeket, míg mások olyan létesítmények, amelyekben oroszországi nevelőszülőkhöz vagy örökbefogadásra szánt gyerekeket helyeznek el. A kutatás szerint a táborok 78%-a szisztematikus oroszbarát politikai átnevelést folytat, néhány tábor katonai kiképzést nyújtott a gyermekeknek, vagy felfüggesztette visszatérésüket a szüleikhez Ukrajnába. A 6000 gyermek életkora, akiket a kutatók azonosítottak, négy hónap és tizenhét év között mozog; a létesítményekbe való érkezések 2022 februárjában kezdődtek, a kutatás publikálása idején a legutóbbi áthelyezések 2023 januárjában történtek. A gyermekek teljes száma nem ismert, és valószínűleg 6000-nél jóval magasabb.

„Russia’s Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine’s Children” (Conflict Observatory, 2023. február 14.), <https://hub.conflictobservatory.org/portal/apps/sites/#/home/pages/children-camps-1>.

A Nemzetközi Büntetőbíróság 2023. március 17-én elfogatóparancsot adott ki Vlagyimir Putyin és Marija Lvova-Belova orosz gyermekjogi ombudsman ellen „a lakosság (gyermekek) jogellenes deportálásának háborús bűntette és a lakosság (gyermekek) Ukrajna megszállt területeiről az Orosz Föderációba való jogellenes áthelyezésének bűntette miatt”. „Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova”, International Criminal Court, 2023. március 17., <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and-maria-alekseyevna-lvova-belova>.

A *Meduza* hírportál riportja szerint az invázió kezdete óta Oroszország több ezer ukrán civilt hurcolt el a megszállt területekről: önkénteseket, újságírókat, volt katonákat és tisztviselőket, és most orosz fogolytáborokban és kolóniákon tartják fogva őket hadifogolytáborok nélkül. A filtrációs táborokat annak érdekében alkalmazták, hogy azonosítsák és megkínózzák az ukrán haderő informátorait. Az egyszerű és hatékony módszert már a csecsenföldi háború idején alkalmazta az orosz fél. Лилия Яппарова, „«Нас превращали в затравленных животных»”, *Meduza.io*, 2023. május 26., <https://meduza.io/feature/2023/05/26/nas-prevraschali-v-zatravlennyh-zhivotnyh>.

⁷²⁷ „Россия эвакуировала более миллиона человек из ДНР, ЛНР и с Украины”, *РИА Новосту*, 2022. április 27., <https://ria.ru/20220427/evakuatsiya-1785836409.html>.

⁷²⁸ Bachelet, „High Commissioner updates the Human Rights Council on Mariupol, Ukraine”.

feletti orosz ellenőrzést, beleértve az Ukrajna-párti nézeteket valló személyeket, például politikai szereplőket és aktivistákat, a biztonsági szervek munkatársait.)⁷²⁹

A *New York Times* ezt megelőzően júniusban beszámolókat jelentetett meg olyan emberektől, akik „szűrésük” után elmenekültek Oroszországból. Ők arról beszéltek, hogy az ukrán fegyveres erőkkel kapcsolatba hozható személyeket kihallgatták, verték és kínozták, valamint közülük egyesek nyomtalanul eltűntek. A szűrési táborok után az ukránokat Oroszország-szerte városokba küldték – a tanúvallomások szerint gyakran Kínához vagy Japánhoz közeli régiókba⁷³⁰.

Az ENSZ szerint, mivel nem sikerült az erre vonatkozó információkat igazolniuk, nem világos, hogy a konfliktusban részt vevő felek mennyiben tartották be a megkülönböztetés, az arányosság és az elővigyázatosság elvét. A civil túlélők eltérő beszámolókat osztottak meg, de a legtöbben arról számoltak be, hogy a katonai állásokat gyakran civilek és polgári objektumok közvetlen közelében helyezték el⁷³¹. Az ilyen pozíciók elleni támadások általános gyakorlatnak számítottak.

⁷²⁹ Erika Solomon, „The U.S. identified 18 Russian ‘filtration camps’ for Ukrainians, a diplomat says”, *The New York Times*, 2022. július 8., <https://www.nytimes.com/live/2022/07/08/world/russia-ukraine-war-news?partner=slack&smid=sl-share#the-us-identified-18-russian-filtration-camps-for-ukrainians-a-diplomat-says>.

⁷³⁰ Simon Ostrovsky, Ainara Tiefenthäler, és Alessandro Pavone, „Surviving Russia’s Filtration Camps”, *The New York Times*, 2022. június 20.

⁷³¹ Az Amnesty International 2022. augusztus 4-i jelentése szerint dokumentálták, hogy az ukrán erők veszélyeztetik a civileket, és megsértik a háborús törvényeket, amikor lakott területeken tevékenykednek. Emellett viszont leszögezték, hogy Oroszország háborús bűnöket követett el, és a civil célpontok elleni orosz támadásoknál nem minden esetben tartózkodtak a helyszínen ukrán erők, pl. Harkiv esetében. „Ukraine: Ukrainian fighting tactics endanger civilians”, *Amnesty International*, 2022. augusztus 4., <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/08/ukraine-ukrainian-fighting-tactics-endanger-civilians/>. Az ukrán taktikát ért kritikákkal kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mennyire lehet azonos mércével mérni az agresszort és a védekező felet, illetve tudva, hogy az orosz fél sokszor szándékosan támad civil célpontokat (ahol egyáltalán nincs jelen az ukrán katonaság), a városokért folytatott harcban hogyan tudnák az ukrán fegyveres erők az ilyen támadásoktól megvédeni a civil lakosságot, ha valahol lakott területen kívül állomásoznának.

A jelentés számos kritikát kapott nemcsak ukrán részről, hanem például a *The Times* brit napilaptól is, amely a „putyini propaganda megafonjának” nevezte azt az egyoldalú bírálata miatt. „The Times view on Amnesty International’s Ukraine report: Putin’s Propagandists”, *The Times*, 2022. augusztus 5., <https://www.thetimes.co.uk/article/the-times-view-on-amnesty-internationals-ukraine-report-putins-propagandists-kcf3m5ww0>. Az *Amnesty International* jelentése valóban azt az orosz propagandaklisét ismétli, hogy az ukrán erők „élő pajzsként” használják a civil lakosságot, így állítólag maguk az ukránok a hibásak azért, hogy lövik őket.

Marc Garlasco, az ENSZ háborús bűnöket vizsgáló, a polgári károk enyhítésére szakosodott vizsgálója szerint az *Amnesty International* „rosszul értelmezte a törvényt”. Ukrajna elhelyezhet erőket az általa védett területeken – különösen a városi hadviselésben. Nem elvárás, hogy egy mezőn állomásozzanak, ez a harcmodor a XIX. századra volt jellemző. Azt is írta, attól tart, hogy a nyilatkozat veszélybe sodorhatja az ukrán civileket. Bár Oroszországot eddig sem akadályozta meg semmi abban, hogy civil területeket támadjon, most már van ürügyük, és az is lehet, hogy kiterjesztik a civil célpontok elleni támadásokat.

https://twitter.com/marcgarlasco/status/1555667181047799809?s=21&t=SJiLVRtINpFbN8PAGE5u_w

Valerie Hopkins és Gibbons-Neff, „Amnesty International Assessment That Ukraine ‘Put Civilians in Harm’s Way’ Stirs Outrage”, *New York Times*, 2022. augusztus 7., <https://www.nytimes.com/2022/08/07/world/europe/amnesty-international-ukraine-russia-war-crimes.html>.

A lakónegyedek tömeges bombázásán kívül Mariupollal kapcsolatban két incidens okozott különösen nagy felháborodást a nemzetközi közvéleményben: a gyermekkórház és szülőotthon elleni bombatámadás, valamint a regionális színház elleni légitámadás.

A mariupoli szülőotthon és gyermekkórház elleni támadás

Március 9-én légitámadás érte a 3. számú Szülőotthont, melyben gyermekkórház is működött. A támadásban az épület megsemmisült. Legalább négy ember meghalt és 17-en megsérültek (köztük egy nő és újszülött gyermeke), és legalább egy halvaszületés is bekövetkezett a tragédia miatt.

Az EBESZ-nek az orosz háborús bűnökről szóló jelentése⁷³² arról számol be, hogy minden nem orosz forrás szerint a kórházat egyértelműen azonosították, és a találat idején működött. Ezt igazolta az ENSZ Ukrajnai Emberi Jogi Megfigyelő Missziója (HRMMU)⁷³³, valamint számos közösségi és egyéb médiában megjelent tanúvallomás, és a kísérő képek geolokációs adatai is ezt erősítik meg. Az EBESZ jelentése megállapította, hogy a szülőotthon egyértelműen azonosítható volt és működött, és ezért az orosz erők háborús bűncselekményt követtek el⁷³⁴.

Oroszország először álhírnak minősítette ezt az incidenst, és Ukrajnát vádolta meg az esemény megrendezésével⁷³⁵. Moszkva azzal is érvelt, hogy az épületet az Azov-ezred használta, és az összes beteget evakuálták, többek között Oroszország figyelmeztetése nyomán⁷³⁶. (A két verzió nyilvánvalóan ellentétben áll egymással, hiszen azt is mondják, hogy

Az orosz fél számára egyáltalán nem idegen a civilek „élő pajzsként” való használata: például a herszoni Antonyivka-híd ukrán rakéták általi megrongálása után a Dnyeperen való átkelést kompokkal oldották meg, amelyeken szándékosan összekeverték a polgári és a katonai járműveket, Rác András értékelése szerint azért, hogy Ukrajna ne tudja a kompokat anélkül löni, hogy nagyszámú civilt is megölne. (A cikkhez mellékeltek egyik fényképen az is látható, hogy Szevasztopolban orosz katonai járműveket egyértelműen lakóépületnek [panelház] kinéző építmények közvetlen közelében állomásoztattak.) Körömi Csongor, „Szándékosan ködösítenek az ukránok a krími robbanásoknál, orosz kézen maradhat az atomerőmű”, *Telex.hu*, 2022. augusztus 21., <https://telex.hu/kulfold/2022/08/21/orosz-ukran-haboru-helyzetelemzes-racz-andras-krim-felsziget-zaporizzsja>.

⁷³² Wolfgang Benedek, Veronika Bílková, és Marcello Sassòli, „REPORT ON VIOLATIONS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN AND HUMAN RIGHTS LAW, WAR CRIMES AND CRIMES AGAINST HUMANITY COMMITTED IN UKRAINE SINCE 24 FEBRUARY 2022” (Vienna: OSCE ODIHR, 2022. április 13.), <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf>.

⁷³³ „Update on the human rights situation in Ukraine. Reporting period: 24 February – 26 March” (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2022. március 26.), 4–5, https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf.

⁷³⁴ Benedek, Bílková, és Sassòli, „REPORT ON VIOLATIONS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN AND HUMAN RIGHTS LAW, WAR CRIMES AND CRIMES AGAINST HUMANITY COMMITTED IN UKRAINE SINCE 24 FEBRUARY 2022”, 47.

⁷³⁵ Елизавета Лукашукoвa, „Бомбежка роддома в Мариуполе оказалась фейком. Вот все фото- и видеолпы и несостыковки”, *Ямал-Медиа*, 2022. március 11., <https://yamal-media.ru/narrative/roddom-v-mariupole>.

⁷³⁶ Валентин Алфимов, „Кто на самом деле разбомбил детскую больницу в Мариуполе”, *Комсомольская правда*, 2022. március 9., <https://www.kp.ru/daily/27374/4556142/>.

nem történt bombatámadás, és azt is, hogy az Azov katonái tartózkodtak ott, ezért legitím célpont volt az orosz haderő számára.) Ez a figyelmeztetés állítólag Oroszország ENSZ-képviselőjének (Vaszilij Nyebenzja) a Biztonsági Tanácsban tett március 7-i nyilatkozatából állt⁷³⁷. Nyebenzja azonban 7-i beszédében nem a 3., hanem az 1. számú Szülőotthonról beszélt, amit beszédének az orosz ENSZ-képviselő hivatalos honlapján megtalálható szövege is bizonyít⁷³⁸. (Bár Nyebenzja állítását semmi nem támasztja alá, még ha igaznak is fogadjuk el, nem igazol egy, a város másik kerületében lévő szülőotthon elleni támadást.)

Az orosz narratíva sokat foglalkozott még a kórházban tartózkodó és több, a helyszínen készült fényképen szereplő szülő nővel, Marianna Visemirszkaja (született Podgurszkaja) ukrán Instagram-bloggerrel. Arra hivatkozva, hogy a nő modell és beauty-blogger, azt állították, hogy csak szerepet játszott a szerintük beállított fotókon⁷³⁹. Visemirszkaja azonban valóban mariupoli lakos volt és várandós a támadás bekövetkeztének időpontjában. (Március 11-én hozta világra gyermekét.)

Egy az orosz kormányzathoz köthető Twitter-fiók áprilisban feltöltött egy videointerjút Visemirszkajával⁷⁴⁰, amelyet Gyenisz Szeleznyev oroszbarát blogger és újságíró (pl. az *Ukraina.ru* orosz propagandaoldalon is többször publikált⁷⁴¹) készített.

Az interjúról pontosan nem állapítható meg, hol és milyen körülmények között készült, csak annyit lehet tudni, hogy Visemirszkaját a Donyecki Népköztársaság területére evakuálták, és nem zárható ki, hogy kényszer hatása alatt lehetett.

Az interjúban az asszony azt állította, hogy a kórházat nem légicsapás érte, hanem inkább „ágyúzás”, illetve hogy nem akarta, hogy fényképezzék őt, aminek az *Associated Press* szerint a bizonyítékok, többek között a helyszínen tartózkodó tudósítók beszámolóit ellentmondanak⁷⁴². (Bár az események lényegén semmit nem változtat, hogy légítámadás vagy ágyúzás semmisítette-e meg a kórházat, hiszen magának a támadásnak a tényét Visemirszkaja nem cáfolta. Ráadásul ezzel az orosz propaganda ismét ellentmondott saját magának, hiszen

⁷³⁷ „Полянский указал на фейк об ударе по мирным жителям в больнице в Мариуполе”, *РИА Новости*, 2022. március 10., <https://ria.ru/20220310/mariupol-1777388570.html>.

⁷³⁸ Василий Небензя, „Выступление и ответное слово Постоянного представителя В.А.Небензи на заседании СБ ООН по гуманитарной ситуации на Украине”, <https://russiaun.ru/ru/news/070322n>.

⁷³⁹ A fényképeket Jevgenyij Maloletka ismert ukrán fotós készítette az *Associated Press*, a világ egyik legégit és legelismertebb hírügynöksége számára. Ilya Ber, „Definitely not ‘staged’. False allegations about the maternity hospital airstrike in Mariupol, debunked”, *Meduza.io*, 2022. március 12., <https://meduza.io/en/feature/2022/03/12/definitely-not-staged>.

⁷⁴⁰ Sophia Tulp, „Ukraine blogger video fuels false info on Mariupol bombing”, *AP*, 2022. április 3., <https://apnews.com/article/russia-ukraine-europe-misinformation-bombings-a39d9438da3c55d691742229cc87b2a0>.

⁷⁴¹ <https://ukraina.ru/authors/seleznev/>

⁷⁴² Tulp, „Ukraine blogger video fuels false info on Mariupol bombing”.

korábban azt állították, hogy a nő beállított képekhez pózolt, és nem tartózkodtak szülő nők a kórházban.) A nő az orosz propagandának azt az állítását is cáfolta, hogy a fényképeken ő van két különböző nőnek beöltöztetve. Májusban aztán Visemirszkaja interjút adott a BBC-nek is⁷⁴³, amelyben elmondta, hogy a kórház működött, és a szülészeti épületében nem állomásozott ukrán katonaság, ami ellentmond az orosz állításoknak. Ennek a videohívás útján készült interjúnak az ideje alatt is jelen volt Szeleznyev, aki az interjú megszervezésében is részt vett. Visemirszkaja a BBC-interjú során is tartózkodott attól, hogy közvetlenül kritizálja a róla szóló hamis információkat terjesztő orosz tisztviselőket.

Mindezen bizonyítékokon túl nehéz elképzelni, hogy ki tudna ilyen nagyszabású és összetett „csalást” megszervezni egy állandó ágyúzás alatt álló, ostromlott városban.

A mariupoli színház elleni támadás

Március 16-án szintén Mariupolban a Donyecki Regionális Színházat légitámadás érte, amelyben az épület nagyrészt megsemmisült. A mariupoli városi tanács azzal vádolta Oroszországot, hogy a színházat vette célba, ahol több száz civil húzódott meg⁷⁴⁴. A *Human Rights Watch* adatai szerint a színház legalább 500 civilnek adott menedéket⁷⁴⁵. Szerhij Taruta, Donyeck megye kormányzója kijelentette, hogy 1300-an voltak odabent⁷⁴⁶. Az ENSZ Ukrajnai Emberi Jogi Megfigyelő Missziója 800-1200 közé teszi az ott tartózkodó civilek számát.

A *Maxar Technologies* cég által március 14-én készített műholdfelvétel azt mutatta, hogy a „Gyermekek” orosz szót nagy fehér betűkkel felfestették a színház előtt és hátul is a járdára, ami egyértelművé tette, hogy civilek keresnek menedéket benne⁷⁴⁷.

⁷⁴³ Marianna Spring, „Marianna Vyshemirsky: »My picture was used to spread lies about the war«”, *BBC News*, 2022. május 17., <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-61412773>.

⁷⁴⁴ Andy Hayes, „Ukraine war: People buried under rubble after Mariupol theatre sheltering hundreds is hit by Russian bomb, officials say”, 2022. március 17., <https://news.sky.com/story/ukraine-war-mariupol-theatre-where-hundreds-of-people-sheltering-bombed-by-russian-forces-officials-claim-12567393>.

⁷⁴⁵ „Ukraine: Mariupol Theater Hit by Russian Attack Sheltered Hundreds”, *Human Rights Watch* (blog), 2022. március 16., <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-mariupol-theater-hit-russian-attack-sheltered-hundreds#>.

⁷⁴⁶ Victoria Butenko és mtsai., „Survivors emerge from rubble of Mariupol theater bombed by Russia”, *CNN*, 2022. március 17., <https://edition.cnn.com/2022/03/17/europe/ukraine-mariupol-bombing-theater-russia-intl/index.html>.

⁷⁴⁷ Sam Hancock, „Ukraine theatre hit by airstrike where hundreds were sheltering had ‘children’ written on pavement in Russian”, *Independent*, 2022. március 17., <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-mariupol-theatre-bombed-russia-children-b2037694.html>.

Hayes, „Ukraine war: People buried under rubble after Mariupol theatre sheltering hundreds is hit by Russian bomb, officials say”.

Az ENSZ szerint a mariupoli színház elleni március 16-i orosz légitámadás kiemelkedik a civil lakosságot ért leghalálosabb és legemblematikusabb atrocitások közül. A színházban civilek százai rejtőztek el, és az épület mellett két oldalról a járdára az égből jól látható orosz nyelvű „Gyermekek” (ДЕТИ) felirat volt felfestve⁷⁴⁸.

Az AP részletes vizsgálatot⁷⁴⁹ folytatott le az esetről, amely 23 túlélő, mentésben részt vevő és olyan emberek beszámolóí alapján, akik közelről ismerték, hogyan funkcionált óvóhelyként a színház, rekonstruálta, mi történt az épületben a kérdéses napon. Az AP a színház két alaprajzát, a színházban a szóban forgó nap előtt, alatt és után készült fotókat és videókat, valamint a módszertant felülvizsgáló szakértők visszajelzéseit is felhasználta. Az AP újságírói a hatóságok által közölt 300 fő helyett 600-ra tették az áldozatok számát az épület alaprajza 3D-s modelljének rekonstrukciója révén, amelyet többször is felülvizsgáltak közvetlen szemtanúk, akik többnyire a színházban tartózkodtak, és részletesen leírták, hol találtak menedéket az emberek. Az AP vizsgálata cáfolja azokat az orosz állításokat is, amelyek szerint a színházat az ukrán erők rombolták le, vagy ukrán katonai bázisként szolgált. A szemtanúk egyike sem látott ukrán katonákat az épületben tevékenykedni. És egyetlen ember sem kételkedett abban, hogy a színházat orosz légitámadásban semmisítették meg, amely egy olyan civil célpontot célzott meg, amelyről mindenki tudta, hogy a város legnagyobb óvóhelye, amelyben gyermekek is tartózkodtak. Mivel a helyszínt a nyomozók nem látogathatják, és magukat a romokat is eltakarították, a szemtanúk vallomásai, valamint a színházról a bombázás előtt és után készült fényképek és videók kulcsfontosságúak lesznek a történések és az áldozatok számának rekonstruálásában.

Az *Amnesty International* jelentése megerősítette, hogy orosz légicsapás érte a színházat, és háborús bűncselekmény történt. Véleményük szerint a színház egyértelműen civil objektumként volt felismerhető, talán még inkább, mint a város bármely más helyszíne⁷⁵⁰. A rendelkezésre álló bizonyítékok alapján orosz harcászati vadászrepülőgépek nagy valószínűséggel két 500 kilogrammos bombát dobtak le a színházra, illetve a bizonyítékok határozottan arra utalnak, hogy a színház volt a támadás célpontja⁷⁵¹. A szervezet által március 16. és június 21. között összegyűjtött és elemzett bizonyítékok a következők voltak: 53 személyes vallomás a támadást és az azt követő eseményeket túlélőktől és szemtanúktól, akik

⁷⁴⁸ Bachelet, „High Commissioner updates the Human Rights Council on Mariupol, Ukraine”.

⁷⁴⁹ Lori Hinnant, Mstyslav Chernov, és Vasilisa Stepanenko, „AP evidence points to 600 dead in Mariupol theater airstrike”, *AP*, 2022. május 4., <https://apnews.com/article/Russia-ukraine-war-mariupol-theater-c321a196fbd568899841b506afcac7a1>.

⁷⁵⁰ „CHILDREN”. The Attack on the Donetsk Regional Academic Theatre in Mariupol, Ukraine” (Amnesty International, 2022. június 30.), 2, <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/5713/2022/en/>.

⁷⁵¹ „CHILDREN”. The Attack on the Donetsk Regional Academic Theatre in Mariupol, Ukraine”, 4.

közül 28-an a színházban vagy annak szomszédságában tartózkodtak a támadás idején; közvetlenül a támadás előtti és röviddel utána készült műholdfelvételek; radaradatok a támadás előtről és utánról; túlélők és tanúk által biztosított hitelesített fénykép- és videoanyag; két építészeti tervkészlet; és nyílt forrásból származó információk⁷⁵². A városi tanács és az *AP* becsléseire hivatkozva az *Amnesty* megjegyzi, nem lehet pontosan tudni, hány ember halt meg, de valószínű, hogy a szám sokkal kisebb, mint a korábban közöltek⁷⁵³.

Az *Amnesty International* számos alternatív elméletet vizsgált meg arról, hogy ki követte el a támadást és milyen fegyvereket használtak. A vizsgálat nem talált hiteles bizonyítékot más lehetséges magyarázatok alátámasztására, beleértve az ukrán erők által bombák vagy ballisztikus rakéták általi támadást. Ezenkívül a vizsgálat nem talált olyan meggyőző bizonyítékot, amely alátámasztaná az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériumának magyarázatát⁷⁵⁴, miszerint a támadás az ukrán erők Azov-ezredének „idegen zászló alatt” elkövetett akciója volt, amellyel az orosz állítás szerint szándékosan rombolták le az épületet belülről⁷⁵⁵.

Az EBESZ jelentése szintén megállapítja, hogy az eset nagy valószínűséggel a nemzetközi humanitárius jog súlyos megsértése volt, és azok, akik elrendelték vagy végrehajtották, háborús bűnt követtek el⁷⁵⁶.

Bucsa

Bucsa a Kijevi területen található kisváros, mintegy 37 ezer fős lakossággal, kb. 25 km-re északnyugatra a fővárostól. Az Ukrajna elleni 2022-es invázió során az orosz csapatok egyik célja Kijev elfoglalása volt, amelynek ostromára végül nem került sor. Feltehetőleg az ostrom

⁷⁵² „CHILDREN”. The Attack on the Donetsk Regional Academic Theatre in Mariupol, Ukraine”, 2.

A támadás nyílt források alapján történő vizsgálatához az *Amnesty International Crisis Evidence Lab* megvizsgált és ellenőrzött 46 fotót és videót a légitámadás helyszínéről, amelyeket a közösségi médiáról, például a Twiterről és a Telegramról szereztek be. Ezenkívül a laboratórium további 99 fotót és videót ellenőrzött, amelyeket megosztottak a kutatókkal, de privátak voltak, és nem töltötték fel őket nyilvánosan a közösségi médiába. Az *Amnesty International* hozzáférhetett három archívumhoz is, amelyek 268 rádiófelvételt tartalmaztak az orosz erők ukrain tevékenységével kapcsolatban 2022. március 16-án.

⁷⁵³ „CHILDREN”. The Attack on the Donetsk Regional Academic Theatre in Mariupol, Ukraine”, 3.

⁷⁵⁴ „Azov battalion militants blow up Mariupol theater building — Defense Ministry”, *Tass*, 2022. március 16., <https://tass.com/world/1423275>.

⁷⁵⁵ „CHILDREN”. The Attack on the Donetsk Regional Academic Theatre in Mariupol, Ukraine”, 4.

2022. június 27-én az *Amnesty International* levelet küldött az orosz Külügyminisztériumnak és az orosz Védelmi Minisztériumnak. A levelekben konkrét információkat kértek a színház elleni támadásról, illetve tájékoztatást a támadással kapcsolatos nyomozásokról is. A levél összefoglalja az *Amnesty International* által a támadással kapcsolatban összegyűjtött bizonyítékokat is. A közzététel időpontjában az *Amnesty International* nem kapott semmilyen választ a polgári vagy katonai hatóságoktól.

⁷⁵⁶ Benedek, Bílková, és Sassóli, „REPORT ON VIOLATIONS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN AND HUMAN RIGHTS LAW, WAR CRIMES AND CRIMES AGAINST HUMANITY COMMITTED IN UKRAINE SINCE 24 FEBRUARY 2022”, 48.

előkészítéseként az orosz haderő egyes egységei több főváros környéki településsel együtt Bucsát is elfoglalták.

Helyi lakosok szerint az orosz erők először február 27-én léptek be Bucsa területére, de a heves harcok során kiszorították őket a város központi részéből. Március 4-én visszatértek, és március 5-re nagyrészt átvették az irányítást a város felett. Bucsa ekkor stratégiai bázissá vált az orosz erők Kijev felé történő előrenyomulásában. Szemtanúk elmondták, hogy a megszállás alatt több orosz katonai egység is működött Bucsában⁷⁵⁷.

Március 25-én az ukrán ellentámadás visszafoglalt több várost Kijevtől keletre és nyugatra⁷⁵⁸. A Bucsában állomásozó orosz csapatok március végén északra vonultak vissza. Az ukrán erők április 1-jén bevonultak a városba⁷⁵⁹. Ukrajna azt állította, hogy miután visszafoglalta a Kijev környéki egész régiót, beleértve Irpinyt, Bucsát és Hosztomelt, háborús bűncselekményekre utaló bizonyítékokat tárt fel Bucsában⁷⁶⁰. A mérsárlás fényképes és videós bizonyítékai azután kerültek elő, hogy az orosz erők kivonultak a városból.

A polgármester és más helyi hatóságok szerint mintegy 1000 holttestet találtak a városban⁷⁶¹, köztük 31 gyermeket⁷⁶². A fényképeken hátrakötött kézzel felsorakoztatott, közvetlen közletről lelőtt civilek holttesteí láthatók, amelyek azt látszanak bizonyítani, hogy tömeges kivégzésekre került sor. A *Szabad Európa Rádió* vizsgálata szerint egy táborhely alatti pincét kínzókamraként használtak⁷⁶³. Sok holttestet találtak megcsönkítva és elégetve, és tizennégy éves lányok is beszámoltak arról, hogy orosz katonák megerőszakolták őket⁷⁶⁴.

⁷⁵⁷ „Ukraine: Russian Forces’ Trail of Death in Bucha. Preserving Evidence Critical for War Crimes Prosecutions” (Human Rights Watch, 2022. április 21.), <https://www.hrw.org/news/2022/04/21/ukraine-russian-forces-trail-death-bucha>.

⁷⁵⁸ „Ukraine war: Ukrainian fightback gains ground west of Kyiv”, *BBC News*, 2022. március 23., <https://www.bbc.com/news/world-europe-60847188>.

Josh Holder és mtsai., „Where Ukrainian forces have mounted counterattacks in the northeast”, *The New York Times*, 2022. március 29., <https://www.nytimes.com/interactive/2022/world/europe/ukraine-maps.html>.

„Russian offensive campaign assesment, March 25” (Institute for the Study of War, 2022. március 25.), 25, <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-march-25>.

⁷⁵⁹ Olga Rudenko, „Hundreds of murdered civilians discovered as Russians withdraw from towns near Kyiv”, *The Kyiv Independent*, 2022. április 3., <https://kyivindependent.com/national/hundreds-of-murdered-civilians-discovered-as-russians-withdraw-from-towns-near-kyiv-graphic-images>.

⁷⁶⁰ „The key areas retaken near Kyiv”, *BBC News*, 2022. április 2., <https://www.bbc.com/news/live/world-europe-60949706/page/7>.

⁷⁶¹ Sarah Rainsford, „Ukraine: The children’s camp that became an execution ground”, *BBC News*, 2022. május 16., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61442387>.

⁷⁶² Cara Anna, „This tears my soul apart’: A Ukrainian boy and a killing”, *AP*, 2022. május 12., <https://apnews.com/article/russia-ukraine-kyiv-b63f3ab89fc9a042be8e149f3459db22>.

⁷⁶³ Borys Sachalko, „Inside An »Execution Cellar« In Ukraine”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2022. április 5., <https://www.rferl.org/a/ukraine-execution-cellar/31787326.html>.

⁷⁶⁴ Yogita Limaye, „Ukraine conflict: »Russian soldiers raped me and killed my husband«”, *BBC News*, 2022. április 11., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61071243>.

A 14 és 24 év közötti lányok szisztematikus bucsai megerőszakolásáról szóló információ Ljudmila Deniszova egykori ukrán emberjogi ombudsmantól származik, akit 2022 júniusában felmentettek tisztségéből, mivel számos általa közölt, nemi erőszakkal kapcsolatos történetet nem sikerült vizsgálattal igazolni, és az irodájában a UNICEF

Ukrajna kérte a Nemzetközi Büntetőbíróságot, hogy az invázióval kapcsolatos folyamatban lévő vizsgálat részeként vizsgálja ki a Bucsaiban történeteket, hogy megállapítsa, történetek-e sorozatos háborús vagy emberiség elleni bűncselekmények orosz részről⁷⁶⁵.

Április 21-én a *Human Rights Watch* átfogó jelentést tett közzé, amely saját bucsai vizsgálatát összegezte, és amely szerint az orosz csapatok kivégzéseket, más törvénytelen gyilkosságokat, erőszakos elhurcolásokat (eltűnések) és kínzásokat követtek el⁷⁶⁶.

Az EBESZ április 13-i jelentésében azt írta a bucsai atrocitásokról: „Ha bebizonyosodik, ez az incidens nemcsak az élethez való jog megsértését jelentené tömeges, bíróságon kívüli emberölések formájában, hanem kétségtelenül emberiség elleni bűncselekménynek is minősülne”⁷⁶⁷.

Augusztus 8-án a bucsai hatóságok közölték, hogy 458 holttestet számoltak össze, amelyeket a városban találtak, és amelyek közül 419-ről úgy tűnik, hogy lelőtték, megkínózták őket, vagy tompa tárgytól származó sérüléseket szenvedtek⁷⁶⁸.

November elején az AP hírügynökség közzétette a *PBS* amerikai közszolgálati televízió *Frontline* oknyomozó dokumentumműsorával közös vizsgálatát, melynek során több száz órányi videót tekintettek át a bucsai térfelügyelő kamerák felvételeiből, és ellenőrizték az orosz katonák lehallgatott telefonbeszélgetéseinek hangfelvételeit. A *SITU Research*csel, egy New York-i székhelyű vizuális nyomozó céggel közösen rekonstruálták az eseményeket Bucsa 3D-s modelljének segítségével, amelyet a Bucsa felett idén tavasszal átrepült drónok adataiból készítettek. Az AP riporterei ellenőrizték a biztonsági kamerák helyét, a *Dossier Center*, egy

támogatásával létrehozott telefonos segélyvonal nem transzparens módon működött. (Kijelentéseit állítólag az motiválta, hogy Ukrajna győzelmét segítse elő, és egyszer úgy nyilatkozott, hogy intézményével „az információs fronton” dolgozik.) Ettől függetlenül személyes tanúvallomások is tanúskodnak arról, hogy az orosz katonák több esetben nemi erőszakot követtek el, legalább egy esetben gyermek sérelmére. 2022 június végén az ukrán rendőrség 20 nyomozást folytatott nemi erőszakkal kapcsolatban, amelyekben az orosz haderőt gyanúsítják.

„«Мы работаем на информационном фронте». «Украинская правда» рассказала историю омбудсмена Людмилы Денисовой, которая обвиняла россиян в массовых изнасилованиях. Но ее заявления не удалось подтвердить”, *Meduza.io*, 2022. június 28., <https://meduza.io/feature/2022/06/28/my-rabotaem-na-informatsionnom-fronte>.

⁷⁶⁵ „Retreat of Russian forces uncovers evidence of possible war crimes”, *El País*, 2022. április 3., <https://english.elpais.com/international/2022-04-03/retreat-of-russian-forces-uncovers-evidence-of-possible-war-crimes.html>.

⁷⁶⁶ „Ukraine: Russian Forces’ Trail of Death in Bucha. Preserving Evidence Critical for War Crimes Prosecutions”.

„Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas. Summary Executions, Other Grave Abuses by Russian Forces” (Human Rights Watch, 2022. április 3.), <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas>.

⁷⁶⁷ Benedek, Bílková, és Sassòli, „REPORT ON VIOLATIONS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN AND HUMAN RIGHTS LAW, WAR CRIMES AND CRIMES AGAINST HUMANITY COMMITTED IN UKRAINE SINCE 24 FEBRUARY 2022”, 56.

⁷⁶⁸ Mark Krutov, „The Dead Of The 64th: A Notorious Russian Army Unit And Its High Casualty Rate”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2022. augusztus 10., <https://www.rferl.org/a/russia-army-casualty-rate-64th-brigade-bucha-deaths/31982194.html>.

londoni székhelyű, Mihail Hodorkovszkij orosz ellenzéki személyiség által finanszírozott oknyomozó csoport pedig orosz telefonszámok, közösségi média fiókok, nyilvános beszámolók és kiszivárgott orosz adatbázisokban található információk összevetésével ellenőrizte azoknak a katonáknak a személyazonosságát, akiknek telefonhívásait az ukrán kormány lehallgatta.

Vizsgálatuk során megállapították, hogy ami Bucsában történt, nem egyedi eset vagy véletlen túlkapás volt, hanem tervszerű tisztogatás (az orosz katonák telefonbeszélgetéseikben a *зачистка* szót használták). A tervszerű kivégzéseket a 76. Gárda Légideszant Hadosztály hajtotta végre, melynek vezetője Alekszandr Csajko vezérezredes volt, aki a szíriai orosz csapatok vezetőjeként brutalitásáról volt ismert.

A megfigyelési videókból, a lehallgatott hangfelvételekből és az interjúkból kiderül, hogy az oroszok a hírszerző szolgálataik által összeállított listákon szereplő emberekre vadásztak, és házról házra jártak, hogy kiszűrjék a potenciális veszélyforrásokat. Azokat, akik nem mentek át ezen a szűrésen, beleértve az önkéntes harcosokat és az ukrán csapatoknak nyújtott segítséggel gyanúsított civileket, megkínózták és kivégezték. Ezt a stratégiát az ellenállás semlegesítésére és a helyiek terrorizálására az orosz csapatok már alkalmazták korábbi konfliktusokban, például Csecsenföldön⁷⁶⁹.

Az orosz hatóságok tagadták a felelősségüket, és azt állították, hogy Ukrajna hamisított felvételeket készített az eseményről, vagy maga rendezte meg a gyilkosságokat idegen zászlós műveletként⁷⁷⁰, illetve hogy a halottakról készült felvételek és fényképek a nyugati média által készített álhírek voltak⁷⁷¹. Ennek ellentmondva az orosz fél azt is állította, hogy a város déli peremét „az ukrán csapatok éjjel-nappal lőtték”⁷⁷², ezzel az ukrán haderőre próbálva terelni a felelősséget a halálesetekért. (A *Human Rights Watch* és számos médium vizsgálata megállapította, hogy az áldozatok többségét közvetlen közléről, kis kaliberű fegyverrel lőtték le.) Az orosz védelmi minisztérium azt közölte, hogy bizonyítékai vannak arra vonatkozóan,

⁷⁶⁹ Erika Kinetz, Oleksandr Stashevskiy, és Vasilisa Stepanenko, „How Russian soldiers ran a «cleansing» operation in Bucha”, 2022. november 3., <https://apnews.com/article/bucha-ukraine-war-cleansing-investigation-43e5a9538e9ba68a035756b05028b8b4>.

⁷⁷⁰ „Russia denies military forces killed Bucha civilians in Ukraine”, *Al Jazeera*, 2022. április 4., <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/4/kremlin-rejects-accusation-russian-forces-killed-bucha-civilians>.

⁷⁷¹ Guy Faulconbridge, „Kremlin says Bucha is »monstrous forgery« aimed at smearing Russia”, *Euronews*, 2022. április 6., <https://www.euronews.com/2022/04/06/us-ukraine-crisis-russia-bucha>.

„Lavrov slams situation in Bucha as fake attack staged by West and Ukraine”, *Tass*, 2022. április 4., <https://tass.com/world/1432013>.

⁷⁷² „Тридцать девятый день войны. Онлайн”, *rfi.fr*, 2022. április 3., <https://www.rfi.fr/ru/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0/20220403-%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B4%D1%86%D0%B0%D1%82%D1%8C-%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D1%8F%D1%82%D1%8B%D0%B9-%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B-%D0%BE%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD>.

hogy a 72. Ukrán Pszichológiai Műveletek Központja segítette az ilyen propagandát Bucsában, valamint Szumiban, Konotopban és más városokban. Ezen állításait alátámasztandó Oroszország nem tett közzé bizonyítékokat⁷⁷³. Az orosz fél azon állításait, hogy az utcán fekvő holttestek valójában nem halottak, hanem „színészek”, akik halottnak tettetik magukat, illetve hogy az áldozatokat az orosz csapatok kivonulása után ölték meg, ismét a *Maxar Technologies* műholdfelvételei cáfolják, amelyeken látható, hogy a beazonosított holttestek már hetekkel korábban, a megszállás alatt is ugyanott és ugyanolyan pozícióban heverték⁷⁷⁴. Nyilvánosságra került egy olyan videó is, amelyen egy orosz páncélozott járműből tüzet nyitottak egy kerékpárosra⁷⁷⁵.

Az orosz hatóságok ezen állításait világszerte különböző csoportok és médiaszervezetek hamisnak minősítették. (A cáfolatokat a *Bellingcat*,⁷⁷⁶ a *Mediazona*⁷⁷⁷, a *Deutsche Welle*⁷⁷⁸, a *BBC*⁷⁷⁹, az *Associated Press*⁷⁸⁰, az *Agence France-Presse*⁷⁸¹, és a *New York Times*⁷⁸² ismertette.) A bucsai lakosok (beleértve a településről még a megszállás alatt elmenekültek és azon idő alatt nyilatkozók) beszámolóí szerint az orosz fegyveres erők hajtották végre a gyilkosságokat⁷⁸³.

A *Vazsnije Isztorii* orosz oknyomozó oldal megtudta azoknak az orosz katonáknak a nevét, akik a bucsai vérengzéssel is gyanúsított 64. Gépesített Lövészdandár kötelékében részt

⁷⁷³ Faulconbridge, „Kremlin says Bucha is »monstrous forgery« aimed at smearing Russia”.

⁷⁷⁴ Malachy Browne, David Botti, és Haley Willis, „Satellite images show bodies lay in Bucha for weeks, despite Russian claims”, *The New York Times*, é. n., <https://www.nytimes.com/2022/04/04/world/europe/bucha-ukraine-bodies.html>.

⁷⁷⁵ Malachy Browne és Dmitry Khavin, „Russian soldiers opened fire on a cyclist in Bucha, new video shows”, *The New York Times*, 2022. április 5., <https://www.nytimes.com/2022/04/05/world/europe/bucha-shooting-video.html>.

⁷⁷⁶ Eliot Higgins, „Russia’s Bucha ‘Facts’ Versus the Evidence”, *Bellingcat* (blog), 2022. április 4., <https://www.bellingcat.com/news/2022/04/04/russias-bucha-facts-versus-the-evidence/>.

⁷⁷⁷ Максим Литаврин, „Буча. Разбираем российские версии”, *Медиазона*, 2022. április 5., <https://zona.media/article/2022/04/05/versions>.

⁷⁷⁸ Joscha Weber és Kathrin Wesolowski, „Fact check: Atrocities in Bucha not »staged«”, *Deutsche Welle*, 2022. április 5., <https://www.dw.com/en/fact-check-atrocities-in-bucha-not-staged/a-61366129>.

⁷⁷⁹ Jake Horton és mtsai, „Bucha killings: Satellite image of bodies site contradicts Russian claims”, 2022. április 11., <https://www.bbc.com/news/60981238>.

⁷⁸⁰ Arijeta Lajka és Sophia Tulp, „Video does not show staged bodies in Bucha”, *AP*, 2022. április 5., <https://apnews.com/article/fact-checking-847134637960>.

⁷⁸¹ „No, the discovery of bodies in Ukraine’s Bucha was not »staged« with »actors«”, 2022. április 6., <https://factcheck.afp.com/doc.afp.com.327R8KF>.

⁷⁸² Browne, Botti, és Willis, „Satellite images show bodies lay in Bucha for weeks, despite Russian claims”.

⁷⁸³ Ld. pl.:

„В Буче оккупанты приказали людям одеть белые повязки и забрали телефоны: фоторепортаж из города”, *24tv.ua*, 2022. március 14., https://24tv.ua/ru/buche-okkupanty-prikazali-ljudjam-odet-belye-povjazki-zabrali_n1904819.

„Ukraine: Russian Forces’ Trail of Death in Bucha. Preserving Evidence Critical for War Crimes Prosecutions”. Алик Спиридонов, „«Стреляли либо в затылок, либо в сердце». Рассказ свидетеля казней жителей Бучи в оккупации”, *Vot-Tak.tv*, 2022. április 3., <https://vot-tak.tv/novosti/03-04-2022-rasstrely-zhitelej-buchi/>.

Christian Esch és Thore Schröder, „The Horrors of Bucha. At the Scene of the War Crimes”, *Der Spiegel*, 2022. április 5., <https://www.spiegel.de/international/world/the-horrors-of-bucha-at-the-scene-of-the-war-crimes-a-b1b95592-5518-45ac-8010-2fd060c3dcd9>.

vettek a helyi lakosok meggyilkolásában a kijevi területen, a Bucsához közeli Andrijivka településen. Sikerült többüket felhívniuk, és az egyik katona bevallotta, hogy civileket lőttek agyon, fosztogattak⁷⁸⁴.

2022. április 6-án a német hírszerző szolgálat, a *Bundesnachrichtendienst* (BND) tájékoztatta a parlamenti képviselőket a Kijevtől északra fekvő területen tartózkodó orosz katonák rádióbeszélgetéseinek lehallgatásáról, amelyek kapcsolatban állhatnak a bucsai atrocitásokkal. A lehallgatások arra utalnak, hogy a *Wagner* katonai magáncég vezető szerepet játszott az atrocitásokban, hogy a gyilkosságokat az azokat megvitató katonák nem tartották kivételesnek, és a lehallgatásokat ismerő források szerint az atrocitások az orosz katonai tevékenység szokásos elemévé váltak⁷⁸⁵. A cél az lehet, hogy félelmet keltsenek a polgári lakosság körében, és ezáltal csökkentsék az ellenállási hajlandóságot⁷⁸⁶. Ezt mutatja az a körülmény is, hogy a Keleti Katonai Körzet 35. Összhaderőnemi Hadseregének 64. Gépesített Lövészdandárja, amely az ukrán hírszerzés és nyílt információkból dolgozó ukrán aktivisták, illetve orosz oknyomozó újságírók szerint a bucsai megszálló erők nagy részét alkotta⁷⁸⁷, április

⁷⁸⁴ Екатерина Фомина, „Командир дал приказ: «В расход их»”, *Важные Истории*, 2022. augusztus 15., <https://stories.media/investigations/2022/08/15/komandir-dal-prikaz-v-raskhod-ikh/>.

⁷⁸⁵ Ami a katonák ideológiai felkészítését és a katonáknak szánt propagandát illeti, a *Meduza* hírdolnak a harcok első szakaszában résztvevő forrásai szerint a műveletnek kezdetén a katonák semmilyen ideológiai felkészítést nem kaptak a harci cselekmények céljait illetően. 2022 őszén azonban a Nyugati Katonai Körzet parancsnoksága kiadott az ukránjai „különleges katonai műveletben” résztvevő katonák részére egy brosúrát, melynek tartalmát a *Meduza* 2023 áprilisában hozta nyilvánosságra. Az útmutató (akárcsak más, a hadseregben osztogatott szórólapok) nagyrészt a háború ideológiai megindoklásával foglalkozik, és kegyetlenkedésre, az ukránok, illetve adott esetben saját bajtársaik elleni gyilkosságra hívja fel a katonákat. (pl. „Ne számold a napokat, ne számold a versztákat. Egyet számolj: a banderistákat, akiket megöltél”; „elállatiasodott ellenség”) Michael Nacke (Майкл Наки) orosz politológus arra is felhívta a figyelmet, hogy az orosz haderőnél még Ukrajna 2022-es lerohanása előtt rendszeresen propagandaműsorokat nézettek a katonákkal (pl. Vlagyimir Szolovjov, Nyikita Mihalkov adásait)⁷⁸⁵, és úgynevezett *politrukok* (politikai tiszték) is működnek a haderőnél, akik rendszeres foglalkozások keretében ideológiai indoktrinációt hajtanak végre a katonák körében, pl. Ukrajna és a NATO ellen hangolják őket.

Лилия Яппарова, „Ни шагу назад, товарищи! «Медуза» получила памятку, которую выдают российским солдатам. Ее авторы называют отступление из Херсона «позорным» — и требуют вернуться к сталинским методам ведения войны”, *Meduza.io*, 2023. április 3., <https://meduza.io/feature/2023/04/03/ni-shagu-nazad-tovarischi>.

„Позорная сдача освобожденных территорий”. Что написано в методичке для российских солдат?, 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=w0NB3gYFP0w>.

Лев Прыгунов és Андрей Колесников, Бесогон в армии, interjúkészítő Елена Рыковцева, Радио Свобода, 2021. augusztus 12., <https://www.svoboda.org/a/31407113.html>.

⁷⁸⁶ Melanie Amann, Matthias Gebauer, és Fidelius Schmid, „German Intelligence Intercepts Radio Traffic Discussing the Murder of Civilians”, *Der Spiegel*, 2022. április 7., <https://www.spiegel.de/international/germany/possible-evidence-of-russian-atrocities-german-intelligence-intercepts-radio-traffic-discussing-the-murder-of-civilians-in-bucha-a-0a191c96-634f-4d07-8c5c-c4a772315b0d>. Mansur Mirovalev, „Bucha killings: ‘The world cannot be tricked anymore’”, *Al Jazeera*, 2022. április 4., <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/4/will-the-bucha-massacre-wake-up-the-world>.

⁷⁸⁷ Mirovalev, „Bucha killings: ‘The world cannot be tricked anymore’”.

Will Stewart, „Hunt for Russian commanders in charge of Bucha atrocities as colonel named”, *Evening Standard*, 2022. április 4., <https://www.standard.co.uk/news/world/hunt-for-russian-commander-in-charge-of-bucha-atrocities-as-colonel-named-b992288.html>.

18-án az Orosz Föderáció elnökének rendelete alapján megkapta a „Gárda” megtisztelő címet „a személyi állomány által tanúsított tömeges hősiességért, bátorságért és lelkierejéért”⁷⁸⁸.

2022 szeptemberében az ukrán vezérkar azt közölte, hogy értesüléseik szerint a 64. Gépesített Lövészdandár személyi állományának 90%-át elvesztette halál, sebesülés, dezertálás vagy a harci cselekményekben való részvétel megtagadása miatt. A dandár technikai felszerelését átadták az FSZB határőrszolgálati egységeinek, és a katonai egységet feloszlásra készítették elő⁷⁸⁹. Oleh Zsdanov ukrán katonai szakértő szerint az orosz haderőben azokat az egységeket szokták feloszlítani, amelyek szégyent vallottak, a személyi állomány megsemmisülése önmagában nem ok erre. Zsdanov véleménye szerint az orosz vezérkar így akarja eltüntetni a háborús bűntettek nyomait. A luhanszk megyei harcok során ugyanis a dandárt a legkeményebb összecsapások színhelyeire vezényelték, ahol óriási veszteségeket szenvedtek. A hadrendi számot magát azonban a bucsai és irpinyi rémtettekkel asszociálták, ezért dönthettek a feloszlítás mellett, a vele kapcsolatos iratokat pedig valószínűleg titkosították⁷⁹⁰.

A *Szabad Európa Rádió* oknyomozó vizsgálata szintén azt állapította meg, hogy az Izjum és Szlovjanszk közötti területen folytatott heves harcok után a dandár „nagyreszt megszűnt létezni”⁷⁹¹.

3.1.6. Az összehasonlító szövegekpusz

A LIWC szövegelemző szoftver számszerűsített értékeket ad meg az egyes nyelvi elemeknek a szövegben található arányára (illetve a mondatok hosszúságára) vonatkozóan. Ahhoz, hogy ezeket az értékeket értelmezni, viszonyítani tudjuk, szükséges annak ismerete, hogy hasonló műfajú, témájú, azonos nyelvű szövegekben ugyanezek az elemek milyen arányban fordulnak elő.

⁷⁸⁸ „Указ Президента Российской Федерации О присвоении 64 отдельной мотострелковой бригаде почетного наименования”, Pub. L. No. № 215 (2022), <https://web.archive.org/web/20220418165831/http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202204180025>.

⁷⁸⁹ Юлиана Росковинская, „Генштаб: 64 - отдельная мотострелковая бригада Восточного военного округа РФ потеряла более 90% личного состава”, *Украинские Национальные Новости*, 2022. szeptember 18., <https://www.unn.com.ua/ru/news/1994764-genshtab-64-okrema-motostriletska-brigada-skhidnogo-viyskovogo-okrugu-rf-vtratil-podnad-90-osobovogo-skladu>.

⁷⁹⁰ *Утиль бучанских палачей и ВСУ в Крыму за пару месяцев: Жданов о ситуации на фронте*, Unian, 2022., <https://www.youtube.com/watch?v=3zEiQUnSG1c>.

⁷⁹¹ Krutov, „The Dead Of The 64th: A Notorious Russian Army Unit And Its High Casualty Rate”.

Annak érdekében, hogy a vizsgált korpuszt össze lehessen vetni lehetőleg minden szempontból hasonló, de nem propagandacélokat szolgáló, és az információs befolyásolás eszközeivel feltehetően nem (vagy jóval csekélyebb mértékben) élő szövegekkel, szükség volt egy másik korpusz kialakítására, amely az orvosi kísérletekben ismert kontrollcsoportokhoz hasonló szerepet tölt be. Így az eredeti és a kontrollkorpusz együtt egy párhuzamos korpuszt alkot.

Az összehasonlító korpusz összeállításának alapelveit, illetve a korpusz összetételét, jellemzőit *Az összehasonlító korpusz ismertetése* című függelékben írom le részletesen.

3.1.7. Összegzés

A fejezet a vizsgált szövegkorpuszt és összeállításának alapelveit mutatta be. A korpuszhoz két-két orosz és angol nyelvű, az orosz államhoz köthető, általában propagandamediumnak tekintett orosz internetes híroldal (*RT*, *Sputniknews*, *RIA*, *RIAFAN*) cikkeit használtam fel három különböző témához (ezen belül összesen öt altémához) kapcsolódóan; a tematikus cikkeket kulcsszavak illetve az oldalak saját címkéi (*tag*ek) alapján azonosítottam. A korpusz több mint 700 darab cikket tartalmaz, mintegy 1000 oldal terjedelemben.

Technikailag a legkönnyebben kivitelezhető az írott szövegek elemzése (nincs szükség transkripcióra), ezen belül pedig a leginkább szisztematizált formában az internetes híroldalakban megjelent írások érhetőek el. Jelen kutatás ezért orosz internetes híroldalak politikai híreinek vizsgálatán alapul.

Ahhoz, hogy az orosz propagandaszövegeken kvantitatív elemzést tudjunk végezni a LIWC segítségével, szükség volt egy orosz propagandamediumokban megjelent szövegekből álló, lehetőleg reprezentatívan összeállított mintára. Az ilyen jellegű szövegtárakat, szövegkompilációkat az alkalmazott nyelvészetben korpusznak nevezik. A korpusz reprezentativitása és a szubjektivitás kizárásának biztosítása miatt hat különböző szempontot (orosz állami kötődés; ismertség, olvasottság; tematikus sokszínűség és megfelelés; adott időintervallumból való mintavétel; hírcikkek és publicisztikák megléte; automatizált kiválasztás) vettem figyelembe annak összeállításánál. Technikai okokból a szoftveres vizsgálat csak az angol nyelvű szövegekre terjedt ki.

A korpusz kvantitatív elemzésének segítségével kapott értékek értelmezéséhez szükség volt egy referenciakorpusz létrehozására is, amelyhez az értékek viszonyíthatók. Az összehasonlító korpusz összeállításánál a legfontosabb szempont az volt, hogy minél több

jellemzőjében egyezzen meg a kiindulási korpussszal, azzal a különbséggel, hogy a benne lévő cikkek megbízhatónak és objektívnek tartott híroldalokról származnak, és mérete, bár hasonló nagyságrendű, de kisebb, mint a kiindulási korpuszé.

4. A korpusz kvantitatív elemzése a LIWC-22 szoftver segítségével

A LIWC szoftver 2022-es verziójának alkalmazásával végrehajtott vizsgálat során az orosz propagandamédiumokból származó szövegeket együtt töltöttem fel a kontrollkorpusz szövegeivel, és összehasonlítottam az egyes szövegekre jellemző nyelvi paramétereket. (Az induktív vizsgálati módszer értelmében mindenféle prekoncepciót mellőzve nemcsak egyes paraméterekre összpontosítottam, hanem az összes olyan paramétert áttekintettem, amelyek mérésére a LIWC alkalmas.) Ezen paraméterek többsége véletlenszerű eloszlást mutatott, ami arra utal, hogy nem fedezhető fel semmilyen törvényszerűség, ami arra utalna, hogy ezen paraméterek tekintetében eltérés lenne a kétfajta szövegek között. Néhány paraméter eloszlási mintázata azonban arra utal, hogy lehetnek rendszerszintű különbségek a vizsgált orosz propagandaszövegek és az összehasonlító korpusz szövegei között.

Az orosz médiumok szövegeiből álló korpuszt és az összehasonlító korpuszt alapvetően egy egységként kezeltem, amelyek ily módon két „átlagértéket” adtak. Másrészt célszerűnek tűnt fájlanként (egy-egy médium adott témával foglalkozó cikkei) külön-külön is feltölteni mindkét korpusz szövegeit, és megvizsgálni, hogy a cikkek témái mennyiben befolyásolják a nyelvi paraméterek értékeit. (Utóbbi eredményeket a rövideg kedvéért nem tüntetem fel.)

A tematikus elemzés azt az eredményt hozta, hogy az egyes témák jellemzői mindkét korpusz cikkeiben tükröződtek, tehát az adott téma hatással van a cikkek nyelvi jellemzőire. például az orosz–ukrán háborúval, Mariupollal és Bucsával foglalkozó szövegekre általában magasabb szintű érzelmi telítettség jellemző. Azonban mindezek a jellemzők nem torzítják el a vizsgálatot, hiszen a két korpusz azonos témákat vizsgál, de mindenképpen érdemes tudatában lenni ezeknek a jellegzetességeknek.

4.1. Az angol nyelvű orosz médiumok és az összehasonlító korpusz közötti eltérések

Az alábbiakban ismertetem azokat a jellemzőket, amelyek tekintetében szignifikáns tematikus eltérések mutatkoztak a két egy-egy egységként kezelt korpusz között.

Az alábbiakban az angol nyelvű orosz médiumok cikkeiből álló korpuszt vettem össze az elismert nyugati médiumok cikkeiből álló összehasonlító korpussszal. Mivel összesen 118 kategóriát vizsgál a szoftver, az egyszerűség kedvéért csak azokra a paraméterekre térek ki, amelyeknél lényeges eltérés tapasztalható a két korpusz között.

Mivel nagy mennyiségű szövegeől van szó, az értékeknek elvileg kiegyensúlyozottnak kellene lenniük; emiatt már akár néhány százaléknyi eltérésnek is lehet jelentősége. A társadalomtudományokban általában a statisztikai szignifikancia szintjét öt százaléknál húzzák meg ($p < 0.05$)⁷⁹². Ezt a határértéket túl megengedőnek találtam, mivel azt jelentené, hogy így a paraméterek nagy részében jelentős eltérés van, ami nyilvánvalóan nem lehet igaz, és túlzottan szétforgácsolná a vizsgálat fókuszát. Az eltérést az is indokolja, hogy a társadalomtudományi vizsgálatok, melyek jellemzően szociológiai jellegűek, a mintavételt úgy határozzák meg, hogy az egy adott populációt megfelelően reprezentáljon bizonyos szociológiai jellemzők (pl. nem, életkor, iskolai végzettség stb.) szempontjából. Jelen esetben azonban nem áll rendelkezésre ilyen kiforrott és kipróbált módszertan, így a mintavétel reprezentativitása is – minden erre irányuló igyekezet ellenére – jobban megkérdőjelezhető. Ezen kívül a két korpusz mérete sem azonos, ami további torzításokat eredményezhet.

Az alábbiakban néhány kivételtől eltekintve főleg a tíz százaléknál nagyobb mértékű eltéréseket vizsgálom meg ($p < 0.1$). Bizonyos esetekben még ez a határérték is túl megengedőnek tűnik, mivel egyes paraméterek eltéréseire nehezen található magyarázat (a nullhipotézis elutasításából nyert információ nem értelmes)⁷⁹³, ami arra utal, hogy a hibahatáron belül lehet az eltérés. A húsz százaléknál nagyobb eltérések ($p < 0.2$) viszont már egyértelműen olyan különbségekre utalnak, amelynek oka a két szövegtörzs eltérő jellegében kell legyen. Mivel pedig a két korpuszt igyekeztem úgy kialakítani, hogy minden szempontból a lehető leghasonlóbbak legyenek egymáshoz (műfaj, témák, dátumok, terjedelmi arányok), kivéve a médium jellegét (hitelesnek, objektívnek, mértékadónak tartott médium, illetve megtévesztő információk terjesztésével vádolt propagandamédium), az eltérések nagy valószínűséggel annak tudhatók be, hogy az objektív tájékoztatás vagy a megtévesztés és a propaganda terjesztése a szövegek célja.

Továbbá figyelmen kívül hagytam néhány olyan kategóriát, amelyek nem tűntek relevánsnak a vizsgálat szempontjából (Életstílus: szabadidő, otthon, munka, pénz, vallás;

⁷⁹² Robert M. Capraro, „Significance level”, in *Encyclopedia of Measurement and Statistics* (Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2007), 889–91.

⁷⁹³ Capraro, 890.

Fizikai állapotokra utaló szavak: egészség, tudatmódosító szerek, szexualitás, élelem, halál⁷⁹⁴;
 Pszichés állapotok: szükség, akarat, szerzés, hiány stb.; Motivációk: jutalom, kockázat, kíváncsiság stb.)

Az egyes átfogó kategóriákat félkövérrel, míg az azokon belüli alkategóriákat normál betűtípussal jelölöm, az alkategóriákon belüli alkategóriákat pedig dőlt betűvel.

Meg kell jegyezni, hogy az egyes szófaji kategóriák tartalma nem minden esetben egyezik meg a magyar leíró nyelvészetben szokásosakkal.

Befolyás (*Clout*) – a vezetés, a státusz nyelve

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	55,47
Összehasonlító korpusz	48,66

+14% eltérés

Ahogy korábban említésre került, a Befolyás kategóriáját Ewa Kacewicz és munkatársai kutatása alapján állították fel, akik szerint a magasabb státuszú emberek következetesen kevesebb egyes szám első személyű, és több többes szám első személyű és egyes szám második személyű névmást használtak⁷⁹⁵.

Az eltérés az orosz médiumok javára arra utalhat, hogy a propagandacikkek szerzői autoritativ pozícióból igyekeznek beszélni, magasabb státuszú beszédmodot produkálnak, ami esetleg segíthet a meggyőzésben, a mondanivalójuk elfogadtatásában.

Hitelesség - vélt őszinteség, nyíltság, valódiság

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	22,63
Összehasonlító korpusz	28,01

-20% eltérés

A kutatás szempontjából leglényegesebb összetett paraméter, amelynek pontos leírását azonban – hasonlóan a többi összetett paraméterhez – nem adják meg a szoftver kézikönyvében, mindössze Newman, Pennebaker, Berry és Richards 2003-as, már idézett tanulmányára⁷⁹⁶

⁷⁹⁴ A halál kategóriájában érdekes módon pontosan megegyezik a két érték: 0,32

⁷⁹⁵ Kacewicz és mtsai., „Pronoun Use Reflects Standings in Social Hierarchies”, 1.

⁷⁹⁶ Newman és mtsai., „Lying words: Predicting deception from linguistic styles”.

hivatkoznak, amelynek megállapítása szerint a megtévesztő szövegekre jellemző a kevesebb önreferencia (én és hasonló szavak), több negatív érzelmet kifejező szó, kisebb kognitív komplexitást jelző nyelvi elem. A szoftver készítői szerint a magasabb számok az őszintébb, személyesebb és nyíltabb szövegekhez kapcsolódnak; az alacsonyabb számok a diskurzus visszafogottabb, távolságtartóbb formájára utalnak.

Bár megjegyzik, hogy ez a mérőszám nem hozható egyenes összefüggésbe a megtévesztő szándékkal, illetve a szöveg igazságtartalmával, inkább azt jelzi, hogy mennyire spontán az adott szöveg, a két korpusz közötti eltérés mértéke eléggé jelentős. Ennek egy lehetséges magyarázata, hogy a nyugati médiumok szövegei sok személyes beszámoló, riportot tartalmaznak (elsősorban a háborús témájú cikkekkel kapcsolatban), amelyekre sokkal nagyobb spontaneitás jellemző, mint az újságcikkekre általában. Ez persze valamiféleképp mégiscsak összefügg a hitelességgel, hiszen ha azt feltételezzük, hogy az orosz propagandamédiumok olyan narratívákat közölnek az eseményekről, amelyeknek nincs valós alapjuk, akkor tanúkat sem tudnak megszólaltatni, akik beszámolnának ezekről a valótlan eseményekről, illetve ha mégis megteszik, akkor ezeket előre instruálják, hogy mit kell mondaniuk, ebben az esetben viszont nem lesz spontán a megszólalásuk. (Például 2014-ben a szlovjanszki „keresztre feszített kisfiú” hírhedt esetében egy Halina Pisnyak nevezetű nővel mondatták el a teljesen valótlan rémhírt, aki menekültnek nevezte magát, és egy helyi szeparatista, Konsztantyin Pisnyak felesége⁷⁹⁷. A *RIAFAN* egy volt munkatársának elmondása szerint az orosz–ukrán háború során az interjúk videoanyagaiban, amelyeket a Donbaszban készítettek, sokszor hallott a kamera mögül jövő, a riportalányoknak címzett instrukciókat.

797

Ольга Мусафинова és Виктория Макаренко, „«Мальчика» не было, но он живет. Кто придумал самый кровавый фейк войны на Донбассе”, *Новая газета*, 2015. július 15., <https://novayagazeta.ru/articles/2015/07/15/64898-171-malchika-187-ne-bylo-no-on-zhivet>.

Алексей Пономарев, „Журналисты не нашли подтверждение сюжету «Первого канала» о распятом в Славянске ребенке”, *Republic.ru*, 2014. július 14., <https://republic.ru/posts/43053>.

„Fake: Crucifixion in Slovyansk”, *Stopfake.org*, 2014. július 15., <https://www.stopfake.org/en/lies-crucifixion-on-channel-one/>.

Az RT később törölte a történetet a honlapjáról, és tagadta minden korábbi érintettségét; a közösségi médiában azonban a tudósításuk nyoma megmaradt. A történetet 2014. december 21-én hivatalosan visszavonta az orosz *Pervij Kanal* (Egyes Csatorna) tévéadó, amely elsőként adta le, mondván, hogy csupán egy állítólagos szemtanúi beszámolót közvetítettek. „Журналисты Первого отвечают на обвинения во лжи в связи с сюжетом про убийство ребенка в Славянске”, *Itv.ru*, 2014. december 21., https://www.itv.ru/news/2014-12-21/31502-zhurnalisty_pervogo_otvechayut_na_obvneniya_vo_lzhi_v_svyazi_s_syuzhetom_pro_ubiystvo_rebenka_v_slav_yanske.

Az álhír fabulájában az első világháborús „keresztre feszített katona” propagandatémája és a vérvád antiszemita toposza keveredik. (John Simkin, „Crucified Soldiers in the First World War”, *Spartacus Educational* (blog), 1997. szeptember, <https://spartacus-educational.com/FWWcrucified.htm>), de a *Trónok Harca* filmsorozat egyik 2014-es epizódjával is kapcsolatba hozták, amelyben 163 gyermek keresztre feszítéséről volt szó. Ez utóbbi esetében érdekes momentum, hogy a propaganda hogyan használja fel a populáris kultúrában éppen népszerű, a köztudatban jelen lévő alkotásokat, hogy ezáltal erősebb hatást tudjon gyakorolni.

Elmondása szerint a legtöbb ember, akik az ukrán fegyveres erők áldozataiként szerepeltek ezekben a videókban, felbérelt emberek voltak, akik hamis interjúkat adtak. Ezek az emberek előre betanult sorokat ismételtettek magukban, és „könnyeket préseltek ki”. Az operatőr a színpalak mögött is beszélt hozzájuk, arra utasítva őket, hogy „lassabban” beszéljenek, vagy „mondják el még egyszer ezt a momentumot”⁷⁹⁸. Egy alkalommal lelepleztek egy magát ukránnak valló férfit, aki az orosz Egyes Csatornán adott interjút, és az Euromaidant és az ukrainai magas energiaárakat kritizálta. Kiderült, hogy valójában fehérorosz színész, egy fehérorosz kiadványnak pedig be is vallotta, hogy pénzért játszotta el a szerepet, és a tévécsatorna is beismerte, hogy nem valós az interjú⁷⁹⁹.)

Érzelmi tónus – a pozitív (negatív) tónus mértéke (elsősorban a pozitív érzelmeket tükrözi, értéke a pozitív érzelmi tónussal egyenesen arányos)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	7,51
Összehasonlító korpusz	7,77

-4% eltérés

Ebben az összetett mutatóban nem figyelhető meg jelentős különbség a két korpusz között, az egyes részkategóriák viszont, ahogy a későbbiekben látható, jelentős eltéréseket mutatnak.

Mondatonkénti szavak átlagos száma

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	27,64
Összehasonlító korpusz	24,04

+15% eltérés

⁷⁹⁸ Баркалова, „Как работали СМИ «фабрики троллей» и что там происходило во время мятежа? Читайте рассказы сотрудников, освободившихся от подписки о неразглашении”.

⁷⁹⁹ Илья Варламов, „А ты точно нищий украинец?”, *Varlamov.ru* (blog), 2018. december 6., <https://varlamov.ru/3210027.html>.

Зміцер Панкавец, „Беларус, які выдаваў сябе за ўкраінца на расійскім ТБ: Я не атрымаў ні капейкі. Мне бясконца сорамна — гэта ганьба”, *Наша Ніва*, 2018. december 7., <https://nashaniva.com/?c=ar&i=221836>.

„Первый канал сожалеет об ошибке в сюжете о годовщине «майдана»”, *ТАСС*, 2018., <https://tass.ru/obschestvo/5884441>.

Az orosz propagandamédiumokra hosszabb mondatok jellemzők, azonban ennek nincsen egyértelmű magyarázata, emiatt nem általánosítható. Lehetséges, hogy szerkesztési sajátosságok állnak mögötte, de az is elképzelhető, hogy a terjengősebb stílus, a szószaporítás manipulációs szándékokat tükröz, ellentétben a tényszerű szövegek egyszerűbb, lakonikusabb megfogalmazásával.

Zhou és munkatársai vizsgálata is azt állapította meg, hogy a valódi hírekkel összehasonlítva az álhíreket hosszabb mondatok jellemzik⁸⁰⁰.

Szófajok

Személyes névmások

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	2,79
Összehasonlító korpusz	3,13

-11% eltérés

A személyes névmások számának eltérése feltehetően szintén azzal függ össze, hogy az összehasonlító korpusz szövegei között több a személyes beszámoló.

Egyes szám első személyű személyes névmások (*I*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,29
Összehasonlító korpusz	0,23

-12% eltérés

Erre az eltérésre magyarázattal szolgál Newman és munkatársainak tanulmánya, amely szerint a megtévesztő szövegekre kevesebb önreferencia jellemző⁸⁰¹.

Egyes szám harmadik személyű személyes névmások (*he/she*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	1,14
------------------------------------	------

⁸⁰⁰ Zhou és Zafarani, „A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, and Opportunities”, 15.

⁸⁰¹ Newman és mtsai., „Lying words: Predicting deception from linguistic styles”, 666–67, 672.

Összehasonlító korpusz	1,35
------------------------	------

-16% elérés

Többes szám harmadik személyű személyes névmások (*they*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,56
Összehasonlító korpusz	0,68

-18% eltérés

Személytelen névmások (*that, it, this, what*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	3,84
Összehasonlító korpusz	3,22

+19% eltérés

A személytelen névmások nagyobb száma összefügghet azzal, hogy a megtévesztő szövegek a „ködösítés” szándéka miatt személytelenebbek, kevésbé konkrétak, jobban igyekeznek összerosni a dolgokat. Ezt támasztja alá Mihalcea és Strapparava tanulmánya is, amely szerint a hamis szövegekben a szerzők több olyan személyekkel kapcsolatos szót használtak, amelyekkel eltávolítják magukat a szövegtől⁸⁰².

Számnevek (*one, two, first, once*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	3,23
Összehasonlító korpusz	2,76

+17% eltérés

Erre az eltérésnek az okára vonatkozóan nincsen magától értetődő magyarázat; felvethető viszont, hogy a számnevek sűrűbb alkalmazása, a számokra, adatokra való hivatkozás a propagaszövegekben a hitelesség látszatának megteremtését szolgálja.

⁸⁰² Mihalcea és Strapparava, „The Lie Detector: Explorations in the Automatic Recognition of Deceptive Language”, 311–12.

Kötőszavak

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	4,46
Összehasonlító korpusz	4,93

-10% eltérés

Erre az eltérésre nincsen egyértelmű magyarázat, és nem is olyan mértékű, hogy ne lehetne akár véletlennel, akár stilisztikai-szerkesztési különbségekkel magyarázni.

Tagadószavak

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,87
Összehasonlító korpusz	0,75

+16% eltérés

Zuckerman, DePaulo és Rosenthal kutatása⁸⁰³ azt állapította meg, hogy a megtévesztést alkalmazó szövegekben nagyobb a tagadást kifejező szavak aránya⁸⁰⁴. (Ez összefügg a negatív érzelmek nagyobb arányával is.)

Melléknevek (*more, very, other, new*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	4,75
Összehasonlító korpusz	5,54

-14% eltérés

Erre az eltérésre sem áll rendelkezésre kézenfekvő magyarázat.

Mennyiséget kifejező szavak (*all, one, more, some*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	3,23
Összehasonlító korpusz	4,14

⁸⁰³ Zuckerman, DePaulo, és Rosenthal, „Verbal and nonverbal communication of deception”.

⁸⁰⁴ Zuckerman, DePaulo, és Rosenthal, 38.

+22% eltérés

Ez a kategória összefügghet a számnevek kategóriájával, de éppen ellenkező előjelű az eltérés, vagyis az összehasonlító korpuszban található meg nagyobb arányban az ehhez a kategóriához tartozó szavak. Ennek okára nem kínálkozik egyértelmű magyarázat, de elképzelhető, hogy a konkrét számokkal ellentétben itt kevésbé pontos mennyiségek megnevezéséről van szó, melyek használatát a propagandaszövegek igyekeznek kerülni a precizitás, hitelesség látszatának fenntartása érdekében.

Kogníció kategóriája

Zhou és Zafarani tanulmányukban a négy faktor elmélet és a Johnson-Raye-féle *reality monitoring* alapján a kogníció kategóriáján belül a belátás, az ok-okozati összefüggés, az ellentmondás, a feltételeség, a bizonyosság, kategóriáihoz kapcsolódó szókészletet összefüggésbe hozták a fiktív történetekkel.

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	9,14
Összehasonlító korpusz	7,85

+16% eltérés

A kognícióval kapcsolatos szavak nagyobb aránya talán magyarázható azzal, hogy míg a tárgyilagos hírforrások elvileg tényekről számolnak be, addig a megtévesztő, manipulatív médiumok több érvelő, argumentatív szöveget tartalmaznak, vitáznak, mivel céljuk nem beszámolni az eseményekről, hanem meggyőzni, bizonyítani, indoktrinálni.

Kognícióra, kognitív folyamatokra utaló szavak (but, not, if, or, know)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	8,55
Összehasonlító korpusz	7,31

+17% eltérés

Belátás (know, how, think, feel)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	1,93
Összehasonlító korpusz	1,35

+43% eltérés

Ennél a paraméternél igen lényeges számbeli eltérés figyelhető meg, ami feltételezésem szerint az orosz propagandamédiumok nagyobb szubjektivitására utal. Ez az átfogó kategóriánál (kogníció) leírtakhoz hasonlóan szintén azt jelentheti, hogy ezek a szövegek nem annyira a tényekről beszélnek, hanem arról, hogy a szerző hogyan dolgozza fel, hogyan éli meg ezeket, így a beszámoló helyett inkább interpretációval van dolgunk.

Ok-okozat (how, because, make, why)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	1,54
Összehasonlító korpusz	1,32

+16% eltérés

Erről a paraméterről is az mondható el, ami a kogníció kategóriájáról általában, illetve a kognitív folyamatokra utaló szavakról.

Feltételeesség (if, or, any, something)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	1,38
Összehasonlító korpusz	1,18

+17% eltérés

Erre az eltérésre lehetséges magyarázat, hogy a manipulatív szövegek kisebb arányban beszélnek a tényekről és nagyobb arányban a lehetőségektől (pl. *Mi lenne, ha...; Ha ez és ez történne, akkor ez azt jelentené...*). Vagyis nagyobb arányban írnak le hipotéziseket, teóriákat, ami azt eredményezi, hogy spekulatívabb jellegű szövegekkel van dolgunk.

Bizonyosság (pl. really, actually, of course, real)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,43
------------------------------------	------

Összehasonlító korpusz	0,28
------------------------	------

+53% eltérés

Ennél a paraméternél nagyon jelentős az eltérés, ami arra utal, hogy a két korpusz között lényegi különbség van e tekintetben, ami semmiképp sem lehet véletlen, hanem összefügg a szövegek jellegével. A bizonyosságra utaló szavak gyakori használata a bizonygatás, győzködés fontos szerepére utal. Ezeknek a szavaknak a gyakori használata akár kompenzáció is lehet, amivel a hamis vagy megtévesztő, emiatt potenciálisan kevésbé meggyőző információk igaz voltát igyekeznek sulykolni. Más szóval minél kevésbé igaz a propagandista mondanivalója, annál inkább bizonygatja annak igazát.

Érzelmek

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	4,06
Összehasonlító korpusz	4,07

Az átfogó kategória szintjén nincsen eltérés a két korpusz között, szinte hajszálpontosan megegyezik a két mérőszám. Az egyes alkategóriákat, illetve az egyes témákat megvizsgálva azonban érdekes megfigyeléseket tehetünk.

A szövegek tónusa (pozitív tónus, negatív tónus) tekintetében nincsenek jelentős eltérések, az értékek szinte pontosan megegyeznek (1,31-1,30, illetve 2,68-2,72). Az egyes témákkal foglalkozó (mindkét korpuszbeli) szövegek tónusa között viszont jelentős eltérések lehetnek.

Pozitív érzelmek (pl. *good, love, happy, hope*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,10
Összehasonlító korpusz	0,14

-29% eltérés

Negatív érzelmek

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,61
Összehasonlító korpusz	0,57

+7% eltérés

A negatív érzelmek összesített értékében számottevő eltérés nem figyelhető meg, viszont az egyes érzelmekre vonatkozó értékeknél igen lényeges különbségek mutatkoznak.

Newman és munkatársai kutatásának⁸⁰⁵ megállapítása szerint (amely a Hitelesség mérőszám kidolgozásának is alapjául szolgált) a hamis, hazugságokat tartalmazó szövegekben nagyobb arányban vannak jelen a negatív érzelmek. Hasonló eredményre jutott Zuckerman és munkatársai kutatása is⁸⁰⁶. Ennek egyik lehetséges magyarázata a hazugság miatti büntudat⁸⁰⁷.

Esetünkben egy másik, valószínűbb magyarázat a negatív érzelmet kifejező szavak magas arányára, hogy a propaganda fontos jellemzője az érzelmekre való apellálás, azon belül is a negatív érzelmek (gyűlölet, harag, düh stb.) gerjesztése, ugyanis az érzelmeken keresztül könnyebb hatni az emberekre mint pusztán „száraz” kognitív, logikai érvek segítségével, könnyebb elérni az azonosulást egy bizonyos állásponttal vagy nézetrendszerrel.

Az álhírek terjesztésével kapcsolatban több kutatás is megállapította, hogy a negatív érzelmeket, elsősorban a félelmet és a haragot is gyakran használják fel hamis és félrevezető információk terjesztésére⁸⁰⁸.

A politikai pszichológiai szakirodalomban következetesen három érzelmet emelnek ki, mint a politikai megismerés és viselkedés alapját: a szorongást/félelmet, a lelkesedést és a haragot⁸⁰⁹. A harag/düh (*anger*) és a szorongás, aggodás (*anxiety*) szerepét a politikai aktivitásban kiemelten vizsgálták.

Számos kutatás azt állapította meg, hogy a félelem a „viselkedés átgondolásához”, míg a düh az „erős cselekvési tendenciákhoz” kapcsolódik⁸¹⁰. A haragnak kulcsszerepe van a

⁸⁰⁵ Matthew L. Newman és mtsai., „Lying words: Predicting deception from linguistic styles”, *Personality and Social Psychology Bulletin* 29, sz. 5 (2003), <https://doi.org/10.1177/0146167203029005010>, 665.

⁸⁰⁶ Zuckerman, DePaulo, és Rosenthal, „Verbal and nonverbal communication of deception”, 38.

⁸⁰⁷ Newman és mtsai., „Lying words: Predicting deception from linguistic styles”, 666, 672.

Zuckerman, DePaulo, és Rosenthal, „Verbal and nonverbal communication of deception”, 9.

⁸⁰⁸ Mahsa Alimardani és Mona Elswah, „Online Temptations: COVID-19 and Religious Misinformation in the MENA Region”, *Social Media + Society* 6, sz. 3 (2020): 1, <https://doi.org/10.1177/2056305120948251>.

Jiyoung Han, Meeyoung Cha, és Wonjae Lee, „Anger contributes to the spread of COVID-19 misinformation”, *Harvard Kennedy School (HKS) Misinformation Review*, 2020, <https://doi.org/10.37016/mr-2020-39>.

⁸⁰⁹ Elizabeth Suhay és Cengiz Erisen, „The Role of Anger in the Biased Assimilation of Political Information”, *Political Psychology* xx, sz. xx (2018): 4, <https://doi.org/10.1111/pops.12463>.

⁸¹⁰ Eric W. Groenendyk és Antoine J. Banks, „Emotional Rescue: How Affect Helps Partisans Overcome Collective Action Problems”, *Political Psychology* 35, sz. 3 (2014. június): 359–78, <https://doi.org/10.1111/pops.12045>.

Nicholas A. Valentino és mtsai., „Election Night’s Alright for Fighting: The Role of Emotions in Political Participation”, *The Journal of Politics* 73, sz. 1 (é. n.): 156–70.

politikai cselekvésben való részvételben⁸¹¹. A szorongást leginkább a fokozott éberség, a fenyegetéssel szembeni fokozott érzékenység és a viselkedéses elkerülés jellemzi, negatívan hat a részvételre. Ezzel szemben a düh felületes és esetleg gyors döntéshozatallal, csökkent kockázatérzékenységgel és cselekvésorientáltsággal jár együtt⁸¹². A düh fokozza a politikában való részvételi hajlandóságot, erős mobilizáló hatással bír⁸¹³.

Csökkenti az emberek érdeklődését azon jelöltek megismerése iránt, akikkel nem értenek egyet⁸¹⁴, és arra motiválja őket, hogy olyan információkat keressenek, amelyek alátámasztják az álláspontjukat. A düh arra is motiválja az embereket, hogy támadják (fizikailag vagy metaforikusan) azt a személyt vagy dolgot, akiről úgy vélik, hogy igazságtalanul akadályozza céljaikat⁸¹⁵.

Egy iraki háborúval kapcsolatos vizsgálat kimutatta, hogy a düh és a szorongás szintén eltérő hatással van a háború észlelt kockázatára és támogatására. Az iraki háborúhoz kapcsolódó szereplők és események széles skálájával kapcsolatos szorongás pozitívan korrelál az észlelt kockázattal, és negatívan kapcsolódik a háború támogatásához. Az ezen attitűdobjektumok iránti harag ellenkező mintázatot mutat, magasabb szintű támogatást eredményez, és csökkenti a háború kockázatának észlelését. A szorongás a rendelkezésre álló politikai információk mélyebb feldolgozásához vezet, ami fokozza az információkeresést és a tanulást⁸¹⁶. A dühösebb egyéneket Irakkal és a konfliktussal kapcsolatos ismereteik kevésbé befolyásolták a háborúhoz való hozzáállásukban⁸¹⁷.

A politikai érvelés szerves részének tartott érzelmek közül a harag egyedülálló szerepet játszik az elfogultság ösztönzésében, mivel a gondolkodást és a cselekvést az én (és a szövetségese) védelmére és az ellenfelek támadására irányítja⁸¹⁸. Ennek segítségével válik értelmezhetővé a posztigazságkorszak jellemzője, a kulturális törzsiség (*cultural tribalism*) mögötti pszichológiai mechanizmus: a másféle véleményre dühös elutasítás a válasz, tehát érzelmi reakció a valódi kognitív feldolgozás helyett.

⁸¹¹ Valentino és mtsai., „Election Night’s Alright for Fighting: The Role of Emotions in Political Participation”, 160.

⁸¹² Leonie Huddy, Stanley Feldman, és Erin Cassese, „On the Distinct Political Effects of Anxiety and Anger”, in *The Affect Effect: Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior* (Chicago: University of Chicago Press, 2007), 209.

⁸¹³ Valentino és mtsai., „Election Night’s Alright for Fighting: The Role of Emotions in Political Participation”, 162, 164.

⁸¹⁴ David P. Redlawsk, Andrew J. Civettini, és Richard R. Lau, „Affective intelligence and voting: Information processing and learning in a campaign”, in *The Affect Effect: Dynamics of emotion in political thinking and behavior* (Chicago: University of Chicago Press, 2007), 174, 177.

⁸¹⁵ Suhay és Erisen, „The Role of Anger in the Biased Assimilation of Political Information”, 5.

⁸¹⁶ Huddy, Feldman, és Cassese, „On the Distinct Political Effects of Anxiety and Anger”.

⁸¹⁷ Huddy, Feldman, és Cassese, 226–27.

⁸¹⁸ Suhay és Erisen, „The Role of Anger in the Biased Assimilation of Political Information”, 2.

A düh nemcsak a cselekvéshez kapcsolódik, hanem egy sor olyan kognitív eredményhez is, amelyek a cselekvés irányába terelnek valakit, mint például az események kevésbé körültekintő és szisztematikus feldolgozása, az észlelt kockázatok csökkenése és a kockázatos cselekvéssel szembeni nagyobb tolerancia (cselekvésre motivál a fenyegetés forrásával szemben)⁸¹⁹.

A szorongókhoz képest a dühös egyének kisebb valószínűséggel keresnek információt; ha mégis keresnek, akkor olyan információkat támogatnak, amelyek megerősítik a meggyőződésüket, és ellentmondanak azoknak az információknak, amelyek aláássák a nézeteiket⁸²⁰. Ez abból adódik, hogy a düh heurisztikus gondolkodásra ösztönöz, és a bizonyossághoz kapcsolódik⁸²¹. Ezenkívül a politikai nézeteknek ellentmondó információkra adott dühös reakciók hozzájárulnak az információk politikailag elfogult torzításaihoz⁸²².

A harag, düh gerjesztése tehát nemcsak a mobilizálást szolgálja, hanem ahhoz is hozzájárul, hogy a befogadó kevésbé elemezze az olvasottakat, kevésbé járjon utána, hanem az érzelmek hatása alatt kritikátlanul elfogadja, amit a propagandista ír. A dühös emberek sebezhetőbbek a félretájékoztatással szemben, pl. aktívan részt vettek a Covid19-re vonatkozó hamis állítások terjesztésében. A düh mozgósít, a dühös egyének viszont könnyen racionalizálják a félretájékoztatás megosztását azzal, hogy azt megbízhatónak tartják⁸²³.

A *Propaganda* c. fejezetben idézett Jill Dougherty az orosz–ukrán háborút kísérő kommunikáció kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy az orosz állami propaganda a dolgok átgondolása helyett inkább „a nézők vérnyomását próbálja megemelni”⁸²⁴.

A *Facebook* adattudósai 2019-ben úgy vélték, a dühös reakció-emojikat kiváltó posztok aránytalanul nagy valószínűséggel tartalmaznak félretájékoztatást, „toxikus” és rossz minőségű híreket. (Emiatt is volt különösen problematikus, hogy miután a közösségi oldal 2017-ben bevezette az emoji reakciókat, az algoritmust, amely eldönti, hogy az emberek mit látnak a hírfolyamukban, úgy programozták, hogy három éven keresztül a reakció-emojikat használó

⁸¹⁹ Huddy, Feldman, és Cassese, 206, 225.

⁸²⁰ Suhay és Erisen, „The Role of Anger in the Biased Assimilation of Political Information”, 1.

⁸²¹ Larissa Z. Tiedens és Susan Linton, „Judgment Under Emotional Certainty and Uncertainty: The Effects of Specific Emotions on Information Processing”, *Journal of Personality and Social Psychology* 81, sz. 6 (2001): 981, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.6.973>.

⁸²² Suhay és Erisen, „The Role of Anger in the Biased Assimilation of Political Information”, 2.

⁸²³ Han, Cha, és Lee, „Anger contributes to the spread of COVID-19 misinformation”.

⁸²⁴ Dougherty, „The West fears Russia is about to attack Ukraine. But that’s not the way Russians are seeing it on TV”.

posztokat részesítse előnyben, amelyek érzelmesebb és provokatívabb, egyúttal „dühítőbb” tartalmakat is jelentenek.⁸²⁵⁾

Szorongás/aggódás (pl. *worry, fear, afraid, nervous*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,07
Összehasonlító korpusz	0,14

-50% eltérés

Han és munkatársainak a dél-koreai Covid19-járvánnyal kapcsolatos álhírek és dezinformációk, illetve a harag és félelem szerepének összefüggését vizsgáló kutatása arra a következtésre jutott, hogy a haraggal ellentétben a félelemnek nincsen közvetlen hatása a megtévesztő információk terjesztésére, valamint a bennük való hitre⁸²⁶.

A témával foglalkozó korábbi tanulmányok is azt mutatják, hogy a szorongás nem növeli vagy csökkenti következetesen az elfogultságot⁸²⁷.

Az aggodalom, félelem oka ezeknek a témáknak az esetében feltételezhetően az orosz oldalnak tulajdonított cselekmények (háborús bűnök, Navalnij megmérgezése) lehetnek. Értelemszerűen az orosz állami propaganda képviselőit kevésbé töltik el aggodalommal ezek az események. Az is megkockáztatható, hogy a szorongás, aggodás ebben az esetben empátiáról tanúskodik, az áldozattal való azonosulást fejez ki.

Harag/düh (pl. *hate, mad, angry, frustr.*828)*

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,19
Összehasonlító korpusz	0,11

+72% eltérés

Az iraki háborúval kapcsolatos vizsgálat alapján várható, hogy a háborút támogató fél esetében jelentősebb mértékben van jelen a harag/düh. A háborús propagandának alapvető

⁸²⁵ Jeremy B. Merrill és Will Oremus, „Five points for anger, one for a ‘like’: How Facebook’s formula fostered rage and misinformation”, *Washington Post*, 2021. október 26., <https://www.washingtonpost.com/technology/2021/10/26/facebook-angry-emoji-algorithm/>.

⁸²⁶ Han, Cha, és Lee, „Anger contributes to the spread of COVID-19 misinformation”.

⁸²⁷ Suhay és Erisen, „The Role of Anger in the Biased Assimilation of Political Information”, 4.

⁸²⁸ A csillagozott végű szórészletek az összes olyan alakot jelölik, amelyek az adott betűsorról kezdődnek. A szoftver ennek segítségével az összes azonos tövű szóra rá tud keresni.

jellemzője az uszítás, gyűlöletkeltés, agresszív attitűd generálása, ellenséges érzelmek felkeltése.

Azonban nemcsak a háborús propagandára jellemző ez az eszköz, hanem általában az álhírek, megtévesztő információk, összeesküvés-elméletek esetében is kimutatták.

Azzah El-Masri és munkatársai a Libanonban *WhatsApp* alkalmazáson küldött hangüzenetek elemzése során megállapították, hogy a Covid19-pandémiával és a 2020-as bejrúti robbanással kapcsolatosan terjesztett összeesküvés-elméleteket gyakran kíséri a dühös, haragos hangszín⁸²⁹.

Mihail Maglov, a *Szolidaritás* orosz ellenzéki mozgalom tagja szerint az orosz propaganda célja, hogy az átlagpolgárt állandó hazafias bódulatban és izgatottságban tartsa. Ennek eléréséhez túlnyomóan negatív érzelmeket, haragot, irigységet és gyűlöletet használnak⁸³⁰.

Társadalmi dimenzió

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	10,86
Összehasonlító korpusz	10,80

Ebben a kategóriában nincsen számottevő eltérés, egyes alkategóriák tekintetében azonban lényeges eltérés figyelhető meg.

Társas viselkedés

Udvariasság (pl. thank, please, thanks, good morning)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,14
Összehasonlító korpusz	0,29

-52% eltérés

Ennél a paraméternél igen lényeges mértékű különbség figyelhető meg. Természetesen nem kizárható, hogy legalábbis részben kulturális sajátosságról van szó, (az orosz és angolszász nyelvi kultúra eltérése, bár az angol nyelvű orosz cikkeket valószínűleg inkább anyanyelvi

⁸²⁹ El-Masri, Riedl, és Woolley, „Audio misinformation on WhatsApp: A case study from Lebanon”.

⁸³⁰ *WAR 2020 Russia's information aggression* (Veritas LT, 2015), <https://www.youtube.com/watch?v=fkPjcYCLWHk&t=2666s>.

beszélők írják), azonban agresszívabb, támadóbb türelmetlenebb stílust, a tisztelet hiányát is jelezheti. Az előzőekben kiderült, hogy a harag/düh jóval magasabb szintje jellemzi az orosz propagandamédiumok cikkeiből álló korpuszt, ami szándékos is lehet. Az uszító, dühöt gerjesztő stílushoz nyilvánvalóan nem illenek az udvariasságot kifejező szavak.

Személyközi konfliktus (pl. fight, kill, killed, attack)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	1,05
Összehasonlító korpusz	0,9

+ 16% eltérés

A háborús konfliktussal foglalkozó résztéma miatt valószínűleg mindkét korpuszban az átlagosnál magasabbra tehető ezen szavak aránya. (A NYT Test Kitchen értéke 0,41-0,67.) Bár az eltérés nem igazán szignifikáns, a konfliktusra, erőszakra, tettlegességre utaló szavak magasabb száma hozzájárulhat a düh és az ellenséges indulatok gerjesztéséhez.

Moralizálás (pl. wrong, honor, deserv*, judge)*

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,53
Összehasonlító korpusz	0,34

Ez a paraméter az ítélkező nyelvezetet tükrözi, ahol a beszélő gyakran fogalmaz meg erkölcsi értékelést valaki másnak a viselkedésével kapcsolatban⁸³¹.

+ 56% eltérés

Ennél a paraméternél szintén igen jelentős mértékű eltérés tapasztalható. Ennek okaként feltételezhető, hogy a propagandamédiumok szerzőire jellemző, hogy valamiféle erkölcsileg magasabb rendű pozícióban képzelik el magukat, és ennek az erkölcsi fölénynek a tudatában ítéletet mondanak. Azt is mutathatja az eltérés, hogy a propagandaszövegekben a tárgyilagos leírás helyett fontosabb az értékelés, az ítélkezés, szerepe, ezáltal az objektivitás alacsonyabb szintjére, elfogultságra utalhat.

⁸³¹ Boyd és mtsai., „The Development and Psychometric Properties of LIWC-22”, 19.

Ahogy Jacques Ellul is írta, a propagandista a tények helyett az erkölcsi ítéletekre tereli a szót⁸³²; ez összefügg a propaganda egyik fő jellemzőjével, a racionalitás helyett az érzelmek hangsúlyozásával.

Társadalmi referenciák

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	4,66
Összehasonlító korpusz	5,49

-16 % eltérés

Érdekes módon az összehasonlító korpuszban jóval több a nőnemű (0,17-0,37) és hímnemű (1,14-1,47) személyekre utalás is. (Ld. egyes szám harmadik személyű személyes névmások). Ez azzal függhet össze, hogy az összehasonlító korpuszban több a személyes történet. (Ezt igazolja az is, hogy az orosz propaganda korpuszában a családra való utalás 60%-kal kevesebb, mint az összehasonlító korpuszban (0,06-0,15).) Ez a körülmény viszont közvetetten mégis összefügghet a valóságúsággal. A több személyes történet több konkrét részletet jelent, ami megkülönbözteti az igaz megnyilatkozásokat a hamisaktól. (Ld. a Hitelesség mérőszámnál leírtakat.)

Kultúra

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	4,23
Összehasonlító korpusz	3,61

+17% eltérés

Politika (pl. *united states, govern*, congress*, senat**)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	2,25
Összehasonlító korpusz	1,97

+14%

Ennél a két paraméternél nem kínálkozik egyértelmű magyarázat a különbségre.

⁸³² Jacques Ellul: The Characteristics of Propaganda in: Jowett és O'Donnell 2006, 30.

Etnikum, nemzetiség (pl. *american, french, chinese, indian*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	1,61
Összehasonlító korpusz	1,25

+28% eltérés

Nem egyértelmű az eltérés oka, lehet, hogy a nyugati sajtó inkább az emberi történeteket igyekszik megragadni, és kisebb jelentőséget tulajdonít a nemzeti, etnikai hovatartozásnak.

Percepció

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	7,68
Összehasonlító korpusz	9,56

- 20% eltérés

A percepció kategóriája azért rendkívül érdekes, mivel a megtévesztő kommunikációval foglalkozó szakirodalom megállapításai szerint azok, akik nem mondanak igazat, kevesebb konkrét, az érzékszervi észleletekkel kapcsolatos részletet használnak a megnyilvánulásaikban.

Mozgás (pl. *go, come, went, came*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	1,05
Összehasonlító korpusz	1,40

-25 % eltérés

A mozgást jelentő igék számában való eltérés kevesebb konkrét részletre utal. Ennek oka feltehetően a konkrét, személyes történetek alacsonyabb számában keresendő. A kevesebb személyes történet viszont, ahogy fentebb kifejtésre került, közvetetten összefügghet a valóságúság alacsonyabb szintjével, a megtévesztéssel. Bár Tauszczik és Pennebaker szerint a hazugság során a résztvevők több mozgást jelentő szót használnak, jelen esetben ennek az ellenkezője az igaz, ami a személyes beszámolók az összehasonlító korpuszban való nagyobb arányával függhet össze.

Tér (pl. *in, out, up, there*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	5,77
Összehasonlító korpusz	7,20

-20% eltérés

Ld. a Mozgás paraméternél leírtakat.

Vizuális (pl. *see, look, eye*, saw*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,57
Összehasonlító korpusz	0,68

- 16% eltérés

Ld. a Mozgás paraméternél leírtakat.

Auditív (pl. *sound*, heard, hear, music*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,07
Összehasonlító korpusz	0,13

- 46 % eltérés

A hallással kapcsolatos szavaknál jóval jelentősebb az eltérés, mint a vizuális érzékeléssel kapcsolatos szókincs esetében. Ennek magyarázata nem világos. A percepcióval kapcsolatos szavak alacsonyabb aránya azonban mindenképpen figyelemre méltó, mivel az érzékszervi észleletek kisebb száma és a megtévesztő kommunikáció között összefüggést mutattak ki (a megtévesztő állítások a valósakkal összehasonlítva kevésbé deskriptívek)⁸³³.

Időbeli orientáció

⁸³³ Tausczik és Pennebaker, „The Psychological Meaning of Words: LIWC and Computerized Text Analysis Methods”, 33–34.

Idő (pl. *when, now, then, day*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	4,46
Összehasonlító korpusz	4,58

Ezen főkategóriában elhanyagolható, -3%-os az eltérés. Mivel azonban olyan dimenzióról van szó, amely releváns lehet a világnézet szempontjából – jelenhez, múlthoz, jövőhöz való viszony – bemutatom az egyes alkategóriák számadatait.

Múltfókusz (*was, had, were, been*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	5,24
Összehasonlító korpusz	5,84

-11% eltérés

Jelenfókusz (pl. *is, are, I'm, can*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	2,87
Összehasonlító korpusz	2,66

+8% eltérés

Jövőfókusz (pl. *will, going to, have to, may*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	1,04
Összehasonlító korpusz	0,88

+18% eltérés

Ahogy látható, mindkét korpuszban a múltfókusz a legerősebb, ami egyáltalán nem meglepő, hiszen a hírcikkek jellemzően a múltból számolnak be. A kétféle korpusz között azonban lényeges eltérés nem tapasztalható az idődimenzió mentén. Egyedül az orosz korpusz gyengébb múltfókusz és erőteljesebb jövőfókusz érdekes, amely talán azzal függhet össze, hogy a tényszerű közlés inkább a múltba és a jelenre szorítkozik, hiszen csak arról lehet bizonyossággal beszámolni. Mivel a jövőt nem ismerhetjük, ezért a jövővel kapcsolatos

közlések sokszor spekulatívak, emiatt szubjektívebbek is. (vö. jóslás kategória a fallációk és manipulatív eszközök között)

Társalgási stílus

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,54
Összehasonlító korpusz	0,25

+216%

Amint látható, az orosz médiumokra informálisabb stílus jellemző, amely közelebb van a beszélt nyelvhez, ezáltal közvetlenebb. Zhou és munkatársai is az informális szókincs nagyobb arányát az álhírek egyik jellemzőjének tartják a legújabb kutatások alapján, és a hírcikkekkel kapcsolatban kijelentik, hogy azok minősége fordítottan arányos az informalitásukkal, bár vizsgálatuk arra a következtetésre jutott, hogy a tartalom informalitása és az érzelmek viszonylag gyenge szerepet játszanak az álhírek előrejelzésében⁸³⁴.

Talán összefügghet azzal, hogy ebben a stílusban könnyebb az érzelmekre hatni, megszólítani az olvasókat, mint egy formálisabb, távolságtartóbb, kimértebb stílusban. A kategórián belül egyedül a netspeak értéke mutat lényeges eltérést a két korpusz között, a többi paraméter esetében a számadatok gyakorlatilag megegyeznek.

Netspeak (az internetes nyelvhasználatra jellemző szókészlet, pl. :, u, lol, haha*)

Orosz médiumok (RT és Sputniknews)	0,51
Összehasonlító korpusz	0,23

+221%

Ennél a paraméternél figyelhető meg a legnagyobb eltérés a két korpusz között. Valójában mindkét esetben elenyésző számokról van szó, hiszen még az 1%-ot sem éri el ezen elemek aránya. A nagy eltéréshez minden bizonnyal hozzájárul a „kis számok” torzító hatása is. A netspeak szókincs szerepéről ugyanaz mondható el, mint a társalgási szókészletéről általában: az oldottabb, közvetlenebb stílushoz járulnak hozzá, amely így jobban képes az

⁸³⁴ Xinyi Zhou és mtsai., „Fake News Early Detection: A Theory-driven Model”, *Digital Threats: Research and Practice* 1, sz. 2 (2020. június): 14, <https://doi.org/10.1145/3377478>.

olvasó érzelmeire hatni. A netspeak az internetes fórumok és kommentszekciók, a trollok „természetes közegének” nyelvére emlékeztet.

4.2. Összegzés: a legfontosabb eltérések a két angol nyelvű korpusz között

Az alábbi táblázat összefoglalja azokat a paramétereket, amelyeknél a két korpusz tekintetében jelentős eltérések tapasztalhatók. (A számadat azt fejezi ki, hogy milyen mértékben tér el az orosz médiumok korpusza az összehasonlító korpuszhoz képest.) A 20%-nál nagyobb eltérést mutató paraméterek félkövérrel vannak kiemelve. Azon paraméterek esetében, melyeknél az eltérés nem haladja meg ugyan a 20%-ot, de jelentős mértékű, és az elméleti szakirodalom alapján ennek az eltérésnek fontos funkciója lehet, dőlt betűs kiemeléssel éltem.

Paraméter	Eltérés
Befolyás	+14%
Hitelesség	-20%
Mondatonkénti szavak átlagos száma	+15%
Személyes névmások	-11%
E/1 névmás	-12%
E/3 névmás	-16%
T/3 névmás	-18%
<i>személytelen névmások</i>	<i>+19%</i>
Számnevek	+17%
Kötőszavak	-10%
<i>Tagadószavak</i>	<i>+16%</i>
Melléknevek	-14%
Mennyiséget kifejező szavak	+22%
Kognícióra utaló szavak	+16%
kognitív folyamatokra	+17%
belátás	+43%
ok-okozati kapcsolat	+16%
<i>feltételeesség</i>	<i>+17%</i>

bizonyosság	+53%
Pozitív érzelmek	-29%
Negatív érzelmek	+7%
szorongás/aggódás	-50%
harag/düh	+72%
Társadalmi dimenzió	
udvariasság	-52%
személyközi konfliktus	+16%
moralizálás	+56%
társadalmi referenciák	-16%
Kultúra	+17%
Politika	+14%
Etnikum, nemzetiség	+28%
Percepció	-20%
mozgás	-25%
tér	-20%
vizuális	-16%
auditív	-46%
Idő	-3%
múltfókusz	-11%
jövőfókusz	+18%
Társalgási stílus	+216%
netspeak	+221%

6. táblázat: A legfontosabb eltérések a két korpusz között a LIWC-22 alapján

Az eredményeket összefoglalva megállapítható, hogy az alábbi paraméterekben rendkívül szignifikáns (20%-ot jóval meghaladó) eltérés tapasztalható a két korpusz szövegei között: belátás, bizonyosság, harag/düh, moralizálás, társalgási (beszélt nyelvi) stílus, azon belül netspeak az orosz médiumok korpuszának javára, míg a szorongás/aggódás és az udvariasság paraméterek tekintetében a kontrollkorpusz javára.

20% körüli vagy azt némileg meghaladó eltérés tapasztalható az alábbi paramétereknél a kontrollkorpusz javára: hitelesség (komplex kategória), pozitív érzelmek, percepció (ezen belül mozgásbeli, térbeli és auditív percepciók – utóbbinál szignifikáns eltéréssel, melynek oka nem ismert).

Szintén 20%-ot némileg meghaladó eltérés tapasztalható a mennyiséget kifejező és a nemzetiségekkel kapcsolatos szavak tekintetében (az orosz hírszövegekből álló korpusz javára), ennek okát azonban nem sikerült megnyugtatóan tisztázni.

20%-nál kisebb mértékű eltérést lehet megfigyelni a személytelen névmások, a tagadószavak és a feltételesség kategóriájához kapcsolódó szókincs tekintetében. Itt az eltérés mértéke nem éri el a kritikusnak tekinthető szintet, viszont így sem elhanyagolható, mivel a szakirodalom szerint a személytelenség és a tagadás nagyobb aránya jellemző a megtévesztő szövegekre. A feltételesség esetében nem áll rendelkezésre ilyen adat, viszont logikusan feltételezhető, hogy a hipotetikus kijelentések nagyobb aránya spekulativitásra, tehát a tényektől, a realitásoktól való elrugaszkodásra utal.

Egyes paramétereknél (kötőszavak, melléknevek, mennyiséget kifejező, kultúrával, politikával kapcsolatos szavak aránya) nem kínálkozott egyértelmű magyarázat az eltérés okára, és a szakirodalom sem adott útmutatást. Lehetséges lett volna ennek ellenére mégis különböző feltevésekkel, elméletekkel előállni, amelyek megmagyarázzák ezeket, de ez meglehetősen spekulatív jellegű lett volna, ezért jobbnak láttam eltekinteni tőle. Az adatok visszakövetése, kontextusának tanulmányozása a szövegben nem volt lehetséges, mivel – ahogy a fentiekben utaltam rá – az emberi agy rendkívül rossz hatásfokkal képes ilyen kritériumok alapján elemezni egy szöveget. Ennek hiányában bármilyen magyarázatalkotás véleményem szerint csupán azt jelentette volna, hogy a kutató a megérzéseire hallgat, illetve „szabadon engedi a fantáziáját”. A fentiek miatt ezek az adatok természetesen nem tekinthetők valódi tudományos eredménynek, mivel nincsen magyarázat az eltérések mögött, csupán megfigyeléseknek. Talán mégsem teljesen értéktelenek azonban, mivel – a természettudományos logikához hasonlóan – esetleges későbbi kutatások ezen eltérések okait is feltárhatják, interpretációjuk nyitva marad. Az összegzett eredményeknél azonban nem tüntetem fel ezeket, és az eredmények alapján levont következtetéseknél sem támaszkodom rájuk, így a deklarált eredmények értékéből ezek a magyarázat nélkül maradó adatok nem vonnak le.

A vizsgálat eredményei tehát azt mutatják, hogy az orosz propagandaszövegek legfontosabb jellemzői az informális, beszélt nyelvi stílus, ezen belül is a netspeak, vagyis az internetes nyelvhasználatra jellemző szóképlet, a haragot/dühöt kifejező szókincs sokkal magasabb aránya, a moralizálásra utaló szavak nagyobb gyakorisága, valamint a belátásra utaló (egyéni/szubjektív információfeldolgozást tükröző) és bizonygatást szolgáló szavak nagyobb aránya.

Ennek alapján az orosz propagandaszövegekben – ahogy általában a propagandában – fontos szerepe van az ellenséges indulatok felkorbácsolásának, a düh/harag szításának; valószínűleg ennek érdekében, illetve az olvasókkal való közvetlenebb kapcsolatteremtés, az érzelmekre hatás miatt nagyobb arányban használ beszélt nyelvi elemeket. A szövegek stílusa nyersebb, az udvariasságnak kisebb szerepe van. Jellemző továbbá a moralizálás, az ítélező beszédmód, melyben a megszólaló saját pozícióját erkölcsileg magasabb rendűként fogja fel. Megfigyelhető, hogy az azonos témájú, más kiadványokban megjelent, nem propagandisztikus szövegekhez képest jóval kevésbé van jelen a félelem, aggódás motívuma, ami a harag nagyobb arányával együtt a mobilizálás irányába hat, illetve a politikai pszichológiai kutatások alapján hozzájárul ahhoz, hogy a befogadó kevésbé legyen nyitott az új információk iránt. Ezenkívül a hasonló témájú és műfajú szövegekhez képest a szövegek szerzői többször nyomatékosítják mondandójukat, bizonygatják annak valóságosságát, ami felkelti a gyanút, hogy megtévesztő célú, félrevezető szövegekről van szó. Az egyéni belátásra, információfeldolgozásra utaló szavak szintén arról árulkodnak, hogy a tényszerű, objektív tárgyalás helyett nagyobb tere van a szövegekben a szubjektivitásnak.

Kevésbé szignifikáns, de szintén jellemző a szövegekre, hogy kevesebb pozitív érzellemmel operálnak, ami a negatív érzelmek dominanciájával, az ellenséges indulatok szításával függ össze. A percepcióra utaló szókincs kisebb aránya ugyancsak a valóságosság, hitelesség alacsonyabb szintjére utal.

A LIWC szoftver *Hitelesség* nevű komplex mérőszáma meglehetősen szignifikáns (-20%-os) eltérés mutatott ki az orosz propagandaszövegek esetében, azonban ez az indikátor önmagában valószínűleg nem elégséges és nem eléggé megbízható ahhoz, hogy pusztán ennek alapján megállapítható legyen, megtévesztő célzatú, illetve propagandaszövegről van-e szó.

Összességében megállapítható, hogy az *RT* és a *Sputniknews* oldalain megjelent angol nyelvű cikkek szövegében kvantitatív szoftveres vizsgálat segítségével, a felhasznált szókatóriák gyakoriságának elemzésével felfedezhetők mind az érzelmekkel való manipulálásra, tehát propagandisztikus célokra utaló jegyek (harag/düh, moralizálás, társalgási stílus prominens szerepe), mind megtévesztésre irányuló, tehát dezinformációs tendenciák (belátásra, bizonyosságra utaló szókincs fokozott jelenléte, percepcióra utaló szókincs kisebb aránya). Ezek az eredmények egybeesnek a szakirodalom számos megállapításával (Mihalcea és Strapparava 2009; Zhou és munkatársai 2020) a megtévesztő célú szövegek jellemzőire vonatkozóan.

5. A korpusz kvalitatív elemzése

5.1 A kvalitatív vizsgálat kategóriái

A kvalitatív vizsgálat kétféle szempontból igyekszik képet adni a korpusz jellemzőiről, azon keresztül pedig az orosz propagandaszövegek nyelvi-logikai-retorikai eszközeiről.

5.1.1. Narratívák

Bár a munka alapvetően nem a narratívák vizsgálatával foglalkozik (az orosz propaganda legjellemzőbb narratíváit széles körben bemutatták újságírók és kutatók is⁸³⁵), hanem a kvalitatív vizsgálat fő fókusza a hamis érvelések és hozzájuk közel álló manipulatív eszközök kimutatása, számbavétele, szükségesnek látszott egy narratív elemzés elvégzése is, mely számba veszi, hogy az egyes témákkal, ügyekkel kapcsolatban milyen narratív elemekkel, érvrendszerekkel operálnak a szóban forgó szövegek, mivel a propaganda eszközei és az érvelési hibák csak annak fényében értelmezhetők, hogy mit mondanak, illetve milyen üzenetet próbálnak közvetíteni az újságcikkek. Ebből a célból a korpusz átolvasása során igyekeztem azonosítani és rendszerbe foglalni ezeket. Az azonosított narratívák felsorolása a 8.2 fejezetben található.

5.1.2. Hamis érvelések (falláciák)

Az orosz propagandaszövegekben sokszor nehéz megragadni, hogy mi az, ami „nem stimmel”, ami miatt részrehajló, torzító a cikk. A legtöbb esetben nem arról van szó, hogy teljesen hamis információkat, álhíreket tartalmaznának: a cikkekben közölt egyes információk akár mind helytállóak lehetnek, a szerző viszont sokszor olyan logikai kapcsolatot tételez – vagy csak implikál – közöttük, amely valójában indokolatlan, ezzel próbálva manipulálni az olvasókat. Ez az implikált logikai kapcsolat olyan gondolatokat sugalmaz, amelyek a propagandista által kívánt irányba befolyásolják a befogadó gondolkodását, olyan érveket,

⁸³⁵ Ld. például:

„5 Common pro-Kremlin Disinformation Narratives”, *EUvsDisinfo* (blog), 2019. április 2., <https://euvsdisinfo.eu/5-common-pro-kremlin-disinformation-narratives/>.

„Storytelling and Disinformation - An EUvsDisinfo Classic”, *EUvsDisinfo* (blog), 2021. július 5., <https://euvsdisinfo.eu/storytelling-the-disinformation-2/#>.

gondolatokat ültetnek el benne, amelyeket aztán magától értetődőként elfogad, holott ha alaposan górcső alá venné, megállapítható lenne, hogy tulajdonképpen igen gyenge lábakon áll az érvelés, sőt, igazából logikailag megalapozatlan. Az a körülmény, hogy ezek a logikai kapcsolatok általában nincsenek explicite kifejtve, csak implikálva, erősíti a hatásukat, hiszen az olvasó úgy érezheti, hogy saját maga vont le a következtetést, ami aztán emiatt erősebben rögzül benne, miközben észre sem veszi, hogy a „szájába rágták”. (Ezek a fogások a Henderson által a propaganda jellemzőjeként azonosított pszeudo-racionális érvelés⁸³⁶ eszközei.)

Ezeknek a hamis érveléseknek a megragadására az informális logikában⁸³⁷ használt *fallacyk* tűnnek legalkalmasabbnak. Az informális logikai hagyományban a *fallacyk* olyan érvek, amelyek megsértik az arra vonatkozó normákat, hogy egy érvet hogyan kell helyesen használni a racionális gondolkodásban vagy érvelésben. A *fallacy* az érvelés kritikai megkérdőjelezésének lehetőségétől való elzárkózás azáltal, hogy a heurisztikát szigorú (nem vitatható) formában terjesztik elő. Egy ilyen érvelés azért tűnik ésszerűnek, mert olyan heurisztikán alapul, amelyet a mindennapi érvelés során állandóan használunk, természetes módja a nem reflektáló gondolkodásnak⁸³⁸.

Itt lényegében ugyanarról van tehát szó, mint a propaganda kapcsán az anti-racionális vagy pszeudo-racionális érvelés esetében: bár úgy tűnik, mintha kielégítené a racionalitást, valójában ellentmond neki: manipulál a tényekkel, illetve hamis érvelést használ⁸³⁹. Ezenkívül a hamis érvelések sokszor inkább az érzelmekre hatnak mint a logikus gondolkodásra; ilyen például a telített nyelvezet vagy a vágyvezérelt gondolkodás falláciája.

A *fallacyk* pragma-dialektikus modellje (amszterdami iskola) szerint a *fallacy* egy olyan kritikai vita szabályának megsértése, ahol a cél a véleménykülönbség racionális érveléssel történő feloldása⁸⁴⁰, illetve olyan beszédaktus, amely előítéletekkel él vagy megghiúsítja a véleménykülönbség megoldására irányuló erőfeszítéseket⁸⁴¹.

Magyarul leginkább érvelési hibának nevezik őket (pl. a vonatkozó magyar nyelvű Wikipédia-cikknek is ez a címe), de Országh László és Magay Tamás angol–magyar

⁸³⁶ Henderson, „Toward a Definition of Propaganda”, 81.

⁸³⁷ Az informális logika a mindennapi életben előforduló érveléseket, az érvelés retorikai és dialektikai (itt a dialektika antik és nem hegeliánus–marxista értelmezéséről van szó) dimenzióját elemzi és értékeli, és a formális logikával ellentétben az érvelést a dialógus kontextusában vizsgálja. Egyik legfontosabb területe a falláciák vizsgálata.

⁸³⁸ Walton, „Why fallacies appear to be better arguments than they are”.

⁸³⁹ Henderson, 82.

⁸⁴⁰ Frans H. Van Eemeren és Rob Grootendorst, *Argumentation, Communication and Fallacies* (Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1992). idézi: Walton, „Why fallacies appear to be better arguments than they are”.

⁸⁴¹ „a speech act that prejudices or frustrates efforts to resolve a difference of opinion” Frans H. Van Eemeren, Bart Garssen, és Bert Meuffels, *Fallacies and Judgements on Reasonableness: Empirical Research Concerning the Pragma-Dialectical Discussion Rules* (Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, 2009), 27.

szótárunkban az alábbi szinonimákat is felsorolják: „téves következtetés, hamis érvelés, álokoskodás, szofizma, fallácia”⁸⁴². (Az angol szó ezenkívül vonatkozhat még magára a tevékenységre (*megtévesztés, félrevezetés*), annak eredményére (*téveszme, tévedés, téves vélemény/hit*) és az érvelés *megtévesztő voltára*.)

Bojtár Endre szerint a *fallacyt* magyarra csak körülményesen lehetne lefordítani, és a *csúsztatás* kifejezést javasolja, mivel a tárgytól függetlenül iderángatott (vagy inkább idecsúsztatott (...)) bizonyítottnak vagy magától értetődőnek beállított, valójában bizonyítatlan előfeltevésként definiálja azt⁸⁴³. Ez annyi pontosításra szorul, hogy nem csupán előfeltevésről, hanem arra alapozott téves következtetésről, vagyis logikai hibáról van szó.

A magyar megfelelőként javasolt szavak két csoportra oszthatók a szándékosság megléte szempontjából, ami tükrözi a fogalom kettős természetét. A *fallacy* lehet egyszerű tévedés, és szándékosan is használhatják megtévesztés céljából. Douglas Walton megkülönbözteti a *fallacy* két típusát. A paralogus (*paralogism*) tévedés, amelyben az érvelési hibát jellemzően úgy követik el, hogy nem teljesítik az érvelési séma valamely szükséges követelményét. A szofizma (*sophism*) taktika, amelyet arra használnak, hogy tisztességtelenül próbálják a legjobbat kihozni egy beszédpartnerből egy érvelésváltás során⁸⁴⁴. A *fallacyk* olyan érvek, melyek megtévesztő cselként funkcionálnak: helyesnek tűnnek, de nem azok⁸⁴⁵.

Bradley Dowden, a Kaliforniai Állami Egyetem filozófiaprofesszora szerint a propagandatechnikák is olyan meggyőző technikák, amelyeket gyakran használnak befolyásolásra, és hibákat okoznak az érvelésben (akárcsak a nevetségessé tétel, a szarkazmus, az erős pozitív és negatív asszociációjú terminusok használata, a burkolt/rosszindulatú célzás és a mellébeszélés)⁸⁴⁶.

Természetesen egy írott szövegből a megszólaló szándéka nem állapítható meg, így minden szándéktulajdonítás valamilyen értelemben spekulatív, tehát azt sem lehetne eldönteni, hogy egy adott propagandaszöveg szerzője véletlenül követ el logikai hibákat vagy megtévesztési céllal alkalmaz csúsztatásokat. Ezzel tulajdonképpen ismét ahhoz a problémához érkezünk, hogy a propagandista elhiszi-e, amit mond, elmondható-e, hogy szándékosan hazudik vagy őszinte. Ez nem feltétlenül bináris, egyértelműen igennel vagy nemmel megválaszolható kérdés. A propagandanarratívákat hangoztatókra valamiféle mély meggyőződés jellemző,

⁸⁴² Ország László és Magay Tamás, „Fallacy”, in *Angol-magyar nagyszótár* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006).

⁸⁴³ Bojtár Endre, *Bevezetés a baltisztikába* (Budapest: Osiris, 1997), 24.

⁸⁴⁴ Walton, „Why fallacies appear to be better arguments than they are”.

⁸⁴⁵ Walton.

⁸⁴⁶ Bradley Dowden, „Fallacies”, in *Internet Encyclopaedia of Philosophy*, 2022. szeptember 13., <https://iep.utm.edu/fallacy/>.

amely könnyen átsiklik egyes ténybeli diszkrepanciákon, mivel úgy gondolják, azok a „mélyebb” vagy „magasabb” igazságok mellett lényegtelenek, és minden állítás helyes, ha ezt a magasabb igazságot szolgálja⁸⁴⁷. Ugyanígy a hamis/hibás érvek használata is magyarázható azzal, hogy a szerző saját magának is ezekkel az érvekkel támasztja alá a meggyőződését, vagyis az álokoskodások valamiképpen a saját gondolatmenetét tükrözik. Annál is inkább, mert Walton szerint az ilyen hibás érvelések használata megszokott, ösztönös és természetes⁸⁴⁸.

Ha egy érvelés ilyen hibát tartalmaz, ebből még nem következik az, hogy a premisszák hamisak, és az sem, hogy a konklúzió hamis. Ugyanakkor az érvelés mégis érvénytelen, mivel a konklúzió nem következik a premisszákból oly módon, ahogy azt az érvelés állítja. A konklúzió alátámasztására tehát a hibás érv nem alkalmas.

Az érvelési hibákat többféleképpen szokták csoportosítani (pl. formai/szintaktikai és tartalmi/szemantikai), de a számtalan variáció (több száz falláciát tartanak számon) miatt ez nehézségekbe ütközik. Szigorúbb értelemben csak a formai hibák számítanak logikai hibának, vagyis téves következtetésnek. Az informális hibák, bár formailag lehetnek megalapozottak, de félreviszik a vita fonalát. A tágabb értelemben vett fallációk közé viszont odataroznak azok a manipulatív érvelési technikák is, amelyeket a propaganda előszeretettel alkalmaz.

Az alábbiakban bemutatom azokat az érvelési hibákat, vagy inkább csúsztatásokat, amelyeknek az orosz propagandaszövegekben való meglétét vizsgáltam. (A hamis érvelések típusait nagyrészt Bradley Dowden, Irving M. Copi⁸⁴⁹, Douglas Walton⁸⁵⁰ és T. Edward Damer⁸⁵¹ munkái alapján állítottam össze.)

- *argumentum ad hominem*: személyeskedő érv

altípusai:

- *ad personam (abusive ad hominem, hiteltelenítés)*: az ellenfél gyalázása, sértegetése (Dowden, Copi⁸⁵², Walton⁸⁵³, Damer⁸⁵⁴)

⁸⁴⁷ Thomas Boghardt, „Operation INFEKTION. Soviet Bloc Intelligence and Its AIDS Disinformation Campaign”, *Studies in Intelligence* 53, sz. 4 (2009): 2.

⁸⁴⁸ Walton, „Why fallacies appear to be better arguments than they are”.

⁸⁴⁹ Irving M. Copi, Carl Cohen, és Victor Rodych, *Introduction to Logic* (New York ; London: Routledge, 2019).

⁸⁵⁰ Douglas Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008).

⁸⁵¹ T. Edward Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments* (Boston: Wadsworth Cengage Learning, 2009).

⁸⁵² Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 107–8.

⁸⁵³ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 170-177.

⁸⁵⁴ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 199-200.

- *ad hominem circumstantiae* hamis motívum/egyéni érdek: személyes körülményre hivatkozás. Leggyakrabban azzal kíván diszkreditálni valamely álláspontot, hogy az azt képviselőnek egyéni érdeke fűződik a kérdéshez, anyagi haszna származik belőle. (Pl. az *X* gyógyszergyár vakcinája nem lehet hatásos, mivel a cég csak profitot akar termelni belőle.) Valójában nem az érvelést magát cáfolja, hanem az érvelő személyt támadja, hiszen attól függetlenül, hogy valakinek haszna származik valamiből, még lehet igaz és hamis is, amit mond. Néha nehezen különíthető el a hamis szándéktulajdonítás falláciájától. (Dowden, Copi⁸⁵⁵, -Walton⁸⁵⁶, Damer⁸⁵⁷)
- *pejoratív kapcsolat (guilt by association)*: egy személy állításaival szemben azzal érvelnek, hogy más, negatívan megítélt személy is hasonló nézeteket vall, vagy vallott. Altípusa a náci kártya/*reductio ad Hitlerum*. (Copi⁸⁵⁸, Dowden, Damer⁸⁵⁹)
- *genetikai hibás érv (genetic fallacy)*: az ellenfél érveit azok eredete miatt vetik el (Dowden, Damer⁸⁶⁰)
- *ad hominem tu quoque* („te is” érv) – egy állítást érvénytelennek tekintünk, mert inkonzisztens megfogalmazója korábbi állításaival vagy cselekedeteivel. Gyakran használt fogás, már a Szovjetunió idejében is elterjedt volt, szinte szállóige lett belőle, hogy bármilyen, a szovjet rendszert érintő kritikára valami olyasmi volt a reakció, hogy „Amerikában meg verik a négereket”; *whataboutism* néven is ismeretes. (Copi⁸⁶¹, Walton⁸⁶², Damer⁸⁶³)
- *two wrongs do not make a right*: leginkább a *tu quoque* érvhez hasonlít, azzal igazol valamely helytelen cselekedetet, hogy azt mások is elkövetik/elkövették. Az orosz propaganda gyakori fogása, különösen az orosz–ukrán háború kapcsán, hogy az Ukrajna elleni agresszióval kapcsolatos kritikákra azzal reagálnak, hogy az Egyesült Államok is megtámadott korábban más országokat. (Dowden, Damer⁸⁶⁴)

Az *ad hominem* érvhez közelálló fallacyk:

⁸⁵⁵ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 108–10.

⁸⁵⁶ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 177–185.

⁸⁵⁷ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 110.

⁸⁵⁸ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 108.

⁸⁵⁹ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 112.

⁸⁶⁰ Damer, 93–94.

⁸⁶¹ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 108–9.

⁸⁶² Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 171.

⁸⁶³ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 201–2.

⁸⁶⁴ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 201–203.

- asszociatív bűnösség (*guilt by association*): elmarasztal valamely személyt, dolgot vagy érvet annak alapján, hogy valamely személyhez vagy csoporthoz kötődik, aki képviseli. Létezik pozitív változata is. (Dowden, Copi⁸⁶⁵, Damer⁸⁶⁶) A pejoratív kapcsolattól az különbözteti meg, hogy míg ott a csoportbeli hovatartozás alapján ítéli el a vitapartner, itt az érvet azzal érvényteleníti, hogy azt más, negatívan megítélt személy is képviselte.

- náci kártya, *reductio ad Hitlerum*: a nemzetiszocializmussal vagy a Harmadik Birodalommal valamilyen módon összefüggésbe hozni a vitapartner. Gyakorlatilag ultima ratióként funkcionálhat. Az asszociatív bűnösség, illetve a pejoratív kapcsolat fallácia altípusa.

- kútmérgezés (*poisoning the well*): a célszemélyről kedvezőtlen információkat közölnek azzal a szándékkal, hogy lejárassanak mindent, amit a célszemély mond. Közel áll hozzá a sárdobálás/bemocskolás taktikája (*smear tactic*), ami lényegében azonos az *ad personam* érvel. (Dowden, Copi⁸⁶⁷, Damer⁸⁶⁸, Walton⁸⁶⁹)

- hamis szándéktulajdonítás (*intentional fallacy*): valakinek olyan szándékot tulajdonítunk, amelyet az nem fejtett ki expliciten. Pl. *Michelle szeretne találkozni az új szomszédjával, Stalnakerral. Én azonban tudom, hogy Stalnakér észak-koreai kém, tehát Michelle-nek az a szándéka, hogy egy észak-koreai kémrel találkozzon*⁸⁷⁰. Bizonyos szempontból hasonlóságot mutat az *ad hominem circumstantiae* falláciával. (Dowden)

- szalmabábérvelés (*straw man*): az érvelés eltorzítja a vitapartner álláspontját, majd ezt az eltorzított érvet cáfolja, azt a látszatot keltve, hogy az az eredeti érv. A torzított álláspont jóval gyengébb és leegyszerűsítettebb az eredetinél, így könnyebben cáfolható. A szalmabábot használó vitázó a közönséget is megnyerheti, ha a leegyszerűsített álláspont elrettentő. Pl. A: „Azokat az embereket, akik csekély bűnöket követtek el, hamarabb ki kellene engedni a

⁸⁶⁵ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 108.

⁸⁶⁶ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 112.

⁸⁶⁷ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 109.

⁸⁶⁸ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 200-201.

⁸⁶⁹ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 170–71.

⁸⁷⁰ Dowden példája.

börtönből.” B: „*Ha kiürítenénk az összes börtönt, az katasztrófához vezetne!*” Egyik formája az érvelés karikatúrizálása. (Dowden, Copi⁸⁷¹, Walton⁸⁷², Damer⁸⁷³)

- csúszós lejtő/dominó-fallácia/a teve orra (*slippery slope/domino fallacy/camel's nose*): olyan érvelési hiba, amely egy lépésnek megállíthatatlan, egyre növekvő következményeket tulajdonít. Az érvelő azt állítja, hogy egy első kis lépés az ok-okozati sorozatban nagy valószínűséggel egy második lépéshez, az pedig egy harmadikhoz vezet és így tovább, a végső lépés pedig komoly problémát jelent. A metafora lényege, hogy ha elindulunk egy lejtőn, azon megcsúszunk, és elkerülhetetlenül lezuhanunk. A csúszós lejtőt használó fél nem veszi figyelembe (vagy tudatosan elhallgatja), hogy a sorozatlánc megszakítható, a hibák kijavíthatók, az események akár visszafordíthatóak is. Pl. azt állítani, hogy egyetlen pohár szesz elfogyasztása alkoholizmushoz vezet. Mint sok más fallácia esetében, itt is elmondható, hogy bizonyos esetekben az ilyen érvelés akár érvényes is lehet, a gond inkább a logikailag és tényszerűen megalapozatlan és extrém használatl van. Sokszor használják félelemkeltésre. (Dowden, Copi⁸⁷⁴, Walton⁸⁷⁵, Damer⁸⁷⁶)

ok-okozati hibák

- *petitio principii* (körkörös érvelés)⁸⁷⁷: a 22-es csapdájaként is szoktak hivatkozni olyan paradox helyzetekre, amelyekben körkörös érvelés érvényesül. (Dowden, Copi⁸⁷⁸, Walton⁸⁷⁹)
- *cum hoc ergo propter hoc* (összefüggés és ok-okozat összekeverése) (Dowden)
- *post hoc ergo propter hoc* (egymásutániság és ok-okozat összekeverése) (Dowden, Copi⁸⁸⁰, Walton⁸⁸¹, Damer⁸⁸²)

⁸⁷¹ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 106–7.

⁸⁷² Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 22–24.

⁸⁷³ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 206.

⁸⁷⁴ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 122–23.

⁸⁷⁵ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 315–21.

⁸⁷⁶ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 185–86.

⁸⁷⁷ Szellemes példája az alábbi pesti vicc:

– *A mi rabbink megsúgta nekünk, hogy sábeszkor magával az Örökkévalóval szokott kártyázni.*

– *Nü, és biztosan nem hazudik az a ti rabbitok?!*

– *Csak nem gondolod, hogy az Örökkévaló leülne kártyázni egy hazuggal!?*

⁸⁷⁸ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 127–28.

⁸⁷⁹ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 295.

⁸⁸⁰ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 122.

⁸⁸¹ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 259–63.

⁸⁸² Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 180–81.

- *argumentum ad consequentiam* (következményekre hivatkozás): közel áll a vágyvezérelt gondolkodás hibájához; arra való hivatkozás, hogy valami azért lehetetlen/lehetséges/valószínű, mert annak a következménye kívánatos vagy nemkívánatos lenne. (Dowden, Walton⁸⁸³)
 - speciális esete: *argumentum ad baculum* (erőre hivatkozás, fenyegetés) (Dowden, Copi⁸⁸⁴, Walton⁸⁸⁵, Damer)
- ok-okozat felcserélése (*reversing causation*): pl. *Minél gyorsabban forognak a szélmalomok, annál nagyobb szél figyelhető meg. A szelet tehát a szélmalom forgása okozza.* (Dowden, Damer⁸⁸⁶)

- túlzó leegyszerűsítés (*oversimplification, fallacy of the single cause, reduction fallacy*): azt feltételezni, hogy egy eredménynek egyetlen, egyszerű oka van, miközben a valóságban azt több, csak együttesen elégséges ok is okozhatta. Pl. egy nagyvállalat leállása esetén azt állítani, hogy a vállalkozás rosszul kezelte a pénzügyeit, és ezért ment csődbe, holott ennek számos más oka is lehet. (Dowden, Walton⁸⁸⁷, Damer⁸⁸⁸)

- cáfolhatatlanság (*unfalsifiability*): egy magyarázat olyan érvet tartalmaz, amelyet nem lehet sem bizonyítani, sem cáfolni. Pl. *Azért hazudik, mert megszálta a gonosz lélek.* (Dowden)

- Russel teáskannája (*Russel's teapot*): a bizonyítás terhének kikerülése. Bertrand Russel brit filozófus hasonlatáról kapta a nevét, mellyel azt illusztrálta, hogy amennyiben valaki nem cáfolható kijelentést tesz, a bizonyítás kötelessége őt terheli. Azt írta, hogy ha bizonyítékok nélkül azt állítaná, hogy egy teáskanna, amely túl kicsi ahhoz, hogy a távcsővel látható legyen, valahol a Föld és a Mars közötti térben kering a Nap körül, akkor nem várhatná el senkitől, hogy higgyen neki, csak azért, mert állítását nem lehet cáfolni. Az orosz propagandacikkek kontextusában azokra az állításokra alkalmazható, amikor a szerző vagy valamely megszólaltatott személy arról beszél, hogy miket fog elkövetni a másik oldal (az ukrán vezetés, a Nyugat stb.) vagy azt mondja, hogy a másik fél minden bizonyítékot eltüntetett, ezért sosem lehet majd bizonyos gáztetteit rábizonyítani. Ide tartozik a *tényeknek ellentmondó hipotézis*

⁸⁸³ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 24–34.

⁸⁸⁴ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 110–11.

⁸⁸⁵ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 117.

⁸⁸⁶ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 182–83.

⁸⁸⁷ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 267.

⁸⁸⁸ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 178–80.

(*contrary-to-fact hypothesis*), amely egy feltételes (megalapozatlan, tényeknek ellentmondó) állítást tényként kezel. Például: *Ha Hitler nem nyitott volna egy második frontot, megnyerte volna a háborút* (Damer példája)⁸⁸⁹.

- a bizonyítás terhének áthelyezése (*misplaced burden of proof*): arra szólítja fel a másik felet, hogy bizonyítsa valamely állítás hamisságát, miközben ő maga nem tudja bizonyítani annak igazságát. (Dowden, Damer⁸⁹⁰)

- *argumentum ad ignorantiam*: ellenpélda hiányára hivatkozás, irányulhat a jövőre is, pl. valamely aggodalmat azzal hárít el, hogy eddig még nem következett be az a veszély, amelyre figyelmeztetnek. (Dowden, Copi⁸⁹¹, Walton⁸⁹²)

- *argumentum ad lapidem*: valamely állítás elvetése cáfolat nélkül, arra való hivatkozással, hogy az „abszurd”, „nevetséges” stb.

- túláltalánosítás a kivételek figyelembe vétele nélkül (*fallacy of the accident/sweeping generalization/misuse of principle*): (pl. elmarasztalni valakit azért, mert nem adta kölcsön a szomszédjának a kést, amit megígért, miközben kiderült, hogy a szomszéd pszichopata, és gyilkolni akar vele.⁸⁹³) (Dowden, Damer⁸⁹⁴)

- anekdotikus bizonyíték/félrevezető elevenség (*anecdotal evidence/misleading vividness*): olyan bizonyítékok, amelyek kizárólag személyes megfigyelésen alapulnak, és amelyeket alkalmi vagy nem szisztematikus módon gyűjtöttek össze. Pl. a dohányzás káros hatása ellen érvelni, egyvalakire hivatkozva, aki dohányzik, mégis magas kort ért meg. (Dowden, Copi⁸⁹⁵)

- *secundum quid* vagy hibás/elsietett következtetés (*jumping to conclusions*): túl kicsi, akár egyelemű mintából általánosítás vagy következtetés levonása túl kevés információ alapján. Pl. *Ez az autó olcsó, tehát megveszem*. Altípusa a nem reprezentatív minta: az alkalmazott minta mennyiségileg vagy minőségileg nem reprezentálja a célpopulációt. Egyik módja, hogy

⁸⁸⁹ Damer, 168–69.

⁸⁹⁰ Damer, 165–67.

⁸⁹¹ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 118–20.

⁸⁹² Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 56–58.

⁸⁹³ Dowden példája

⁸⁹⁴ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 148–49.

⁸⁹⁵ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 124.

atipikus egyéneket választunk mint a csoportot reprezentáló mintát. A nagy minta sem feltétlenül reprezentatív. Pl.: „*A bergengócok kedves emberek, hiszen a szomszédomban lakott egy nagyon kedves bergengóc.*” (a minta túl kicsi); „*Megkérdeztünk 400 ezer déli baptistát, hogy a déli baptista-e a legjobb vallás, és 99%-uk egyetértett*”⁸⁹⁶ (a minta kiválasztása részrehajló). (Dowden, Walton⁸⁹⁷)

- szelektív bizonyítékok/mazsolázás (*cherry-picking the evidence*): az érvelés csak azokat a tényeket és adatokat veszi figyelembe és emeli ki, amelyek alátámasztják, amit bizonyítani akar, az ellentmondó tényeket kihagyja. Olyan egyedi esetekre vagy adatokra való rámutatás, amelyek látszólag megerősítenek egy adott álláspontot, miközben figyelmen kívül hagyják a kapcsolódó és hasonló esetek vagy adatok jelentős részét, amelyek ellentmondhatnak az adott álláspontnak. Pl. a pesszimista, aki csak a rossz vagy az optimista, aki csak a jó hírekre koncentrálnak. (Dowden)

- Ennek aletete a texasi mesterlövész falláciája (*Texas sharpshooter fallacy*): egyfajta csőlátás, amikor az adatok egy kis részére koncentrálnak, és aztán azokba látunk bele valami mintát, a többit figyelmen kívül hagyva. Pl. Nostradamus „bevált” jóslatai vagy a Bermuda-háromszög mítosza. A hiba egy vicc alapján kapta a nevét, melyben a texasi mesterlövész a pajta oldalába lőtt golyók nyomai köré céltáblákat rajzolva az a látszatot keltette, hogy jól céloz. (Dowden)

- *cui bono/cui prodest* fallácia: az a feltételezés, hogy valamely állapot előidézője vagy cselekvés végrehajtója feltétlenül az a személy volt, aki hasznot húz belőle. Az összeesküvés-elméleti gondolkodásra jellemző. Bár a kriminalisztikában és a büntetőjogban természetesen van létjogosultsága ennek a logikának, de legfeljebb az elkövetés valószínűségére vonatkozóan alkalmazható, semmiképpen sem jelent egyértelmű bizonyítékot. Ez a fallácia gyakran rendkívül leegyszerűsítő magyarázatot ad komplex dolgokra, és figyelmen kívül hagyja, hogy egyes események maguktól, szándékosság nélkül következnek be, hogy az egyes cselekvéseknek nem mindig kiszámítható az eredménye, illetve hogy az emberek nem csak önös érdekből cselekedhetnek (és hogy nemcsak zéró összegű játszmák léteznek, hanem akár minden fél is profitálhat egy ügyletből vagy egyik sem).

⁸⁹⁶ Dowden példája

⁸⁹⁷ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 162–65.

Pl. *A gyógyszergyártók profitálnak a koronavírus-járványból, ezért ők idézték azt elő. Oroszország és Európa kapcsolatainak megromlásával az Egyesült Államok jár legjobban, ezért Washington provokálta ki az orosz–ukrán háborút.*

Az orosz propagandanarratívákban sokszor egészen különös formát öltenek az ilyen típusú érvelések, mivel még egy külön csavart adnak neki. Pl. *Az Alekszej Navalnij elleni merénylet miatt a gyanú egyértelműen az orosz vezetésre terelődik (hiszen a Putyin-rezsim egyik legnagyobb ellenségéről van szó), ezért csak az Oroszországgal ellenséges hatalmaknak lehetett érdeke megmérgezni az aktivistát, hogy ezzel befeketítsék Moszkvát.* Mint látható, eredetileg az érvelés annyi lenne, hogy a Kreml profitál Navalnij halálából, ezért a Kremlnek állt érdekében megmérgezni. Azonban a gondolatmenet itt még egy lépéssel továbbmegy, amivel megfordítja az érvelést. A probléma itt egyrészt az, hogy ezt a végtelenségig lehetne így folytatni, egyre több csavart adva az érvelésnek (pl. hogy a Kreml mérgezte meg Navalnijt, hogy azt a látszatot keltse, hogy az ellenséges hatalmak akarják hírbe hozni az orosz vezetést a gyilkossággal), másrészt ez a „duplafenekű”, feleslegesen túlbonyolított érvelés ellentmond az Occam borotvája elvnek, amely szerint két, az adott jelenséget egyformán jól leíró magyarázat közül azt érdemes választani, amelyik az egyszerűbb.

A szakirodalomban nem találtam nyomát ennek az érvelési hibának⁸⁹⁸, viszont tapasztalatom szerint eléggé gyakran fordul elő, különösen az összeesküvés-elméletekben, hogy külön kategóriaként tartjuk számon.

- szubjektivizmus: az objektív igazságok elvetése azon az alapon, hogy az igazság személytől vagy csoporttól függően relatív. Pl. *„Jogom van a saját értelmezésemhez”.* (Dowden)

- *argumentum ad verecundiam*: adott személy vagy forrás tekintélyére, tudására vagy pozíciójára hivatkozás. Önmagában valamely tekintélyre hivatkozás nem feltétlenül érvelési hiba (bár egy szaktekintély véleménye nem is jelent döntő érvet), elsősorban akkor problematikus, ha az illető személy szaktudása vagy pozíciója irreleváns a kérdés

⁸⁹⁸ Csak egyes blogok szerzői tárgyalják, nem tudományos igénnyel:

Daniel Bier, „The Ante Hoc Fallacy”, *The Skeptical Libertarian* (blog), 2015. január 19., <http://blog.skepticallibertarian.com/2015/01/19/the-ante-hoc-fallacy/>.

Paul Moeller, „Cui Bono?: From Question to Fallacy”, *paulkarlmoeller* (blog), 2016. január 24., <https://paulkarlmoeller.wordpress.com/2016/01/24/cui-bono-from-question-to-fallacy/>.

Connie Mathers, „5 Cui Bono Fallacy Examples to Find Out “Who Will Benefit””, *Develop Good Habits* (blog), 2020. december 18., <https://www.developgoodhabits.com/cui-bono/>.

szempontjából, illetve ha okkal feltételezhető, hogy a személy részrehajló, nem pártatlan a kérdésben. (Dowden, Copi⁸⁹⁹, Walton⁹⁰⁰, Damer⁹⁰¹)

A vizsgált újságcikkekben leggyakrabban abban a formában fordul elő, hogy az idézett nemzetközi szakértő nemcsak nem számít elismert szakértőnek, hanem objektívnek és pártatlannak sem nevezhető, mivel gyakorlatilag csak oroszbarát és összeesküvés-elméletekkel foglalkozó orgánumban szerepel vagy ilyen intézetek, szervezetek munkatársaként van feltüntetve. A hivatkozott nyugati politikusok is rendre szélsőjobbaldali, illetve populista nézeteket képviselnek, és minden alkalmat megragadnak, hogy az országukban kormányon lévő politikai erőket lejárássák, így szintén nem mentesek a részrehajlástól.

A szovjet időszakban ezeket hívták „hasznos idiótáknak”, illetve ezeket az embereket sokszor a szovjet titkosszolgálat foglalkoztatta, gyakran különböző fedőintézmények keretében, mint pl. a *Béke Világtanács* (WPC). Ion Mihai Pacepa a *Béke Világtanácsot* „nemzetközi Patyomkin-falunak” nevezte.⁹⁰² Pacepa szerint a legtöbb ilyen Patyomkin-falu túlélte a Szovjetunió összeomlását, és folytatták az Amerika-ellenes üzenetek terjesztését⁹⁰³.

- *arguemntum ad populum* (Dowden, Copi⁹⁰⁴, Walton⁹⁰⁵, Damer⁹⁰⁶): népszerűsége hivatkozás. Az alapján akar igaznak beállítani valamit, hogy sokan egyetértenek vele, illetve közkedvelt az adott dolog. Az orosz propagandacikkekben általában abban a formában fordul elő, hogy a közösségimédia-felhasználók, illetve a hírek kommentszekcióiban megszólalók véleményét idézi. Azon túl, hogy egy adott nézet népszerűsége nem jelent bizonyítékot annak helyességére nézve, az említett módszer azért is megtévesztő, mert köztudott, hogy a közösségi médiában és a híroldalak kommentszekcióiban sok álnéven/névtelenül, akár fizetett trollként írt hozzászólás található. (Akár azt is megtehetik a szerkesztők, hogy előbb megrendelnek kommenteket egy adott témával kapcsolatban, majd egy cikkben beszámolnak ezekről, ahogy a RIAFAN-nal kapcsolatban említésre került.) Arról nem is beszélve, hogy mivel óriási mennyiségű

⁸⁹⁹ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 120–21.

⁹⁰⁰ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 209–10.

⁹⁰¹ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 102–4.

⁹⁰² Pacepa és Rychlak, *Disinformation*, 39.

Pacepa szerint a szervezet napi tevékenységét egy szovjet stílusú titkárság vezette, amelynek huszonegy tagja fedett hírszerző tiszt volt a szovjet blokk kilenc országából (Szovjetunió, Lengyelország, Bulgária, Magyarország, Románia, Csehszlovákia, NDK, Albánia, Kuba), huszonhárom alelnöke kommunista vagy a Szovjetunióhoz lojális országokból és szervezetekből (pl. Palesztin Felszabadítási Szervezet, Afrikai Nemzeti Kongresszus) került ki, illetve állandó alkalmazottaik többsége a szovjet blokk fedett hírszerzői voltak. Pacepa és Rychlak, 41.

⁹⁰³ Pacepa és Rychlak, *Disinformation*, 41–42.

⁹⁰⁴ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 102–4.

⁹⁰⁵ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 107–8.

⁹⁰⁶ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 104–6.

hozzászólás szokott születni egy-egy témával kapcsolatban, ilyen esetekben az érvelők könnyen megtehetik, hogy csak a számukra kedvezőeket válogatják ki (ld. *szelektív bizonyítékok/mazsolázás*).

- *avoiding the issue* (magyar fordításként a *Bodóné-érv* elnevezést javasolom): mellébeszélés, köntörfalazás; tipikus példája a közmondás: *Másról beszél, mint Bodóné, amikor a bor árát kéri*. Hasonlóságot mutat a *tu quoque* érvel, de nem feltétlenül kapcsolódik az ellenfél személyéhez, annak kritikájához. Hasonlít az *ignoratio elenchi*hez is. (Dowden)

- *ignoratio elenchi* (vörös hering): Ennek az érvelési hibának a lényege, hogy a beszélő egy olyan érvet fogalmaz meg, amely bár önmagában érvényes lehet, de valójában nem azt az állítást támasztja alá, amelyet a beszélő eredetileg bizonyítani kívánt, hanem eltereli a figyelmet. Az elnevezés onnan ered, hogy füstölt heringet használtak a vadászkutyák félrevezetésére (hogy azok elveszítsék a nyomot.) Közel áll a *tu quoque* érvehhez. (Dowden, Copi⁹⁰⁷, Walton⁹⁰⁸, Damer⁹⁰⁹)

- hamis dilemma (fekete vagy fehér, *false alternatives*): úgy állítja be a vitát, mintha csak két alternatíva létezne, miközben több választási lehetőség is van. Pl. „*Aki nincs velünk, ellenünk van.*” (Damer)

- hamis egyensúly: jellemzően az újságírásban előforduló fallácia, amikor a beszélő azt sugallja, hogy a két fél álláspontja egyformán kiegyensúlyozott (pl. azáltal, hogy azonos terjedelmet szentel nekik, és nem fűz hozzájuk kommentárt), miközben az egyik oldal által mondottak extrém módon megbízhatatlanok. Jellemző jelenség az orosz–ukrán háború kapcsán, amikor a háborút, illetve egyes eseményeit úgy interpretálják, hogy „Oroszországnak és Ukrajnának területi vitája van” vagy „a két fél egymást vádolja” valamely fegyveres támadással, miközben mindezt annak a kontextusában kell értelmezni, hogy az orosz fél követett el agressziót Ukrajna ellen. (Dowden) Olga Bertelsen is említi az aktív intézkedésekkel kapcsolatban, hogy az orosz „felforgatók” ügyesen manipulálnak az egyensúly és mértéktartás érvével⁹¹⁰.

⁹⁰⁷ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 105–6.

⁹⁰⁸ Walton, *Informal Logic: A Pragmatic Approach*, 93–94.

⁹⁰⁹ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 208–9.

⁹¹⁰ Olga Bertelsen, „Introduction: A Blind Spot for Active Measures”, in *Russian Active Measures: Yesterday, Today, Tomorrow* (Stuttgart: ibidem Verlag, 2021), 18.

Szorosan kapcsolódik hozzá az *argumentum ad temperantiam* (hamis kompromisszum): olyan érvelési hiba, mely szerint a konkrét érvektől függetlenül a vitában a két szembenálló álláspont közötti kompromisszum a helyes. Az „egyik félnek sincs igaza, az igazság valahol a kettő között van” típusú érvelés (Nizkor⁹¹¹). Vö. a Daniel Okrent amerikai újságíró⁹¹² által megfogalmazott magállapítással (Okrent törvénye): „A kiegyensúlyozottságra való törekvés egyensúlytalanságot okozhat, mert néha valami igaz”⁹¹³, utalva arra a jelenségre, hogy a sajtó a kiegyensúlyozottság látszatára törekedve legitimálja a nem alátámasztott szélsőséges nézeteket⁹¹⁴.

- aránytalanság: valamely érv eltúlzása vagy elbagatellizálása. A „bolhából elefántot csinál” esete. (Dowden)

- vágyvezérelt gondolkodás (*wishful thinking*): az alapján tekint valamit igaznak vagy hamisnak az érvelő, hogy milyen vágyai fűződnek hozzá. Valóságként kezel olyasmit, melynek valóra válása számára pozitív kimenetellel járna (vagy kétségbe von valamit, aminek negatív következménye lenne számára). Pl.: Az 1938-as müncheni egyezmény megkötését követően Chamberlain brit miniszterelnök a hestoni repülőtéren mondott beszédében kijelentette: Németország és Anglia között soha többé nem kerülhet sor háborúra. Az *argumentum ad consequentiam* érvvel rokon. (Dowden)

Az eddig bemutatottak voltak véleményem szerint a tipikus falláciák, amelyek konkrét logikai hibákon alapulnak. Ezekon kívül még számos egyéb olyan meggyőzési technika van, amelyeknek bár legtöbbször a falláciák között szokták szerepeltetni, esetükben megítélésem szerint inkább megtévesztő vagy hibás technikákról van szó, amelyek nem feltétlenül egy-egy konkrét érvehhez kapcsolódnak, hanem akár a vita egészét áthathatják, és a meggyőzés nemtelen, a logika helyett az érzelmekre és a nem tudatos gondolkodásra ható eszközeit jelentik (ld. a *Propaganda* c. fejezetben Petty és Cacioppo elméletét⁹¹⁵ a meggyőzés periferiális útjáról).

⁹¹¹ „Fallacy: Middle Ground”, in *The Nizkor Project*, 1991. 2012,

<https://web.archive.org/web/20190721094721/http://www.nizkor.org/features/fallacies/middle-ground.html>.

⁹¹² Érdekesség, hogy Okrentet a Jayson Blair-botrány után nevezték ki a New York Times szerkesztőjévé.

⁹¹³ „The pursuit of balance can create imbalance because sometimes something is true”.

⁹¹⁴ „Okrent’s Law”, in *Sensagent*, é. n., <http://dictionary.sensagent.com/Okrent's%20Law/en-en/>.

Colin Wright, „Okrent’s Law”, *Brain Lenses* (blog), 2020. július 7., <https://brainlenses.substack.com/p/okrents-law>. Wright szerint „A politikusok bizonyítható hazugságairól való tudósítás anélkül, hogy rámutatnának arra, hogy azok bizonyítható hazugságok, gyakran annak az eredménye, hogy a riporterek megpróbálják elkerülni a hazug politikusokkal szembeni elfogultság látszatát”.

⁹¹⁵ Petty és Cacioppo, „The effects of involvement on responses to argument quantity and quality: Central and peripheral routes to persuasion”.

- érzelmekre hivatkozás: logikai érvek helyett az érzelmekre hatva igyekszik meggyőzni. Rendkívül jellemző fogása a propagandának, a propagandaszövegek elsősorban az érzelmek felkorbácsolására építenek, ahogy az a szoftveres elemzést összegző fejezetből kitűnik. (Dowden, Copi⁹¹⁶)

- telített nyelvezet (*loaded language/question-begging language*): olyan nyelvhasználat, amely értékítéleteket fejez ki. Objektív leírásnak tüntetni fel magát, pedig valójában befolyásolhatja a hallgatót olyan módon, hogy elfogadja azokat az ítéleteket, amelyek el vannak rejtve a szövegben, holott valójában nincsen rá oka. Az összehasonlító korpusz összeállításáról szóló fejezetben (ld. Függelék) szó esik az objektív és megbízható hírforrásokkal kapcsolatban a telített nyelvezetről, amelynek hiánya az elfogulatlanság egyik fokmérője lehet. (Dowden, Damer⁹¹⁷) (vö. Martha Recasens és munkatársai által leírt *framing bias*⁹¹⁸)

- sugallat/sejtetés: olyan érvelési hiba, amely logikailag ugyan nem állítás, azonban az emberekben mégis azt az érzetet kelti, mintha az lenne. Az állítás implicit tartalmaz egy másik állítást is, amit azonban könnyű letagadni, hiszen nincsen kifejtve, de befolyásolja a befogadót. Pl.: „Az **állítólagos** holdközetek összetétele pontosan megegyezik a földi közetek összetételével.” – sugalmazás: a holdközetek nem valódiak. „**Nem zárható ki**, hogy a főméltóság sikkaszt.” – sugalmazás: a főméltóság sikkaszt. Ez lehet egy logikailag igaz állítás, hiszen sok mindenről elmondható, hogy nem zárható ki, viszont egy ilyen állítás gyakorlatilag annak a sugallása, hogy a főméltóság sikkaszt.

Ide tartozik az is, amikor egy állítást nem külön állításként fogalmazzuk meg (ami így könnyebben vitatható lenne), hanem „belecsomagolják” egy másik kijelentésbe, ezáltal azt sugallva az olvasónak, hogy az adott állítás vitán felül áll. Például „*Zelenszkij néhány nappal az ukrán provokáció után megérkezett Bucsába*”⁹¹⁹. Így az olvasó szinte tudtán kívül elfogadja, hogy nem valódi vérengzés, hanem provokáció történt, főleg, mivel a másik állítás (*Zelenszkij megérkezett Bucsába*) tényszerűen igaz. Sokszor megfigyelhető a vizsgált cikkekben, hogy bár a főszövegben kifejtik, hogy vitatott az egyes események megítélése, a címben az orosz

⁹¹⁶ Copi, Cohen, és Rodych, *Introduction to Logic*, 104–5.

⁹¹⁷ Damer, *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*, 65–66.

⁹¹⁸ Recasens, Danescu-Niculescu-Mizil, és Jurafsky, „Linguistic Models for Analyzing and Detecting Biased Language”, 1650.

⁹¹⁹ „Зеленский спустя сутки после украинской провокации прибыл в Бучу”, *РИАФАН*, 2022. április 4., https://riafan.ru/22661832-zelenskii_spustya_sutki_posle_ukrainskoi_provokatsii_pribil_v_buchu.

propagandanarratíva által előadott verzió jelenik meg. (például a címben eleve „ukrán fake”-eket emlegetnek⁹²⁰). Ezáltal a cím mintegy „előkészíti” az olvasót a cikk befogadására, és mivel a címmel előbb találkozik, mint a főszöveggel, a korábban befogadott információ meghatározza azt, hogy a későbbiek milyen előzetes tudás/előítéletek fényében értelmezi.

A sugalmazást a sajtószövegek gyakran a mondást jelentő igék (*reporting verbs*) használatával valósítják meg. Ezek olyan igék, melyekkel valakinek a szavait adják vissza, pl. *mond, állít, kijelent* stb. Angol nyelvű szövegekben különösen a *claim* igével lehet észrevétlenül manipulálni, ugyanis bár magyarra általában az *állít* igével szokták fordítani, jelentése, hogy valaki úgy állít valamit, hogy az nem került bizonyításra/nem lehet bizonyítani, és más emberek nem feltétlenül hiszik el⁹²¹. Azzal a féllel kapcsolatban, amelyiknek az álláspontját diszkreditálni akarják, a *claim* igét használják, míg az általuk favorizált féllel kapcsolatban a *say, point out, conclude, establish* stb. igéket. Hasonlóan funkcionál, vagyis az egyes megszólalók állításai hitelességének kétségbevonását szolgálja az *allege* ’állít, felhoz (ürügyül, okul)’ ige is, valamint az *allegedly, purportedly, ostensibly* ’állítólag’ határozószó és a *perceived* ’észlelt, érzékelt, vélt’ jelző, illetve szintén ide sorolható az *insist* (’erősködik, ragaszkodik vmihez’) is, amely szintén szubjektivitást fejez ki. Például az Alekszej Navalnij mérgezésével kapcsolatos orosz propagandacikkekben a német orvosok kijelentéseivel kapcsolatban mindig a *claim* igét használják, míg az oroszokéval kapcsolatban más igék, pl. *conclude, establish* jellemzőek⁹²². Oroszul ugyanilyen funkciót töltenek be a *якобы* ’állítólag, mintha’ és *утверждать* ’állít, hangoztat’, *настаивать* ’kitart vmi mellett, erősen állít, hangsúlyoz, hangoztat, firtat, makacsul ragaszkodik vmihez’ szavak. (vö. Recasens és munkatársai által leírt *epistemological bias*⁹²³)

⁹²⁰ Архип Богодайко, „Фатигаров о фейке в Буче: ВСУ не заморачиваются — им нужно, чтобы мировое сообщество поставляло Киеву оружие”, *РИАФАН*, 2022. április 4., https://riafan.ru/22654773-fatigarov_o_feike_v_buche_vsu_ne_zamorachivayutsya_im_nuzhno_chtobi_mirovoe_soobschestvo_postavlyalo_kievu_oruzhie.

Архип Богодайко, „Швыткин: Необходимо привлечение мирового сообщества для расследования фейков ВСУ”, *РИАФАН*, 2022. április 4., https://riafan.ru/22658385-shvitkin_neobhodimo_privlechenie_mirovogo_soobschestva_dlya_rassledovaniya_feikov_vsu.

„Генпрокуратура РФ даст правовую оценку фейкам о ситуации в Буче”, *РИАФАН*, 2022. április 4., https://riafan.ru/22662163-genprokuratura_rf_dast_pravovuyu_otsenku_feikam_o_situatsii_v_buche.

⁹²¹ „Claim”, in *Cambridge Dictionary* (Cambridge University Press, é. n.), <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/claim>.

⁹²² Például: „The vlogger had previously undergone treatment in Germany, where he was taken over suspected poisoning with what German health experts claimed was a Novichok-like substance. (...) Russian doctors who initially treated Navalny when he had lost consciousness on a domestic flight in Siberia said that his condition was linked to a metabolism malfunction.” Svetlana Ekimenko, „MI5 Bolsters Security Amid Claims Kremlin is Showing »Active Interest« in ‘Targeted’ Russians in UK”, *Sputniknews*, 2021. március 4., <https://sputniknews.com/20210304/mi5-bolsters-security-amid-claims-kremlin-is-showing-active-interest-in-targeted-russians-in-uk-1082252071.html>.

⁹²³ Recasens, Danescu-Niculescu-Mizil, és Jurafsky, „Linguistic Models for Analyzing and Detecting Biased Language”, 1650.

Szintén egyes állítások igazságtartalmának megkérdőjelezését szolgálja az idézőjelek használata bizonyos szavaknál, ami egyfajta gúnyos, ironikus felhangot is ad. Ezt a fajta idézőjelezést gyakran a mondást jelentő igékkel, illetve azokból képzett határozószókkal együtt használják, így erősítve a hatást. Pl.: „*the »war crimes« Russian troops allegedly committed*”, „*the State Department was »collecting information« on the »atrocities« the Russian military has supposedly committed in Ukraine*”⁹²⁴. Például a fenti mondatok azt sugallják, mintha a háborús bűnök és atrocitások, amelyekkel az orosz csapatokat vádolják, nem komolyan vehető dolgok lennének. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezt a fajta használatot időnként nehéz elkülöníteni egyes kifejezések idézésétől. Az is előfordul, hogy az orosz fél narratívájához tartozó szavakat teszik idézőjelbe. (pl. „*Lavrov promised that Moscow will expose all »fakes« regarding the Russian special operation*”⁹²⁵)

Hasonló részrehajló szóválasztást tükröz, hogy amikor a nyugati fél (pl. EU) helyez kilátásba valamely szankciót, szinte kivétel nélkül a *fenyeget* (*threaten, threat*) igét használják, míg amikor az EU, a NATO, Németország vagy az Egyesült Államok elleni orosz lépésekről van szó, a figyelmeztet (*warn*) igét használják. (Mindössze egy esetben használták a szerzők, amikor a NATO és EU vezetői nemzetközi válaszlépésekre figyelmeztettek.)

- *argumentum ad nauseam*: olyan érvelést jelent, amely az állítás igaz voltáról úgy próbál meggyőzni, hogy gyakran elismétli ugyanazt. A propaganda egyik alapvető eszköze. A meggyőző erő abban rejlik, hogy amit sokszor hallunk, az megszokottá válik, és része lesz gondolkodásunknak. Pl. Cato: „*Egyébként javaslom, Karthágót el kell pusztítani*”.

- *füstfüggöny* (*smokescreen*): túl sok részlet felkínálása, amelynek célja a lényeg vagy a cáfoló bizonyítékok elfedése. Az orosz propaganda kedvelt taktikája, ld. pl. az MH17 maláj utasszállító gép lelövésével kapcsolatos számos, egymásnak ellentmondó verziót. Rokonságban van a vörös hering/*ignoratio elenchii* szofizmával. (Dowden)

Egyéb technikák:

⁹²⁴ Kirill Kurevlev, „US »Likely« to Ramp Up Sanctions Pressure Against Russia After Zelensky’s Pleas”, *Sputniknews*, 2022. április 4., <https://sputniknews.com/20220404/us-likely-to-ramp-up-sanctions-pressure-against-russia-after-zelenskys-pleas-1094452068.html>.

⁹²⁵ Tim Korso, „Moscow Will Expose Anti-Russia Fakes, Will Hold Ukrainian War Criminals Accountable, Lavrov Says”, *Sputniknews*, 2022. április 4., <https://sputniknews.com/20220404/moscow-will-expose-anti-russia-fakes-will-hold-ukrainian-war-criminals-accountable-lavrov-says-1094479342.html>.

Az alábbiakban olyan technikákat sorolok fel, amelyeket sehol nem találtam meg az érvelési hibák, falláciák között felsorolva, hanem saját megfigyeléseimen alapulnak, és az előzőekben felsorolt, akár a vitát globálisan átható megtévesztő technikákhoz hasonlíthatnak

„vörös farok”: a Kádár-korszakból ismert kifejezés értelmét Ungváry Zsolt így írja le: „a kommunista diktatúra sajtójában azt a módszert jelentette, amikor a cikkek végére – függetlenül azok tartalmától – valami olyan tanulságot, következtetést biggyesztettek, ami a rendszert és az ideológiát támogatta. Ennek sokszor nem is volt köze az írás témájához”⁹²⁶. A nyugati vakcinákkal foglalkozó orosz cikkekre jellemző, hogy sokszor az írás végére odabiggyesztenek néhány dicsérő sort a Szputyik-V vakcinával kapcsolatban, kiemelve annak hatékonyságát, illetve hogy az első engedélyezett vakcina a világon. Kapcsolódik az *argumentum ad nauseam* fallációhoz, mivel így folyamatosan sulykolja ugyanazokat a tételeket.

tükrözés (*accusation in mirror*): A freudista pszichológiában projekcióként ismert jelenség, védekezési mechanizmus, amelynek lényege, hogy az egyén valamely saját magára jellemző negatív tulajdonságot, általa elkövetett cselekvést másnak tulajdonít. Többek között a ruandai népirtás propagandájával kapcsolatban kapott nyilvánosságot a fogalom⁹²⁷.

⁹²⁶ Ungváry Zsolt, „A vörös farok”, *Vasárnap*, 2020. július 9., <https://vasarnap.hu/2020/07/09/ungvary-zsolt-a-voros-farok/>.

⁹²⁷ A ruandai népirtás után egy sokszorosított dokumentumot találtak Butare prefektúrában, amely a *Note Relative à la Propagande d'Expansion et de Recrutement* (Jegyzet a terjeszkedési és toborzási propagandáról) címet viselte. A feljegyzés, amely szerzője szerint Goebbelstől, Lenintől és másoktól merít, egy kézikönyv azokról a retorikai módszerekről, amelyekkel az átlagembereket uszítani lehet arra, hogy támadják meg honfitársaikat. A feljegyzés szerzője részletes elemzést ad a tükrövdaskodás fogalmát megalkotó Roger Mucchielli szociálpszichológus 1970-es *Psychologie de la publicité et de la propagande* című művéből. Alison Des Forges Liebafsky, „Propaganda and Practice”, in *Leave none to tell the story: Genocide in Rwanda* (Human Rights Watch (HRW), 1999).

(Érdekes egybeesés, hogy a népirtás egyik fő propagandistája, az Ezer Domb Rádió [*Radio Télévision Libre des Mille Collines* - RTLM] műsorvezetője, Kantano Habimana a leningrádi egyetemen szerzett újságírói diplomát, így nem kizárható, hogy akár a szovjet propagandamódszerekkel is megismerkedhetett tanulmányai alatt. Hege Løvdal Gulseth, „The Use of Propaganda in the Rwandan Genocide: a study of Radio-Télévision Libre des Mille Collines (RTLM)” (University of Oslo, 2004), 56, <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-9823>.)

A *Jegyzet* egyik legfőbb retorikai hozzájárulása a témához a *tükrövdaskodás*, amely Kenneth L. Marcus meghatározása szerint „olyan retorikai gyakorlat, amelyben az ember hamisan vádolja ellenségét azzal, hogy pontosan ugyanazokat a vétkeket követi el, tervezi vagy kívánja elkövetni, mint amiket ellene tervez. Például ha valaki azt tervezi, hogy megöli ellenfeleit úgy, hogy egy bizonyos folyóba fojtja őket, akkor azzal kell vádolnia ellenfeleit, hogy pontosan ugyanezt a bűncselekményt tervezik. (...) Ez hasonló egy hamis anticipációs tu quoque-hoz: mielőtt ellenségei igaz módon vádolnák, az ember hamisan vádolja őket ugyanazzal a vétséggel”. Kenneth L. Marcus, „Accusation in a Mirror”, *Loyola University Chicago Law Journal* 43, sz. 2 (2012): 359.

Marcus szerint a tükrövdás történelmileg szinte kivétel nélkül a népirtás előhírnöke (emiatt a démonizálás és a dehumanizálás mellett a népirtó retorika egyik alapformájának tekinthető), rendkívül hatékony eszköz a népirtás és az üldözés más formáinak elősegítésére: gyakran használták többek között a nácik, a szerbek és a hutuk által elkövetett atrocitásokban, de a tükrövdás nem népirtó formái is mindenütt jelen voltak az üldözés más formái tekintetében. A bűnök legitimációja mellett legalább öt további funkciót tölt be: sokkol, elhallgattat, fenyeget, elszigetel és motivál vagy felbujt. Marcus, 361, 363.

Az orosz propagandával kapcsolatban közhelyes megállapítás, hogy azzal vádolja a másik felet (a Nyugatot, Ukrajnát stb.), amit saját maga tervez elkövetni. Ivan Jakovina orosz–ukrán újságíró és külpolitikai kommentátor szerint Putyin nagyon szeret tükrözni, a saját hiányosságairól úgy beszél, mintha azok az ellensége hiányosságai lennének, például hogy a Nyugat autoriter és totalitárius, megpróbál uralkodni a szomszédain, a nyugati gazdaság összeomlóban van, az emberek menekülnek az USA-ból stb.⁹²⁸ (Ld. továbbá a *Propaganda* c. fejezetben a tükörpropagandáról leírtakat)

A tükrözéshez sorolható tulajdonképpen minden olyan narratíva, amely (Mariupol 1/a – 7 db, 1/c – 72 db, Bucsa 4. – 65 db előfordulás) arról szól, hogy a „különleges katonai műveletet” azért kellett elindítani, mert Ukrajna készült támadásra Oroszország/a Donyecki és Luhanszki „Népköztársaságok” ellen. Szintén ide tartozik a Bucsa 10. narratíva (30 db), amely arról szól, hogy Ukrajna folyamatosan dezinformációkat terjeszt. (Ez utóbbi egyúttal a kútmérgezés példája is.) Ha ezeket is mind ehhez a kategóriához soroljuk, akkor az egyik leggyakoribb hamis érvelésnek tekinthető. Különösen fontos ez abból a szempontból, hogy Kenneth L. Marcus szerint a hasonló narratívák a népirtás legjellegzetesebb kísérőjelenségei közé tartoznak⁹²⁹. Figyelemreméltó továbbá, hogy többségük a háborús témákkal kapcsolatban fordul elő. Az ENSZ népirtás megelőzésével foglalkozó különleges tanácsadójának hivatala (OSAPG) a „tükörpolitikát” (*mirror politics*) a népirtás elemzési keretrendszerében a „népirtás kockázatának egy adott helyzetben” való meghatározásakor figyelembe vett egyik kategória részeként tartalmazza⁹³⁰.

⁹²⁸ *ВС РФ готовят наступление на Донбассе | Путину нужен яркий успех перед годовщиной вторжения*, 2023, https://www.youtube.com/watch?v=Ctw_ktCbJQs.

⁹²⁹ Például a népirtás miatt elítélt Léon Mugesera politikus 1992-ben egy beszédében, miután a tuszik állítólagos bűnössége miatt a hutukat a tuszik kiirtására szólította fel, még sürgetőbbé tette vádját azzal, hogy azt hangoztatta, hogy a tuszik különben kiirtanák őket. „Ezek az emberek most úton vannak, hogy megtámadjanak minket” – mondta többek között a beszédben. Ezenkívül azt bizonygatta, hogy ez a halálos fenyegetés a tuszik lényének központi eleme. (Marcus, „Accusation in a Mirror”, 367.) Ez az érvelés kísértetiesen hasonlít ahhoz az orosz narratívához a háborúval kapcsolatban, amely nemcsak azt hangoztatja, hogy Ukrajna támadásra készült Oroszország ellen, ezért kellett az orosz haderőnek „megelőznie” őket a támadással, hanem Ukrajnát „anti-Oroszországgként” emlegeti, amely pusztán létevel egzisztenciális fenyegetést jelent Oroszországra nézve. Ld. például Dmitrij Peszkov elnöki szóvivő nyilatkozatát: Alix Culbertson, „Ukraine war: Putin’s spokesman Dmitry Peskov denies war crimes but admits »significant« Russian losses”, *Sky News*, 2022. április 8., <https://news.sky.com/story/ukraine-war-putins-spokesman-denies-war-crimes-but-admits-significant-russian-losses-12584552>.

Az „anti-Oroszország” toposz valószínűleg Vlagyimir Putyin *Az oroszok és ukránok történelmi egységéről* c. cikkében jelent meg először, ahol összesen nyolcszor használja az orosz elnök. Владимир Владимирович Путин, „Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев»”, *kremlin.ru* (blog), 2021. július 12., <http://www.kremlin.ru/events/president/news/66181>.

⁹³⁰ „ANALYSIS FRAMEWORK” (OFFICE OF THE UN SPECIAL ADVISER ON THE PREVENTION OF GENOCIDE (OSAPG), é. n.), https://www.un.org/ar/prevention/genocide/adviser/pdf/osapg_analysis_framework.pdf.

De akár idesorolhatók a náci kártya/*reductio ad Hitlerum* érvelések is, ugyanis ez a narratíva szintén gyakorinak tekinthető a népirtással összefüggésbe hozható tükörvádakban: a holokausztért a zsidókat hibáztató vádokban vagy a tuszikat a nációkkal összefüggésbe hozó hutu diskurzusban (miközben a hutu népirtók [például Juvénal Habyarimana ruandai elnök] voltak azok, akik Hitler és a nációk csodálói voltak)⁹³¹. Eközben a népirtó szándék, retorika és cselekedetek (pl. a gyermekek elhurcolása, amely miatt a Nemzetközi Büntetőbíróság 2023. március 17-én elfogatóparancsot adott ki Putyin elnök ellen, a népirtás öt ismérve egyikének tekinthető az ENSZ népirtás elleni egyezménye⁹³² alapján) éppen orosz oldalon vannak jelen, illetve az orosz oldalon is harcolnak nyílt neonáci ideológiát valló szerveződések⁹³³. (Ráadásul az antiszemita tükörvádaskodás, illetve az inverz holokausztvád is fellelhető az orosz retorikában: Szergej Lavrov külügyminiszter 2022 májusában arról beszélt, hogy Zelenszkij ukrán elnök zsidó származása nem menti fel Ukrajnát a náciizmus vádja alól, és azt mondta, „a legdühödtebb antiszemiták általában a zsidók”⁹³⁴) Amikor az orosz fél az Azov-ezred vagy más, a jelenben vagy a múltban szélsőjobboldali eszmékkel szimpatizáló ukrán entitás alapján azt a következtetést vonja le, hogy az ukrán állam alapjaiban náci, akkor a *composition fallacy* is elköveti, ami a *secundum quid*, vagyis az elsietett következtetés fallációjának egy altípusa: a

⁹³¹ Marcus, „Accusation in a Mirror”, 376–77.

Des Forges Liebhafsky, „Propaganda and Practice”, 66.

⁹³² „Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide”, Pub. L. No. 78 (1951), No. 1021 U.N.T.S. 277 (1948), II. cikkely <https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide.shtml>.

⁹³³ Federico Alistair D’Alessio, „Do not believe Putin’s propaganda, there are far more neo-Nazis among the pro-Russians”, *Small Wars Journal* (blog), 2022. június 14., <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/do-not-believe-putins-propaganda-there-are-far-more-neo-nazis-among-pro-russians>.

ICT International Institute for Counter-Terrorism, *Facebook* (blog), 2022. március 1., <https://www.facebook.com/ICT.org.il/posts/10159526804610999>.

„Russian Neo-Nazis Participate in ‘Denazifying’ Ukraine – Der Spiegel”, *The Moscow Times*, 2022. május 23., <https://www.themoscowtimes.com/2022/05/22/moscow-may-swap-ukraine-prisoners-for-putin-ally-negotiator-a77761>.

Matthew Loh, „A soldier wearing Nazi imagery was given a medal by a Russia-backed separatist republic for killing Ukrainian »nationalists«”, *Business Insider*, 2022. április 6., <https://www.businessinsider.com/russia-fighter-neo-nazi-symbols-medal-kill-ukraine-nationalist-2022-4?r=US&IR=T>.

⁹³⁴ Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В. Лаврова итальянской телекомпании «Медиасет», Москва, 1 мая 2022 года, 2022. május 2., https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1811569/.

„Israel demands apology for Russian FM’s ‘unforgivable’ claim Hitler had Jewish blood”, *The Times of Israel*, 2022. május 2., <https://www.timesofisrael.com/lapid-denounces-russian-fms-unforgivable-claim-that-hitler-had-jewish-blood/>.

„Israel outrage at Sergei Lavrov’s claim that Hitler was part Jewish”, *BBC*, 2022. május 2., <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-61296682>.

Louis Westendarp, „Israel condemns Sergey Lavrov’s remark that Hitler ‘had Jewish blood’”, *Politico*, 2022. május 2., <https://www.politico.eu/article/israel-yair-lapid-condemn-sergey-lavrov-hitler-comment/>.

A szeparatista Donyeck-i Népköztársaság vezetői is tettek antiszemita kijelentéseket azzal kapcsolatban, hogy „a zsidók átvették az irányítást Ukrajnában és ők a felelősek a 2014-es Majdanért”. Sam Sokol, „Denazification? Neo-Nazi Groups Fighting Alongside Russian Forces in Ukraine”, *Haaretz*, 2022. május 25., <https://www.haaretz.com/world-news/europe/2022-05-25/ty-article/.premium/denazification-neo-nazi-groups-fighting-alongside-russian-forces-in-ukraine/00000180-fcb7-d338-a3d0-feb763f30000>.

részből hibásan következtet az egészre. Látható tehát, hogy egy adott retorikai fogás egyszerre akár többféle hamis érvelés alá is besorolható.

Szintén akár a tükrözés alá is besorolhatók azok a Navalnij-üggyel kapcsolatos narratívák (Navalnij 3. – 20 db, 5. – 14 db), amelyek azt állítják, hogy a nyugati fél nem őszintén kommunikál az ügyben, és politikai diagnózist állítottak fel, illetve hogy Navalnijt a nyugati titkosszolgálatok mérgezték meg.

jóslás: a beszélő valamely jövőbeli negatív cselekedet elkövetésével vádolja meg ellenfelét. Mivel a jövőre vonatkozó kijelentésről van szó, annak igazságtartalma nem ellenőrizhető, így gyakorlatilag bármit lehet állítani a jövőre vonatkozóan, az cáfolhatatlan, emiatt közel áll a cáfolhatatlansági és a Russel teáskannája falláciákhoz.

5.2. Narratívák elemzése

Vakcinákkal kapcsolatos narratívák

1. Nem hatékony
2. Veszélyes (mellékhatások)
3. Ellátási nehézségek
4. Adminisztratív, logisztikai, engedélyezési stb. folyamat, politikai döntéshozás kritikája
5. Egyes személyeket, intézményeket, országokat tüntet fel rossz színben a vakcinával kapcsolatban
6. Alapjogok sérülése (szólásszabadság, adatvédelem, egyenlőség)
7. A gyógyszergyártó nyerészkedik, nem etikus
8. Hackerek adatlopása a Pfizertől
9. Erkölcsi aggályok (pl. abortált magzatok szöveteinek felhasználása)
10. Egyéb problémák: ár, tárolási hőmérséklet

A vakcinákkal kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága:

AstraZeneca	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
RT	16	2	3	1	5	1	0	0	0	1
Sputniknews	10	0	17	3	16	0	2	0	0	1
RIA	1	0	5	1	0	0	0	0	0	0
RIAFAN	7	14	4	2	3	0	1	0	0	0
Összesen	34	16	29	7	24	1	3	0	0	2

Pfizer	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
RT	9	8	2	5	10	4	5	0	1	0
Sputniknews	1	5	4	9	5	1	0	0	0	2
RIA	1	3	2	0	1	0	0	1	0	1
RIAFAN	4	15	3	8	2	0	0	1	0	1
Összesen	15	31	11	22	18	6	5	2	1	4

7.táblázat: A vakcinákkal kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága

Navalnij mérgezésével kapcsolatos narratívák:

1. Nem mérgezés, hanem betegség miatt lett rosszul
 - a) nem is volt olyan súlyos beteg
 - b) nem novicsokkal mérgezték meg
2. Nem mérgezés, hanem alkohol, kábítószer okozta a tüneteit
3. A munkatársai/nyugati titkosszolgálatok mérgezték meg
 - a) nem volt mérgezés, csak a nyugati titkosszolgálatok állították úgy be
4. A nyugati fél nem bocsátja Oroszország rendelkezésére a vizsgálati eredményeket
5. A nyugati fél nem őszintén kommunikál/politikai diagnózist állítottak fel=tükörvád
 - a) Nyugat arra használja a tüntetéseket, hogy elterelje a figyelmet a mérgezési ügyről
6. Navalnij korábban bűncselekményeket követett el, nemtelenül viselkedett, nyugati ügynök stb.=sárdobálás
7. Navalnij túl jelentéktelen ahhoz, hogy megmérgezzék, az orosz vezetésnek semmi érdeke nem fűződik a meggyilkolásához

8. Nem logikus Oroszország részéről, hogy először megmérgezték, aztán megmentették és elengedték külföldi gyógykezelésre

- a) ha az orosz állam meg akarta volna mérgezni, biztos nem novicsokkal teszik
- b) gyanús, hogy a novicsoktól szinte senki sem halt meg eddig, akivel szemben bevetették, ezért itt valami nem stimmel
- c) a novicsoktól azonnal meghalt volna

9. A mérgezési ügyet a Nyugat arra használja fel, hogy Oroszországnak ártson (pl. háttérbe szorítsák az orosz gázt, és amerikaiat adjanak el helyette, rossz színben tüntessék fel Oroszországot)=hamis szándéktulajdonítás

- a) hogy elterelje a figyelmet más ügyekről

10. Navalnij munkatársainak lejáratása=sárdobálás

- a) Navalnij munkatársai alaptalanul vádaskodnak
- b) Navalnij munkatársai eltüntették a bizonyítékokat

11. A nyugati sajtó/Navalnij munkatársai fenyegetik/kritizálják az omszki orvosokat, pedig azok megmentették N. életét=ad hominem

A Navalnij-mérgezéssel kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága:

Narratíva	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
RT	34/0/1	1	3	20	6	4	3/5	3/1/5	13		3
Sputniknews	19/0/1	2	0/3	14/ 1	5/1	7	1	0/0/0 /1	5/1	0/8/1	2
RIA	5	3				1					
RIAFAN	7/1/0		17	10	2	24	3	1	11	1	
Összesen	68	6	23	45	14	36	12	11	30	10	5

8. táblázat: Navalnij-mérgezéssel kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága

Mariupollal kapcsolatos narratívák

1. A háború elindításának okai

- a) Kijev összevonta a csapatait a szeparatista területek határán, és orosz felszólításra nem vonta őket vissza=tükörvád
- b) demilitarizálni (és denacifikálni) kell Ukrajnát, ezért indították el a „műveletet”

- c) meg kellett védeni a DNR-t és LNR-t, a civil lakosságot, Ukrajna nem tartotta be a minszki megállapodást
- d) Kijev nem volt hajlandó/nem tud nyomást gyakorolni a „nacionalistákra”, a „nacionalisták” nem hallgatnak Kijevre

2. Az ukrán hadviselés kritikája

- a) az ukránok („nacionalisták”) nem kímélik a civileket, nem engedik távozni, élő pajzsokként használják, gyilkolják őket (hogyan az orosz felet vádolják a halálukkal), így provokálnak orosz támadást=sárdobálás
- b) az ukrán nácik vadállati brutalitással támadják a civileket és az orosz katonákat (kínzások, kivégzések), nem tartják be a háború szabályait (pl. tiltott fegyvereket használnak)=sárdobálás
- c) az ukránok visszautasítják vagy nem tartják be a tűzszünetet
- d) az ukránok be akarják vonni a NATO-t, ami eszkalációhoz vezetne
- e) az ukránok külföldi zsoldosokat vetnek be, rosszul bánnak velük
- f) az ukránok cserbenhagyják a saját katonáikat is, értelmetlenül feláldozzák őket, nem gondoskodnak róluk, nem biztosítják nekik a lehetőséget, hogy megadják magukat és túléljenek
- g) az ukrán kormány felfegyverzett civileket, akik káoszt csinálnak
- h) az ukrán parancsnokok gyáván hátrahúzódtak
- i) az ukrán hatóságok elmenekültek

3. Az ukrán és nyugati fél kommunikációjának kritikája=kütmérgezés

- a) az ukránok alaptalanul vádaskodnak Oroszországgal szembe, diszkreditálni akarják (civil célpontok ágyúzása, bombázása stb., nem tartják be a tűzszünetet) =tükkörvád
- b) megbízhatatlanok az ukrán fél közlései, következetlenek, hol ezt mondják, hol azt=tükkörvád
- c) Ukrajna manipulálni próbálja a globális közvéleményt=tükkörvád
- d) a nyugati média is részt vesz az ukrán propaganda terjesztésében, a nyugati politikusok alaptalanul vádaskodnak, információs háborút folytatnak Oroszország ellen=tükkörvád
- e) Nyugaton nem érvényesül a szólásszabadság a háborúval kapcsolatban, az alternatív nézeteket képviselőket üldözik=tükkörvád

4. Kórházzal kapcsolatos narratívák

- a) a kórházat nem használták civilek, az Azov-ezred harcálláspontja volt

- b) az azvosok robbantották fel az épületet, amelyben túszoikat tartották, provokáció az egész, megrendezett
- c) a részletek homályosak, nincs elég információ, nem lehet biztosat tudni az esetről
- d) nem légcsapás, hanem ágyúzás történt
- e) engedély nélkül fotózták Visemirszkaját

5. Az orosz haderő nem támadta a színházat, az azvosok robbantották fel

6. Az orosz haderő humánus (nem támad civil célpontokat, biztosítja a humanitárius folyosókat, segélyeket szállít)

7. Az ukrán vezetés kritikája

- a) Zelenszkij bohóc=ad hominem
- b) elnyomják az orosz nyelvű és ellenzéki sajtót, betiltották az orosz nyelv használatát, Ukrajnában russzofóbia van
- c) becsapták a saját állampolgáraikat

8. a Nyugat kritikája

- a) Nyugaton russzofóbia van
- b) a Nyugat gazdasági nyomást helyez Oroszországra
- c) az USA szponzorálja a russzofób ukrán rezsimet

Mariupollal kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága:

Narratíva	1. a/b/c stb.	2.	3.	4.	5	6.	7.	8.
RT	1/5/21/1	10/2/2/1/2/6	3/2/1/1/1	1/0/1	4	5	0	0
Sputniknews	0/8/19/2	25/13/1/0/0/1/1	2/0/1/5/0	3/4/0/1/1	5	23	0	0
RIA	5/18/20/0	22/7/0/0/1/0/0/0/0	3/0/0/0/0	0/0/0/0/0	0	34	0	0
RIAFAN	1/12/12/0	17/3/0/0/0/2/0/1/1	0/0/0/5/0	0/0/0/0/0	0	15	2/2/1	2/5/1
Összesen	125	118	24	9	9	77	5	8

9. táblázat: Mariupollal kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága

Bucsával kapcsolatos narratívák

1. Oroszország nem követett el háborús bűnöket Bucsában, az egész ukrán provokáció

- a) megrendezett volt, azért csinálták, hogy elterjessék a nyugati médiában (színészek játszották a halottakat), hamis a videó (cél az orosz csapatok befeketítése, nyugati fegyverszállítások kiprovokálása)

- b) az orosz csapatok kivonulása és az ukránok bevonulása után eleinte nem beszéltek az áldozatokról, csak napokkal később (manipuláció az időpontokkal: későbbi orosz kivonulás [március 30.] és korábbi ukrán bevonulás [március 31.]) = post hoc
 - c) Nincs vér/friss a vér, hullamerevség, hullafoltok, hullaszag, bomlás
 - d) Az ukrán csapatok ágyúzták a várost, a tűzérési tűznek estek áldozatul a helyi lakosok
 - e) Az ukrán csapatok (területvédelmi egységek/rendőrség) lőtték le az áldozatul esett civileket (mert nem viseltek kék karszalagot/fehér karszalagot viseltek, bosszúból, mert elfogadták az orosz élelmiszersegélyt)
 - f) Kijev elhamarkodottan, alaptalanul vádaskodik
2. Oroszország saját elhatározásából vonult ki, gesztust tett az ukrán fél felé a tárgyalásokkal összefüggésben, a civil életek megőrzése érdekében
 3. Az ukrán katonák kínozzák és lelövik az orosz hadifoglyokat
 4. A „Donyecki és Luhanszki Népköztársaság” kérésére indították a hadműveleteket, mivel ukrán támadások érték őket=tükörvád
 - a) demilitarizáció és denacifikáció
 5. Az ukránok háborús bűnöket követtek el (a Donbasszban)
 - a) az ukránok élő pajzsnak használják a civileket
 6. Az ukránok vérszomjasak, háborús bűnökre uszítanak=sárdobálás
 - a) az ukránok russzofóbak
 7. Az ukrán nacionalisták a második világháború alatt tömegmészárlásokat követtek el, zsidókat és más nemzetiségeket gyilkoltak = náci kártya
 8. A Nyugat russzofób, szándékosan oroszellenes narratívákat terjeszt, provokálni akarja Oroszországot, eltussolja az ukrán bűnöket, nem akarja meghallani az igazságot
 - a) alaptalanul vádaskodnak, pedig még nem zárult le a vizsgálat
 - b) a nyugati titkosszolgálatok is részt vehettek a bucsai események megrendezésben
 - c) Nyugaton csorbul a véleményszabadság, az alternatív (orosz narratívák) véleményeket üldözik=tükörvád
 9. A Nyugat nem akarja, hogy Ukrajna és Oroszország békét kössön, a fegyvergyártók érdekeit szolgálja a háború, az utolsó ukránig harcolni akarnak=hamis szándéktulajdonítás/ad hominem circumstantiae
 10. Ukrajna rendszeresen terjeszt dezinformációkat (Kijev kísértete, Kígyó-sziget, mariupoli színház), szándékosan provokál, hogy szabotálja a béketárgyalásokat, diszkreditálni akarja az orosz haderőt=kútmérgezés

11. Oroszország csak katonai célpontokat támad, humánus, segílyt adott a lakosoknak, humanitárius folyosókat biztosított

12. Oroszország ki akarta vizsgáltatni az ügyet az ENSZ Biztonsági Tanácsában, de a nyugati országok (Nagy-Britannia) ezt megakadályozták

Bucsával kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága:

Narratíva	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
RT	22/10/2/1/3/5	0	1	20/0	1/0	0	0	3/7/2/2	1	8	1	5
Sputniknews	8/26/22/4/10/13	6	3	7/4	7/1	3/2	2	19/7/1	7	11	6	10
RIA	29/11/2/21/0/0	11	0	0/16	13/0	1/0	0	4/1/2/0	0	5	14	0
RIAFAN	23/11/2/2/5/0	0	1	7/11	6/3	0/2	0	8/0/1/0	1	6	0	1
Összesen	232	17	5	65	31	8	2	57	9	30	21	16

10. táblázat: Bucsával kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága

Egyes narratívákat különböző alcsoportokra bontottam, amelyek némileg különböznek az alapváltozattól, de külön típusként való kezelésük túlzottan bonyolulttá tette volna az elemzést.

Ahogy látható, az egyes sajtóorgánumok eléggé nagy szórást mutatnak abból a szempontból, hogy sok esetben különböző narratívák dominálnak az egyes témák esetében, de egyértelműen kimutatható minden esetben néhány olyan narratíva, amelyek a legjellemzőbbek az adott témával foglalkozó cikkekben. Ezekről a narratívákról elmondható, hogy a témával kapcsolatos orosz propaganda gerincét alkotják. Az ilyen eltéréseket indokolhatja, hogy az egyes témák esetében nem minden esetben sikerült biztosítani, hogy teljesen azonos időszakból származó cikkek szerepeljenek a vizsgálatban.

Ilyen a vakcinák esetében a hatékonyság kérdése (illetve annak állítólagos hiánya); a vakcina veszélyei; az ellátási nehézségek; az adminisztratív, logisztikai, engedélyezési folyamat, illetve a politikai döntéshozatal kritikája; valamint egyes személyek kritikája a vakcinával kapcsolatban. A Pfizer vakcinájával összefüggésben a veszélyek, míg az AstraZenecáéval kapcsolatban a hatékonyság hiánya kapott minimálisan nagyobb hangsúlyt, de ez az eltérés nem szignifikáns.

A Navalnij-ügy esetében a főbb narratívák az alábbiak: Navalnij rosszulletét nem novicsok-mérgezés, hanem betegség vagy másfajta mérgezés okozta; a nyugati fél nem bocsátja Oroszország rendelkezésére a vizsgálati eredményeket; Navalnij korábban bűncselekményeket

követett el, nemtelenül viselkedett, nyugati ügynök stb.; a mérgezési ügyet a Nyugat arra használja fel, hogy Oroszországnak ártson.

Az orosz–ukrán háborúnál Mariupol esetében a háború elindításának okaival, az ukrán fél hadviselésének kritikájával kapcsolatos, valamint az orosz haderő (állítólagos) humánus voltát hangsúlyozó narratívák dominálnak (ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy a mintavétel ideje a háború kezdeti szakaszára esett, így a háborúval kapcsolatos átfogó narratívák voltak még előtérben), Bucsánál pedig a legtöbbször említett narratívák az atrocitások tagadása; a „különleges katonai művelet”⁹³⁵ elindításának indoklása a Donyecki és Luhanszki „Népköztársaságok” segítségkérésével összefüggésben; a Nyugat kritikája az esettel kapcsolatban.

Az egyes témákkal kapcsolatban meglehetősen jól kirajzolódnak a propagandacikkekben használt legfontosabb narratívák, ami bizonyos szintű koordinációt jelez, ám ez valószínűleg nem feltétlenül jelent minden esetben a médiumoknak adott központi utasítást, hanem sokszor igazodás eredménye lehet: az egyes sajtótermékek szerkesztői a vezető politikusok hivatalos kommunikációjában fellelhető narratívákat ismétlik, illetve utánozzák, másrészt esetleg egymástól is vehetnek át narratívákat. Viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni a tematikus sorvezetőket, az ún. *tyemnyikeket*, amelyeket központilag terjeszt az orosz vezetés.⁹³⁶ (Egyes narratív elemek gyakori előfordulása abból adódik, hogy szinte minden egyes cikk végén „vörös farokként” megismételik a hivatalos kommunikáció kliséit, pl. a háború megindításának okaival kapcsolatban. Ez főleg a RIA cikkeire jellemző, amelyek leginkább ragaszkodnak a hivatalos hírügynökségi stílushoz.) Ez a jelenség jellemző propaganda-fogás, egyúttal egybeesik az *argumentum ad nauseam* falláciával is.

⁹³⁵ A hivatalos orosz kommunikáció következetesen csak „különleges katonai művelet” néven hivatkozik a 2022. február 24-én indított invázióra, és az országban a *háború* szó nyilvános említése is gyakran büntetőjogi lépéseket von maga után.

⁹³⁶ „Temnik - The Kremlin's route to media control”, *EUvsDisinfo* (blog), 2017. március 30., <https://euvsdisinfo.eu/temnik-the-kremlins-route-to-media-control/>.

Példák kiszivárgott *tyemnyikekre*:

„«Рассвет в виде буквы Z». Кто в администрации президента готовит методички для публичных лиц и о чем в них пишут”, *Dossier Center* (blog), 2022, <https://dossier.center/temnik/>.

Андрей Перцев, „В Кремле подготовили новую методичку о том, как пропаганда должна рассказывать о войне. Мы ее прочитали”, *Meduza.io*, 2022. augusztus 1., <https://meduza.io/feature/2022/08/01/v-kremle-podgotovili-novuyu-metodichku-o-tom-kak-propaganda-dolzha-rasskazyvat-o-voynе-my-ee-prochitali>.

Андрей Перцев, „Вы не поверите, но мы раздобыли еще одну методичку Кремля. Теперь пропагандисты будут рассказывать о «пророчествах» Путина и сравнивать 2022-й с 1914-м”, *Meduza.io*, 2022. augusztus 4., <https://meduza.io/feature/2022/08/04/vy-ne-po-verite-no-my-razdobyli-esche-odnu-metodichku-kremlya-teper-propagandisty-budut-rasskazyvat-o-prorochestvah-putina-i-sravnivat-2022-y-s-1914-m>.

Андрей Перцев, „«Медуза» выяснила, как Кремль рекомендует государственным СМИ освещать события в Нагорном Карабахе”, *Meduza.io*, 2023. szeptember 20., <https://meduza.io/feature/2023/09/20/meduza-vyasnila-kak-kreml-rekomenduet-gosudarstvennym-smi-osveschat-sobytiya-v-nagornom-karabahe>.

Az eltérések esetenként a médiumok különböző profiljából adódnak. A RIA hivatalos stílusához képest sokkal kötetlenebbek a RIAFAN szövegei, amelyek egyúttal a legtöbb propagandafogást is tartalmazzák (ld. lent). Navalnij esetével kapcsolatban a RIAFAN cikkeiben jóval hangsúlyosabb téma Navalnij előlétele, a lejáratására irányuló állítások, amiben alighanem szerepe lehet a Navalnij és a RIAFAN mögött álló Jevgenyij Prigozsин személyes ellentétének (2020-ban Prigozsин beperelte Navalnijt rágalmozás miatt⁹³⁷).

Szintén a fentieket kell figyelembe venni, ha azt akarjuk megvizsgálni, hogy milyen különbségek fedezhetők fel a narratívák szempontjából a belföldi (RIA, RIAFAN) és a külföldi közönségnek (RT, Sputniknews) szánt cikkeiben: a fenti táblázatokból leolvasható, hogy mindössze néhány esetben lehet kijelenteni, hogy bizonyos narratíva az angol vagy az orosz nyelvű médiumok cikkeire jellemzőbb, ott nagyobb gyakorisággal fordul elő. Ilyen például a vakcinák esetében a hatékonyság hiánya, Navalnij ügyében az a narratíva, hogy nem mérgezés, hanem betegség miatt lett rosszul (mindkettő az angol nyelvű médiumokban), illetve a nyugati féllel kapcsolatos kritikák (nem kommunikál őszintén, politikai diagnózist állított fel, nem bocsátja Oroszország rendelkezésére a vizsgálati eredményeket), Mariupollal és Bucsával kapcsolatban szintén a Nyugatnak címzett kritikák, például hogy a Nyugat ruszsofób, szándékosan oroszellenes narratívákat terjeszt, provokálni akarja Oroszországot, eltussolja az ukrán bűnöket, a nyugati országok megakadályozták az ügy kivizsgálását, amelyet Oroszország kezdeményezett az ENSZ Biztonsági Tanácsában. Számos esetben viszont éppen az egyik orosz és az egyik angol nyelvű orgánium cikkeiben volt gyakoribb, illetve ritkább egy-egy narratíva, tehát ezekben az esetekben nem a külföldi/belföldi közönség alapján oszlott meg a gyakoriság. Ezekből azt lehet leszűrni, hogy bizonyos esetekben a Nyugattal szemben kritikus narratívák hangsúlyosabban voltak jelen a nyugati közönségnek szánt médiumokban (de még ez sem minden Nyugattal kapcsolatos narratíva esetében volt így), általánosságban viszont a különböző narratívák megoszlása véletlenszerű mintázatot mutatott a külföldi/belföldi célközönség szempontjából. Ez azzal magyarázható, hogy a propagandamédiumok esetében nincsen szigorú, szisztematikus központi irányítás, „kézi vezérlés”⁹³⁸: bár az egyes aktorok kapnak tematikus útmutatókat (a tyemnyikekkel kapcsolatban csak belföldi felhasználásra van adat), feltételezhetően az egyes orgániumok, szerkesztők szabad kezet kapnak abban, hogyan valósítsák meg a propagandacélokat, és saját elképzeléseiknek megfelelően próbálnak megfelelni a Kreml keretrendszerének.

⁹³⁷ „Putin’s »Chef« Sues Navalny and His Ally for Defamation”, *The Moscow Times*, 2020. december 23., <https://www.themoscowtimes.com/2020/12/23/putins-chef-sues-navalny-and-his-ally-for-defamation-a72450>.

⁹³⁸ vö. Galeotti, „Controlling Chaos: How Russia manages its political war in Europe”.

Rendkívül bizarr jelenség, amikor egyes esetekben nemcsak egy sajtóterméken, hanem akár egy cikkben vagy egy bekezdésben belül is egymásnak ellentmondó narratívák jelennek meg. Ez adódhat abból is, hogy esetleg maga a cikkben megszólaltatott beszélő is ellentmondásos véleményt fogalmaz meg. Például a Sputniknews egyik cikkében⁹³⁹ a Pfizer és Szputnyik-V vakcinákkal kapcsolatban az utóbbit kifejlesztő Gamaleja Kutatóintézet igazgatóját, Alekszandr Gincburgot szólaltatják meg, akinek először azt az állítást tulajdonítják, hogy a Szputnyik-V-vel szemben, amely valószínűleg legalább két évig tartó védelmet fog nyújtani a Covid19 ellen, a Pfizer oltóanyaga mindössze négy-öt hónapig véd. Majd közvetlenül ezután azt állítja, hogy nem tudja, milyen hosszú védelmet fog nyújtani a Pfizer vakcinája. Máskor egyértelműen a cikk szerzője következtlen. Például egy cikknek⁹⁴⁰ az a címe: *Hogyan tudta az Egyesült Királyság megfékezni a pandémia terjedését, miközben a világon a legmagasabb a COVID halálozási aránya?*, viszont a cikk közepén az szerepel, hogy a halálozási arány az Egyesült Királyságban jelenleg magas, de hasonló vagy alacsonyabb, mint egyes kelet-európai országokban (pl. Csehország, Szlovákia, Litvánia).

Ezeknél komolyabb ellentmondás, amikor a magán az eseményekkel kapcsolatban előadott verziókn belül vannak logikátlanságok. Például a mariupoli szülőotthon elleni támadással kapcsolatban a már említett Marianna Visemirszkajának egyszerre tulajdonítják⁹⁴¹ azt az állítást, hogy az 1. és 2. számú szülőotthonokba nem vették fel, mert ott ukrán csapatok állomásoztak, ezért került a 3. számúba; majd egy bekezdéssel később azt hogy a 3. számú szülőotthonban az ukrán csapatok nem segítettek nekik, sőt, el is vették az élelmüket (tehát ott is ott voltak), miközben számos korábbi narratíva arról szólt, hogy a kórházban nem voltak civilek. Ráadásul az orosz propaganda azt igyekszik sugallni, hogy az orosz haderő vétlen a kórház elleni támadással kapcsolatban, azt valójában az ukránok követték el. Viszont miért ágyúzták volna a kórházat, ha ott tartózkodtak a saját csapataik?

⁹³⁹ Max Gorbachev, „Sputnik V Likely Provides COVID Immunity For 2 Years, While Pfizer For Months, Gamaleya Head Says”, *Sputniknews*, 2020. december 12., <https://sputniknews.com/20201212/sputnik-v-provides-covid-immunity-for-2-years-while-pfizer-for-months-gamaleya-head-says-1081440044.html>.

⁹⁴⁰ Ekaterina Blinova, „How Could the UK Curb Pandemic Spread While Having the World’s Highest COVID Mortality Rate?”, *Sputniknews*, 20.01.2021., <https://sputniknews.com/20210120/how-could-the-uk-curb-pandemic-spread-while-having-the-worlds-highest-covid-mortality-rate-1081827801.html>.

⁹⁴¹ Ilya Tsukanov, „Blogger Reveals How She Was Used to Create Fake About ‘Russian Air Strike’ on Mariupol Hospital”, *Sputniknews*, 2022. április 2., <https://sputniknews.com/20220402/blogger-reveals-how-she-was-used-to-create-fake-about-russian-air-strike-on-mariupol-hospital-1094424700.html>.

A legkiáltóbb ellentmondások azonban a Sputniknews Buczával kapcsolatos cikkeiben⁹⁴² fedezhetők fel, amelyekben többször is egymás utáni bekezdésekben szerepel az a verzió, hogy az atrocitásokat valójában a kijevi területvédelmi zászlóalj katonái („Boatsman Boys”) követték el, illetve hogy a vérengzés valójában meg se történt, álhírről, illetve megrendezett, beállított felvételekről van szó. Ugyanígy Navalnijjal kapcsolatban a Riafan cikkeiben gyakran egy gondolatmeneten belül szerepel, hogy Navalnijt meg se mérgezték, illetve hogy munkatársa, Marija Pevcsih újságíró mérgezte meg.

Ha alaposabban megnézzük az egyes narratívákat, felfedezhető, hogy azok között sok ellentmondás van, vagyis ezek nemcsak az újságcikkek szintjén, hanem magasabb szinten is jelen vannak. Ráadásul nem arról van szó, hogy ezek a narratívák különböző médiumokban fordulnak elő (egyik az egyikben, másik a másikban), hanem mindegyik fellelhető mindegyik médiumban, csak az arányaikban van különbség.

Ilyen lényegi ellentmondás van a Navalnij esetével kapcsolatos különböző verziók között: vagy magától lett rosszul (pl. cukorbetegség, alkohol, kábítószer miatt), vagy a munkatársai/a nyugati titkosszolgálatok mérgezték meg, de ezek a verziók egymást kizárják; vagy a fent említett, a mariupoli szülőotthon elleni támadással és a bucsei tömeggyilkosságokkal kapcsolatban. Ebben azonban semmi meglepő nincs, hiszen ezt a technikát már számos esetben leírták az orosz propagandát vizsgálók⁹⁴³, a leghíresebb eset az MH17 maláj gép katasztrófájával kapcsolatos számos ellentmondó narratíva. Ez – bár látszólag diszkreditálja a narratívákat – valójában a ködösítést és a kételyek elültetését szolgálja, és a füstfüggöny (*smokescreen*) elnevezésű fallácia is ezt a fogást írja le.

5.3. Fallációk és egyéb manipulatív eszközök elemzése

A narratívák és a fallációk több ponton összefüggenek. Például az előzőekben már említésre került, hogy egyes narratívák gyakorisága az *ad nauseam* falláciával magyarázható, vagyis hogy egyes narratív elemeket minden egyes, a témával foglalkozó cikkben elismételnek,

⁹⁴² „Video: Kiev Territorial Defence in Bucha Given Green Light to Shoot Those Not Wearing Blue Armband”, *Sputniknews*, 2022. április 3., <https://sputniknews.com/20220403/kyev-territorial-defence-fighters-in-bucha-were-allowed-to-shoot-anyone-not-wearing-blue-bandages-1094446000.html>.

„Bucha: Lavrov Says False-Flag Op Was Conducted in Town Outside Kiev After Russian Troop Withdrawal”, *Sputniknews*, 2022. április 4., <https://sputniknews.com/20220404/lavrov-situation-in-bucha-is-fake-attack-1094461483.html>.

⁹⁴³ Christopher Paul és Miriam Matthews, „The Russian “Firehose of Falsehood” Propaganda Model Why It Might Work and Options to Counter It”, in *Perspectrive* (RAND Corporation, 2016), 1–16, <http://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>.

így sulykolva az olvasókba a preferált verziót, hogy a sok ismétlés révén még azok is elhiggyék, akik kezdetben szkeptikusak.

Szintén gyakoriak az *ad hominem* érvelést tartalmazó narratívák, amikor az eseményekkel kapcsolatos kommentárokat arra használják, hogy egyes személyeket lejárassanak: a vakcinákkal kapcsolatban bizonyos nyugati politikusokat (Donald Trump amerikai elnök, Matt Hancock brit egészségügyi miniszter stb.), a Navalnij-üggyel kapcsolatban elsősorban magát Alekszej Navalnijt és munkatársait, az ukrajnai háború kapcsán pedig Volodimir Zelenszkij ukrán elnököt, de ha kicsit tágabban értelmezzük, akár a Pfizer és az AstraZeneca cég, illetve az Azov-ezred is tekinthető olyan „személynek”, illetve intézménynek, akikkel kapcsolatban módszeres kísérlet történik a lejáratásukra.

A lenti táblázat és grafikon összefoglalja a regisztrált fallációk, egyéb megtévesztő technikák, ténybeli meg nem felelések és stilisztikai eszközök előfordulásainak számát, a fallációk esetében pedig az összes fallácia előfordulási gyakoriságához viszonyított arányukat is. (Az egyéb megtévesztő technikák, ténybeli meg nem felelések és stilisztikai eszközök esetében utóbbi mellőzésre került, egyrészt mivel ezek egyes esetekben nehezen számszerűsíthetőek, másrészt nem tűnt célszerűnek egy kategóriaként kezelni őket a fallációkkal és azokhoz mért százalékos arányukat megadni.)

A kvalitatív kategóriák között felsorolt érvelési hibákon és egyéb megtévesztő eszközökön kívül igyekeztem számba venni még bizonyos gyakran előforduló stilisztikai eszközöket, melyek jellemzőek a vizsgált szövegekre, bár az elemzésnek nem célja a szöveg stilisztikai vizsgálata. Ez a három eszköz az irónia, a gúny és a metaforák. Ezek közül különösen a gúny gyakori, ami összhangban van a kvantitatív vizsgálat eredményével, miszerint a negatív érzelmek, azon belül is a harag és a düh kiemelt szerepet játszanak a vizsgált orosz propagandaszövegekben. A gúny elsősorban az *ad hominem* érvelésekkel függ össze.

A narratívák vizsgálatához hasonlóan nem volt célja az elemzésnek a tényellenőrzés (*fact-checking*) sem, viszont néhány esetben így is feltűntek olyan kijelentések, amelyek vagy tényyszerűen nem igazak, vagy pontatlan információt tartalmaznak, vagy semmilyen módon nincsenek tényekkel, érveléssel alátámasztva, így nem tekinthetők megalapozottnak. Ugyancsak ehhez a csoporthoz sorolhatók az önellentmondások is, ugyanis esetükben a két ellentmondó állítás közül legalább az egyik biztosan hamis. (A valótlanságok között nem vettem számba a háborús témáknál előforduló valótlán információkat; ugyanis a háborúval kapcsolatban nagyrészt valótlán információk szerepelnek a cikkekben, így nem lett volna értelme a számszerűsítésüknek. A háborúval kapcsolatos narratívák, azok gyakorisága jó képet adnak ezekről a valótlanságokról.)

Fontos megemlíteni, hogy egyes érvelési hibák nehezen vagy egyáltalán nem is számszerűsíthetők. Ilyen az *argumentum ad nauseam* és a vörös farok, amelyek éppen bizonyos kijelentések vég nélküli ismétlésén alapulnak; ilyen továbbá a füstfüggöny, a texasi mesterlövész falláciája, illetve különösen az érzelmekre hivatkozás, hiszen a kvantitatív vizsgálat is kimutatta, hogy a korpusz szövegeiben fontos szerepe van az érzelmekkel való manipulálásnak, azonban ennek jelenlétét humán vizsgálati módszerrel sokkal nehezebb kimutatni, mint szoftveresen.

Többé-kevésbé elterjedt újságírói gyakorlatnak tekinthető, hogy a korábbi előzményekre visszatekintő témáknál a cikkek végén néhány bekezdésben összefoglalják az ügy hátterét; az orosz propagandacikkek többségénél azonban minden egyes cikk végén pontosan ugyanazokkal a szavakkal ismétlik a hivatalos narratívát, ami már agymosásszerű sulykolásra emlékeztet. Ez megfigyelhető a vakcináknál („a Szputynik-V vakcina a világon elsőként engedélyezett Covid19 elleni vakcina, és 91,6%-os hatékonysággal bír”), a Navalnij-ügynél („Navalnij munkatársai/a német orvosok azt állították, hogy a hatóságok megmérgezték őt, de az orosz orvosok ezt nem erősítették meg/nem találták nyomát méregnek a szervezetében”) és a háborús témáknál („a különleges katonai művelet célja Ukrajna demilitarizációja és denacifikációja, a Donbassz lakosainak megvédése a kijevi rezsim népiirtásától, a Donbassz ellen készülő ukrán katonai akciótól, a Donbassz köztársaságai segítséget kértek Oroszországtól/Kijev nem volt hajlandó visszavonni csapatait a frontvonalról, nem teljesítette a minszki megállapodás feltételeit”) is. Különösen a RIA cikkei alkalmazzák következetesen, és megfigyelhető, hogy a háborús témákkal (Mariupol, Bucsa) foglalkozó cikkekben mindegyik orosz sajtótermék alkalmazza, míg a vakcinákkal kapcsolatban csak a RIA.

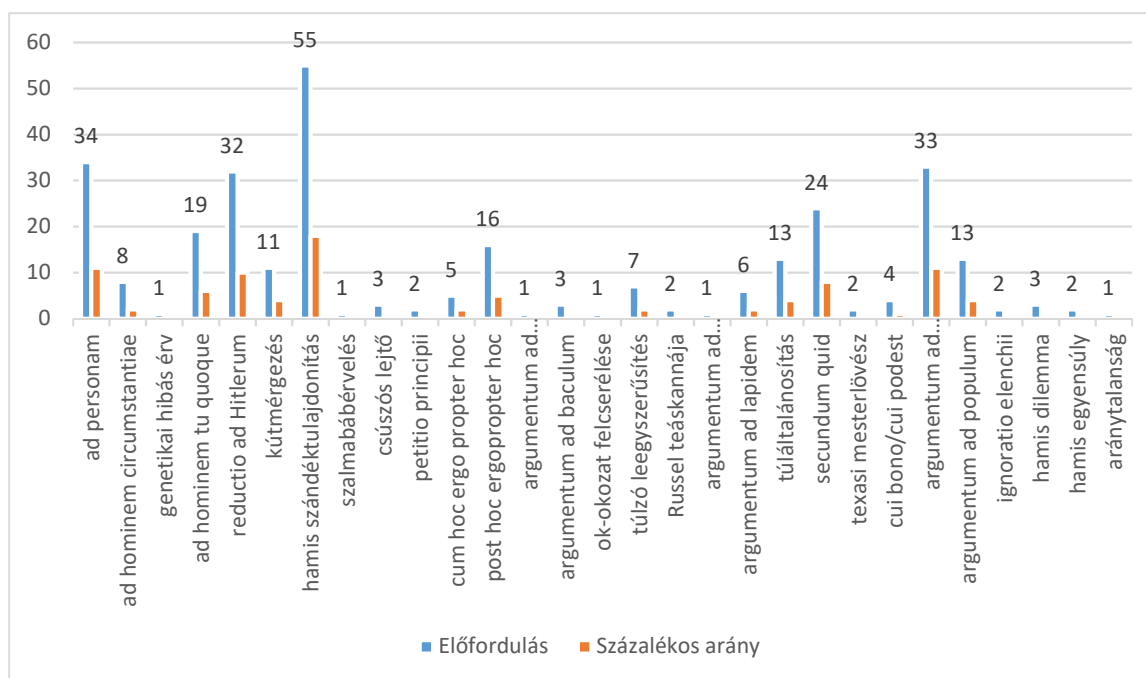
Az *argumentum ad nauseam* eszközt alkalmazták a RIAFAN Alekszej Navalnij megmérgezésével kapcsolatos cikkeiben, ilyen unalomig ismételt narratíva Navalnij „kétes” múltjának témája, Marija Pevcsih és Vlagyimir Asurkov, Navalnij munkatársának, illetve támogatójának „gyanús” háttere (Asurkov előélete, kapcsolata Mihail Friedmannel, a brit hírszerzéssel) és Navalnijjal való konfliktusa, amely miatt érdekében állhatott meggyilkolni őt. Szintén megemlíthető a Sputniknews cikkeiben az AstraZeneca vakcinájával kapcsolatban az EU és Nagy-Britannia közötti, a vakcinák elosztásával és a brit–ír határon átmenő áruforgalom ellenőrzésével kapcsolatos vitának, illetve az Ursula von der Leyen EU bizottsági elnökkel szemben a vakcinabeszerzéssel kapcsolatosan megfogalmazott kritikáknak unalomig ismételtetése.

Pevcsihel kapcsolatban a texasi mesterlövész falláciája is regisztrálható (a RIAFAN és az RT cikkeiben) amely szintén egy összetett, nehezen számszerűsíthető jelenség. Olyan különböző – nem ellenőrizhető – elemeket emel ki Pevcsih személyével kapcsolatban, amelyek gyanút keltenek (brit állampolgár, 2010 óta dolgozik Asurkovval, apjának kémiai laboratóriuma van, nem lehet vele kapcsolatba lépni, kevés fénykép van róla, nem tett vallomást, Navalnij munkatársai tagadták, hogy ismernék), a végső cél pedig egyértelműen az, hogy ezek által azt sugallja, hogy köze lehetett Navalnij megmérgezéséhez.

	Érvelési hiba	Előfordulás	Százalékos arány
1.	<i>ad personam</i>	34	11%
2.	<i>ad hominem circumstantiae</i>	8	2%
3.	<i>genetikai hibás érv</i>	1	< 1%
4.	<i>ad hominem tu quoque</i>	19	6%
5.	<i>reductio ad Hitlerum</i>	32	10%
6.	kútmérgezés	11	4%
7.	hamis szándéktulajdonítás	55	18%
8.	szalmabábérvelés	1	< 1%
9.	csúszos lejtő	3	< 1%
10.	<i>petitio principii</i>	2	< 1%
11.	<i>cum hoc ergo propter hoc</i>	5	2%
12.	<i>post hoc ergo propter hoc</i>	16	5%
13.	<i>argumentum ad consequentiam</i>	1	< 1%
14.	<i>argumentum ad baculum</i>	3	< 1%
15.	ok-okozat felcserélése	1	< 1%
16.	túlzó leegyszerűsítés	7	2%
17.	Russel teáskannája	2	< 1%
18.	<i>argumentum ad ignorantiam</i>	1	< 1%
19.	<i>argumentum ad lapidem</i>	6	2%
20.	túláltalánosítás	13	4%
21.	<i>secundum quid</i>	24	8%
22.	texasi mesterlövész falláciája	2	< 1%
23.	<i>cui bono/cui prodest</i>	4	1%
24.	<i>argumentum ad verecundiam</i>	33	11%

25.	<i>arguemntum ad populum</i>	13	4%
26.	<i>ignoratio elenchii</i>	2	< 1%
27.	hamis dilemma	3	< 1%
28.	hamis egyensúly	2	< 1%
29.	aránytalanság	1	< 1%
	Egyéb megtévesztő technikák	233	
30.	telített nyelvezet	180	
31.	sugallat	19	
32.	<i>argumentum ad nauseam</i>	5 (általánosan alkalmazott, nehezen számszerűsíthető)	
33.	vörös farkok	12 (általánosan alkalmazott, nehezen számszerűsíthető)	
34.	tükrözés	7	
35.	jóslás	10	
	Ténybeli meg nem felelés	41	
36.	valótlan információ	15	
37.	pontatlan információ	4	
38.	megalapozatlan állítás, spekuláció	17	
39.	önellentmondás	5	
	Stilisztikai eszközök	53	
40.	irónia	16	
41.	gúny	25	
42.	metafora	12	

11. táblázat: A fallációk előfordulási gyakorisága

8. ábra: Fallációk előfordulási száma és aránya

Az adatokból látható, hogy az érvelési hibák széles spektrumát fedik le a korpuszban megfigyelt fallációk, azonban míg néhány közülük nem rendelkezik számottevő gyakorisággal, egyes fallációkat kiemelkedően gyakran alkalmaztak, emiatt – a korpusz reprezentativitását feltételezve – ezeket az orosz propagandaszövegekre jellemző manipulatív fogásoknak nevezhetjük. Ilyen a hamis szándékulajdonítás (amikor rosszindulatú szándékot tulajdonítanak a negatív színben feltüntetni kívánt szereplő valamely cselekedetének vagy kijelentésének), a lejárató, gyalázó *ad personam érvelés*, a náci kártya (szinte kizárólag az orosz–ukrán háborúval kapcsolatos témákban fordul elő), a hamis tekintélyre hivatkozás. Eléggye gyakorinak tekinthető még a *tu quoque* érvelés (*whataboutism*) és az elsietett következtetés (*secundum quid*).

A korpusz terjedelmét és a manipulatív eszközök számát alapul véve az állapítható meg, hogy átlagban legalább három-négyoldalanként találkozik az olvasó valamilyen manipulatív eszközzel.

A leggyakoribb fogás azonban az egyéb megtévesztő technikák közé sorolt telített nyelvezet, valamint a számszerűleg nehezen megragadható, de gyakorlatilag minden témánál megfigyelhető *argumentum ad nauseam*, vörös farok és sugalmazás/sejtetés. Szintén a leggyakoribbak közé tartozik az ugyancsak nehezen számszerűsíthető tükörvádaskodás, amely sok esetben más fallációk alá is besorolható (pl. náci kártya, kütmérgezés).

Ténybeli meg nem felelésekre vonatkozó számokból komolyabb következtetések nem vonhatók le, mivel a vizsgálat a tényellenőrzésre nem terjedt ki; a rendelkezésre álló adatok

alapján a valótlan és megalapozatlan, spekulatív információk megközelítőleg azonos aránnyal fordulnak elő, és a valótlanságok nem számítanak kifejezett ritkaságnak, de a propagandacikkek túlnyomó többségére nem jellemzők (kivéve a háborús témákat). A valódi álhírekkel szemben a cikkek többségében fontosabb szerepet játszanak a valós információkat, de megtévesztő, manipulatív eszközöket tartalmazó szövegek. Hozzá kell azonban tenni, hogy a fenti kijelentések csak a békeidős cikkekre vonatkoznak, a háborús témáknál a valótlanságok gyakorlatilag elárasztják a cikkeket, olyannyira, hogy nem is lett volna értelme őket számolni.

A stilisztikai eszközök természetesen önmagukban véve nem tekinthetők megtévesztő, manipulatív eszköznek, hiszen költői vagy más, nem propagandaszövegekben is sűrűn előfordulnak, de a propagandaszövegekben gyakran mutatnak átfedést más eszközökkel (telített nyelvezet, *ad personam*) hatásuk erősíti a manipulatív technikákat, hozzájárulnak a még erősebb – negatív – érzelmi hatás kiváltásához.

Ami az egyes fallációk és egyéb manipulatív eszközök sajtótermékek szerinti megoszlását illeti, megállapítható, hogy az RT és a Sputniknews cikkeiből vett mintában hasonló számban vannak jelen, míg a RIA lefelé, a RIAFAN pedig felfelé lóg ki jelentősen azok számát tekintve. Ezen eltérés oka elsősorban a RIA cikkeinek némileg rövidebb átlagos terjedelme és hivatalosabb, tömörebb stílusa, melyben kevesebb az érvelés. A manipulatív eszközök száma a RIAFAN cikkeiben szintén egyrészt a médium profiljából következik, ugyanis ez a legdurvábban propagandisztikus médium; másrészt az itt található manipulatív eszközök nagy része a Navalnijjal foglalkozó cikkekben található, amiben minden bizonnyal szerepe van Prigozsinnal szembeni ellenszenvének (ld. a narratívák ismertetésénél). Hírügynökségi múltjából eredően a RIA alapvetően visszafogott, mainstream, szélsőségektől tartózkodó irányvonalat képvisel (bár a háború során ebben lényeges változás következett be), míg a RIAFAN Jevgenyij Prigozsinnal szembeni oligarcha személyes médiabirodalmának része volt, így nem kötötte semmilyen intézményi vagy politikai megfontolás. Az RT és a Sputniknews a két véglet között helyezkednek el, mivel a külföldi, elsősorban nyugati közönségnek szánt sajtótermékeként bizonyos mértékig igazodniuk kell a nyugati sajtóban általános normákhoz, de alapvető rendeltetésük mégis a propaganda terjesztése és a manipuláció. Ebből az is látható, hogy a választóvonal nem a belföldi és külföldi közönségnek szánt sajtótermékek között van, hanem fontosabb szerepet játszik az adott sajtótermék profilja, szerkesztői politikája. Az adott médium nyelve és célközönsége nincsen hatással a fallációk és manipulatív eszközök számára.

Médium	Téma	Manipulatív eszközök száma
RIA	Pfizer	0
RIA	AstraZeneca	2
RIA	Navalnij	0
RIA	Mariupol	7
RIA	Bucsa	15
RIA	összesen	24
RIAFAN	Pfizer	48
RIAFAN	AstraZeneca	9
RIAFAN	Navalnij	171
RIAFAN	Mariupol	25
RIAFAN	Bucsa	25
RIAFAN	összesen	278
RT	Pfizer	10
RT	AstraZeneca	4
RT	Navalnij	87
RT	Mariupol	18
RT	Bucsa	13
RT	összesen	132
Sputniknews	Pfizer	10
Sputniknews	AstraZeneca	11
Sputniknews	Navalnij	104
Sputniknews	Mariupol	26
Sputniknews	Bucsa	41
Sputniknews	összesen	192
		Σ626

(Némely eszköz több kategóriába is besorolható, emiatt a két táblázatban szereplő összesített számok eltérnek.)

A függelékben néhány példával is illusztrálom a gyakoribb falláciákat, illetve manipulációs technikákat, de a rövideg kedvéért csak azokat, amelyeknél minimum öt előfordulást sikerült felfedezni. A gyakorisággal arányosan az öt vagy annál több előfordulással

rendelkezőket kettő, a tíz vagy annál több előfordulással rendelkezőket három, a húsz vagy annál több előfordulással rendelkezőket négy példával illusztrálok.

A cikkek műfaja nagyban befolyásolja a fallációk és egyéb eszközök előfordulási gyakoriságát: míg a rövid, lényegre törő hírcikkekben (jellemzően ilyenek a RIA cikkei) van belőlük a legkevesebb, addig a publicisztikákban és az ahhoz közel álló jellegű (de sokszor szerző feltüntetése nélküli) cikkekben jóval nagyobb számban fordulnak elő; vannak olyan publicisztikák (*op-ed*), amelyek szinte hemzsegnek a fallációktól és az egyéb manipulatív eszközöktől. Például egy Finian Cunningham nevével fémjelzett, körülbelül kétoldalas cikkben⁹⁴⁴ 59 manipulatív eszközt számoltam össze, melyek túlnyomó többsége, körülbelül 80%-a a telített nyelvezet kategóriájába esik.

Ez természetesen elsősorban a műfaj szubjektívebb jellegének tudható be, de összefügghet azzal is, hogy a publicisztikákat jellemzőn nagy gyakorlattal rendelkező személyek írják, akik profi módon tudják alkalmazni a manipulatív technikákat. Figyelemre méltó ebből a szempontból Vlagyimir Szolovjovnak, a Putyin-rezsim talán leghírhedtebb propagandistájának egy írása, amelyet a RIAFAN egyik cikkében⁹⁴⁵ idéznek. A Szolovjovtól származó szövegrészek mindössze körülbelül egy oldal terjedelműek (~200 szó), és 12 manipulatív eszközt sikerült regisztrálnom bennük.

A korpusz időbeli metszete miatt megfigyelhető a békeidő és a háborús időszak propagandája közötti különbség. Általánosságban elmondható, hogy míg békeidőben nagyobb szerepe volt a fallációknak és az egyéb manipulatív eszközöknek, addig a háború alatt ezek háttérbe szorultak, és helyüket a hamis, valótlan narratívák vették át. Úgy is mondhatjuk, hogy a kifinomultabb helyett durvább, direktebb eszközökkel operálnak: nem különböző, sokszor alig észrevehető technikákkal próbálják meg befolyásolni a befogadót, hanem egy az egyben hamis narratívákat kínálnak fel. A RIA cikkeiben fedezhető fel a legnagyobb változás a háború kitörése után (a médiumnak az orosz–ukrán háború keretében végbement radikalizálódásával kapcsolatban ld. *A vizsgált szövegtörzs* c. fejezetet.), ekkor a fallációk és egyéb manipulatív eszközök száma jelentősen megnőtt, de így is jóval elmarad a többi sajtóorgánumtól.

A legtöbb fallácia és manipulatív eszköz a Navalnijjal kapcsolatos témánál figyelhető meg, valószínűleg mivel egy konkrét személyről van szó, akivel kapcsolatban a lejáratás, bemocskolás és a telített nyelvezet technikáit nagyobb mértékben lehet alkalmazni.

⁹⁴⁴ Finian Cunningham, „Russia Should Red Card Europe”, *Sputniknews*, 2020. október 15., <https://sputniknews.com/20201015/russia-should-red-card-europe-1080780071.html>.

⁹⁴⁵ „Соловьев прокомментировал свое появление в «списке санкций» Ашуркова”, *РИАФАН*, 2021. január 19., https://riafan.ru/23400220-solov_ev_prokomentiroval_svoe_poyavlenie_v_spiske_sanktsii_ashurkova.

5.4. A kvantitatív és a kvalitatív vizsgálat eredményeinek összevetése

A szoftveres és a manuális vizsgálat eltérő módszerek alkalmazásával különböző eredményekre jutott. Ennek ellenére mégis megfigyelhetők bizonyos összefüggések ezek között az eredmények között. Megállapítható, hogy az orosz propagandaszövegekre jellemző egyes jegyeket a különböző módszerek, megközelítések más-más módon ragadták meg, de ezek sok esetben ugyanazt a jellemzőt írják le.

A kvantitatív vizsgálat megállapításai között szerepel, hogy az orosz propagandaszövegekben – ahogy általában a propagandában – fontos szerepe van az ellenséges indulatok felkorbácsolásának, a düh/harag szításának; ezt a negatív érzelmi töltetű, elsősorban dühöt, haragot kifejező szavak gyakori használatával, illetve kisebb részben a beszélt nyelvi elemek alkalmazásával érik el. A kvantitatív vizsgálat további megállapítása, hogy az orosz propagandamédiamuok cikkeiben felfedezhetők az egyéni, szubjektív információfeldolgozásra utaló jellemzők. Szintén jelen van a moralizáló, ítélkező beszédmód.

Mindezeknek megtalálhatjuk a párhuzamait a falláciák és egyéb manipulatív eszközök között. Az ellenséges indulatok, harag szításával függ össze az összes *ad hominem* típusú fallácia: *ad personam*, *ad hominem circumstantiae*, genetikai hibás érv, *ad hominem tu quoque*, *reductio ad Hitlerum*/náci kártya, kútmérgezés, hamis szándéktulajdonítás. Ezek az érvek mind az ellenfél lejáratását, az ellenféllel szembeni negatív hangulatkeltést, esetenként akár a démonizálást szolgálják, ami összefügg a harag és a düh felkorbácsolásával. Ezeknek az eszközöknek a segítségével két cél is elérhető: egyrészt le lehet járatni és hitelteleníteni a rezsim ellenfeleiként felfogott személyeket, akik kritikát fogalmaznak meg a hivatalos narratívával szemben, másrészt fokozni lehet az indulatok „hőfokát”, a „bódulatot”, ami hozzájárul a kritikus, racionális gondolkodás háttérbe szorulásához, és a heurisztikus gondolkodás használatára, a felkínált értelmezések automatikus elfogadására ösztönöz. Az egyéb megtévesztő technikák közül ide tartozik elsősorban a telített nyelvezet, a tükrözés, illetve sok esetben a sugallat és a jóslás; a stilisztikai eszközök közül az ellenséges indulatok keltésével függ össze még a gúny és az irónia.

A szubjektív információfeldolgozással, illetve a rendelkezésre álló információ alapján való hamis, téves következtetésekkel függenek össze tágabb értelemben az alábbi falláciák: szalmabábérvelés, csúszós lejtő, az összes ok-okozati fallácia (*petitio principii*, *post hoc*, *cum*

hoc, ok-okozat felcserélése, *secundum quid*, texasi mesterlövész falláciája, hamis dilemma, aránytalanság).

A fallációk vizsgálata és a pszicholingvisztikai elemzés tehát ugyanannak a technikának, illetve ugyanazon szövegjellemzőknek a különböző vetületét ragadja, meg, és rámutat arra, hogy egyrészt a negatív, ellenséges érzelmek keltésével, másrészt a rendelkezésre álló információk szubjektív interpretációjával, a rajtuk alapuló hamis ok-okozati kapcsolatokkal igyekeznek az olvasót manipulálni a vizsgált orosz propagandaszövegek. Ilyen módon a kétféle elemzés eredményei alátámasztják egymást.

5.5. Összegzés

A fejezet bemutatta a kvalitatív vizsgálat kategóriáit, a narratívákat, illetve a fallációkat.

Megállapítottam, hogy bár az egyes sajtóorgánumok meglehetősen nagy szórást mutatnak abból a szempontból, hogy sok esetben különböző narratívák dominálnak az egyes témák esetében, a különféle témákkal kapcsolatban meglehetősen jól kirajzolódnak a propagandacikkekben használt legfontosabb narratívák, ami a sajtótermékek közötti bizonyos szintű koordinációt jelez.

A fejezet részletesen ismertette a fallációk vagy érvelési hibák mibenlétét, illetve típusait, amelyeken a vizsgálat kvalitatív része alapult, továbbá összesítette a vizsgált szövegtörzsben azonosított fallációkat, összehasonlítva azok gyakoriságát és következtetéseket fogalmazva meg belőlük kiindulva a vizsgált szövegek megtévesztési és manipulációs tendenciáira vonatkozóan. A fejezetben megállapítottam, hogy a vizsgált orosz propagandaszövegek számos hamis érveléssel és manipulatív eszközzel élnek rendszeresen, melyek közül a leggyakoribbak a hamis szándéktulajdonítás, az *ad hominem/ad personam érvelés*, a náci kártya/*reductio ad Hitlerum*, a hamis tekintélyre hivatkozás (*argumentum ad verecundiam*). Eléggé gyakorinak tekinthető még a *tu quoque* érvelés (*whataboutism*), az elsietett következtetés (*secundum quid*) és a tükörvádaskodás. A fejezet végén összevettem a kvantitatív és kvalitatív vizsgálat eredményeit, és kiemeltem az eredmények érintkezési pontjait.

A narratívák és a fallációk több ponton összefüggenek, ez különösen szembetűnő az *ad nauseam* és az *ad hominem* fallációk esetében.

A kvalitatív kategóriák között felsorolt érvelési hibákon és egyéb megtévesztő eszközökön kívül igyekeztem számba venni még egyrészt bizonyos gyakran előforduló

stiliztikai eszközöket, melyek jellemzőek a vizsgált szövegekre, bár az elemzésnek nem célja a szöveg stilisztikai vizsgálata. Ez a három eszköz az irónia, a gúny és a metaforák.

A korpusz terjedelmét és a manipulatív eszközök számát alapul véve az állapítható meg, hogy átlagban legalább három-négyoldalanként találkozik az olvasó valamilyen manipulatív eszközzel.

A ténybeli meg nem felelések tekintetében (melyek vizsgálata nem volt az elemzés közvetlen célja) a korpusz időbeli metszete miatt megfigyelhető a békeidő és a háborús időszak propagandája közötti különbség. Általánosságban elmondható, hogy míg békeidőben nagyobb szerepe volt a falláciáknak és az egyéb manipulatív eszközöknek, addig a háború alatt ezek háttérbe szorultak, és helyüket a hamis, valótlan narratívák vették át.

6. Összegzés

6.1. Az értekezés interdiszciplináris összefüggései

Az értekezés a téma szerteágazó volta, illetve amiatt, hogy nem sorolható be egyértelműen egyetlen tudományág alá, interdiszciplináris megközelítést alkalmazott: az elméleti megalapozás egyaránt megvizsgált a kommunikációtudomány, a hadtudomány és a nemzetbiztonsági tanulmányok körébe tartozó fogalmakat, miközben nagymértékben épített az episztemológia (filozófia) fogalmaira és módszereire. A különböző tudományágak nézőpontjait integrálta a fogalmak összehasonlító osztályozása, amely egységes keretrendszerbe illesztette a fogalmakat, rámutatva a közöttük lévő különbségekre és hasonlóságokra.

A kvantitatív vizsgálat a pszicholingvisztika és a politikai pszichológia eredményeire támaszkodott, a kvalitatív vizsgálat elsősorban az informális logika által leírt hamis érvelésekkel (fallációkkal) operált.

6.2. A kutatás eredményei, következtetések

Az értekezés célja az orosz információs befolyásolás természetének feltérképezése volt, ezen belül az információs hadviselés, dezinformáció, propaganda és más rokon fogalmak definiálása, elhatárolásuk egymástól és egymáshoz való viszonyuk meghatározása; az orosz információs befolyásolás nyelvi eszközeinek, jellemzőinek leírása a természetesnyelv-

feldolgozáson (NLP) alapuló szoftveres, illetve a hamis érvelések (fallációk) kimutatásán alapuló manuális vizsgálat segítségével.

Az alapfogalmakat tisztázó fejezetek körüljárták az információs befolyásoláshoz kapcsolódó, azt leíró különböző fogalmakat, bemutatták azok eredetét, a fogalmak meghatározásával foglalkozó legrelevánsabb szakirodalmat, és kritikailag értelmezték és összehasonlították az egyes szerzők definícióit, illetve az adott fogalommal kapcsolatos értelmezését, továbbá igyekeztek kiválasztani az elemzett értelmezések közül a leginkább pontosat, helytállót és a kutatás felfogásával leginkább összhangban lévőket.

A fogalmakat összegző és osztályozó fejezetben megállapítottam, hogy míg a reflexív kontroll az információs befolyásolás elméleti megalapozását adja, addig az álhír, propaganda, dezinformáció, aktív intézkedések és pszichológiai/lélektani hadviselés fogalmak annak gyakorlati megvalósításait írják le.

A jakobsoni kommunikációs modellt alapul véve elkülöníthetők a vizsgált fogalmak igazságtartalom (üzenet), az eredet transzparenciája (közlő), alkalmazási terület (kontextus) és címzett alapján. Így elkülöníthető az alapvetően valós (bár részrehajló) fehér propaganda, az alapvetően hamis fekete propaganda, álhír és dezinformáció és a vegyes szürke propaganda; az ismert forrásból származó propaganda és pszichológiai hadviselés, a bizonytalan forrású álhír és az ismeretlen vagy fedett forrású dezinformáció (ahol a fedett jelleg nem feltétlenül az eredetre vonatkozik, hanem a címzett is lehet fedett); a közéletben, a civil életben, illetve békeidőben használt propaganda és álhír, a katonai szférában/háborús időszakban alkalmazott pszichológiai hadviselés, és a kettő között elhelyezkedő titkosszolgálati szférában alkalmazott dezinformáció; az elsősorban a döntéshozóknak szánt dezinformáció, a lakosságnak szánt propaganda és álhír, illetve az ellenséges haderőnek (és esetleg a hátországnak) szánt pszichológiai hadviselés.

Egy harmadik lehetséges osztályozás annak alapján próbálja egymáshoz képest elhelyezni a fogalmakat, hogy milyen célt kívánnak elérni, illetve milyen mélységben, milyen mértékben kívánják befolyásolni a befogadót. Így a fogalmak egy skála mentén helyezkednek el, melynek elején helyezkedik el a megtévesztést célzó álhír, majd a bizonyos konkrét esetekben döntéshozatal befolyásolására törekvő dezinformáció, ezeket követi a gondolkodás és attitűd befolyásolását célzó pszichológiai/lélektani hadviselés, míg a skála végén az indoktrinációt célul kitűző propaganda áll.

Az is megállapításra került, hogy a dezinformáció az aktív intézkedések részét képezi a titkosszolgálati terminológiában, míg a kurrens hadtudományi felfogásban a dezinformáció a hibrid hadviselés egyik eleme, lehetséges formája.

Az értekezés empirikus része a propagandaszövegek nyelvi jellemzőinek megállapítására irányult, és a tartalomelemzés módszertani elvein alapult. A kvantitatív vizsgálat a LIWC pszicholingvisztikai kutatásokon alapuló szövegelemző szoftver 2022-es verziója segítségével összehasonlított négy orosz internetes propagandamédium több mint 700 darab, három fő témával (Covid19 elleni vakcinák, Alekszej Navalnij mérgezési ügye, orosz–ukrán háború) foglalkozó, felerészt orosz, felerészt angol nyelvű cikkeiből álló, mintegy 1000 oldal terjedelmű korpuszt négy megbízhatónak, objektívnek és pártatlannak tartott nyugati internetes médium azonos témájú (megegyező kulcsszavakat tartalmazó) újságcikkeivel. A szoftveres vizsgálat több, a felhasznált szókatégoriák gyakoriságának elemzésén alapuló paraméter esetében is számottevő eltérést mutatott ki a két korpusz között. (Sajnos a szoftver technikai korlátai miatt csak az angol nyelvű szövegek gépi vizsgálatára nyílt lehetőség, az orosz nyelvű szövegek esetében az elemzés nem nyújtott megbízható eredményeket.)

Rendkívül szignifikáns (20%-ot jóval meghaladó) eltérés tapasztalható a két korpusz szövegei között az alábbi paraméterekben: belátás, bizonyosság, harag/düh, moralizálás, társalgási (beszélt nyelvi) stílus, azon belül netspeak az orosz médiumok korpuszának javára, míg a szorongás/aggódás és az udvariasság paraméterek tekintetében a kontrollkorpusz javára. 20% körüli vagy azt némivel meghaladó eltérés tapasztalható az alábbi paramétereknél a kontrollkorpusz javára: hitelesség (komplex kategória), pozitív érzelmek, percepció (ezen belül mozgásbeli, térbeli és auditív percepciók).

A vizsgálat eredményei alapján az orosz propagandaszövegek legfontosabb jellemzői az informális, beszélt nyelvi stílus, ezen belül is a netspeak, vagyis az internetes nyelvhasználatra jellemző szókészlet, a haragot/dühöt kifejező szókincs sokkal magasabb aránya, a moralizálásra utaló szavak nagyobb gyakorisága, valamint a belátásra utaló (egyéni/szubjektív információfeldolgozást tükröző) és bizonygatást szolgáló szavak nagyobb aránya.

Ezek az eredmények úgy értelmezhetők, hogy a propagandacikkekből álló korpuszban felfedezhetők mind az érzelmekkel való manipulálásra, tehát propagandisztikus célokra utaló jegyek (harag/düh, moralizálás, társalgási stílus prominens szerepe), mind megtévesztésre irányuló, tehát dezinformációs tendenciák (belátásra, bizonyosságra utaló szókincs fokozott jelenléte, percepcióra utaló szókincs kisebb aránya). Ezek az eredmények egybeesnek a szakirodalom számos, a megtévesztő célú szövegek jellemzőire vonatkozó megállapításával (Mihalcea és Strapparava 2009; Zhou és munkatársai 2020). A vizsgálat eredménye abból a szempontból is tanulságos, hogy bebizonyította, szoftveres eszközökkel is kimutatható az orosz propagandacikkek manipulatív jellege, illetve hogy a LIWC-2022 szoftverrel történő vizsgálat

akár alkalmas lehet egyes szövegek propagandajellegének számszerű kimutatására. A gyakorlati alkalmazáshoz azonban további vizsgálatokra lenne szükség, melyek a médiumok szélesebb körét vennék alapul, és konkrét határértékeket jelölnének ki.

A kvalitatív vizsgálat ugyancsak a kvantitatív részben felhasznált korpuszból indult ki, azonban szoftveres helyett manuális, humán vizsgálati módszerrel igyekezett kimutatni olyan jellemzőket, amelyek a szövegek manipulatív jellegéről tanúskodnak. Ehhez a hamis érvelések (falláciák) kategóriáját használtam fel, és 40 különböző ilyen hamis érvelés, további 5 időnként falláciának is nevezett egyéb manipulatív eszköz, illetve 3 általam azonosított megtévesztő technika jelenlétét vizsgáltam az orosz propagandamédiumok cikkeiből álló korpuszban. Ezek közül összesen 29 fallácia és 6 egyéb eszköz/technika jelenlétét sikerült kimutatnom. Ezek közül messze a leggyakoribb a telített nyelvezet falláciája, amelynek jelenlétét a szoftveres elemzés is kimutatta. Kiemelkedő gyakorisággal alkalmazták továbbá a vizsgált szövegek a hamis szándéktulajdonítás (amikor rosszindulatú szándékot tulajdonítanak a negatív színben feltüntetni kívánt szereplő valamely cselekedetének vagy kijelentésének), a lejárató, gyalázó *ad hominem/ad personam érvelés*, a náci kártya/*reductio ad Hitlerum* (szinte kizárólag az orosz–ukrán háborúval kapcsolatos témákban fordul elő), a hamis tekintélyre hivatkozás fogásait. Eléggyé gyakorinak tekinthető még a *tu quoque* érvelés (*whataboutism*), az elsietett következtetés (*secundum quid*) és a tükörvádaskodás.

Mivel a korpusz összeállításánál ügyeltem arra, hogy az lehetőleg reprezentatív képet adjon az orosz propagandamédiumok szövegeiről (orosz és angol nyelvű, külföldi és belföldi közönségnek szánt, állami és magántulajdonú, eltérő szerkesztői gyakorlatot követő médiumok), a korpusz reprezentativitását feltételezve ezeket a hamis érveléseket az orosz propagandaszövegekre jellemző manipulatív fogásoknak nevezhetjük.

Ennek alapján megállapítható, hogy a hamis érvelések szignifikánsan jelen vannak a vizsgált orosz propagandaszövegekben, és a manipulatív eszköztár fontos elemét képezik. Azt is ki lehet jelteni, hogy Ukrajna 2022-es orosz inváziója után, a háborús körülmények között az orosz propagandaszövegekben a hamis érvelések gyakorisága visszaszorult, és helyüket a valótlanosságok, a hamis információkat tartalmazó narratívák vették át, vagyis a hamis érvelések az orosz információs befolyásolás/propaganda „puha” eszköztárába tartoznak, kiélezett helyzetekben viszont a direkt megtévesztés, dezinformáció veszi át a helyüket.

A falláciák vizsgálata és a pszicholingvisztikai (szoftveres) elemzés ugyanannak a technikának, illetve ugyanazon szövegjellemzőknek a különböző vetületét ragadja meg, de egyaránt rámutat arra, hogy a vizsgált orosz propagandaszövegek egyrészt a negatív, ellenséges érzelmek keltésével, másrészt a rendelkezésre álló információk szubjektív interpretációjával, a

rajtuk alapuló hamis ok-okozati kapcsolatokkal igyekeznek az olvasót manipulálni. Ilyen módon a kétféle elemzés eredményei alátámasztják egymást.

6.3. A hipotézisek teljesülése – válaszok a kutatási kérdésekre

A kutatás alapfeltételezése az volt, hogy az orosz információs befolyásolás produktumaiban, a propagandaszövegekben a megtévesztő jelleg nem csupán tényellenőrzés, hanem a nyelvi jellemzők vizsgálata révén is kimutatható. Bár a megtévesztő szövegek nyelvi jellemzőit korábban számos kutatásban vizsgálták, kifejezetten az orosz propagandaszövegek tekintetében ilyen elemzést tudomásom szerint nem végeztek. Az említett elemzések a pszicholingvisztikai jellemzők vizsgálatára terjedtek ki (ahogy jelen értekezésben a LIWC-22 segítségével végzett elemzés), viszont a fallációk kimutatása a propagandaszövegekben az utóbbi időben kevesebb figyelmet kapott.

Az empirikus vizsgálat kvantitatív és kvalitatív része is igazolta azt a kiinduló feltételezést, hogy az orosz propagandaszövegek rendelkeznek olyan nyelvi jegyekkel, amelyek alapján igazolható és kimutatható a szövegek megtévesztő jellege tényellenőrzés nélkül is. Ez azt is jelenti, hogy ezek a szövegek nyelvi jellemzőikben különböznek más szövegektől, például a mértékadó, objektivitásra és pártatlanságra törekvő médiumok hírcikkeitől. Ez az eltérés elsősorban a negatív érzelmek, ellenséges indulatok felkorbácsolására irányuló nyelvi eszközök használatában és a logikailag hamis érvelések, fallációk gyakori alkalmazásában érhető tetten.

1. A különböző releváns tudományágak szempontrendszere alapján milyen különbségek fedezhetők fel az információs hadviselés, a dezinformáció, a propaganda és más rokon fogalmak között, és hogyan lehet őket legpontosabban definiálni, fogalmilag megragadni?

1. hipotézis: A jelenség és a fogalmak interdiszciplináris elemzése pontosabb definíciókhoz vezet, és kialakítja az orosz információs hadviselés elemzéséhez szükséges szempontrendszert.

Az információs hadviselés, propaganda, dezinformáció, álhír, pszichológiai/lélektani hadviselés, reflexív kontroll, aktív intézkedések, hibrid hadviselés különböző szférákból (katonai, titkosszolgálati, sajtó) származnak, és lényegében ugyanannak a jelenségnek a különböző aspektusait ragadják meg, melynek lényege az információ révén történő, manipulatív (nem transzparens, a logika és az objektív tájékoztatás szabályait sértő, az érzelmekre ható) eszközök segítségével történő befolyásolás. Ez nem feltétlenül hamis, hanem

sokszor csak félrevezető, megtévesztő információk terjesztését jelenti, emiatt a dezinformáció és az álhír nem írják le eléggé pontosan a vizsgált jelenséget, az aktív intézkedések és a hibrid hadviselés pedig szerteágazóbb tevékenységet jelölnek, melynek csak egyik ága a megtévesztő információk terjesztése.

A jelenséget a legteljesebben megragadó és valószínűleg legszélesebb körben alkalmazott terminus a kommunikációtudomány és a szociológia területén alkalmazott *propaganda*, amely azonban annyiban nem pontos, hogy nem csak hazug, manipulatív és megtévesztő (fekete és sötét propaganda), hanem valós információkon alapuló és a közjót szolgáló (fehér propaganda) is lehet. Egy másik lehetséges fogalom az *információs hadviselés*, amely szintén megfelelően átfogó a jelenség leírásához, viszont nyugati (alapvetően amerikai) és orosz értelmezése jelentősen eltér egymástól, és az eredeti nyugati értelmezés magában foglal olyan tevékenységeket (kiberhadviselés), amelyek különböznek az általam vizsgált jelenségtől. Bár megfigyelhető az elsősorban a lélektani hadviselés elemeire koncentráló orosz értelmezés visszahatása a nyugati értelmezésre, ami miatt eredeti jelentésétől eltávolítva, ernyőterminusként alkalmas lehet a különböző információs befolyásolási tevékenységek megragadására, beleértve a katonai és titkosszolgálati alkalmazási területeket is. A fenti problémák miatt azonban szerencsésebbnek tartom egy olyan terminus alkalmazását, amely nem rendelkezik a felsoroltakhoz hasonló szerteágazó jelentéssel; ezt a funkciót tölthetné be az *információs befolyásolás* kifejezés, amely nem köthető konkrét alkalmazási területhez és nem restriktív abban az értelemben, hogy nemcsak hamis információk használatára vonatkozhat. Kritikaként lehet viszont megfogalmazni, hogy ez a terminus akár minden nyelvi produktumra kiterjeszhető, nemcsak a manipulatív jellegűekre, hiszen minden nyelvi aktus célja valamilyen hatás kiváltása, a hallgató befolyásolása.

Mint a fentiekben láttuk, az információ révén történő befolyásolás számos tudományág felől megközelíthető, ám legrelevánsabbnak, illetve a legtöbb eredménnyel kecsegtetőnek a kommunikációtudomány, a nyelvészet (azon belül is elsősorban a pszicholingvisztika) és a filozófia (episztemológia, informális logika) tűnik. A jelenség egyes különálló aspektusainak (történet, szervezeti keretek, társadalmi háttér) kutatása ugyanakkor a hadtudomány/hadtörténet, illetve a nemzetbiztonsági tanulmányok/titkosszolgálatok története, továbbá a történettudomány, valamint a szociálpszichológia területéhez tartozik.

2. Milyen nyelvi eszközökkel operál az orosz információs befolyásolás?

2. *hipotézis: Az orosz információs befolyásolás legfontosabb nyelvi eszközei az érzelmek manipulálására szolgáló szókészlet, illetve a hamis érvelési sémák (falláciák).*

Az orosz információs befolyásolás legfontosabb nyelvi eszközei az érzelmek manipulálására szolgáló szókészlet, illetve a hamis érvelési sémák, amelyek érvénytelen logikai konstrukciókat alkalmaznak, ezáltal megtévesztve a befogadót annak érdekében, hogy igaznak fogadjon el valamely üzenetet.

3. Milyen nyelvi jellemzőket lehet kimutatni a természetesnyelv-feldolgozás (NLP) segítségével mint a propagandaszövegek megkülönböztető jegyeit?

3. hipotézis: A természetesnyelv-feldolgozás segítségével kimutatható a propagandaszövegek érzelmi tartalmú szavainak aránya, amely pozitív–negatív érzelmi skála mentén elhelyezhető, illetve a percepcióval kapcsolatos, belátásra, bizonyosságra utaló szavak arányából kimutatható, hogy megtévesztő célú a kommunikáció.

A kutatásban alkalmazott kvantitatív elemzés igazolta, hogy a természetesnyelv-feldolgozás módszerei, a szókészlet pszicholingvisztikai kategóriák mentén történő elemzése, konkrétan a LIWC-22 szövegelemző szoftver alkalmas a propagandaszövegek számos nyelvi jellemzőjének kimutatására. A vizsgált szövegkorpusz elemzése alapján az állapítható meg, hogy az orosz információs befolyásolás legfőbb célja ezeknek a nyelvi jellemzőknek, eszközöknek az alkalmazásával a negatív érzelmek gerjesztése a kedvezőtlen színben bemutatni kívánt személyekkel, országokkal, egyéb entitásokkal kapcsolatban.

4. Milyen, az információs befolyásolást szolgáló hamis érvelések (falláciák) alkalmazása jellemző az orosz propagandaszövegekre, és milyen funkciót töltenek be ezek?

4. hipotézis: Az orosz propagandaszövegek informális logikai elemzése segítségével kimutathatóak az orosz propagandaszövegekben leggyakrabban alkalmazott hamis érvelések (falláciák), amelyek torzított valóságérzékelést eredményezhetnek a befogadónál.

A vizsgált korpusz adatai alapján az orosz propagandaszövegek jelentős gyakorisággal alkalmaznak hamis érveléseket (falláciákat). Ezek közül a legtöbbször előfordulók a telített nyelvezet, a hamis szándéktulajdonítás, a lejárató, gyalázó *ad hominem/ad personam érvelés*, a náci kártya/*reductio ad Hitlerum*, a hamis tekintélyre hivatkozás (*argumentum ad verecundiam*), a *tu quoque* érvelés (*whataboutism*) és az elsietett következtetés (*secundum quid*).

6.4. Új tudományos eredmények

1. Elsőként vizsgáltam meg az információs befolyásoláshoz köthető valamennyi jelentős fogalom történetét, a leírásukra és definiálásukra tett fontosabb kísérleteket, és határoztam meg egymáshoz való viszonyukat, a köztük lévő összefüggéseket, hasonlóságokat és különbségeket, osztályoztam és rendszerbe foglaltam őket.

2. Elsőként vizsgáltam az információs befolyásolás természetét átfogó interdiszciplináris keretben, a hadtudomány, a kommunikációtudomány, a nemzetbiztonsági tanulmányok, a nyelvészet (pszicholingvisztika) és a filozófia (episztemológia, informális logika) eredményeinek felhasználásával, illetve utóbbi két tudományág módszereinek együttes alkalmazásával.

3. Igazoltam, hogy a természetesnyelv-feldolgozás módszere (NLP), a szókészlet pszicholingvisztikai kategóriák mentén történő elemzése az orosz propagandaszövegek esetén képes a megtévesztés és manipuláció nyelvi eszközeinek kimutatására.

4. Kimutattam, hogy a hamis érvelések (falláciák) azonosítása segítséget nyújt az orosz propagandaszövegek megtévesztő üzeneteinek elemzéséhez, azok manipulatív voltának bizonyításához.

5. Feltérképeztem azokat a nyelvi eszközöket, illetve jellemzőket (pszicholingvisztikai paraméterek és hamis érvelések), amelyek az orosz információs befolyásolás nyelvi produktumaiban jelentős gyakorisággal fordulnak elő, emiatt az orosz propaganda tipikus fogásainak tekinthetők.

6.5. A kutatási eredmények gyakorlati relevanciája, ajánlások, további lehetséges kutatási irányok

Az alábbiakban megkísérlem összefoglalni, hogy a dolgozat eredményeinek milyen gyakorlati jelentősége van, illetve milyen gyakorlati felhasználási lehetőségei lehetnek, valamint milyen további irányokban érdemes folytatni, továbbfejleszteni a kutatást.

Az értekezés elméleti része, az információs hadviseléshez kapcsolódó fogalomtörténeti áttekintés, a fogalmak tisztázása és rendszerezése az alapkutatások körébe sorolható, ennek

ellenére közvetetten ezeknek az eredményeknek is van gyakorlati jelentősége, hiszen elősegítik a témával kapcsolatos későbbi gyakorlati kutatások, illetve azok eredményeinek alkalmazása során a fogalmi pontosságot, a fogalmi zűrzavar elkerülését, illetve segítenek megérteni az információs hadviseléshez kapcsolódó fogalmak természetét.

Az értekezés empirikus része a manipuláció nyelvi eszközeinek azonosításával segíti a manipulatív szövegek felismerését, továbbá lehetővé teszi, hogy a szubjektív értékelésen túlmenően mérhető, számszerűsíthető, objektíven azonosítható módon is megállapítható legyen egy szövegről, hogy az manipulatív funkciót tölt be, illetve eszközöket kínál annak kifejtéséhez, miben áll a propagandaszövegek manipulatív jellege.

A kvantitatív vizsgálat egy lehetséges megközelítést (pszicholingvisztikai elemzés) kínál ehhez, egyúttal bemutat egy szoftvert, amely alkalmas a propagandaszövegek speciális, manipulációra utaló jellemzőinek kimutatására. Ennek a jól ismert és könnyen hozzáférhető szoftvernek (LIWC-22) az alkalmazásával lehetőség nyílik arra, hogy humán, manuális elemzés nélkül azonosítható legyen, ha egy adott szöveg bizonyos azonosítható pszicholingvisztikai jellemzőkben eltér a hasonló típusú szövegektől, és a propagandaszövegekre utaló jellemzőket mutat. Ezeknek a jellemzőknek a megbízható azonosításához optimális lenne további, szélesebb körű (nemcsak orosz, hanem más országhoz köthető, több különböző médiumot és szövegtípust felölelő korpuszt felhasználó) vizsgálatok elvégzése. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy egy ilyen automatizált eljárásnak mindig vannak kockázatai, ezért nagyon óvatossá kell lenni az alkalmazásával, és elkerülendő, hogy valamiféle felületes kategorizálássá váljon, amely egy adott mintának való megfelelés vagy meg nem felelés alapján „beskatulyáz”, „stigmatizál” szövegeket.

A kvalitatív vizsgálat eredményének, a jellemző falláciák azonosításának gyakorlati jelentősége, hogy segít azoknak a hamis érveléseknek a felismerésében, amelyeket az orosz (és feltehetően más) propagandaszövegek előszeretettel alkalmaznak. Ezen hamis érvelések, hibás logikai konstrukciók bemutatásának az oktatásban, a propagandával szembeni ellenálló képességet, médiatudatosságot célzó felvilágosító képzésekben komoly szerepe lehet: a leggyakoribb falláciákat, azok felismerésének módját célszerű lenne az iskolai oktatásba is beépíteni annak érdekében, hogy a diákok elsajátítsák a félrevezető érvelések felismerésének készségét, és később tudatos médiafogyasztóvá válhassanak, fel legyenek vértézve az ilyen jellegű manipuláció ellen. (Továbbá a falláciák megismerése nagyban fejleszthetné a vitakészséget és a kritikus gondolkodást is általában.) Az orosz információs manipuláció, rosszindulatú médiabefolyás elleni védekezés jegyében a nagyközönség számára készült

tájékoztató anyagoknak ajánlatos lenne tartalmazniuk a leggyakoribb fallációk felismerésével kapcsolatos információkat, és arra törekedniük, hogy elősegítsék azok azonosításának készségét.

A kutatás továbbfejlesztésének lehetséges fő irányai a szövegtörzs kiterjesztése, illetve más országok információs befolyásának vizsgálata. Az orosz propaganda nyelvezetéről, pszicholingvisztikai és informális logikai jellemzőiről pontosabb képet adhatna további médiumok és témák bevonása a vizsgálatba, ami egyúttal összehasonlítható lenne jelen vizsgálat eredményeivel is, azokat árnyalhatná, megerősíthetné vagy cáfolhatná. Rendkívül érdekes lenne hasonló jellegű vizsgálatot elvégezni más országok vagy nem állami szereplők propagandaszövegeivel kapcsolatban, mind angolul, mind más nyelveken. Az országok közül elsősorban Kína, a kínai állami propaganda és annak háttere érdemelne figyelmet. A nem állami szereplők tekintetében fontos kapcsolódási pont lehet a terrorista szervezetek propagandaanyagainak tanulmányozása abból a szempontból, hogy a negatív érzelmek megjelenése a nyelvezetben milyen szerepet játszik a befogadók radikalizációjában, mivel hasonló folyamat rekonstruálható a vizsgált propagandaszövegek esetében a politikai pszichológiai elméletek alapján.

Irodalomjegyzék

Felhasznált irodalom

- Abrams, Steve. „Beyond Propaganda: Soviet Active Measures in Putin’s Russia”. *Connections* 15 (2016. Winter): 5–31. <http://dx.doi.org/10.11610/Connections.15.1.01> Research.
- Ackermann, Spencer. „Newest U.S. Counterterrorism Strategy: Trolling”. *Wired*, 2012. július 18. <http://www.wired.com/2012/07/counterterrorism-trolls/all/>.
- „Active Measures: A Report on the Substance and Process of Anti-U.S. Disinformation and Propaganda Campaigns”. US Department of State, 1986. 0. <http://insidethecoldwar.org/sites/default/files/documents/Soviet%20Active%20Measures%20Substance%20and%20Process%20of%20Anti-US%20Disinformation%20August%201986.pdf>.
- Aczél Petra. „Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez”. *Századvég* 84., sz. 2017/2 (2017): 5–25.
- Adams, S. H. „Statement analysis: What do suspects’ words really reveal?” *FBI Law Enforcement Bulletin* 65, sz. 10 (1996). <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/statement-analysis-what-do-suspects-words-really-reveal>.
- Adamsky, Dmitry (Dima). „Cross-Domain Coercion: The Current Russian Art of Strategy”. *Proliferation Papers*, sz. 54 (2015): 9–43.
- Afroz, Sadia, Michael Brennan, és Rachel Greenstadt. „Detecting hoaxes, frauds, and deception in writing style online”. In *Proceedings of the IEEE Symposium on Security and Privacy (SP’12)*, 461–75. Los Alamitos, CA, 2012.
- Al Jazeera*. „Russia denies military forces killed Bucha civilians in Ukraine”. 2022. április 4. <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/4/kremlin-rejects-accusation-russian-forces-killed-bucha-civilians>.
- Alaphilippe, Alexandre, Gary Machado, Roman Adamczyk, és Antoine Grégoire. „Uncovered: 265 coordinated fake local media outlets serving Indian interests”. EU Disinfo Lab, 2019. november 26. <https://www.disinfo.eu/publications/uncovered-265-coordinated-fake-local-media-outlets-serving-indian-interests>.
- Alimardani, Mahsa, és Mona Elswah. „Online Temptations: COVID-19 and Religious Misinformation in the MENA Region”. *Social Media + Society* 6, sz. 3 (2020): 1–4. <https://doi.org/10.1177/2056305120948251>.
- Allcott, Hunt, és Matthew Gentzkow. „Social media and fake news in the 2016 election”. *Journal of Economic Perspectives* 31, sz. 2 (2017): 211–36.
- Amann, Melanie, Matthias Gebauer, és Fidelius Schmid. „German Intelligence Intercepts Radio Traffic Discussing the Murder of Civilians”. *Der Spiegel*, 2022. április 7. <https://www.spiegel.de/international/germany/possible-evidence-of-russian-atrocities-german->

intelligence-intercepts-radio-traffic-discussing-the-murder-of-civilians-in-bucha-a-0a191c96-634f-4d07-8c5c-c4a772315b0d.

Amnesty International. „Ukraine: Ukrainian fighting tactics endanger civilians”. 2022. augusztus 4. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/08/ukraine-ukrainian-fighting-tactics-endanger-civilians/>.

„ANALYSIS FRAMEWORK”. OFFICE OF THE UN SPECIAL ADVISER ON THE PREVENTION OF GENOCIDE (OSAPG), é. n. https://www.un.org/ar/preventgenocide/adviser/pdf/osapg_analysis_framework.pdf.

Anna, Cara. „‘This tears my soul apart’: A Ukrainian boy and a killing”. *AP*, 2022. május 12. <https://apnews.com/article/russia-ukraine-kyiv-b63f3ab89fc9a042be8e149f3459db22>.

„Annual Report of the Security Information Service (BIS) for 2008”. Security Information Service (BIS), 2009. augusztus 31. <https://www.bis.cz/public/site/bis.cz/content/vyrocnizpravy/en/ar2008en.pdf>.

Apuzzo, Matt, és Benjamin Novak. „Hungary Rolls Out Red Carpet for Obscure Russian Bank, Stoking Spy Fears”. *The New York Times*, 2019. március 18. <https://www.nytimes.com/2019/03/18/world/europe/hungary-russian-bank-spy-orban-putin.html>.

Arjunan, Abhijith N. „Top 10 Unbiased News Sources That Report Pure Facts In 2022”. *Techworm* (blog), 2022. január 2. <https://www.techworm.net/2021/12/unbiased-news-sources.html>.

Bachelet, Michelle. „High Commissioner updates the Human Rights Council on Mariupol, Ukraine”. Előadás 50th Session of the Human Rights Council, 2022. június 16. <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/06/high-commissioner-updates-human-rights-council-mariupol-ukraine>.

Baklanov, Alexander. „‘Accessible only to State authorities’ Here’s how the EU explained its decision to sanction high-level Russian officials over Navalny’s poisoning”. *Meduza.io*, 2020. október 15. <https://meduza.io/en/feature/2020/10/15/accessible-only-to-state-authorities>.

Bakos, Ferenc, szerk. „Hibrid”. In *Idegen szavak és kifejezések szótára*, 330. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973.

Balmforth, Tom, és Polina Ivanova. „Russia declares media outlet The Insider a »foreign agent«”. *Reuters.com*, 2021. július 23. <https://www.reuters.com/business/media-telecom/russia-declares-media-outlet-insider-foreign-agent-2021-07-23/>.

Baraniuk, Chris. „Covid-19: How the UK vaccine rollout delivered success, so far”. *British Medical Journal*, sz. 372 (2021). <https://doi.org/10.1136/bmj.n421>.

Barbash, Fred. „U.S. Ties »Klan« Olympic Hate Mail to KGB”. *Washington Post*, 1984. augusztus 7. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1984/08/07/us-ties-klan-olympic-hate-mail-to-kgb/80918fe8-fcf0-46cf-bb58-726ee46d8ce9/>.

Barnett, Frank R., és Lord Carnes. „Introduction”. In *Political Warfare and Psychological Operations: Rethinking the US Approach*. Washington DC: National Defense University Press, 1989.

Barrett, Devlin, és David Filipov. „RT agrees to register as an agent of the Russian government”. *Washington Post*, 2017. november 9.
https://www.washingtonpost.com/world/national-security/rt-agrees-to-register-as-an-agent-of-the-russian-government/2017/11/09/bd62f9a2-c558-11e7-aae0-cb18a8c29c65_story.html?utm_term=.3554714300eb.

Barry, Dan, David Barstow, Jonathan D. Glater, Adam Liptak, és Jacques Steinberg. „CORRECTING THE RECORD; Times Reporter Who Resigned Leaves Long Trail of Deception”. *The New York Times*, 2003. május 11.
<https://www.nytimes.com/2003/05/11/us/correcting-the-record-times-reporter-who-resigned-leaves-long-trail-of-deception.html>.

BBC. „Israel outrage at Sergei Lavrov’s claim that Hitler was part Jewish”. 2022. május 2.
<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-61296682>.

BBC News. „Russia Lenta.ru editor Timchenko fired in Ukraine row”. 2014. március 12.
<https://www.bbc.com/news/world-europe-26543464>.

BBC News. „The key areas retaken near Kyiv”. 2022. április 2.
<https://www.bbc.com/news/live/world-europe-60949706/page/7>.

BBC News. „Ukraine war: Ukrainian fightback gains ground west of Kyiv”. 2022. március 23.
<https://www.bbc.com/news/world-europe-60847188>.

BBC News. „Путин о Навальном: если бы хотели отравить, довели бы дело до конца”. 2020. december 17. <https://www.bbc.com/russian/news-55329071>.

Benedek, Wolfgang, Veronika Bílková, és Marcello Sassòli. „REPORT ON VIOLATIONS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN AND HUMAN RIGHTS LAW, WAR CRIMES AND CRIMES AGAINST HUMANITY COMMITTED IN UKRAINE SINCE 24 FEBRUARY 2022”. Vienna: OSCE ODIHR, 2022. április 13.
<https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/515868.pdf>.

Benigni, Umberto. „Sacred Congregation of Propaganda”. In *Catholic Encyclopaedia*. Köt. 12. New York: The Encyclopedia Press, 1913.

Benkler, Yochai. „Epistemic Crisis”. In *Network Propaganda: Manipulation, Disinformation and Radicalization in American Politics*, 358. Oxford University Press, 2018.

Benkő Loránd, szerk. „Hibrid”. In *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, H-Ó:108. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.

Benkő Loránd, szerk. „Propagál”. In *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 1976.

Benkő Loránd, szerk. „Propaganda”. In *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Köt. 3. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 1976.

Benkő Loránd, szerk. „Propagandista”. In *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 1976.

- Ber, Ilya. „Definitely not ‘staged’. False allegations about the maternity hospital airstrike in Mariupol, debunked”. *Meduza.io*, 2022. március 12.
<https://meduza.io/en/feature/2022/03/12/definitely-not-staged>.
- Bertelsen, Olga. „Introduction: A Blind Spot for Active Measures”. In *Russian Active Measures: Yesterday, Today, Tomorrow*, 15–35. Stuttgart: ibidem Verlag, 2021.
- Bier, Daniel. „The Ante Hoc Fallacy”. *The Skeptical Libertarian* (blog), 2015. január 19.
<http://blog.skepticallibertarian.com/2015/01/19/the-ante-hoc-fallacy/>.
- Bisen, Arjun. „Disinformation is Drowning Democracy”. *Foreign Policy*, 2019. április 24.
<https://foreignpolicy.com/2019/04/24/disinformation-is-drowning-democracy/>.
- Bissinger, Buzz. „Shattered Glass”. *Vanity Fair*, 1998. szeptember.
<https://www.vanityfair.com/magazine/1998/09/bissinger199809>.
- Bittman, Ladislav. *The Deception Game*. Syracuse, New York: Syracuse University Research Corp, 1972.
- Bittman, Ladislav. *The KGB and Soviet Disinformation: An Insider’s View*. Washington: Pergamon-Brassey’s, 1985.
- Blandy, Charles W. „Provocation, Deception, Entrapment - The Russo-Georgian Five Day War”. Conflict Studies Research Centre, 209Kr. u. <http://conflictstudies.org.uk/files/04.pdf>.
- Boghardt, Thomas. „Operation INFEKTION. Soviet Bloc Intelligence and Its AIDS Disinformation Campaign”. *Studies in Intelligence* 53, sz. 4 (2009): 1–24.
- Bojtár, Endre. *Bevezetés a baltisztikába*. Budapest: Osiris, 1997.
- Boorstin, Daniel J. *The Image. A Guide to Pseudo Events in America*. New York: Vintage Books, 1961.
- Bowdish, Randall G. „Information Age Psychological Warfare”. *Military Review*, 1998. 0, 28–36.
- Boyd, Ryan L. „Psychological Text Analysis in the Digital Humanities”. In *Psychological Text Analysis in the Digital Humanities*, 161–89. Springer, 2017.
- Boyd, Ryan L., Ashwini Ashokkumar, Sarah Seraj, és James W. Pennebaker. „The Development and Psychometric Properties of LIWC-22”, 2022. 0.
<https://doi.org/10.13140/RG.2.2.23890.43205>.
- Bradshaw, Samantha, Philip N. Howard, és Hannah Bailey. „Social media manipulation by political actors now an industrial scale problem prevalent in over 80 countries – annual Oxford report”. Oxford Internet Institute, 2021. január 13. <https://www.oii.ox.ac.uk/news-events/news/social-media-manipulation-by-political-actors-now-an-industrial-scale-problem-prevalent-in-over-80-countries-annual-oxford-report/>.
- Bridge, Robert. „Pfizer admits to using aborted fetal tissue in developing its vaccines. So can Christians sign up for a job exemption now?” *RT*, 2021. október 8. <https://www.rt.com/op-ed/537011-pfizer-development-aborted-fetal-tissue/>.

Browne, Malachy, David Botti, és Haley Willis. „Satellite images show bodies lay in Bucha for weeks, despite Russian claims”. *The New York Times*, é. n.
<https://www.nytimes.com/2022/04/04/world/europe/bucha-ukraine-bodies.html>.

Browne, Malachy, és Dmitry Khavin. „Russian soldiers opened fire on a cyclist in Bucha, new video shows”. *The New York Times*, 2022. április 5.
<https://www.nytimes.com/2022/04/05/world/europe/bucha-shooting-video.html>.

Browne, Ryan. „What you need to know about BioNTech — the European company behind Pfizer’s Covid-19 vaccine”. *CNBC*, 2020. november 11.
<https://www.cnn.com/2020/11/11/biontech-the-european-company-behind-pfizers-covid-19-vaccine.html>.

Buller, D. B., és J. K. Burgoon. „Interpersonal deception theory”. *Communication Theory* 6, sz. 3 (1996): 203–42.

Butenko, Victoria, Olga Voitovych, Andrew Carey, James Frater, és Jeevan Ravindran. „Survivors emerge from rubble of Mariupol theater bombed by Russia”. *CNN*, 2022. március 17. <https://edition.cnn.com/2022/03/17/europe/ukraine-mariupol-bombing-theater-russia-intl/index.html>.

Call Between Alexey Navalny and FSB Officer Konstantin Kudryavtsev, 2020.
<https://www.youtube.com/watch?v=gwvA49ZXnf8&t=29s>.

Capraro, Robert M. „Significance level”. In *Encyclopedia of Measurement and Statistics*, 889–91. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2007.

Carroll, Rory. „Russia Today news anchor Liz Wahl resigns live on air over Ukraine crisis”. *Guardian*, 2014. március 6. <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/06/russia-today-anchor-liz-wahl-resigns-on-air-ukraine>.

Chekinov, S.G., és S. A. Bogdanov. „The Nature and Content of a New-Generation War”. *Military Thought*, 2013. 0, 12–23.

„CHILDREN”. The Attack on the Donetsk Regional Academic Theatre in Mariupol, Ukraine”. Amnesty International, 2022. június 30.
<https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/5713/2022/en/>.

Chotikul, Diane. „The Soviet Theory of Reflexive Control in Historical and Psychocultural Perspective: A Preliminary Study”. C3CM Joint Test Force, 1986. július.
<https://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/30190/soviettheoryofre00chot.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Cipriano, Ralph. „Another Rolling Stone Rape Article has Major Holes”. *Newsweek*, 2014. december 11. <https://www.newsweek.com/another-rolling-stone-rape-article-has-major-holes-291257>.

„Claim”. In *Cambridge Dictionary*. Cambridge University Press, é. n.
<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/claim>.

Clark, Anastasia. „Russia Warns »Obliged« to Detain Kremlin Critic Navalny on Return”. *The Moscow Times*, 2021. január 14. <https://www.themoscowtimes.com/2021/01/14/russia-says-obliged-to-detain-navalny-upon-return-a72611>.

„Clout”. In *The Britannica Dictionary*, 2022. <https://www.britannica.com/dictionary/clout>.

Cobain, Ian. „Revealed: US spy operation that manipulates social media”. *Guardian*, 2011. március 17. <https://www.theguardian.com/technology/2011/mar/17/us-spy-operation-social-networks>.

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Pub. L. No. 78 (1951), No. 1021 U.N.T.S. 277 (1948).
<https://www.un.org/en/genocideprevention/genocide.shtml>.

Copi, Irving M., Carl Cohen, és Victor Rodych. *Introduction to Logic*. New York ; London: Routledge, 2019.

Corner, John. „Mediated politics, promotional culture and the idea of ‘propaganda’”. *Media, Culture&Society* 29 (2007): 669–77.

Culbertson, Alix. „Ukraine war: Putin’s spokesman Dmitry Peskov denies war crimes but admits »significant« Russian losses”. *Sky News*, 2022. április 8.
<https://news.sky.com/story/ukraine-war-putins-spokesman-denies-war-crimes-but-admits-significant-russian-losses-12584552>.

Cull, Nicholas J., David Culbert, és David Welch. *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*. ABC-CLIO, 2003.

D’Alessio, Federico Alistair. „Do not believe Putin’s propaganda, there are far more neo-Nazis among the pro-Russians”. *Small Wars Journal* (blog), 2022. június 14.
<https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/do-not-believe-putins-propaganda-there-are-far-more-neo-nazis-among-pro-russians>.

Damer, T. Edward. *Attacking Faulty Reasoning: A Practical Guide to Fallacy-Free Arguments*. Boston: Wadsworth Cengage Learning, 2009.

Daniel, Donald C., és Katherine L. Herbig. *Strategic Military Deception*. New York: Pergamon Press, 1981.

Darczewska, Jolanta, és Piotr Źochowski. „Active measures: Russia’s key export”. Warsaw: Centre for Eastern Studies/Ośrodek Studiów Wschodnich, 2017. május 30.
<https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/point-view/2017-05-30/active-measures-russias-key-export>.

Davis, Julia. „‘Russia to Iran: Don’t Admit Guilt—Blame the U.S. Instead’”. *The Daily Beast*, 2020. január 11. <https://www.thedailybeast.com/russia-to-iran-dont-admit-guilt-blame-the-us-instead>.

Dearden, Lizzie. „Russia’s RT news channel fined £200,000 for impartiality breaches over Salisbury poisoning and Syria”. *Independent*, 2019. július 26.
<https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/tv/news/rt-russia-ofcom-fine-skripal-poisoning-salisbury-novichok-syria-a9021871.html>.

„Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms”. Joint Publication 1-02, 2001. április 12.
https://web.archive.org/web/20091108082044/http://www.dtic.mil/doctrine/jel/new_pubs/jp1_02.pdf.

Des Forges Liebhafsky, Alison. „Propaganda and Practice”. In *Leave none to tell the story: Genocide in Rwanda*. Human Rights Watch (HRW), 1999.

Deutsche Welle. „Stasi Files Implicate KGB in Pope Shooting”. 2005. április 1. <https://www.dw.com/en/stasi-files-implicate-kgb-in-pope-shooting/a-1538173>.

Diós, István, és János Viczián, szerk. „Hitterjesztési Kongregáció”. In *Magyar Katolikus Lexikon*. Szent István Társulat, 1993. <http://lexikon.katolikus.hu/H/Hitterjeszt%C3%A9si%20Kongreg%C3%A1ci%C3%B3.html>.

Dossier Center. „«Рассвет в виде буквы Z». Кто в администрации президента готовит методички для публичных лиц и о чем в них пишут”, 2022. <https://dossier.center/temnik/>.

Dougherty, Jill. „The West fears Russia is about to attack Ukraine. But that’s not the way Russians are seeing it on TV”. *CNN*, 2022. január 25. <https://edition.cnn.com/2022/01/25/europe/ukraine-nato-russia-coverage-tv-media-cmd-intl/index.html>.

Dowden, Bradley. „Fallacies”. In *Internet Encyclopaedia of Philosophy*, 2022. szeptember 13. <https://iep.utm.edu/fallacy/>.

Downe-Wamboldt, Barbara. „Content analysis: Method, applications and issues”. *Health Care for Women International* 13, sz. 3 (1992): 313–21.

Dönges, Jan. „What Your Choice of Words Says about Your Personality”. *Scientific American*, 2009. július 1. <https://www.scientificamerican.com/article/you-are-what-you-say/>.

Dunbar, William. „William Dunbar: They forced me out for telling the truth about Georgia”. *Independent*, 2010. szeptember 20. <https://www.independent.co.uk/voices/commentators/william-dunbar-they-forced-me-out-for-telling-the-truth-about-georgia-2083870.html>.

„EEAS Special report: Disinformation on the coronavirus - short assessment of the information environment”. EEAS, 2020. március 19. https://euvsdisinfo.eu/eeas-special-report-disinformation-on-the-coronavirus-short-assessment-of-the-information-environment/?fbclid=IwAR3lluKzE9MisO3DqzpdMqs-9kycXsIOLEpz51m19xW4G_u0CuGx-hesgtk.

Ekimenko, Svetlana. „MI5 Bolsters Security Amid Claims Kremlin is Showing »Active Interest« in ‘Targeted’ Russians in UK”. *Sputniknews*, 2021. március 4. <https://sputniknews.com/20210304/mi5-bolsters-security-amid-claims-kremlin-is-showing-active-interest-in-targeted-russians-in-uk-1082252071.html>.

El País. „Retreat of Russian forces uncovers evidence of possible war crimes”. 2022. április 3. <https://english.elpais.com/international/2022-04-03/retreat-of-russian-forces-uncovers-evidence-of-possible-war-crimes.html>.

Ellul, Jacques „The Characteristics of Propaganda”, in *Readings in Propaganda and Persuasion*, szerk. Garth S. Jowett és Victoria O’Donnell (Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2006), 1–49.

El-Masri, Azza, Martin J. Riedl, és Samuel Woolley. „Audio misinformation on WhatsApp: A case study from Lebanon”. *Harvard Kennedy School (HKS) Misinformation Review*, 2022. július 28. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-102>.

„EMMANUEL LEROY”. In *European Platform for Democratic Elections*, é. n. <https://www.fakeobservers.org/biased-observation-database/details/leroy-emmanuel.html>.

Esch, Christian, és Thore Schröder. „The Horrors of Bucha. At the Scene of the War Crimes”. *Der Spiegel*, 2022. április 5. <https://www.spiegel.de/international/world/the-horrors-of-bucha-at-the-scene-of-the-war-crimes-a-b1b95592-5518-45ae-8010-2fd060c3dcd9>.

Etl, Alex. „A posztigazságkorszak biztonságpolitikai vonatkozásai”. *Nemzet és Biztonság*, sz. 6 (2017): 125–38.

European Medicines Agency. „AstraZeneca’s COVID-19 vaccine: benefits and risks in context”, 2021. április 23. <https://www.ema.europa.eu/en/news/astrazenecas-covid-19-vaccine-benefits-risks-context>.

European Medicines Agency. „AstraZeneca’s COVID-19 vaccine: EMA finds possible link to very rare cases of unusual blood clots with low blood platelets”, 2021. április 7. <https://www.ema.europa.eu/en/news/astrazenecas-covid-19-vaccine-ema-finds-possible-link-very-rare-cases-unusual-blood-clots-low-blood>.

EUvsDisinfo. „5 Common pro-Kremlin Disinformation Narratives”, 2019. április 2. <https://euvsdisinfo.eu/5-common-pro-kremlin-disinformation-narratives/>.

EUvsDisinfo. „Storytelling and Disinformation - An EUvsDisinfo Classic”, 2021. július 5. <https://euvsdisinfo.eu/storytelling-the-disinformation-2/#>.

EUvsDisinfo. „Temnik - The Kremlin’s route to media control”, 2017. március 30. <https://euvsdisinfo.eu/temnik-the-kremlins-route-to-media-control/>.

Evans, Julian. „Spinning Russia”. *Foreign Policy*, 2005. december 1. <https://foreignpolicy.com/2005/12/01/spinning-russia/>.

„Fake news”. In *COBUILD Advanced English Dictionary*. HarperCollins Publishers, é. n. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>.

„Fallacy: Middle Ground”. In *The Nizkor Project*, 1991. 2012. <https://web.archive.org/web/20190721094721/http://www.nizkor.org/features/fallacies/middle-ground.html>.

Fallis, Don. „A Conceptual Analysis of Disinformation”. Előadás iSociety: Research, Education, Engagement, University of North Carolina at Chapel Hill, 2009. február 28. <http://hdl.handle.net/2142/15205>.

Fallis, Don. „What Is Disinformation?” *Library Trends* 63, sz. 3 (2015): 401–26.

Farkas, Ádám, és Roland Kelemen. „A közösségimédia-platformok és a hibrid konfliktusok kapcsolata”. In *Medias Res* 11, sz. 1 (2022. július 22.): 96–108.

Farkas, Johan, és Jannick Schou. „Fake News as a Floating Signifier: Hegemony, Antagonism and the Politics of Falsehood”. *Javnost: The Public* 25, sz. 3 (2018): 298–314.

Faulconbridge, Guy. „Kremlin says Bucha is »monstrous forgery« aimed at smearing Russia”. *Euronews*, 2022. április 6. <https://www.euronews.com/2022/04/06/us-ukraine-crisis-russia-bucha>.

Faulconbridge, Guy. „Russian opposition leader Navalny moved to high-security penal colony”. *Reuters.com*, 2022. június 14. <https://www.reuters.com/world/europe/jailed-kremlin-critic-navalny-transferred-unknown-location-2022-06-14/>.

Fellows, Erwin W. „»Propaganda:« History of a Word”. *American Speech* 34, sz. 3 (1959. október): 182–89.

Fichtner, Ulrich. „DER SPIEGEL Reveals Internal Fraud”. *Der Spiegel*, 2018. december 20. <https://www.spiegel.de/international/zeitgeist/claas-relotius-reporter-forgery-scandal-a-1244755.html>.

Fisher, Max. „In case you weren't clear on Russia Today's relationship to Moscow, Putin clears it up”. *The Washington Post*, 2013. június 13. <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/06/13/in-case-you-werent-clear-on-russia-todays-relationship-to-moscow-putin-clears-it-up/>.

Flood, Allison. „Fake news is »very real« word of the year for 2017”. *Guardian*, 2017. november 2. <https://www.theguardian.com/books/2017/nov/02/fake-news-is-very-real-word-of-the-year-for-2017>.

Floridi, Luciano. „Steps Forward in the Philosophy of Information”. *Etica & Politica / Ethics & Politics* XIV, sz. 1 (2012): 304–10.

Floridi, Luciano. *The Philosophy of Information*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2011.

„Frame”. In *Cambridge Dictionary*, é. n. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/frame>.

„Freedom on the Net 2017. Manipulating Social Media to Undermine Democracy”. Freedom House, 2017. <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2017>.

Fridman, Ofer. *Russian „Hybrid Warfare”: Resurgence and Politicization*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Friedman, Herb. „Deception and Disinformation”. *Psywarrior.com* (blog), 2020. <http://www.psywarrior.com/DeceptionH.html>.

„FSB Team of Chemical Weapon Experts Implicated in Alexey Navalny Novichok Poisoning”. Bellingcat Investigation Team, 2020. december 14. <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/12/14/fsb-team-of-chemical-weapon-experts-implicated-in-alexey-navalny-novichok-poisoning/>.

Fuller, Christie M., David P. Biro, és Rick L. Wilson. „Decision support for determining veracity via linguistic-based cues”. *Decision Support Systems* 46, sz. 3 (2009): 695–703.

Funke, Daniel, és Alexios Mantzarlis. „Here's what to expect from fact-checking in 2019”, 2018. <https://www.poynter.org/fact-checking/2018/heres-what-to-expect-from-fact-checking-in-2019/>.

Galeotti, Mark. „Controlling Chaos: How Russia manages its political war in Europe”. European Council on Foreign Relations, 2017. szeptember 1. http://www.ecfr.eu/publications/summary/controlling_chaos_how_russia_manages_its_political_war_in_europe#_ftn80.

Galeotti, Mark. „I’m Sorry for Creating the ‘Gerasimov Doctrine’”. *Foreign Policy*, 2018. március 5. https://foreignpolicy.com/2018/03/05/im-sorry-for-creating-the-gerasimov-doctrine/?fbclid=IwAR2hp_A5H-nFo8LibIN9IT4TW0QzpdWZBsGwCsHyyaJ8D-M7MiRIJCKVlh0.

Galeotti, Mark. „The ‘Gerasimov Doctrine’ and Russian Non-Linear War”. *In Moscow’s Shadows* (blog), 2014. július 6. <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>.

Galeotti, Mark. „The mythical »Gerasimov Doctrine« and the language of threat”. *Critical Studies on Security* 7, sz. 2 (2018): 157–61.

Galloway, George. „German ‘Novichok poisoning’ claims over Navalny will prompt familiar circus of sanctions & Russia demonisation. But who benefits?” *RT*, 2020. szeptember 2. <https://www.rt.com/op-ed/499721-navalny-novichok-germany-russia/>.

Gaunt, Jon. „Margaret is a Hero, Burley is a Zero!” *Sputniknews*, 2020. december 8. <https://sputniknews.com/20201208/margaret-is-a-hero-burley-is-a-zero-1081398505.html>.

Gelfert, Axel. „Fake News: A Definition”. *Informal Logic* 38, sz. 1 (2018): 84–117.

Giles, Keir, James Sherr, és Anthony Seaboyer. „Russian Reflexive Control”. Kingston, Ontario: Royal Military College of Canada, 2018. október.

Gleicher, Nathaniel, és David Agranovich. „Removing Coordinated Inauthentic Behavior from France and Russia”. *Facebook* (blog), 2020. december 15. <https://about.fb.com/news/2020/12/removing-coordinated-inauthentic-behavior-france-russia/>.

Gorbachev, Max. „Sputnik V Likely Provides COVID Immunity For 2 Years, While Pfizer For Months, Gamaleya Head Says”. *Sputniknews*, 2020. december 12. <https://sputniknews.com/20201212/sputnik-v-provides-covid-immunity-for-2-years-while-pfizer-for-months-gamaleya-head-says-1081440044.html>.

Griffin, Nick. „MSM’s Bucha Tall Tale”. *Sputniknews*, 2022. április 5. <https://sputniknews.com/20220405/msms-bucha-tall-tale-1094504500.html>.

Grisham, John. „Top 10 Unbiased News Sources 2021”. *Eco Breaking News*, 2021. augusztus 29. <https://echo-breaking-news.com/blog/top-10-unbiased-news-sources-2021/>.

Groenendyk, Eric W., és Antoine J. Banks. „Emotional Rescue: How Affect Helps Partisans Overcome Collective Action Problems”. *Political Psychology* 35, sz. 3 (2014. június): 359–78. <https://doi.org/10.1111/pops.12045>.

Groll, Elias. „Kremlin’s ‘Sputnik’ Newswire Is the BuzzFeed of Propaganda”. *Foreign Policy*, 2014. 0 10. <http://foreignpolicy.com/2014/11/10/kremlins-sputnik-newswire-is-the-buzzfeed-of-propaganda/>.

- Guardian*. „China’s People’s Daily falls for Kim Jong-un »sexiest man alive« spoof”. 2012. november 27. <https://www.theguardian.com/world/2012/nov/27/china-kim-jong-un>.
- Gulseth, Hege Løvdal. „The Use of Propaganda in the Rwandan Genocide: a study of Radio-Télévision Libre des Mille Collines (RTL)”. University of Oslo, 2004. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-9823>.
- Habermas, Jürgen. *Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, 15-45.
- Habermas, Jürgen. *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990.
- Haig Zsolt. „Kibertéri kognitív befolyásolás az információs műveletekben”. *Hadtudományi Szemle* 15, sz. 2 (2022): 115–30. <https://doi.org/10.32563/HSZ.2022.2.7>.
- Haig Zsolt. „Novel Interpretation of Information Operations in Today’s Changed Operational Environment”. *Scientific Bulletin XXV*, sz. 2(50) (2020): 93–102.
- Hall, Justin. „Top 5 Unbiased World News Sources”. *Observer Desk*, 2021. március 31. <https://observerdesk.com/unbiased-world-news-sources/>.
- Halon, Eytan. „Facebook thwarts Israeli firm’s efforts to interfere in foreign politics”. *The Jerusalem Post*, 2019. május 17. <https://www.jpost.com/israel-news/facebook-removes-fake-content-run-by-israeli-firm-to-influence-foreign-politics-589897>.
- Han, Jiyoung, Meeyoung Cha, és Wonjae Lee. „Anger contributes to the spread of COVID-19 misinformation”. *Harvard Kennedy School (HKS) Misinformation Review*, 2020. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-39>.
- Hancock, Sam. „Ukraine theatre hit by airstrike where hundreds were sheltering had ‘children’ written on pavement in Russian”. *Independent*, 2022. március 17. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-mariupol-theatre-bombed-russia-children-b2037694.html>.
- Harden, Christopher. „Brazil Fell for Fake News: What to Do About It Now?”. *Wilsoncenter.org*, 2019. február 21. <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/brazil-fell-for-fake-news-what-to-do-about-it-now>.
- Hasday, Antoine, és Nicolas Quénel. „Delhi, nid d’espions”. *Les Jours*, 2020. december 9. <https://lesjours.fr/obsessions/inde-desinformation-influence/ep1-reseau/>.
- Hayes, Andy. „Ukraine war: People buried under rubble after Mariupol theatre sheltering hundreds is hit by Russian bomb, officials say”, 2022. március 17. <https://news.sky.com/story/ukraine-war-mariupol-theatre-where-hundreds-of-people-sheltering-bombed-by-russian-forces-officials-claim-12567393>.
- Hein, Matthias von. „Why Deutsche Welle is not the same as RT”. *Deutsche Welle*, 2022. február 4. <https://www.dw.com/en/why-deutsche-welle-is-not-the-same-as-rt/a-60666432#:~:text=Russia%20has%20revoked%20Deutsche%20Welle's,broadcasters%20are%20not%20the%20same>.

- Henderson, Edgar H. „Toward a Definition of Propaganda”. *The Journal of Social Psychology* 18, sz. 1 (1943): 71–87.
- Henley, Jon. „Spain, Belgium and Italy restrict AstraZeneca Covid vaccine to older people”. *The Guardian*, 2021. április 8. <https://www.theguardian.com/society/2021/apr/08/spain-belgium-and-italy-restrict-astrazeneca-covid-vaccine-to-older-people>.
- Hertreiter, Laura. „Sagen, was nicht ist”. *Süddeutsche Zeitung*, 2019. november 29. <https://www.sueddeutsche.de/kultur/journalismus-der-fall-relotius-sagen-was-nicht-ist-1.4697602>.
- Higgins, Eliot. „Russia’s Bucha ‘Facts’ Versus the Evidence”. *Bellingcat* (blog), 2022. április 4. <https://www.bellingcat.com/news/2022/04/04/russias-bucha-facts-versus-the-evidence/>.
- Higham, Nick. „Propaganda: Lies and distortion”. *BBC News*, 2013. május 17. <https://www.bbc.co.uk/news/uk-22569913>.
- Hillburn, Matthew. „Russia’s New World Broadcast Service is »Sputnik«”. *Voice of America*, 2014. november 10. <https://www.voanews.com/a/russia-launches-new-media-brand-called-sputnik/2515216.html>.
- Hinnant, Lori, Mstyslav Chernov, és Vasilisa Stepanenko. „AP evidence points to 600 dead in Mariupol theater airstrike”. *AP*, 2022. május 4. <https://apnews.com/article/Russia-ukraine-war-mariupol-theater-c321a196fbd568899841b506afcac7a1>.
- Hoffmann, Frank G. „Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars”. Potomac Institute for Policy Studies, Arlington, Virginia, 2007. https://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf.
- Hoffmann, Frank G.. „Hybrid vs. compound war”. *Armed Forces Journal*, 2009. október 1. <http://www.armedforcesjournal.com/hybrid-vs-compound-war/>.
- Hoffmann, Frank G.. „On Not-So-New Warfare: Political Warfare vs. Hybrid Threats”. *War on the Rocks* (blog), 2014. július 28. <http://warontherocks.com/2014/07/on-not-so-new-warfare-political-warfare-vshybrid-threats/>.
- Holder, Josh, Lazaro Gamio, Denise Lu, és Scott Reinhard. „Where Ukrainian forces have mounted counterattacks in the northeast”. *The New York Times*, 2022. március 29. <https://www.nytimes.com/interactive/2022/world/europe/ukraine-maps.html>.
- Hopkins, Valerie, és Gibbons-Neff. „Amnesty International Assessment That Ukraine ‘Put Civilians in Harm’s Way’ Stirs Outrage”. *New York Times*, 2022. augusztus 7. <https://www.nytimes.com/2022/08/07/world/europe/amnesty-international-ukraine-russia-war-crimes.html>.
- Horton, Jake, Shayan Sardarizadeh, Rachel Schraer, Olga Robinson, Alistair Coleman, Daniele Palumbo, és Joshua Cheetham. „Bucha killings: Satellite image of bodies site contradicts Russian claims”, 2022. április 11. <https://www.bbc.com/news/60981238>.
- Hsieh, Hsiu-Fang, és Sarah E. Shannon. „Three Approaches to Qualitative Content Analysis”. In *Qualitative Research 2*, IV:1277–88. Los Angeles, London: Sage Publications, 2007.

Huddy, Leonie, Stanley Feldman, és Erin Cassese. „On the Distinct Political Effects of Anxiety and Anger”. In *The Affect Effect: Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*, 202–30. Chicago: University of Chicago Press, 2007.

Human Rights Watch. „Russia: With War, Censorship Reaches New Heights”, 2022. március 4. <https://www.hrw.org/news/2022/03/04/russia-war-censorship-reaches-new-heights>.

Human Rights Watch. „Ukraine: Mariupol Theater Hit by Russian Attack Sheltered Hundreds”, 2022. március 16. <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-mariupol-theater-hit-russian-attack-sheltered-hundreds#>.

Hunt, Ellen. „»Fake news« named word of the year by Macquarie Dictionary”. *Guardian*, 2017. január 24. <https://www.theguardian.com/australia-news/2017/jan/25/fake-news-named-word-of-the-year-by-macquarie-dictionary>.

Interfax Ukraine. „At least 22,000 civilians killed in Mariupol - mayor’s adviser”. 2022. május 25. <https://en.interfax.com.ua/news/general/834794.html>.

International Criminal Court. „Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova”, 2023. március 17. <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and>.

International Institute for Counter-Terrorism, ICT. *Facebook* (blog), 2022. március 1. <https://www.facebook.com/ICT.org.il/posts/10159526804610999>.

Jowett, Garth S., és Victoria O’Donnell. *Propaganda & Persuasion*. Los Angeles, London: Sage Publications, 2015.

Jowett, Garth S., és Victoria O’Donnell, szerk. *Readings in propaganda and persuasion: new and classic essays*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2006.

Kacewicz, Ewa, James W. Pennebaker, Matthew Davis, Moongee Jeon, és Arthur C. Graesser. „Pronoun Use Reflects Standings in Social Hierarchies”. *Journal of Language and Social Psychology* 33, sz. 2 (2013. szeptember 19.): 1–19. <https://doi.org/10.1177/0261927X13502654>.

Kahnemann, Daniel. *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.

Karlova, Natascha A., és Jin Ha Lee. „Notes from the Underground City of Disinformation: A Conceptual Investigation”. Előadás ASIST 2011, New Orleans, LA, 2011. október 9. <https://asistdl.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/meet.2011.14504801133>.

Karlsen, Geir Hågen. „Tools of Russian Influence: Information and Propaganda”. In *Ukraine and Beyond: Russia’s Strategic Security Challenge to Europe*, 181–208. London: Palgrave Macmillan, 2016.

Kashirina, Alexandra. „Photos of Ukrainian Military Posing With UK Weapons at Kindergarten Emerge Online”. *Sputniknews*, 2022. március 7. <https://sputniknews.com/20220307/photos-of-ukrainian-military-posing-with-uk-weapons-at-kindergarten-emerge-online-1093671041.html>.

- Kasianenko, Natalia. „The Trojan Media: Narrative Framing on Russian Television in the Occupied Donbas”. In *Russian Active Measures: Yesterday, Today, Tomorrow*, 351–84. Stuttgart: ibidem Verlag, 2021.
- Kayali, Laura. „EU to ban Russia’s RT, Sputnik media outlets, von der Leyen says”. *Politico*, 2022. február 27. <https://www.politico.eu/article/ursula-von-der-leyen-announces-rt-sputnik-ban/>.
- Khlentzos, Drew. *Naturalistic realism and the antirealist challenge*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 2005.
- Kinetz, Erika, Oleksandr Stashevskiy, és Vasilisa Stepanenko. „How Russian soldiers ran a »cleansing« operation in Bucha”, 2022. november 3. <https://apnews.com/article/bucha-ukraine-war-cleansing-investigation-43e5a9538e9ba68a035756b05028b8b4>.
- Kirchgaessner, Stephanie, Manisha Ganguly, David Pegg, Carole Cadwalladr, és Jason Burke. „Revealed: the hacking and disinformation team meddling in elections”. *The Guardian*, 223Kr. u. február 15. <https://www.theguardian.com/world/2023/feb/15/revealed-disinformation-team-jorge-claim-meddling-elections-tal-hanan>.
- Kizirov, Ilya. „Confessions of a (former) Russian state TV reporter”. *Codastory*, 2017. április 25. <https://www.codastory.com/disinformation/confessions-of-a-former-state-tv-reporter/>.
- Körömi Csongor. „Szándékosan ködösítenek az ukránok a krími robbanásoknál, orosz kézen maradhat az atomerőmű”. *Telex.hu*, 2022. augusztus 21. <https://telex.hu/kulfold/2022/08/21/orosz-ukran-haboru-helyzetelemzes-racz-andras-krim-felsziget-zaporizzsja>.
- Krekó Péter. *Tömegparanoia: Az összesküvés-elméletek és álhírek szociálpszichológiája*. Budapest: Athenaeum, 2018.
- Krekó Péter. *Tömegparanoia 2.0. Összeesküvés-elméletek, álhírek és dezinformáció*. Budapest: Athenaeum, 2021.
- Krekó Péter és Hegedüs Andrea. „Miért hiszünk benne? - A felszínes feldolgozás és a motivált tudománytagadás pszichológiája”. In *Sarlatánok kora. Miért dőlünk be az áltudományoknak?*, 69–90. Budapest: Athenaeum, 2022.
- Krippendorff, Klaus. *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest: Balassi Kiadó, 1995.
- Krutov, Mark. „The Dead Of The 64th: A Notorious Russian Army Unit And Its High Casualty Rate”. *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2022. augusztus 10. <https://www.rferl.org/a/russia-army-casualty-rate-64th-brigade-bucha-deaths/31982194.html>.
- Kun Miklós. „A világ kommunista mozgalmát megrázó válságok”. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2018. 20. <https://www.youtube.com/watch?v=kg3hVvOawOQ&t=2322s>.
- Kux, Dennis. „Soviet Active Measures and Disinformation: Overview and Assessment”. *Parameters, Journal of the US Army War College* 15, sz. 4 (1985. Winter): 19–28.

- Kuzio, Taras. „Disinformation: Soviet Origins of Contemporary Russian Ukrainophobia”. In *Russian Active Measures: Yesterday, Today, Tomorrow*, 137–75. Stuttgart: ibidem Verlag, 2021.
- Lajka, Arijeta, és Sophia Tulp. „Video does not show staged bodies in Bucha”. *AP*, 2022. április 5. <https://apnews.com/article/fact-checking-847134637960>.
- Lannes Smith, Bruce. „Propaganda”. In *Encyclopaedia Britannica*. Elérés 2020. december 14. <https://www.britannica.com/topic/propaganda>.
- Lasswell, Harold D. „The Theory of Political Propaganda”. *The American Political Science Review* 21, sz. 3 (1927): 627–31.
- Lazer, David M. J., Matthew A. Baum, Yochai Benkler, Adam Berinsky, Kelly M. Greenhill, Filippo Menczer, Miriam J. Metzger, és mtsai. „The science of fake news”. *Science* 359, sz. 6380 (2018. március 9.): 1094–96.
- Lenta.ru*. „Дорогим читателям от дорогой редакции”. 2014. március 12. <https://lenta.ru/info/posts/statement/>.
- Lenta.ru*. „Путин ликвидировал РИА Новости”. 2013. december 9. <https://lenta.ru/news/2013/12/09/ria/>.
- Libicki, Martin C. *What is Information Warfare?* Washington: National Defense University, 1995. <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a367662.pdf>.
- Limaye, Yogita. „Ukraine conflict: »Russian soldiers raped me and killed my husband«”. *BBC News*, 222Kr. u. április 11. <https://www.bbc.com/news/world-europe-61071243>.
- Loh, Matthew. „A soldier wearing Nazi imagery was given a medal by a Russia-backed separatist republic for killing Ukrainian »nationalists«”. *Business Insider*, 2022. április 6. <https://www.businessinsider.com/russia-fighter-neo-nazi-symbols-medal-kill-ukraine-nationalist-2022-4?r=US&IR=T>.
- Losee, Robert M. „A Discipline Independent Definition of Information”. *Journal of the Association for Information Science and Technology* 48, sz. 3 (1997): 254–69.
- Lucas, Edward. „The mysterious assassination of Mr Saakashvili”. *edwardlucas.com* (blog), 2006. <https://www.edwardlucas.com/2006/06/29/the-mysterious-assassination-of-mr-saakashvili/>.
- Luhmann, Niklas. *Die Realität der Massenmedien*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996.
- Machado, Gary, Alexandre Alaphilippe, Roman Adamczyk, és Antoine Grégoire. „Indian Chronicles/Subsequent investigation: Deep dive into a 15-year operation targeting the EU and UN to serve Indian interests”. EU Disinfo Lab, 2020. december 9. <https://www.disinfo.eu/publications/indian-chronicles-deep-dive-into-a-15-year-operation-targeting-the-eu-and-un-to-serve-indian-interests/>.
- Maheshwari, Sapna. „How Fake News Goes Viral: A Case Study”. *New York Times*, 2016. november 20. <https://www.nytimes.com/2016/11/20/business/media/how-fake-news-spreads.html>.

- Manning, Martin J., és Herbert Romerstein. *Historical Dictionary of American Propaganda*. Westport, Connecticut: Greenwood Publishing, 2004.
- Manoff, Robert Karl, és Michael Schudson. „Reading the News”. In *Reading the News*, 3–8. New York: Pantheon Books, 1986.
- „March 2021 Coordinated Inauthentic Behavior Report”. Facebook, 2021. március. <https://about.fb.com/news/2021/04/march-2021-coordinated-inauthentic-behavior-report/>.
- Marcus, Kenneth L. „Accusation in a Mirror”. *Loyola University Chicago Law Journal* 43, sz. 2 (2012): 357–93.
- Mathers, Connie. „5 Cui Bono Fallacy Examples to Find Out “Who Will Benefit””. *Develop Good Habits* (blog), 2020. december 18. <https://www.developgoodhabits.com/cui-bono/>.
- Mazurenko, Alona. „I shot a 5-year-old in the head»: Wagner convicts confess to killing children in Bakhmut and Soledar”. *Ukrainska Pravda*, 2023. április 17. <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/04/17/7398225/>.
- McCombs, Maxwell, és Amy Reynolds. „How the News Shapes our Civic Agenda”. In *Media Effects: Advances in Theory and Research*, 1–16. New York: Routledge, 2009.
- McCombs, Maxwell, és Donald Shaw. „The Agenda-Setting Function of the Mass Media”. *Public Opinion Quarterly* 36 (1972): 176–87.
- McCornack, Steve, Kelly Morrison, Jihyun Esther Paik, Amy M. Wisner, és Xun Zhu. „Information manipulation theory 2: A propositional theory of deceptive discourse production”. *Journal of Language and Social Psychology* 33, sz. 4 (2014): 1–30.
- Meduza.io*. „Escaped Wagner Group fighter confident troops beheading Ukrainian POW in recently-surfaced video are Wagner Group mercenaries”. 2023. április 12. <https://meduza.io/en/news/2023/04/12/escaped-wagner-group-fighter-confident-troops-beheading-ukrainian-pow-in-recently-surfaced-video-are-wagner-group-mercenaries>.
- Meduza.io*. „No to War. An editorial from Meduza”. 2022. február 24. <https://meduza.io/en/feature/2022/02/24/no-to-war>.
- Meduza.io*. „Адвокатов Навального задержали по делу об участии в «экстремистском сообществе». Главное”. 2023. október 13. <https://meduza.io/feature/2023/10/13/advokatov-navalnogo-zaderzhali-po-delu-ob-uchastii-v-ekstremistskom-soobschestve-glavnoe>.
- Meduza.io*. „«Мы работаем на информационном фронте». «Украинская правда» рассказала историю омбудсмена Людмилы Денисовой, которая обвиняла россиян в массовых изнасилованиях. Но ее заявления не удалось подтвердить”. 2022. június 28. <https://meduza.io/feature/2022/06/28/my-rabotaem-na-informatsionnom-fronte>.
- Melkozerova, Veronika. „We killed Ukrainian children, ex-Wagner soldiers say in apparent confession”. *Politico*, 2023. április 18. <https://www.politico.eu/article/former-wagner-group-commanders-azmat-uldarov-alexey-savichev-confess-murder-ukraine-civilians-including-children/>.
- Merriam-Webster. „The Real Story of »Fake News«”, é. n. <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/the-real-story-of-fake-news>.

Merrill, Jeremy B., és Will Oremus. „Five points for anger, one for a ‘like’: How Facebook’s formula fostered rage and misinformation”. *Washington Post*, 2021. október 26. <https://www.washingtonpost.com/technology/2021/10/26/facebook-angry-emoji-algorithm/>.

Mihalcea, Rada, és Carlo Strapparava. „The Lie Detector: Explorations in the Automatic Recognition of Deceptive Language”. In *Proceedings of the ACL-IJCNLP 2009 Conference Short Papers*, 309–12. Singapore, 2009.

Miller, Katherine. „A Host On The Kremlin-Funded RT Spoke Out Against Russia’s Invasion Of Ukraine Monday Night”. *Buzzfeed News*, 2014. március 4. <https://www.buzzfeednews.com/article/katherinemiller/a-host-on-the-kremlin-funded-rt-spoke-out-against-russias-in#.atNDng4nd>.

Mirovalev, Mansur. „Bucha killings: ‘The world cannot be tricked anymore’”. *Al Jazeera*, 2022. április 4. <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/4/will-the-bucha-massacre-wake-up-the-world>.

Mitrohin, Vaszilij. *KGB-lexikon: A szovjet titkosszolgálat kézikönyve*. Budapest: Alexandra, 2004.

Mitrokhin, Vasili. *KGB Lexicon: The Soviet Intelligence Officer’s Handbook*. Oxford: Frank Cass & Co. Ltd, 2002.

Moeller, Paul. „Cui Bono?: From Question to Fallacy”. *paulkarlmoeller* (blog), 2016. január 24. <https://paulkarlmoeller.wordpress.com/2016/01/24/cui-bono-from-question-to-fallacy/>.

Morice, Florence, és Charlotte Cosset. „En Centrafrique, des victimes des exactions russes brisent la loi du silence”. *rfi.fr*, 2021. május 3. <https://www.rfi.fr/fr/afrique/20210503-en-centrafrique-des-victimes-des-exactions-russes-brisent-la-loi-du-silence>.

Morrison, Blake. „Ex-USA TODAY reporter faked major stories”. *USA Today*, 2004. március 19. http://usatoday30.usatoday.com/news/2004-03-18-2004-03-18_kelleymain_x.htm.

Mueller, Robert S. „Report On The Investigation Into Russian Interference In The 2016 Presidential Election. Volume I of II”. Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, 2019. március. <https://www.justice.gov/archives/sco/file/1373816/download>.

Mullin, Benjamin, és Katie Robertson. „USA Today to Remove 23 Articles After Investigation Into Fabricated Sources”. *The New York Times*, 2022. június 16. <https://www.nytimes.com/2022/06/16/business/media/usa-today-fabricated-sources.html>.

Murray, Craig. „Craig Murray: Opposition figure Navalny may possibly have been targeted by Russian state, but Western narrative doesn’t add up”. *RT*, 2020. szeptember 6. <https://www.rt.com/russia/500013-navalny-targeted-state-western-narrative/>.

Myers, Meghan. „The Army’s psychological operations community is getting its name back”. *Army Times*, 2017. november 6. <https://www.armytimes.com/news/your-army/2017/11/06/the-armys-psychological-operations-community-is-getting-its-name-back/>.

Nadelnyuk, Oleksandr. „How Russian ‘Troll factory’ tried to effect on Ukraine’s agenda. Analysis of 755 000 tweets”. *VoxUkraine*, é. n. <https://voxukraine.org//longreads/twitter-database/index-en.html>.

Narula, Sunil. „Psychological operations (PSYOPs): A conceptual overview”. *Strategic Analysis* 28, sz. 1 (2004): 177–92.

Neatkarīgā Rīta Avīze. „Latvija pārtrauc vīzu izsniegšanu Krievijas pilsoņiem uz nenoteiktu laiku”. 2022. augustus 5. <https://nra.lv/latvija/388395-latvija-partrauc-vizu-izsniegšanu-krievijas-pilsoniem-uz-nenoteiktu-laiku.htm>.

Nemeth, William J. „Future war and Chechnya: a case for hybrid warfare”. Naval Postgraduate School, 2002. <https://calhoun.nps.edu/handle/10945/5865>.

Newman, Matthew L., James W. Pennebaker, Diane S. Berry, és Jane M. Richards. „Lying words: Predicting deception from linguistic styles”. *Personality and Social Psychology Bulletin* 29, sz. 5 (2003). <https://doi.org/10.1177/0146167203029005010>.

Nimmo, Ben. „Question That: RT’s Military Mission. Assessing Russia Today’s role as an “information weapon””. *Medium.com* (blog), 2018. január 8. <https://medium.com/dfrlab/question-that-rt-s-military-mission-4c4bd9f72c88>.

„No, the discovery of bodies in Ukraine’s Bucha was not »staged« with »actors«”. 2022. április 6. <https://factcheck.afp.com/doc.afp.com.327R8KF>.

„NOTE BY THE TECHNICAL SECRETARIAT SUMMARY OF THE REPORT ON ACTIVITIES CARRIED OUT IN SUPPORT OF A REQUEST FOR TECHNICAL ASSISTANCE BY GERMANY”. Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW), 2020. október 6. <https://www.opcw.org/sites/default/files/documents/2020/10/s-1906-2020%28e%29.pdf>.

Nöth, Winfried. „Charles S. Peirce’s Theory of Information: A Theory of the Growth of Symbols and of Knowledge”. *Cybernetics and Human Knowing* 19, sz. 1–2 (2012): 137–61.

O’Connor, Ciarán. „How TikTok Sounds Are Used to Fuel Anti-Vaccine Fears”. *Institut for Strategic Dialogue* (blog), 2021. július 12. https://www.isdglobal.org/digital_dispatches/how-tiktok-sounds-are-used-to-fuel-anti-vaccine-fears/.

„October 2020 Coordinated Inauthentic Behavior Report”. Facebook, 2020. november 5. <https://about.fb.com/news/2020/11/october-2020-cib-report/>.

„Okrent’s Law”. In *Sensagent*, é. n. <http://dictionary.sensagent.com/Okrent's%20Law/en-en/>.

Oremus, Will. „Facebook has stopped saying ‘fake news’”. *Slate*, 2017. augusztus 8. <https://slate.com/technology/2017/08/facebook-has-stopped-saying-fake-news-is-false-news-any-better.html>.

Oremus, Will. „Stop Calling Everything “Fake News””. *Slate*, 2016. december 6. <https://slate.com/technology/2016/12/stop-calling-everything-fake-news.html>.

Országh, László, és Tamás Magay. „Fallacy”. In *Angol-magyar nagyszótár*, 545. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006.

Ostrovsky, Simon, Ainara Tiefenthäler, és Alessandro Pavone. „Surviving Russia’s Filtration Camps”. *The New York Times*, 2022. június 20.

Pacepa, Ion Mihai, és Ronald J. Rychlak. *Disinformation*. Washington: WND Books, 2013.

- Panicheva, Polina, és Tatiana Litvinova. „Matching LIWC with Russian Thesauri: An Exploratory Study”. In *Artificial Intelligence and Natural Language: 9th Conference, AINL 2020 Helsinki, Finland, October 7–9, 2020 Proceedings*, 181–95. Cham: Springer, 2020.
- Parsons, Robert. „Russia: New International Channel Ready To Begin Broadcasting”. *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2005. december 9. <https://www.rferl.org/a/1063693.html>.
- Paul, Christopher, és Miriam Matthews. „The Russian “Firehose of Falsehood” Propaganda Model Why It Might Work and Options to Counter It”. In *Perspecrive*, 1–16. RAND Corporation, 2016. <http://www.rand.org/pubs/perspectives/PE198.html>.
- Pennebaker, James W. „Putting stress into words: Health, linguistic, and therapeutic implications”. *Behaviour Research and Therapy* 31, sz. 6 (1993): 539–48. [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(93\)90105-4](https://doi.org/10.1016/0005-7967(93)90105-4).
- Perry, Nick. „New Zealand public radio apologizes for publishing ‘pro-Kremlin garbage’ after wire stories altered”. *AP*, 2023. június 12. <https://apnews.com/article/new-zealand-ukraine-russia-propaganda-public-radio-rnz-54b1e35df4f6b57421c842fda575b550>.
- Petty, Richard E., és John T. Cacioppo. „The effects of involvement on responses to argument quantity and quality: Central and peripheral routes to persuasion”. *Journal of Personality and Social Psychology* 46, sz. 1 (1984): 69–81.
- „Pfizer and BioNTech Announce Phase 3 Trial Data Showing High Efficacy of a Booster Dose of Their COVID-19 Vaccine”. BioNTech, 2021. október 21. <https://investors.biontech.de/news-releases/news-release-details/pfizer-and-biontech-announce-phase-3-trial-data-showing-high>.
- „Pfizer and BioNTech Provide Update on Omicron Variant”. Pfizer, 2021. december 8. <https://www.pfizer.com/news/press-release/press-release-detail/pfizer-and-biontech-provide-update-omicron-variant>.
- Philips, Gavin. „Top 4 Unbiased Independent World News Sources”, 2021. június 22. <https://www.makeuseof.com/top-unbiased-news-sources/>.
- Pisnia, Nataalka. „Why has RT registered as a foreign agent with the US?” *BBC News*, 2017. november 15. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-41991683>.
- Pléh, Csaba, István Síklaki, és Tamás Terestyéni. *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest: Osiris, 1997.
- Plunkett, John. „Russia Today reporter resigns in protest at MH17 coverage”. *Guardian*, 2014. július 18. <https://www.theguardian.com/media/2014/jul/18/mh17-russia-today-reporter-resigns-sara-firth-kremlin-malaysia>.
- Pogonyi, Nóra. „Návai Anikó nem érti, mi a gond az összeollózott interjújával”. *Index*, 2021. július 29. <https://index.hu/fomo/2021/07/29/navai-aniko-scarlett-johansson-plagium-nok-lapja-interju/>.
- Pomerantsev, Peter, és Michael Weiss. *The Menace of Unreality: How the Kremlin Weaponizes Information, Culture and Money*. New York: The Institute of Modern Russia, 2014.

- Pomerleau, Mark. „A new name - and focus - for Army Cyber Command?” *C4ISRNET*, 2019. augusztus 21. <https://www.c4isrnet.com/show-reporter/technet-augusta/2019/08/21/a-new-name-and-focus-for-army-cyber-command/>.
- Pomerleau, Mark. „Army to set in stone the importance of information advantage, with new capabilities on deck”. *C4ISRNET*, 2021. július 1. <https://www.c4isrnet.com/information-warfare/2021/07/01/army-to-set-in-stone-the-importance-of-information-advantage-with-new-capabilities-on-deck/>.
- Pomerleau, Mark. „US Army cyber chief outlines ten-year plan for information warfare”. *C4ISRNET*, 2020. július 29. <https://www.c4isrnet.com/smr/information-warfare/2020/07/28/us-army-cyber-chief-outlines-ten-year-plan-for-information-warfare/>.
- Pomerleau, Mark. „US Army emphasizes ‘information advantage’”. *C4ISRNET*, 2021. május 26. <https://www.c4isrnet.com/information-warfare/2021/05/25/us-army-emphasizes-information-advantage/>.
- Porkoláb Zsófia. „Nem először verhetette át olvasóit Návai Anikó”. *Index*, 2021. július 30. <https://index.hu/fomo/2021/07/30/nem-eloszor-verhetette-at-olvasoit-navai-aniko-scarlett-johansson/>.
- Potthast, Martin, Johannes Kiesel, Kevin Reinartz, Janek Bevendorff, és Benno Stein. „A Stylometric Inquiry into Hyperpartisan and Fake News”. In *Proceedings of the 56th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers)*, 231–40. Melbourne, 2018. <https://doi.org/10.18653/v1/P18-1022>.
- Pratkanis, Anthony R., és Elliot Aronson. *A rábeszélőgép*. Budapest: Ab Ovo, 1992.
- Pringle, Robert W. *Historical Dictionary of Russian and Soviet Intelligence*. Rowman & Littlefield Publishers, 2015.
- Pryor, J. J. „Who is the Least Biased News Source? Simplifying the News Bias Chart”. *Medium.com* (blog), 2020. augusztus 9. <https://jjpryor.medium.com/how-statistically-biased-is-our-news-f28f0fab3cb3>.
- Putin, Vladimir. „Vladimir Putin on Foreign Policy: Russia and the Changing World”, 2012. február 27. https://valdaiclub.com/a/highlights/vladimir_putin_on_foreign_policy_russia_and_the_changing_world/.
- Rács András. „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”. *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 1–20.
- Rács András. „Russia’s Hybrid War in Ukraine: Breaking the Enemy’s Ability to Resist”. The Finnish Institute of International Affairs, 2015. június 16. <https://www.fia.fi/en/publication/russias-hybrid-war-in-ukraine>.
- Radio Free Europe/Radio Liberty*. „Russia Warns French TV After France Calls Out Falsified RT Report”. 2018. június 29. <https://www.rferl.org/a/france-warns-rt-claims-broadcast-syrian-chemical-weapons-attack-douma/29326822.html>.

- Rai, Saritha. „Alarming Lessons From Facebook’s Push to Stop Fake News in India”. *Bloomberg*, 2019. május 21. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-05-20/alarming-lessons-from-facebook-s-push-to-stop-fake-news-in-india>.
- Rainsford, Sarah. „Ukraine: The children’s camp that became an execution ground”. *BBC News*, 2022. május 16. <https://www.bbc.com/news/world-europe-61442387>.
- Razumovskaya, Olga. „Russian News Editor Fired Over Ukrainian Nationalist Interview”. *The Wall Street Journal*, 2014. március 12. <https://www.wsj.com/articles/BL-NEB-7445>.
- RBC.ru*. „Суд приговорил Навального к девяти годам колонии строгого режима”. 2022. március 22. <https://www.rbc.ru/politics/22/03/2022/62389c8b9a79477acdf4155d>.
- Recasens, Marta, Cristian Danescu-Niculescu-Mizil, és Dan Jurafsky. „Linguistic Models for Analyzing and Detecting Biased Language”. In *Proceedings of the 51st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics, Sofia, Bulgaria, August 4-9 2013*, 1650–59. Association for Computational Linguistics, 2013.
- Reddit. „«Яндекс» и Google по-разному подают трагедию в Днепре. В российском поисковике новости о трагедии найти практически невозможно”, 2023. január 20. https://www.reddit.com/r/tjournal_refugees/comments/10fzid8/%D1%8F%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%B8_google_%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83_%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%8E%D1%82_%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%8E_%D0%B2/.
- Redlawsk, David P., Andrew J. Civettini, és Richard R. Lau. „Affective intelligence and voting: Information processing and learning in a campaign”. In *The Affect Effect: Dynamics of emotion in political thinking and behavior*, 152–79. Chicago: University of Chicago Press, 2007.
- Resperger István. „A hibrid hadviselés”. In *A válságkezelés és a hibrid hadviselés*. Budapest: Dialóg Campus, 2018. <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/12438>.
- rfi.fr*. „Тридцать девятый день войны. Онлайн”. 2022. április 3. <https://www.rfi.fr/ru/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%B0/0220403-%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B4%D1%86%D0%B0%D1%82%D1%8C-%D0%B4%D0%B5%D0%B2%D1%8F%D1%82%D1%8B%D0%B9-%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D1%8B-%D0%BE%D0%BD%D0%BB%D0%B0%D0%B9%D0%BD>.
- Rid, Thomas. *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2020.
- Rini, Regina. „Fake news and partisan epistemology”. *Kennedy Institute of Ethics Journal* 27, sz. 2 (2017): E43–64.
- Robinson, Linda, Todd C. Helmus, Raphael S. Cohen, Alireza Nader, Andrew Radin, Madeline Magnusson, és Katya Migacheva. „Modern Political Warfare Current Practices and Possible Responses”. RAND Corporation, 2018. https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1772.html.

RTVI. „Путин объяснил, почему не называет Навального по имени”. 2017. július 8. <https://rtvi.com/news/1273/>.

Rudenko, Olga. „Hundreds of murdered civilians discovered as Russians withdraw from towns near Kyiv”. *The Kyiv Independent*, 2022. április 3. <https://kyivindependent.com/national/hundreds-of-murdered-civilians-discovered-as-russians-withdraw-from-towns-near-kyiv-graphic-images>.

„Russia: Navalny facing possible 15-year jail term in »sham« trial set to take place in prison”. Amnesty International, 2022. február 14. <https://www.amnesty.org.uk/press-releases/russia-navalny-facing-possible-15-year-jail-term-sham-trial-set-take-place-prison>.

„Russian offensive campaign assesment, March 25”. Institute for the Study of War, 2022. március 25. <https://www.understandingwar.org/backgrounder/russian-offensive-campaign-assessment-march-25>.

„Russia’s Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine’s Children”. Conflict Observatory, 2023. február 14. <https://hub.conflictobservatory.org/portal/apps/sites/#!/home/pages/children-camps-1>.

Sachalko, Borys. „Inside An »Execution Cellar« In Ukraine”. *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 2022. április 5. <https://www.rferl.org/a/ukraine-execution-cellar/31787326.html>.

Sauer, Pjotr. „The Unsung Reporters Who Challenged the Kremlin’s Skripal Story”. *The Moscow Times*, 2018. október 23. <https://www.themoscowtimes.com/2018/10/23/the-unsung-reporters-who-challenged-the-kremlin-skripal-story-a63251>.

Schoen, Fletcher, és Christopher J. Lamb. „Deception, Disinformation, and Strategic Communications: How One Interagency Group Made a Major Difference”. *Strategic Perspectives*. Washington DC: Center for Strategic Research Institute for National Strategic Studies National Defense University, 2012. június.

Schultheis, Emily. „Der Spiegel Made Up Stories. How Can It Regain Readers’ Trust?” *The Atlantic*, 2019. január 10. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2019/01/der-spiegel-fabrication-scandal-global/579889/>.

Scott, Lucas, és Kaeten Mistry. „Illusions of Coherence: George F. Kennan, U.S. Strategy and Political Warfare in Early Cold War 1946–1950”. *Diplomatic History* 33, sz. 1 (2009): 39–66.

Shoemaker, Pamela J. „News and Newsworthiness: A Commentary”. *Communications*, sz. 31 (2006): 105–11.

Shuster, Simon. „Inside Putin’s On-Air Machine”. *Time*, 2015. március 5. <https://time.com/rt-putin/>.

Sidharth, Arjun. „How misinformation was weaponized in 2019 Lok Sabha election – A compilation”, 2019. május 18. <https://www.altnews.in/how-misinformation-was-weaponized-in-2019-lok-sabha-election-a-compilation/>.

Síklaki István. „A beszélő felelőssége”. *Pszichológia*, sz. 13 (1993): 165–204.

Síklaki István. *A meggyőzés pszichológiája*. Budapest: Scientia Humana, 1994.

- Silverman, Craig, Ryan Mac, és Pranav Dixit. „I Have Blood On My Hands”: A Whistleblower Says Facebook Ignored Global Political Manipulation”. *Buzzfeed*, 2020. szeptember 14. <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/facebook-ignore-political-manipulation-whistleblower-memo>.
- Simkin, John. „Crucified Soldiers in the First World War”. *Spartacus Educational* (blog), 1997. szeptember. <https://spartacus-educational.com/FWWcrucified.htm>.
- Simpson, Christopher. *Science of Coercion: Communication Research & Psychological Warfare, 1945–1960*. Oxford University Press, 1994.
- Singh, Rohini. „Mysterious Entity Behind MEPs Kashmir Visit, Srivastava Group Has Little Public Presence”. *The Wire*, 2019. október 30. <https://thewire.in/government/kashmir-mep-visit-srivastava-group-public-presence>.
- Smith, Paul A. „On Political War”, 1989, National Defense University Press.
- Sokal, Alan, és Jean Bricmont. *Intellectual impostures. Postmodern philosophers' abuse of science*. London: Profile Books, 2003.
- Sokol, Sam. „Denazification? Neo-Nazi Groups Fighting Alongside Russian Forces in Ukraine”. *Haaretz*, 2022. május 25. <https://www.haaretz.com/world-news/europe/2022-05-25/ty-article/.premium/denazification-neo-nazi-groups-fighting-alongside-russian-forces-in-ukraine/00000180-fcb7-d338-a3d0-feb763f30000>.
- Soldier Systems. „Two Big Organizational Renamings In SOCOM Last Week”, 2014. augusztus 10. <https://soldiersystems.net/2014/08/10/two-big-organizational-renamings-in-socom-this-week/>.
- Solomon, Erika. „The U.S. identified 18 Russian ‘filtration camps’ for Ukrainians, a diplomat says”. *The New York Times*, 2022. július 8. <https://www.nytimes.com/live/2022/07/08/world/russia-ukraine-war-news?partner=slack&smid=sl-share#the-us-identified-18-russian-filtration-camps-for-ukrainians-a-diplomat-says>.
- „Soviet Active Measures in the »Post-Cold War« Era 1988-1991”. United States Information Agency, 1992. június. http://intellit.muskingum.edu/russia_folder/pcw_era/index.htm.
- Spring, Marianna. „Marianna Vyshemirsky: »My picture was used to spread lies about the war«”. *BBC News*, 2022. május 17. <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-61412773>.
- Stahl, Bernd Carsten. „On the Difference or Equality of Information, Misinformation, and Disinformation: A Critical Research Perspective”. *Informing Science Journal* 9 (2006): 83–96.
- Stengel, Richard. „Putin May Be Winning the Information War Outside of the U.S. and Europe”. *Time*, 2022. május 20. <https://time.com/6179221/putin-information-war-column/>.
- Stewart, Will. „Hunt for Russian commanders in charge of Bucha atrocities as colonel named”. *Evening Standard*, 2022. április 4. <https://www.standard.co.uk/news/world/hunt-for-russian-commander-in-charge-of-bucha-atrocities-as-colonel-named-b992288.html>.

Stonestreet, John. „Russia bans news outlet Bellingcat, labels it a security threat”. *Reuters.com*, 2022. július 15. <https://www.reuters.com/world/europe/russia-bans-news-outlet-bellingcat-labels-it-security-threat-2022-07-15/>.

Stopfake.org. „Fake: Crucifixion in Slovyansk”. 2014. július 15. <https://www.stopfake.org/en/lies-crucifixion-on-channel-one/>.

Stubbs, Jack. „French and Russian trolls wrestle for influence in Africa, Facebook says”. *Reuters.com*, 2020. december 15. <https://www.reuters.com/article/facebook-africa-disinformation-idUSKBN28P261>.

Suhay, Elizabeth, és Cengiz Erisen. „The Role of Anger in the Biased Assimilation of Political Information”. *Political Psychology* xx, sz. xx (2018): 1–18. <https://doi.org/10.1111/pops.12463>.

„Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America”. Department of Defense, 2018. <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>.

Tandoc, Edson C. Jr., Zheng Wei Lim, és Richard Ling. „Defining »Fake News«”. *Digital Journalism* 6, sz. 2 (2017. augusztus 30.): 137–53.

TASS. „Azov battalion militants blow up Mariupol theater building — Defense Ministry”. 2022. március 16. <https://tass.com/world/1423275>.

TASS. „Lavrov slams situation in Bucha as fake attack staged by West and Ukraine”. 2022. április 4. <https://tass.com/world/1432013>.

Tauszczik, Yla R., és James W. Pennebaker. „The Psychological Meaning of Words: LIWC and Computerized Text Analysis Methods”. *Journal of Language and Social Psychology* 29, sz. 1 (2010): 24–54. <https://doi.org/10.1177/0261927X09351676>.

The Age. „Russia’s »CNN« wants to tell it like it is”. 2005. augusztus 16. <https://www.theage.com.au/world/russias-cnn-wants-to-tell-it-like-it-is-20050816-ge0p8t.html>.

The Insider. „Ex-commander of murdered Yevgeny Nuzhin confirms 10 executions of Wagner Group mercenaries”. 2022. december 16. <https://theins.ru/en/news/257929>.

The Insider. „Oksana Baulina, a journalist for The Insider, dies under fire in Kyiv after a rocket strike on a shopping center in Podil”. 2022. március 23. <https://theins.ru/en/news/249571>.

The Insider. „Российские государственные СМИ не опубликовали ни одной новости о ракетном ударе по жилому дому в Днепре”. 2023. január 14. <https://theins.ru/news/258550>.

„The manipulative techniques of Russia’s information campaign”. Riga: NATO StratCom COE Center for International Studies, 2015. <https://stratcomcoe.org/publications/the-manipulative-techniques-of-the-russian-information-campaign-against-ukraine/154>.

The Moscow Times. „As It Happened: Navalny Sentenced to 2 Years and 8 Months in Penal Colony”. 2021. február 3. <https://www.themoscowtimes.com/2021/02/02/as-it-happened-navalny-sentenced-to-2-years-and-8-months-in-penal-colony-a72803>.

The Moscow Times. „Putin’s »Chef« Sues Navalny and His Ally for Defamation”. 2020. december 23. <https://www.themoscowtimes.com/2020/12/23/putins-chef-sues-navalny-and-his-ally-for-defamation-a72450>.

The Moscow Times. „Russian Neo-Nazis Participate in ‘Denazifying’ Ukraine – Der Spiegel”. 2022. május 23. <https://www.themoscowtimes.com/2022/05/22/moscow-may-swap-ukraine-prisoners-for-putin-ally-negotiator-a77761>.

The Times. „The Times view on Amnesty International’s Ukraine report: Putin’s Propagandists”. 2022. augusztus 5. <https://www.thetimes.co.uk/article/the-times-view-on-amnesty-internationals-ukraine-report-putins-propagandists-kef3m5ww0>.

The Times of Israel. „Israel demands apology for Russian FM’s ‘unforgivable’ claim Hitler had Jewish blood”. 2022. május 2. <https://www.timesofisrael.com/lapid-denounces-russian-fms-unforgivable-claim-that-hitler-had-jewish-blood/>.

Theohary, Catherine A. „Defense Primer: Information Operations”. Washington, D.C.: Congressional Research Service, 2021. december 1. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF10771/8>.

Thomas, Katie, David Gelles, és Karl Zimmer. „Pfizer’s Early Data Shows Vaccine Is More Than 90% Effective”. *New York Times*, 2020. november 9. <https://www.nytimes.com/2020/11/09/health/covid-vaccine-pfizer.html>.

Thomas, Timothy L. „Russia’s Reflexive Control Theory and the Military”. *Journal of Slavic Military Studies* 17, sz. 2 (2004): 237–56.

„Threat Report The State of Influence Operations 2017-2020”. Facebook, 2021. május. <https://about.fb.com/wp-content/uploads/2021/05/IO-Threat-Report-May-20-2021.pdf>.

Tiedens, Larissa Z., és Susan Linton. „Judgment Under Emotional Certainty and Uncertainty: The Effects of Specific Emotions on Information Processing”. *Journal of Personality and Social Psychology* 81, sz. 6 (2001): 973–88. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.6.973>.

Timchenko, Galina. Galina Timchenko THE WATCHDOG ÉMIGRÉ, 2018. <https://www.politico.eu/list/politico-28-2018-ranking/galina-timchenko/>.

Titscher, Stefan, Michael Meyer, Ruth Wodak, és Eva Vetter. „Content analysis”. In *Methods of Text and Discourse Analysis*, 55–73. London: Sage Publications, 2000.

Tölgyesi, Beatrix. „Kognitív hadviselés – van új a nap alatt?” In *A hadtudomány aktuális kérdései 2021*, szerkesztette Krajnc Zoltán, 88–99. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022.

Tsukanov, Ilya. „Blogger Reveals How She Was Used to Create Fake About ‘Russian Air Strike’ on Mariupol Hospital”. *Sputniknews*, 2022. április 2. <https://sputniknews.com/20220402/blogger-reveals-how-she-was-used-to-create-fake-about-russian-air-strike-on-mariupol-hospital-1094424700.html>.

Tsukanov, Ilya. „Kiev Has Confirmed Only One of Ten Planned Evacuation Corridors, Russian MoD Says”. *Sputniknews*, 2022. március 8. <https://sputniknews.com/20220308/kyiv-has-confirmed-only-one-of-ten-planned-evacuation-corridors-russian-mod-says-1093689386.html>.

Tulp, Sophia. „Ukraine blogger video fuels false info on Mariupol bombing”. *AP*, 2022. április 3. <https://apnews.com/article/russia-ukraine-europe-misinformation-bombings-a39d9438da3c55d691742229cc87b2a0>.

„Ukraine: Apparent War Crimes in Russia-Controlled Areas. Summary Executions, Other Grave Abuses by Russian Forces”. Human Rights Watch, 2022. április 3. <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas>.

„Ukraine: Russian Forces’ Trail of Death in Bucha. Preserving Evidence Critical for War Crimes Prosecutions”. Human Rights Watch, 2022. április 21. <https://www.hrw.org/news/2022/04/21/ukraine-russian-forces-trail-death-bucha>.

Ukrainska Pravda. „Occupying forces have deported more than 50,000 Mariupol residents to Russia and temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk oblasts”. 2022. június 13. <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/06/13/7352251/>.

Undeutsch, Udo. „Analyse der Aussage”. In *Handbuch der Psychologie*, 11 Forensische Psychologie:125–73. Göttingen: Verlag für Psychologie Dr. C. J. Hogrefe, 1967.

Ungváry, Zsolt. „A vörös farok”. *Vasárnap*, 2020. július 9. <https://vasarnap.hu/2020/07/09/ungvary-zsolt-a-voros-farok/>.

„Update on the human rights situation in Ukraine. Reporting period: 24 February – 26 March”. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner, 2022. március 26. https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf.

USA Today. „USA TODAY removed 23 stories from website, other platforms following audit of reporter’s work”. 2022. június 16. <https://eu.usatoday.com/story/news/2022/06/16/usa-today-audit-reporter/7647731001/>.

Valentino, Nicholas A., Ted Brader, Eric W. Groenendyk, Krysha Gregorowicz, és Vincent L. Hutchings. „Election Night’s Alright for Fighting: The Role of Emotions in Political Participation”. *The Journal of Politics* 73, sz. 1 (é. n.): 156–70.

Van Eemeren, Frans H., Bart Garssen, és Bert Meuffels. *Fallacies and Judgements on Reasonableness: Empirical Research Concerning the Pragma-Dialectical Discussion Rules*. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, 2009.

Van Herpen, Marcel. „The Many Faces of the New Information Warfare”. In *Russian Active Measures: Yesterday, Today, Tomorrow*, 37–59. Stuttgart: ibidem Verlag, 2021.

Ventre, Daniel. *Information Warfare*. London; Hoboken: ISTE; John Wiley&Sons Inc., 2016.

Verhoeven, Beatrice. „Hungarian HFPA Member Admits Plagiarizing, Recycling Quotes in Scarlett Johansson Profile (Exclusive)”. *TheWrap*, 2021. július 28. <https://www.thewrap.com/hungarian-hfpa-scarlett-johansson-profile-plagiarizing-recycling-quotes/>.

Voysey, Merryn, Sue Ann Costa Clemens, Shabir A. Madhi, Lily Weckx, Pedro M. Folegatti, és K. Aley Parvinder. „Single-dose administration and the influence of the timing of the booster dose on immunogenicity and efficacy of ChAdOx1 nCoV-19 (AZD1222) vaccine: a pooled analysis of four randomised trials”. *The Lancet* 397, sz. 10277 (2021. március 6.): 881–91. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(21\)00432-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(21)00432-3).

Walton, Douglas. *Informal Logic: A Pragmatic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Walton, Douglas. „Why fallacies appear to be better arguments than they are”. *Informal Logic* 30, sz. 2 (2010): 159–84.

Wang, Shan. „Stories about Russia “are so hot right now” — so BuzzFeed is partnering with Meduza for more substantive Russia reporting”. *NiemanLab*, 2017. augusztus 29. <https://www.niemanlab.org/2017/08/stories-about-russia-are-so-hot-right-now-so-buzzfeed-is-partnering-with-meduza-for-more-substantive-russia-reporting/>.

Wapner, Jessica. „He Counts Your Words (Even Those Pronouns)”. *New York Times*, 2008. október 14. <https://www.nytimes.com/2008/10/14/science/14prof.html>.

WAR 2020 Russia's information aggression. Veritas LT, 2015. <https://www.youtube.com/watch?v=fkPjcYCLWHk&t=2666s>.

Wardle, Claire. „Fake news. It's complicated.” *Medium.com*, 2017. február 16. <https://medium.com/1st-draft/fake-news-its-complicated-d0f773766c79>.

Wardle, Claire, és Hossein Derakhshan. „INFORMATION DISORDER: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making”. Council of Europe, 2017. szeptember 27. <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-researc/168076277c>.

Weber, Joscha, és Kathrin Wesolowski. „Fact check: Atrocities in Bucha not »staged«”. *Deutsche Welle*, 2022. április 5. <https://www.dw.com/en/fact-check-atrocities-in-bucha-not-staged/a-61366129>.

Weber, Robert Philip. *Basic content analysis*. Beverly Hills: Sage Publications, 1990.

Weiss, Michael, szerk. „AQUARIUM LEAKS: Inside the GRU's Psychological Warfare Program”. Washington DC, 2020.

Wendling, Mike. „The (almost) complete history of »fake news«”. *BBC News*, 2018. január 22. <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-42724320>.

Westendarp, Louis. „Israel condemns Sergey Lavrov's remark that Hitler ‘had Jewish blood’”. *Politico*, 2022. május 2. <https://www.politico.eu/article/israel-yair-lapid-condemn-sergey-lavrov-hitler-comment/>.

Whitlock, Craig. „Somali American caught up in a shadowy Pentagon counterpropaganda campaign”. *The Washington Post*, 2013. július 7. https://www.washingtonpost.com/world/national-security/somali-american-caught-up-in-a-shadowy-pentagon-counterpropaganda-campaign/2013/07/07/b3aca190-d2c5-11e2-bc43-c404c3269c73_story.html.

Wirth Zsuzsanna, és Panyi Szabolcs. „Russian Financier in Budapest Was Busy Securing Personal Offshore Assets”. *VSquare*, 2023. április 25. <https://vsquare.org/bracing-for-us-sanctions-russian-financier-in-budapest-was-busy-securing-personal-offshore-assets-leaked-documents-reveal/>.

Wolf, Leon H. „Sabrina Rubin Erdely’s OTHER Possibly Fake Rape Story”. *RedState*, 2015. április 7. https://www.redstate.com/leon_h_wolf/2015/04/07/sabrina-rubin-erdelys-possibly-fake-rape-story/.

World Forum for Democracy. „The Council of Europe’s Democracy Innovation Award goes to Russian investigative newspaper The Insider”, 2017. november 10. <https://www.coe.int/en/web/world-forum-democracy/-/democracy-innovation-award-tomorrow-morning>.

Wright, Colin. „Okrent’s Law”. *Brain Lenses* (blog), 2020. július 7. <https://brainlenses.substack.com/p/okrents-law>.

Wright Mills, Charles. *The Power Elite*. Oxford University Press, 2000.

Zavadski, Katie. „Putin’s Propaganda TV Lies About Its Popularity”. *Daily Beast*, 2017. április 14. <https://www.thedailybeast.com/putins-propaganda-tv-lies-about-its-popularity?ref=scroll>.

Zhou, Lina, Jude K. Burgoon, Jay F. Nunamaker, és Doug Twitchell. „Automating linguistics-based cues for detecting deception in text-based asynchronous computer-mediated communications”. *Group Decision and Negotiation* 13, sz. 1 (2004): 81–106.

Zhou, Xinyi, Atishay Jain, Vir V. Phoha, és Reza Zafarani. „Fake News Early Detection: A Theory-driven Model”. *Digital Threats: Research and Practice* 1, sz. 2 (2020. június): 1–25. <https://doi.org/10.1145/3377478>.

Zhou, Xinyi, és Reza Zafarani. „A Survey of Fake News: Fundamental Theories, Detection Methods, and Opportunities”. *ACM Computing Surveys* 53, sz. 5 (2020): 1–40. <https://doi.org/doi:10.1145/3395046>.

Zuckerman, Miron, Bella M. DePaulo, és Robert Rosenthal. „Verbal and nonverbal communication of deception”. *Advances in Experimental Social Psychology* 14 (1981): 1–59. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60369-X](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60369-X).

1tv.ru. „Журналисты Первого отвечают на обвинения во лжи в связи с сюжетом про убийство ребенка в Славянске”. 2014. december 21. https://www.1tv.ru/news/2014-12-21/31502-zhurnalisty_pervogo_otvechayut_na_obviniya_vo_lzhi_v_svyazi_s_syuzhetom_pro_ubiystvo_rebenka_v_slavyanske.y

24tv.ua. „В Буче оккупанты приказали людям одеть белые повязки и забрали телефоны: фоторепортаж из города”. 2022. március 14. https://24tv.ua/ru/buche-okkupanty-prikazali-ljudjam-odet-belye-povjazki-zabrali_n1904819.

Азар, Илья. „«Мы — не вооруженные силы»”. *Lenta.ru*, 2014. március 10. <https://web.archive.org/web/20200110224154/http://lenta.com/a/537619/>.

Алфимов, Валентин. „Кто на самом деле разбомбил детскую больницу в Мариуполе”. *Комсомольская правда*, 2022. március 9. <https://www.kp.ru/daily/27374/4556142/>.

Баркалова, Екатерина. „Как работали СМИ «фабрики троллей» и что там происходило во время мятежа? Читайте рассказы сотрудников, освободившихся от подписки о неразглашении”. *Бумага*, 2023. július 5. <https://paperpaper.ru/kak-rabotali-smi-fabriki-trollej-i-ch/>.

Богодайко, Архип. „Фатигаров о фейке в Буче: ВСУ не заморачиваются — им нужно, чтобы мировое сообщество поставляло Киеву оружие”. *РИАФАН*, 2022. április 4. https://riafan.ru/22654773-fatigarov_o_feike_v_buche_vsu_ne_zamorachivayutsya_im_nuzhno_chtobi_mirovoe_soobshchestvo_postavlyalo_kievu_oruzhie.

Богодайко, Архип. „Швыткин: Необходимо привлечение мирового сообщества для расследования фейков ВСУ”. *РИАФАН*, 2022. április 4. https://riafan.ru/22658385-shvitkin_neobhodimo_privlechenie_mirovogo_soobshchestva_dlya_rassledovaniya_feikov_vs_u_.

Варламов, Илья. „А ты точно нищий украинец?” *Varlamov.ru* (blog), 2018. december 6. <https://varlamov.ru/3210027.html>.

ВС РФ готовят наступление на Донбассе | Путину нужен яркий успех перед годовщиной вторжения, 2023. https://www.youtube.com/watch?v=Ctw_ktCbJQs.

Габуев, Александр. „«Нет никакой объективности»”. *Коммерсант*, 2012. április 7. <https://archive.md/Vy4i0#selection-1793.0-1793.10>.

Герасимов, Валерий Васильевич. „Ценность науки в предвидении”. *Военно-промышленный курьер*, 2013. február 26. <https://vpk-news.ru/articles/14632>.

Гордеев, Владислав. „ФАН перед закрытием рассказало историю «фабрики медиа»”. *RBC.ru*, 2023. július 1. <https://www.rbc.ru/politics/01/07/2023/649f32559a7947dbaa52144f>.

Захаров, Андрей, és Полина Русяева. „Расследование РБК: как из «фабрики троллей» выросла «фабрика медиа»”. *РБК*, 2017. március 24. <https://www.rbc.ru/magazine/2017/04/58d106b09a794710fa8934ac>.

Картаполов, Андрей Валериевич. „Уроки военных конфликтов, перспективы развития средств и способов их ведения. Прямые и непрямые деситвья в современных международных конфликтах”. *Вестник Академии военных наук* 2, sz. 51 (2015): 26–36.

Кодачигов, Валерий. „Вести с эфирного фронта”. *ЖУРНАЛ СТАНДАРТ* 80, sz. 9 (2009). <https://www.comnews.ru/standart/article/52517>.

„Концептуальные взгляды на деятельность Вооруженных Сил Российской Федерации в информационном пространстве”. Министерство обороны Российской Федерации, 2011. <http://ens.mil.ru/science/publications/more.htm?id=10845074@cmsArticle#1>.

Коротков, Денис. „Головорезы (21+) Изуродовали кувалдой, отпилили голову, труп сожгли под музыку. Так в Сирии развлекались наемники из «группы Вагнера». Рассказываем, кто в этом участвовал”. *Новая газета*, 2019. november 20. <https://novayagazeta.ru/articles/2019/11/20/82805-golovorezy-21>.

Коц, Андрей. „»У нас с ними особые счеты«. Как развивается наступление армии ДНР”. *РИАФАН*, 2022. február 26. <https://ria.ru/20220226/donbass-1775163788.html>.

Лавров, Сергей. Интервью Министра иностранных дел Российской Федерации С.В.Лаврова итальянской телекомпании «Медиасет», Москва, 1 мая 2022 года, 2022. május 2. https://mid.ru/ru/foreign_policy/news/1811569/.

Литаврин, Максим. „Буча. Разбираем российские версии”. *Медиазона*, 2022. április 5. <https://zona.media/article/2022/04/05/versions>.

Лишаев, Сергей Александрович. „«ПРАВДА» И «ИСТИНА» (языковая концептуализация мира и тематическое своеобразие русской философии)”. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология.»* 4, sz. 1 (2006): 173–209.

Лукашукова, Елизавета. „Бомбежка роддома в Мариуполе оказалась фейком. Вот все фото- и видеопланы и несостыковки”. *Ямал-Медиа*, 2022. március 11. <https://yamal-media.ru/narrative/roddom-v-mariupole>.

Манойло, Андрей Викторович. „Models of Information and Psychological Operations Used in International Conflicts”. *Мировая политика.*, sz. 3 (2013): 18–39.

МБХ медиа. „В акциях «Свободу Навальному» по всей России приняли участие минимум 110 тысяч человек”. 2021. január 23. <https://mbk-news.appspot.com/news/100k-vishli-na-ulici/>.

Медиазона. „«Экстремистское дело» Навального. Приговор”. 2023. augusztus 4. <https://zona.media/online/2023/08/04/prigovor>.

Мусафилова, Ольга, és Виктория Макаренко. „«Мальчика» не было, но он живет. Кто придумал самый кровавый фейк войны на Донбассе”. *Новая газета*, 2015. július 15. <https://novayagazeta.ru/articles/2015/07/15/64898-171-malchika-187-ne-bylo-no-on-zhivet>.

Небензя, Василий. „Выступление и ответное слово Постоянного представителя В.А.Небензи на заседании СБ ООН по гуманитарной ситуации на Украине”. 2022. március 7. <https://russiaun.ru/ru/news/070322n>.

Орлова, Виолетта. „РосСМИ заранее написали статью о победе над Украиной: думали завоевать за два дня”. *Unian.net*, 2022. február 28. <https://www.unian.net/war/rossemi-zaranee-napisali-statyu-o-pobede-nad-ukrainoy-dumali-zavoevat-za-dva-dnya-novosti-vtorzheniya-rossii-na-ukrainu-11721493.html>.

Панкавец, Зміцер. „Беларус, які выдаваў сябе за ўкраінца на расійскім ТБ: Я не атрымаў ні капейкі. Мне бясконца сорамна — гэта ганьба”. *Наша Ніва*, 2018. december 7. <https://nashaniva.com/?c=ar&i=221836>.

Панкратова, Ирина, és Светлана Рейтер. „Как Кремль использует телеграм-каналы, чтобы распространять военную пропаганду и фейки”. *Meduza.io*, 2023. március 22. <https://meduza.io/feature/2023/03/22/kak-kreml-ispolzuet-telegram-kanaly-chtoby-rasprostranyat-voennuyu-propagandu-i-feyki>.

„Первое видеинтервью с экс-сотрудником американского отдела фабрики троллей”.
Дождь, 2017. október 26.
https://tvrain.ru/teleshov/reportazh/oni_sdelali_video_kak_negr_zanimaetsja-448671/.

Перцев, Андрей. „В Кремле подготовили новую методичку о том, как пропаганда должна рассказывать о войне. Мы ее прочитали”. *Meduza.io*, 2022. augusztus 1.
<https://meduza.io/feature/2022/08/01/v-kremle-podgotovili-novuyu-metodichku-o-tom-kak-propaganda-dolzha-rasskazivat-o-voyne-my-ee-prochitali>.

Перцев, Андрей. „Вы не поверите, но мы раздобыли еще одну методичку Кремля. Теперь пропагандисты будут рассказывать о «пророчествах» Путина и сравнивать 2022-й с 1914-м”. *Meduza.io*, 2022. augusztus 4. <https://meduza.io/feature/2022/08/04/vy-ne-роверите-no-my-razdobyli-esche-odnu-metodichku-kremlya-teper-propagandisty-budut-rasskazivat-o-prorochestvah-putina-i-sravniyat-2022-y-s-1914-m>.

Перцев, Андрей. „«Медуза» выяснила, как Кремль рекомендует государственным СМИ освещать события в Нагорном Карабахе”. *Meduza.io*, 2023. szeptember 20.
<https://meduza.io/feature/2023/09/20/meduza-vuyasnila-kak-kreml-rekomenduet-gosudarstvennym-smi-osveschat-sobytiya-v-nagornom-karabahe>.

„Позорная сдача освобожденных территорий”. *Что написано в методичке для российских солдат?*, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=w0NB3gYFP0w>.

Пономарев, Алексей. „Журналисты не нашли подтверждение сюжету «Первого канала» о распятом в Славянске ребенке”. *Republic.ru*, 2014. július 14.
<https://republic.ru/posts/43053>.

Прыгунов, Лев, és Андрей Колесников. Бесогон в армии. Interjúkészítő Елена Рыковцева. Радио Свобода, 2021. augusztus 12. <https://www.svoboda.org/a/31407113.html>.

Путин, Владимир Владимирович. „Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев»”. *kremlin.ru* (blog), 2021. július 12.
<http://www.kremlin.ru/events/president/news/66181>.

Путин, Владимир Владимирович. Указ президента российской федерации О некоторых мерах по повышению эффективности деятельности государственных средств массовой информации, Pub. L. No. № 894 (2013).
<http://static.kremlin.ru/media/events/files/41d4a95e0e2d01da1117.pdf>.

Росковинская, Юлиана. „Генштаб: 64 - отдельная мотострелковая бригада Восточного военного округа рф потеряла более 90% личного состава”. *Украинские Национальные Новости*, 2022. szeptember 18. <https://www.unn.com.ua/ru/news/1994764-genshtab-64-okrema-motostriletska-brigada-skhidnogo-viyskovogo-okrugu-rf-vtratila-ponad-90-osobovogo-skladu>.

„Роскомнадзор вынес предупреждение электронному периодическому изданию «Лента.ру» за распространение материалов экстремистского характера”. Федеральная служба по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций (Роскомнадзор), 2014. március 15.
<https://web.archive.org/web/20140315075700/https://rkn.gov.ru/news/rsoc/news24418.htm>.

Рубин, Михаил, és Роман Баданин. „Телега из Кремля. Рассказ о том, как власти превратили Telegram в телевизор”. *Проект*, 2018. november 28.

https://www.proekt.media/narrative/telegram-kanal/?utm_source=tlgrm&utm_medium=chnl&utm_campaign=telega.

Рубин, Михаил, Мария Жолобова, és Роман Баданин. „Повелитель кукол. Портрет Алексея Громова, руководителя российской государственной пропаганды”. *Проект*, 2019. január 23. <https://www.proekt.media/portrait/alexey-gromov/>.

Свободная Пресса. „Роскомнадзор предупредил «Ленту.ру» за экстремистское интервью”. 2014. március 12. <https://svpressa.ru/all/news/83595/>.

Сергейцев, Тимофей. „Что Россия должна сделать с Украиной”. *РИА Новости*, 2022. április 3. <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>.

Симоньян, ложь и боты «для взрослых». Как RT накручивает просмотры. Навальный LIVE, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=mONk-y2HCCI>.

Симоньян, Маргарита. «Не собираюсь делать вид, что я объективная». Интервью с Маргаритой Симоньян. *Interjúkészítő Илья Азар*. Lenta.ru, 2013. március 7. <https://lenta.ru/articles/2013/03/07/simonyan/>.

Соколов, Кирилл. „Пригожин назвал себя создателем «фабрики троллей»”. *RBC.ru*, 2023. február 14.

https://www.rbc.ru/technology_and_media/14/02/2023/63ebaac39a7947282a7adc8e.

Спирidonов, Алик. „«Стреляли либо в затылок, либо в сердце». Рассказ свидетеля казней жителей Бучи в оккупации”. *Vot-Tak.tv*, 2022. április 3. <https://vot-tak.tv/novosti/03-04-2022-rasstrely-zhitelej-buchi/>.

Сурганова, Елизавета. „Галина Тимченко: «Никто из нас не мечтает делать «Колокол»”. *Forbes.ru*, 2014. szeptember 15. <https://www.forbes.ru/kompanii/internet-telekom-i-media/267611-galina-timchenko-nikto-iz-nas-ne-mechtaet-delat-kolokol>.

ТАСС. „Первый канал сожалеет об ошибке в сюжете о годовщине «майдана»”. 2018. <https://tass.ru/obschestvo/5884441>.

ТАСС. „Песков оставил без комментариев связи некоторых Telegram-каналов с Кремлем”. 2018. november 28. <https://tass.ru/obschestvo/5844450>.

Указ Президента Российской Федерации О присвоении 64 отдельной мотострелковой бригаде почетного наименования", Pub. L. No. № 215 (2022).

<https://web.archive.org/web/20220418165831/http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202204180025>.

Утиль бучанских палачей и ВСУ в Крыму за пару месяцев: Жданов о ситуации на фронте. Unian, 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=3zEiQUnSG1c>.

Фомина, Екатерина. „Командир дал приказ: «В расход их»”. *Важные Истории*, 2022. augusztus 15. <https://stories.media/investigations/2022/08/15/komandir-dal-prikaz-v-raskhod-ikh/>.

Фролов, Александр. „Их оружие – слово. Первому выпуску факультета спецпропаганды – 40 лет”. *Красная звезда*, 2011.
http://old.redstar.ru/2011/06/29_06/5_01.html.

Я позвонил своему убийце. Он признался, 2020.
<https://www.youtube.com/watch?v=ibqiet6Bg38>.

Яппарова, Лилия. „«Нас превращали в затравленных животных»”. *Meduza.io*, 2023. május 26. <https://meduza.io/feature/2023/05/26/nas-prevrascchali-v-zatravlennyh-zhivotnyh>.

Яппарова, Лилия. „Ни шагу назад, товарищи! «Медуза» получила памятку, которую выдают российским солдатам. Ее авторы называют отступление из Херсона «позорным» — и требуют вернуться к сталинским методам ведения войны”. *Meduza.io*, 2023. április 3. <https://meduza.io/feature/2023/04/03/ni-shagu-nazad-tovarischi>.

A példákhoz felhasznált médiaforrások:

Babich, Dmitry. „West rushes to accuse Moscow of ‘Novichok-type’ poisoning of Navalny... but would Russia really have reason to get rid of him?” *RT*, 2020. szeptember 2.
<https://www.rt.com/op-ed/499741-navalny-poisoning-western-blame-russia/>.

Blinova, Ekaterina. „How Could the UK Curb Pandemic Spread While Having the World’s Highest COVID Mortality Rate?” *Sputniknews*, 20.01.2021.
<https://sputniknews.com/20210120/how-could-the-uk-curb-pandemic-spread-while-having-the-worlds-highest-covid-mortality-rate-1081827801.html>.

Bridge, Robert. „Pfizer admits to using aborted fetal tissue in developing its vaccines. So can Christians sign up for a jab exemption now?”, *RT*, 2021. október 8., <https://www.rt.com/op-ed/537011-pfizer-development-aborted-fetal-tissue/>.

Burunov, Oleg. „Medvedev Slams Bucha Provocation as Ukrainian Propaganda Fake”. *Sputniknews*, 2022. április 5. <https://sputniknews.com/20220405/medvedev-slams-bucha-provocation--info-on-mariupol-maternity-hospital-as-ukrainian-propaganda-fakes-1094491320.html>.

Cunningham, Finian. „Poisoning Nord Stream-2”. *Sputniknews*, 2020. szeptember 4.
<https://sputniknews.com/20200904/poisoning-nord-stream-2-1080367400.html>.

Cunningham, Finian. „Russia Should Red Card Europe”. *Sputniknews*, 2020. október 15.
<https://sputniknews.com/20201015/russia-should-red-card-europe-1080780071.html>.

Galloway, George. „German ‘Novichok poisoning’ claims over Navalny will prompt familiar circus of sanctions & Russia demonisation. But who benefits?”, *RT*, 2020. szeptember 2., <https://www.rt.com/op-ed/499721-navalny-novichok-germany-russia/>.

Gaunt, Jon. „Margaret is a Hero, Burley is a Zero!”, *Sputniknews*, 2020. december 8., <https://sputniknews.com/20201208/margaret-is-a-hero-burley-is-a-zero-1081398505.html>.

Griffin, Nick „MSM’s Bucha Tall Tale”, *Sputniknews*, 2022. április 5., <https://sputniknews.com/20220405/msms-bucha-tall-tale-1094504500.html>.

Kashirina, Alexandra. „Photos of Ukrainian Military Posing With UK Weapons at Kindergarten Emerge Online”, *Sputniknews*, 2022. március 7., <https://sputniknews.com/20220307/photos-of-ukrainian-military-posing-with-uk-weapons-at-kindergarten-emerge-online-1093671041.html>.

Kneissl, Karin. „Will the alleged Alexey Navalny poisoning sink the Nord Stream 2 pipeline? It might, but it shouldn’t”, *RT*, 2020. szeptember 11., <https://www.rt.com/op-ed/500503-navalny-nord-stream-pipeline/>.

Korso, Tim. „Moscow Will Expose Anti-Russia Fakes, Will Hold Ukrainian War Criminals Accountable, Lavrov Says”. *Sputniknews*, 2022. április 4. <https://sputniknews.com/20220404/moscow-will-expose-anti-russia-fakes-will-hold-ukrainian-war-criminals-accountable-lavrov-says-1094479342.html>.

Kurevlev, Kirill. „US »Likely« to Ramp Up Sanctions Pressure Against Russia After Zelensky’s Pleas”. *Sputniknews*, 2022. április 4. <https://sputniknews.com/20220404/us-likely-to-ramp-up-sanctions-pressure-against-russia-after-zelenskys-pleas-1094452068.html>.

Murray, Craig. „Craig Murray: Opposition figure Navalny may possibly have been targeted by Russian state, but Western narrative doesn’t add up”, *RT*, 2020. szeptember 6., <https://www.rt.com/russia/500013-navalny-targeted-state-western-narrative/>.

RT. „Absolutely incorrect: Kremlin spokesman ridicules Le Monde report suggesting Putin told Macron that Navalny poisoned himself”. 2020. szeptember 23. <https://www.rt.com/russia/501501-putin-macron-navalny-le-monde/>.

RT. „Berlin struggles to answer RT’s question on fate of mysterious Navalny aide who left Russia for Germany without being questioned”. 2020. szeptember 15. <https://www.rt.com/russia/500685-berlin-struggles-to-answer-rts/>.

RT. „’Fraught with consequences for Russian-German relations’: Moscow furious with Berlin over lack of cooperation on Navalny”. 2020. szeptember 9. <https://www.rt.com/russia/500294-moscow-summon-germany-ambassador-navalny/>.

RT. „French pundit queries Western narrative on Navalny ‘poisoning’ & Belarus unrest with ‘CIA’ comments, gets bashed by establishment”. 2020. szeptember 10. <https://www.rt.com/news/500384-cia-poisoned-navalny-french/>.

RT. „Mariupol captured — Russia”. 2022. április 21. <https://www.rt.com/russia/554252-mariupol-azovstal-ukraine-plant/>.

RT. „Poisoning protest leader Navalny ‘would not benefit’ Moscow, says Russian Foreign Ministry, labels Western allegations »offensive«”. 2020. augusztus 25. <https://www.rt.com/russia/499018-russia-fm-navalny-poisoning-benefit/>.

RT. „’Put the proof on prime time TV, you have my permission’: Navalny to sue Putin’s spokesman over CIA allegation”. 2020. október 1. <https://www.rt.com/russia/502278-navalny-sue-kremlin-peskov-cia-allegation/>.

RT. „West working to disrupt Ukraine peace talks – Russia”. 2022. április 5.
<https://www.rt.com/russia/553356-west-disrupts-peace-talks/>.

RT. „‘We’ve been through this in the Skripal case’: West’s Navalny poisoning claims driven by ‘sanctions itch’, Sergey Lavrov says”. 2020. szeptember 18.
<https://www.rt.com/russia/501033-lavrov-navalny-skripal-allegations/>.

Sputniknews. „Bucha: Lavrov Says False-Flag Op Was Conducted in Town Outside Kiev After Russian Troop Withdrawal”. 2022. április 4. <https://sputniknews.com/20220404/lavrov-situation-in-bucha-is-fake-attack-1094461483.html>.

Sputniknews. „Experts: Bucha-Like »False Flag« Incidents to Continue as West »Frustrated« Over Propaganda Failures”. 2022. április 3. <https://sputniknews.com/20220403/experts-bucha-like-false-flag-incidents-to-continue-as-west-frustrated-over-propaganda-failures-1094447920.html>.

Sputniknews. „Instagram Users Accuse Ukrainian Model of Fake Photoshoot in Mariupol Maternity Hospital”. 2022. március 10. <https://sputniknews.com/20220310/instagram-users-accuse-ukrainian-model-of-fake-photoshoot-in-mariupol-maternity-hospital-1093751508.html>.

Sputniknews. „Italy Ready to Mull New EU Sanctions on Russia Over Navalny, Foreign Minister States”. 2021. január 20. <https://sputniknews.com/20210120/italy-ready-to-mull-new-eu-sanctions-on-russia-over-navalny-foreign-minister-states-1081829178.html>.

Sputniknews. „Moscow Court Reaffirms Navalny’s Prison Term in Yves Rocher Case But Slightly Shortens It”. 2021. február 20. <https://sputniknews.com/20210220/moscow-court-reaffirms-navalnis-prison-term-in-yves-rocher-case-but-slightly-shortens-it-1082136199.html>.

Sputniknews. „Outrage After Ex-Facebook Exec Suggests Vaccinated People Should Wear Special Masks”. 2020. december 14. <https://sputniknews.com/20201214/outrage-after-ex-facebook-exec-suggests-vaccinated-people-should-wear-special-masks-1081448468.html>.

Sputniknews. „Video: Kiev Territorial Defence in Bucha Given Green Light to Shoot Those Not Wearing Blue Armband”. 2022. április 3. <https://sputniknews.com/20220403/kiev-territorial-defence-fighters-in-bucha-were-allowed-to-shoot-anyone-not-wearing-blue-bandages-1094446000.html>.

Sputniknews. „Western Nations Fail to Respond to Videos of Police Quelling Unauthorised Rallies, Moscow Says”. 2021. február 7. <https://sputniknews.com/20210207/western-nations-fail-to-respond-to-videos-of-police-quelling-unauthorised-rallies-moscow-says-1082008077.html>.

Tickle, Johnny. „No reason yet to launch investigation into alleged Navalny poisoning – Putin’s spokesman”, *RT*, 2020. augusztus 25., <https://www.rt.com/russia/498979-peskov-navalny-investigation-no-reason/>.

Tsukanov, Ilya. „Kiev Has Confirmed Only One of Ten Planned Evacuation Corridors, Russian MoD Says”, *Sputniknews*, 2022. március 8., <https://sputniknews.com/20220308/kiev-has-confirmed-only-one-of-ten-planned-evacuation-corridors-russian-mod-says-1093689386.html>.

Коц, Андрей. „У нас с ними особые счеты«. Как развивается наступление армии ДНР”, *РИАФАН*, 2022. február 26., <https://ria.ru/20220226/donbass-1775163788.html>.

РИА Новости. „В СПЧ назвали видео из Бучи приемами «геббельсовской пропаганды»”. 2022. április 3. <https://ria.ru/20220403/spch-1781572000.html>.

РИА Новости. „ВС России нужно фиксировать свои действия на видео, считает адвокат”. 2022. április 3. <https://ria.ru/20220403/advokat-1781584276.html>.

РИА Новости. „ВСУ планируют обстрелять из «Градов» жилые кварталы в ДНР, заявил Пушилин”. 2022. február 26. <https://ria.ru/20220226/donbass-1775244925.html>.

РИА Новости. „Депутат: не стоит обсуждать постановочные съемки из Бучи как реальные”. 2022. április 3. <https://ria.ru/20220403/bucha-1781573434.html>.

РИА Новости. „Запад хочет сделать из Бучи новую Сребреницу, заявил ветеран «Альфы»”. 2022. április 3. <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781566047.html>.

РИА Новости. „Полянский указал на фейк об ударе по мирным жителям в больнице в Мариуполе”. 2022. március 10. <https://ria.ru/20220310/mariupol-1777388570.html>.

РИА Новости. „Россия эвакуировала более миллиона человек из ДНР, ЛНР и с Украины”. 2022. április 27. <https://ria.ru/20220427/evakuatsiya-1785836409.html>.

РИА Новости. „Сайт РИА Новости вошел в двадцатку самых посещаемых сайтов в Европе”. 2013. június 25. <https://ria.ru/20130625/945627540.html>.

РИА Новости. „Сайты «Голоса Америки»*, BBC, DW, Meduza* и «Радио Свободы»* заблокировали”. 2022. március 4. <https://ria.ru/20220304/blokirovka-1776476388.html>.

РИАФАН. „Багдасаров сорвался на крик в присутствии зрителей”. 2021. január 19. https://riafan.ru/23400539-bagdasarov_sorvalsya_na_krik_v_prisutstvii_zritelei.

РИАФАН. „В Германии не комментируют данные о местонахождении Певчих”. 2020. szeptember 14. https://riafan.ru/23443565-v_germanii_ne_kommentiruyut_dannie_o_mestonahozhdenii_pegchih.

РИАФАН. „В Мариуполе началась крупнейшая в истории ДНР гуманитарная операция”. 2022. március 25. https://riafan.ru/22364049-v_mariupole_nachalas_krupneishaya_v_istorii_dnr_gumanitarnaya_operatsiya.

РИАФАН. „В тайне от Киева: Украинцы стали решать вопрос вакцинации «Спутником V» самостоятельно”. 2021. március 19. https://riafan.ru/23372307-v_taine_ot_kieva_ukraintsi_stali_reshat_vopros_vaktsinatsii_sputnikom_v_samostoyatel_no.

РИАФАН. „Генпрокуратура РФ даст правовую оценку фейкам о ситуации в Буче”. 2022. április 4. https://riafan.ru/22662163-genprokuratura_rf_dast_pravovuyu_otsenku_feikam_o_situatsii_v_buche.

РИАФАН. „Евгений Пригожин: Навальный стал «новичком»”. 2020. szeptember 16. https://riafan.ru/23443407-evgenii_prigozhin Naval_nii_stal_novichkom_.

РИАФАН. „Зеленский спустя сутки после украинской провокации прибыл в Бучу”. 2022. április 4. https://riafan.ru/22661832-zelenskii_spustya_sutki_posle_ukrainskoi_provokatsii_pribil_v_buchu.

РИАФАН. „Источник в ФБК сообщил о бегстве сотрудников после задержания Навального”. 2021. január 18. https://riafan.ru/23400692-istochnik_v_fbk_soobschil_o_begstve_sotrudnikov_posle_zaderzhaniya Naval_nogo.

РИАФАН. „Клинцевич: Никакая санкционная кувалда Россию не берет”. 2020. október 27. https://riafan.ru/23434805-klintsevich_nikakaya_sanktsionnaya_kuvalda_rossiyu_ne_beret.

РИАФАН. „«Коммунисты России» предлагают лишить Навального гражданства”. 2020. szeptember 15. https://riafan.ru/23443482-_kommunisti_rossii_predlagayut_lishit_Naval_nogo_grazhdanstva.

РИАФАН. „Манукян напомнил Соболь, кто устроил «Тесаку» 1937 год”. 2020. szeptember 16. https://riafan.ru/23443387-manukyan_napomnil_sobol_kto_ustroil_tesaku_1937_god.

РИАФАН. „«Не потрудились почистить кадры»: почему фейк о ситуации в Буче, как и прочие, обречен на провал”. 2022. április 4. https://riafan.ru/22661919-_ne_potrudilis_pochistit_kadri_pochemu_feik_o_situatsii_v_buche_kak_i_prochie_obrechen_na_proval.

РИАФАН. „Омский врач опроверг сообщения Reuters о состоянии Навального”. 2020. szeptember 15. https://riafan.ru/23443546-omskii_vrach_oproverg_soobscheniya_reuters_o_sostoyanii_Naval_nogo.

РИАФАН. „Политолог Гогуадзе рассказал, почему Навального выгнали из Германии”. 2021. január 19. https://riafan.ru/23400531-politolog_goguadaze_rasskazal_pochemu_Naval_nogo_vignali_iz_germanii.

РИАФАН. „Политолог Марков: Киев неслучайно выбрал Бучу для создания провокации против России”. 2022. április 4. https://riafan.ru/22661969-politolog_markov_kiev_nesluchaino_vibral_buchu_dlya_sozdaniya_provokatsii_protiv_rossii.

РИАФАН. „Рейтинг антироссийских СМИ. Выпуск 54”. 2021. január 22. https://riafan.ru/23398890-reiting_antirossiiskih_smi_vipusk_54.

РИАФАН. „Российская вакцина может появиться на западном рынке. Колонка Голоса Мордора”. 2021. január 16. https://riafan.ru/23401671-rossiiskaya_vaktsina_mozhet_poyavit_sya_na_zapadnom_rinke_kolonka_golosa_mordora.

РИАФАН. „Серуканов: ЕП использует Навального для привода к власти своих марионеток”. 2020. szeptember 17. https://riafan.ru/23443293-serukanov_ep_ispol_zuet_Naval_nogo_dlya_privoda_k_vlasti_svoih_marionetok.

РИАФАН. „Соловьев прокомментировал свое появление в «списке санкций» Ашуркова”. 2021. január 19. https://riafan.ru/23400220-solov_ev_prokomentiroval_svoe_poyavlenie_v_spiske_sanktsii_ashurkova.

РИАФАН. „Соловьев прокомментировал свое появление в «списке санкций» Ашуркова”. 2021. január 19. https://riafan.ru/23400220-solov_ev_prokomentiroval_svoe_poyavlenie_v_spiske_sanktsii_ashurkova.

РИАФАН. „США не будут ждать выборов в Госдуму, а устроят попытку Майдана заранее”. 2021. január 19. https://riafan.ru/23400543-ssha_ne_budut_zhdatt_viborov_v_gosdumu_a_ustroyat_popytku_maidana_zaranee.

РИАФАН. „США унизили Украину дареным холодильником и третьесортной вакциной”. 2021. február 11. https://riafan.ru/23389302-ssha_unizili_ukrainu_darenim_holodil_nikom_i_tret_esortnoi_vaktsinoi.

РИАФАН. „Тысячи украинцев планируют привиться вакциной «Спутник V» на территории РФ”. 2021. március 19. https://riafan.ru/23372260-tisyachi_ukraintsev_planiruyut_privit_sya_vaktsinoi_sputnik_v_na_territorii_rf.

РИАФАН. „Украинский политик объяснил, чем обернется для Киева отказ от вакцины «Спутник V»”. 2021. január 16. https://riafan.ru/23401854-ukrainskii_politik_ob_yasnil_chem_obernetsya_dlya_kieva_otkaz_ot_vaktsini_sputnik_v.

РИАФАН. „Фармкомпания Латвии готова зарегистрировать Спутник V”. 2021. január 18. https://riafan.ru/23400689-farmkompaniya_latvii_gotova_zaregistrirovat_sputnik_v.

РИАФАН. „Французский политолог Леруа назвал ситуацию в Буче попыткой Запада очернить ВС РФ”. 2022. április 4. https://riafan.ru/22662113-frantsuzskii_politolog_lerua_nazval_situatsiyu_v_buche_popytkoi_zapada_ochernit_vs_rf.

РИАФАН. „Экс-депутат Рады назвал причину отказа Украины от «Спутника-V»”. 2021. január 19. https://riafan.ru/23400294-eks_deputat_radi_nazval_prichinu_otkaza_ukraini_ot_sputnika_v.

РИАФАН. „Эксперты объяснили, как ЦРУ США управляет канцлером ФРГ Ангелой Меркель”. 2020. október 28. https://riafan.ru/23434555-eksperti_ob_yasnili_kak_tsru_ssha_upravlyaet_kantslerom_frg_angeloi_merkel.

Saját, a témában eddig megjelent publikációk

Sprūds, Andris, Anda Rožukalne, Klāvs Sedlenieks, Mārtiņš Daugulis, Diāna Potjomikna, Tölgyesi Beatrix, és Ilvija Bruģe. „Internet Trolling as a hybrid warfare tool: the case of Latvia”. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2016. január 25. <https://stratcomcoe.org/publications/internet-trolling-as-a-hybrid-warfare-tool-the-case-of-latvia/160>.

Sprūds, Andris, Ilvija Bruģe, Mārtiņš Daugulis, Klāvs Sedlenieks, Anda Rožukalne, Diāna Potjomikna, és Tölgyesi Beatrix. „Social Media as a Tool of Hybrid Warfare”. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2016. július 7. <https://stratcomcoe.org/publications/social-media-as-a-tool-of-hybrid-warfare/177>.

Tölgyesi Beatrix. „Magyarország-kép az orosz és ukrán médiában, 2016-ban”. *KKI-elemzések*, sz. E-2017/1. (2017. január 5.): 1–10.

Tölgyesi Beatrix. „Az új orosz külpolitikai koncepció és információs biztonsági doktrína elemzése”. *KKI-elemzések* E-2017, sz. 3 (2017): 1–13.

Tölgyesi Beatrix. „Információs hadviselés: Magyarország régiós kakukktojás”. *PCblog*, 2017. 12. <https://pcblogger.atlatszo.hu/2017/06/12/informacios-hadviseles-magyarorszag-regios-kakukktojasa/>.

Tölgyesi Beatrix. „Pro-Kremlin propaganda in Hungary”. In *Characteristics of pro-Kremlin Propaganda in Central and Eastern Europe and Practical Examples How to Tackle It*. Brno: NESEHNUTI, 2018. <http://en.cestainiciativy.cz/download/>.

Tölgyesi Beatrix. „Dezinformáció, információs hadviselés, online propaganda: orosz műfaj?” *Russian Sharp Power in CEE*, 2019. május 27. https://politicalcapital.hu/russian_sharp_power_in_cee/publications.php?article_read=1&article_id=2423.

Tölgyesi Beatrix. „Disinformation, information warfare, online propaganda: is it a Russian genre?” *Russian Sharp Power in CEE*, 2019. május 27. https://politicalcapital.hu/russian_sharp_power_in_cee/publications.php?article_read=1&article_id=2424.

Tölgyesi Beatrix. „Állami retorika és dezinformáció Lukasenka és Putyin propagandagépezetében”. *Political Capital*, 2020. szeptember 25. https://politicalcapital.hu/hirek.php?article_read=1&article_id=2584.

Tölgyesi Beatrix. „Az orosz »szuverén internet« törvényről”. *Nemzet és Biztonság*, sz. 2020/2 (2020): 113–32.

Tölgyesi Beatrix. „Kognitív hadviselés – van új a nap alatt?” In *A hadtudomány aktuális kérdései 2021*, szerkesztette Zoltán Krajnc, 88–99. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022.

Függelék

1. Az információs hadviselés témaköre a magyar szakirodalomban

A fentiekben áttekintettem az egyes fogalmakhoz kapcsolódó, legrelevánsabbnak tűnő, illetve legszélesebb körben ismert publikációkat, melyek között néhány magyar szerző munkája (Krekó Péter, Rácz András, Aczél Petra, Etl Alex) is szerepelt. Ezekon túlmenően az alábbi fejezetben bemutatom az információs hadviselés témájával foglalkozó magyar szerzők néhány fontosabb publikációját, hogy képet adjak arról, milyen értelmezések szerepelnek a magyar szakirodalomban.

A hibrid háborúval, illetve az ukrajnai orosz műveletekkel foglalkozó legelső magyar munkák közé tartozik Rácz András Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában című 2014-es tanulmánya, amely nemzetközi viszonylatban is úttörőnek számított. Rácz az írás elején leszögezi, hogy bár a hibrid háború kifejezést használja a 2014-ben Oroszország által Ukrajnában folytatott cselekményekre, ugyanis ennek a hadviselési formának a megnevezésére a magyar és külföldi szakirodalomban elterjedt ezt a megnevezés, annak használata azonban vitatható, mivel eredetileg mást jelent (itt Bill Nemeth és Frank Hoffman munkáira hivatkozik)⁹⁴⁶. Az Ukrajnában folytatott orosz hadviselési forma tundiillik jóval jóval szélesebb körű, és nem csak a harctérre terjed ki, a fő hangsúly nem is a közvetlen fegyveres erőszak alkalmazásán van. Mivel a tanulmány írásának idején a terminológiai vita eldöntetlen volt, Rácz a *hibrid háború* kifejezést használata mellett döntött, azzal a megjegyzéssel, hogy a tudományos terminusok jelentésstartalma idővel módosulhat, bővíülhet⁹⁴⁷.

A szerző arra keresi a kérdést, hogy „krími és a kelet-ukrajnai események alapján melyek az Oroszország által folytatott hibrid háború főbb elemei, jellegzetességei, és miben különbözik ez a fajta háború az irreguláris hadviselés korábban ismert módjaitól”⁹⁴⁸. A jelenséget induktív módon vizsgálja, vagyis az eseményekből kísérli meg leszűrni annak jelelmzőit, mivel annak nincs érdemi szakirodalma⁹⁴⁹. Időben úgy határolja le, hogy csak a 2014. augusztus 13., azaz a nyílt orosz katonai beavatkozás előtti szakasz nevezhető véleménye szerint hibridnek, azután bár korlátozott, de hagyományos háború következett⁹⁵⁰.

⁹⁴⁶ Rácz András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 7.

⁹⁴⁷ Rácz András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 8.

⁹⁴⁸ Rácz András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 4.

⁹⁴⁹ Rácz András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 4.

⁹⁵⁰ Rácz András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 5.

A krími és klet-ukrajnai eseményeket alapul véve a hibrid háború modelljét három szakaszra osztja, amelyen belül három-három fázist különít el. Ezek az előkészítés (stratégiai, politikai, műveleti), a támadás (feszültség kiobbantása, központi hatalom kiszorítása, alternatív politikai hatalom kialakítása) és az elért sikerek stratégiai kihasználásának (az eredmény politikai stabilizálása, a terület elszakítása az anyaországtól, a megtámadott ország politikai-stratégiai mozgásterének korlátozása) szakasza⁹⁵¹. Az utolsó szakaszt leszámítva minden fázisban hangsúlyos szerepet kap az információs befolyásolás, a média kontrollja: a támadó ország létrehozza a megtámadandó állam területén a hozzá hű médiacsatornák hálózatát, médiapozíciókat épít ki a nemzetközi közvélemény befolyásolása céljából (1. fázis), elégedetlenséget szít a központi hatalommal szemben többek között tömegkommunikációs eszközök segítségével (2. fázis), a megtámadott országgal szemben dezinformációs akciókat indít (3. fázis), a támadó ország által befolyásolt média ál- és rémhírek terjesztésével kelt zavart (4. fázis), blokkolja a központi hatalomhoz kötődő média tevékenységét, információtájékoztatási fölényt alakít ki, médiája a nemzetközi közvélemény összezavarására, valamint a megtámadott ország diszkreditálására törekszik (5. fázis), a megtámadott ország médiája mind a hazai, mind a megtámadott országbeli, mind a nemzetközi közvélemény felé erősíti az új politikai testületek legitimitációját, a megtámadott ország megszállt területén információs monopóliumot alakít ki, majd azon keresztül a helyi lakosságot elidegeníti a központi hatalomtól (6. fázis).

Ezek alapján a hibrid háború alábbi jellemzőit sorolja fel:

- aszimmetrikus és indirekt eszközök kombinált alkalmazására épül a megtámadott ország területén és azon kívül is;
- a hangsúly a közvetlen, fegyveres konfrontáció helyett a befolyásoláson, az ellenség államigazgatásának és harci erejének megsemmisítése helyett annak bomlasztásán, működésképtelenné tételén van;
- reguláris haderő tömeges bevetése helyett különleges erők és a támadó országhoz formálisan nem kötődő milíciák alkalmazása a jellemző, míg a reguláris haderő leginkább csak politikai nyomásgyakorlási szerepet tölt be;
- kiemelt szerep jut a modern információs társadalom adta lehetőségeket maximálisan kihasználó intenzív propagandatevékenységnek, mind a saját lakosság, mind a megtámadott ország népessége, mind pedig a nemzetközi közvélemény felé⁹⁵².

⁹⁵¹ Rác András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 9–12.

⁹⁵² Rác András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 12, 17.

A hibrid háborúnak hat alapfeltételét sorolja fel:

- a támadó országnak katonailag erősebbnek kell lennie a megtámadottnál;
- a megtámadott ország államigazgatásában és fegyveres szerveiben szervezeti, működési és lojalitása problémáknak kell fennállniuk;
- a megtámadott országban regionális szinten tartós, lehetőleg etnikai elemmel is párosuló elégedetlenségnek kell lennie a központi hatalommal szemben, amit aztán a támadó ország kihasználhat;
- a megtámadott országban nagy számban legyen jelen a támadó országhoz tartozó nemzeti kisebbség, ugyanis közöttük könnyebb megtalálni a központi hatalommal elégedetleneket, másrészt ez lehetővé teszi, hogy a támadók beszivárgó különleges alakulatai be tudjanak olvadni a helyi lakosságba;
- a támadó országnak vagy legitim katonai jelenléttel kell rendelkeznie a megtámadott államban, vagy közvetlenül határosnak kell lennie, gyenge határvédelem mellett;
- a támadó államnak erős médiajelenléttel kell rendelkeznie a megtámadott országban⁹⁵³.

A médiajelenléte azért kiemelten fontos, mert „a tömegtájékoztatási eszközökön keresztül lehet a legjobban feltüzelní a központi hatalommal elégedetlen rétegeket, elszigetelni őket a központi hatalom által adott tájékoztatástól, valamint dezinformációkkal félrevezetni, megtéveszteni mind a többségi társadalmat, mind pedig a nemzetközi közvéleményt”⁹⁵⁴. A modern média emiatt elengedhetetlen a hibrid háborúhoz, technológiailag elmaradott környezetben az nem alkalmazható⁹⁵⁵. A modern médián keresztül „a támadó ország folyamatosan információs nyomás alatt tudja tartani a megtámadottat, álhírek és dezinformációs útján képes zavart kelteni az államigazgatás soraiban, a lakosság körében pedig érvényesíteni tudja saját, a központi hatalommal ellentétes narratíváját”⁹⁵⁶.

Itt RácZ gyakorlatilag leírta Oroszország és Ukrajna 2022 előtti háborújának minden jellemzőjét (ami nem meglepő, hiszen annak alapján alkotta meg leírását); a feltételek annyira specifikusak és annyira leszűkítik a lehetőségeket, hogy az olvasóban felmerül, itt tulajdonképpen nem egyelemű halmazról van-e szó. A szerző azt vizsgálja, hogy Oroszország hol lehet még képes a hibrid háború alkalmazására, vagyis ezzel kimondja, hogy egyedül Oroszország vívhat hibrid háborút. RácZ szerint az általa felállított feltételek csak Moldovában

⁹⁵³ RácZ András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 13–15.

⁹⁵⁴ RácZ András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 15.

⁹⁵⁵ RácZ András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 15.

⁹⁵⁶ RácZ András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 18.

és Kirgizisztánban⁹⁵⁷ teljesülnek teljes mértékben, illetve részben teljesülnek Kazahsztánban, Belaruszban, továbbá Lettországon és Észtországon⁹⁵⁸. Vagyis a jelek szerint a hibrid háborút csak Oroszország vívhatja és csak volt szovjet tagköztársaságok ellen. Ezek alapján felmerül a kérdés, hogy a közvélemény és a szakirodalom jelentős része által hibrid háborúként aposztrofált és Rácz által leírt jelenség mennyire általánosítható, és nem lenne-e célszerűbb posztszovjet háborúnak, esetleg – orosz terminológiával élve – közel-külföldi háborúnak hívni?

Haig Zsolt a kiberhadviselés szemszögéből közelíti meg az információs hadviselés problémáját. 2020-as angol nyelvű tanulmányában, amely az információs műveletek katonai értelmezésével foglalkozik, az információs fölény megváltozott jelentéséről beszél, amely a hatékonyabb kommunikációtól napjainkra eltolódott a lakosság és a döntéshozók befolyásolása és manipuláció révén való megnyerése felé⁹⁵⁹. Az információs műveletek NATO-doktrínája (*Allied Joint Doctrine for Information Operations*, 2015) leírásának alapján megállapítja, hogy azok lényegükben megegyeznek a lélektani műveletekkel⁹⁶⁰. Az információs hadviselés orosz megközelítéséről elmondja, hogy az két oldalról, technológiai és információs–pszichológiai szempontból közelíti meg az információs műveleteket⁹⁶¹. Az információs műveleteket a következőképpen definiálja: „olyan tevékenységek összessége, amelyek az információs képességek integrált, szinkronizált és összehangolt alkalmazását célozzák az információs környezetben, és amelyek a kívánt hatást fejtik ki a célközönség akarátára, megértésére és képességeire közvetlenül kognitív képességekkel és/vagy közvetetten technikai képességekkel, a műveletek céljainak elérése érdekében”⁹⁶². Az információs műveleteknek háromféle célpontja lehet, az ellenfél, a saját csapatok és a civil szereplők. A negyedik generációs hadviselésben, ahol gyakran nincs egyértelmű ellenség, az elsődleges célcsoport a civilek⁹⁶³. Az információs műveletek technikai és kognitív képességei között az alábbiakat sorolja fel: technikai képességek, elektronikai hadviselés, műveletek a számítógépes hálózatban, információs célok fizikai megsemmisítése, műveleti biztonság technikai képességei, megtévesztés technikai

⁹⁵⁷ Kirgizisztán esetében aligha teljesül az a feltétel, hogy nagyszámú orosz kisebbségnek kell jelen lennie, akik révén a támadók észrevételenül be tudnak szivárogni a helyi lakosságba.

⁹⁵⁸ Rácz András, „Oroszország hibrid háborúja Ukrajnában”, *KKI-elemzések*, sz. T-2014/1 (2014): 18–19.

⁹⁵⁹ Haig Zsolt, „Novel Interpretation of Information Operations in Today’s Changed Operational Environment”, *Scientific Bulletin XXV*, sz. 2(50) (2020): 94–95.

⁹⁶⁰ Haig, 96.

⁹⁶¹ Haig, 96–97.

⁹⁶² Haig, 97. „Information operations are a set of activities aimed at the integrated, synchronized and coordinated application of information capabilities in the information environment, which create desired effects on the will, understanding and capability of the target audience directly with cognitive capabilities and/or indirectly with technical capabilities to achieve the objectives of the operations.”

⁹⁶³ Haig, 98.

képességei, kognitív képességek, pszichológiai műveletek, civil–katonai együttműködés, közügyek és tömegkommunikáció, műveleti biztonság kognitív képességei, megtévesztés kognitív képességei⁹⁶⁴. Azt nem részletezi a szerző, hogy milyen szempontok alapján állította össze ezt a heterogén csoportot, amely nemcsak technológiai és kognitív, hanem offenzív és defenzív elemeket is tartalmaz, ráadásul együtt szerepelnek benne képességek és műveletek. A technikai és kognitív képességek elkülönítésével kapcsolatban megjegyzi, hogy az összhangban van a NATO doktrínájával, és a technikai képességek közvetetten hatnak a célközönségre védekezési módszerekkel, míg a kognitív képességek közvetlenül érik el a célközönséget pozitív, negatív vagy semleges befolyásolási technikák, információs eszközök és módszerek segítségével⁹⁶⁵. (Felmerül a kérdés, hogy mi az a „semleges befolyásolás”?) Végül azt a következtetést vonja le, hogy a negyedik generációs hadviselésben a megváltozott műveleti környezet lényege, hogy a korábbi, elsősorban technikai alapú információs műveletek filozófiája megváltozott, és „ma a kognitív képességek jelentősége ugyanolyan fontos, mint a technikai képességeké”⁹⁶⁶.

A Kibertéri kognitív befolyásolás az információs műveletekben című tanulmányában az információs műveleteket – a korábbi definíciót kiegészítve – úgy értelmezi, mint „az információs környezet fizikai, információs és kognitív dimenziójában érvényesülő, integrált, egymással összehangolt és koordinált információs tevékenységek összessége, ami a műveletek célkitűzéseinek elérése érdekében közvetlenül kognitív befolyásolással, illetve közvetetten technikai ellentevékenységgel és védelmi tevékenységekkel hatásokat gyakorol a műveletekben érintett célközönség szándékára, helyzetértelmezésére és képességére”⁹⁶⁷. Az információs műveletek kognitív képességei között az alábbiakat sorolja fel: pszichológiai műveletek (PSYOPS), közügyek és tömegtájékoztatás, civil–katonai együttműködés (CIMIC), műveleti biztonság kognitív képességei, megtévesztés kognitív képességei. (Tehát meglehetősen heterogén csoportosításról van szó, hiszen a katonai jellegű PSYOPS-on kívül a nagyközönségnek szóló tömegtájékoztatás is szerepel; az offenzív jellegű PSYOPS és megtévesztés mellett a defenzív műveleti biztonság is, illetve az ebben a kontextusban meglehetősen homályosan értelmezhető civil–katonai együttműködés. Utóbbi kettő szerepeltetése indokolatlannak tűnik, mivel olyan, mintha például a különböző bűnelkövetési módszerek mellett sorolnánk fel a bűnmegelőzést és a bűnüldözést.) A pszichológiai műveletek

⁹⁶⁴ Haig, 100.

⁹⁶⁵ Haig, 100.

⁹⁶⁶ Haig, 102.

⁹⁶⁷ Haig Zsolt, „Kibertéri kognitív befolyásolás az információs műveletekben”, *Hadtudományi Szemle* 15, sz. 2 (2022): 118, <https://doi.org/10.32563/HSZ.2022.2.7>.

meghatározásánál a NATO definícióját idézi, amely szerint a PSYOPS valós és hiteles információkon alapul, az üzenetek tartalmának összeállításakor hitelt érdemlő témákat kell választani⁹⁶⁸. Azonban a NATO meghatározása egyrészt gyakorlati célokat szolgáló, és nem tudományos igényű definíció, másrészt csak a NATO gyakorlatára vonatkozóan szolgál információval, mivel nem NATO-tag államok és egyéb szereplők egyáltalán nem feltétlenül tartják magukat a NATO irányelveihez (amit maga Haig is elismer⁹⁶⁹), így emiatt sem tekinthető univerzális definíciónak. A kognitív megtévesztés technikái között a *social engineeringet* (vagyis az emberi hiszékenységet kihasználását adatlopásokhoz és számítógépes rendszerekbe való behatolásokhoz), és az álhírek terjesztését sorolja fel. (A kognitív megtévesztésnek ez a fogalma a reflexív kontrolléhoz áll közel, de jóval kevésbé kidolgozott; a megtévesztés természetesen számos más formát is ölthet a fent említett kettőn kívül, pl. manipulálni lehet a valós, de megtévesztő információkkal, az *agenda-settinggel*, az érzelmekre hatással, hamis érvelésekkel stb.) A kibertéri kognitív információs tevékenységeket egy táblázatban foglalja össze⁹⁷⁰ a célközönség és a tevékenységek jellege, valamint a kibertér rétegei szerint:

Kibertéri kognitív tevékenység	Célközönség	Eszközök és módszerek	Kibertéri réteg	
			Tevékenység	Hatás
Pszichológiai műveletek	Emberek, közösségi csoportok	Befolyásolás internetes hírportálokon, közösségi médián, e-mailen keresztül, social engineering	Fizikai, logikai, kiberszemélyiség	Kiberszemélyiség
Kognitív megtévesztés	Emberek, közösségi csoportok	social engineering, álhírek stb.	Fizikai, logikai, kiberszemélyiség	Kiberszemélyiség
Kognitív műveleti biztonság	Emberek	Kiberbiztonsági képzések, biztonság-tudatosság stb.	Kiberszemélyiség	Kiberszemélyiség
Civil-katonai együttműködés	Emberek, közösségi csoportok, kormányzati és igazgatási szervek	Befolyásolás, együttműködés, kapcsolatalakítás mobilkommunikáción, e-mailen, internetes hírportálokon, közösségi médián keresztül	Fizikai, logikai, kiberszemélyiség	Kiberszemélyiség

Forrás: a szerző szerkesztése Haig (2018): i. m. 240. alapján

⁹⁶⁸ Haig, 122.

⁹⁶⁹ Haig, 123.

⁹⁷⁰ Haig, 127.

A kibertér részének tekinti Haig a kognitív tartományt, ebben zajlanak a kibertéri kognitív tevékenységek, melyek céljaikban (befolyásolás és manipuláció) megegyeznek az információs műveletekkel; az különbözteti meg őket az utóbbiaktól, hogy a hatások eléréséhez az internetet és azon belül a közösségi médiát használják⁹⁷¹. (Ennek alapján indokolatlannak tűnik a kettő közötti megkülönböztetés, hiszen az információ eljuttatásának módja nem tekinthető lényegi elemnek, a befolyásolás ugyanúgy befolyásolás, ha szóban, papíron, rádió vagy televízió segítségével történik, és Haig is csupán az internetes módszerek eredményességét emeli ki.) A kibertéri befolyásolás eszközeinek tekinti az információs műveletek kognitív tevékenységeit, vagyis a PSYOPS-ot és a kognitív megtévesztést, emellett megjegyzi, hogy a civil–katonai együttműködés és a kognitív műveleti biztonság is alkalmazható erre a célra, ami azok defenzív jellegét ismerve magyarázat híján nehezen értelmezhető. A táblázatot kommentálva megállapítható, hogy a benne foglalt különböző tevékenységeknek egyedül a közös célja ismert, azonban nem tudni, hogy milyen egyéb közös jellemzőik vannak, illetve egyes elemei (kognitív műveleti biztonság, CIMIC), mitől tekinthetők kognitívnak azon túlmenően, hogy minden emberi tevékenységnek van valamilyen kognitív vetülete. A „Célközönség” oszlop sem tölt be tulajdonképpen semmilyen funkciót, egyrészt mivel mindegyik sorban majdnem ugyanaz szerepel, másrészt az „emberek” vagy „emberek csoportjai” nem szolgál semmilyen kiegészítő információval. Nagyon hiányoznak még a konkrét példák az egyes tevékenységekhez, ezek hiányában pedig nem egyértelmű, hogy az utolsó két elem milyen szempont alapján tekinthető befolyásolási tevékenységnek.

Az orosz–ukrán háború kapcsán Haig azt állítja, hogy „az ukrán lélektani műveletek részét képezik és az Oroszország elleni fellépés fokozását célozzák azok az internetes portálok és közösségi médiában terjesztett képek, videók is, amelyek például a bucsai civilek megölését mutatják be, és amit Oroszország tagad és provokációnak tart”⁹⁷². Itt bár a szerző nem jelenti ki, hogy a bucsai atrocitásokkal kapcsolatos ukrán közlések valóban hamisak lennének, ahogy azt Oroszország állítja, de megfogalmazása félreérthető, hiszen nem csupán arról beszél, hogy az ukrán fél kommunikációjában épít a bucsai eseményekkel kapcsolatos hírek lélektani hatására, hanem azáltal, hogy lélektani műveleteknek nevezi a bucsai atrocitásokkal kapcsolatos ukrán kommunikációt, olyan, mintha az orosz állásponttal azonosulna. (Hiszen ha valóban megtörténtek az események, akkor a róluk való tudósítás mitől lesz lélektani művelet? Az orosz oldalon viszont bevett kommunikációs elem, hogy az általuk hazugnak tartott vádakot „információs–pszichológiai műveletként [IPSO - *информационно-*

⁹⁷¹ Haig, 128.

⁹⁷² Haig, 123.

психологическая операция] aposztrofálják”) Azt is írja Haig, hogy a Telegram platformot az ukránok sikeresen használják tartalmak terjesztésére és a hasonló gondolkodású közönséggel való kapcsolatteremtésre⁹⁷³. Azonban az orosz fél legalább ugyanennyire aktívan és sikeresen használja a Telegramot saját céljaira, sőt, a háború kapcsán éppen az úgynevezett „Z-haditudósítók” (*Z-военкоры*), a különböző orosz háborúpárti, „turbópatrióta bloggerek” (pl. *WarGonzo, Rybar, Vojenkor Kotyonok, Vladlen Tatarszkij* stb.) tettek szert nagy népszerűsége a Telegramon, de számos olyan csatornát is lehetne sorolni, amelyeket kifejezetten a Kreml vont saját befolyása alá (sokszor kenőpénzek révén) és használja propaganda terjesztésére (pl. *Readovka, Mash*)⁹⁷⁴; Dmitrij Peszkov orosz elnöki szóvivő is elismerte, hogy „vannak olyan Telegram-csatornák, melyek támogatják a Kremlt”⁹⁷⁵. Haig szerint 2014 óta az ukrainai konfliktusban a kibertéri megtévesztés jelentős szerepet játszik mindkét fél oldalán. Ezt azzal kívánja alátámasztani, hogy egy kutatást idéz, amely szerint 2014-től a Twitteren jelentősen megnőtt az Ukrajnával foglalkozó bejegyzések száma⁹⁷⁶. Ez egyáltalán nem meglepő fejlemény, tekintve, hogy azóta folyik Ukrajnában a háború, és nemcsak a két hadviselő féltől származhatnak ezek a bejegyzések, hanem másoktól is, arról nem beszélve, hogy a Twitter-bejegyzések egyáltalán nem csak megtévesztőek lehetnek. Ráadásul a cikk, amelyet idéz⁹⁷⁷, ukrán szerzőtől származik, és az orosz „trollgyár” tevékenységével foglalkozik, tehát csak azt bizonyítja, hogy az orosz fél fejtett ki megtévesztő tevékenységet, az ukrán félről semmit nem mond el, így az állítás logikailag megalapozatlan, és úgy tűnik, mintha a szerző a hamis egyensúly falláciájából ismert hibába esett volna.

Farkas Ádám és Kelemen Roland a közösségiméda-platformok és a hibrid konfliktusok kapcsolatával foglalkozó tanulmányukban megkülönböztetik a hibrid hadviselést, a hibrid konfliktust és a hibrid fenyegetést. A hibrid hadviselést katonai értelemben vett, főbb elemeiben katonai gondolkodásmód szerint és eszközrendszer segítségével megvalósított fellépésként értelmezik, míg a hibrid konfliktus véleményük szerint abban különbözik tőle, hogy időbeli és funkcionális horizontja jóval szélesebb, és a katonai dimenziók helyett vagy mellett a különféle

⁹⁷³ Haig, 123.

⁹⁷⁴ Михаил Рубин és Роман Баданин, „Телега из Кремля. Рассказ о том, как власти превратили Telegram в телевизор”, *Проект*, 2018. november 28., https://www.proekt.media/narrative/telegram-kanaly/?utm_source=tlgrm&utm_medium=chnl&utm_campaign=telega.

Ирина Панкратова és Светлана Рейтер, „Как Кремль использует телеграм-каналы, чтобы распространять военную пропаганду и фейки”, *Meduza.io*, 2023. március 22., <https://meduza.io/feature/2023/03/22/kak-kreml-ispolzuet-telegram-kanaly-chtoby-rasprostranyat-voennuyu-propagandu-i-feyki>.

⁹⁷⁵ „Песков оставил без комментариев связи некоторых Telegram-каналов с Кремлем”, *TASS*, 2018. november 28., <https://tass.ru/obschestvo/5844450>.

⁹⁷⁶ Haig, „Кибетері когнітив befolyásolás az információs műveletekben”, 125.

⁹⁷⁷ Oleksandr Nadelnjuk, „How Russian “Troll factory” tried to effect on Ukraine’s agenda. Analysis of 755 000 tweets”, *VoxUkraine*, é. n., <https://voxukraine.org/longreads/twitter-database/index-en.html>.

nem katonai tényezők szimultán alkalmazásának van jelentősége, a hibrid fenyegetés pedig a legtágabb kategória, melyben a katonai fellépés távlatos lehetőségként, a geopolitikai versengésbe ágyazottan van csupán jelen⁹⁷⁸. A szerzők említik az információs műveleteket, *fake newst*⁹⁷⁹, a dezinformációs és befolyásolási műveleteket⁹⁸⁰, pszichológiai, destabilizációs és befolyásolási műveleteket⁹⁸¹ azok definiálása, egymástól való elkülönítése nélkül.

Resperger István *A válságkezelés és a hibrid hadviselés* című munkája egyik fejezetét a hibrid hadviselésnek szentelte. A *hibrid* szó köznapi jelentésének meghatározásához az *idegen-szavak.hu* URL-című, meghatározatlan háttérű (sem szerző, sem kiadó, sem szerkesztőbizottság nincs feltüntetve) internetes szótárt, illetve a *Szómagyarító* interaktív oldalt használja, mely utóbbi a *hibrid* szót a *hübrisszel* hozza kapcsolatba, melyet mértékadó szótárak (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*⁹⁸² vagy a Bakos Ferenc szerkesztette *Idegen szavak és kifejezések szótára*⁹⁸³) nem támasztanak alá. Ebből kiindulva a hibrid hadviselés „arcátlan, szemtelen” jellegéről értekezik, ami etimológiai tévedésen alapul.

A hibrid hadviselésnek a következő meghatározását adja: „a hagyományos reguláris (lineáris, konvencionális) és az irreguláris (nem lineáris, nem konvencionális) hadviselés puha, közepes és kemény módszereinek, eljárásainak rugalmas alkalmazása abból a célból, hogy az ellenség államát, fegyveres erőit működésképtelenné, védtelenné tegyünk és akaratunkat rákényszeríthessük, legfőképpen azzal a stratégiai céllal, hogy az erőszak szintje a konfliktus folyamán ne haladjon meg a háborús szintet”⁹⁸⁴. A hibrid hadviselés eszközei között Frank Hoffmann nyomán felsorolja az alábbiakat: „diplomáciai, gazdasági, kiber-, információs, pénzügyi, gazdasági nyomásgyakorlás, az embargó, a pszichológiai műveletek, a különleges erők, a lázadók, a helyi lakosság (vallási, etnikai kisebbség) támogatása, a szervezett bűnözői cselekmények alkalmazása, a válogatás nélküli vagy kontrollált erőszak alkalmazása”⁹⁸⁵. Külön sorolja fel tehát az információs és pszichológiai műveleteket, bár nem határozza meg, hogy mi a különbség köztük. Mindkettőt a kemény és puha eszközök között elhelyezkedő „közepes” eszköznek tekinti⁹⁸⁶. Az ukrainai hibrid háborúról (2022 előtti szakasz) és az új orosz

⁹⁷⁸ Farkas Ádám és Kelemen Roland, „A közösségimédia-platformok és a hibrid konfliktusok kapcsolata”, *In Medias Res* 11, sz. 1 (2022. július 22.): 98–99.

⁹⁷⁹ Farkas és Kelemen, 103.

⁹⁸⁰ Farkas és Kelemen, 99, 104.

⁹⁸¹ Farkas és Kelemen, 100.

⁹⁸² Benkő Loránd, szerk., „Hibrid”, in *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970).

⁹⁸³ Bakos Ferenc, szerk., „Hibrid”, in *Idegen szavak és kifejezések szótára* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973).

⁹⁸⁴ Resperger István, „A hibrid hadviselés”, in *A válságkezelés és a hibrid hadviselés* (Budapest: Dialóg Campus, 2018), 21, <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/12438>.

⁹⁸⁵ Resperger, 22.

⁹⁸⁶ Resperger, 23.

hadviselési módról írva – Geraszimov alapján, bár őt nem közvetlenül idézve – kiemeli, hogy az „az ellenfél megsemmisítése helyett annak befolyásolására és belső bomlasztására törekszik, és a hadviselésben a fegyverek mellett a kulturális és kommunikációs (INFOOPS, PSYOPS) eszközökre is nagy súlyt helyez”⁹⁸⁷.

A hibrid háború jellemzőinek és alapfeltételeinek meghatározását teljes egészében Rác András fentebb idézett tanulmányából meríti, ahhoz érdemben nem tesz hozzá.

2. Az összehasonlító szövegkorpusz

A LIWC szövegelemző szoftver számszerűsített értékeket ad meg az egyes nyelvi elemeknek a szövegben található arányára (illetve a mondatok hosszúságára) vonatkozóan. Ahhoz, hogy ezeket az értékeket értelmezni, viszonyítani tudjuk, szükséges annak ismerete, hogy hasonló műfajú, témájú, azonos nyelvű szövegekben ugyanezek az elemek milyen arányban fordulnak elő.

Annak érdekében, hogy a vizsgált korpuszt össze lehessen vetni lehetőleg minden szempontból hasonló, de nem propagandacélokat szolgáló, és az információs befolyásolás eszközeivel feltehetően nem (vagy jóval csekélyebb mértékben) élő szövegekkel, szükség volt egy másik korpusz kialakítására, amely az orvosi kísérletekben ismert kontrollcsoportokhoz hasonló szerepet tölt be. Így az eredeti és a kontrollkorpusz együtt egy párhuzamos vagy összehasonlító korpuszt alkot.

2.1. A kontrollkorpusz létrehozása

⁹⁸⁷ Resperger, 25.

A LIWC validálását egy olyan korpuszon végezték (*Test Kitchen Corpus*), amely számos különböző műfajú szövegből tevődik össze. Ez a kísérleti korpusz a sajtónyelv kategóriájában kizárólag *New York Times*-cikkeket (1000 db különböző műfajú cikk, az 1989 és 2017 közötti időszakból) tartalmaz. Bár lehetséges lett volna ezt használni összehasonlító korpuszként, egyrészt túlzottan szűk lett volna a merítés, mivel csak egyetlen médium nyelvhasználatát tükrözi, másrészt tematikailag sokkal tarkább képet mutat, mint a propagandszövegekből összeállított korpusz.

Emiatt került kialakításra az összehasonlító korpusz, melynek felépítésénél az alábbi szempontokat kellett figyelembe venni:

1. olyan sajtótermékekből származzon, amelyek formai-technikai jellemzőikben azonosak az eredeti korpuszban lévőkkel (internetes híroldal, amelyen napi többszöri gyakorisággal jelennek meg hírek, illetve véleménycikkek);

2. olyan sajtótermékekből származzon, amelyeket széles körben objektívnak, mértékadónak, megbízhatónak tekintenek, és amelyekkel kapcsolatban a legkevésbé merült fel az álhírek, propaganda és információs befolyásolás vádja;

3. az eredeti korpuszhoz hasonlóan több különböző sajtótermékből származzon (minél többféle sajtótermék kerül felhasználásra, annál könnyebben ellensúlyozhatók az egyes szerkesztőségi gyakorlatokból eredő sajátosságok);

4. a mérete nagyságrendileg egyezzen meg az eredeti korpuszéval (mivel az összehasonlító korpusz nem kerül elemzésre, csupán mintaként szolgál, ezért nem látszott szükségesnek teljesen megegyező méretű korpusz felépítése);

5. az írásk témája, amelyekből összeállításra kerül, a lehető legjobban egyezzen az eredeti korpuszéval (ezt úgy valósítottam meg, hogy azonos kulcsszavakra kerestem a híroldalak archívumában);

6. az írásk keletkezési ideje minél közelebb legyen egymáshoz (azonos kezdő időpontokat igyekeztem megadni a kereséshez, ahol ez lehetséges volt).

Ezek az elvek biztosítják, hogy a két korpusz a lehető legtöbb szempontból hasonló legyen, így a köztük lévő eltéréseket nagyobb arányban lehet a különböző szerkesztői politikának lehet betudni. A szerkesztői politika sok szempontot magában foglal, többek között ide tartozik az is, hogy mi a célja az adott hírportálnak, tájékoztatni akar vagy félretájékoztatni, manipulálni, valamilyen elfogult nézőpontot érvényesíteni. Ezenkívül idetartozik például a központoszási és a helyesírási normák betartása, hogy milyen hosszúak a cikkek vagy a bennük

lévő mondatok, milyen íráskészséggel rendelkező szerzőket alkalmaznak (például anyanyelviek írják-e a cikkeket, vagy esetleg megírás után lefordítják őket angolra).

Ezen kívánalmak közül a 2. pont a leginkább problematikus, mivel nagy szerepe van a szubjektivitásnak abban, hogy mely sajtótermékeket tartják megbízhatónak és objektívnak. Ennek kiküszöbölése érdekében több különböző olyan, a sajtóban közölt rangsort vizsgáltam meg, amelyek a legkevésbé részrehajló és leginkább tárgyilagos híroldalakat listázzák.

Az *Ad Fontes Media* amerikai közhasznú szervezet tartalomelemzés alapján értékeli a különböző angol nyelvű hírforrásokat négy fő szempont szerint (összehasonlítás, politikai helyzet, nyelvezet, részrehajlás), és szigorú metodológiát alkalmaz, pl. különböző politikai nézetekkel (baloldal, jobboldal, centrum) rendelkező elemzőkből álló csapatok értékelik a híreket⁹⁸⁸. (Az RT és a Sputnik nem szerepel a listán.)

Az *Ad Fontes* által összeállított értékelés⁹⁸⁹ két fő szempont szerint rangsorolja a híroldalakat: megbízhatóság és pártatlanság. Grafikonjuk alapján a legmegbízhatóbb híroldal az *Associated Press* (AP, 48,80 pont). Sorban a következők: *PBS* (48,28), *Reuters* (47,94 pont), *Newsy* (47,54) az *ABC News* (46,80) és a *BBC* (46,80).

A pártatlanság tekintetében a legjobb pontszámot a *Reuters* érte el (-1,32), a következők: *The Hill* (-1,66), *Economist* (-1,66), *AP* (-1,87), *CNBC* (-2,34). (Minél kisebb a szám, annál kevésbé részrehajló az adott sajtótermék.)

A *Medium.com* honlapon megjelent elemzésében⁹⁹⁰ J. J. Pryor az *Ad Fontes* rangsorát használta fel, és továbbfejlesztette azt annyiban, hogy kombinálta a megbízhatóság és a pártatlanság kritériumai alapján összeállított rangsorokat, és az eredmények súlyozásával egy olyan rangsort kapott, amely a legmegbízhatóbb és legkevésbé részrehajló médiumokat tartalmazza. Az ő listája a következő:

1. AP, 79.2%
2. Reuters, 78.9%
3. Weather.com, 75.9%
4. ABC News, 73.9%
5. The Advocate, 73.9%
6. Bloomberg, 72.9%

⁹⁸⁸ <https://adfontesmedia.com/how-ad-fontes-ranks-news-sources/>

⁹⁸⁹ <https://adfontesmedia.com/interactive-media-bias-chart/>
<https://adfontesmedia.com/static-mbc>

⁹⁹⁰ J. J. Pryor, „Who is the Least Biased News Source? Simplifying the News Bias Chart”, *Medium.com* (blog), 2020. augusztus 9., <https://jjpryor.medium.com/how-statistically-biased-is-our-news-f28f0fab3cb3>.

7. National Public Radio, 72.9%
8. Wall Street Journal, 72.1%
9. The Hill, 72.1%
10. Financial Times, 71.9%
11. LA Times, 70.8%
12. PBS, 70.6%
13. Al Jazeera, 70.5%
14. CBS, 70.3%
15. Fortune, 69.8%

A *The Factual* nevű honlap négy szempont alapján rangsorolja a legobjektívebb hírforrásokat⁹⁹¹: a linkek és értelmes idézetek száma és sokfélesége, az írás hangvétele, a szerző szakértelme a témában, az oldal cikktörténete. Minden olyan újságcikket, ami az értékelési kritériumaik alapján legalább 75%-os eredményt ért el, „nagy valószínűséggel hitelesnek” tartanak (jól alá van támasztva; olyan szerző írta, aki releváns aktuális tapasztalattal rendelkezik; olyan orgánumtól származik, amely jó hírű tartalmakat publikál, és valószínűleg semleges hangnemben íródott).

Annak megállapítása érdekében, hogy mely hírforrások a legobjektívebbek az amerikai médiában, a *The Factual* egy 53 hírforrás 828 000 cikkéből álló adathalmazt értékelt. (A médiumokban 2020. január 1. és 2021. május 18. között megjelent összes írást.) A cikkek hangvételének megállapításánál NLP-szoftvert használnak, és az érzelmi töltetű szavaknak a cikk teljes hosszához viszonyított arányát vizsgálják, abból a célból, hogy megállapítsák, a szerző információt akar közvetíteni vagy inkább agitálni⁹⁹².

Listájuk első helyeit fact-checking oldalak és különböző magazinok foglalják el, a hagyományos híroldalak közül a következők értek el 60% feletti eredményt: *ABC News* (72%), *CNBC* (71,5%), *Business Insider* (70,7%), *Washington Examiner* (69,6%), *New York Times* (68,4%), *NPR* (67,2%), *CBS News* (67,2%), *LA Times* (66,9%), *The Atlantic* (66,7%), *Washington Post* (66,1%), *BBC* (65,7%), *Daily Beast* (65,6%), *Politico* (65,5%), *The Guardian* (65,1%), *New Yorker* (63%), *Reuters* (62,9%), *USA Today* (62,6%), *Wall Street Journal* (61,9%), *Financial Times* (60,3%). Egyes oldalakat azért értékelték alacsonyabbra, mert a cikkeiknél gyakran nincs feltüntetve szerző (*Reuters*) vagy link formájú külső hivatkozások.

⁹⁹¹ <https://www.thefactual.com/blog/most-objective-news-sources/>

⁹⁹² <https://www.thefactual.com/how-it-works/>

A *Media Bias/Fact Check* független weboldal a médiaforrások elfogultságát, ténszerűségét és hitelességét értékeli objektív mérések és szubjektív elemzések kombinációjával. Az elfogultság kiszámításakor a politikai elfogultságot, az információ ténszerűségét és a hiteles, ellenőrizhető forrásokra mutató hivatkozásokat veszik figyelembe⁹⁹³. A hírforrásokat négy kategória szerint értékeli:

1. Elfogult megfogalmazás/szalagcímek – Használ-e a forrás „feltöltött” [*loaded* – ’érzelmileg telített’] szavakat, hogy érzelmeket közvetítsen az olvasó befolyásolása érdekében. A szalagcímek illeszkednek a történethez?

2. Ténszerűség/forrás – A forrás ténszerűen számol-e be, és az állításokat jól alátámasztott bizonyítékokkal igazolja-e?

3. Történetválasztás: A forrás mindkét oldalról beszámol-e a hírekről, vagy csak az egyik oldal narratíváit közli?

4. Politikai hovatartozás: Mennyire támogat a forrás egy adott politikai ideológiát? Kit támogatnak vagy kinek adományoznak a tulajdonosok?

Az érzelmileg telített nyelvezetet a következőképpen határozzák meg: olyan megfogalmazás, amely érzelmekre vagy sztereotípiákra apellálva próbál hatni a közönségre. Az ilyen megfogalmazásokat magas következtetésekkel járó nyelvezetnek vagy nyelvi meggyőző technikáknak is nevezik (*high-inference language or language persuasive techniques*). Ezenkívül megemlítik a „vicsorgó” (*snarl words*) és „doromboló” (*purr words*) szavakat, vagyis olyan szavakat, amelyekkel az ellenszenves, gyűlölt, illetve a kedvelt, szeretett személyeket írják le.

A *Media Bias/Fact Check* amerikai tényellenőrző oldal elfogulatlan hírforrásokat tartalmazó listáján számos kisebb amerikai híroldal szerepel, a nagy hírügynökségek és híroldalak közül a következők találhatóak rajta: *AAP* (ausztrál), *AFP* (francia), *Agerpress* (román), *ANSA* (olasz), *Arirang* (dél-koreai), *Corriere della Sera* (olasz), *CTV News* (kanadai), *Digi24* (román), *DPA* (német), *ERR* (észti), *Financial Times* (brit), *France24* (francia), *Japan Times* (japán), *Le Soir* (belga), *New Zealand Herald* (új-zélandi), *Radio Free Europe/Radio Liberty* (amerikai), *Reuters* (brit), *RFI* (francia), *RTE* (ír), *Sky News* (brit), *The Economist* (brit), *The Hill* (amerikai), *ZDF* (német), *Tut.by* (belorusz független), *Voice of America* (amerikai)⁹⁹⁴.

⁹⁹³ <https://mediabiasfactcheck.com/methodology/>

⁹⁹⁴ A *Media Bias/Fact Check* szerint, bár egyesek az *Amerika Hangját* egyfajta USA-párti propagandának tartják, a *VOA* újságírói azonban a Legjobb Gyakorlatok Útmutatójának irányelveihez igazodnak, amely szerint „Az Amerika Hangja pontossága, minősége és hitelessége a legfontosabb eszközei, és ezek azon alapulnak, hogy a közönség a *VOA*-t az amerikai, regionális és világhírek és információk objektív és megbízható forrásaként értékeli”; illetve „Az Amerika Hangját az amerikai kormány propagandaszócsövének nevezték, és talán kezdetben

Ezek közül elsősorban semleges megfogalmazása miatt tartja elfogulatlannak az alábbiakat: *ANSA*, *CTV News*, *RFE/RL*⁹⁹⁵, *Tut.by*, *Voice of America*.

Az *AP*-t nem tartják elfogulatlannak, mivel szerintük „enyhén vagy mérsékelten liberális irányultságú. Gyakran közölnek olyan tényzerű információkat, amelyek a liberális ügyek érdekében terhelt szavakat használnak. Általában megbízható az információk tekintetében, de további vizsgálatot igényelhet”. A *Reuters*szel kapcsolatban az indoklásban nem emelik ki külön a semleges nyelvezetet, viszont hangsúlyozzák, hogy a „tudósításokban a Reuters minimálisan elfogult érzelmi nyelvezetet használ a szalagcímekben”⁹⁹⁶.

A *Poynter* tényellenőrző 2018-ban azt a kritikát fogalmazta meg a *Media Bias/Fact Check* listájával szemben, hogy annak módszere egyáltalán nem tudományos⁹⁹⁷.

Az *All Sides* amerikai cég által készített *AllSides Media Bias Ratings*^{TM 998} szerint az amerikai politikai viszonyok alapján centrista (nem jobb- és nem is baloldali) álláspontot képvisel az *Axios*, *BBC*, *Christian Science Monitor*, *Forbes*, *Newsweek*, *Reuters*, *The Hill*, *Wall Street Journal* (a hírek, és nem a véleménycikkek). (Az *AP*-t enyhén baloldalinak tartják.) Az elfogultság értékeléséhez vakpróbákat, szerkesztői véleményeket, független értékeléseket, harmadik féltől származó adatokat és közösségi visszajelzéseket használnak⁹⁹⁹.

Ezekon kívül számos lista¹⁰⁰⁰ található a világhálón, amelyek nem vagy nem kizárólag tudományos metodológián alapulnak, hanem szubjektív véleményeken vagy a nyugati világban, elsősorban az angolszász országokban elterjedt vélekedést tükröznek. Ezekon a listákon az első helyeken legtöbbször az *AP*, *Reuters*, *BBC* szerepelnek.

az is volt. Ma már egy egyszerű újságíró szervezet, amely talán kissé balra hajlik, de összességében a legkevésbé sem elfogult.”

<https://mediabiasfactcheck.com/voice-of-america/>

⁹⁹⁵ A *Media Bias/Fact Check* szerint „tesz közzé USA-barát kormánypropagandát”, ezért „magas tényzerűség” helyett csak „többnyire tényzerű minősítést kapott”.

<https://mediabiasfactcheck.com/radio-free-europe-radio-liberty/>

⁹⁹⁶ <https://mediabiasfactcheck.com/reuters/>

⁹⁹⁷ Daniel Funke és Alexios Mantzarlis, „Here’s what to expect from fact-checking in 2019”, 2018, <https://www.poynter.org/fact-checking/2018/heres-what-to-expect-from-fact-checking-in-2019/>.

⁹⁹⁸ <https://www.allsides.com/media-bias/media-bias-chart>

⁹⁹⁹ <https://www.allsides.com/media-bias/media-bias-rating-methods>

¹⁰⁰⁰

Justin Hall, „Top 5 Unbiased World News Sources”, *Observer Desk*, 2021. március 31., <https://observerdesk.com/unbiased-world-news-sources/>.

Abhijith N Arjunan, „Top 10 Unbiased News Sources That Report Pure Facts In 2022”, *Techworm* (blog), 2022. január 2., <https://www.techworm.net/2021/12/unbiased-news-sources.html>.

John Grisham, „Top 10 Unbiased News Sources 2021”, *Eco Breaking News*, 2021. augusztus 29., <https://echo-breaking-news.com/blog/top-10-unbiased-news-sources-2021/>.

<https://www.purevpn.com/blog/unbiased-news-sources/>

Gavin Philips, „Top 4 Unbiased Independent World News Sources”, 2021. június 22., <https://www.makeuseof.com/top-unbiased-news-sources/>.

Az *AP*-vel kapcsolatban különösen annak semleges nyelvezetét szokták kiemelni. Az *AP* még stílus-útmutatóval (*AP Stylebook*)¹⁰⁰¹ is rendelkezik, amely a helyesírási kérdéseken kívül azzal is foglalkozik, hogy milyen legyen egy hírcikk felépítése, hogyan lehet minél tárgyilagosabban tálni a híreket. A 12 irányelv között vannak olyanok mint például hogy mindig a hírértékű információval kell kezdeni a cikket, ki kell hagyni a felesleges szavakat, lehetőleg rövid mondatokat kell használni (a példaszöveg mondatai 8-19 szó hosszúságúak).

A fenti értékeléseket összegezve megállapítható, hogy bár jelentős eltérések vannak az egyes listákon szereplő sajtótermékek között, átfedések is felfedezhetők. Egyes hírforrások több ilyen rangsorban is előkelő helyet foglalnak el. Ilyenek az *AP*, *Reuters*, *Financial Times*, *Wall Street Journal*, *ABC News*, *The Hill*. Ennek alapján elsősorban ezekből látszik célszerűnek összeállítani a kontrollkorpuszt, hogy biztosítható legyen a szövegek minél nagyobb fokú objektivitása és elfogulatlansága.

Az értékelési módszereket áttekintve az is kijelenthető, hogy a ténybeli korrektségen, megbízhatóságon kívül a stílusnak, nyelvezetnek több szempontrendszerben (*Ad Fontes*, *The Factual*, *Media Bias/Fact Check*, *AP*) is nagy jelentőséget tulajdonítanak, ez pedig abban nyilvánul meg, hogy az érzelmileg telített, érzelmekre ható nyelvezetet az objektivitást kizáró tényezőnek tekintik.

Az összehasonlító korpuszba kerülő médiumok kiválasztásánál gyakorlati szempontok is szerepet játszottak. Egyes médiumok cikkei csak korlátozottan hozzáférhetőek, például az *AFP* hírügynökség anyagaihoz való hozzáféréshez külön felhasználói fiókra van szükség, amelynek létrehozását a hírügynökség engedélyezi. A *DPA* hírügynökség anyagai szintén nem hozzáférhetőek a szolgáltatásaik igénybevétele nélkül. Az *ANSA* hírügynökség cikkeinek többsége egészen rövid, 1-2 mondatos terjedelmű, ami a többi híroldal cikkeihez viszonyítva aránytalanságot okozott volna a korpuszban. A *France24* és az *RFI* honlapja nem rendelkezik keresővel vagy archívummal, amelyben egyes kulcsszavakra lehetne keresni. Emiatt ezeket a hírforrásokat ki kellett zárni a kontrollkorpusz összeállításánál.

Egyes híroldalak (*AP*, *Reuters*) nem rendelkeznek olyan archívummal, amelyből több évre visszamenőleg visszakereshetők a cikkek. Nem zárható ki, hogy mivel ezek miatt nem minden esetben ugyanazon időszakból származó cikkek kerültek az összehasonlító korpuszba, mint az orosz sajtótermékeket tartalmazóba, ez esetleg okozhatott némi eltérést az adott cikkek tematikájában és ennek révén stílusában is, azonban ezt a problémát nem sikerült kiküszöbölni. Mindazonáltal valószínűsíthető, hogy az egyes sajtótermékekre jellemző stílushasználat (ami

¹⁰⁰¹ AP Stylebook Broadcast Guidelines https://www.apstylebook.com/ap_stylebook/broadcast-guidelines

nagyban a szerkesztői politika függvénye) ezekben az esetekben is érvényesül, és az összehasonlító korpusz szövegei is ugyanazokról a fő témákról szólnak, mint az orosz médiumokéi, ami biztosítja az összehasonlíthatóságot.

Szintén szempont volt, hogy ugyan az objektív és megbízható hírforrásokat felsoroló listák általában az Egyesült Államokban készültek, és elsősorban amerikai, de legalábbis angol nyelvű médiumokra fókuszáltak, ne kizárólag amerikai források szerepeljenek az összehasonlító korpuszban.

Emiatt, illetve a fentebb ismertetett technikai nehézségek következtében az alábbi médiumok kerültek kiválasztásra: *ABC News, Financial Times, AP, Reuters*.

Az *AP* és a *Reuters* archívuma csak egy évre visszamenőleg kereshető, ezért ezeknél a híroldalagnál a mintavétel időszaka nem minden esetben esik egybe az orosz híroldalakéval.

Az alábbi táblázat bemutatja az összehasonlító korpuszba bekerült cikkeket téma, darabszám és időintervallum szerint:

	Covid19 vakcina		Alekszej Navalnij	orosz–ukrán háború		Összesen
	Pfizer	AstraZeneca		Mariupol	Bucsa	
ABC News	2020.12.08- 2020.12.09.	2021.01.04.- 2021.01.05.	2020.08.20- 2020.08.24.	2022.02.24.- 2022.02.26.	2022.04.03. 2022.04.04.	
darabszám	5 db	5 db	10 db	5 db	5 db	30 db
szavak száma	5.073	5.961	9.921	4.141	10.106	35.202
Financial Times	2020.12.07- 2021.12.09.	2021.01.04.- 2021.01.06.	2020.08.20- 2021.08.28.	2022.02.25- 2022.03.01.	2022.04.02.- 2022.04.03.	
darabszám	5 db	5 db	10 db	5 db	5 db	30 db
szavak száma	4.174	5.210	8.632	4.849	5.207	28.072

AP	2021.04.30- 2020.11.05.	2021.01.29- 2021.05.06.	2022.04.12- 2022.06.15.	2022.03.16- 2022.06.30.	2022.04.05.- 2022.04.07.	
darabszám	5 db	5 db	10 db	5 db	5 db	30 db
szavak száma	2.947	4.137	6.518	7.157	4.164	24.923
Reuters	2021.07.06- 2021.07.09.	2021.07.06.- 2021.07.13.	2021.08.20- 2021.10.08.	2022.02.24.- 2022.03.05.	2022.04.01.- 2022.04.03.	
darabszám	5 db	5 db	10 db	5 db	5 db	30 db
szavak száma	1.727	1.556	3.824	1.600	3.671	12.378
						120 db 100.575

4. táblázat: Az összehasonlító korpusz összefoglaló adatai

Az összehasonlító korpusz tehát 120 db cikkből és mintegy 100 ezer szónyi szövegből áll (kb. 300 A/4 oldal).

2.2. Orosz nyelvű összehasonlító korpusz

Az orosz propagandaszövegek korpusza esetében szintén szükségesnek tűnt egy összehasonlító korpusz létrehozása. Ennek egyik oka, hogy ha ezeket a szövegeket az angol nyelvű cikkekből álló összehasonlító korpusszal vetem össze, felmerülhet, hogy a különbségek nem az objektív és a propagandaszövegek közötti különbségekből adódnak, hanem abból, hogy különböző nyelven íródtak (különböző nyelvhasználati normák), amihez hozzájárul az angol és orosz nyelvű beszélők szociokulturális jellemzői közötti különbség.

Az orosz nyelvű összehasonlító korpuszba a cikkeket ugyanolyan arányban és mennyiségben válogattam, mint az angol nyelvű összehasonlító korpusz esetében. A médiumok kiválasztása nem volt könnyű, ugyanis az orosz médiakörnyezetet, amelyben amúgy is

korlátozottan érvényesült a sajtószabadság, az orosz–ukrán háború kitörése után a majdnem totális kontroll jellemzi. Ezt illusztrálja, hogy például tilos a *háború* szóhasználat, helyette a *speciális katonai művelet* kifejezést kell használni, és bármilyen, az orosz háborús szerepvállalást kritizáló vagy háborúellenes vélemény, jelszó a haderő diszkreditálásának minősül, amely komoly szankciókat, akár tizenöt évig terjedő börtönbüntetést von maga után. Emiatt több orosz médiumot betiltottak, illetve maguk fejezték be működésüket¹⁰⁰². Ebben a helyzetben a független, szabad orosz médiumokból csekély a választék.

A válogatásnál a fő szempont az volt, hogy az adott sajtóorgánum semmilyen formában ne kötődjön az orosz államhoz, így biztosítható, hogy biztosan nem közöl állami propagandát. Emiatt az ellenzékinek tartott médiumok jöhettek szóba, illetve külföldi médiumok orosz nyelvű kiadásai, pl. *BBC Russian*, a *Szabad Európa Rádió* híroldalának orosz kiadása. Célszerűbbnek tűnt azonban orosz alapítású médiumokat választani, ugyanis a nyugati hátterű híroldalaknak esetleg eltérhet a szerkesztői politikájuk az orosz sajtóban megszokottól vagy mások a stilisztikai irányelveik. Persze joggal felvethető, hogy ezek az ellenzéki médiumok szintén nem feltétlenül tekinthetők pártatlannak és teljesen objektívnek, és nem is rendelkeznek olyan komoly szakmai múlttal, mint például az *AP* vagy a *Reuters*. Ezek teljesen megalapozott kifogások, de sajnos a történelmi meghatározottság miatt az orosz sajtó esetében nincs olyan hagyománya a pártatlanságra és objektivitásra törekvő újságírásnak, mint egyes, szerencsésebb történelmi fejlődésű nyugati országok esetében. Másrészt ezek az ellenzéki médiumok, ha nem is teljesen pártatlanok, de teljesen más nézőpontot képviselnek, és nem feltétlenül operálnak ugyanazokkal az eszközökkel, mint az orosz állami propaganda, ezért érdekes lehet megvizsgálni őket.

A másik szempont a híroldal ismertsége és népszerűsége volt. Ennek alapján esett a választás a *Meduza* és a *The Insider* oldalakra. Mindkét híroldal rendelkezik angol nyelvű változattal is.

Meduza

A *Meduza* egy 2014-ben indult online hírportál, amelyet a *Lenta.ru* orosz híroldal egykori munkatársai alapítottak. Az orosz mellett angol nyelvű verzióval is rendelkezik.

¹⁰⁰² „Russia: With War, Censorship Reaches New Heights”, *Human Rights Watch*, 2022. március 4., <https://www.hrw.org/news/2022/03/04/russia-war-censorship-reaches-new-heights>.

A *Lenta.ru*-t, az egyik legnépszerűbb orosz hírportált 1999-ben alapították, és 2013-as adatok szerint az ötödik leglátogatottabb híroldal volt Európában¹⁰⁰³. 2014. március 10-én megjelent az oldalon egy interjú az Euromaidanban résztvevő *Pravij Szektor* ukrán radikális nacionalista (szélsőjobb) szervezet egy képviselőjével¹⁰⁰⁴, melyet követően az orosz médiát felügyelő állami szerv, a Roszkomnadzor közleményt adott ki, amelyben a *Lenta.ru*-t számos orosz médiatörvény, információs törvény és a szélsőségeség elleni küzdelemre vonatkozó törvény megsértésével vádolták¹⁰⁰⁵. Mivel a Roszkomnadzor figyelmeztetése a második volt 12 hónapon belül, a Roszkomnadzor kérte a bíróságtól a *Lenta.ru* tömegtájékoztatási engedélyének megszüntetését. A *BBC* és a *The Economist* is cenzúrának nevezte Oroszországgal szembeni válaszlépését¹⁰⁰⁶.

Galina Tyimcsenkót, aki a *Lenta* főszerkesztője volt, 2014 októberében elbocsátották a hírportáltól. Vele együtt az összesen 84 alkalmazottból 39-en veszítették el állásukat. A *Lenta.ru* munkatársai nyilatkozatot adtak ki, miszerint a lépés célja az volt, hogy a Kreml által közvetlenül ellenőrzött új főszerkesztőt ültessenek be, és a honlapot propagandaeszközzé alakítsák¹⁰⁰⁷. Dunja Mijatović, az EBESZ médiaszabadsággal foglalkozó képviselője a cenzúra megnyilvánulásának nevezte a lépést¹⁰⁰⁸. Galina Tyimcsenko egy körülbelül 20 újságíróból álló csapattal együtt, akik felmondtak a *Lenta.ru*-nál, új internetes újságot indított, a *Meduzát*.

A *Meduza* székhelye Rigában van, de szerkesztői csapatában nem találhatók lettek, nagyrészt az eredeti, *Lenta*-féle csapat írja a lapot. A lettországi bázist azért választották, mert „jelenleg Lettországonban lehetséges egy független orosz nyelvű kiadó létrehozása, míg Oroszországban ez nem lehetséges”¹⁰⁰⁹. Más orosz híroldalakkal ellentétben, amelyek Kreml-

¹⁰⁰³ „Сайт РИА Новости вошел в двадцатку самых посещаемых сайтов в Европе”, *РИА Новости*, 2013. június 25., <https://ria.ru/20130625/945627540.html>.

¹⁰⁰⁴ Илья Азар, „«Мы — не вооруженные силы»”, *Lenta.ru*, 2014. március 10., <https://web.archive.org/web/20200110224154/http://lentka.com/a/537619/>.

¹⁰⁰⁵ „Роскомнадзор вынес предупреждение электронному периодическому изданию «Лента.ру» за распространение материалов экстремистского характера” (Федеральная служба по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций (Роскомнадзор), 2014. március 15.), <https://web.archive.org/web/20140315075700/https://rkn.gov.ru/news/rsoc/news24418.htm>.

„Роскомнадзор предупредил «Ленту.ру» за экстремистское интервью”, *Свободная Пресса*, 2014. március 12., <https://svpressa.ru/all/news/83595/>.

¹⁰⁰⁶ „Russia Lenta.ru editor Timchenko fired in Ukraine row”, *BBC News*, 2014. március 12., <https://www.bbc.com/news/world-europe-26543464>.

¹⁰⁰⁷ „Дорогим читателям от дорогой редакции”, *Lenta.ru*, 2014. március 12., <https://lenta.ru/info/posts/statement/>.

¹⁰⁰⁸ Olga Razumovskaya, „Russian News Editor Fired Over Ukrainian Nationalist Interview”, *The Wall Street Journal*, 2014. március 12., <https://www.wsj.com/articles/BL-NEB-7445>.

¹⁰⁰⁹ Елизавета Сурганова, „Галина Тимченко: «Никто из нас не мечтает делать «Колокол»”, *Forbes.ru*, 2014. szeptember 15., <https://www.forbes.ru/kompanii/internet-telekom-i-media/267611-galina-timchenko-nikto-iz-nas-ne-mechtaet-delat-kokol>.

ellenes történeteikért megtorlástól tartanak, a *Meduza* a rigai bázisáról¹⁰¹⁰ viszonylag büntetlenül kritizálhat. Céljuk az volt, hogy a legfontosabb híreket és legjobb szövegeket gyűjtsék össze orosz nyelven. A híroldal angol nyelvű verziója 2015 óta működik. 2017 augusztusában a *Meduza* partnerséget kezdett a *BuzzFeed News* amerikai hírportállal¹⁰¹¹. A partnerség keretében egymás anyagait publikálják, megosztják tapasztalataikat, közös nyomozásokat végeznek és tesznek közzé¹⁰¹².

A *Meduza* elítélte a 2022-es ukrajnai orosz inváziót¹⁰¹³; válaszul a Roszkomnadzor blokkolta a honlapot Oroszország területén¹⁰¹⁴.

The Insider

A *The Insider* egy független online újság, amely oknyomozó újságírássra, tényellenőrzésre és politikai elemzésekre szakosodott¹⁰¹⁵. 2013-ban alapította Roman Dobrohotov¹⁰¹⁶ orosz újságíró és politikai aktivista, aki a médium tulajdonosa. Az újság az orosz médiában megjelenő álhírek leleplezéséről ismert¹⁰¹⁷. A honlap szerkesztősége szintén Rigában található. Az *Insider* számos nemzetközi díjat kapott, többek között az Európa Tanács innovációs díját (2018), az Európai Sajtódíjat (2019) és a Szabad Média díját (2019)¹⁰¹⁸.

¹⁰¹⁰ A médium eredetileg Berlinbe akart áttelepülni, aztán az adók, bevándorlási törvény, áruk, időzóna miatt választotta Rigát. A balti államokba különösen a háború kezdete óta rengeteg orosz újságíró emigrált, csak Lettországbán több mint 247 orosz újságírónak állítottak ki vízumot. Ennek az oka egyrészt a földrajzi közelség, másrészt a baltikumi orosz nyelvű közeg megléte.

Сурганова.

„Latvija pārtrauc vīzu izsniegšanu Krievijas pilsoņiem uz nenoteiktu laiku”, *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2022. augusztus 5., <https://nra.lv/latvija/388395-latvija-partrauc-vizu-izsniegšanu-krievijas-pilsoniem-uz-nenoteiktu-laiku.htm>.

¹⁰¹¹ Shan Wang, „Stories about Russia “are so hot right now” — so BuzzFeed is partnering with Meduza for more substantive Russia reporting”, *NiemanLab*, 2017. augusztus 29., <https://www.niemanlab.org/2017/08/stories-about-russia-are-so-hot-right-now-so-buzzfeed-is-partnering-with-meduza-for-more-substantive-russia-reporting/>.

¹⁰¹² Galina Timchenko, Galina Timchenko THE WATCHDOG ÉMIGRÉ, 2018, <https://www.politico.eu/list/politico-28-2018-ranking/galina-timchenko/>.

¹⁰¹³ „No to War. An editorial from Meduza”, *Meduza.io*, 2022. február 24., <https://meduza.io/en/feature/2022/02/24/no-to-war>.

¹⁰¹⁴ „Сайты «Голоса Америки»*, BBC, DW, Meduza* и «Радио Свободы»* заблокировали”, *РИА Новости*, 2022. március 4., <https://ria.ru/20220304/blokirovka-1776476388.html>.

¹⁰¹⁵ <https://theins.ru/about>

¹⁰¹⁶ Pjotr Sauer, „The Unsung Reporters Who Challenged the Kremlin’s Skripal Story”, *The Moscow Times*, 2018. október 23., <https://www.themoscowtimes.com/2018/10/23/the-unsung-reporters-who-challenged-the-kremlin-skripal-story-a63251>.

¹⁰¹⁷ „The Council of Europe’s Democracy Innovation Award goes to Russian investigative newspaper The Insider”, *World Forum for Democracy* (blog), 2017. november 10., <https://www.coe.int/en/web/world-forum-democracy/-/democracy-innovation-award-tomorrow-morning>.

¹⁰¹⁸ <https://theins.ru/about>

2021. július 23-án az orosz igazságügyi minisztérium felvette a *The Insider* a „külföldi ügynöki feladatokat ellátó külföldi tömegtájékoztatási eszközök” listájára ¹⁰¹⁹. 2022. július 15-én a *Bellingcat*-tel együtt betiltották Oroszországban. Az orosz főügyész hivatala közölte, hogy „az Oroszországi Föderáció biztonságát fenyegető veszély” miatt tiltották be őket¹⁰²⁰. A *The Insider* tudósított az Ukrajna elleni orosz invázió idején, 2022-ben történt eseményekről. 2022. március 23-án tudósítóját, Okszana Baulinát orosz rakéta ölte meg Kijevben¹⁰²¹.

Az orosz nyelvű összehasonlító korpusz adatai:

	Covid19 vakcina		Alekszej Navalnij	orosz–ukrán háború		Összesen
	Pfizer	AstraZeneca		Mariupol	Bucsua	
Meduza	2020.12.08- 2020.12.17.	2021.01.29.- 2021.03.11.	2020.08.20- 2020.08.20.	2022.02.24.- 2022.03.11.	2022.04.03. 2022.04.03.	
darabszám	5 db	5 db	10 db	5 db	5 db	30 db
szavak száma	979	1.246	3.500	3.817	1.783	11.325
The Insider	2020.12.08- 2021.12.10.	2021.01.05.- 2021.03.12.	2020.08.20- 2021.08.20.	2022.03.07- 2022.03.10.	2022.04.02.- 2022.04.03.	
darabszám	5 db	5 db	10 db	5 db	5 db	30 db
szavak száma	3.659	2.577	3.261	2.502	2.285	14.284

¹⁰¹⁹ Tom Balmforth és Polina Ivanova, „Russia declares media outlet The Insider a »foreign agent«”, *Reuters.com*, 2021. július 23., <https://www.reuters.com/business/media-telecom/russia-declares-media-outlet-insider-foreign-agent-2021-07-23/>.

¹⁰²⁰ John Stonestreet, „Russia bans news outlet Bellingcat, labels it a security threat”, *Reuters.com*, 2022. július 15., <https://www.reuters.com/world/europe/russia-bans-news-outlet-bellingcat-labels-it-security-threat-2022-07-15/>.

¹⁰²¹ „Oksana Baulina, a journalist for The Insider, dies under fire in Kyiv after a rocket strike on a shopping center in Podil”, *The Insider*, 2022. március 23., <https://theins.ru/en/news/249571>.

5. táblázat: Az orosz nyelvű összehasonlító korpusz adatai

A LIWC orosz nyelvű szótára még a szoftver korábbi, 2007-es verziójához készült, amely kevesebb nyelvi paramétert vizsgál, és egyes esetekben ezek is különbözőképpen vannak csoportosítva, mint a 2022-es verzióban. (Például a 2022-es angol nyelvű szótárban a percepció kategóriája alá tartoznak a térrel kapcsolatos szavak, a 2007-es orosz változatban pedig ezek külön kategóriák, ami természetesen alacsonyabb értékeket eredményez a percepció esetében.)

Emiatt az orosz nyelvű és angol nyelvű szövegek paramétereinek összehasonlítása meglepő eredményt hozott. Míg a 2022-es angol szótárral kielemezett szövegek esetében számos kategóriában szignifikáns eltérés volt tapasztalható az értékekben, addig a 2007-es orosz nyelvű szótárral elemzett orosz szövegek értékei korántsem mutattak ilyen markáns eltéréseket.

Annak kiderítésére, hogy mi okozhatja ezeket az eltéréseket, két kísérletet végeztem. Az első célja az volt, hogy demonstrálja, a LIWC 2007-es verziója kevésbé érzékeny és ezért a szóban forgó vizsgálat szempontjából nem megbízható. A második kísérlet célja a LIWC orosz szótára nem megbízható voltának igazolása volt.

Először végrehajtottam egy elemzést az előzőekben vizsgált angol nyelvű szövegeken a szoftver 2007-es angol szótárának segítségével, majd az így kapott eredményeket összehasonlítottam a 2022-es angol szótárral végzett elemzés során kapott eredményekkel (illetve a szintén 2007-es orosz szótárral elemzett orosz nyelvű szövegek esetén kapott eredményekkel). A 2007-es angol szótárral végzett vizsgálat eredményei alapján messze nem voltak olyan markáns eltérések az orosz propagandaszövegekből álló korpusz és az összehasonlító korpusz között, mint a 2022-es angol szótárral végzett elemzésnél, ráadásul a számadatok is lényegesen különböztek. Például a *szorongás*, *aggódás* paramétere esetében a 2022-es verzióval elemezett szövegeknél 50% volt az eltérés az értékekben (0,07-0,14) az összehasonlító korpusz javára, addig a 2007-es verziónál ez csak 30% (0,29-0,41) és az értékek is más nagyságrendet mutatnak. A *harag* kategóriája esetében a különbség a 2022-es verziónál 72% (0,19-0,11), a 2007-es verziónál mindössze 4% (1,45-1,39). Ennek alapján egyértelműen úgy tűnik, hogy a 2007-es verzió kevésbé érzékeny, és nem alkalmas az általunk vizsgált sajátosságok elemzésére.

Az orosz LIWC-szótár nem megbízható voltát a második kísérlettel demonstráltam. Találomra kiválasztottam az orosz nyelvű korpuszból egy Riafan cikket (359 szó terjedelmű), amelyen elvégeztem az elemzést az orosz szótár segítségével, majd ugyanezt a szöveget gépi fordítással, két különböző fordítóprogrammal (*Google Translate* és *DeepL*) lefordítottam angolra, és a 2007-es angol nyelvű szótár segítségével is lefuttattam a vizsgálatot.

(Természetesen a gépi úton fordított szövegek alkalmazása megkérdőjelezhető azok pontatlanságai miatt, de ezzel a módszerrel lehetett biztosítani, hogy a leginkább egyező szövegeket vizsgálja meg az orosz és az angol LIWC-szótár segítségével.) Az eredmények összehasonlítása megmutatta, hogy még a teljesen megegyező tartalmú szöveg esetén is szignifikáns eltérés volt a szótár angol és orosz változata között. Például a *harag* kategóriánál az eredeti orosz nyelvű szövegek esetében 1,94-es értéket adott a szoftver, míg az angol szótárral elemzett fordított szövegeknél ez az érték 1,26 és 1,57 volt (kb. 28% eltérés). A *belátás* kategóriánál az orosz változatban az eredmény 3,33, míg az angolra fordított szövegeknél 2,31 és 2,24 (kb. 21% eltérés). A *tér* kategóriánál az értékek 15,28 (orosz verzió) és 10,06-11,43 (angol verzió).

Úgy tűnik, az orosz LIWC-szótár nem ad megbízható eredményeket az eredeti angol verzióhoz viszonyítva. Nyilván ez azon múlik, hogy mely orosz szavakat mely kategóriába sorolták, illetve mely szavakkal fordították le az egyes angol nyelvű kategóriákba tartozó szavakat.

A nyelvtani kategóriák (pl. szófajok) értékeinek összevetése nem vezetett volna értelmezhető eredményre, hiszen különböző nyelvű szövegek esetén ezek természetesen eltérőek, viszont a pszicholingvisztikai kategóriáknál nagyon szoros konvergencia lenne várható, ha jól sikerült volna megfeleltetni az eredeti angol nyelvű kategóriáknak az orosz nyelvű szavakat.

Példák a fallációkra

ad personam

[Navalnj] *internetes bajkeverő* („internet troublemaker”¹⁰²²),

[Navalnij] *szégyentelen ember és görény. (...) Mindenki őszintén dolgozott a megmentésén - a pilótáktól az orvosokon át az elnökig. És csak egy hálátlan ember tehet ilyen kijelentéseket.*¹⁰²³ (“Navalny is a shameless person and a skunk. (...) “Everyone genuinely

¹⁰²² „Absolutely incorrect: Kremlin spokesman ridicules Le Monde report suggesting Putin told Macron that Navalny poisoned himself”, *RT*, 2020. szeptember 23., <https://www.rt.com/russia/501501-putin-macron-navalny-le-monde/>.

¹⁰²³ Vjacseszlav Vologyin Duma-házelnök szavait idézik. „‘Put the proof on prime time TV, you have my permission’: Navalny to sue Putin’s spokesman over CIA allegation”, *RT*, 2020. október 1., <https://www.rt.com/russia/502278-navalny-sue-kremlin-peskov-cia-allegation/>.

worked to save him – from the pilots and doctors to the president. And only an ingrate could make such statements.”)

(...) *Ferenc pápa, az utóbbi idők egyik legvitatottabb személyisége, aki a »Róma püspöke« címet viseli. Ferenc az első jezsuita, akit pápává választottak, és minden bizonnyal a legpolitikusabb, de nem olyan módon, ami a hevesen konzervatív nyájának tetszene. Valójában Ferenc pápa olyannyira baloldali, hogy Michael Savage talk show műsorvezető egyszer »Lenin pápájának« nevezte. Hogy a pápa kirívó liberális hajlamai megengednék-e, hogy áldását adja egy olyan vakcinára, amely valódi magzati szövetet tartalmaz, az egy másik kérdés, amelyről a teológusok még hosszú évekig vitázni fognak egymással. („ (...) Pope Francis, one of the most controversial individuals in recent memory to hold the title ‘Bishop of Rome. Francis is the first Jesuit to be selected Pope, and certainly the most political, but not in a way that would please his fiercely conservative flock. In fact, so far to the left is Pope Francis that the talk show host Michael Savage once dubbed him “Lenin’s Pope.” Whether the Pope’s glaring liberal tendencies would allow him to give his blessing to a vaccine that contained actual fetal tissue is another question, and one that will keep theologians debating each other for many years to come.”)*¹⁰²⁴ [vö. XII. Piusz mint „Hitler pápája”¹⁰²⁵]

*Nyilvánvaló, hogy ezek a Big Pharma emberek túlzott önismeret vagy skrupulus nélkül születtek („Clearly, these Big Pharma people were born with no excess of self-awareness or scruples”)*¹⁰²⁶

ad hominem circumstantiae

(...) *a külföldi és a külföldről finanszírozott orosz médiában rendszeressé váltak a koronavírus elleni orosz vakcinákról szóló hamisítások. Az ország presztízsét támadják, a kérdés ára pedig a világ gyógyszeripari óriáscégek lehetséges hatalmas profitja. („В иностранных и финансируемых из-за рубежа российских СМИ фейки о российских вакцинах против коронавируса стали постоянным явлением. Под их ударом оказывается*

¹⁰²⁴ Robert Bridge, „Pfizer admits to using aborted fetal tissue in developing its vaccines. So can Christians sign up for a jab exemption now?”, *RT*, 2021. október 8., <https://www.rt.com/op-ed/537011-pfizer-development-aborted-fetal-tissue/>.

¹⁰²⁵ Пасепа és Rychlak, *Disinformation*, 59–203.

¹⁰²⁶ Bridge, „Pfizer admits to using aborted fetal tissue in developing its vaccines. So can Christians sign up for a jab exemption now?”

престиж страны, а цена вопроса - возможные огромные заработки мировых фармакологических гигантов”)¹⁰²⁷

[A német belügyminiszter Heiko] Maas szélesebb körű uniós szankciókkal is megfenyegette a Kremlt, ha nem segít tisztázni a történeteket „az elkövetkező napokban”. (...) Norbert Röttgen CDU-politikus, aki a kormánypárton belül a külügyekért felelős, és a gázvezeték leállítását követelte, egyike azoknak a konzervatívoknak, akik Angela Merkel kancellár jövő évi visszavonulása előtt a CDU élére pályáznak. (...) A szociáldemokrata Maas, csakúgy, mint a konzervatív Röttgen és sokan mások, különböző okokból a médiához fordultak. Megfigyelésem szerint ennek köze lehet ahhoz, hogy mindketten erős pozíciót akarnak elfoglalni, hogy ezzel is jelezzék a politikai óriástól, Merkeltől való közelgő emancipációjukat. (Maas also threatened the Kremlin with broader EU sanctions if it did not help clarify what happened “in the coming days. (...) CDU politician Norbert Röttgen, who heads up foreign affairs within the ruling party and has demanded that the pipeline should be stopped, is among those conservatives vying to lead the CDU in the run-up to Chancellor Angela Merkel’s retirement next year. (...) The social democrat Maas, just like the conservative Röttgen and many others, have taken to the media for different reasons. In my observation, it might have to do with their respective desires to take a strong position in order to also mark their upcoming emancipation from the political giant Merkel.)¹⁰²⁸

ad hominem tu quoque

A kettős mérce és a képmutatás itt megdöbbenő. Oroszországot rendszeresen azzal vádolják, hogy beavatkozik a nyugati, úgynevezett demokráciákba, és mégis ők azok, akik megpróbálnak lovaskocsival átgázolni Oroszország szuverén ügyein, miközben sértegetik politikai vezetőit. („The double standards and hypocrisy here are staggering. Russia is routinely accused of interfering in Western so-called democracies, and yet it is they who are trying to run a horse and coach through Russia's sovereign affairs while heaping insults upon its political leaders.”)¹⁰²⁹

A nyugati politikusok hallgatással válaszoltak azokra a videókra, amelyeket Moszkva küldött nekik, hogy bemutassák a rendőri fellépést a Nyugaton és Oroszországban tartott nem

¹⁰²⁷ „Рейтинг антироссийских СМИ. Выпуск 54”, РИАФАН, 2021. január 22., https://riafan.ru/23398890-reiting_antirossiiskih_smi_vipusk_54.

¹⁰²⁸ Karin Kneissl, „Will the alleged Alexey Navalny poisoning sink the Nord Stream 2 pipeline? It might, but it shouldn’t”, RT, 2020. szeptember 11., <https://www.rt.com/op-ed/500503-navalny-nord-stream-pipeline/>.

¹⁰²⁹ Cunningham, „Russia Should Red Card Europe”.

engedélyezett gyűléseken – közölte vasárnap Marija Zaharova külügyminisztériumi szóvivő. (...) Január 23-án, január 31-én és február 2-án engedély nélküli tüntetések söpörtek végig orosz városokon Alekszej Navalnij bebörtönzött ellenzéki aktivista támogatására, akit őrizetbe vettek, amikor megérkezett Moszkvába Németországból, ahol állítólagos mérgezés miatt kezelték. Számos nyugati politikus követelte az aktivista azonnali szabadon bocsátását. A gyűléseken összecsapások voltak a rendőrséggel, letartóztatások és őrizetbe vételek. (Western politicians remained silent in response to videos that Moscow sent them to demonstrate police actions during unauthorised rallies in the West and in Russia, Foreign Ministry spokeswoman Maria Zakharova said on Sunday. (...) Unauthorised demonstrations swept through Russian cities on 23 January, 31 January and 2 February in support of jailed opposition activist Alexey Navalny, who was detained upon arrival in Moscow from Germany, where he was treated for alleged poisoning. Many Western politicians have called for the immediate release of the activist. The rallies resulted in clashes with police, detentions and arrests.)¹⁰³⁰

A FAN-nak küldött kommentárjában Vlagyimir Szolovjov reagált Navalnij egyik munkatársának provokatív jelentésére. Rámutatott, hogy Asurkov jelenleg Nagy-Britanniában bujkál, ugyanakkor emlékeztetett arra, hogy londoni cégei adósságokat halmoztak fel összesen mintegy 2,8 millió euró értékben, és ezeket valószínűleg még mindig nem fizette ki. („В комментарии ФАН Владимир Соловьев отреагировал на провокационное сообщение соратника Навального. Он указал, что Ашурков в настоящее время скрывается в Британии, при этом напомнив, что его лондонские фирмы накопили долгов на общую сумму около 2,8 млн евро и, вероятно, до сих пор их не погасили.”)¹⁰³¹

reductio ad Hitlerum

Az ukrán nácik tüzelésének következtében 4 civil meghalt és 5 megsebesült. („As a result of the firing by the Ukrainian Nazis, 4 civilians were killed and 5 wounded.”)¹⁰³²

A Donyecki Népi Milícia egységei kedden megerősítették, hogy kikényszerítették a harcok leállítását, hogy lehetővé tegyék Mariupol civil lakosságának evakuálását, és

¹⁰³⁰ „Western Nations Fail to Respond to Videos of Police Quelling Unauthorised Rallies, Moscow Says”, *Sputniknews*, 2021. február 7., <https://sputniknews.com/20210207/western-nations-fail-to-respond-to-videos-of-police-quelling-unauthorised-rallies-moscow-says-1082008077.html>.

¹⁰³¹ „Соловьев прокомментировал свое появление в «списке санкций» Ашуркова”, *РИАФАН*, 2021. január 19., https://riafan.ru/23400220-solov_ev_prokomentiroval_svoe_poyavlenie_v_spiske_sanktsii_ashurkova.

¹⁰³² Alexandra Kashirina, „Photos of Ukrainian Military Posing With UK Weapons at Kindergarten Emerge Online”, *Sputniknews*, 2022. március 7., <https://sputniknews.com/20220307/photos-of-ukrainian-military-posing-with-uk-weapons-at-kindergarten-emerge-online-1093671041.html>.

elutasították a **neonáci Azov-ezred** erőinek azon állításait, hogy a DNR és az orosz erők a humanitárius folyosók megnyitása után offenzívát indítottak a város elfoglalására. („Donetsk People's Militia units confirmed on Tuesday that they have enforced a halt to fighting to allow for the evacuation of the civilian population of Mariupol, and dismissed claims by the neo-Nazi Azov Regiment forces that DPR and Russian forces had begun an offensive to take the city after opening humanitarian corridors.”)¹⁰³³

„Ügyvédként azt mondom, hogy az orosz csapatoknak videóra kellene rögzíteniük a tetteiket. Nemcsak banderistákkal és **náci rezsimmel** van dolgunk, hanem csalókkal is, akiknél mindent videóra kellene venni.” („Как адвокат я скажу, что российским войскам следует фиксировать на видео свои действия. Мы имеем дело не только с бандеровцами и нацистским режимом, но и с жуликами, при которых должны фиксировать на видео все.”)¹⁰³⁴

Emellett a műsorvezető Navalnij nacionalista múltjára hivatkozott, aki a kétezres években nem áttalott sértő módon etnikai csoport vagy nemzetiség szerint felosztani az embereket. „Aljas besúgók voltak azok is maradtak. Az pedig, hogy Navalnijt, az ellenzék Führerét, ahogy Németországban nevezik, láthatóan gyötri az a tény, hogy zsidó vagyok és náciellenes, nem lep meg.” („При этом телеведущий сослался на националистическое прошлое Навального - в нулевые годы он не гнушался в оскорбительной манере делить людей по этническим группам или национальной принадлежности. «Они как были мерзкими стукачами, так и остались. А то, что Навального, фюрера оппозиции, как его называют в Германии, видимо, мучает тот факт, что я еврей и антинацист, меня не удивляет.”)¹⁰³⁵

kútmérgezés

A fentieken kívül a politikai elemzőnek meggyőződése, hogy Alekszej Navalnij már jó ideje külföldi ügynökként dolgozik Washington számára. („Помимо вышеуказанного,

¹⁰³³ Пля Tsukanov, „Kiev Has Confirmed Only One of Ten Planned Evacuation Corridors, Russian MoD Says”, *Sputniknews*, 2022. március 8., <https://sputniknews.com/20220308/kyev-has-confirmed-only-one-of-ten-planned-evacuation-corridors-russian-mod-says-1093689386.html>.

¹⁰³⁴ „ВС России нужно фиксировать свои действия на видео, считает адвокат”, *РИА Новосту*, 2022. április 3., <https://ria.ru/20220403/advokat-1781584276.html>.

¹⁰³⁵ „Соловьев прокомментировал свое появление в «списке санкций» Ашуркова”, 2021. január 19.

политолог уверен, что Алексей Навальный как иноагент работает в интересах Вашингтона уже достаточно долго.”)¹⁰³⁶

A német kormány hallgat, és nem kommentálja Alekszej Navalnij blogger otromba kijelentéseit, aki a Bildnek adott interjújában megengedte magának, hogy durván visszaéljen vendégstátuszával, sértegesse Gerhard Schröder volt német kancellárt és beavatkozzon az ország belügyeibe. Szakértők szerint ez azért van így, mert Angela Merkel jelenlegi német kancellár a karrierjét Washingtonnak köszönheti, amelynek ügynöke Navalnij. („Правительство Германии продолжает молчать и не комментирует хамские заявления блогера Алексея Навального, который позволил себе в интервью Bild грубейшим образом злоупотребить статусом гостя, оскорбить экс-канцлера ФРГ Герхарда Шредера и вмешаться во внутренние дела страны. По мнению экспертов, это связано с тем, что действующий канцлер Германии Ангела Меркель обязана Вашингтону, агентом которого является Навальный, своей карьерой.”)¹⁰³⁷

„Ukrajna tele van hazugsággal és megtévesztéssel. A mariupoli kórházban történt tragédia története - egy újabb megrendezés és hamisítvány” - írta a Telegramban [Ilja Kiva ukrán ellenzéki politikus]. („Ukraine is filled with lies and deception. The history of the tragedy in the hospital of Mariupol - another staging and fake," he said on Telegram.”)¹⁰³⁸

hamis szándéktulajdonítás

Nem véletlenül nem engedik az ukrán hatóságok, hogy az orosz koronavírus elleni vakcina eljusson a hétköznapi emberekhez - mert akkor azonnal látnák a hatékonyságát, amelynek tagadásán Kijev egész propagandája alapul. („Российская вакцина от коронавируса не зря не допускается украинскими властями до простого народа - ведь в таком случае сразу будет видна ее эффективность, на отрицании которой строится вся пропаганда Киева.”)¹⁰³⁹

¹⁰³⁶ „Багдасаров сорвался на крик в присутствии зрителей”, *РИАФАН*, 2021. január 19., https://riafan.ru/23400539-bagdasarov_sorvalysya_na_krik_v_prisutstvii_zritelei.

¹⁰³⁷ „Эксперты объяснили, как ЦРУ США управляет канцлером ФРГ Анжелой Меркель”, *РИАФАН*, 2020. október 28., https://riafan.ru/23434555-eksperti_ob_yasnili_kak_tsru_ssha_upravlyayet_kantslerom_frg_angeloi_merkel.

¹⁰³⁸ „Instagram Users Accuse Ukrainian Model of Fake Photoshoot in Mariupol Maternity Hospital”, *Sputniknews*, 2022. március 10., <https://sputniknews.com/20220310/instagram-users-accuse-ukrainian-model-of-fake-photoshoot-in-mariupol-maternity-hospital-1093751508.html>.

¹⁰³⁹ „Экс-депутат Рады назвал причину отказа Украины от «Спутника-V»”, *РИАФАН*, 2021. január 19., https://riafan.ru/23400294-eks_deputat_radi_nazval_prichinu_otkaza_ukraini_ot_sputnika_v.

Navalnij egy homályos figura, akiről egyesek azt mondják, hogy hivatásos provokátor, akit a nyugati hírszerzés fizet, hogy súlyosbítsa az orosz belpolitikai helyzetet, és táptalajt szolgáltatson az orosz ügyekbe való külföldi beavatkozáshoz. („Navalny is a shadowy figure whom some would say is a professional gadfly working in the pay of Western intelligence to aggravate Russian internal politics and, in turn, to provide fodder for foreign interference in Russia's affairs.”)¹⁰⁴⁰

„A nagykövetnél határozott tiltakozást jelentettek be a német kormány által Alekszej Navalnij orosz állampolgár betegsége és kórházi kezelése kapcsán Oroszország ellen felhozott alaptalan vádak miatt, valamint amiatt, hogy Berlin nyilvánvalóan ürügyként használja fel helyzetét arra, hogy lejárássa országunkat a nemzetközi szintén” – áll az orosz külügyminisztérium közleményében. („A strong protest was declared to the ambassador over the unfounded accusations presented by the government of Germany against Russia in the context of the illness and hospitalization of Russian citizen Alexey Navalny, and the obvious use of his situation by Berlin as an excuse to discredit our country on the international arena,” the statement from the Russian Foreign Ministry read.”)¹⁰⁴¹

Miután Kijev gyorsan „népirtással” és „mészárlással” vádolta meg Oroszországot Bucsában, a nyugati média úgy tűnik, hogy a teljes vizsgálat nélkül automatikusan büntetni akarja Moszkvát – és úgy tűnik, hogy a média a Nyugat eszköze arra, hogy kompenzálja a saját propagandájának kudarcai miatt érzett csalódottságát – állapították meg szakértők. („With Kiev quickly accusing Russia of "genocide" and "massacre" in Bucha, Western media seems eager to automatically criminalise Moscow without a full investigation - and it looks like the media is a tool for the West to make up for frustrations caused by the failures of its own propaganda, experts have stated.”)¹⁰⁴²

cum hoc ergo propter hoc

Pevcsih elkísérte Navalnijt szibériai útjára. Később kiderült, hogy évekig a Korrupcióellenes Alapítvány (FBK, Oroszországban elismert külföldi ügynök) vizsgálati osztályának vezetője volt. Felmerült, hogy Maria Pevcsihnek köze lehetett a blogger

¹⁰⁴⁰ Cunningham, „Russia Should Red Card Europe”.

¹⁰⁴¹ „Fraught with consequences for Russian-German relations’: Moscow furious with Berlin over lack of cooperation on Navalny”, RT, 2020. szeptember 9., <https://www.rt.com/russia/500294-moscow-summon-germany-ambassador-navalny/>.

¹⁰⁴² „Experts: Bucha-Like »False Flag« Incidents to Continue as West »Frustrated« Over Propaganda Failures”, Sputniknews, 2022. április 3., <https://sputniknews.com/20220403/experts-bucha-like-false-flag-incidents-to-continue-as-west-frustrated-over-propaganda-failures-1094447920.html>.

megmérgezéséhez. („Певчих сопровождала Навального в его поездке по Сибири. Позже стало известно, что она уже несколько лет возглавляет отдел расследований «Фонда борьбы с коррупцией» (ФБК, признан иноагентом в РФ). Предполагается, что именно Мария Певчих может быть причастна к отравлению блогера.”)¹⁰⁴³

[Szergej Lavrov külügyminiszter] *a városban történt állítólagos eseményeket, amelyeket „provokációnak” nevezett, éppen akkor hozták nyilvánosságra, amikor az isztambuli béketárgyalásokon előrelépés történt. „Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy az ok abban rejlik, hogy okot akartak találni a folyamatban lévő tárgyalások megzavarására. És hogy ezt pontosan abban a pillanatban tették, amikor, ahogy mondani szokták, a fény, ha nem is nagyon fényesen, de mégis elkezdett virradni”.* („The purported events in the town, which he referred to as a ‘provocation,’ have been introduced just as progress was being made at the peace negotiations in Istanbul, he added. “We tend to think that the reason lies in the desire to find a reason to disrupt the ongoing negotiations. And to do it exactly at the moment when, as they say, the light, even if not very bright, but nevertheless, began to dawn.”)¹⁰⁴⁴

post hoc ergo propter hoc

A minisztérium megjegyezte, hogy az összes orosz egység már március 30-án, az isztambuli orosz-ukrán tárgyalások másnapján kivonult Bucsból. („В министерстве отметили, что все подразделения РФ вышли из Бучи еще 30 марта, на следующий день после российско-украинских переговоров в Стамбуле.”)¹⁰⁴⁵ [A kivonulás valójában nem a tárgyalások miatt következett be.]

„Már most látszik Biden csapatának hatása. Alekszej megvárta az amerikai elnök bejelentésének pillanatát, és utasításokat kapott Biden csapatától. Tehát a visszatérési dátumokat okkal választották ki.” („Уже видно влияние команды Байдена. Алексей дождался момента объявления президента Америки и получил указания от команды Байдена. Поэтому даты возвращения были выбраны не просто так.»)¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴³ „В Германии не комментируют данные о местонахождении Певчих”, *РИАФАН*, 2020. szeptember 14., https://riafan.ru/23443565-v_germanii_ne_kommentiruyut_dannie_o_mestonahozhdenii_pecvih.

¹⁰⁴⁴ „West working to disrupt Ukraine peace talks – Russia”, *RT*, 2022. április 5., <https://www.rt.com/russia/553356-west-disrupts-peace-talks/>.

¹⁰⁴⁵ „В СПЧ назвали видео из Бучи приемами «геббельсовской пропаганды»”, *РИА Новости*, 2022. április 3., <https://ria.ru/20220403/spch-1781572000.html>.

¹⁰⁴⁶ „Политолог Гогуадзе рассказал, почему Навального выгнали из Германии”, *РИАФАН*, 2021. január 19., https://riafan.ru/23400531-politolog_goguadaze_rasskazal_pochemu_naval_nogo_vignali_iz_germanii.

*Anna Politkovszkaja és Vlagyimir Kara-Murza ellenzéki újságírók is arról számoltak be, hogy „Putyin ügynökei” 2004-ben, 2015-ben és 2017-ben „megmérgezték” őket – de mindegyik esetben a mérég valahogy nem végzett velük (ahogyan Navalnijjal sem). Amit viszont minden esetben tett, az az volt, hogy botrányokat produkált a Putyin-ellenes sajtóban. (...) Nyilvánvaló a kérdés: **miért pont akkor történnek ezek az incidensek, amikor Oroszország éppen egy fontos üzletet készül megkötni vagy egy ígéretes projektet indítani nyugati partnereivel?** („Dissident journalists Anna Politkovskaya and Vladimir Kara-Murza also reported being “poisoned” by “Putin’s agents” in 2004, 2015 and 2017 — but in all those cases the poison somehow did not kill them (just like it did not kill Navalny). What it did do in all these instances, however, was produce scandals in the anti-Putin press. (...) The obvious question is: why do these incidents happen right at the very moment Russia is about to secure an important deal or start a promising project with its Western partners?”)¹⁰⁴⁷*

túlzó leegyszerűsítés

(...) az AstraZeneca vakcinája, amely vektoralapú, és ezért garantáltan sokkal biztonságosabb, mint a Pfizer vakcinája. („(...) вакцина компании AstraZeneca, векторная, а значит, гарантированно куда более безопасная, чем вакцина Pfizer.”)¹⁰⁴⁸

Így a fehér karszalagok megjelenése a „bucsei mészárlás” áldozatain elsöprő bizonyíték arra, hogy az áldozatok orosz nemzetiségűek voltak. („Thus the appearance of white armbands on the victims of 'the Bucha Massacre' is overwhelming evidence that the victims were ethnic Russians.”)¹⁰⁴⁹

argumentum ad lapidem

„Ezek olyan állítások, amelyek egyáltalán nem lehetnek igazak, és egyszerűen csak üres zajt jelentenek” – mondta [Dmitrij Peszkov orosz elnöki szóvivő]. (“These are allegations that absolutely cannot be true and are simply empty noise,” he said.”)¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁷ Dmitry Babich, „West rushes to accuse Moscow of ‘Novichok-type’ poisoning of Navalny... but would Russia really have reason to get rid of him?”, *RT*, 2020. szeptember 2., <https://www.rt.com/op-ed/499741-navalny-poisoning-western-blame-russia/>.

¹⁰⁴⁸ „Российская вакцина может появиться на западном рынке. Колонка Голоса Мордора”, *РИАФАН*, 2021. január 16., https://riafan.ru/23401671-rossiiskaya_vaktsina_mozhet_poyavit_sya_na_zapadnom_rinke_kolonka_golosa_mordora.

¹⁰⁴⁹ Nick Griffin, „MSM’s Bucha Tall Tale”, *Sputniknews*, 2022. április 5., <https://sputniknews.com/20220405/msms-bucha-tall-tale-1094504500.html>.

¹⁰⁵⁰ Johnny Tickle, „No reason yet to launch investigation into alleged Navalny poisoning – Putin’s spokesman”, *RT*, 2020. augusztus 25., <https://www.rt.com/russia/498979-peskov-navalny-investigation-no-reason/>.

„Azt hiszem, hogy megrendezett, mert van logika, van képtelenség... Azt hiszem, hogy megrendezett forgatás. Nem is akarok másképp beszélni róla” – mondta [Alekszej] Csepa [a Duma-képviselő] a RIA Novosztynak. („Я считаю, что это постановка, потому что есть логика, есть глупости... Считаю, что это постановочные съемки. По-другому я не хочу это даже обсуждать”, - заявил Чепя РИА Новости.)¹⁰⁵¹

túláltalánosítás

Emellett a CoviShield készítménnyel történt oltás után Ljasko a koronavírus középsúlyos formájában betegedett meg. („При этом после прививки препаратом CoviShield Ляшко слег со средней формой коронавируса.”)¹⁰⁵² [Nem említik, hogy esetében nem telt még el elegendő idő az oltás után a védettség kialakulásához.]

A Sputnik tudósítója szerint ez azt jelenti, hogy az ellenzéki személyiség [Navalnij] körülbelül 2,5 évet fog rács mögött tölteni, mivel az elmúlt három évben közel 60 hatósági ellenőrzést mulasztott el, és több kisebb büntetést is kapott. („According to the Sputnik correspondent, this means the opposition figure will spend approximately 2.5 years behind bars, as he has missed nearly 60 check-ins with the authorities during the last three years and also received multiple minor penalties.”)¹⁰⁵³ [Nem említik, hogy Navalnij az ellenőrzések túlnyomórészt azért mulasztotta el, mert kórházban feküdt Németországban a mérgezése után.]

December végén Navalnijnak meg kellett volna jelennie az ügynökség moszkvai hivatalában a feltételes szabadlábra helyezés bejegyzéséről szóló idézés alapján, de ismét elmulasztotta a megjelenést. („В конце декабря Навальный должен был прибыть в офис ведомства в Москве по вызову для отметки по условно-досрочному освобождению, но снова уклонился от явки.”)¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵¹ „Депутат: не стоит обсуждать постановочные съемки из Бучи как реальные”, *РИА Новости*, 2022. április 3., <https://ria.ru/20220403/bucha-1781573434.html>.

¹⁰⁵² „Тысячи украинцев планируют привиться вакциной «Спутник V» на территории РФ”, *РИАФАН*, 2021. március 19., https://riafan.ru/23372260-tisyachi_ukraintsev_planiruyut_privit_sya_vaktsinoi_sputnik_v_na_territorii_rf.

¹⁰⁵³ „Moscow Court Reaffirms Navalny’s Prison Term in Yves Rocher Case But Slightly Shortens It”, *Sputniknews*, 2021. február 20., <https://sputniknews.com/20210220/moscow-court-reaffirms-navalnys-prison-term-in-yves-rocher-case-but-slightly-shortens-it-1082136199.html>.

¹⁰⁵⁴ „Источник в ФБК сообщил о бегстве сотрудников после задержания Навального”, *РИАФАН*, 2021. január 18., https://riafan.ru/23400692-istochnik_v_fbk_soobschil_o_begstve_sotrudnikov_posle_zaderzhaniya_naval_nogo.

secundum quid

Az országban már számos olyan eset van, amely megerősíti a Covishield nem biztonságos jellegét. Alekszandr Mahov ukrán újságíró egy héttel az oltás után kapta el a koronavírust. Nem sokkal korábban Viktor Ljasko ukrán tisztifőorvosnak tizenöt nappal azután, hogy nyilvánosan beadatta a koronavírus elleni védőoltást, pozitív lett a Covid19 tesztje. („В стране уже есть множество случаев, подтверждающих небезопасность «Ковишилда». Украинский журналист Александр Махов заразился коронавирусом спустя неделю после вакцинации. Незадолго до этого положительный результат теста на COVID-19 получил главный санитарный врач Украины Виктор Ляшко на 15-й день после того, как публично поставил прививку от коронавируса.”)¹⁰⁵⁵

Az újságok beszámoltak a történetről [Kay Burley Sky News-műsorvezető botrányáról], de valódi kommentár nélkül. Azonban az, hogy a BBC, a Sky News, a GMB és különösen Piers Morgan, úgy tűnik, hallgatási fogadalmat tett a témában, megdöbbentő, de nem meglepő. Ez csak egy újabb példa arra, hogy a Westminster-buborék, az elit, mind a politikában dolgozók, mind azok, akik erről tudósítanak, képletesen szólva, és gyakran szó szerint is ágyba bújnak egymással! („The newspapers have covered the story but with no real comment. However, the fact that the BBC, Sky News, GMB and Piers Morgan, in particular, seem to have taken a vow of silence on the subject is shocking but not surprising. It is just another example of how the Westminster bubble, the elite, both those in politics and those who report on it, are in bed with each other metaphorically speaking, and often literally!”)¹⁰⁵⁶

[Az Alfa különleges egység veteránszövetségének tiszteletbeli elnöke, Szergej] Goncsarov emlékeztetett arra, hogy *Bucsa nem az első ilyen provokáció volt a kijevi rezsim részéről. „Emlékeznek a mariupoli terhes modellre, ahol állítólag légitámadás érte a szülészetet? Két hét telt el, és ő maga azt mondja, hogy ebből semmi sem igaz” - mondta Goncsarov. „De a Nyugatnak nincs szüksége a vallomására. Ott már senki sem emlékszik erre az esetre. Az ottani embereknek klippszerű gondolkodásmódjuk van, csak az újdonságra kíváncsiak” – tette hozzá. („Гончаров напомнил, что Буча - не первая такая провокация киевского режима. "Помните беременную модель в Мариуполе, где якобы был авианалет на роддом? Прошло две недели, и она сама же говорит, что все это неправда", - сказал*

¹⁰⁵⁵ „В тайне от Киева: Украинцы стали решать вопрос вакцинации «Спутником V» самостоятельно”, РИАФАН, 2021. március 19., https://riafan.ru/23372307-v_taine_ot_kieva_ukraintsi_stali_reshat_vopros_vaktsinatsii_sputnikom_v_samostoyatel_no.

¹⁰⁵⁶ Jon Gaunt, „Margaret is a Hero, Burley is a Zero!”, *Sputniknews*, 2020. december 8., <https://sputniknews.com/20201208/margaret-is-a-hero-burley-is-a-zero-1081398505.html>.

Гончаров. "Но на Западе ее признания не нужны. Да там никто об этом случае уже не помнит. Там у людей клиповое мышление, они заряжены только на что-то новое", - добавил он.)¹⁰⁵⁷

„Navalnij túlterhelte magát az útja során, aztán ezt másképp állították be. Ez egy oroszellenes történet, **ha valaki meg akarta volna mérgezni, akkor nem lett volna ideje felszállni a repülőre (...)**.” („«Навальный перенапрягся в своем путешествии, потом это выставили иначе. Эта антироссийская история, если бы кто-то хотел его отравить, он бы не успел сесть в самолет»»)¹⁰⁵⁸

argumentum ad verecundiam

Egy francia szakértő megkérdőjelezte azt a nyugati narratívát, amely szerint Moszkva szerepet játszott Alekszej Navalnij orosz ellenzéki állítólagos megmérgezésében. (...) Éric Zemmour neves francia esszéista¹⁰⁵⁹ azonban másként látja a dolgokat. Noha a nyugati médiumok egyesültek az ötlet körül, hogy Navalnijt az orosz állam mérgezte meg, Zemmour drámai stílusban eltért ettől a narratívától. („A French pundit has questioned the Western narrative that Moscow played a role in the alleged poisoning of Russian opposition figure Alexey Navalny. (...) However, prominent French essayist Eric Zemmour sees things differently. Though Western media are coalescing around the idea that Navalny was poisoned by the Russian state, Zemmour departed from that narrative in dramatic style.”)¹⁰⁶⁰

Lettország öt legnagyobb gyógyszeripari vállalatának egyike kész bejegyeztetni a koronavírus elleni orosz vakcinát. Erről Jānis Kuziņš, a Harmónia Szociáldemokrata Párt elnöke¹⁰⁶¹ és a jūrmalai városi Egészségügyi Társaság elnökségi tagja nyilatkozott a FAN-nak. („Одна из пяти крупнейших фармкомпаний Латвии готова зарегистрировать российскую вакцину от коронавируса. Об этом ФАН сообщил председатель латвийской партии Новое Согласие, член правления Общества здоровья г. Юрмалы Янис Кузинс.”)

¹⁰⁵⁷ „Запад хочет сделать из Бучи новую Сребреницу, заявил ветеран »Альфы«,» *РИА Новости*, 2022. április 3., <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781566047.html>.

¹⁰⁵⁸ „«Коммунисты России» предлагают лишить Навального гражданства», *РИАФАН*, 2020. szeptember 15., https://riafan.ru/23443482-_kommunisti_rossii_predlagayut_lishit_naval_nogo_grazhdanstva.

¹⁰⁵⁹ Éric Zemmour francia szélsőjobboldali politikus, aki korábban Kreml-barát nézeteiről volt ismert.

¹⁰⁶⁰ „French pundit queries Western narrative on Navalny ‘poisoning’ & Belarus unrest with ‘CIA’ comments, gets bashed by establishment”, *RT*, 2020. szeptember 10., <https://www.rt.com/news/500384-cia-poisoned-navalny-french/>.

¹⁰⁶¹ A Harmónia Szociáldemokrata Párt oroszbarát politikai erőként ismert, 2009-ban együttműködési megállapodást kötött Putyin elnök Egységes Oroszország pártjával.

Az USA és az Egyesült Királyság áll az ukrajnai Bucsa város meggyilkolt lakosairól készült videó mögött. Ezt a véleményt Szergej Markov¹⁰⁶² politikai elemző fogalmazta meg. A szakértő véleménye szerint a kijevi hatóságok nem véletlenül választották Bucsat, hogy provokációt kreáljanak Oroszország ellen. („За видеороликом об убитых жителях украинского города Буча стоят США и Великобритания. Такое мнение высказал политолог Сергей Марков. Как считает эксперт, киевские власти не просто так выбрали Бучу для создания провокации против России.”)¹⁰⁶³

A Nyugat minden eszközt felhasznál az orosz hadsereg lejáratására és becsmérése - mondta Emmanuel Leroy francia politológus¹⁰⁶⁴, a Francia-Orosz Kapcsolatok Történetével Foglalkozó Intézet elnöke. („Запад использует все средства, чтобы дискредитировать и очернить русскую армию, заявил французский политолог, президент Института истории франко-российских связей Эммануэль Леруа.”)¹⁰⁶⁵

argumentum ad populum

Chamath Palihapitiya, a Facebook egykori felsővezetője szerdán Twitter-vihart kavart, amikor azt javasolta, hogy mindenki, aki beadja a Covid19 vakcinát, viseljen „különleges mintájú vagy színű maszkot”, hogy a többiek tudják, hogy az illető be van oltva. (...) A felhasználók nem örültek az ötletnek, sokan a náci Németországban használt Dávid-csillaghoz hasonlították. („Former Facebook senior executive Chamath Palihapitiya created a twitterstorm Wednesday when he suggested that everyone who takes the COVID-19 vaccine should wear “a mask of a special design or color,” so that the others would know that the person was vaccinated. (...) Users did not appreciate the idea, with many of them comparing it to the use of the Star of David in Nazi Germany.”)¹⁰⁶⁶

A szakértő utalt a [Ljubov] Szobol [Navalnij munkatársa] posztja alatti nagyszámú kommentre, amelyek felmentették Makszim Marcincsevicset, kiemelve, hogy maguk a

¹⁰⁶² Szergej Markov orosz politológus, újságíró, Vlagyimir Putyin orosz elnök egykori közeli tanácsadója.

¹⁰⁶³ „Политолог Марков: Киев неслучайно выбрал Бучу для создания провокации против России”, *РИАФАН*, 2022. április 4., <https://riafan.ru/22661969-politolog-markov-kiyv-nesluchaino-vibrat-buchu-dlya-sozdaniya-provokatsii-protiv-rossii>.

¹⁰⁶⁴ Emmanuel Leroy Kreml-barát álláspontjáról ismert francia szélsőjobboldali aktivista. „EMMANUEL LEROY”, in *European Platform for Democratic Elections*, é. n., <https://www.fakeobservers.org/biased-observation-database/details/leroy-emmanuel.html>.

¹⁰⁶⁵ „Французский политолог Леруа назвал ситуацию в Буче попыткой Запада очернить ВС РФ”, *РИАФАН*, 2022. április 4., https://riafan.ru/22662113-frantsuzskii-politolog-lerua-nazval-situatsiyu-v-buche-popitkoi-zapada-ochernit-vs_rf.

¹⁰⁶⁶ „Outrage After Ex-Facebook Exec Suggests Vaccinated People Should Wear Special Masks”, *Sputniknews*, 2020. december 14., <https://sputniknews.com/20201214/outrage-after-ex-facebook-exec-suggests-vaccinated-people-should-wear-special-masks-1081448468.html>.

politikusok is részt vettek a nacionalista bebörtönzéséről szóló nyilatkozat megírásában. („Эксперт упомянул о большом количестве комментариев под постом Соболь, которые оправдывают Максима Марцинкевича, делая акцент на причастности самих политических деятелей к написанию заявления о лишении свободы националиста.”)¹⁰⁶⁷

Marianna Podgurszkaja ukrán modellt és bloggert azzal vádolják, hogy részt vett egy megrendezett fotózáson egy mariupoli szülészeti kórházban, amelyet állítólag egy orosz csapás rombolt le. Emiatt a felhasználók kritikát fogalmaztak meg az Instagramon. Egy linkelt Instagram-poszt alatt a felhasználók több mint 1500 kommentet hagytak, amelyekben vitatták, hogy a nő megsérült volna, vagy hogy a kórház közelében tartózkodott volna, amelyet a civilek elől lezártak, és amelyet a szélsőjobboldali Azov-zászlóalj ukrán fegyveresei katonai bázisként használtak. („Ukrainian model and blogger Marianna Podgurskaya has been accused of participating in a staged photoshoot in a maternity hospital in Mariupol allegedly demolished by a Russian strike, drawing criticism from users on Instagram. Under a linked Instagram post, users have left over 1,500 comments in which they disputed that she was injured or was near the hospital which was closed to civilians and was used by Ukrainian militants from the right-wing extremist Azov battalion as a military base.”)¹⁰⁶⁸

telített nyelvezet

Ezt a köszönetet kapja Oroszország azért, hogy hét évtizeddel ezelőtt megmentette Európát a fasizmustól és a népirtástól, csak azért, hogy ezt a nemes áldozatot aljas revizionista állításokkal dobják vissza Oroszországnak. (...) A világ változik, és a globális forgáspont már nem a hanyatló, csődbe ment nyugati volt-nemzeteknél van. (...) Moszkvának udvariasan, de határozottan meg kellene mondania az európaiaknak, hogy ostoba, megalázó szankcióiknak következményei vannak. („This is the thanks that Russia gets for saving Europe from fascism and genocide seven decades ago, only for that noble sacrifice to be thrown back at Russia with sordid revisionist claims. (...) The world is changing and the global fulcrum is no longer located in decaying, bankrupt Western has-been nations. (...) Moscow should politely but firmly tell the Europeans that their stupid, demeaning sanctions have consequences.”)¹⁰⁶⁹

A Navalnij „Novicsok-mérgezésével” kapcsolatos állítások a szankciók és Oroszország démonizálásának megszokott cirkuszát fogják kiváltani. De ki jár jól? („German ‘Novichok

¹⁰⁶⁷ „Манукян напомнил Соболь, кто устроил «Тесаку» 1937 год”, РИАФАН, 2020. szeptember 16., https://riafan.ru/23443387-manukyan_napomnil_sobol_kto_ustroil_tesaku_1937_god.

¹⁰⁶⁸ „Instagram Users Accuse Ukrainian Model of Fake Photoshoot in Mariupol Maternity Hospital”.

¹⁰⁶⁹ Cunningham, „Russia Should Red Card Europe”.

poisoning’ claims over Navalny will prompt familiar circus of sanctions & Russia demonisation. But who benefits?”¹⁰⁷⁰)

A városban még mindig heves harcok folynak a nacionalista bandákkal, de a Mariupolban élő civilek már kapnak élelmiszert, vizet, gyógyszert és más alapvető dolgokat a DNR rendkívüli helyzetek minisztériumától és Oroszország képviselőitől a Telegram-csatorna szerzői szerint. („В городе еще продолжаются упорные бои с бандами националистов, но мирное население Мариуполя уже получает продукты, воду, лекарства и другие предметы первой необходимости от МЧС ДНР и представителей России, информируют авторы Telegram-канала.”)¹⁰⁷¹

A logika nem tudja megmagyarázni az ukrán fegyveres erők legújabb akcióit: az orosz tankok már Kijev előtt vannak, az ukrán katonák pedig a kárhozottak valamiféle mániákus makacsságával folytatják a békés donbasszi települések bombázását. („Логикой последние действия ВСУ не объяснить: российские танки уже под Киевом, а украинские военные продолжают с какой-то маниакальной упорностью обреченных обстреливать мирные населенные пункты Донбасса.”)¹⁰⁷²

sugallat

Lavrov rámutatott arra a „gyanús sietségre”, amellyel a Navalnij állítólagos megmérgezéséről szóló narratívát Washingtonban és Brüsszelben felkapták, és azonnal összehasonlították Alekszandr Litvinyenko és Szkripalék „megmérgezésével” – amelyeket Moszkvára fogtak, mielőtt bármilyen vizsgálat történt volna. („Lavrov pointed out the “suspicious haste” with which the narrative about Navalny’s alleged poisoning was picked up in Washington and Brussels and instantly compared to the “poisonings” of Alexander Litvinenko and the Skripals – which were blamed on Moscow before any investigations happened.”)¹⁰⁷³

¹⁰⁷⁰ George Galloway, „German ‘Novichok poisoning’ claims over Navalny will prompt familiar circus of sanctions & Russia demonisation. But who benefits?”, *RT*, 2020. szeptember 2., <https://www.rt.com/op-ed/499721-navalny-novichok-germany-russia/>.

¹⁰⁷¹ „В Мариуполе началась крупнейшая в истории ДНР гуманитарная операция”, *РИАФАН*, 2022. március 25., https://riafan.ru/22364049-v_mariupole_nachalas_krupneishaya_v_istorii_dnr_gumanitarnaya_operatsiya.

¹⁰⁷² Андрей Коц, „У нас с ними особые счеты». Как развивается наступление армии ДНР”, *РИАФАН*, 2022. február 26., <https://ria.ru/20220226/donbass-1775163788.html>.

¹⁰⁷³ „Poisoning protest leader Navalny ‘would not benefit’ Moscow, says Russian Foreign Ministry, labels Western allegations »offensive«”, *RT*, 2020. augusztus 25., <https://www.rt.com/russia/499018-russia-fm-navalny-poisoning-benefit/>.

Pevcsih Navalnij mellett volt az egész utazása alatt, aztán vele együtt elrepült Németországba, bár az ellenzéki vezetőt kiszállító járaton való jelenlétének célját semmilyen módon nem magyarázták meg. Nem zárható ki, hogy ő volt az, akinek a legközvetlenebbül köze volt Navalnij megmérgezéséhez. („Певчих находилась возле Навального всю его поездку, а затем вместе с ним вылетела в Германию, хотя цель ее присутствия на борту, который вывозил оппозиционера, никак не объяснялась. Не исключено, что именно она имеет самое прямое отношение к отравлению Навального.”)¹⁰⁷⁴

Szergej Volina, az üzemben rejtőzködő ukrán 36. tengerészgyalogos dandár parancsnoka azt állította, hogy „több száz” civil rekedt a létesítményben. Nem magyarázta meg, hogy miért döntöttek volna önként úgy, hogy egy olyan létesítményben bújnak el, amelyet ostromlott neonácik és reguláris ukrán csapatok ellenőriznek. („Sergey Volina, the commander of Ukraine’s 36th Marines Brigade, holed up at the plant, claimed that “hundreds” of civilians were trapped in the facility. He didn't explain why they would voluntarily decide to hide out at a facility controlled by besieged Neo-Nazis and regular Ukrainian troops.”)¹⁰⁷⁵

tükrözés

[Dmitrij Medvegyev] *Telegram-csatornáján azt írta, hogy ezeket a hamisítványokat „a nyugati kormányok és »engedelmes« civil szervezeteik által felügyelt számos PR-ügynökség és »trollgyár« találta ki hatalmas összegekért”. („He wrote on his Telegram channel that these fakes "were concocted for vast amounts of money by numerous PR agencies and 'troll factories' supervised by Western governments and their 'pliant' NGOs".)*¹⁰⁷⁶

Ma, amikor a német kormány kijelentette, hogy Navalnij a „Novicsok”-osztályú vegyi anyagok újabb áldozata, már folyamatban vannak az aktív intézkedések. („Today, with the statement from the German government that Navalny is yet another victim of ‘Novichok’-class chemical agents, active measures are already underway.”)¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷⁴ „Омский врач опроверг сообщения Reuters о состоянии Навального”, *РИАФАН*, 2020. szeptember 15., https://riafan.ru/23443546-omskii_vrach_oproverg_soobscheniya_reuters_o_sostoyanii_naval_nogo.

¹⁰⁷⁵ „Mariupol captured — Russia”, *RT*, 2022. április 21., <https://www.rt.com/russia/554252-mariupol-azovstal-ukraine-plant/>.

¹⁰⁷⁶ Oleg Burunov, „Medvedev Slams Bucha Provocation as Ukrainian Propaganda Fake”, *Sputniknews*, 2022. április 5., <https://sputniknews.com/20220405/medvedev-slams-bucha-provocation--info-on-mariupol-maternity-hospital-as-ukrainian-propaganda-fakes-1094491320.html>.

¹⁰⁷⁷ Galloway, „German ‘Novichok poisoning’ claims over Navalny will prompt familiar circus of sanctions & Russia demonisation. But who benefits?”

Másrészt a később nagy zajjal lebukó ukrán hamisítványok nagy száma egyre inkább arra készteti a nyugati közvéleményt, hogy elgondolkodjon azon, vajon minden olyan egyértelmű-e. Többek között, mint Klinevics rámutatott, az Oroszországi Föderáció más utat választott – a hiteles tájékoztatás útját. Nehéz az orosz felet hamisítványok létrehozásával vádolni, és ezt az európaiak is észreveszik. („С другой стороны большое количество украинских фейков, которые впоследствии с треском проваливаются, все чаще заставляют западную публику задуматься: так ли все однозначно? Помимо прочего, как отметил Клинецвич, РФ пошла иным путем — путем достоверной информации. Обвинить российскую сторону в создании фейков сложно, и европейцы это замечают.”)¹⁰⁷⁸

jóslás

Ugyanakkor a polgárok tízmilliói által használt fő információforrások amerikai tulajdonban vannak. Ezzel kapcsolatban Vaszilij Koltasov félelmét fejezte ki, hogy az USA az orosz Állami Duma választások során biztosan felhasználja ezt a demokratikus szócsövet. („При этом основные ресурсы, которыми пользуются десятки миллионов граждан, принадлежат американцам. В связи с этим Василий Колташов выразил опасения, что США обязательно воспользуются этим демократическим рупором во время выборов в Госдуму России.”)¹⁰⁷⁹

A Donyecki Népköztársaság vezetője, Gyenisz Pusilin úgy véli, hogy az ukrán csapatok Grad rakétavetőkből fogják lőni a DNR lakott területeit, hogy a köztársaságot és Oroszországot „hibáztassák” az infrastruktúra lerombolásáért és az emberek haláláért. („Глава Донецкой народной республики Денис Пушилин считает, что украинские войска будут обстреливать жилые районы населенных пунктов ДНР из реактивных систем залпового огня "Град", чтобы "обвинить" республики и Россию в разрушениях инфраструктуры и гибели людей.”)¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁸ „«Не потрудились почистить кадры»: почему фейк о ситуации в Буче, как и прочие, обречен на провал”, *РИАФАН*, 2022. április 4., https://riafan.ru/22661919-_ne_potrudilis_pochistit_kadri_pochemu_feik_o_situatsii_v_buche_kak_i_prochie_obrechen_na_proval.

¹⁰⁷⁹ „США не будут ждать выборов в Госдуму, а устроят попытку Майдана заранее”, *РИАФАН*, 2021. január 19., https://riafan.ru/23400543-ssha_ne_budut_zhdat_viborov_v_gosdumu_a_ustroyat_popitku_maidana_zaranee.

¹⁰⁸⁰ „ВСУ планируют обстрелять из «Градов» жилые кварталы в ДНР, заявил Пушилин”, *РИА Новости*, 2022. február 26., <https://ria.ru/20220226/donbass-1775244925.html>.

Kasonta szerint az oroszellenes narratívát tápláló intenzív erőfeszítések közepette további, a bucsaihoz hasonló incidensekre lehet számítani – és „még több vádaskodásra az úgynevezett jó hírű intézmények, például a Human Rights Watch és mások részéről”. („Amid intense efforts to fuel the anti-Russia narrative, Kasonta says, more incidents similar to that in Bucha can be expected to occur - along with "many more accusations from the so-called reputable institutions like Human Rights Watch and others."”)¹⁰⁸¹

valótlan információ

Litvánia leállította a Modernával való oltást („Литва остановила вакцинацию препаратом Moderna”¹⁰⁸²)

„A Szputnyik V legyengített vírust tartalmaz. (...) Egyrészt ott van az AstraZeneca és az orosz vakcinák bevált vakcinatechnológiája, másrészt más gyártók új megközelítése.” („Спутник V содержит ослабленный вирус. (...) С одной стороны, есть проверенная временем технология изготовления вакцины, это AstraZeneca и российские вакцины, с другой, есть новый подход других производителей.»”)¹⁰⁸³

A német orvosok, akik Navalnijt kezelték, amikor augusztus 22-én Berlinbe szállították, szintén nem mutattak ki konkrét mérgező anyagokat. Azt állították, hogy a kolinészterázgátlókra készített tesztek pozitívak voltak, ami megegyezett azzal, amit orosz kollégáik találtak¹⁰⁸⁴ („The German medics who treated Navalny when he was flown to Berlin on August 22 also did not detect specific poison agents. They did claim to test positive for cholinesterase inhibitors which replicated what their Russian counterparts had found.”)¹⁰⁸⁵

megalapozatlan állítás, spekuláció

A CIA-nak mindenképpen hosszú és legendás múltja van az ellenségei ellen elkövetett merényletkísérletek terén, és a hidegháború idején félresikerült mérgezési kísérleteket hajtott

¹⁰⁸¹ „Experts: Bucha-Like »False Flag« Incidents to Continue as West »Frustrated« Over Propaganda Failures”.

¹⁰⁸² „Украинский политик объяснил, чем обернется для Киева отказ от вакцины «Спутник V»”, *РИАФАН*, 2021. január 16., [https://riafan.ru/23401854-](https://riafan.ru/23401854-ukrainskii_politik_ob_yasnil_chem_obernetsya_dlya_kieva_otkazy_ot_vaktsiny_sputnik_v_)

[ukrainskii_politik_ob_yasnil_chem_obernetsya_dlya_kieva_otkazy_ot_vaktsiny_sputnik_v_](https://riafan.ru/23401854-ukrainskii_politik_ob_yasnil_chem_obernetsya_dlya_kieva_otkazy_ot_vaktsiny_sputnik_v_).

¹⁰⁸³ „Фармкомпания Латвии готова зарегистрировать Спутник V”, *РИАФАН*, 2021. január 18., https://riafan.ru/23400689-farmkompaniya_latvii_gotova_zaregistrirovat_sputnik_v_.

¹⁰⁸⁴ A Novicsok az acetilkolin-észteráz gátlók csoportjába tartozik, az orosz orvosok viszont ezek jelenlétét nem mutatták ki. Tehát sem az nem igaz, hogy a német orvosok nem mutattak ki mérget, sem az, hogy az orosz orvosok kimutatták a kolinészteráz-gátlókat.

¹⁰⁸⁵ Finian Cunningham, „Poisoning Nord Stream-2”, *Sputniknews*, 2020. szeptember 4., <https://sputniknews.com/20200904/poisoning-nord-stream-2-1080367400.html>.

vége Fidel Castro kubai vezető és Patrice Lumumba kongói nacionalista ellen. **Bár nincs bizonyíték arra, hogy ez így lenne, Zemmour úgy véli, hogy az ügynökség ismét a régi trükköket alkalmazza.**(„The CIA certainly has a long and storied history of assassination attempts on its enemies, and carried out botched poisonings on Cuban leader Fidel Castro and Congolese nationalist Patrice Lumumba during the Cold War. Though there is no evidence to suggest it is, Zemmour reckons the agency could be up to its old tricks again.”)¹⁰⁸⁶

Ráadásul sok polgár jól tudja, hogy az „ajándék” hűtőszekrények több millió adag vakcinával együtt érkeznek, amelyért a nyugati cégek és a közvetítő cégek hét bőrt nyúznak le az ukrán költségvetéstől. („Кроме того, многие граждане прекрасно понимают, что «подарочные» холодильники идут в комплекте с миллионами доз вакцины, за которую западные компании и фирмы-посредники сдерут с украинского бюджета три шкуры.”)¹⁰⁸⁷

Azonban az ellenzéki személyiség [Navalnij] anyagai közül sokan hamisítványjelleggel bír. („Однако многие из материалов оппозиционера носят фейковый характер.”)¹⁰⁸⁸

önellentmondás

Az önellentmondás példáit ld. a narratíváknál

irónia

Ez természetesen minden kétséget eloszlat azzal kapcsolatban, hogy mi történt Szkrípálékkal, és azt bizonyítja, hogy Oroszországot el kell szigetelni és halálos szankciókkal kell sújtani, nekünk, Nyugaton pedig mérhetetlen milliárdokat kell költenünk fegyverekre és biztonsági szolgálatokra. („This of course eliminates all vestiges of doubt about what happened to the Skripals, and proves that Russia must be isolated and sanctioned to death and we, in the West, must spend untold billions on weapons and security services.”)¹⁰⁸⁹

A sajtóiroda idézte Prigozsин szavait: „Úgy gondolom, hogy a németek megpróbálják tönkretenni a Ljosenykával [Alekszej Navalnij] való szoros kapcsolatunkat. A köznyelvben ezt

¹⁰⁸⁶ „French pundit queries Western narrative on Navalny ‘poisoning’ & Belarus unrest with ‘CIA’ comments, gets bashed by establishment”.

¹⁰⁸⁷ „США унизили Украину дареным холодильником и третьесортной вакциной”, РИАФАН, 2021. február 11., https://riafan.ru/23389302-ssha_unizili_ukrainu_darenim_holodil_nikom_i_tret_esortnoi_vaktsinoi.

¹⁰⁸⁸ „Серуканов: ЕП использует Навального для привода к власти своих марионеток”, РИАФАН, 2020. szeptember 17., https://riafan.ru/23443293-serukanov_ep_ispol_zuet_naval_nogo_dlya_privoda_k_vlasti_svoih_marionetok.

¹⁰⁸⁹ Craig Murray, „Craig Murray: Opposition figure Navalny may possibly have been targeted by Russian state, but Western narrative doesn’t add up”, RT, 2020. szeptember 6., <https://www.rt.com/russia/500013-navalny-targeted-state-western-narrative/>.

»viszonzatlan szerelemnek« nevezik.” („В пресс-службе процитировали ответ Пригожина: «Думаю, что немцы пытаются разрушить наши близкие отношения с Лёшенькой. В простонародье это называется «безответная любовь».”)¹⁰⁹⁰

A Deutsche Welle című német lap megdöbbentő információkat közölt. Kiderült, hogy néhány hacker ellopta és feltöltötte a BioNTech/Pfizer vakcinával kapcsolatos dokumentumokat az úgynevezett darknetre. A legundorítóbb pedig az, hogy az utálatos hackerek a közzététel előtt megváltoztatták az adatok egy részét. Persze rossz irányba, hogy lejárássák a szabadság szép, demokratikus vakcináját. („Немецкое издание «Дойче Велле» опубликовало шокирующую информацию. Оказывается, некие хакеры украли и выложили в так называемый даркнет документы о вакцине BioNTech/Pfizer. И самое отвратительное то, что мерзкие хакеры изменили часть данных до публикации. Разумеется, в плохую сторону, чтобы опорочить прекрасную, демократическую вакцину свободы.”)¹⁰⁹¹

gúny

Úgy is mondhatnánk, hogy Navalnij „újonc” [novicsok] lett. („Можно сказать, Навальный стал «новичком».”)¹⁰⁹²

Lavrov megjegyezte, hogy nyugati kollégái egyértelműen „boldogok”, hogy szinte azonos nyilatkozatokat gyártanak futószalagon. („Lavrov noted that his Western counterparts were clearly "happy" to churn out almost-identical statements.”)¹⁰⁹³

Németország, Lengyelország és a balti államok Washington-barát politikusai agresszív lobbitevékenységet folytatnak az Oroszországgal folytatott energiakereskedelem ellen, részben veleszületett ruszofóbiájuk miatt, valamint kétségtelenül a Sam bácsitól kapott szinekúrák és édesítők miatt. („Pro-Washington politicians in Germany, Poland and the Baltic states have been lobbying aggressively against energy trade with Russia, due in part to their congenital Russophobia as well as no doubt due to sinecures and sweeteners from Uncle Sam.”)¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹⁰ „Евгений Пригожин: Навальный стал «новичком»”, *РИАФАН*, 2020. szeptember 16., https://riafan.ru/23443407-evgenii_prigozhin_naval_nii_stal_novichkom_.

¹⁰⁹¹ „Российская вакцина может появиться на западном рынке. Колонка Голоса Мордора”.

¹⁰⁹² „Евгений Пригожин: Навальный стал «новичком»”.

¹⁰⁹³ „Italy Ready to Mull New EU Sanctions on Russia Over Navalny, Foreign Minister States”, *Sputniknews*, 2021. január 20., <https://sputniknews.com/20210120/italy-ready-to-mull-new-eu-sanctions-on-russia-over-navalny-foreign-minister-states-1081829178.html>.

¹⁰⁹⁴ Cunningham, „Poisoning Nord Stream-2”.

A Navalnij-„mérgezés” sagája augusztus 20-án kezdődött, amikor a Tomszkból Moszkvába tartó repülőn rosszul lett. („The saga of the Navalny ‘poisoning’ kicked off on August 20, when he fell ill on a flight from Tomsk to Moscow.”)¹⁰⁹⁵

metafora

Általánosságban ez a helyzet úgy néz ki, mintha Európa egész Oroszországot leköpné. („Вообще эта ситуация выглядит как плевок Европы в отношении всей России.”)¹⁰⁹⁶

„Ezt már átéltük a Szkripal-ügyben”: Szergej Lavrov szerint a Nyugat Navalnij megmérgezésével kapcsolatos állításait a „szankciós viszketegség” vezérelte. („‘We’ve been through this in the Skripal case’: West’s Navalny poisoning claims driven by ‘sanctions itch’, Sergey Lavrov says”)¹⁰⁹⁷

Klincevic: Oroszországot nem fogja semmilyen szankciós pörölycsapás (...) A volt szenátor szerint teljesen kilátástalan minden olyan kísérlet, hogy szankciókkal „megbüntessék” Oroszországot, hogy úgy táncoltassák, ahogy a Nyugat fűtyül. („Клинцевич: Никакая санкционная кувалда Россию не берет (...) По словам экс-сенатора, все попытки “наказать” Россию, заставив при помощи санкций плясать под дудку Запада, абсолютно бесперспективны.”)¹⁰⁹⁸

Ábrák jegyzéke

1. ábra: Az álhírhez kapcsolódó fogalmak összehasonlítása.....	34
2. ábra: Don Fallis áttekintése a dezinformáció definíciós kísérleteiről.....	39
3. ábra: Az információs befolyásoló tevékenységek csoportosítása céljuk alapján.....	124
4. ábra: A hibrid hadviselés, dezinformáció és aktív intézkedések fogalmainak viszonya....	125
5. ábra: Fallációk előfordulási száma és aránya.....	238

¹⁰⁹⁵ „Berlin struggles to answer RT’s question on fate of mysterious Navalny aide who left Russia for Germany without being questioned”, *RT*, 2020. szeptember 15., <https://www.rt.com/russia/500685-berlin-struggles-to-answer-rt/>.

¹⁰⁹⁶ „Серуканов: ЕП использует Навального для привода к власти своих марионеток”.

¹⁰⁹⁷ „‘We’ve been through this in the Skripal case’: West’s Navalny poisoning claims driven by ‘sanctions itch’, Sergey Lavrov says”, *RT*, 2020. szeptember 18., <https://www.rt.com/russia/501033-lavrov-navalny-skripal-allegations/>.

¹⁰⁹⁸ „Клинцевич: Никакая санкционная кувалда Россию не берет”, *РИАФАН*, 2020. október 27., https://riafan.ru/23434805-klintsevich_nikakaya_sanktsionnaya_kuvalda_rossiyu_ne_beret.

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Az információ befolyásolás elméleti és gyakorlati vetülete.....	122
2. táblázat: A fogalmak osztályozása a jakobsoni modell alapján.....	123
3. táblázat: A korpusz összefoglaló adatai.....	157
4. táblázat: Az összehasonlító korpusz összefoglaló adatai.....	308
5. táblázat: Az orosz nyelvű összehasonlító korpusz adatai.....	313
6. táblázat: A legfontosabb eltérések a két korpusz között a LIWC-22 alapján.....	201
7. táblázat: A vakcinákkal kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága.....	224
8. táblázat: Navalnij-mérgezéssel kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága.....	226
9. táblázat: Mariupollal kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága.....	228
10. táblázat: Bucsával kapcsolatos narratívák előfordulási gyakorisága.....	230
11. táblázat: A fallációk előfordulási gyakorisága.....	238